

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

25234.16.22.5

**Harvard College
Library**

**FROM THE FUND OF
HARRIET J. G. DENNY
OF BOSTON**

DE PAUSIN JOANNA.

..i

DE VERHANDELING

VAN

N. C. KIST,

HOOGLEERAAR TE LEIDEN,

OVER DE

PAUSIN JOANNA,

NAGELEZEN EN GETOETST

DOOR

J. H. WENSING,

HOOGLEERAAR IN HET R. K. SEMINARIE TE WARMOND.

*Icy l'opinion que vous prétendez
faire revivre, est sifflée partout.*

Sarravius ep. 274 ad Cl. Salmasium.

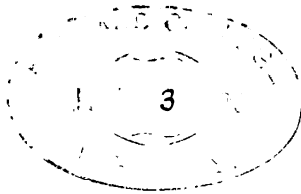

'S GRAVENHAGE,

GEDRUKT EN UITGEGEVEN BIJ J. W. TEN HAGEN.

1845.

25234.16.29.5

Denny fund

8245
40

VOORREDE.

Ieder, die de aanvallen van zekere protestanten op de katholieken, in de laatste jaren, met een bedaard gemoed heeft gadegeslagen, zal gewis, met mij, de ergerlijke wijze, waarop die strijd gevoerd werd, diep betreuren. De controvers is, ik stem het van harte toe, een bedroevend iets. Gave God, dat eensgezindheid in hetgene onze eeuwige belangen aangaat, haar overtollig maakte! Maar nu het onheil der verdeeldheid in het godsdienstige eenmaal bestaat, is zij een edel, een verdienstelijk werk; zij heeft eene schoone taak, eene verhevene bestemming: Waarheid en Liefde. De gemoedelijke controversist ziet zijne medemenschen, zijne broeders, afwijken van Christus, die de eenige weg ten Hemel is; — zoo trouwens zegt hem zijne persoonlijke overtuiging. Hij ziet hen de goddelijke waarheid, door den Zoon Gods geopenbaard, door de apostelen alom verkondigd, verkeerd opvatten, miskennen, loochenen. Hij ziet het beeld van zijnen God in hen, ontsierd door dwalingen, welke zijn geweten hem gebiedt «een ander Evangelie» ¹⁾, dan dat van Chris-

1) Gal. I: 6.

tus, en daarom «een verderf»¹⁾ te noemen. Zal hij hier onverschillig toezien? Hoe! is de waarheid dan niet de zaak van God? Is de belijdenis der ware leer van Jezus niet de plicht van den christen, eene voorwaarde des heils? Hij vertrouwt, dat de dwalenden niet uit verkeerdheid van wil, maar ter goeder trouw die leerbegrippen aannamen. Zoo veel te eerder zullen zij dan het verkeerde daarvan inzien; en, mogten zijne pogingen deze gewenschte vrucht al niet inoogsten, dan hoopt hij toch den belijders der waarheid een heilzaam tegengift aan te bieden; in allen gevalle zal zijn arbeid een Gode behagelijk gebruik der hem toevertrouwde talenten zijn. Hij tast dan, naar best weten, de dwaalleer aan, tracht hare tegenstrijdigheid met den geopenbaarden wil en het woord Gods te doen begrijpen. Onvermijdelijk ontmoet hij op zijnen weg de verdedigers van hetgeen hij bestrijdt: dikwijls staat hij, man tegen man, tegen hen over. Krachtig en scherp, wel is waar, tracht hij het onware hunner stellingen, het oppervlakkige en ongegronde hunner redeneringen, het onwettige hunner gevolgtrekkingen aan te toonen; zelfs doet hij blijken, waar hij meent, dit eerlijk te kunnen, dat zij ongerijmdheden voortbrengen, vertoont hen in tegenspraak met zich zelve; maar geen hartstogt, geen haat bezielt ooit zijne pen; en ook dáár, waar de belangstelling en de kracht zijner overtuiging en hart en taal ontgloeijen, houdt nog de liefde hem binnen hare palen; nooit wordt zijne wederlegging laster; nooit waagt hij eenige beschuldiging zonder de onwraakbaarste bewijzen. Niet beleedigen, niet grieven wil hij; zijn eenig doel is de zege der waarheid.

Hoe heeft men echter, sedert eenigen tijd, van ze-

1) Verg. 2 Petr. II: 1.

kere zijde, ons katholieken bestreden? Waren de vertoogen geschikt, om ons beter te onderrigten, om ons van dwaling te overtuigen? Neen; maar zij strekten meer, om ons gehaat te maken. De leerstellige vertoogen waren weinige, en stelden het bestreden leerbegrip der katholieken ook niet altijd naar waarheid voor. Meer vulde men de bladzijden met allerlei verhalen van voorvallen, waarin katholieke leeken, vorsten, geestelijken van alle rangen, tegen eene of andere deugd zouden gezondigd hebben. Maar niet zelden bleek het, dat de gebeurtenissen van onzen tijd (over vroegere spreekt de onpartijdige geschiedenis haar oordeel uit, en achtte men van onze zijde een nieuw onderzoek overtollig), niet naar waarheid medegedeeld waren; dikwijls werden ook de handelende personen niet op hun eigen standpunt, dat is, niet volgens regtvaardigheid beoordeeld. Ik wraak niet, dat wederregtelijke handelingen publiek gemaakt en in het verdiende daglicht gesteld worden: zulk eene waakzame oplettendheid weêrhoudt veel kwaad. Ik eerbiedig ook het grondbeginsel des Verlossers: Men leert den boom aan zijne vruchten kennen; maar dienszelfden Evangelie leert ons ook, voorzigtig te zijn in het beoordeelen van anderen. En mag men dan eene handeling toeschrijven aan leerbegrippen, welke den dader vreemd zijn? Of mag men tegen de katholieke Kerk doen gelden zulke misdaden, welke zij niet alleen met den mond veroordeelt, maar welke ook tegen hare leer, tegen haren geest strijden?

Hoe men ons behandelt, hoe wij verwachten kunnen in het vervolg, althans door de leerlingen van eene voorname hoogeschool, behandeld te zullen worden, daarvan moge ten blijk strekken onder anderen, het navolgende.

De hoogl. N. C. Kist plaatste in zijn periodiek

werk ¹⁾ eene zoogenaamde *Allocutio in collegio secreto*, uitgesproken door *Pater Reverendiss. Roothaan*, generaal der *societeit* van Jesus. Het is een schandstuk, waaruit ons een verfoeijelijke geest tegenblaast, aangrint. Z. H. G. hield het voor «valsch» en «on«dergeschoven;» toch deelde hij het mede; niet onpartijdig refererend, maar de gelasterden nog meer verdrukkend, door te beweren, dat de vijandelijke verdichting hunnen geest naar waarheid voorstelt. Z. H. G. zeide daarbij onder anderen ²⁾: «De Allo«cutie namelijk, al is zij verdicht, behelst niet te «min waarheid, fijne, scherpgeteekende waarheid. «Zij ontdekt ons den geest, die de herleefde Jesuiten«orde bezielt, de wenschen en de hoop, welke zij «koestert, de middelen en wegen, langs welke zij «haar doel tracht te bereiken en te verwezenlijken.» (bladz. 377.) Welke redenering! Welke oordeelveling! Een ondergeschoven, verachtelijk stuk, hetwelk men slechts aan eene vijandige pen, aan lasterzucht kan toeschrijven, «behelst waarheid, fijne, scherpge«teekende waarheid»!? Het «ontdekt» (niet de middelen, waardoor men de «herleefde Jesuiten-orde» tracht zwart te maken, maar) «den geest, die haar bezielt»!? Het mag tot maatstaf dienen, waarnaar men de Jesuiten zal beoordeelen!? Maar weldra werd aan Z. H. G. «mededeeling gedaan van den rond«gaanden brief, bij gelegenheid van het derde eeuw«feest der Jesuiten-orde, door den generaal Root«haan, aan alle leden dier orde geschreven.» ³⁾ Nu

1) *Archief voor Kerk.-gesch.*, door N. C. Kist en H. J. Rooyards, Hoogl. te Leiden en Utrecht, 1840, X D. bl. 361 en vv.

2) Zie hierover den *Katholiek*, godsdienstig, geschied- en letterk. Maandschrift, 's Gravenhage, bij A. P. v. Langenhuisen, 1842, I. D. bl. 96 vv.

3) *Archief*, 1842, II D. bladz. 297 vv. — De titel dezes briefs is: «R. P. N. Joannis Roothaan, *Praepositi generalis, Litterae Encyclicae ad patres et fratres societatis Jesu, in annum secularem.*»

had Z. H. G. dan het echte stuk; hij deed er gang en kleur van kennen. «Het is» zegt Z. H. G., «de «echte onvervalschte geest der societeit die er ons «uit tegenwaait.» Kort daarop legt hij de bekentenis af: «Er is eene gematigdheid en gemoedelijkheid «in den toon, welke scherp maar voordeelig afsteekt «bij dien, welken wij in de zoogenaamde *Allocutio in «collegio secreto* hebben vernomen.» Zal hij nu over den geest der «herleefde Jesuiten-orde» gunstiger oordeelen? Zal hij nu begrijpen, dat menschen, die door *pars X* van de *Constitutiones* hunner orde, § 1, vermaand worden, het behoud en den bloei hunner *societeit* alleen van God te verwachten, en wien daarom in §§ 2 en 3, door den generaal aangehaald, wordt aanbevolen, zich op *hechte* en *volmaakte* deugd toe te leggen, en grooter belang daarin te stellen, dan in de wetenschap en andere gaven der natuur en menschelijke hulpmiddelen; dat menschen, die de kracht, waarmede zij, door hunne talenten, naar buiten werken, uit die inwendige hechtheid en bevestiging, welke de christelijke volmaaktheid aanbrengt, ontleenen en datgene, hetwelk hun eencn, voor het heil hunner evennaasten, nuttigen invloed verschaft en tot het behoud en den bloei hunner orde het zijne bijdraagt, in uitoefening brengen zullen, alleen om God daarmede te dienen, en niet alsof zij op die bekwaamheden hun vertrouwen stelden; dat menschen eindelijk, wien het, ingevolge dezer edele grondbeginselen, bij hun derde eeuwfeest, door hunne overheid, nogmaals ingescherpt wordt, alle eigenliefde en allen eigenwil te verwerpen, ten einde alleen voor en door God te leven, en zich slechts als werktuigen in de hand des Algoeden en Alwijzen te beschouwen, — zal, vraag ik, de hoogl. K., nu begrijpen, dat zulke menschen

niet opgeleid worden tot gewetenloozen, voor wie, gelijk Z. H. G. bij gelegenheid der valsche Allocutie geliefde te zeggen, «voor wie niets heilig is, ten «koste waarvan zij hunne bedoeling meenen te kunnen bereiken?» Neen; maar de zedeles, die zonder uitzondering alle Jesuiten betreft, dat zij namelijk, door zelfverloochening, eenvoudige leerzaamheid en gehoorzaamheid, zich zoo volmaakt naar den wil Gods moeten voegen, dat zij als werktuigen in de hand van God zijn (*instrumenta Divinae manus*), deze zedeles wordt aldus uitgelegd, dat «menig lid «der orde zelve, ... met den eenvoudigen rang van «*instrument* zich behelpen moet en als zoodanig zich «gebruiken laat, zonder bewustheid van het eigen«lijke doel, hetwelk ook door hem moet bereikt «worden.» Vrij duidelijk wordt daarenboven de generaal, terwijl hij zijne onderhoorige orde-broeders tot de uitoefening dier verhevene pligten oproept, terwijl er zelfs, volgens Z. H. Gs. eigene erkentenis, in den toon van dezen zijnen brief, *gematigdheid* en *gemoedelijkheid* is, — van huichelarij verdacht gehouden. «Doch er is een groot verschil,» zegt Z. H. G., »tusschen een' *openlijken* rondgaanden brief, «en eene toespraak in *geheim* comité.» Hij, die van te voren met zoo veel vlugheid in een *valsch* en *verfoeijelijk* lasterstuk, eene ontdekking van den geest der gelasterde Jesuiten-orde wist te vinden, betoont zich nu zeer traag, om zich uit een *echt* en *deugd ademend* stuk eenig gunstiger denkbeeld van deze orde te vormen. Tot het eerste was een, voor ondergeschoven gehouden stuk, dat is, de leugentaal eens verdichters, genoeg; maar wat wordt er niet tot het tweede gevorderd? «Wie kan ons,» vraagt de hoogl., «*geheel* en met *naauwkeurigheid* zeggen, wat dàar» (in dat *voorondersteld* geheim co-

mité) «tusschen R. P. N. Roothaan en zijne ge-
 «trouwen verhandeld wordt.»... «Kenden wij het-
 «geen de generaal, volgens het slot van zijnen brief,
 «*brevi distinctius ad provincias* belooft te zullen
 «doen schrijven, dan zouden wij althans reeds iets
 «meer daarvan weten.» Maar het weinige, indien
 een deugdzaam grondslag ter beoordeeling van ie-
 mand *weinig* is, — het weinige, hetwelk er van be-
 kend is geworden, mag toch waarlijk *goed* heeten;
 en zal zich dan de liefde niet verblijden, reeds dit
 goede nopens den gelasterde vernomen te hebben?
 En zal zij daaruit niet reeds een bemoedigend ver-
 trouwen ook opzigtens het nog onbekende putten?
 «Maar hoe vurig wij ook wenschen zouden,» zoo
 gaat de hoogl. voort, «dat hij» (R. P. Roothaan),
 «als hollander, in zijne *Litterae Encyclicae*, zoo als
 «die voor ons liggen, *eerlijk* en *rond* zijn geheele
 «hart mogt hebben uitgestort, en dat alzoo de so-
 «cieteit daarin *naar het leven* geteekend ware; wij
 «vreezen *toch* dat de *verdichte* Allocutio althans niet
 «minder waarheid ons kennen leert, dan de *echte*
 «rondgaande brief.» Welke redenering! Welke oor-
 deelvelling! Stukken, die in dezelfde orde, eenen
 tegenovergestelden geest te kennen geven, leeren
 beide de waarheid kennen!? Maar het *valsche* stuk,
 van eenen *verfoeijelijken* geest, leert althans *niet*
minder waarheid kennen, dan het *echte*, waarin
 slechts deugd ademt!? En onmiddellijk daarop heet
 het niet meer in *vreesachtige*, twijfelende, maar in
 stellige bewoording: «In den laatsten zien wij de
 «dame zelve, maar, op de oostersche wijze, niet
 «dan sierlijk *gesluijerd*, aan het publiek zich ver-
 «toonende. In de eerste hebben wij haar portret,
 «zoo als zij, op westerschen trant, *en profund*
 «*negligée* (*sic*) aan de ontbijt-tafel gezeten is.»

Dit zou reeds kunnen volstaan, om den redeneertrant en de oordeelvelling van den hoogl. K., over hetgeen bij de katholieken in achtung staat, te doen kennen. Maar Z. H. G. heeft zich daarbij niet bepaald. In het volgende deel van zijn *Archief* ¹⁾, geldt het niet alleen meer de Jesuiten, maar de Roomsche Hierarchie zelve, de geleerden der Katholieke Kerk in het algemeen, en eenigen in het bijzonder. Zou men in zijn geschrijf tegen de Jesuiten nog maar kwaad vermoeden willen vinden; tegen de opperhoofden en verdienstelijke mannen onzer Kerk treedt hij thans als beschuldiger op. Z. H. G. beschuldigt hen zwaar; hij legt hun eene misdaad ten laste, welke voor nadenkende lezers genoeg is, om in de rij der Pausen, sedert het midden der 9de eeuw, eene reeks van bedriegers te zien, en diegenen hunner, welke na het ontstaan van het Protestantisme, den H. Stoel beklommen, voor monsters te houden. De zaak is deze.

Z. H. G. plaatste in het voormelde deel van zijn vervolgwerk eene verhandeling, getiteld: *De Pausin Joanna*, ten betooge, «dat het onderzoek harer geschiedenis nog niet gesloten is.» Hij doet eene nieuwe poging, om te bewijzen, dat de Roomsche Stoel werkelijk door eene vrouw beklommen is geweest.

Het kan niet tegengesproken worden, en de hoogl. K. erkent het mede, dat het algemeen gevoelen reeds lang deze pausin, met geheel hare legende, onder de fabelen gerangschikt heeft. Dat evenwel een geleerde, door zijne overtuiging gedreven, op een afgestreden vraagpunt terugkomt, is op zich zelf niet kwalijk te nemen. Maar dan verwacht men toch, dat

1) *Archief voor Kerkel. gesch., inzonderheid van Nederland*, XIV (op den omslag, III) D, 1843, Leiden, bij S. en J. Luchtman.

hij in staat is, zijn onderwerp met den eenen of anderen nieuwen, nog verholten lichtstraal op te helderen; en in allen gevalle wenscht men, dat hij zich tegenover het algemeen gevoelen ten minste bescheiden gedrage. De hoogl. K. echter heeft slechts de oude, reeds lang wederlegde en, door de genoegzaam eenparige stem der deskundigen, voor ontoereikend verklaarde bewijzen afgeschreven; de tegenbedenkingen schijnen hem onbekend, of worden met eene oppervlakkigheid behandeld, waar men eenen hoogleeraar met regt boven verheven zou geacht hebben. Het eenige nieuwe, hetwelk Z. H. Gs. verhandeling oplevert, is hier en daar eene ongegronde vooronderstelling, welke eigenlijk niet zoo zeer het bestaan der pausin Joanna staft, maar meer de valsche beschuldiging tegen hare bestrijders tracht te ondersteunen. Het is daarom zwaar te begrijpen, welk nut zich Z. H. G. van dat opwarmen dier oude hatelijkheid beloofde. Nog minder zal men inzien, hoe dit betoog in 's hoogleeraars *Archief van kerkelijke geschiedenis* te pas kwam, wanneer men, van den eenen kant, Z. H. G. in deszelfs X D., op bladz. 377, hoort zeggen, dat «de «strekking dier verzameling is, de geschiedenis alleen uit *echte* bronnen te putten;» en van den anderen kant in aanmerking neemt, ten eerste,— dat het bestaan der pausin niet uit eigenlijk gezegde historische bronnen te bewijzen is, dewijl al de schrijvers der negende eeuw, waarin zij geleefd zou hebben, en ook der volgende eeuw ¹⁾, over haar zwijgen niet alleen, maar vele zoo over dien tijd spre-

1) Ik zou er de schrijvers van de elfde eeuw kunnen bijvoegen; ik laat dit echter na, omdat de voorstanders der pausin er eenen uit dien tijd, *Marianus Scotus* namelijk, hoewel ten onregte, aanhalen. Zij roepen ook een' getuige uit de tiende eeuw op, te weten: *Radulphus Flaviacensis*; doch *Labbe* heeft bewezen, dat hij tot de twaalfde eeuw behoort; men neemt

ken, dat zij haar volstrekt buitensluiten; en ten tweede, — dat de redenering des hoogleeraars, over de chronologie van dien tijd, waarlijk geene grondige bekendheid met de werken der toenmalige geschiedschrijvers en authentieke stukken verraadt.

Doch dit zij zoo. Wie echter kan de wijze goedkeuren, waarop de hoogl. K. zijne bewijsvoering voordraagt? Indien wij Z. H. G. gelooven mogten, zou het bestaan der pausin Joanna nog nooit uit innerlijke, welmeenende waarheidsliefde bestreden zijn geweest. De katholieke bestrijders zijn eene «partij, «welke de pausin nu eenmaal *per fas et nefas* uit «de geschiedenis verbannen wilde» (bladz. 28); zij smeedden «een stelsel van bedrog en leugen, waar«mede men blijkbaar en bij herhaling gepoogd heeft, «de waarheid te bemantelen, ten einde de gedach«tenis van Joanna in de geschiedenis uit te wisschen; «zoo zelfs, dat men, om in dit opzigt zijn doel «te bereiken, niet slechts schrijvers verminkt of ver«donkerd, maar de chronologie van een geheel tijd«vak verwrongen heeft, en eene tijdsbepaling inge«voerd, welke, niettegenstaande het gezag, hetwelk «men aan dezelve heeft weten te verschaffen, toch «de merkteekenen des bedrogs aan het voorhoofd «draagt» (bladz. 81); een «stelsel van bedrog en «leugen, waarmede de Critiek, zoo als zij in de «Roomsche Kerk, na de tijden der Kerkhervorming, «zelfs door anders groote mannen geoefend werd, «zich bezoedeld heeft,» (bladz. 84). — Zoo smadelijk worden de katholieken beoordeeld! Wij zullen echter zien, op wie de schande dier beschuldiging

dit algemeen aan, en de hoogl. zou gaarne, maar durft niet, het uitdrukkelijk tegenspreken. Doch ook het werk, waarin Radulph. over de pausin gesproken zou hebben, is onbekend.

nederkomt: op hen, wien zij ten laste gelegd wordt, of op hem, die er geloof aan kon hechten (de hoogl. K. heeft die beschuldigingen niet uitgedacht), en ze, zonder bewijs te kunnen leveren, zoo openlijk geuit heeft. — Z. H. Gs. vermoeden van kwade trouw gaat zoo ver, dat Labbe's gevoelens over den ouderdom van Radulphus *Flaviacensis*, ofschoon hij het zòò bewijst, dat het de algemeene goedkeuring wegdraagt, evenwel verdacht gehouden wordt; en waarom? «Maar de omstandigheid,» zegt Z. H. G. op bladz. 27, «dat juist het gezag van den grootsten tegenstander der Pausin, en in het werk, waarin «hij haar bestaan bestreed¹⁾, hier alleen heeft be«slist, mag nadenken verwekken.» Deskundigen zullen deze redenering naar waarde weten te schatten. — De protestantsche bestrijders der pausin staan nu wel niet als deelgenooten in dat «stelsel van bedrog en leugen» bij den hoogl. K. te boek; doch aan ware overtuiging schrijft hij hunne openlijke bewijsvoeringen niet toe. Blondel schijnt daartoe uitgelokt, door een' «edelen riddergeest,» dat is, door de «gedachte, om, zonder verraad te ple«gen aan de eigene zaak, die der wederpartij te «verdedigen, en alzoo met daden te toonen, dat «men niet vijandig gezind is»; eene gedachte, waarin, zoo als de hoogl. K. zegt, voor den protestantschen «geest iets bekoorlijks en verleidelijks ligt.»²⁾ Bladz. 73. «Bayle, zegt men, dat al-

1) *Dissert. philol. de script. Eccles. T. II, p. 273 sqq. Par. 1660, 8.* Aanteekening des hoogl. K. — In dit werk bestrijdt Labbe hier en daar het bestaan der pausin, in het voorbijgaan. Doch opzettelijk doet hij het in zijn *Cenotaphium Papissae eversum*, hetwelk hij bij wijze van aanhangsel, achter het eerste deel dezer *Diss. philol. de script. Eccl.* heeft doen drukken.

2) Maar laat dan de protestantsche geest zich daardoor *verleiden*, tot het bestrijden van iets, hetwelk men voor eene waarheid houdt? De hoogl. K. geeft grond tot deze bedenking.

«leen om Jurieu te grieven, zijn artikel *Papesse* «geschreven heeft,» (bladz. 26.) ¹⁾ Leibnits trad wederom uit andere beweegredenen, opentlijk als bestrijder der pausin op (bladz. 76): en uit welke dan? De hoogl. noemt ze niet. Hoe bescheiden eindelijk Z. H. G. zich ten aanzien van het algemeen gevoelen der deskundigen toont, beoordeele de lezer uit het volgende: «Naar het mij voorkomt, is zij,» (de slotsom van Z. H. G's. onderzoek) «deze althans, dat de zaak der Pausin, in den laatsten «tijd met eene *ligtvaardigheid* behandeld is, over «welke de historische Critiek zich beklagen en *blozen* moet, en dat het alzo verre is van bewezen «en gebleken te zijn, dat Johannes, *natione Anglicus*, of Joanna, met de overlevering, die haar «betreft, volgens het thans vrij algemeen aangemen gevoelen, tot het gebied der fabelen zou moeten verwezen worden.» (bladz. 73.)

1) Zou dat vermoeden wel gegrond zijn? Hoe kon hij meenen, Jurieu daarmede te grieven? Bayle wist immers maar al te wel, dat Jurieu, «*tout Monsr. Jurieu* qu'il était,» in de zoogenaamde geschiedenis der pausin maar weinig belang stelde. Hij haalt trouwens de volgende woorden van hem aan: «Je ne trouve pas, que nous soyons fort intéressés à prouver la vérité de cette «histoire de la Papesse Jeanne. Quand le siege des Papes auroit souffert cette «surprise, qu'on y auroit établi une femme pensant y mettre un homme, et «que cette femme seroit en suite accouchée dans une procession solennelle, «comme l'on dit, cela ne formerait pas à mon sens un grand préjugé. Et l'avantage que nous en tirerions ne vaut pas la peine que nous soustenions un «grand procès là-dessus. Je trouve même que de la maniere que cette histoire «est rapportée, elle fait au siege Romain plus d'honneur qu'il n'en mérite. «On dit que cette Papesse avoit fort bien étudié, qu'elle estait scavante, habile, éloquente, que ces beaux dons la firent admirer à Rome, et qu'elle fut «élue d'un commun consentement, quoy qu'elle parust comme un jeune «estranger, incognu, sans amis et sans autre appuy que son mérite. Je dis «que c'est faire beaucoup d'honneur au siege Romain, que de supposer qu'un «jeune homme incognu y fut avancé uniquement à cause de son mérite; car «on scait que de tous temps il n'y a eu que la brigade qui ait fait obtenir cette «dignité.» Jurieu, *Apologie pour la reformation*, T. II, p. 38, Édit. in 4., chez Bayle, *Dict. Crit. art. Papesse*, remarque G.

Maar op het allerhatelijkst gedraagt zich de hoogl. K. ten aanzien onzer kerkelijke overheid. Zij, trouwens, moet de grondlegster zijn van dat, de Roomsche Kerk onteerend (bladz. 84), «stelsel van bedrog en leugen.» Want wie anders dan zij, kon dat «besluit, om Joanna niet in de rei en het getal der Roomsche Pausen op te nemen,» maken en doordrijven? «Naar aanleiding» (nu) «en ten gevalle van dat besluit,» begon men «reeds vroeg, misschien wel kort na het gebeurde» (met de pausin,) «den naam en de gedachtenis van Joanna «uit openbare stukken, vooral ook uit het *Liber Pontificalis* te ligten; langzamerhand werden ook «de overige» (schrijvers) «veranderd en vervalscht, «en zoo kunstmatig die toestand van stilzwijgen «voortgebracht, welke over het geheele bestaan van Joanna, twee eeuwen lang, zulk een digten «sluijer schijnt heen te werpen.» (bladz. 81.)

Wie anders dan deze Hierarchie kon ook dat aldus ingevoerd «stelsel van bedrog en leugen» zoo algemeen en duurzaam maken, dat die «pogingen, «om het eenmaal over Joanna uitgesproken vonnis «te voltrekken,» van tijd tot tijd hernieuwd werden, dat alsdan «de schrijvers, die van haar gewag ge«maakt hadden, op nieuw werden verminkt of ver«donkerd;» en dat, nog «na de tijden der Kerkher«vorming, de Critiek, zoo als zij in de Roomsche «Kerk, zelfs door anders groote mannen geoefend «werd, zich bezoedeld heeft?» (bladz. 84.) Het waren, zoo als de hoogl. K. het doet voorkomen, geene op zich zelve staande bedriegerijen van afzonderlijke geleerden; neen, er werd zamengespannen; 't was een stelsel, naar aanleiding en ten gevalle van een besluit van hooger hand, en begonnen, en nu en dan verlevendigd, en in de latere

tijden voortgezet. Wie moet hier de eerste en grootste schuld van dragen? Wie waren de raddraaijers? Zeker niemand anders dan de kerkelijke overheids-personen; en al, wie de katholieke Kerk met haar middel- en brandpunt kent, moet hier zijne verontwaardigde oogen op den H. Stoel van Rome vestigen. Doch de hoogl. K. zelf houdt op dezen, als op het doel zijner beschuldiging en der algemeene verachting, den wijsvinger uitgestrekt. Ter oplossing der vraag: «hoe het kunstmatig voortbrengen van «dien toestand van stilzwijgen mogelijk geweest is,» zegt hij, onder meer hatelijkheden nopens de *valsche Decretalen*, op bladz. 82: «Voor al denke men «aan den sluwen Nicolaas I, die immers middel wist, om aan dit bedrog» (der *valsche Decretalen*) «ingang te verschaffen; maar wien het even-«min aan gelegenheid, aan *lust*, of aan *behendigheit* «ontbroken heeft, om, waar het op het uitligten «van een' schakel uit den keten zijner voorgangers «aankwan, tamelijk gelukkig zijn doel te bereiken.¹⁾» Op bladz. 9 had Z. H. G. nog stilliger gesproken; dáár bevestigt, dáár verzekert hij: hij *weet* het. «Ik weet wel,» zegt Z. H. G., «ik weet «wel, dat de *Roomsche Hierarchie*, welke vroeger, «toen haar hoog gezag onbetwist was, en zij nog «afzigtelijker vlekken op het kleed harer heiligheid «voor aller oog ongestraft ten toon droeg, over zulk

1) Ieder, die mijne bezigheden kent, zal niet van mij vorderen, dat ik terstond op deze beschuldiging antwoorde; maar wanneer ik de handen wat ruimer zal hebben, zal ik de lezers van den *Katholiek* iets nader met dezen Nicolaas, welken de hoogl. K. «den sluwen,» maar de kerkgeschiedenis den *Groote* noemt, bekend maken. Ook hoop ik het lezend publiek over de *valsche Decretalen* nog eens in te lichten. Men leze hierover: *Fragmente aus und über Pseudo-Isidor*, een opstel der meesterhand van den onsterfelijken schrijver der *Symboliek*, voorkomende in diens bundel: *Möhler's gesammelte Schriften und Aufsätze*, Regensb., 1839, B. I. s. 283 ff.

«eene kleinigheid, waarin, om met Aeneas Sylvius
 «te spreken, het *geloof* noch het *regt* der Kerk be-
 «trokken was, niet al te zeer zich behoefde te be-
 «kreunen; — naderhand, toen het haar levensbe-
 «houd gold, en toen men telkens deze Pausin, met
 «geheel hare morsige legende, als eene jammerlijke
 «verstoring der heilige rei harer Pausen en van der-
 «zelve hooggeroemde onafgebroken opvolging, haar
 «voorwierp, *al het mogelijke* gedaan heeft, om vroe-
 «gere, uit haren eigenen boezem voortgekomen, ge-
 «tuigenissen te *verloochen* en te *vernietigen*. Ik
 «weet ook, dat zij in deze hare pogingen zelfs bo-
 «ven verwachting geslaagd is; dat zij, niet minder
 «van de milde en vrijgevige Critiek van sommige
 «Protestanten, dan van de gewetenlooze sluwheid
 «harer Jesuiten, tot dit oogmerk meesterlijk heeft
 «weten partij te trekken; en dat het zoo haar ge-
 «lukt is, om deze geheele geschiedenis, althans bij
 «tusschenpozen, ook door vele onder de Protestan-
 «ten, voor eene fabel te doen verklaren; ja dat dit
 «juist in onzen tijd vrij algemeen het geval is¹⁾»

1) Die mildheid en vrijgevigheid van kritiek is dus niet meer alleen aan *sommige* protestanten eigen, maar thans onder hen vrij algemeen. De protes-
 tanten zullen wel vreemd opzien over het compliment, hetwelk hier de hoogl.
 K. aan hunne schranderheid maakt. Zij hebben zich met al hunne geleerdheid
 en kritiek, door den Paus en de Jesuiten, om het maar regtuit te zeggen, om
 den tuin laten leiden. Vrij noeme men zulk eene kritiek, verbloemend of
 verontschuldigend, eene *milde* en *vrijgevige*; in veler oogen blijft zij eene
 tamelijk kortzigtige, zoo wat de kritiek van een *bon homme*. En de hoogl. geeft
 er ook zelf eene duidelijke verklaring aan, wanneer Z. H. G., op bladz. 73,
 beweert, «dat de zaak der Pausin, in den laatsten tijd, met eene ligtvaardig-
 «heid behandeld is, over welke de historische kritiek zich beklagen en blozen
 «moet.» Onwillekeurig is mij bij het lezen van meer dan ééne plaats (de le-
 zer zal zonder moeite ontdekken waar) de gedachte ingevallen, dat de hoogl.
 K. op die «milde en vrijgevige kritiek» nog al schijnt gerekend te hebben.
 Of overigens Z. H. Gs. verhandeling over de pausin, de historische kritiek van
 dat gevoel van ontevredenheid en schaamte zal kunnen verlossen en haar tot
 de natuurlijke kalme en kleur terugbrengen, zullen mijne lezers beoordeelen.

enz. Of, en in hoe verre de academische hoorders van den hoogl. K. zijn «ik weet» voor een alles afdoend bewijs houden, is mij onbekend, en doet hier ook niets ter zake; bij het publiek toch kan het als zoodanig niet gelden; daarvoor moet Z. H. G., gelijk ieder ander, zijne stellingen, en veelmeer nog zijne beschuldigingen, *bewijzen*. Ik zal daarom wel niet behoeven te beschrijven, wat ik gevoelde, toen ik zag, dat Z. H. G. deze zware beschuldiging tegen mijne hoogste kerkelijke overheid en vereerde geloofsgenooten wel dikwijls herhaalt, maar nergens het geringste bijbrengt, hetwelk in Z. H. Gs. eigen oog (indien hij zich althans op *logica* verstaat) voor een bewijs van dat «besluit» en het daarop gegrond «stelsel van bedrog en leugen,» kan doorgaan. Het eenige, hetwelk Z. H. G. zou kunnen meenen een bewijs te zijn, is zijne beschuldiging, opzigtens een en ander H. S. van het *Liber Pontificalis*, tegen de uitgevers van deze *Levens der Pausen* in het midden gebragt; wij zullen echter in het vervolg zien, wat Z. H. G. tot staving daarvan aanhaalt; hier is het genoeg, op te merken, dat, al ware die bewijsvoering gelukt, twee of drie feiten nog geen algemeen en eeuwen durend *stelsel* te kennen geven, en dat Z. H. G. uit niets heeft doen blijken, dat de Roomsche Hierarchie in die feiten betrokken was.

Mag nu dan een hoogleeraar, een godgeleerde, den goeden naam zijner evenmensen zoo ligtvaardig aanranden? Mag hij hun vooral zulke hatelijke beschuldigingen toevoegen, zonder het geringste bewijs daarvoor te leveren? Mag hij hen, zonder bewijs, betigten van een verfoeijelijk verraad te hebben gepleegd aan eene voorgegeven historische waarheid, welke het algemeen gevoelen reeds verklaard heeft, niet eens bestaan te hebben? Het lezend pu

bliek bestempele deze handelwijze des hoogl. met den verdienden naam; ik zal mij liefst van alle oordeelvelling onthouden, en ga voort met mijne opmerkingen. Mag men op de beschrevene wijze een publiek gezag aanranden, hoewel het een kerkelijk is, omdat men het zelf niet als zoodanig erkent? Waarvoor hield dan toch de hoogl. K. zijne lezers en geleerde hoorders ¹⁾, voor wie hij die hatelijke beschuldigingen meer dan ééns en altijd onbewezen herhaalde? Maar—en indien deze bladen onder het oog van protestanten komen, ook op hun onpartijdig oordeel beroep ik mij, — hebben vooral de duizende katholieken in ons vaderland, niet het grootste regt, zich over deze behandeling, waarmede de opperhoofden hunner Kerk, wien zij hartelijk toegedaan zijn, bejegend worden, ernstig te beklagen? Ik weet niet of men de Pausen wel zwaarder zou kunnen beschuldigen, dan de hoogl. K. hier doet. Oppervlakkige lezers glijden misschien over Z. H. Gs. gezegden heen, zonder er iets meer in te zien, dan de beschuldiging van eenen verachtelijken waarheidsmoord; 't is echter reeds genoeg gezegd, om op eene publieke autoriteit, die de openbare stukken vervalscht, met verontwaardiging neder te doen zien, en om vooral eene godsdienstige autoriteit, die zich tot zulke misdaad verlaagt, te doen verfoeijen. Maar nadenkende lezers gaan nog iets verder, en noemen de misdaad der Roomsche Hierarchie, zoo als de hoogl. K. die haar aanwrijft, eene ijzingwekkende, eene waarlijk helische boosheid. Men moet iedereen, zoo ook hier de Pausen, op hun eigen standpunt beoordeelen. De

1) De hoogl. K. heeft zijne verhandeling over de pausin, als eene *Proeve van historische critiek*, in de derde klasse van het koninklijk nederlandsche instituut voorgelezen. (Bladz. 98.)

Pausen nu, noemen zich een door Christus ingesteld en voor zijne geloovigen verpligtend kerkelijk gezag; en daarvoor worden zij door de duizende en duizende leden der katholieke Kerk in alle landen erkend. Met een geloof, hetwelk de stormen der verschillende tijden en eeuwen onwrikbaar trotseerde, bleven zij steeds als zoodanig zich handhaven en door de katholieken gemoedelijk gehoorzaamd. Hardnekkige weérbarstigheid tegen dat gezag sluit buiten de Kerk; en die (op eene schuldige wijze) de Kerk niet heeft tot moeder, heeft ook God niet tot vader. Zoo sprak de H. Augustinus; en zoo luidde altijd en luidt nog heden de leer der Pausen en aller katholieken: — het is de leer der Kerk. Het Pauselijk gezag te erkennen, te eerbiedigen, te gehoorzamen is derhalve eene voorwaarde des eeuwigen levens. Ongelukkig, indien deze leer eene dwaling zij! Op zich zelf beschouwd, is, in dat geval, het Pauselijk gezag eene anti-christelijke aanmatiging, eene vervalsching van het H. Evangelie ter vernietiging des christendoms, ten verderve der onsterfelijke, den Gekruiste zoo dierbare zielen. Slechts de schuldellooze goede trouw kan de belijders dier leer nog voor de eeuwige verdoemenis behoeden en hunne eenvoudige gehoorzaamheid in het volgen van hetgeen hun geweten hun zegt, een godsdienstige pligt te zijn, kan hen nog bij den Algoede genade doen verwerven; doch de grond, waarop zij staan, is, op zich zelve of *objectief* genomen, een grond des eeuwigen verderfs; en geen *wee* in het H. Evangelie, door ons aller Regter uitgesproken tegen hen, die, de inzigten Zijner barmhartigheid dwarsboomende, den menschen tot verergernis strekken, — geen zulk *wee* is zoo verpletterend, als dat, onder hetwelk de booswicht zal versmach-

ten, die met verkrachting des oorspronkelijken christendoms, dat zielenverdervend gezag zou hebben uitgevonden, of ter kwader trouw bevorderd. Welke boosheid staat aan gewetenlooze verachting van Gods gezag en woord, aan godsdienst-vervalsching, aan opzettelijke poging tot zielenmoord gelijk? Zie daar nogtans, waarvan de hoogl. K. onze Pausen beschuldigt. Als protestantsch godgeleerde is deze hoogleeraar een bestrijder van het Pauselijk gezag; in zijn oog is het anti-christelijk, eene vervalsching van het oorspronkelijke christendom, enz.; en om dit gezag nu te bewaren, te behouden, heeft volgens Z. H. G., de Roomsche Hierarchie, «toen het «haar levens-behoud gold, toen men telkens deze «Pausin... als eene jammerlijke *verstoring* der heilige rei harer Pausen en van derzelve hoogge«roemde *onafgebroken opvolging*, haar voorwierp, «al het mogelijke gedaan, om vroegere, uit haren «eigen boezem voortgekomen, getuigenissen te ver«loochenen en te vernietigen;» toen heeft zij «van «de gewetenlooze sluwheid der Jesuiten *tot dit oog«merk* meesterlijk partij weten te trekken; toen «was het wederom een van die tijden, in welke,» (volgens Z. H. G. op bladz. 83 en 84) «de vrees «voor ontheiliging van den H. Stoel boven dreef, «en in welke men *daarom* vernieuwde pogingen «aanwendde, om het eenmaal over Joanna uitge«sproken vonnis te voltrekken;» toen werd voortgezet dat «stelsel van bedrog en leugen, waarmede «de Critiek, zoo als zij in de Roomsche Kerk, na «de tijden der Kerkhervorming, zelfs door anders «grooten mannen geoefend werd, zich bezoedeld «heeft.» Is er meer noodig, om te zeggen, dat de Roomsche Hierarchie «haar hoog gezag,» het geloof aan «de onafgebroken opvolging harer Pausen,»

en hare, zoo stréng verpligtende zedelijke magt over de gewetens der katholieken, ter kwader trouw, met opzettelijk bedrog en met leugen heeft weten staande te houden? Met welk oog moeten dan de protestanten, die insgelijks het Pauselijk gezag eene anti-christelijke aanmatiging noemen, die bedriegelijke handhavers van dat gezag beschouwen? Te meer, wanneer zij een' hunner hoogstgeplaatste godgeleerden, die daarenboven ambtshalve, als hoogleeraar der kerkgeschiedenis, verpligt is, den geest en de geheimen der gebeurtenissen zoo veel mogelijk na te vorschen, hooren verzekeren, dat hij dit alles *weet*; hooren verzekeren, dat dit «stelsel van bedrog en leugen zich des te «meer en te duidelijker voor hem ontwikkelde, hoe «hooger hij met zijn opzettelijk onderzoek» (over de zaak der pausin Joanna) «in de geschiedenis «opklom en hoe *naauwkeuriger* en *zorgvuldiger* «hij dit trachtte te bewerkstelligen,» (bladz. 80, 81.) Moeten zij de Pausen en al de handlangers in dat «stelsel van bedrog en leugen» niet voor vijanden van Christus, en belagers der zielen houden? Ik voor mij zie niet, hoe een protestant, die aan de beschuldigingen van den hoogl. K. geloof slaat, anders, dan met eene godsdienstige verontwaardiging over hen denken kan.

Men zal dan nu begrijpen, waarom voornamelijk ik de pen heb opgevat. Ik had nog andere redenen. De hoogl. K. deed eene ernstige poging, om het geloof aan het bestaan der pausin Joanna te doen herleven; de voorlezing zijner verhandeling werd in de derde klasse van het koninklijk nederlandsch instituut toegelaten; de *Evangelische Kerkbode* daagde opentlijk de redactie van den *Katholiek* ter wederlegging uit; en bij het verschijnen der verhan-

deling bleek het, dat reeds de beroemde hoogleeraar D. J. van Lennep er eenig gewigt aan scheen te hechten; zijn groote naam schijnt er althans goedkeurend, op bladz. 98, voor te komen. De *Katholiek* had van zijnen kant verzekerd «op zijnen post «te zullen zijn,» en verpligte zich, kort nadat de hoogl. K. zijne verhandeling uitgegeven had, tot eene «nalezing.» Inderdaad er was wederom luide en sterk over de pausin gesproken; en de wederleggingen, als die van Blondel en Labbeus en anderen zijn schaars in handen. Er mogt dan van onze zijde niet gezwegen worden; maar vooral riepen de vernelde, onverdragelijke beschuldigingen gebiedend tot spreken op. Eene hartelijk geëerbiedigde kerkelijke overheid, in wier zegenrijk bestaan mijne wetenschappelijke overtuiging, en, wat in den mond eens katholieks veel meer zegt, — mijn geloof eene goddelijke instelling huldigt; — zulk eene overheid te verdedigen, is in mijn oog eene heilige zaak!

De vreedzame lezer zij echter gerust gesteld tegen alle hatelijkheden, welke strijdschriften zoo dikwijls en zoo jammerlijk ontsieren. Schelden, kwaadspreken is, in mijn oog, even onzedelijk, als den ernstigen, zaakkundigen schrijver onwaardig. Niemand kan mij ten kwade duiden, dat ik over de wijze, waarop de hoogl. K. zijn onderwerp behandeld heeft, ontevreden ben, en dat ik er in de vorige bladzijden over geklaagd heb; maar dat ik kwaad met kwaad vergolde, zoude iedereen, en zouden vooral de katholieken, in eenen priester met regt veroordeelen. God beware mij, van bij de verdediging eener, volgens mijne overtuiging, heilige zaak, mijn geweten door liefdeloosheden te bezoedelen. Heeft de hoogl. K. volgens ware overtuiging

gesproken, ter goeder trouw geredeneerd; meende hij zich in gemoede tot het uiten der hatelijke beschuldigingen gerechtigd; poogde hij zijn onderzoek, zoo als hij zegt, waarlijk onpartijdig en naauwkeurig te doen, en geschiedde zijn beroep op de aangehaalde schrijvers naar best weten? Gode alleen is het bekend; en voor Hem alleen moge, en zal eenmaal Z. H. G. zich deswege verantwoorden. Mij is het verborgen; mij voegt ook niet, daarover te oordeelen, want het is binnen hem omgegaan. Maar hetgeen Z. H. G. schreef, ligt voor mij open; over zijne redeneringen en bewijzen moet ik oordeelen; daarvan het gebrekkelijke aantonen; daaruit afleiden hoe gewaagd, ongegrond, onontvankelijk zijne beschuldigingen zijn; — ziedaar mijne taak.

Deze zoo moeilijke taak werd mij zeer verligt door eenige mijner vrienden, die mijn te kort aan boeken op het minzaamst aanvulden, door mij de ontbrekende uittreksels en werken te doen geworden. De grootste verpligting heb ik aan den werkzamen, geleerden W. Eerw. M. A. van Steenwijk, pastoor te Amsterdam, die mij zijne boekerij onbekrompen ten dienste stelde, en aan Z. H. G., den hoogl. Geel, bibliothecaris der universiteit te Leiden, die mij het raadplegen der aan Z. H. G. toevertrouwde boekverzameling zoo gemakkelijk mogelijk maakte. Zij hebben daarvoor mijnen hartelijken dank.

INLEIDING.

§ 1. *De voortgang van het verhaal nopens de pausin.*

Een oud, versleten vertelseltje wilde, dat er, even na het midden der 9de eeuw, te weten: tusschen Leo IV (+ 855) en Benedictus III, eene vrouw, die zich voor man uitgaf, op den Pauselijken Stoel zou zijn verheven geweest, en, onder den naam van Joannes VIII, gedurende twee jaren en eenige maanden, als opperhoofd der Kerk hebben geregeerd. Het sprookje schijnt aan de verbeeldingskracht bevallen te hebben en werd, gelijk het met zulke historietjes, welke aan geene bron getoetst kunnen worden, gewoonlijk gaat, al meer en meer ingekleed. Zoo althans doen er ons de aanhalingen van diegenen over denken, welke het bestaan der pausin als eene ware geschiedenis verdedigen. Zulke verhalen waren gewoonlijk, vóór dat zij door kronijk- of geschiedschrijvers opgenomen worden, eerst eenigen tijd, als een dof gerucht, in het duister rond; en daarom is het veelal onmogelijk, den juisten tijd van hunne opkomst te bepalen. Pagi ¹⁾ en vele anderen meenen die te mogen stellen tusschen het sterfjaar van Martinus Polonus, het jaar 1278, en het tijdstip, waarop Ptolomeus (ook wel Tholomeus, doch eigen-

1) *Crit. in Baron.* 853, no. 14.

lijk Bartholomeus) *van Luca* zijne *Historia ecclesiastica nova* schreef.¹⁾ De kritiek kan dit nog niet als uitgemaakt beschouwen; zeker schrijver uit het midden der 13de eeuw, welken zij tot dus verre op dit punt nog niet onderzocht heeft, te weten Stephanus de Borbone, staat haar in den weg. Maar veilig kan men het daarvoor houden, dat de pausin èn aan de 9de eeuw, waarin zij geleefd zou hebben, èn in de 10de, èn in de 11de, èn ook nog in de 12de (voor zoo verre men dit uit de schrijvers en gedenkstukken kan besluiten) volstrekt onbekend was; bij alle schrijvers dier tijden, welke men voor berigtgevers over de pausin Joanna wil doen doorgaan, is dit verhaal eene onechte inlassching van lateren tijd. Dit weinige zij voor het oogenblik genoeg; in het vervolg van dit boek zal daarover opzettelijk gehandeld worden. Thans zullen wij het verhaal nopens de pausin in de geschiedenis zoo zien toenemen, gelijk hare voorstanders zelveu dit, door hunne aanhalingen uit de schrijvers, op wie zij zich beroepen, ons voorstellen.

Eerst toen allen, die hetgeen er nopens de pausin verhaald wordt, beleefd konden hebben, reeds lang overleden waren, zou men begonnen zijn, er iets van mede te deelen.²⁾ 't Was

1) Hij droeg dit geschiedwerk op aan Guilhelmus de Bajona, toen deze reeds kardinaal was, hetwelk hij in 1312 werd. Eerst na dit jaar kan hij het derhalve uitgegeven hebben. -- De reden van Pagi is deze: Ptolomeus getuigt (l. XVI. c. 8) dat «alle schrijvers, welke hij gelezen heeft, «uitgenomen Martinus, als opvolger van Leo IV noemen Benedictus «III; terwijl Martinus zegt, dat op Leo IV gevolgd is Joannes, *de Engelschman*, VIII» of de pausin Joanna. Nu is het echter later gebleken, dat Martinus zelf dit niet geschreven heeft, maar dat eene vreemde hand dit verhaal in zijne kronijk laschte. Dewijl Pagi, evenmin als Ptolomeus *van Luca*, een' ouderen schrijver kende, die er waarlijk van gesproken had, meende hij zich tot zijn vermeld gevoelen geregtigd.

2) Salmasius was, voor zoo verre mijne nasporingen reiken, de eerste, die beproefde het getuigenis van een geschiedwerk uit de 9de eeuw, te weten het *Liber Pontificalis*, voor het bestaan der pausin in te roepen; maar, behalve dat zijne proef hoogst ongelukkig uitviel, kan men uit zijne uiteenlopende gezegden, zoo als die door oorgetuigen geboekt zijn (Salmasius zelf heeft er niets over geschreven), niet te weten komen, hoe het berigt aldaar zou geluid hebben.

echter nog uiterst weinig. Marianus *Scotus* (+ 1088, dat is 230 jaren na haar) zou in Duitschland vernomen hebben, dat Leo IV een' opvolger zou gehad hebben, die, *naar men zegt*, eene vrouw was ¹⁾, en twee jaren, 5 maanden en 4 dagen regeerde. Baart het niet eenige verwondering, dat deze monnik, die 10 jaren in de abdij van Fulda doorbragt, en in 1069 naar Mentz geroepen werd, waar hij ook stierf, niet schijnt geweten te hebben, althans met geen enkel woord geboekt heeft, dat deze pausin in de laatstgenoemde stad geboren zou zijn, of dat zij, gelijk wederom anderen, in latere tijden, verhalen, in dezelfde abdij van Fulda, zich op de letteren zou toegelegd hebben? Is het ook niet in het oogvallend, dat deze kronijk-schrijver, die in het voorgegeven vaderland van Joanna leefde, zich in zijn berigt met een: «Naar men zegt,» moest behelpen? Maar nog zonderlinger is, dat, hoe verder de schrijvers van het opgegeven tijdstip der pausin leefden, zij hare zoogenaamde geschiedenis al omstandiger willen kennen. Sigebertus *van Gemblours*, een belgisch benedictijn, die een gedeelte van zijn leven te Metz doorbragt en eindelijk in 1113, te Gemblours (Gembloux) overleed, zou er iets meer van geweten hebben: zijne kronijk (dat is, de eerste uitgave daarvan) doet haar reeds moeder worden. Eene eeuw later, weet Stephanus de Borbone, een fransch dominicaan ²⁾, uit ongenoemde kronijken (*ut dici-*

1) Serarius (*de reb. Mogunt.* l. 1. c. 41, no. 38), die het Frankforter handschrift der kronijk van Marianus *Sc.* ingezien heeft, geeft daarvan den betrekkelijken inhoud aldus op: *Huic Leoni successit, qui fuit mulier, ut asseritur.* Daar nu slechts dit Frankforter H. S. afgedrukt is, zoo kan de tekst der uitgave, welke door de voorstanders der pausin aangehaald wordt: *Huic (Leoni) successit Joanna mulier, annis 2, mensib. 5, dieb. 4,* — niet echt zijn, en daarom hier ook niet in aanmerking komen.

2) De hoogl. K. zegt bladz. 21, dat Steph. omstreeks 1225 schreef. 't Is onjuist. Steph. schijnt omstreeks 1220 het ordekleed van den H. Dominicus te hebben aangenomen, wel is waar te Parijs, maar toch om tot de provincie Lyon te behooren. Hier was hij dan ook in 1223. Destijds had hij reeds zijn predikambt aanvaard, hetwelk hij gedurende 30 jaren, de naburige provinciën doorreizende, bleef waarnemen. In zijn werk nu, waaruit zijn berigt nopens de pausin getrokken is, schrijft hij van zijne reizen op

sur in Chronicis), te verhalen, dat «zij geletterd was; dat zij *notarius* van het hof van Rome, daarna, door 's duivels toedoen (*diabolo procurante*), kardinaal, ten laatste Paus werd. Zij werd zwanger en baarde — juist terwijl zij ten tempel toog (*cum assenderet*). Toen het gerecht van Rome (*Romana justitia*) dit vernam, werd zij met de voeten aan de pooten eens paards gebonden, ter stad uitgesleept, en op eene halve mijl afstands door het volk gesteenigd. De strafplaats zelve opende haar het eerlooze graf, en op de zerk stond te lezen :

Parce Pater patrum Papissae prodero partum.»

Ruin eene halve eeuw later wist men het al wederom anders en breedvoeriger. Getuigen vele handschriften der kronijk van *Martinus Polonus*. Zij berigten, dat de opvolger van Leo IV (*Martinus Pol.* noemt hem den V) was «*Joannes de Engelschman*, een Mentzer van geboorte. *Naar men verzekert*, «was hij eene vrouw, en als kind (*in puerili aetate*¹⁾), in «manskleederen vermomd, door haren minnaar naar Athene «vervoerd. Hare vorderingen in verschillende wetenschappen «waren zoo buitengewoon, dat haar niemand evenaarde, en «dat zij, toen zij naderhand te Rome, de *grammatica*, *rheto-rica* en *dialectica*²⁾ uitlegde, groote meesters³⁾ tot leerlin-

de Alpen, en verhaalt ook een en ander uit zijne 25jarige betrekking van Inquisiteur. Zeer waarschijnlijk schreef hij dus zijn groot werk: over de 7 gaven des H. Geestes, op het laatste van zijn leven, toen hij, in het klooster van Lyon, van zijn vermoeijend dienstwerk schijnt uitgerust te hebben. Deze gissing wordt, dunkt mij, nog daardoor versterkt, dat hij zijne ondernomen taak niet voltooide: hij had het werk in 7 partes verdeeld, maar bereikte slechts het 5de. — Verg. *Quetif et Echard Scriptt. Ord. Praedic.* T. 1, in *Steph. de Borb.*

1) Ik volg het Leidsche H. S. No. 134, hetwelk de hoogl. K. (bladz. 15) aanhaalt en zegt, waarschijnlijk in den aanvang der XIV eeuw geschreven te zijn: elders vindt men in *Pupillari aetate*. Verg. Blondel, *Examen Quaestionis de Papa Foemina* Amstel. 1657. p. 50.

2) Het H. S. heeft *trivium*; deze driedubbele *cursus* bevatte de drie genoemde takken der wetenschap, en duurde drie jaren: van daar dat men in andere H. SS. *triennium* in plaats van *trivium* leest.

3) Het H. S. zegt *magistros*. Die den genoemden driejarigen *cursus* volbragt hadden, werden plegtig tot *Magistri* gepromoveerd. Blondel. l. c. — Overigens komen er in het bovenstaande verhaal omstandigheden voor, welke

«gen en hoorders had. Hare leefwijze en geleerdheid verwierven «haar in deze stad groote achting en aller stemmen voor den «opgevallen Pauselijken Stoel. Maar Paus zijnde, werd zij

niet strooken met den tijd, waarin het feit zou voorgevallen zijn. Joanna zou te Athene gestudeerd en in *verschillende* wetenschappen buitengewone vorderingen gemaakt hebben. Maar reeds eeuwen lang was de geleerdheid uit Athene verhuisd en de oudtijds zoo beroemde school dier stad in verval. Op het einde der 4de eeuw, toen hare scholen nog bezocht werden, ging ook Synesius derwaarts; doch minder om, na Hypatia te Alexandrië gehoord te hebben, zijne wetenschappelijke kennissen te volmaken, dan om niet voor diegenen, welke er van daan kwamen, op de knieën te moeten vallen (*ep.* 54). En hoe bevond hij nu dezen ouden zetel der geleerdheid? «Athene,» zegt hij, «heeft thans niets schitterends meer, dan «de namen der eertijds beroemde plaatsen. Het is als een verslonden slagtoffer, waarvan niets meer overig is, dan de huid, om te toonen welk dier «het geweest is. Daar de wijsbegeerte er uit verhuisd is, biedt het niets «meer aan dan de Academie, het Lyceum en de galerij van schilderstukken «of den Porticus, waarvan de school van Chrysippus haren naam ontleent, om die in het voorbijgaan te bewonderen; maar ook die galerij van «schilderstukken is niet meer, wat zij heet: want de proconsul heeft de tafereelen, waarop Polygnotus zijne kunst had overgebracht, weg doen «nemen.... Athene was eertijds de moederstad der wijsgeeren; maar wat «het thans nog beroemd maakt, zijn de honigwinners» (*ep.* 135. bij Rohrbacher, *Hist. univ. de l'Egl. Cath.* Par. 1842, T. VII, p. 335). De scholen van Athene kwijnden nog eenigen tijd voort. De keizer Justiniaan deed er in 529 de gehoorzalen der heidensche wijsgeeren sluiten. Te vergeefs trachtten zij, na eenige jaren, zich te herstellen; het christendom had hunne philosophie verdrongen. De invallen der Slavonische en Bulgarische volkstammen, de onbeschaafdheid der keizers van Constantinopel, bragten datgene, hetwelk 's menschen geest veredelen en verheffen kan, in vergetelheid, buiten belangstelling. De keizer Theophilus vernam eerst van den kalif Motasem, dat zijn grondgebied nog geleerden droeg. Die hier bedoeld wordt, was de wijsgeer Leo, later biss. van Thessalonica. Doch ook deze had zijne kundigheden niet in Athene opgedaan; hij was te Constantinopel met de taal- en dichtkunde bekend geworden; in de redekunst, wijsbegeerte, rekenkunde en andere wetenschappen, was hij niet op het vasteland, maar op het eiland Andros onderwezen. Doch ook hier kon hij zijnen dorst naar geleerdheid niet lesschen: zijn meester Michaël Psellus gaf hem slechts de eerste beginselen en eenige regels. Hij vertrok dan van dáár en vond eindelijk, wat hij gezocht had, in de boekerijen der *kloosters*. Nu keerde hij naar Constantinopel terug, en gaf onderwijs aan hen, die het zochten. Zijne gehoorzaal was eene geringe woning of kamer; hij zelf was arm. Zoo stond het nog gedurende de eerste helft der 9de eeuw, met de wetenschappen in Griekenland. Er waren, althans op het vasteland van het grieksche keizerrijk, geene openbare scholen voor de hoogere wetenschappen. Slechts in de *kloosters* werden die beoefend. Athene nu was destijds, met

«door haren kamerdienaar (*familiarem*, onderhoorig huisgenoot) bezwangerd. Daar zij nu» (hoe geleerd ook) «den tijd «harer verlossing niet kende, gebeurde het, dat, toen zij van «St. Pieter naar het Lateraan toog, haar tusschen het *Coliseum* «en de St.-Clemens-kerk, de barensood overviel en zij haar kind «ter wereld bragt. Daarop is zij terzelfder plaatse, naar men «zegt, gestorven en begraven ¹⁾. En dewijl de Paus dezen weg

meer andere grieksche steden, wegens zijne borduurwerken en manufacturen beroemd, doch niet wegens zijne wijsgeeren, redenaars of dichters. Wat kon dan de leergierige Joanna met haren minnaar naar Athene lokken? De een of ander geleerde? Maar hoe is deze dan zoo volstrekt onbekend aan de geschiedschrijvers gebleven? Eerst in 856, op het allervroegst, heeft Bardas, die destijds, onder Michaël III, nog alvermogend was, aan de wetenschappen eene eerste herstelling gegeven, in zoo verre, dat hij te Constantinopel eene hoogeschool oprigtte, Cedrenus, *historiar. Comp.* p. 547 sqq. Zonaras, T. II, in *Michaël*. p. 160 sq. — Ook in het westen hadden de menigvuldige invallen en overweldigingen van ruwe volkstemmen aan de wetenschappen eenen onvermijdelijken ondergang bereid. Het laatste berigt, hetwelk de deskundige en ijverige vorscher Tiraboschi, nopens de openbare scholen in Rome vinden kon, was *Pragm. Sanct. Justin. imp.* c. 22. (*Storia della Letterat. Italiana* T. III. Venezia 1795, p. 21.) Maar de Kerk, wier taak het is, den mensch te veredelen, zorgde zooveel zij destijds kon, voor het behoud der wetenschappen; zij verschaftte haar eene vrijplaats in de kloosters. In den tijd nu, waarin Joanna te Rome zou gekomen zijn, vindt men niet, dat te Rome de openbare scholen hersteld waren. Het hooger onderwijs werd er in de kloosters gegeven, b. v. in dat van den H. Martinus, buiten de stad (*Anastasius (?) de Vitis Romanor. Pont.* in *Leon.* IV.) Daàr echter onderwezen de kloosterlingen: dat er opzigtens Joanna eene uitzondering gemaakt was, zou moeten bewezen worden, maar door een' geldiger getuigen, dan een schrijver uit de 13de eeuw. — Even weinig komen met de 9de eeuw overeen de uitdrukkingen *Trivium* en *Magistri*: die driejarige *cursus* en die promotiën waren destijds nog niet in gebruik, zegt Blondel, t. a. p.; en betrekkelijk de promotiën bevestigt dit Sarravius ep. 140 *ad Salmasium* ed. P. Burman, Ultraj. 1697.

1) Hiervan heeft men in lateren tijd gemaakt, dat zij in de St.-Clemenskerk zelve begraven was. De E. P. Secchi, hoogl. aan het *Collegium Roman.* te Rome, schrijft mij, dat dit vertelzel, naar zijn gevoelen, daaruit ontstaan is, «dat men den *ambo* (eene verhevene plaats, of een spreekgestoelte, alwaar oudtijds het Evangelie voorgelezen werd, en thans nog, bij gelegenheid eener plegtige H. Mis, gezongen wordt), die zich in het *presbyterium* dier kerk bevindt, voor een graf heeft willen aansien, en wel voor het graf der pausin, omdat er de naam van Joannes (VIII) op staat. De reden hiervan is, omdat, toen de H. Methodius, de apostel der Solaven, het ligchaam van den H. Clemens naar Rome had overgebracht, Paus

«altijd ontwijkt¹⁾), gelooft men meestal, dat dit uit afschuw «van dit voorval gebeurt. Zij wordt ook niet op de lijst der «Pausen geplaatst, omdat haar vrouwelijk geslacht haar daar- «van buitensluit.» Een ander H. S. der Leidsche bibliotheek (n°. 69, bij den hoogl. K. bladz. 18), hetwelk eene eeuw later dan het vorige dagteekent, weet er dan ook wederom al meer van te verhalen. Het berigt ons, dat het kind der pausin een *meisje* was en dat zij zelve *terstond* overleed. Het verhaalt stellig, dat, «*dewijl* deze gebeurtenis daár op de straat voorge- «vallen is, de tijdelijke Paus die altijd ter zijde laat liggen»; het voegt er evenwel bij: «Het volk gelooft, dat dit gebeurt uit «afschuw van hetgeen er plaats gehad heeft.» Het verzekert ook, dat deze *Joannes de Engelschman*, van de lijst der Pausen verbannen blijft, «èn omdat hij eene vrouw was, èn wegens «de afzigtelijkheid der misdaad²⁾.» Maar hetgeen waardoor deze

Joannes VIII dien *ambo* heeft doen herstellen; van daar dan dat, nog heden ten dage, zijn naam, — dat is het *monogramma* daarvan, gelijk het op zijne penningen gestempeld is (verg. Vignoli, *Antiquiores Pontif. Romanor. Denarii*. Romae 1784, p. 44, Den. I), — tot vijfmaal toe op dien *ambo* voorkomt.»

1) De reden hiervan is, volgens Onuphrius Panvinius, *annot. in Platinam — Joann. VIII*, deze: het amphitheater, waarop de bedoelde straat uitloopt, is, wegens deszelfs engheid, niet wel geschikt voor den doortogt van zoo vele menschen en paarden, waarvan de Paus, bij gelegenheid der processie, vergezeld is. Overigens weet Onuphrius, dat vele Pausen dit gebruik verzuimd hebben, dat is, de bedoelde straat en het amphitheater doorgetrokken zijn. — Omstreeks 1437 geloofden wederom de meesten, volgens Cornerus van Lubek, dat de Paus dien weg vermeed, «uit afschuw van het voorval, ingevolge een opzettelijk decreet der Vaders» (van een Concilie?)

2) De woorden van het eerst vermeldé H. S., welke ik vertaald heb met: «omdat haar vrouwelijk geslacht» enz., luiden: *propter muliebris sexus quantum ad hoc* (te weten: *ut ponatur in catalogo Pontificum*) *deformitatem*. Dat er nu in het later H. S. nog eene andere reden der niet-plaatsing op de lijst der Pausen, te weten: de afzigtelijkheid der misdaad, bijgevoegd is, zal waarschijnlijk daaruit voortspruiten, dat men het: *deformitas quantum ad hoc* niet bloot in den regtsgeleerden zin, voor *privatio formae ad hoc requisitae = inhabilitas* (onbevoegdheid) nam, maar ook in den zedekundigen zin, als: onvoegzaamheid, verstond. Van daar waarschijnlijk de andere lezing in de uitgave van Martinus Polonus, door Suffridus Petrus, te Antw. 1574, *tam propter muliebris sexus, quam propter deformitatem facti*. Men ziet hieruit hoe zeer ontrouwe en daarbij nog onkun-

latere afschrijver vooral toont, dat de honderd jaren of meer, die er sedert het bestaan van het vorig vermelde H. S. derzelfde kronijk verlopen zijn, hem nu in staat stellen, om het voorval der pausin omstandiger te verhalen, is de mededeeling, dat «het van toen af de gewoonte is geworden, den «nieuw gekozen Paus te betasten,» (om te onderzoeken) «of «hij wel man zij.»

Overigens moet, reeds tijdens, ja, vóór Martinus Polonus het gerucht, in die streken, welke van Rome verwijderd liggen, met toevoegselen vergroot zijn. Bereids verhaalden het de kronijken, welke Stephanus de Borb. te Lyon las, geheel anders, dan het te Rome verhaald kon worden; en onze Jacob van Maerlant, die, volgens den hoogl. K. bladz. 102, in 1283 schreef, had, hier te lande, in kronijken of andere boeken gevonden, dat de pausin op eenen steen uitgehouwen lag (op haar graf?):

«En daer leget soe, als wyt lesen
«Noch also upten steen ghehouwen,
«Dat men ane daer mag scouwen » 1).

Men ziet, het vertelsel nopens de pausin is dan al fraaitjes opgesierd; maar nog niet genoeg voor het vindingrijk vernuft. Te gelijk kan men hier ook dit opmerken, dat het nog in weinige kronijken was opgenomen:

«Niet en ben ic vroet of claer,
«Weder het fauele es of waer,
«Maer in der pausesen coronike
«Sone vint mens niet gemeenlike.»

Aldus Maerlant, t. a. p. Ook zegt de *Catalogus brevis per modum cronicorum de Romanis Pontificibus*, a B. Petro

dige afschrijvers de H. SS. bedorven hebben. Wel zou de pausin, indien zij bestaan hadde, met deze kerkelijke waardigheid en onwettig en ongel dig bekleed, en dus ook van de lijst der wettige opvolgers des H. Petrus, buitengesloten zijn geweest -- omdat zij eene vrouw was, maar niet wegens misdaden, die na eene wettige verheffing gepleegd waren.

1) Bij den hoogl. K. bladz. 100, uit eene mededeeling van Prof. van Lennep.

Apostolo ad Joann. XXII Pontificatus sui A. XV° decurrente, welke in een Leidsch H. S. (Mss. Lat. Bibl. Voss. N°. 15), achter de *Otia imperialia* van Gervatius Tilberiensis volgt;— ook deze *Catalogus* van de 14de eeuw zegt, op het einde van dit berigt: «*Et in paucis Chronicis invenitur*»¹⁾. Doch weldra ziet men de pausin in verre de meeste kronijken, die er geschreven werden, optreden; te gelijk wordt ook het sprookje, de geschiedenis zonder bron, hoe langer zoo groo-ter: *fama crescit eundo*. Ruim op de helft der 14de eeuw, omstreeks 1362, wist de fransche benedictijn Amalricus Augerii er reeds bij te voegen, dat «*Joannes Anglicus*, die, zoo als men algemeen beweerde, eene vermomde vrouw was, na den dood van Leo IV met eenparige stemmen tot Paus gekozen werd, dewijl (eene omstandigheid, die bij niet een' schrijver uit de 9de of 10de eeuw te vinden is) men het over de pauskeuze niet eens kon worden²⁾. In den beginne van haar Pausschap gedroeg zij zich, naar men meent, onbesproken zedig en godvruchtig; maar van goede en smakelijke spijzen doorvoed, gemest (*impinguata*), liet zij zich ten laatste door de bekooringen des duivels wegslepen en van een' onderhoorig' huisgenoot bedriegen (*decepta a quodam suo familiari*). Zij werd moeder. Daar zij hare rekening volstrekt niet wist te maken, overviel haar de barensnood, juist toen zij in eene processie, van de geestelijkheid en het volk vergezeld, van St.-Pieter naar St.-Jan van Lateranen trok.» Nagenoeg ten zelfden tijde beschreef, in Italië, Joannes Boccatus (+ 1375) de destijds overal verspreide geschiedenis der pausin wederom geheel anders. Hij deed haar op eene plaat, in zijn boek *de claris mulieribus*, te midden der kardinalen bevallen. Vervolgens verhaalt hij, dat «zij eene duitsche was, en met

1) t. a. p. bladz. 103. noot 78.

2) Ik denk, dat dit eene vervalsching of verkeerde toepassing is van het geschiedverhaal, dat, na Leo IV, een zekere Anastasius, op de hulp zijner partij en vooral der keizerlijke gezanten bogende, het pausschap aan den, met eenparige stemmen reeds gekozen Benedictus II betwisten wilde.

haren jeugdigen minnaar in Engeland studeerde. Na dezen dood, wilde zij zich aan geen' ander' verbinden, maar begaf zich naar Rome en onderscheidde zich aldaar door hare geleerdheid en een voorbeeldig gedrag. Zij werd Paus. Maar God erbarmde zich over zijn boosaardig bedrogen volk! Zij werd zwanger, maar verloor tevens hare sluwheid; want daar zij geene vroedvrouw wilde ontbieden, beviel zij te midden eener godsdienstplegtigheid, en werd in tranen smeltende, naar eenen duisteren kerker verwezen » ¹⁾. In Schotland was de mythe wederom anders ingekleed. «De pausin was van engelsche afkomst, de dochter van Hob, een' gegoed' burger te Lyme Regis; zij trok of ontvlugtte in manskleederen naar Athene, alwaar zij onder den naam van Joannes Magwictyn studeerde. Daarna kwam zij te Rome, werd Paus ²⁾, enz.»

Hoe vlijtig was, om de uitdrukking van Blondel te bezigen, de ruwe klomp, zoo als die nog kleur- en gedaante-loos in het Frankforter H. S. van Marianus Scotus nedergelegd is, gelikt geworden. Toch doet er de 15de eeuw nog nieuwe lichtstralen over opgaan. Al schielijk vinden wij er, en het is Theodoricus de Niem (omstreeks 1413), wien men zegt het ons te berigten, dat de medcpligtige der wulpsche pausin een harer kapellanen was; later werd hij zelfs *kardinaal* genoemd. Dat klinkt ook veel scheller, dan dat hij slechts een kamerdienaar of ander huisbediende zou geweest zijn. Dezelfde Theodoricus de Niem was nog daarenboven onderrigt, dat de pausin Joanna, «vóór hare verheffing te Rome, in de grieksche school, alwaar eertijds Augustinus geleeraard had, openbaar onderwijs gaf, en zich met de borst op de studie toeleigde. Maar de ledigheid en weelde van het Pausschap bedierven haar; zij beviel nabij den tempel des vredes, in eene plegtige processie, op eenen der kruisdagen, en baarde eenen zoon.» Wat echter dezen schrij-

1) Bij Florim. de Remond. *l'Antipapesse* ch. III, no. 1.

2) Fordun, *Scotichronicon*, ed. Hearne, T. V, p. 1568, en T. I, § 42 der Voorrede p. CCXXII vv.

ver in de geschiedenis der onderhavige fabel, vooral bekend gemaakt heeft, is de meening van Blondel¹⁾, dat de genoemde Theodoricus de eerste was, die ons kwam verzekeren, dat men te Rome zelfs getracht heeft, dit schandaal in de gedachtenis te vereeuwigen, door er, op de plaats van het ergerlijk voorval, een standbeeld op te rigten, de pausin met haar kind voorstellende. Nu vindt men van dit beeld wel gewag gemaakt in het *Compendium*, of althans in een H. S.²⁾ daarvan, van Siffridus van Meissen, die reeds omtrent 1300 bloeide; doch het vermoeden der opmerkenwaardige omstandigheid, dat reeds Benedictus III, de opvolger der vermeende pausin, dit standbeeld zou hebben opgericht, schijnen wij aan Theodoricus te danken te hebben³⁾.

1) *Examen*. cit p. 5.

2) Het bericht nopens de pausin is niet te vinden in de editie van G. Fabricius, *Rerum Misniar*. II. 7. Lips. 1569. 4o., noch in Struve, *Scriptt. Rer. Germ. ex bibl. Pistorii* Francof. 1607, & — 13; maar in dit zelfde werk, Hanov. 1619, vindt men, op pag. 1032, in eene aantekening onder aan de bladz., het bedoelde bericht, uit een Leipziger H. S. Er wordt gezegd, dat de naam en de tijd dier pausin onbekend zijn, en dat het standbeeld haar voorstelde in de pauselijke kleeding. — Daar Florimond de Remond in eenige schrijvers gevonden had, dat het beeld, op den hoek der straat geplaatst, den pauselijken mijter op het hoofd en het kind in de armen droeg, giste hij, in de eerste editie zijner *Antipapesse*, of het misschien niet het beeld ware der Moeder Gods, als koningin des hemels gekroond: aangezien men in Italie, zulk een beeld bijna allerwegen aantreft. Maar daarna deed hij het zich te Rome afteekenen; en nu zag hij, dat het geheel iets anders voorstelde. Het houdt in de eene hand een' palmtak, die tot op den schouder opklimt. — Waar vindt men zoo iets den Pausen in de hand gegeven? De palmtak is in de christelijke beeldhouwkunst het zegeteeken eens martelaars; maar hoe zou men op de gedachte kunnen komen, er het beeld eener in de bevalling gestorven pausin mede te doen prijken? Het kind is daarenboven geen jonggeboren, het rust niet in den arm; maar het staat er naast, of schijnt vooruit te loopen. — Hieruit besluit dan Flor. de R. dat het of eenen heidenschen priester, met zijnen offerknaap, of misschien eenen afgod moet beteekenen. *Antipapesse*, Par. 1569. ch. XXI no. 6, p. 425; Verg. met *Réponse de R. T. à l'Auteur*, in hetzelfde werk, p. 454 et s. — P. Sixtus V heeft de straat doen verbreedden, en tot dat einde het standbeeld weg doen ruimen. *Pagi breviar. gestor. Romanor. Pontiff.* T. II, p. 77. Antv. 1717.

3) 't *Leven van Johanna* enz. Amst. 1722, bladz. 245 en 273. — De woorden van Theodor. bij Sem. Schardius, *de juridict. . . imperiaki ac potest. eccles.* Basil. 1566, fol. 791, 792 verschillen hiervan.

Omtrent denzelfden tijd wist Jan Hus nog te zeggen, dat de doopnaam der pausin eigenlijk Agnes geweest was; maar ruim eene eeuw daarna noemden Baleus en de *Centuriatores Magdeburgenses* dien Geliberta; terwijl zij wederom elders Jutta, Theodora, Margareta, Isabella heette ¹⁾. Hierboven werd reeds opgemerkt, dat het jongere Leidsche H. S. der kronijk van Martinus Polonus, uit de 15de eeuw af-

1) Stolberg-Kerz, *Gesch. der Rel. J. C. B. XXVII* s. 384, note. — Ook omtrent den tijd, waarin Joanna geleefd zou hebben, loopen de berigten uit een. De meeste schrijvers volgen, gelijk het uit de overeenkomst der bewoording zichtbaar is, het verhaal in de H. SS. van Martinus Polonus, en plaatsen de pausin tusschen Leo IV (bij Mart. Pol. den V) en Benedictus III. Maar nauwelijks ontbreekt deze bron, of er heerscht in hunne tijdsopgave het grootste verschil. Het H. S. van Martinus Pol., hetwelk Suffridus Petrus voor zijne uitgave (Antv. 1574) gebruikte, en niet zoo oud schijnt als het eerste van Leiden, zegt, dat «men elders leest, «dat deze Joannes, de Engelschman, geweest is Benedictus III.» De lijst der Pausen achter het geschiedwerk van Ottho van Freisingen (ed. Urstadius, *Germanias Histor. illustr.* T. I, Francof. 1585, 1670) geeft Joannes VII, die in 705 op Joannes VI volgde, voor de pausin uit. De *Historia Landgr. Thuringens.* (ed. Struve ex bibl. Pistorii) laat haar in 880, toen Hildebert Aartsb. van Mentz was, eene kerkvergadering te Erfurt houden. Hermannus Cornerus (ed. Eccard, *Corpus historic. medii aevi* T. II) geeft haar tot opvolgster aan Leo III, wien hij den IV noemt, en spreekt van haar tusschen 815 en 816. Florimond de Rem. heeft haar in eenen schrijver, na Benedictus III, gevonden, en in meer anderen, na Martinus I, die in 882 de opvolger van Joannes VIII werd; terwijl hij wederom bij anderen, het begin van haar pausschap op 904 gesteld zag (*Antipapesse* ch. VII no. 2, 4.). De oudste berigtgever eindelijk, dien ik heb kunnen ontdekken, Stephanus de Borbone (bij Quetif et Echard, *Scriptt. Ordin. Praedicator.* T. I, in *Martin. Pol.*) verhaalt, dat zij omtrent 1100 den Pauselijken Stoel beklom. Voorzigtiger drukt zich het leipziger H. S. van het *Compendium* van Siffridus van Meissen uit, met te zeggen, dat de naam en de leeftijd van den valschen Paus, die eene vrouw was, onbekend zijn. En toch bloeide deze schrijver reeds in het begin der 14de eeuw, dat is 28 jaren na Martinus Polonus en zekerlijk niet lang na het vervaardigen van het oudste Leidsche H. S. van deze kronijk. — Wanneer nu ooit het uit een loopen der berigten nopens iets, hetwelk daarenboven als een «Men zegt» verhaald wordt, twijfel kan baren, wat moet dan de kritiek uit den zamenloop van zoo vele en zoo zeer verschillende opgaven, omtrent naam, leeftijd, studieplaats enz., der pausin besluiten? En welke bondige bewijzen worden er niet gevorderd, om te doen aannemen, dat het feit van haar bestaan desniettegenstaande voor historisch zeker moet gehouden worden? Wij zullen zien of de hoogl. K. zulke bewijzen levert.

komstig, er de omstandigheid van het onderzoek naar des nieuwen Pausen geslacht bijvoegde. Blondel¹⁾ meent, dat de engelechman Guillelmus Brevinus (*de septem principib. Ecclesiis urbis Romae*), omtrent 1470, daarvan de eerste melding maakte. De eer der ontdekking behoort waarschijnlijk aan de 15de eeuw toe; maar vóór den genoemden Guill. Brev., heeft er Hermanus Cornerus²⁾, een predikheer te Lubeck (omstreeks 1437), reeds over gesproken; terwijl slechts weinige jaren later (omtrent 1444), de zwitser Felix Malleolus (Hämmerlein), in zijne zamenspraak over den adel en den boerenstand, gewag maakt van den stoel met eene doorboorde zitting, op welken men zeide, dat de Paus, bij deze wansmakelijke plegtigheid, gezeten was. Malleolus wilde zelfs onderrigt zijn, dat Benedictus III, Joanna's opvolger, dezen stoel, ter gedachtenis van hare geschiedenis, had doen vervaardigen en in het Lateraan plaatsen³⁾.

1) t. a. p. 2) *Chronica Novella* bij Eccard, *Corp. historic. Medii Aevi* T. II, col. 442.

3) Ik meen mijnen lezers geene ondienst te doen, met hier iets over dezen en nog twee andere stoelen te laten volgen. Men vindt, dat er eertijds, bij de plegtigheid der intronisatie eens nieuwen Pausen, behalve de troon, waarop de Paus geleid werd, drie stoelen gebruikt werden. Een daarvan, een marmeren, stond in — en wel tusschen de deuren van — het buitenste portaal der kerk van St. -Jan van Lateranen. Deze stoel draagt den sonderlingen naam van *sedes stercoraria*, hetwelk eenigen door drekstoel, anderen liever door gemakstoel vertalen willen, omdat er in deszelfs zitting eene opening zou geweest zijn. Mabillon, die dezen stoel (welke in dien tijd niet meer tot dat einde gebruikt werd en ook verplaatst was) zegt gezien te hebben, ontkent, dat zijne zitting doorboord is (*Ordin. Rom. commentarius*, in *Museo Italico* T. II, p. CXXI). Platina echter (men zie zijne woorden in § 8) noemt de *sedes stercoraria* uitdrukkelijk doorboord, en schijnt dan ook vrij duidelijk den naam diens stoels van deszelfs gedaante te herleiden: «het plegtig zitten op dien stoel zou den Paus, in het midden zijner verheffing, de verootmoedigende herinnering geven, dat hij mensch en, als zoodanig, ook aan de behoeften der menschelijke natuur onderworpen is;» hij geeft echter deze meening slechts als de zijne op; een algemeen gevoelen daaromtrent is hem onbekend. Anderen nu denken, dat die naam daaruit ontstaan is, dat, terwijl de Paus er op nederzat, er hij gezongen werd: *Suscitat de pulvere egenum et de stercore erigit pauperem, ut sedeat cum principibus, et solium gloriae teneat* (I Reg. II. 8.

Het volksgerucht, de pleegvader, door wiens milddadigheden zoo vele fabelachtige wezens ontstaan en groot geworden zijn, was vooral voor Joanna de pausin niet karig geweest;

«Hij verheft den behoeftige uit het stof, den arme rigt hij op uit den *drek*, «opdat hij onder de vorsten nederzitte, en den troon der heerlijkheid be-
«klimme;» — hierover het *Ordo Romanus* Cennii, en een tweede *Ordo Rom.* op last van Gregorius X uitgegeven; beide in Mabillon's *Museum Italicum* T. II); en de strekking dezer plegtigheid was evenzeer eene vernederende herinnering voor den nieuwgekozen plaatsbekleeder van Christus, maar eene herinnering van edeler aard. (*Ciaconii Hist. Pontiff. Romanor. Romae 1677*, T. I, col. 640).

De twee andere stoelen waren van porphier en, volgens Mabillon, met openingen in de zittingen; zij stonden aan de deur der kerk van St.-Silvester, in de nabijheid van het Lateraan. Ook dezen vindt men wel eens, maar tegen de aangehaalde *Ordd. Rom.*, *stercorarias* genoemd. — Zij zijn alle drie zeer oud en eenvoudig. Zij zijn niet opzettelijk voor de plegtigheden, waartoe zij gebezigd werden, vervaardigd; maar, volgens de meening van Mabillon (*Iter. Ital. in Museo Ital. T. I, p. 58*) in de oude badplaatsen gevonden en, wegens de kostbaarheid der stof, niet wegens den vorm, in aanmerking gekomen.

Het gebruik dier stoelen was het volgende. Zoodra men het over de paukeuze eens was, werd den gekozene, door den eersten kardinaal-diaconen, eene roode koorkap omgehangen en de naam toegevoegd, dien hij als Paus wilde dragen. Twee der voornaamste kardinalen leidden hem vervolgens naar het altaar; en terwijl de nieuwgekozene hier biddend knielde, weergalmden het *Te Deum*. Daarna deden hem de kardinaal-bisschoppen op den troon, achter het altaar, zitting nemen, en hier liet hij de bisschoppen en kardinalen, ook anderen, welke hij wilde, eerst tot den voet-, dan tot den vredekus toe. Na deze plegtigheid geleidden hem de kardinalen naar de zoogenaamde *sedes stercoraria*, in (het *Ordo Romanus* van Cennius zegt, vóór) het portaal van St.-Jan van Lateranen; en, (zegt hetzelfde *Ordo Rom.*) de kardinalen deden hem daarop plegtig (*honorifice*) nederzitten, zoo dat met waarheid gezegd werd: *Suscitat de pulvere* etc. (De Paus rustte op dezen stoel, in eene liggende houding, en werd onder het: *Suscitat* enz., door de kardinalen opgerigt. Verg. Jo. Burcardus, beneden aangehaald). Dan stond hij weder op, nam drie handen vol geldstukken en wierp die van zich, zeggende, in navolging des Apost. Petrus (Hand. III: 6): *Argentum et aurum non est mihi in delectationem, quod autem habeo, hoc tibi do* («in zilver en goud heb ik geen behagen, maar wat ik heb, dat geef ik U»). Van hier ging de optocht, onder het geroep van: «de H. Petrus heeft gekozen den heer N. N.» (aangenomen naam des nieuwen Pauses), door het portaal, in en door het paleis van Lateranen naar de kerk van St.-Silvester. Vóór deze stonden de twee porphieren stoelen. Eerst zat de Paus in dien aan de rechterhand neder, ontving er den staf (*ferula*) en de sleutels van de kerk en het paleis van Lateranen. Met deze sinnebeelden der ontvangene magt ging hij zich op den anderen stoel plaatsen,

het had haar eene tamelijke uitgedijde volwassenheid bezorgd. Men denke echter niet, dat het zich bij de reeds opgegevene bijvoegselen en sieraden bepaalde.

alwaar hij die teekens wederom overgaf. Hier werd hem vervolgens een roode zijden gordel omgedaan, van welken eene purperen beurs met 12 zegels van kostelijk gesteente (12 *sigilla pretiosorum lapidum*) en eene hoeveelheid muskus, nederhing. De Paus moest op deze twee armstoelen, in die houding nederzitten, als of hij tusschen twee bedden lag; de zin hiervan was, dat hij tusschen het primaatschap van Petrus, den vorst der apostelen, en de prediking van Paulus, den leeraar der heidenen, rustte. De gordel beduidde het zelfbedwang der kuischheid; de beurs beteekende de schatkist, waaruit de armen van Christus en de weduwen gevoed moeten worden. De 12 zegels gaven de magt der 12 apostelen te kennen; de geurige muskus was eene herinnering van het woord des apostels: «Wij «zijn voor God de goede geur van Christus.» — Terwijl de Paus op den tweeden stoel gezeten was, liet hij allen, die in het paleis eenige betrekking vervulden (*officiales palatii*), tot den voet- en vredekus toe, en strooide driemaal geld onder het volk, zeggende: «Hij heeft uitgestrooid, den armen gegeven, zijne regtvaardigheid blijft in eeuwigheid. (Ps. CXI). — Indien de nieuwe Paus niet in het Lateraan gekozen was, werd de beschreven plegtigheid, te beginnen met de zitting op de *sedes stercoraria*, later verrigt, te weten bij 's Pauses eersten plegtigen intogt in het Lateraan. — Deze beschrijving is die van het *Ordo Romanus*, door Cennius vervaardigd, onder Celestinus III, die gekozen is in 1191; bij Mabillon. *Mus. Ital.* T. II, p. 210, seqq. Hoofdzakelijk stemt hiermede overeen het reeds vermelde *Ordo Romanus*, op last van Gregorius X (gekozen in 1271) uitgegeven (ib. p. 228, sqq.), als ook het verhaal van Pandulfus Pisanus, nopens de verkiezing van Paschalis II, in 1099 aangehaald bij Mabillon l. c. p. CXXII; bij Pagi *Breviarium gestor. Pontiff. Romanor.* in *Paschal.* II. — Eene aanschouwelijker beschrijving geeft Jo. Burcardus, ceremoniemeester, van de verkiezing en intronisatie van Innocentius VIII (1484), in G. G. Leibnitii *Mantissa codicis gentium diplomatici* Guelfer-byti 1747, p. 105, sqq.

De onderdom van dit gebruik der genoemde stoelen is niet te bepalen; maar zeker is het veel ouder, dan het sprookje nopens het morsige onderzoek naar 's nieuwen Pauses geslacht. De eerste, die van de bedoelde stoelen gewaagt, is de aangehaalde Pandulfus; maar men kan uit zijn verhaal niets anders zien, dan dat het gebruik daarvan reeds in het jaar 1099, was gevestigd. Van het sprookje daarentegen zal er vòòr de 15de eeuw wel moeilijk eenige melding te vinden zijn. — Spanheim (*de Papa Foemina* p. 102 Lugd. Bat. 1691) haalt als berigtgever van dit onderzoek zekeren predikheer Robertus aan, wien Bzovius (ad an. 1316 no. 7) als een' *heilig' man* beschrijft. Maar Spanh. noemt het geschrift van dezen Robertus niet op; hij voert niet eens een' schrijver aan, op wiens gezag hij zich beroept. Bzovius nu legt hem dat berigt niet in den mond, zegt ook niet, dat Rob. een enkel geschrift naliet. Te vergeefs zocht ik naar hem in

Neen; zulke sprookjes, — hetzij die opzettelijk verzonnen, of, gelijk een koraal-eiland in den boezem der zee, bij toeval en allengs opgekomen zijn, — voegen zich al te zeer

Cave, Oudin, Natalis Alex. (*de scriptt. soc. XIV*) Dupin, Quetif et Echard *de scriptt. Ord. Praedicatorum*. Men houde mij daarom ten goede, dat ik die losse citatie van den heer Spanheim niet verder in aanmerking heb genomen.

Even zeker is het ook, dat dit ceremonieel, voor zoo ver het die stoelen betreft, niet terstond na de zoogenaamde pausin ingevoerd is. In het *Liber Pontificalis* of de levensschetsen der Pausen (oudtijds aan Paus Damasus, later aan Anastasius den *bibliothecaris*, toegeschreven) leest men trouwens van Benedictus III, die de onmiddellijke opvolger van Joanna zou geweest zijn, dat hij *terstond* na gekozen te zijn, naar het Lateraan gevoerd en op den Pauselijken troon geplaatst is, «gelijk dit de gewoonte der Pausen is en een aloud gebruik medebrengt.» Hetzelfde vindt men er ook betrekkelijk dezen opvolger Nicolaas I. — Na Leo X (+ 1522) vindt men van die stoelen geen gewag meer gemaakt.

Op de *sedes stercoraria* nu, of op eenen der twee andere stoelen (ook hierover zijn de berigtgevers het oneens) zou, bij de beschrevene plegtigheid, dat afzigtelijk onderzoek naar 's nieuwen Pauses geslacht, plaats gevonden hebben. Maar, naar ik vertrouw, zal uit het vermelde genoegzaam blijken, dat het geheele verhaal daaromtrent niets anders kan zijn, dan een sprookje, hetwelk tot te grooter schande verstrekt aan hen, die het gelooven en naschrijven konden, naarmate het onkiescher en voor de openbare zedigheid aanstootelijker is. Hoe! ziet men dan niet uit de genoemde ceremonie-boeken, dat de gemelde stoelen, tijdens deze plegtigheid, niet in de eene of andere afgesloten kapel, maar in het openbaar, aan den ingang eener kerk stonden? En dáár zou dan, voor al het zaamgedrongen volk zoo iets plaats vinden, hetwelk bij niet eene beschaafde natie zou gedoogd worden, en hetwelk de eerbaarheid huivert zich voor te stellen? Moest men dan, indien dit belagchelijk onderzoek werkelijk noodig gekeurd wierde, moest men het dan juist op zulk eene schaamteloze wijze ten uitvoer brengen? Was er dan geen ander en voegzamer middel en teeken om te weten te komen, tot welk geslacht de nieuwgekozene behoorde? Wat heeft men toch al niet kunnen gelooven en verspreiden, als het Rome maar gold! Niet alleen wordt er in de aangehaalde uitgaven van het *Ordo Romanus* geen woord van vermeld; maar ook in de uitvoerige beschrijving van Burcardus, waarin anders alle functiën der kardinalen enz. aangewezen worden, is er zelfs geen spoor van te vinden. Doch het ongerijmde van dit walgelijke sprookje valt nog meer in het oog, wanneer men het tijdstip in aanmerking neemt, waarop de nieuwe Paus op deze stoelen, tot het ondergaan van het genoemde onderzoek, nederzat.

Want ik vraag: vorderde de voorgewende reden van het onderzoek — te beletten, dat eene vermomde vrouw den stoel van Petrus beklom — vorderde die reden niet volstrektelijk, dat de nieuwgekozene niet eer als Paus erkend en door den voetkus gehuldigd wierd, dan na dat men zich

naar het volksgenie: het bloot zonderlinge was voor die tijden te prozaïsch. Gelijk de voornaamste schilderstukken der middeleeuwen bij voorkeur op eenen gulden grond prijkten, zoo

verzekerd had, dat hij tot het mannelijk geslacht behoorde? Moest men ook het *Te Deum*, hetwelk in het kerkelijk ceremonieel steeds te kennen geeft, dat de zaak (hier nu de pauskeuze) volbragt is, uit dien zelfden hoofde niet tot na dat onderzoek uitstellen? Was het ook niet in tegenspraak met het doel, dat men vóór hetzelfde de krooningsplegtigheid begon en het volk op de been bragt? Nu ziet men echter uit de vermelde ceremonie-boeken, dat het zitten op de bewuste stoelen eerst na dit alles plaats vond; ja de *Ordo Romanus* van Gregorius X en het breedvoeriger verhaal van Burcardus geven te kennen, dat het eerst na de consecratie en na eene, door den nieuwen Paus gecelebreerde, plegtige H. Mis gebeurde. Daarenboven vermeldt de geschiedenis ook feiten genoeg, waaruit ten duidelijkste blijkt, dat, in die tijden, zoodra een genoegzaam aantal van stemmen de verkiezing eens nieuwen Pauses had beslist, deze, nog op hetzelfde oogenblik, als het Opperhoofd der Kerk gekleed, erkend en gehuldigd werd. Men denke slechts aan de pauskeuze van Alexander III (1159), wien de kardinalen berstond met het pauselijk *Mantum* sierden, en op het zoo verfoeijelijk als bespottelijk wangedrag (ter dezer gelegenheid) van Octaviaan, den eerzuchtigen gunsteling van keizer Frederik. Hij rukte Alexander het *Mantum* van het hoofd; doch daar een Senator het hem ontveldigde, vatte hij een ander, hetwelk zijn kapellaan opzettelijk medegenomen had, en zette het zich doldriftig, doch — tot aller bespottig, — het achterste voor en het onderste boven op het hoofd, hield het met beide handen vast en schreeuwde: *Te Deum laudamus*. Hiermede hoopte deze valsche paus — Victor IV — zich als opvolger des H. Petrus voor te doen en erkend te zullen worden. Ter uitlegging van dit feit, maak ik den lezer opmerkzaam op eene aantekening van den oudheidkundigen Dr. Binterim (*Pragmat. Gesch. der deutschen Conciliën* Mainz. 1840 IV. s. 87) uit wien ik het overnam: « *Mantum*, 's Pauses dagelijksche dragt, is « eene roode kap met van achteren afhangende vleugels of franjes. Dewijl « soms de pauselijke krooning eenigen tijd uitgesteld moest worden, koos men « in de 11de eeuw dit *Mantum*, om er den nieuwgekozene *terstond* mede « te bekleeden en als Paus te kunnen voorstellen. Men noemde het daarom « ook *Pallium St. Petri*. » Men vorsche de geschiedenis na; allerwegen bevestigt zij door hare feiten en oorkonden, dat de nieuwe paus steeds vóór dat hij op de genoemde stoelen, nederzat, als Opperhoofd der Kerk gehuldigd en bekend gemaakt werd. Wat nog verder tegen de waarheid van dat onderzoek pleit, is het verblijf der Pausen te Avignon: dáár trouwens waren die stoelen niet. Ik begrijp zeer wel, dat het onderzoek in questie ook zonder die stoelen bewerkstelligd kon worden; maar men zegge dan, onder welk ceremonieel het aan de aldaar geïtroniseerde Pausen plaats vond. Men wijze uit echte berigten aan, dat een enkele Paus, hetzij te Rome, hetzij te Avignon, dit onderzoek onderging. Wanneer heeft men bij gelegenheid van twisten of partijschappen, betrekkelijk de verkiezing van eenen Paus,

moesten ook de gewilde vertelsels met eene glorie omstraald worden. Er moest een wonder in gebeuren, een engel verschijnen, of een duivel zijne stem laten hooren. Zoo iets mogt vooral niet aan eene zwangere pausin ontbreken. Toen dan, al vroeg in de 14de eeuw, hare gewaande geschiedenis, niet alleen in de afschriften der vroegere geschiedwerken, maar ook door de toenmalige schrijvers, meer dan te voren, opgenomen werd, brak er die bovennatuurlijke lichtgloed weldra in door. De mare van het verschijnsel kwam echter niet uit Rome (waar het toch gebeurd moest zijn) of uit de omstreken, maar van elders opdagen. Ptolomeus *van Luca* had er in zijn afschrift der kronijk van *Martinus Polonus* niets van gevonden; en in de andere geschiedschrijvers, die hij gelezen had (de Italiaan vestond daar buiten twijfel vooral italiaansche onder), was zelfs over de pausin geen letter te vinden. Maar, indien ik eene aanhaling wèl heb verstaan, moet, reeds vóór 1322, de fransche dominicaan *Bernardus Guidonis*¹⁾ geweten hebben en, in het midden dezer eeuw,

van deze afzigtelijke plegtigheid gewag hooren maken? Neen; de geschiedenis zelve spreekt hiervan geen enkel woord, doet er zelfs geen spoor van blijken; slechts eenige weinige schrijvers maken er, bij gelegenheid, dat zij het gerucht nopens de pausin navertellen of op Rome schimpen, melding van. Het moge ook in aanmerking genomen worden, dat men het voor het eerst, in schrijvers van de 15de eeuw aantreft; maar in dezelfde eeuw ontmoet men in de hekelende verzen van *Joannes Pannonius*, bisschop van Vijfkerken, het berigt, dat dit gebruik afgeschaft was. Zoo grillig is het gerucht! Eindelijk zijn de schrijvers, die er van gewagen, of franschen of ditschers; niet één deftig schrijver uit Rome zelf, bevestigt het; en toen de engelschman *Guilielmus Brevinus* (*de septem Ecclesiis urbis Romae*, omtrent 1460 of -70) het als een te Rome vernomen gerucht mededeelde, wèrd het bijna gelijktijdig, en nog vóór dat de italianen *Coccius Sabellicus* (*Ennead IX l. 1.*), *Bernardino Corio* (*Hist. Mediol.*) en de ditscher *Jacobus Curio* of *Hofenius* (in zijne kronijk, op *Bened. III*; -- bij *Fl. de Rem., l'Antip. Ch. III 6*) er van gewaagden, door den geleerden *Platina*, die niet alleen door zijn lang verblijf in Rome, maar ook door zijne betrekkingen aan de *Curia* aldaar, er van onderrigt moest zijn, tegengesproken.

1) Ook was de oudste berigtgever nopens de pausin, dien ik kon opspreken, *Stephanus de Borbone* (- 1261), een franschman; en ook deze heeft reeds het, in de geschiedenis der pausin, bekende vers: *Parce pater*

had ook de duitſche franciſcaan Hermanus Gygas of Januensis¹⁾ vernomen, dat, reeds eenigen tijd vóór het bevallen der pausin, het geheim harer zwangerschap door den duivel verraden was. Daar de *Augsburgsche Kronijk* van 1476 het nagenoeg op dezelfde wijze verhaalt, zal ik het uit deze mededeelen. *Darnach* (nadat de pausin zwanger was geworden) *begab es sich dz sy einen besessen menschen beschwur. Vnd als der teüfel nit auswolt, da sprach sy zu im Sag an du böser Geyst wann wiltu aus diesen leichnam faren. Antwourt der teüfel mit disen latinischen versen. Papa pater patrum papisse pandito partum. Tibi tunc edam de corpore quando recedam.*²⁾ *Das is so vil geredt: Wann du päbstin dein geburt wilt offenbaren, so will ich dir sagen wann ich auss will faren. Vnd da die czeit der geburt nach was als es got wolt, und die sünd nit meer wolt lassen heimlich beleiben enz.*³⁾ Eene andere duitſche *Sage*, door Thierrri, of Theodoricus Engelhusius van Einbek, omtrent 1433 medegedeeld, maakt het nog schrikkelijker. «Terwijl de pausin, te midden eener processie, haar kind ter wereld bragt, hoorde de verpletterde menigte den duivel deze twee verzen door de lucht uitroepen.»

etc. — Dat ik hier Bernardus Guidonis noem, geschiedt omdat ik meen, hem in *'t Leven van Paus Joanna* Amst. 1722, bladz. 67, met: Bern. Guido, als berigtgever der bedoelde duivelspraak aangehaald te hebben gevonden; maar het Leidsche H. S. (Msti. Lat. n°. 79) heeft er geen letter van.

1) *Flores temporum*. Dat dit werk ten onregte aan Martinus Minoritu, uit de 13de eeuw, toegeschreven werd, bewijzen de H. SS., opgenoemd in Pertz, *Archiv der Gesellsch. für ältere deutsche Geschichtskunde* VII ss. 113, 115, 121, 122, 175, VIII ss. 642, 835.

2) Een ieder oordeele, of zulke verzen van zelve en als bij geval uit den mond of uit de pen vloeijen; en of er derhalve in dat vertelseltje nopens de pausin niet een vindingrijke, maar den Roomschen Stoel ongenegen geest te ontdekken is.

3) *Cronica von allen Kaysern und Kunigen die seyder Xri gepurd gegeriert und gereychsnet haben.* in fine: *Getruckt und vollennidet von Johanne Bämaler zu Augspurg um freitag nach Sant Gallen tag. Anno Xri in den LXXVI jare.* Zie Theoph. Sinceri, *Nachrichten von lauter alten u. raren Buchern.* Frankf. 1731. B. I. s. 145 f. — Aanteek. van den hoogl. K. bladz. 6.

Dit was evenwel niet het eenige wonder, hetwelk het verhaal van de pausin illustreren moest. Reeds omtrent 1444 schreef Felix Haemmerlein of Malleolus, kanonik en eindelijk *cantor* te Zurich en proost te Solothurn, dat Joanna in het openbaar beviel, *gelijk zij, ter vergiffenis harer zonden, zelve gekozen had*. Deze woorden zijn duister; maar de *Cronica van der hilliger Stat Coellen*, in 1499 gedrukt, welke de pausin Jutta noemt, heldert ons die zaak op. *Ind als men up eyn tzyt soude eyn procession halden ind sy wuste nicht langer tzo gain ind was degelichs warden den dach dat sy neder queme. Mer sy en dorste niet underwegen layssen sy moyste in der procession selfs persoanlyk syn, so wart yr offenbaert van got als eyn deyll sagen off sy woulde lieuer eyn weltliche schande hauen of eweliche verdoempt syn. Sy kur die werltliche schande¹⁾*. enz.

Nu kon het er door. Toch heeft de volgende tijd, in zinnen afkeer van de monniken, er nog iets nieuws bij ontdekt. Balaeus (bij Florimond de Remond, *l'Antipapesse* Ch. III n°. 3) wist, dat Joannes VIII den naam *Anglicus* (Engelschman) aannam²⁾, wegens zekeren monnik in de abdij van Fulda, haren minnaar, die uit Engeland van geboorte was. Haar minnaar was dan een monnik; met dezen monnik laat Balaeus haar naar Athene vertrekken. Balaeus wist er nog meer nieuws van: zij had, als Paus, bisschoppen, priesters, diakens gewijd, kerken en altaren geconsacreerd. Dit zou over haar bestaan eenig licht doen opgaan: jammer

1) Bij den hoogl. K. bladz. 5. -- Bayle, art. *Papesse*, meent, dat deze openbaring uitgedacht is, om de tegenbedenking te ontwijken, dat eene zoo listige vrouw hare misdaad wel door een of ander middel zou hebben weten te bedekken. Het moet inde daad wel moeilijk geweest zijn te gelooven, dat deze geleerde pausin den tijd harer bevalling niet geweten, en zich, in weêrwil van hare hoogst gevorderde zwangerschap, in eene voorzeker vermoeijende processie gewaagd zou hebben.

2) Zou Balaeus waarlijk gezegd hebben, dat Joannes VIII dat is, de pausin, in plaats van hare vorige geschiedenis zoo veel mogelijk te verdonkeren, den bijnaam van *Anglicus*, om de daarbij gevoegde beweegreden, gedragen zou hebben?

maar, dat Balaeus die bisschoppen en kerken niet opnoemt. Hij had ook hooren zeggen, dat zij een boek over de Tooverkunst geschreven heeft. Dit laatste echter, hetwelk, volgens Florimond de Rem., Balaeus als een «Men zegt» mededeelt, wordt door de *Centuriatores Magdeburgenses* als een *stellig* berigt, uit hem overgenomen¹⁾. Ook zijn zij uitvoeriger over dien monnik van Fulda en Joanna's engelsche afkomst. «Zeker engelsch priester kwam, volgens hen, met zijne vrouw of boeleerster, in eenen toestand van zwangerschap, te Mentz. Hier baarde zij een meisje, Gilberta. Het was buitengewoon schrander en werd daarom hij een' geleerd' man opgevoed. Na eenigen tijd bragt haar een zeker monnik in het klooster van Fulda. Dewijl de aangenomen monnikskap de wederzijdsche omhelzingen niet lang scheen te zullen verbergen, leidde hij Gilberta, als jongeling vermomd, naar Athene.... Hier stierf de monnik. Gilberta vertrok naar Rome, onderwees er in de scholen, dat is, in de kloosters (*in scholis seu coenobiis*), verwierf aller achting en werd, met eenparigheid van stemmen en des keizers toestemming, tot Paus gekozen. In deze hoedanigheid kroonde zij Lodewijk II tot keizer (uit de Saksische kronijk op het jaar 856), en ontving zij schatting en andere geschenken van Ethelwulf, koning der Engelschen. Gelijk eenigen schrijven, gaf zij een decreet uit, dat er tegen de voorregten der Roomsche kerk geene verjaring, dan van minstens honderd jaren, kan ingebracht worden.»

Terwijl Gio. Sazon, een duitscher, weten wilde, dat de pausin in de processie, op H. *Sacramentsdag* ²⁾, beviel, was

1) *De Necromantia scripsit librum unum.* Balaeus (in margine) Cent. 13. c. 10. Aldus de *Centurr. Magdeb.* Centur. IX c. X. Richard van Wassenburg berigte in zijn boek: *Antiquités de la Gaule Belgique.* Par. 1549, dat Joannes VIII de Engelschman, geboortig van Mentz, den Pauslijken Stoel door *duivelsche* middelen bezat. Zou dit eene verkeerde opvatting zijn van het: *malis artibus*, van Platina?

2) De lezer neme echter in aanmerking, dat deze feestdag eerst in 1264, ook voor Rome ingesteld werd, en dat er vóór dien tijd zekerlijk geen processie op dien dag plaats vond.

Scheremberg onderrigt, dat zij in de zaal (van het pauselijk paleis?) en op haren stoel, haar kind ter wereld bragt. In het laatst der 16de eeuw, wist Serres, de schrijver van het wèl ontvangene *Inventaire de l'Hist. de France*, wederom te verhalen, dat er destijds een huis gebouwd werd, waarin dit vreemde voorval (het bevallen eener pausin) plaats vond. Dit huis, zegt hij, is sedert eenigen tijd afgebroken; maar de stoel is nog aanwezig. — Zou dit misschien het op zich zelf staande verhaal, zoo als Scheremberg het mededeelt, met het gewone moeten doen rijmen, en daarom bij de lezers de voorstelling doen oprijzen, dat de pausin, in haren baren nood de processie verliet, om in dat huis een toevlugtoord te vinden?

Na de 16de eeuw is de gewaande pausin Joanna met geene nieuwe franjes of strikken meer opgetooid. Bayle meende, dat echter het vindingrijk vernuft ten dezen nog niet uitgeput was, en «dat er zonder twijfel van tijd tot tijd nog wel nieuwe lappen op gezet zouden zijn geworden, hadden de Katholieken niet eindelijk besloten, het vertelsel te bestrijden.» Wat hier van zij ¹⁾, dit is zeker, dat de kritiek reeds

1) Het is nimmer bij mij opgekomen, om de vermelde verzinselen den schrijvers zelve, die ik, voor zoo verre ik na kon sporen, als de eerste berigtgevers daarvan opgaf, op rekening te stellen. Men zoude eene al te groote onbekendheid met de kronijkschrijvers der middeleeuwen en hun gebrek aan kritiek verraden, als men niet wist, dat zij elkander slechts afschreven, en het zonderlinge, vooral het mirakuleuse, meer najoegen dan verdacht hielden. Van daar, dat zij in het algemeen slechts in die zaken, welke, in hun eigen land en tijdperk, als onder hunne oogen gebeurden, eene kritische waarde hebben. Wie trouwens, zal hierin den geleerden Archivarius Dr. Lappenberg (in *Archiv für ältere deutsche Geschichtskunde*, VI. s. 585) wagen tegen te spreken? Vaak boekten zij ook hetgeen zij hoorden vertellen: het «Men zegt,» waarmede het berigt nopens de pausin schier bij allen en vooral in de H. SS. der oudste schrijvers vermeld staat, bewijst dit reeds. Er is dus geene reden, om die schrijvers zelve als de eigenlijke uitvinders van al die sprookjes aan te merken. Hetzelfde goed vertrouwen maak ik mij ook ten aanzien der protestantsche voorstanders der pausin ten pligt; slechts waar het bedrog duidelijk is, of door de bewijsvoering gemaakt wordt, mag men er den schuldige van aanklagen. Daarom heb ik het bovenstaande gezegde van den heer Bayle slechts wil-

al te zeer ontwaakt was en zich tegen dit sprookje ook al te krachtig te weer stelde, dan dat verdere verdichtingen nog fortuin hadden kunnen maken. Dit belette echter niet, dat eene nieuwe letterkunde het vertelseltje wederom volgens haren smaak opdichte. Zij hangt er wel geene wonderen of wanvoegelijkheden bij: deze zijn niet meer in de mode; maar zij schikt het op, met de teedere kleuren der liefdegeschiedenissen, en vult het aan, met hare sentimentele zielkunde. Eene proef zij de levensschets van Joanna de pausin, door Karl Haberfeld, geplaatst in den *Geselschafter, oder Blätter für Geist und Herz*, Berl. 16 Dec. 1820, en medegedeeld in Räszy und Weis, *der Katholik* II B. 1821 ss. 4 ff.

«Toen Karel de Grootte de Saksen overwonnen en tot het aannemen van het Christendom gedwongen had (?), kwamen er vele geleerden uit Engeland naar Deutschland, om

ken refereren, en voeg er ten overvloede nog deze aanmerking bij. Ik zie er trouwens eene verdenking in uitgesproken, welke ik niet als de mijne wil aangemerkt hebben. De hoogl. Bayle is dan van meening, dat de kritische tegenstand der Katholieken niet alleen den opgang van nieuwe verdichtselen belette, maar het verzinzen zelf tegenhield. Wie schijnt hij ingewikkeld te vermoeden, dat de verdichters zouden geweest zijn? Ongetwijfeld de bestrijders der Pausen, en bij name de protestanten. En naar mate het volk zich minder met zulke kritische verhandelingen bezig houdt, schijnt hij inzonderheid diegenen verdacht te houden, die met de geschriften der katholieken over dit geschilpunt bekend moesten worden. Ofschoon mij deze strekking van Bayle's woorden terstond en duidelijk in het oog viel, zodat ik al dadelijk, uit vrees voor misduiding, besloot er deze waarschuwendes aanmerking bij te voegen, geloof ik echter niet, dat de schrijver zelf bedoeld heeft, deze vermoedens uit te drukken. In hetzelfde Art. *Papesse* (Remarque A), wraakt hij het in Labbe, dat deze den heer Salmasius, wegens het verspreiden eener beschuldiging, die hij nooit bewezen heeft en ook niet bewijzen kon, van opzettelijken laster verdenkt. Bayle zelf staat evenmin geloof aan het gezegde van Salmasius; doch het komt hem voegzamer en liefderijker voor, de onwaarheid niet aan het hart, maar aan het geheugen van Salmasius te wijten. En wie zal betwisten, dat hem dit ernst ware? Ik mag niet denken, dat hij jegens andere bestrijders der Pausen en voorstanders der pausin minder liefderijk gezind was. Ik meen daarom, het daarvoor te mogen houden, dat hem het boven aangehaalde gezegde ontnapt is, in zeker onwillekeurig gevoel, hetwelk het heldere inzicht, dat de geheele zoogenoemde geschiedenis der pausin niets anders, dan een za-menraapfel van verzinselen was, hem veroorzaakte.

«het Christendom al verder uit te breiden; het welslagen hun-
 «ner pogingen is ons allen bekend. Een dezer geleerden,
 «wiens naam onbekend is, zette zich in Mentz neder — ge-
 «lijk Jacob Curio Hofenius, lijfarts van den aartsbis-
 «schop Albert van Mentz, in zijne kronijk, verhaalt — en
 «kort na zijne aankomst baarde hem zijne gemalin eene doch-
 «ter, welke zij Gilberta noemden. — Reeds in hare vroeg-
 «ste jeugd ontwikkelde Gilberta zulk een' voortreffelijken
 «aanleg, gepaard aan vatbaarheid voor al het schoone en gees-
 «tige, dat hare ouders met regt de blijdste verwachtingen
 «van haar koesterden. Met aanhoudenden ijver en onafgebro-
 «ken vlijt leerde zij het latijn en grieksch, beoefende zij de
 «geschriften der beste klassieke schrijvers in de oorspronke-
 «lijke talen, en maakte zij zich met alles bekend, dat op
 «het gebied der kunst en wetenschappen haren geest verhef-
 «fen en hare kennissen verrijken kon.»

«De jaren der jeugd zijn het, waarin de indrukken met
 «alle levendigheid op de ziel werken; waarin de geest voor
 «vriendschap en liefde het vatbaarste is, en te vatbaarder,
 «naar dat de trap, waartoe zijne krachten en beschaving ge-
 «stegen zijn, hooger is. Vriendschap is die heilige stemming
 «der ziel, waarin stervelingen deelen, die gelijke vatbaarheid
 «hebben voor alles, wat het verhevene betreft; welke ons
 «met een hooger wezen vereenigen, en onzen geest gelukkig
 «maken en veredelen kan. Gilberta vond een wezen, het-
 «welk bekwaam was, om in die verhevene gewaarwordingen
 «te deelen, doch zij vond dat niet in haar geslacht.»

«Een jongeling was het, die met haar naar hetzelfde doel,
 «het doel der volmaking des geestes, streefde. Aldra was het
 «vriendschapsverbond gesloten en nieuwe, zalige gewaar-
 «wordingen vermengden zich met het leven des geestes in
 «onze Gilberta. Doch eene vriendschap, zoo als ik daar
 «schilderde, moge tusschen jongelingen, tusschen mannen
 «plaats vinden; maar wanneer jongeling en jonge dochter, in
 «den bloei hunner jaren, in de eerste en levendigste vlugt

«der verbeeldingskracht, elkander ontmoeten, alsdan kan zij, «al zij het leven ook eene gestadige oefening des geestes, «geen bloote vriendschap blijven; allengs sluipt de liefde in «het hart. Zoo ging het ook bij Gilberta. Zij kon den «jongeling niet meer met kalme zinnen, gelijk vroeger de «vriendin den vriend naderde, ontvangen; hij had welhaast «haar hart getroffen; een innig gevoel doordrong haar, zoo «dikwijls zij hem aanzag; en zoo knoopte zich aan de vriend- «schap de band der liefde. De lust voor hetgeen de geest al «schooner doet leven, ontvlood haar nogtans hierdoor niet; «hij werd veelmeer eene hoogere bezieling.» —

«Beiden gevoelden wel, dat Mentz de plaats niet kon zijn, «om in de wetenschappen den verlangden graad van vol- «komenheid te bereiken; te Mentz ontbrak het hun vaak «aan de noodige voltooiingsmiddelen; aan geleerden, wier «bedrevenheid hunnen ijver tot leidsvrouw verstrekken kon. «Zij besloten daarom naar Athene te gaan. Moeijelijk zou het «geweesst zijn, als ook zeer veel opspraak makend, indien Gil- «berta, als jonge dochter, met eenen jongeling naar Athe- «ne had willen reizen; van alle kanten wierpen zich moeije- «lijkheden en hinderpalen tegen de uitvoering van hun plan «op. Eindelijk bestreed Gilberta het gevoel van hare sekse, «trok manskleederen aan, en toog met den beminde haars «harten, met den vriend haars geestes naar Athene.»

«Hier opende zich een nieuw veld in de wetenschappen, «en Gilberta studeerde met zooveel vlijt, dat zij na eenige «jaren naar Rome ging, om aldaar voorlezingen te houden. «Hare eerste voorlezingen waren over Livius, en zij had «zich, door hare geleerdheid weldra zeer vele leerlingen en «toehoorders onder de aanzienlijkste mannen verworven. Met «dezelfde geleerdheid las zij over de boeken der H. Schrift, «en muntte vooral in de redekunde uit. Meermalen trad zij «in de disputen met zoo rijke kennis op, dat de schrijvers «haar eenparig de grootste geleerdheid van dien tijd toeken- «den. — Aldus verwierf zij de hoogste achting en liefde en

«ook menige bediening, zoo dat zij, toen Leo III» (de schrijver zal Leo IV bedoeld hebben) «in den jare 854» (moet zijn 855) «stierf, eenstemmig tot Paus gekozen werd, en door «de geschiedschrijvers, onder den naam van Joannes VIII, «ook van Joannes *Anglicus* (den engelschman, omdat hare «ouders uit Engeland naar Mentz gekomen waren), in de «rij der pausen wordt geplaatst.»

«Eene standvastige ondervinding leert, dat groote en be-
«langrijke veranderingen den mensch wel eens verheffen en
«tot alle goed meer bekwaam en besloten maken kunnen;
«maar ook, dat hooge eerplaatsen en onverwachte geluksbe-
«vorderingen daarentegen den deugdzaamste vaak tot overmoed
«en verwaarloozing der waakzaamheid over zijne pligten ver-
«leiden. Maar al te spoedig werkte deze verheffing ook op
«onze Gilberta zeer nadeelig. Onder het gevoel der zuivere
«liefde en vriendschap, hetwelk Gilberta met den vriend
«harer jeugd, haren medegezel in de vorming des geestes,
«vereenigd had, mengde zich nu de hartstogt, en weldra
«werd Gilberta de treurige gevolgen eener ongeoorloofde
«omhelzing gewaar. Zij kon die gemakkelijk geheim houden,
«daar niemand op de gedachte komen kon, dat zij eene
«vrouw was, dewijl zij zich te Rome zoo langen tijd, niet
«alleen als man, maar zelfs als een uitstekend, deugdzaam
«en vroom man, in de achting der menschen had staande
«gehouden. Maar plotseling werd zij, onder het houden
«eener plegtige processie van de St.-Peters-Kerk naar het
«Lateraan, tusschen de St.-Clemens-Kerk en het *Colosseum*,
«door den baren nood overvallen, baarde zonder eenige hulp,
«maar stierf terstond met haar kind, en werd met het-
«zelve, in de kapel, welke bij deze kerk staat, zonder eenige
«plegtigheid begraven, na dat zij twee jaren, vijf maanden
«en vier dagen, met algemeene goedkeuring, op den pause-
«lijken stoel gezeteld had. — Er werd op deze plaats een
«gedenkstuk dier afschuwelijke gebeurtenis geplaatst, het-
«welk van marmer was en Gilberta voorstelde; het heeft

«er nog tot aan de tijden der reformatie gestaan. Ook «vermeden de Pausen in het vervolg, bij plechtige optogten, deze «plaats, uit afschuw van dit voorval. Vele schrijvers ma- «ken ook melding van eenen marmeren stoel, waarop na- «derhand de Pausen, vóór dat zij worden gekozen, eerst «onderzocht worden, of zij van het mannelijk geslacht zijn, «opdat zulk een gruwelijk voorval geen plaats meer «vinde.»

Het is dan, gelijk men ziet, een aardig romannetje geworden. — De geschiedenis van het verhaal nopens de pausin zal, vertrouwd ik, bij iederen oordeelkundigen lezer genoeg zijn, om het hem ten minste verdacht te maken. Gelijk de wolken, uit verscheidene losse opwasemingen zamengesteld, zich in de grilligste gedaanten aan onze oogen voordoen, zoo hebben die bij elkander gedwarlde verzinselen en geruchten aan de pausin, de speelpop meniger verbeeldingskracht, ten laatste zulk een zonderling aanzien gegeven, dat menigen lezer ongetwijfeld het belagchelijke beeld van Horatius (*arte poëtica*): *Humano capiti cervicem pictor equinam* etc. in de gedachte is gekomen. Maar, wanneer zijn daarenboven de omstandigheden van eenig feit beter bekend, dan in den tijd, waarin het voorviel? De natijld moge het in deszelfs oorsprong en gevolgen, bedaarder, onpartijdiger en daarom juister beoordeelen; maar van de omstandigheden, waarop dit oordeel rusten moet, kent men in latere dagen slechts de kern, juist datgene, hetwelk — en zoo veel, als — er in de historische bronnen nog van te vinden is. Ons navorschen over het verledene moge nu eenige, nog onbekende betrekkingen van het eene gelijktijdige met het andere, uit de vergelijking der verschillende bronnen, of werkelijk vinden, of door redenering ont-raadselen; men moge, in zijne bespiegelingen over de geschiedenis, nog andere ontdekkingen doen, waaruit eene helderer historische pragmatiek ontstaat; maar het feit zelf moet blijven gelijk de eigenlijk gezegde getuigen het ons leerden kennen: hetgeen latere schrijvers er bijvoegden, is, indien

het tegendeel niet bewezen wordt, voor verdrinking te houden. Hier nu, ter zake der pausin, zien wij bij diegenen, welke bij iedere gezonde kritiek, de eigenlijke onwraakbare getuigen van haar bestaan enz. moesten zijn; bij diegenen, buiten welke de kritiek geene andere voor zulke getuigen kan laten gelden, dat is, bij de tijdgenooten of bijna-tijdgenooten van haren opgegeven leeftijd, een diep, onafgebroken stilzwijgen, niet alleen over de vele wanvoegelijke omstandigheden van het feit, maar over het feit zelf. Eindelijk hoort men, en wel eerst na ruim twee eeuwen (dit is gezegd in de niet toegegeven veronderstelling, dat het bericht nopens de pausin bij *Marianus Scotus* echt is), dat er, in het midden der 8de eeuw, eene vrouw den pauselijken stoel beklom. De vlieger ging op, en werd hoe langer zoo grooter en beelderiger. Iedere tijd hing er het zijne bij. Maar zijn de mythen wel anders groot geworden? Duidt zulk een voortdurend opkomen van telkens nieuwe omstandigheden niet ontegensprekelijk aan, dat die geheele zaak aan geene echte bron te toetsen was? Men voege hier bij, dat de omstandigheden dan eens uiteenloopen, dan wederom niet overeenkomen met den aangewezen tijd; — dat eenige, hetzij wegens bijgeloof, hetzij wegens onzedigheid en daarenboven wegens gebrek aan kritisch geldige getuigenissen, reeds daarom te verwerpen zijn; — dat eindelijk het feit zelf slechts als een «Men zegt» bericht wordt; en wie zal ons dan, tegen het stilzwijgen in van allen, die de tijdgenooten moesten geweest zijn, durven verzekeren, dat zulk een verhaal uit echte bronnen ontleend is?

Maar het stilzwijgen der tijdgenooten, en het daaruit ontstaan gebrek van historische bronnen van het feit in kwestie, is, volgens den Hoogl. Kist, kunstmatig bewerkt, door een aangenomen «stelsel van bedrog en leugen.» Hij bewijze deze beschuldiging, en de Katholieken zullen niet aarzelen, dezen gewelddadigen waarheidsmoord te verfoeijen en de pligtigen te verachten. Maar — reeds in het begin der 17de eeuw is,

b. v. door Koenraad Deckher ¹⁾ deze beschuldiging, slechts met eenige verandering van woorden, opentlijk geuit, en hij was, blijkens zijne eigene woorden, daarmede niet de eerste; sedert is zij maar al te dikwijls herhaald, doch nimmer, gelijk toch pligt was, bewezen; en uit al hetgene, of liever, uit het weinige, hetwelk men, hoe ongegrond ook, als bewijs daarvoor heeft aangehaald, is zekerlijk nog in geen en deele tot een «stelsel van bedrog en leugen» te besluiten. Tot zoo lang derhalve, dat het hier, met zoo veel regt, gevorderde bewijs geleverd worde, zal ik, zonder schroom van billijke tegenspraak, gerustelijk blijven beweren, dat zulk een wapen, als het herhalen eener zware, steeds onbewezene beschuldiging is, slechts het wanhopige der zaak te kennen geeft, en in het oog van alle regtschapenen, op wier oordeel wij toch den hoogsten prijs stellen, bloediger den beschuldiger, dan den beschuldigde treft.

§ 2. *Gissingen omtrent den oorsprong der fabel.*

De oorsprong van het vertelsel nopens de pausin is niet met zekerheid bekend, en zal wel, gelijk die van zoo vele anderen, een raadsel blijven. Het heeft echter niet aan gissingen ontbroken. De meesten namen daarbij tot grondbeginsel aan, dat het niet opzettelijk verzonnen, maar daaruit ontstaan was, dat de overlevering van het een of ander feit, door verkeerde opvatting, navertelling of toepassing, allengs ontaarde. De op te lossen vraag was derhalve: welk feit zou waarschijnlijk de aanleiding daartoe gegeven hebben? Jo. Aventinus ²⁾ meent, dat de heerschappij, welke de wulpsche Theodora vooral onder het pausschap van Joannes IX (X),

1) *De Papa Romano et de Papissa Romana*. Oppenheim. 1612. -- Hij heeft, in zijne beschuldiging, vooral de Jezuiten, de *Antichristi administrati*, in het oog. p. 395.

2) *Bojor. Annal.* 1. 4.

te Rome voerde, gelegenheid gaf tot het verhaal, dat destijds de Paus (hij, die te Rome alles in handen had), eene vrouw was, met name Joanna. Onuphrius Panvinius¹⁾ ziet er den oorsprong van in het wangedrag van P. Joannes XII. Deze was, in de ongelukkige 10de eeuw, toen het burgerlijk gezag den Pausen ontworpen was, door zijnen vader Alberik, dwingeland van Rome, tot Paus bestemd. Hij was reeds geestelijke (*clericus*), toen zijn vader overleed, volgde hem op in de overheersching van Rome en drong zich kort daarna, ofschoon hij den ouderdom van twintig jaren nog niet bereikt had, op den opengevallen Pauselijken Stoel. Zijne keus, of misschien beter gezegd, zijne overweldiging was, volgens eenigen, onwettig; maar de weldra volgende algemeene toestemming heelde dat gebrek, zoodat hij onder de wettige Pausen te rangschikken is. Hij had zich dan vermeten, deze verhevene waardigheid, alsmede den strengen pligt des celibaats, beneden den daartoe vastgestelden ouderdom, zonder goddelijke roeping, alleen uit wereldsche inzigten, op de schouderen te nemen; wat wonder, dat hij, in onboetvaardigheid voortlevende, in ergerlijke zedeloosheid verviel, of misschien beter, volhardde? ²⁾ Onder de wulpsche voorwerpen zijner hartstogten zou ook eene Joanna geweest zijn. Onuphrius nu denkt, dat deze eenen grooten invloed op het bestuur van Rome uitgeoefend heeft, en dat daarvan allengs het vertelsel nopens

1) In zijne aanteeken. op *Platina de vitis Pontif. in Joannem VIII.*

2) Het pausschap waarborgt, evenmin als het priesterschap, voor zonde; integendeel, het verplicht tot te grooter zelfbedwang; want voor overvloediger genade wordt strenger rekenschap afgevorderd, en de val is dieper, naar mate men hooger stond. De Kerk betreurt zeer de geschiedenis van dit haar onwaardig opperhoofd. Doch ieder zal genoegzaam begrijpen, dat daaruit geene gevolgtrekking tegen hare heiligheid is af te leiden. Eerst dan zouden de misdaden van hare ledematen of van haar zichtbaar Opperhoofd die heiligheid inderdaad bevleken, wanneer die eenen verderfelijken invloed op hare zedeleer of wetgeving uitoefenden, of wanneer zij door de Kerk wierden goedgekeurd. In welken zin de katholieke zijne Kerk heilig noemt: zie *Catech. Romanus seu Concilii Frid. Parte I, art. IX no. 17.*

de pausin gemaakt is. Christoph. Heuman (*Diss. de orig. vera traditionis falsae de Joanna Papissa*, Götting. 1739, 4°. en in *Sylloge Dessertt. sacr.* T. I. p. 352. sq) heeft datgene, waar in deze beide gissingen overeenkomen, tot eene nieuwe bewerkt. De heerschappij, welke in de 10de eeuw, eenige wulpsche vrouwen op de vorstelijke onderdrukkers der Pausen, uitoefenden en alzoo ook over Rome voerden, zou, meent hij, schilders en beeldhouwers op den schertsenden inval gebragt hebben, eenen Paus, in de gedaante eener vrouw voor te stellen. Iets dergelijks bedoelde misschien Jo. Ph. Palthe-nius (*ep. ad Jo. Bähr*, in (Schelhorn) *Amoenitat. liter.* IX p. 817. Francof. et Lips. 1728. 8°.) met zijn vermoeden, dat de oorsprong in een of ander standbeeld of schilderstuk moest gezocht worden.

Bellarminus¹⁾ leidt dien van het gerucht af, dat er te Constantinopel, eene vrouw tot Patriarch gekozen was. Ook vindt de Poolse Graaf Ossolinsky²⁾ dit niet onwaarschijnlijk: «Dit gerucht» (nopens de pausin), zegt hij, «bestond sedert eeuwen, en is misschien uit de achtste eeuw afkomstig, alswa-
neer er op den Patriarchalen stoel van Constantinopel eene vrouw gezeteld zou hebben.» Baronius³⁾ leidt het wederom daar uit af, dat de Romeinen de, in zijn oog, weeke toegevendheid van Joannes VIII opzigtens den scheurmaker Photius laakten en dezen Paus, in vergelijking der mannelijke vastberadenheid zijner voorgangers Nicolaas I en Adriaan II, eene vrouw noemden; en dat de natijd, met de oorzaken van dit gezegde onbekend, de overdragtelijke benaming letterlijk opvatte en aldus in den waan kwam, dat er destijds werkelijk eene vrouw den Pauselijken Stoel beklommen had. Deze

1) *De controv. — de Rom. Pont.* l. 3. c. 44.

2) *Archiv der Gesellsch. für ält. deutsche Geschichtskunde*, IV B. s. 54.

3) *Annal.* ad. a. 879 no. 5. Ook Papenbroch (*Conat. chronol. - histor.*) wil den oorsprong in de zwakheid eens Pausen gevonden hebben, maar in die van Joannes VII (+ 707), die de canons van het Concilium Trull. niet verwierp. Bij Le Quien, *Oriens Christ.* III col. 380.

gissing doet zich niet onooftelijk voor; het ontbreekt haar echter nog aan zekerheid van grondslag. Baronius had namelijk eenig bewijs moeten voorgelegd hebben, dat er in dien tijd, werkelijk zulke gesprekken over Joannes VIII gehouden werden. In onzen tijd heeft de beroemde kardinaal Ang. Mai dit trachten aan te vullen. Zijne aandacht vestigde zich op eene plaats in de geschriften van Photius, waarin deze, om zijnen begunstiger Joannes VIII te prijzen, in eene en dezelfde zinsnede, driemaal het bijvoegelijk naamwoord: *mannelijk* gebruikt ¹⁾). Dit, meent de doorluchtige schrijver, deed Photius niet doelloos; maar zonder twijfel heeft hij hier de blaam van gemoeds-zwakheid in het oog, welke op de nagedachtenis van Joannes VIII kleefde, en wilde hij die beschuldiging tegenspreken. — Deze plaats van Photius is waarlijk van dien aard, dat zij wel eenige achterdocht verwekt; en moge zij nog niet juist als een alles afdoend bewijs gelden, voor gissing geeft zij wel eenigen grond. — Leo Allatius, die, tot verwondering des kardinaals, deze plaats van Photius onaangemerkt laat, terwijl hij er toch zoo vele anderen van hem aanhaalt — Leo Allatius ²⁾) ziet in de pausin niets anders, dan de vervalschte geschiedenis der valsche profetes Thiota, welke zich juist ten tijde van Leo IV, en wel te Mentz, vermat te preken, en aldaar veel opschudding verwekte. Volgens Leibnitz, zou ergens een bisschop, met name Joannes *Anglicus*, volgens Schmidt (*Kirchen-gesch.* Th. IV s. 279) eene verkeerde uitlegging der *sella stercoraria* de gelegenheid tot het gerucht nopens de pausin gegeven

1) Ang. Mai, *Scriptorum veterum nova Collectio Romae* 1825. T. I. praef. p. XXXVII. — De bedoelde plaats van Photius, is uit zijn boek *de Spiritus*.; zie hier de vertaling: *Johannes meus (hic enim meus est, tum ob alius causas, tum quia res meas praecipue cordi habuit) hic, inquam Johannes virili mente virilique pietate praeditus, qui quodvis iniquitatis impietatisque genus viriliter odit atque expulit; neque sacris tantummodo condendis legibus, verum etiam politica prudentia valuit, atque ad ordinem res turbatas revocavit....*

1) *Confutatio Fabulae de Papissa*. no. 24.

hebben ¹⁾. Vernuftig, maar gezocht en gewaagd is de vinding van Car. Blascus ²⁾. Hij stelt, wat echter hoogst moeilijk te bewijzen zal zijn, dat zekere Joannes *Anglus* of *Anglicus*, te Mentz, de maker is der valsche Decretalen van Isidorus. Hierop zou vervolgens Paschasius Radbertus zich beroepen hebben, ten einde Paus Gregorius IV, toen deze keizer Lodewijk met deszelfs zonen wilde versoenen, tegen het verzet eeniger fransche bisschoppen, die in het gevolg des keizers waren, te ondersteunen. Toen nu ook Gregorius, niet wetende, dat die Decretalen valsch waren, zich er van bedienen, zou er op de ondersteuning en bevordering, welke de Paus aan die onechte stukken verleende, een schimpdicht gemaakt zijn, welks inhoud overeenkwam met het bekende vers: *Parce, Pater, Patrum, Papissae pandere partum!* Hetwelk, in dezen zin, zou zijn: Houd op, Vader der Vaders, de pausin in het baren harer vrucht de hand te bieden. Onder dit raadselachtige beeld van vrucht of kind werden de onechte Decretalen verstaan. Dit beeld vorderde ook eene moeder; van daar de uitdrukking pausin. Dit nu werd van zelf op den maker der Decretalen toegepast; zoo dat zijn naam Joannes, in het vrouwelijke Joanna overging. De volgende tijden namen de scherts voor ernst op, en de overdragtelijke satyre heette eene gebeurtenis. De verbeeldingskracht tooide het gerucht al verder op. — Ik haal de schouders op; maar is het wel waarschijnlijk, 1°. dat die Decretalen zoo vroeg bestonden; 2°. dat hanne onechtheid toen reeds bekend was; 3°. dat de zich verzettende bisschoppen den Paus er niet opmerkzaam op maakten, en 4°. dat zij desnietteenstaande, ook in Frankrijk, regtekracht behielden? Venema ³⁾ zegt wederom: misschien

1) Bij Gieseler, *Lehrb. der K. G.* II Th. I Abth. s. 26.

2) *Diatriba de Joanna Pap.*, seu de ej. *fab. orig.* Neap. 1779. 8. verg. Gallandii *de vetust. cann. collectionib. dissert. sylloge.* éd. Mogunt. T. II p. 141, en Döderlein, *Auserles. Theol. Bibl.* I B. s. 617 ff. Henke, *K. G. Th.* II s. 23, kleeft deze gissing aan; zie Gieseler, a. a. o.

3) *Instit. H. E. T. V.* p. 435, Lugd. Bat. et Leov. 1781.

schuilde er, onder de leeraren der school van Rome, eene vrouw in manskleederen, die zich tot anti-paus opwierp, of onder Benedictus, een' man van een zwak karakter, alvermogend was, zoo dat het den schijn had, dat het pausschap meer door eene vrouw, dan door Benedictus zelven werd waargenomen. Aan Joanna immers en aan Benedictus worden veelal dezelfde regeringsjaren toegekend. En, het komt hem opmerkenswaardig voor, dat, volgens Spanheim, in sommige *Codices* van Anastasius (het *Liber Pontificalis*), het allereerste oproer tegen de pauskeus van Benedictus III geweten wordt aan zekeren Joannes, een' diaken der Lateraan-kerk, die met een' troep muitelingen de deuren kwam openstormen, om zich op den Pauselijken troon te plaatsen, maar met groote schande verdreven werd. Kan deze, vraagt Venema, de pausin Joanna niet geweest zijn? Of zou dit niet de gelegenheid tot het verdichten der fabel kunnen gegeven hebben? Hij waagt echter niet te beslissen. De heer Galiffe Pictet¹⁾ maakt nog eene andere gissing. De hoogl. Kist zegt daarvan met alle regt: «Aan oorspronkelijkheid «ontbreekt het die conjectuur gewisselijk niet. Zij mag zelfs *stout* «en *gewuagd* ons toeschijnen.» Maar in hoe verre Z. H. G. er ook het volgende oordeel over vellen mogte: «Maar in een-«voudigheid en *waarschijnlijkheid* behoeft zij toch, naar het «mij voorkomt, voor geene der gissingen onder te doen, welke tot heden toe, ter verklaring der overlevering nopens de «pausia, zijn te berde gebracht;» beslisse de deskundige lezer. Ik wil die gissing slechts refereren; er den grondslag van te wederleggen, zoude mij buiten mijn plan voeren. Zij rust namelijk op de bewering, dat, in het midden der 9de eeuw, het celibaat, in het westen, zelfs nog niet voor de bisschop-

1) *Lettres sur l' Histoire du moyen age, adressées à Mr. le profess. Schlosser, Conseiller intime de S. A. S. le Grand Duc de Bade.* Genève 1839. 4°. Lettre XX. — De hoogl. Kist deelt ons op bladz. 78 dezen titel mede, met de aanteekening: «Het werk is geheel gelithografeerd en «niet in den handel»; en laat vervolgens op bladz. 87 en vv. den brief zelven volgen.

pen ingevoerd was. Volgens Gal. Pictet, «was Paus Sergius vermoord geworden, en kozen zich de Romeinen, ten einde tegen alle medepligtigheid krachtig te protesteren, terstond na zijnen dood, en nog vóór zijne begrafenis, zonder eenige andere formaliteit dan eenstemmige acclamatie, eenen anderen Paus, en wel Leo IV, die waarschijnlijk de schoonzoon van Paus Sergius, immers zeker zijn naast-bestaande was. Keizer Lodewijk II begunstigde in het geheim de eerzuchtige plannen van den geëxcommuniceerden kardinaal Anastasius op den Pauselijken Stoel. Dit bleek vooral in de pogingen, welke de Frankische partij, na den dood (vermoording?) van Leo IV, te Rome aanwendde, om de pauskeuze van dezen Anastasius door te zetten; niettegenstaande de voornaamsten des adels, de meerderheid der geestelijkheid en het volk, onwrikbaar in hunne verknochtheid aan de nationale partij, reeds op Leo's sterfdag zelve, 17 Julij 855, Benedictus III tot Paus gekozen hadden. Ditmaal had Lodewijk II besloten, zijne inzichten met kracht van wapenen door te drijven. Anastasius werd met geweld in het Vaticaan en in het Lateraan geïntoniseerd, deed Benedictus III van zijne pauselijke kleederen berooven en in de gevangenis werpen. Ongetwijfeld gebeurde het nu, dat de Romeinen, vastelijk besloten, liever te sterven, dan in de plaats van hunnen Paus, dien des tirans te eerbiedigen, — de *weduwe* van Leo, als pausin Joanna uitriepen. Hunne onverzettelijkheid overwon. Lodewijk zag zich genoodzaakt, Benedictus III op vrije voeten te stellen (hij werd den 29 Sept. geconsacreerd), en zijnen paus met zich mede te voeren. De regering der pausin Joanna was toen feitelijk geëindigd; maar, daar zij er zonder twijfel den titel en de eerbetuigingen van behield, zoo lang zij leefde, heeft men hare regering tot op twee jaren, vijf maanden en vier dagen verlengd.» — Ik wil er slechts eene enkele aanmerking op maken. Al wie maar de eerste beginselen van het kerkelijk regt over de HH. wijdingen en kerkelijke jurisdictie kent, weet ook, dat

eene vrouw de eene noch de andere *geldig* ontvangen kan, en ziet het onhoudbare dezer gissing genoegzaam in.

Pagi¹⁾ slaat voor zijne gissing omtrent het ontstaan van het gerucht in kwestie, eenen anderen weg in, dan de vermelde schrijvers. Hij denkt aan een opzettelijk verzinsel, en houdt er de middeleeuwsche kettters, de Waldensers genoemd, van verdacht. Anderen houden de schismatieke Grieken, na Michaël Cerularius, voor de uitvinders dier fabel. Samuel Sorbiere schrijft, in navolging van Saures, biss. van Vaison, de verdichting aan Ranulphus *van Hageden* (1363) toe. De stof daartoe zou hem door de kerkscheuring van Lodewijk van Beijeren geleverd zijn. Dewijl deze den Paus Johannes XXII, die te Avignon zijn verblijf hield, zijne aanspraken op de keizerskroon zag tegenwerken, maakte hij zich meester van Rome en deed er Peter Corbario, onder den naam van Nicolaas V, als Paus uitroepen. Deze valsche paus was gehuwd, maar had zijne vrouw, Joanna geheeten, haars ondanks verlaten, om in de orde der Minder-broeders te treden. Dit nu zou destijds aanleiding hebben gegeven tot de scherts: «Paus Johannes zetelt te Avignon, maar de pausin Joanna in Italië»²⁾.

Ik mag deze optelling van verschillende gevoelens niet eindigen, zonder eenen onzer voortreffelijkste Pausen vrij te pleiten van een, hem ten onregte toegeschreven gevoel, hetwelk hem, in het oog van iederen deskundige, met de onverdiende schande van onwetendheid zou brandmerken, en hetwelk ook zijne nagedachtenis bij de protestanten gehaat zou maken. Schröckh³⁾ geeft met nadruk, maar kalm, zijne verwondering te kennen, «dat een zoo geleerde en redelijke (*billiger*) schrijver, als P. Benedictus XIV was, de ongerijmde beschuldiging herhalen kon, dat de lutheranen de fabel der pausin verzonnen hebben.» Ook elders heb ik dit

1) In Bar. a. 873. no. 14.

2) Fr. Spanheim, *de Papa foem.* p. 201 sqq., uit Maresius, *Papissa restituta*, p. 21. 3) Kirch.-gesch. XXII. s. 109.

gelezen. Wel zag ik, uit de daarbij gemaakte citatie, dat die waarlijk ongerijmde beschuldiging in zijn werk, *de servor. Dei beatific. et canonis.*, moest schuilen, maar verder kon ik de bedoelde plaats niet opsporen. Nimmer kon ik gelooven, dat deze wereldberoemde geleerde zoo grovelijk misgetast zou hebben; veel onwaarschijnlijker was het mij, dat een Paus, van een zoo mild karakter, hetwelk hem Schröckh nog altijd blijft toekennen, onbesuisd genoeg zou geweest zijn, om eene niet minder onhoudbare, dan hatelijke beschuldiging te uiten. Reeds had ik hem over de pausin nagelezen en onschuldig bevonden. Men verbeelde zich dan mijne verbazing, toen ik juist dezelfde plaats, l. III. c. 10, n°. 3, 4., door Schröckh aangehaald zag. Ik vond mij intusschen in staat gesteld, de zaak van naderbij te onderzoeken, te meer, daar dezelfde schrijver ook de woorden, waarin de beschuldiging bestaan zou, had opgeteekend; te weten: *fabella ex Lutheranorum stabulis eruta*. Ik sloeg het bedoelde werk dan nogmaals op. Inderdaad, die woorden zijn er, met eene kleine verandering, te lezen; er staat: *fab. ex Luth. latibulis eruta*. Maar hoe staan zij dáár? Als de woorden van Benedictus zelve? Neen; zij zijn de aangehaalde woorden eens anderen; zij zijn ontleend uit de Voorrede der uitgave van Martinus Polonus (Keulen 1616). Wanneer dan de Paus iets lager beweert, dat ook de H. S. S. van Marianus Scotus, door het bedrog van kettters (*Haeticorum fraude*) vervalscht zijn, zoo is er volstrekt geen grond om daaruit op te maken, dat hij hier juist de lutheranen bedoelde. Immers hij haalt iets hooger het betoog van Echar d over Martinus Polonus, zeer naauwkeurig, met aanwijzing zelfs der bladzijde, aan: *Script. ord. Praed. ad ann. 1278*, p. 361 et seqq. Hierin moet hij dan gevonden hebben, dat het berigt nopens de pausin te vinden is in H. S. S., die lang, eeuwen lang vóór de opkomst der lutheranen geschreven zijn. Veeleer dus heeft Benedictus hier het vermelde gevoelen van Pagi in het oog, en betreft zijn vermoeden de kettters der middeleeuwen.

Ik meen niet, mij bij de beoordeeling dier verschillende gissingen op te moeten houden. Hare verscheidenheid brengt reeds het bewijs harer onzekerheid mede; dat overigens elke afzonderlijk genomen, hare moeilijkheden heeft, ligt in den aard eener *gissing*. Dit schijnt de hoogl. K., bladz. 85, uit het oog te hebben verloren, toen hij in «den vruchtelozen «uitslag van zoo vele pogingen, om op eenigzins aannemelijke wijze den oorsprong der fabel, indien zij eene fabel «is, te verklaren», zijne bewering bevestigd, althans versterkt vond, «niet, dat juist *alles* waar is, wat door roomsche «schrijvers der 14de en 15de eeuw, aangaande Joanna, «wordt medegedeeld, maar toch dat hun verhaal in de hoofdzaak geene *fabel* ons voorstelt, maar eene *ware gebeurtenis*» enz. Zelfs aangenomen, dat al die gissingen volstrekt mislukt zijn, zal de hoogl. K. wel vruchteloos trachten, dit voor een mede-bewijs van het werkelijk bestaan der pausin te doen gelden. De oorsprong van een verhaal, hetwelk door het algemeen gevoelen eene *fabel* wordt genoemd, is nog niet opgehelderd, de pogingen om hetzelfde te verklaren, waren vruchteloos; — derhalve mag men het er voor houden, dat dit gerucht in de hoofdzaak geene *fabel* ons voorstelt, maar eene *ware gebeurtenis*; ziedaar eene gevolgtrekking, waarvan althans het algemeen gevoelen der deskundigen de wettigheid niet aanneemt. — Maar dit is niet het eenig bewijs, hetwelk de hoogl. K. voor zijne bewering aanvoert. — Het is waar; maar zal het op de schaal der redenering *medewegen*, dan moet het toch eenig logisch gewigt hebben.

§ 3. *Over de waarde, welke men in de middeleeuwen, aan dit vertelsel zou gehecht hebben.*

Hoe het verhaal nopens de pausin dan ook in de wereld gekomen mogt zijn, het bestond; het drong in alle landen door, en het nam in omvang steeds toe. Ik wil gelooven, dat, gelijk al zulke volksverhalen, ook dit, door velen, ja door verre-

weg het grootste gedeelte der menigte, in ernst aangehoord en overgebracht werd. Men was zich trouwens duidelijk bewust, dat er niets tegen de Kerk, haar opperhoofd of hare leer uit te trekken was. Joanna kon, omdat zij eene vrouw was, noch geldig gewijd zijn, noch op eenige kerkelijke jurisdictie of hierarchieke regten aanspraak maken ¹⁾; hare daden als opperhoofd der Kerk, moesten dus, gelijk die van iederen onwettigen paus, nietig geweest zijn; en, mochten er uit dien hoofde eenige wanorden in de kerkelijke zaken zijn ontstaan, zij moesten hersteld zijn geworden. Haar regerings-tijd was dan regtens eene *vacature* van den pauselijken stoel; iets,

1) Verg. Joannes de Parrhisiis (1308), de *Potest. Regia et Papali*. c. 23. in Goldast, *Monarchia*, T. II. p. 142. Henric. v. Langenstijn, *Consilium pacis*, c. 12, in Joannis Gersonis *Opp. ed. Dupin*, T. II, Append. Joannes de Rocha ib. T. V. p. 456. St. Antoninus, *Summa Hist.* Parte II. tit. XVI c. 1. § 7. Reeds in 373 beweerde de H. Epiphanius (*haeres.* 49) tegen de Collyridianen, dat eene vrouw het priesterambt niet waarnemen mag; dat God in het N. V. de vrouwen noch met het priesterschap, noch met eenige andere kerkelijke bediening belast heeft. Van daar ook de zoo algemeene aanmerking der schrijvers, dat Joanna niet op de lijst der Pausen geplaatst, dat is, niet in de rij der wettige pausen medegemeld wordt, omdat zij eene vrouw was en daarom niet wettig Paus kon zijn: -- *propter muliebris sexus quantum ad hoc deformitatem*, zoo als het oudste Leidsche HS. van Martin. Pol. het uitdrukt; -- *eo quod ob sexum foemineum characteris ordinis sacri, cujuscumque cupax non fuerit, nec promotionis talis dignitatis*, zoo als Herm. Cornerus zegt; -- *nomen sanctitatis sine re habuit*, zegt eene oude editie (1490?) van Weneri Westphali (Rolvink de Laer) *Fasciculus temporum* ad an. 864; bij den Hoogl. K. bladz. 8, noot 3. -- De poolsche graaf Ossolinsky (*wiadomosci o Pisarskach Pols-Kich*, Krakau 1819) meent, volgens een vertaald fragment, in *Archiv der Gesellsch. für ältere deutsche Geschichtsk.* IV B. s. 55, dat in de 14de eeuw Occam begon, « *eine boshafte Anwendung* » van de pausin te maken, « *indem er solche als Beleg anführte dass auch die Kirche irren könne.* » De bedoelde plaats van Willam Occam wordt er niet aangewezen. Het is mij echter gelukt, een gezegde van Occam, aangaande dese zaak te vinden. De Lezer oordeele er uit, hoe hij er over dacht. *Illud collegium, quod potest errare contra minora et facilia, potest etiam errare contra majora et difficiliora, minus autem et facilius est eligere summum pontiffoem quam causas fidei diffinire, collegium vero Cardinalium potest errare contra electionem summi pontificis, manifeste enim errabit, quando mulierem in papam elegit, potest etiam papam per symoniam eligere, sicut aperte insinuat Glo. di 50. c. si quis pecunia, ergo collegium Cardinalium in diffinendo causas fidei potest er-*

hetwelk bij den dood van iederen paus voor korter of langer tijd terugkeerde. Na Fabianus en na Honorius stond die stoel van 16 tot 17 maanden ledig; na Paulus I bleef hij over het jaar, na Celestinus IV bijna 20 maanden en na Clemens IV omtrent 3 jaren onbezet, zonder dat iemand daarom de wettige opvolging van den H. Petrus vernietigd noemde; zonder dat ook eenig bisschop of priester daarom het H. herdersambt of de bediening der HH. Sacramenten en van het woord Gods meende te moeten staken.

De zaak van deze zijde beschouwd, werd het volk der middeleeuwen door niets genoopt, over het al of niet bestaan der pausin eenig kritisch onderzoek te doen; integendeel, gelijk men het verhaal ingekleed vindt, kon de heerschende eerbied voor den Apostolischen Stoel zich er mede vereenigen. De verachting, waarmede allen over deze heiligschendster spraken, haar schandelijk uiteinde, hetwelk de geest dier tijden als eene tusschenkomst Gods en eene hemelsche bescherming over de Kerk moest beschouwen, stelden den H. Stoel voor de geledene ontheiliging, in de achting der geloovigen, ruimschoots schadeloos; en, — wat ook iets zegt, — het aldus opgesierde vertelsel voldeed allengs aan den algemeenen smaak voor het zonderlinge en mirakuleuze. Geen wonder dan, dat het in die tijden, bij velen en zeer velen geloof vond.

Of echter de geletterden van rijper oordeel en de schrijvers, die er voor aangehaald worden, voor zoo verre zij het verhaal werkelijk mededeelen, dit voor eene *zekere* waarheid

rare. Het erbarmelijke dezer redenering aan te toonen, is hier de plaats niet; ik wil slechts doen opmerken, welke dwaling Occam in de pauskeuze van Joanna vond. Hij zelf onderscheidt die van eene dwaling in geloofszaken. In deze pauskeuze zelve ligt dus niets tegen de eigenlijke onfeilbaarheid der kerk, zoo als de katholieken die verdedigen, en welke zich niet tot de *bloote* feiten (die niet *dogmatisch* zijn), b. v. of iemand man of vrouw zij, uitstrekt. Occam gebruikt de pauskeuze eener vrouw slechts als *voorbeeld* voor zijne stelling, dat de kardinalen in mindere en gemakkelijkeren zaken feilen kunnen; uit welke stelling deze oppervlakkige consequentie-maker besluiten wil, dat zij ook in geloofszaken dwalen kunnen.

aannamen en boekten, is eene andere vraag. Ik geloof die met onderscheiding te moeten beantwoorden. Tot de verdiensten der geleerden van die tijden behoorden zekerlijk niet de kritische studiën. Men herinnere zich hetgeen ik reeds over de geschiedschrijving dier tijden gezegd heb, en men vrage zich: zou een weinig nadenken der geschiedschrijvers, in het navertellen van hetgeen zij elders lazen of van het gerucht vernamen, niet belet hebben, dat het verhaal nopens de pausin in hunne berigten steeds met nieuwe omstandigheden, en wel met zulke omstandigheden vergroot wierde? Om den lezer een staaltje der kritiek van die tijden te geven, laat ik hier de redenering van Ptolomeus *de Luca* volgen. Hij zegt (*Hist. Eccl. novella* l. XVI. c. 8, bij Muratori *Scriptt.* T. XI. p. 751, 752), dat de kronijkschrijvers het over den opvolger van Leo IV oneens zijn. Allen, welke hij gelezen heeft, geven als zulken Benedictus III op; maar bij Martinus (*Polonus*) is dit Joannes, *de Engelschman*, VIII. In plaats nu van hier minder te hechten aan Martinus *Polonus*, zijnen tijdgenoot, die dus almede de jongste geschiedschrijver zijner kennis was, en wiens gezag ten dezen toch niet op kon wegen tegen dat van Godfried *van Viterbo* (omstreeks het einde der 12de eeuw), van Vincentius *van Beauvais* (*Bellovacensis*, eene der bronnen van Martinus), veel minder tegen dat van P. Damasus (dat is van het *Liber Pontificalis*, hetwelk destijds nog aan dien Paus, later aan Anastasius *den Biblioth.* toegeschreven werd, en waarin, zoo als de hoogl. K. aanneemt, een tijdgenoot de levens van Leo IV en Benedictus III, den vermeenden voorganger en opvolger der pausin, beschreven heeft) — in plaats, zeg ik, van Mart. *Pol.* achter te stellen, of, in dit verschil van allen tegen éénen, althans te twijfelen, bealst hij ten voordeele van Martinus: en dit niet wegens dezes grootere persoonlijke verdiensten, maar om de volgende reden. «Dewijl er van Benedictus weinig verhaald wordt, en hij slechts twee jaren regeerde, is het verhaal nopens Joannes, van wien Martinus melding maakt, aan te

«nemen, omdat er aangaande hem eenige belangrijke zaken («*quaedam notabilia*) medegedeeld worden. Voegen wij er echter het jaar van Benedictus bij, omdat hij (het) onder «de daden der Pausen medegerekend wordt.» — Men ziet, niet het gezag der getuigen beslist; maar het kortere moet voor het bredere ruimen; het *curiosus* doet de schaal doorslaan. — Ik kan mij daarom zeer wel voorstellen, dat er ook onder de geletterden eenige waren, die juist niet op de gedachte kwamen, om aan de waarheid des geruchts te twijfelen. Vooral kan, en zal dit ook wel, het geval geweest zijn, toen dit gerucht reeds meer in omloop was. Overigens meen ik toch eer regtvaardig te zijn jegens de middeleeuwoeche geleerden, dan onbescheiden jegens die der latere eeuwen, die zich ten dezen, op hen beriepen, indien ik het daarvoor houde, dat men zich ten aanzien van de waarde, welke genen aan het verhaal nopens de pausin hechtten, niet zeer veel moet laten voorstaan. Ik gevoel mij verplicht toe te geven, dat, althans vóór de vijftiende eeuw, niemand het tegensprak; maar even gerechtigd vind ik mij om te beweren, dat niet één schrijver het op zulke hechte grondslagen deed rusten, dat het *zeker* mogt heeten. Ik vermeen zelfs verder te mogen gaan, en te zeggen: Niet een voornaam berigtgever staat voor de waarheid des verhaals in. Bij *Marianus Scotus*, *Sigebert van Gemblours*, *Martinus Polonus* komt het berigt (echt of onecht, zal later ter sprake komen) voor als een: «Men zegt» — *ut asseritur; fama est; dicitur*. Dit voorbehoedsel des twijfels ging in verre de meeste schrijvers over; ja, het was in dit verhaal zoo *stereotype* geworden, dat onhandige vervalschers eeniger H. SS. van het *Liber Pontificalis*, zelfs den daarin sprekenden tijdgenoot en ooggetuige van hetgeen er in Rome voorviel, het: «Gelijk men zegt» in den mond legden ¹⁾).

1) De eenige uitzondering hierop zou *Stephanus de Borbone* († 1261) wezen. Hij deelt het mede, «gelijk er in kronijken gezegd wordt:» *ut dicitur in chronicis*; zonder toch zelf het verhaalde als een gerucht, als een «Men zegt» te kenmerken. Nogtans, hij geeft een verhaal (zie het

Maar, volgens welke *logica* is het dan ooit of ergens geoorloofd geweest, uit een berigt, hetwelk niet eens dien naam verdient, tot de zekerheid van het berigte te besluiten? En verbiedt ons niet de regtvaardigheid, aan te nemen, ja, zelfs maar te veronderstellen, dat een zoo medelijdenswaardig gebrek aan gezond verstand, in de middeleeuwen, algemeen was? Legt zij niet veelmeer het tegenovergestelde op? De geschiedenis van Joanna werd als een gerucht medegedeeld, en kon dus slechts voor een gerucht opgenomen worden. Schonk men het een eigenlijk gezegd geloof, zoo was dit eene zwakheid van oordeel, welke verlichter tijden betreuren moeten, maar niet mogen navolgen.

Dit is verders zeker, dat er nergens, in de schrijvers dier tijden, het minste spoor van een grondig onderzoek naar de zaak der pausin te ontdekken is. En de lezer beslisse, of het dan aan te nemen zij, dat er eene ware overtuiging van bestond. Men liet het voor hetgene het was; men sprak het niet tegen, en uit gebrek aan kritiek kon men dit ook niet; deze en gene liefhebber van het zonderlinge kan verder gegaan zijn en het geloofd hebben. Ziedaar alles, wat er, op redelijken grond, van gezegd mag worden. Hieruit volgt dan, waaraan men zich te houden heeft, wanneer men, vooral uit die tijden, toen men aan het verhaal nopens de pausin reeds meer gewoon was geworden, — eenige schrijvers aantreft, die het «Men zegt» weglaten en de zaak, zonder eenig voorbehoud, als stellig en zeker vermelden. Ook dezen trouwens geven ons volstrekt geen' geruststellenden waarborg; geen zeker berigtend en onwraakbaar getuige onderschraagt hun berigt. Hetzelfde

bladz. 4), gelijk men het nergens vindt. De kronijken, welke hij bedoelt, maar niet noemt, zijn nergens bekend; niet één schrijver der middeleeuwen heeft er het berigt uit overgenomen. Later zullen wij zien, hoe zeer zijn beroep op kronijken van schier alle kritische waarde ontbloomt is. Hier nu beteekent het even weinig: want bij gebrek aan insage dier kronijken, is het niet uit te maken, of zij het berigt nopens de pausin *stellig*, of met een wankelend «Men zegt» mededeelen. Wij houden ons daarom aan de bekende schrijvers.

gebrek aan behoorlijk onderzoek verklaart ons dan ook, waarom een zoo walgelijk vertelsel niet tegengesproken werd, terwijl het ons tevens zegt, wat er te oordeelen zij van de redenering: Het bestaan der pausin werd door niemand betwist, werd ook in het Concilie van Constantz aan Jan Hus niet tegengesproken, noch het beweren daarvan in hem veroordeeld; — dus hield men, hield ook dit Concilie het voor eene historische waarheid. — Vooral is het bewijs, uit het Concilie van Constantz getrokken, van weinig waarde. Jan Hus beriep er zich op de pausin, toen hij ten derden male, 8 Junij 1415, voor het Concilie gebragt werd; men las er de hem ten laste gelegde stellingen opentlijk voor; hij had de vrijheid van zich te verdedigen, en hij deed dit met eenige stellingen niet voor de zijnen te erkennen, en niet voor de andere zijne bewijsgronden aan te voeren. Men liet hem; en voor zoo verre in Lenfant (*Hist. du Conc. de Constance* T. 1. p. 320 et suiv. Amsterd. 1727, 4°.), die over dit punt tamelijk breedvoerig is en op v. d. Hardt, *Concil. Constant.* werkt, — te zien is, werd er aan Jan Hus slechts op zeer weinige punten eenige of andere tegenbedenking gemaakt, en was die tegenspraak zeer kort. Zou dan misschien het Concilie, ook in de andere punten, waarop gezwezen werd, het met hem eens geweest zijn? Dit zal wel niemand beweren. Waarom moest het Concilie hem dan juist het bestaan der pausin betwist hebben? En met welk regt wil men dan juist in dit punt het stilzwijgen van het Concilie voor eene toestemming doen gelden? De verschijning van Jan Hus voor het Concilie, was op dat oogenblik een regterlijk verhoor, en geen redetwist. — Maar, zegt Lenfant, p. 325, indien de vaders van het Concilie het bestaan der pausin niet voor een ontegensprekelijk feit beschouwd hadden, zouden zij over dit zeggen van Jan Hus wel hunne verontwaardiging getoond, of gelagchen en het hoofd geschud hebben, gelijk zij dit bij andere zijner beweringen deden. Zie, lezer, hoe men ten voordeele der pausin al geredeneerd heeft. En indien het Concilie zich verontwaardigd getoond

hadde over deze zaak, welke reeds zoo langen tijd verhaald was en in zoo vele schrijvers te lezen stond, zou de hoogl. Kist wederom juist in die verontwaardiging zijne beschuldiging van dat «stelsel van bedrog en leugen» bevestigd vinden. Hadde het Concilie om het gezegde van Jan Hus gelagchen, dan had Z. H. G. er zijne schampere aanmerking van bladz. 9 bij kunnen herhalen, en zeggen: het Concilie behoefde zich over zulk eene kleinigheid niet te bekreunen. Even weinig aandacht en wederlegging verdient de andere bewijvoering: Het Concilie geloofde het bestaan der pausin als eene zekere waarheid; — want Jan Hus, die het beweerde, is daarom noch veroordeeld, noch zelfs aangeklaagd. Men moet trouwens al vrij onbekend zijn met de katholieke geloofsleer, om niet te weten, dat het al of niet bestaan der pausin een vraagpunt van bloot geschiedkundigen aard is, en dat het verdedigen daarvan tegen niet een enkel geloofspunt aandruischt, noch ook de zedeleer of eenige kerkelijke wet hoegenaamd aanrandt; hoe kon het hier dan een punt van bezwaar zijn? En nogmaals: wat zouden zulk eene beschuldiging en veroordeeling in het oog des hoogl. K. dat «stelsel van bedrog en leugen» versterkt hebben? Hoe had het Concilie zich wel moeten gedragen, om aan niemand eenige aanleiding tot gevolgtrekkingen te geven? Maar het is nu een feit, dat het Concilie zelf, en alle Pausen en kardinalen, zoo vóór als na hetzelfde, zich omtrent het bestaan der pausin zoo onverschillig toonden, dat noch Jan Hus, noch eenig ander ooit wegens de verdediging daarvan is vervolgd geworden.—De lezer houde hier twee zaken in het oog: 1°. dat Jan Hus zich op de geschiedenis der pausin beriep, ten einde daaruit gevolgtrekkingen af te leiden *tegen het gezag der Pausen en kardinalen*; 2°. dat hij in die gevolgtrekkingen *vele*, en daaronder *magtige aanhangers* had. — Was het dan niet een tijd, waarin het, om met den hoogl. K. (bladz. 9.) te spreken, *het levensbehoud der Roomsche Hierarchie gold*, of althans begon te gelden? Wel is waar ondersteunde destijds nog de keizer het kerkelijk ge-

zag; maar de aanhangers van Hus lieten luide en stout hoo-
ren, dat zij voor 's keizers wapenen niet te vreezen hadden.
En evenwel bleef de Roomsche Hierarchie *deze pausin en
geheel hare morsige legende*, met de kalmte der onverschillig-
heid aanhooren; niets zegt ons, dat er nog maar gedacht is,
om dit verhaal uit de wereld te helpen. Is dan het verfoei-
jelijke «stelsel van bedrog en leugen» met de geschiedenis
bestaanbaar? Is het zelfs wel waarschijnlijk genoeg, om slechts
als gissing voorgesteld te worden? En de hoogl. K. maakt er
eene beschuldiging van!

§ 4. *Letterkundige geschiedenis der kritiek over het
gerucht nopens de pausin.*

Zoo lang de pausin Joanna rondliep als een gerucht, hetwelk
slechts deze verdichte heiligschendster zelve schandvlekte, of
hoogstens misschien dezen of genen spotter stof gaf, om zich, ten
koste der Kerk van Rome en hare Hierarchie, eens vrolijk te ma-
ken, maar waarin men eigenlijk geen afbreuk zag noch aan de
voorregten des Apostolischen Stoels, noch aan die der Algemeene
Kerk, welke op denzelfden, als op eene, door Christus zelven
geharde steenrots gebouwd is — zoo lang hoorde men het ver-
telsel aan; men verhaalde het na; de schrijvers deelden het
mede, voor hetgeen het was; nergens rees er, zoo verre al-
thans bekend is, tegenspraak op. Maar de 15de eeuw bragt
eene verandering aan. Jan Hus was de eerste, die in
deze veronderstelde mistasting, dat men eene vrouw tot
paus gekozen had, eene dwaling zag, welke het kerke-
lijk gezag vernietigde. «Hij ontkende niet,» zegt Lenfant¹⁾,
«dat, volgens de Decretalen, de Roomsche Kerk de Heilige
«Algemeene Kerk was; doch hij loochende slechts (?), dat de
«Canons daaronder dezen of genen Paus, deze of gene kar-
«dinalen verstonden; maar hij wilde, dat zij bedoelden alle

1) *Hist. du Conc. de Constance*. T. I. p. 324 et suiv.

«geloovigen, die over de wereld verspreid en met de Room-
 «sche Kerk, als met het middelpunt der eenheid, verbon-
 «den waren.» Ik heb Lenfant laten spreken, om den schijn
 niet te hebben, van de leer van Jan Hus te verdraaijen;
 men zal mij nu, vertrouw ik, veroorloven eene poging te
 doen, om die leer, volgens mijne opvatting, duidelijker voor
 te stellen. Jan Hus beweerde, dat niet ieder regerend Paus,
 met zijn collegie van kardinalen ¹⁾, het hoofd en de vertegen-
 woordiger der Heilige Algemeene Kerk kon zijn. Hieraan
 knoopten zich zijne andere stellingen: «De kerkelijke gehoor-
 zaamheid is door de priesters uitgevonden, zonder uitdrukke-
 lijk gezag der H. Schrift»; «De kerkelijke straffen zijn on-
 christelijk.» Hij ontkende het *uitwendig* kerkelijk gezag des
 Pauses — «De reden van zijn gevoelen,» gaat Lenfant voort,
 «is, dat deze Algemeene Kerk ²⁾, aan welke J. C. beloofd
 «heeft, dat de poorten der hel niet tegen haar vernuogen zul-
 «len, zonder vlek of zonder rimpel, heilig en onfeilbaar,
 «zuiver zoowel van zonde als van ketterij moet zijn. Iets, het-
 «welk niet aan alle Pausen en aan alle kardinalen toegekend
 «kan worden, dewijl er gedwaald hebben, afgezet zijn wegens
 «grootte misdaden, gelijk hij bewijst, onder anderen, door het
 «voorbeeld der pausin Joanna, van eenige schrijvers Agnes

1) Men zal het misschien vreemd vinden, dat hier, waar 't het hoogste
 gezag in de Kerk, de voorregten van onfeilbaarheid enz. geldt, de kardi-
 nalen den Paus toegevoegd worden, als of die voorregten ook in hen be-
 rustten, die eigenlijk niet tot de Hierarchie van Goddelijke instelling behooren,
 maar die van bloot kerkelijke instelling zijn, om den Paus in de *uit-
 oefening* zijner voorregten, de noodige diensten te bewijzen. 't Is een nevel,
 welke de opvatting van verscheidene schoolsche geleerden schijnt omtogen
 te hebben. Ongetwijfeld heeft, in de middeleeuwen, dit wanbegrip de te-
 genspraak tegen de eigenlijke leer der Kerk over hare en 's Pausen voor-
 regten, mede veroorzaakt, of daaraan althans eene schijnbare kracht ge-
 geven. Het mag echter niet aan Jan Hus geweten worden; hij deelde
 slechts in dit gebrek aan juistheid. Reeds langer dan eene halve eeuw vóór
 hem, disputeerde Occam tegen de theologen, die het collegie der kardina-
 len onfeilbaar verklaarden.

2) Men houde in het oog, dat, volgens Jan Hus, de Heilige Algemeene
 Kerk alleen uit gepredestineerden bestond, en dus onzichtbaar, zuiver gees-
 telijk was.

« genoemd ¹⁾.)» Hus ging dus verder dan Occam: hij beschouwde het pausschap van Joanna als iets, hetwelk, bloot op zich zelf genomen, de, in de Algemeene Kerk vereischte heiligheid en onfeilbaarheid regtstreeks buitensloot.

Het gebruik, hetwelk Jan Hus van het gerucht nopens de pausin Joanna maakte, zette hetzelfde een destijds volstrekt nieuw belang bij, en wel een tweevoudig: een *theologisch*, dewijl hij dit veronderstelde feit als niet met de vereischte eigenschappen der Kerk bestaanbaar achtte; een *logisch*, omdat hij er gevolgtrekkingen tegen de geloofsleer uit afleidde en het dus tot grondslag eener redenering aannam. Slechts in deze laatste betrekking hebben wij het hier te beschouwen. Een feit trouwens, waarop eene bewijzvoering zal rusten, moet eerst zelf kritisch bewezen zijn; en of het dit ware of in het vervolg wierde, is hier juist de vraag.

De polemische gevolgtrekkingen van Jan Hus waren, als stellingen beschouwd ²⁾, van het grootste gewigt, en het volhouden daarvan bragt eene sterke beweging voort. Maar voor de kritiek, opzigtens het opgeworpen feit, werd er, hoezeer de *logica* dit nu gebiedend vorderde, nog niets gedaan. Wel heeft Jan Hus zich, eerst in zijn werk, *de Ecclesia*, naderhand voor het Concilie van Constantz, op de pausin Joanna beroepen; maar nooit heeft hij voor haar werkelijk bestaan een toereikend bewijs geleverd: zijne aanhaling van Radulphus van Hageden, die eerst ruim 50 jaren te voren, in 1363 overleed, kan toch geen genoegzaam bewijs voor eene

1) *Hic non potest intelligi quilibet Papa cum suo Collegio Cardinalium. Illi enim saepius sunt maculati deceptione prava et peccato, ut tempore Joannis Papae, Anglicae mulieris, qui Hagna dicebatur. Quomodo illa Romana Ecclesia, illa Agnes Joannes Papa cum collegio semper immaculata permansit qui peperit. Et par est ratio de aliis Papis, qui fuerunt haeretici et propter multiplices enormitates depositi.* Hus, *de Eccles.* fol. 207 et 220. -- Apud Lenfant cit.

2) Ik zeg: als stellingen beschouwd: want als gevolgtrekkingen genomen, kunnen zij den toets der *logica* niet doorstaan. Ook hebben de meeste protestanten, te gelijk met het fabelachtige der pausin, ingezien, dat er niets tegen de geloofsleer der katholieke Kerk uit te trekken was.

gebeurtenis uit de 9de eeuw heeten. Zijne aanhangers maakten onophoudelijk dezelfde bedenking tegen het gezag des Pausen, doch ook zij deden dit met een volslagen gebrek aan kritischen grond: want toen, ruim 30 jaren na den dood huns stichters, Eneas Sylvius Piccolomini (later P. Pius II), ¹⁾ de kracht hunner redenering ontzenuwde, met hun tegen te stellen, dat deze pauskeus van Joanna geene dwaling tegen het geloof of het regt was, maar alleen omtrent een feit (men bedroog zich namelijk in haar geslacht); en dat *deze gebeurtenis* ook niet *zeker was*; — waren zij nog niet in staat, het opgeworpen bestaan der pausin met een historisch bewijs te staven.

De redeneerkunde had dan eindelijk gevorderd, dat er over de historische waarde of onwaarde van het gerucht nopens de pausin rekenschap gegeven wierde; en Eneas Sylvius zegt zeer gevolgelijk: deze gebeurtenis is *niet zeker*. Hij is de eerste, in wiens geschriften deze twijfel regtstreeks is uitgesproken. Men weet er ook uit dien tijd geene anderen aan te wijzen, die hun geloof aan dit gerucht vlakweg weigerden of het introkken. Desniettemin is het, naar het mij voorkomt, niet te veronderstellen, dat Eneas in dezen twijfel alleen stond. Zou hij noch vóór, noch na zijn gesprek met de aanhangers van Jan Hus, ooit met eenige godgeleerden over deze tegenbedenking gesproken hebben? Of zou de schrijver den inhoud er van, het verhaal zijner reis in Bohemen en zijner ontmoeting met de Thaborieten (eene secte der Hussieten), nooit mondelings aan anderen hebben medegedeeld? En welken indruk moet dan waarschijnlijk zijn geopperde twijfel aangaande het bestaan der pausin op anderen gemaakt hebben? Eene ware overtuiging kon er toch, wegens gebrek aan onderzoek, bij niemand van bestaan; en uit dat twijfelend en mistrouwen barend: «Men zegt,» waarmede het gerucht in de voornaamste oude schrijvers medegedeeld staat, kon het ge-

1) Ep. 130, ad Jo. de Carvajal. geschreven den 20. Aug. 1451.

zond verstand wel tot geen ander besluit komen, dan tot dit: «Het is onzeker.» Deze gevolgtrekking is zoo natuurlijk en, bij eenig kritisch nadenken, voor dien tijd, zoo noodzakelijk, dat ik het mij niet anders voorstellen kan, of velen, om niet te zeggen, zeer velen, moeten in den twijfel van Eneas Sylvius toetgetreden zijn; ik zie zelfs niet, wat mij verplichten zou, om aan te nemen, dat zij hierin juist door hem moesten voorge-licht worden, en niet door hun eigen brein tot dit logisch besluit geraken konden. Ik zie dan ook werkelijk in de woorden van den H. Antoninus ¹⁾, biss. van Florence (-† 1459), vrij duidelijk eenen twijfel doorstralen. Nadat hij het verhaal uit Martinus *Polonus* medegedeeld heeft, roept hij uit: «Waarlijk, eene wonderbare gebeurtenis, en men moet hier «met Paulus uitroepen: «O diepte der rijkdommen van Gods ««wijsheid en wetenschap, hoe onbegrijpelijk zijn Zijne oor- ««deelen, en onnaspoorlijk Zijne wegen!» *Indien*,» zoo merkt Antoninus er nogtans bij aan, «*indien* waarlijk gebeurd is, «hetgeen er algemeen verhaald wordt, en deze (*Mart. Pol.*) «mededeelt. Ook zegt men, dat er langs den weg, waar het «gebeurde, een marmeren beeldwerk, ter nagedachtenis ge- «plaatst is. Vincentius echter, in zijn *Speculum Historiale*, «en Joannes de Columna verhalen er niets van. Maar, *in- «dien* het ook al waar zij, vloeide er geen nadeel voor het «eeuwig heil uit voort: omdat de Kerk alstoen niet was «zonder hoofd, hetwelk Christus is, uit wien zij den invloed «der genade ontvangt,» enz. — Hoe ligtgeloovig de H. Antoninus, volgens eenigen, in andere zaken geweest moge zijn, hier wekte de polemiek zijn logisch gevoel en daarmede de kritiek in hem op; hij vergelijkt Martinus met twee oudere schrijvers, en hun stilzwijgen doet hem twijfelen.

Het gerucht nopens de pausin had echter het burgerregt, in zoo ver het dit verkregen mogt hebben, nog niet verloren. Het werd nog algemeen verhaald. Uit Platina's weldra aan te

1) *Chron. P. II, Tit. XVI. c. 1 § 7.*

halen woorden zou men zelfs zeggen, dat het in de geschiedenis der Pausen nog niet ontbreken mogt. Maar ook de twijfel, die er in mannen van meer doorzicht over ontstaan was, bleef voortduren en nam meer toe dan af. Platina (+ 1481) althans drukt zich over de pausin Joanna in dier voege uit, dat hij haar bestaan niet alleen onzeker noemt, maar, met andere woorden, voor een los gerucht verklaart, hetwelk geen geloof verdient. Na het, in zijne levensschetsen der Pausen, mede onder het voorbehoudende: «Men zegt», uit Martinus Pol., te hebben medegedeeld, laat hij er deze aanmerking op volgen: «Hetgeen ik hier gezegd heb, wordt algemeen verhaald, maar de zegsmannen zijn niet zeker en niet bekend; ik heb het daarom kort en oningekleed willen boeken, om niet den schijn te hebben, datgene, hetwelk hij na allen bevestigen, al te stijfhoofdig en hardnekkig te hebben achtergelaten; dwalen ook wij hierin met den grooten hoop, hoewel het toch schijnt, dat hetgene, hetwelk ik gezegd heb, tot die zaken behoort, welke men voor mogelijk houdt»¹⁾. Van Benedictus III verhaalt hij vervolgens, dat hij onmiddellijk na Leo IV, dus zonder tusschenregering der pausin, tot Paus gekozen werd.

Gelijk men ziet, was de kritiek nog niet ver gevorderd. Maresius²⁾ zegt, dat «Eneas Sylvius de gebeurtenis der pausin onzeker noemde, slechts om zich in zijn dispuut met Nicolaas, den biss. der Thaborieten, te redden; dat hij dit echter zoo vreesachtig deed, dat het genoegzaam blijkt, dat hij niet uit overtuiging sprak.» Ook Bayle (t. a. p. in den tekst) zegt: Eneas raakte deze zaak slechts even aan, als of hij voor zijne eigene ontkenning vreesde. Ten onregte. Eneas deed genoeg, om de betrekkelijke bewijsvoering zijner tegenpartij te ontzenuwen; genoeg, om op eene, slechts in het

1) *De Vitis Pontiff.* in Joannem VIII. Colon. *ex officina Eucharii Cervicornii.* 1529. p. 108. — bij den hoogl. K. bladz. 12. — Beneden zal ik mijne opvatting van Platina tegen die des hoogl. K. verdedigen.

2) *Exam. quaestionis de papa foemina*, p. 8. bij Bayle, *Dict. Crit.* art. *Papesse*, Remarque E.

voorbijgaan, doch zonder eenig bewijs, te pas gebragte zaak, te antwoorden. Men leze den brief. Eneas is met Nicolaas aan het disputeren. Op eens wordt hem eene Joanna of Agnes (ik herinner mij niet meer, hoe de pausin bij deze gelegenheid genoemd werd) tegengeworpen. Welke bedoelt gij? is zijne vraag. En inderdaad, die naam wordt er zoo onverwachts uitgesproken, dat ook den lezer deze vraag terstond in de gedachte komt. Uit het antwoord verneemt Eneas nu, dat men hem op de pausin opmerkzaam maakte, en hij stelt er in andere woorden tegen: Uwe gevolgtrekking is onwettig, en het opgeworpen feit zelf is onzeker. Is dit met vrees en tegen beter weten in gesproken? Nu was het de beurt aan de wederpartij, om èn wettigheid èn zekerheid te bewijzen. Ik geloof, dat Nicolaas zonder vrees en stout genoeg van de pausin gewaagde; maar dit geringe van Eneas ontwapende hem, althans het verlangde bewijs bleef achter. Men wilde misschien, dat Eneas de pausin fiks uit voor eene fabel verklaard hadde; maar in dat geval, ge'loof ik, zou hij meer gezegd hebben, dan zijne overtuiging hem veroorloofde. Tot zóó verre was, trouwens, het onderzoek nog niet doorgedrongen. Ook de volgende jaren der 15de eeuw noodigden de kritiek daar niet toe uit. Wat een of andere geleerde misschien in het geheim nazocht, is onbekend; maar het bestaan der pausin werd noch bewezen, noch ook door stellige tegenspraak wederlegd. En hoewel wij den twijfel daaromtrent zich in Platina sterker zien uiten, kunnen wij geene andere, dan *negatieve* bewijsgronden bij hem ontdekken. Zijne redenering komt hierop neêr: Het gerucht nopens Joanna is, wel is waar, door Martinus, doch niet als een stellig feit, maar slechts als een «Men zegt», medegedeeld. Martinus kon er dus in zijnen tijd niet voor instaan, en de zegsmannen, op wie het rust, zijn noch zeker noch bekend, bieden derhalve geenen waarborg aan, hebben geen kritisch gezag. Tevens blijkt het ook uit de overeenkomst van Platina's bewoording met die van het *Liber Pontificalis*, dat hij de levensbeschrijving der Pausen van de

8ste en 9de eeuwen, welke in dit geschiedwerk door tijdgenooten te boek gesteld is, raadpleegde. Hierin vond hij, niet dat Joanna, maar dat Benedictus op Leo gevolgd was; en zoo hoort men hem dan eerst over de gewaande pausin, als van een gerucht zonder waarborg, spreken, en onmiddellijk daarop, in het leven van Benedictus III, op eenen *stelligen* toon en zonder den minsten twijfel aan den dag te leggen, verhalen, dat deze, na het subdiaconaat ontvangen te hebben, zoo (voorbeeldig) leefde, «dat men, na den dood van Leo, Benedictus alleen waardig keurde, om een' zoo groot' Paus op te volgen.» Alzoo, het *Liber Pontificalis* volgende, had Platina reeds een sterker, dan een bloot negatief bewijs tegen het pausschap van Joanna kunnen leveren; wij zien echter niet, dat hij er zich, in zijne kritische aanmerking, uitdrukkelijk van bedient.

Maar weldra wordt, in de 16de eeuw, door de gestadige aanvallen der nieuwelings ontstane protestanten op den H. Stoel, de kritiek volkomen wakker geschud. Ook de volgelingen van Luther meenden aanvankelijk, in de geschiedenis der pausin een voldoende bewijs te zien, dat de opvolging der Pausen onderbroken was; dat de pauselijke magt eene aanmatiging was, door den Hemel zelve geschandvlekt enz. Met behulp der nu uitgevonden en reeds tot zekere hoogte gebragte drukkunst, waren de geloofstwisten van dien tijd veel algemeener, veelvuldiger en, om nog andere oorzaken, veel heviger, dan ooit te voren. De H. Stoel, het gezag des Pausen, was het algemeene doel van der protestanten schichten; zoo dat de pausin nu in sterke wrijving kwam. Aventinus ¹⁾ (+ 1534) noemt reeds hare geschiedenis een «fabeltje.» Maar deze schrijver deed zulke verklaring gewisselijk niet, om den H. Stoel tegen de protestanten te verdedigen; en ofschoon hij de eerste is, die het woord: «fabeltje» ten dezen uitspreekt, geeft hij echter geene reden van deze zijne

1) *Annal. Bojor.* 1. 14.

oordeelvelling. Zou hieruit ook te besluiten zijn, dat *Aventinus* dien schijn van halsstarrigheid, dat schrikbeeld van *Platina*, niet meer te vreezen had; dat de kritiek het reeds in zoo verre wederlegd had, dat hij, die in zijn leven meer lutheraan dan katholiek was¹⁾, die, in zijn aangehaald werk, noch geestelijken, noch Pausen gespaard heeft, en hier dan toch wel voor een onpartijdig beoordeelaar mag gelden, zich overtuigd hield, dat het gerucht nopens de pausin valsch en slechts eene fabel was? Weldra echter werd de zaak met kritische bewijsgronden verdedigd of bestreden²⁾. De eerste, die althans eenig gewigt heeft, was *Onuphrius Panvinius*³⁾; hij legde het lezend publiek rekenschap af, waarom hij de pausin eene fabel noemde. Middelerwijl had, tot bevestiging van hare geschiedenis, *Jo. Balaeus*⁴⁾ gesproken (ook gere-deneerd? is mij onbekend; ik heb zijn werk niet gevonden), en had *Berthold*, in 1559 te Bazel, zijne ongetrouwe uitgave van *Marianus Scotus* in het licht doen verschijnen. Daarna gaven de *Centuriatores Magdeburgenses*, in hunne *Centurio IX*, die in 1565 verscheen, eene (de eerste?) kritische bewijsvoering voor het bestaan der pausin, door hen *Gilberta* genoemd; zij beriepen zich, welligt voor het eerst, op de kronijk van *Marianus Scotus*. Reeds destijds moet *Florimond de Remond* zijne *Antipapesse*⁵⁾, misschien de eer-

1) Zie *Bayle, Dict. Crit. art. Aventin.*

2) Ik zal mij bij de voornaamste schrijvers bepalen. Eene vollediger opgave van de bestrijders der pausin is te vinden bij *Labbe, Cenotaphium papissaeversum* (in het begin). *Caspar Sagittarius, Introd. in Hist. Eccl. Jenae 1718. T. I. c. XXVI, p. 676 sqq.* en *Bayle art. Papesse*, noemen de schrijvers voor en tegen. De namen der vele protestanten, die het bestreden hebben, worden genoemd door *Jo. Christ. Baro de Boineburg, in epp. ad Jo. Conr. Dietericum, p. 65 sq. et 234*; die het verdedigd hebben, komen voor in *Ern. Salomo Cyprianus, Schediasma de vitiis Papar. adv. eor. infallibilit.*

3) In zijne editie van *Platina, de Vitis Pontiff.* Venet. 1562. *Annot. in Joannem VIII.*

4) *Cent. XIII c. 10* volgens de citatie der *Magdeburgenses*.

5) Ook *Erreur populaire sur la Papesse Jeanne*. Het jaar der eerste ed. is ook aan *Bayle, Dic. Crit. art. Remond (Flor. de)*, onbekend; hij had de uitgave van *Bord. 1594*. Er verschenen er nog te *Lion* in 1595 en te *Parijs* 1599.

ste afzonderlijke verhandeling over dit onderwerp, onder handen gehad hebben. Hij zegt er, trouwens, in *chap. III n°. 2*, dat Balaeus eerst voor drie dagen gestorven was; en als dezes sterfjaar nu wordt èn door Moreri (*Grand Dict.*) èn door de Feller (*Dict. Hist.*), het jaar 1563 opgegeven ¹). Alrems vond de pausin Joanna nog andere bestrijders in Sanders ²), Bellarminus ³), Serarius ⁴), Baronius ⁵), Papius Masson ⁶), Ciaconius ⁷). Daarenboven waren er in dien tijd nog twee afzonderlijke verhandelingen tegen haar bestaan uitgekomen: de eerste was het werk van Scherer ⁸); de schrijver van de andere ⁹) noemt zich niet; maar Gretser ¹⁰) verzekert, dat hij protestant was. Indien de kritiek zich vereenigen kan met de opmerking, dat een man van aanzien in zijn vak zeer zelden alleen staat, mogen wij het daarvoor houden, dat er ook destijds, in de eerste eeuw van het protestantisme, nog andere van deszelfs belijders, meer tegen, dan voor het bestaan der pausin stemden; want Melancton's schoonzoon, Peucer, die wegens zijne verstandhouding met Beza, in de geschiedenis van het calvinisme niet onbekend is, maakt, in zijne voortzetting van zijns schoonvaders kronijk, geene melding van de zoo veel bespro-

1) Flor. de R. zegt in een ander werk: *Op- en Nedergang der ketterijen*, Boek II, Kap. XII, dat hij tot de Kath. Kerk bekeerd werd door een wonder, waarvan hij in 1566 getuigen was. Hij moet dan reeds als hugenoot (calvinist) tegen de pausin aan het schrijven geweest zijn.

2) *De visibili Monarch.* Lov. 1571.

3) *De Rom. Pont.* l. III, c. 24, in *De Controvers.* T. I, waarvan de eerste uitgave te Ingolstad 1587. Zie Du Pin, *Nouv. Bibl.* T. XVII. art. *Bellarmin.*

4) *Serarius de Reb. Mogunt.* l. I.

5) *Annal.* T. X. ad. a. 853.

6) *De Episcopis Urbis.*

7) *Hist. Pontt. Romanor.*

8) *Gründl. Bericht, obs wahr sey, dass... ein Pabst zu Rom schwanger gewesen, u. ein Kind geboren habe.* Ingolst. 1584.

9) *Simplex narratio... exponens meretriculam quamdam Anglam nunquam Papam fuisse, neque unquam in rerum natura extitisse, et unde figmentum illud originem duxisse creditur.* 1588.

10) *Examen mysterii Plessacani* p. 301, bij Bayle, art. *Papesse*, rem. F.

kene Joanna. Florimond de Rem.¹⁾, die ons deze bijzonderheid mededeelt, vermoedt, dat hij hierin de nagelaten papieren van Melancton zelven gevolgd heeft. Ook schijnen er, in die jaren, onder de volgelingen van Luther en Calvijn, niet vele, eigenlijk gezegde verdedigers der pausin opgetreden te zijn. Bellarminus althans noemt geene andere, dan de *Magdeburgenses*. Baronius schijnt er meerdere te kennen, wanneer hij zegt, dat, na de verschijning der *Antipapesse* van Flor. de Rem., de protestanten over hun geschrijf blozen; hij voegt er echter bij, dat er sedert niet een hunner zich meer aan die verdediging gewaagd heeft. Dit laatste nu kan zekerlijk in zoo verre gelden, als de bekendheid van Baronius met de hierop betrekkelijke letterkundige voortbrengselen van zijnen tijd zich uitstreckte. Wij zien ook werkelijk, uit de opgenoemde latere uitgaven van Flor. de R. (ch. II. n°. 3), dat er een *quidam*, en een ander, onder den geleenden naam van Jesseen, Graaf van Malta, tegen hem opkwamen; en op het einde zijner *Antipapesse*, schrijft hij nog een antwoord aan eenen predikant uit Bearn, dien hij R. T. noemt. Overigens nogtans is Wittekind²⁾ (1603) de oudste schrijver, welke door Sagitarius als voorstander der pausin genoemd wordt; terwijl Bayle (art. *Papesse*, Remarque F.), alhoewel hij het aangehaalde gezegde van Baronius betwist, behalve de genoemde tegenstrevers van Fl. de R., geen' vroegeren verdediger der pausin Joanna opgeeft, dan

1) Ch. VI. no. 5.

2) *Quod mulier fuerit Papa*. Sagitarius kent deze verhandeling slechts uit Wittius, *Diarum Biograph.*, waarin zij op het jaar 1603 voorkomt. Gerdes, *Florilegium libror. rarior.* p. 369 sqq., geeft hieromtrent nauwkeuriger berigt. Het naamlooze werk van Herm. Wittekind, hoogl. te Heidelberg († 1603) werd reeds in 1588 uitgegeven onder den titel van: *Jesuitas pontificum romanorum emissarios, falsò et frustra negare papam Joannem VIII fuisse mulierem*. 1588, in 8. Het is herdrukt onder dezen titel: *Jesuitas singulares SS. Pontificiae majestatis hoc tempore vindicos, falsò et frustrà negare Papam Joannem VIII fuisse mulierem.* — *Editio altera non sine auctario*. 1598 in 4. *Conspicitur simul historia hujus puerperii ligno incisa*. Barbier, *Dict. des oucr. Anon. et Pseudon.* sec. Ed.

Vignier¹⁾, die zijn werk in 1610, dus eerst na het 10de deel van Baronius, uitgaf. Het jaar daarop volgende, trad Du Plessis Mornai²⁾, op. Dezen wederlegde Coeffeteau³⁾, volgens de uitdrukking van Bayle, «zoo goed hij kon,» maar hij werd, op zijne beurt, wederlegd door Rivet⁴⁾, in 1615. Drie jaren te voren had ook Koenraad Deckher⁵⁾ verdedigd, dat Joannes VIII eene vrouw en moeder was.

Ook was in dien tijd de wederpartij niet werkeloos. De hooggeschatte *Antipapesse* van Fl. de R., werd meermaals herdrukt, en ook in het latijn vertaald, door des schrijvers zoon; ja, in 1611, begrootte de Kapucyn Silvester de Laval⁶⁾ het getal van de bestrijders der pausin, Onuphrius, Bellarminus, Genebrardus⁷⁾, Florim. de R. niet medegerekend, reeds op vijftig.

Terwijl de calvinist Casaubon met zijnen vriend de Thou overeenkwam, dat de geschiedenis van Joanna slechts een verdichtselsel kon zijn⁸⁾, gingen de protestanten steeds voort, met er de waarheid van te verdedigen. Alexander Cooke⁹⁾ deed dit tegen Flor. de R., en alle bedenkingen der katholieken, en Capel tegen den Jezuit Coton¹⁰⁾. Maar in 1630 bragt Leo Allatius¹¹⁾ dit fabelachtige wezen een' nieuwen schok toe; en eenige jaren later ontving het van de hand van David Blondel eene onherstelbare, eene doodelijke wond. Na de *Antipapesse* van Florim. de R. is er over dit

1) *Théâtre de l'Antichrist*. P. II, ch. 17.

2) *Le Mystère de l'iniquité*.

3) *Réponse au Myst. de l'iniqu.*

4) *Remarques sur la Rép. au Mystère de l'iniqu.*

5) *De Papa Romano et de Papissa Romana; quod Joannes VIII, fuerit mulier et puerpera*. Oppenheim 1612.

6) *Les justes grandeurs de l'Eglise Rom.* l. III. ch. V.

7) *Chronograph*.

8) Silv. de Laval, *les justes grand.* cit.

9) *Johanna Papissa toti orbi manifestata*. Het is oorspronkelijk in het Engelsch geschreven; de fransche vertaling kwam uit te Sedon, 1633.

10) *Instruct. chrétienne responsive, au 1 T. de l'institution du P. Coton*.

11) *Confutatio fabulae de Joanna Papissa*.

geschildpunt zekerlijk geen geschrift vervaardigd, hetwelk zoo veel opspraak maakte, als de verhandeling van Blondel. Deze schrijver hecht geen gewigt aan de destijds bekende kritische bewijzen, dat de berigten nopens de pausin Joanna, in *Marianus Scotus*, *Sigebert van Gemblours*, *Martinus Polonus* onecht zijn; hij vergenoegt zich met op chronologische gronden aan te toonen, dat de twee eersten geen geloof verdienen. Hij beroept zich tegen de late, uiteenloopende en onzekere berigten zoo der genoemde als van andere schrijvers, op de stellige getuigenissen uit de negende en eerstvolgende eeuwen, dat *Benedictus III*, en dus niet *Joanna*, op *Leo IV* volgde. Maar wat hem vooral van de vorige bestrijders der pausin gunstig onderscheidt, is zijne uitvoerige en tevens naauwkeurige chronologie, uit kritisch toereikende getuigen ontleend, waardoor hij de gewaande pausin ten eenemale buiten het gebied der werkelijkheid verbant ¹⁾. Reeds dit zou genoeg geweest zijn, om van zijn werk te doen spreken; doch de om-

1) Ik begrijp niet hoe de hoogl. K., op bladz. 74, heeft kunnen schrijven, dat Blondel schier al de kracht van zijn betoog, oppervlakkig en eenzijdig, op het gezag van den verminkten en vervalschten (?) *Anastasius* gebouwd heeft. Heeft Z. H. G. dan op pag. 15 et seqq. (der latijnsche ed. 1657) de getuigenissen der latijnsche en grieksche schrijvers, « die Joanna schijnen uit te sluiten, » en op pag. 30 sqq. het onderzoek der getuigenissen voor en tegen niet gelezen, of de kracht van Blondel's redenering niet gevoeld? Men vergeve mij deze vraag. De hoogl. zelf geeft mij er grond toe, ook nog door zijn beweren op bladz. 55, dat de Chronologie van dit tijdvak (der 9de eeuw) het werk is van *Onuphrius Panvini*, *Bellarminus*, *Baronius*, *Labbeus*, *Mabillon*, *Muratori* en anderen. Dit trouwens bewijst niet alleen, dat Z. H. G. met de bronnen zelve onbekend is, maar ook dat hij de chronologische bewijzen van Blondel of niet overwogen of vergeten had. Dit gedeelte van Blondel's verhandeling is zoo opmerkelijk, dat zijne tijdgenooten zeiden: *Laissez faire Monsieur de Saumaise (Salmasius), il deffendra bien cette cause et montrera bien que Monsieur Blondel s'est trompé* AVEC TOUTE SA CHRONOLOGIE (*Sarravii ep. 274, ed. P. Burman, Ultraj. 1697*). En toch schijnt de hoogl. K. daar geen acht op geslagen te hebben. Voorts vindt Z. H. G. (bladz. 74), dat Blondel niet alleen met gemakkelijke en duidelijke schreef maar ook op eenen, « den franschman eigenen, *luchtigen*, maar tevens beslissenden, haast zeg ik, bluffenden toon. » Ten onregte, en niet zonder de protestanten te beledigen, zou men daaraan den opgang toeschrijven, welken Blondel's bewijzen tegen de pausin, onder hen maakte. Anderen beoor-

standigheden, dat Blondel, die uit Frankrijk naar Amsterdam beroepen was, als hoogleeraar der geschiedenis, eenen grooten naam van geleerdheid bezat; dat hij daarenboven protestant was en zelfs in een afzonderlijk werk het primaatschap des Pausen bestreden had, noodigden de aandacht der geleerden nog sterker op zijn geschrift uit. Het was dan ook reeds bekend, het vond reeds lofredenaars en ook tegenstrevers, nog vóór dat het door den druk was publiek gemaakt. Blondel werd namelijk door vrienden verzocht, het veel besproken geschilpunt nopens de pausin Joanna te onderzoeken. Hij voldeed aan dezen wensch, en de uitkomst zijner, in het latijn ge chreven verhandeling was: hare regering tusschen Leo IV en Benedictus III, is eene fabel. Dit geschrift berokkende den schrijver, reeds van het eerste oogenblik af aan, doch vooral toen het na eenige jaren uitgegeven werd, vele onaangenaamheden. «Het kon, zegt Maresius¹⁾, aan de *goeden* onder de protestanten niet, dan mishagen; het scheen hun toe, dat Blondel's ontijdige ijver in het verdedigen van de zaak der tegenpar-

deelen zijnen schrijftrant geheel anders. Curcellaeus (*praef. apolog.* vooraan in de 'Ανάκρισις) zegt, dat de onduidelijkheid van zijnen (Blondel's) stijl, het aangename zijner geleerdheid soms vermindert. Maresius vindt zijnen stijl zoo ingewikkeld, overdrijvend en wijdloopig, dat hij niet zonder verveling en inspanning gelezen kan worden. Labbe beoordeelt hem niet gunstiger; zoo dat Bayle (art. *Blondel*), op deze getuigenissen zich beroepende, van hem zegt: *Son style étoit rude et embarrassé d'un peu trop de parenthèses.* Opzigts zijne verhandeling tegen het bestaan der pausin, zegt Maresius, dat die in de fransche taal, in eenen stijl geschreven was, welke den lezer niet boeide; en dat Blondel haar daarom in het latijn scheen uitgegeven te hebben. Hoe nu de latijnsche uitgevallen zij, moge een ieder beoordeelen. Dikwijls zal men zich onder het lezen het oordeel van Maresius over Blondel's schrijftrant in het algemeen, herinneren, en tot zijn verdriet ontdekken, dat men aan het einde van den zin gekomen, het begin er van vergeten heeft. De eenige duidelijkheid dezer verhandeling van Blondel bestaat niet in den vorm, maar in diens schrijvers zaken, in zijne afdoende redenen. En op die plaatsen, welke zich gemakkelijk laten lezen, wedijvert de toon in luchtigheid met eene mathematische demonstratie.

1) Deze en de volgende citatiën en bijzonderheden, bij Bayle art. *Blondel* en art. *Papasse*; Curcellaeus, *praef. Apologetica*, vooraan in de latijnsche verhandeling van Blondel; Sarravii epp. 178, 274 ad *Salmasium*, ed. P. Burman, Ultraj. 1697.

tij (der katholieken), als of zij zelve voor deze taak niet opgewassen ware, een monster voedde. *Alle* protestanten, zegt hij verder, waren er over gebelgd; en den verdediger van Blondel gaf hij tot antwoord: gij zult onder de hervormden *niemand* vinden, die hem het vervaardigen van een zoo *verergerend* geschrift zou willen aanraden.» Ik wil, evenmin als Bayle (art. *Blondel*, rem. I), uit wien ik deze citatiën ontleen, de protestanten beleedigen, met deze woorden des zich noemenden *Eersten* hoogl.'s van Godgeleerdheid aan de Groninger Hoogeschool, letterlijk te gelooven; doch het kan niet ontkend worden, dat *vele* der protestanten het aan Blondel ten kwade duiden. Het getuigenis van Sarravius is daarover al te duidelijk en te stellig; zij houden het daarvoor, voegt hij er bij, volgens de vertaling van Bayle, zij houden het daarvoor, dat een protestant schande behaalt, met de algemeen verspreide gevoelens zijner gezindheid te bestrijden (*Imo in multorum propterea offensionem incurrit vir optimus: quasi probrosum foret viro protestantium partibus addicto, quidquam attulisse, quod vulgatas suorum opiniones convelleret*). Hetzelfde bevestigt Blondel's uitgever en verdediger Steph. Curcellaeus. «Er waren er, zegt deze arminiaansche predikant, die de verhandeling (zonder ze gelezen te hebben) reeds op het vernemen van haren inhoud, veroordeelden; zij waren boos, omdat zij nu eene stof tot schimp op de katholieken minder hadden» Eenigen gingen nog verder. In plaats van te gelooven, zegt Bayle, dat een man van zoo uitgebreide belezenheid en kennis, de zwakke zijde van het mooie vertelstel had kunnen ontdekken, gingen zij de beweegredenen van Blondel elders zoeken; en, zoo verhaalt wederom Curcellaeus, «zij schaamden zich niet, uit te strooijen, dat hij tegen de pausin geschreven had, om van Rome eenig winstgevend beneficie af te vleijen. Anderen wederom dreigden, den bestrijder van het algemeene gevoelen te straffen, met hem zijne misslagen tegen de waarheid der geschiedenis (opentlijk) onder het oog te brengen; maar die wederlegging

bleef uit. Eene laatste soort van beoordeelaars, welke Curcellaeus vermeldt, was billijker jegens den schrijver: zij erkennen de onwederstaanbare kracht zijner bewijzen; maar, zeggen zij, hij had zijnen tijd en zijne geleerdheid niet moeten misbruiken, om eene fabel te wederleggen, welke het belang der protestanten medebrengt, dat voor eene waarheid doorga. Beter zou hij gedaan hebben, indien hij de pausgezinden zelven hunne smetten af hadde laten vagen: zij waren, trouwens, de goede diensten der protestanten niet waardig; dewijl zij Luther, Zwingel, Calvijn en andere leeraars der protestanten, zoo veel mogelijk gehaat trachtten te maken». Het spijt mij, Lezer, dat deze bijzonderheden, onverdraagzamer gedachtenis, hier opgedolven voor U bloot liggen; maar mijne taak tegen den hoogl. K. heeft mij dit herhalen van vroegere feiten opgelegd. Tegen hetgeen Z. H. G. op blad. 73 zegt: «Er ligt voor den protestantschen geest iets bekoorlijks en verleidelijks in de gedachte, om zonder verraad te plegen aan de eigene zaak, die der wederpartij te verdedigen, en alzoo met daden te toonen, dat men niet vijandig gezind is»; hiertegen moet ik doen opmerken, dat niet daaraan, maar aan de kracht der overtuiging en der bewijzen de verhandeling van Blondel en haar zegepralende opgang onder de geleerden moeten worden toegeschreven. Vooral moet ik tegen Z. H. G. (blad. 9) herinneren, dat de voorstanders der pausin ten onregte hunne nederlaag wreken aan het bedrog der Roomsche Hierarchie en aan de sluwheid der Jezuiten en het welslagen hunner pogingen op de *milde* en *vrijgevig* kritiek van protestanten. Neen, dezer kritiek is niet verschalkt, maar overwonnen; maar door mannen, uit den eigen boezem van het protestantisme zelf opgerezen, geslagen geworden. Zoo zeer hingen zij aan deze fabel, dat Sarravius aan Salmasius schrijft: «Door uw schrijven aan uwe vrienden, dat gij als een nieuw verdediger van het, onder de onzen algemeen gevoelen, zult optreden, en dat gij het zonder moeite en oogenblikkelijk zult doen zegevieren, — hebt gij hunne

gemoederen opgebeurd: het speet hen, dat hun een, in hun oog, zoo scherp en voor Rome doodelijk wapen, ontrukkt werd». — *Recreasti animos eorum, quibus (sic) dolebat eripi sibi telum, ut arbitrantur acutissimum, quo Roma in capite feriretur.*

Blondel gaf aan de ijdele vrees der zwakken toe, gelijk Sarravius zich uitdrukt, en liet zijne verhandeling onuitgegeven; ja, uit vrees dat anderen, wien hij dezelve ter lezing mogte geven, haar zouden doen drukken, gaf hij zijn handschrift aan eenen, verre van hem verwijderden vriend, aan Sarravius, die in Parijs woonde, ter bewaring. Langer dan 9 jaren werd het van de drukpers teruggehouden. Intusschen schreef Blondel in 1639, ten gerieve zijner vrienden in Geneve, eene tweede, doch kortere verhandeling in het fransch. Deze kwam weldra in veler handen, en werd eindelijk, buiten weten van Blondel, in 1647, bij Blaew te Amsterdam in het licht gegeven, onder den titel van: *Familier éclaircissement de la question, si une femme a esté assise au siège papal de Rome*; en tien jaren daarna, toen Blondel reeds overleden was, gaf Curcellaeus deszelfs latijnsche verhandeling uit: *De Joanna Papissa: sive Famosae quaestionis, an foemina ulla inter Leonem IV, et Benedictum III, Romanos Pontifices, media sederit, Α'ΝΑ'ΚΡΙΣΙΣ.*

Weldra had nu de pausin Joanna het algemeen gevoelen, ook der protestanten verloren. Camerius, Petr. Molinaeus, Sam. Bochart, drie der geleerdste predikanten van Frankrijk, waarschijnlijk die drie, van welke Sarravius aan den zoo geleerden en geduchten Salmasius schrijft: *mais lorsqu'ils vous rencontrent en leur chemin ils baissent la lance. Si pourtant il vous prenoit envie de leur rompre en visière, vous les trouverez fermes sur les harçons et que mêmes ils lâchent le coup de pistolet à propos*; — deze drie beschouwden de geschiedenis der pausin voor eene fabel; en zij stonden, in Frankrijk, zoo weinig alleen, dat Sarravius aan Salmasius, die het geloof aan de pausin weder op

wekken wilde, schreef: *Et s'il faut que le nombre serve à notre cause, icy l'opinion que vous prétendez faire revivre est siffée partout.* Dat ook Sarravius zelf het ten dezen met Blondel hield, is ontegensprekelijk. Vele protestanten herriepen nu ook hun vorig gevoelen nopens de pausin; eenigen bedankten zelfs Blondel er voor, dat hij hen uit hunne vroegere dwaling verlost had. De Leidsche hoogl. Boxhorn, die juist bij de verschijning van Blondel's werk, zijne *Algemeene Geschiedenis* ter persee had, erkent daarin, dat Blondel's bewijzen zwaar wegen. Curcellaeus had ook gehoord, dat Georgius Calietus en Hermanus Conringius, beide hoogll. te Helmstad, het gevoelen van Blondel omhelsden; en hij twijfelt ook niet, of Nicolaas Vignier, die vroeger het bestaan van Joanna twijfelachtig noemde, en sich voorloopig aan de opvolging der Pausen, zoo als Onuphrius die beschreef, wilde houden, zou, indien hij Blondel's werk had kunnen lezen, zijnen twijfel in ontkenning hebben veranderd. Andreas Rivet, de bestrijder van Coeffeteau, getuigde zelfs, zeer te twijfelen of Blondel wel zóó konde wederlegd worden, dat er een oordeelkundig en onpartijdig lezer door voldaan was: — *et cum lectoris cordati satisfactione.* Dit zal dan ook wel de reden zijn geweest, waarom Salmasius, die eerst gesnoefd had, «het boek van Blondel, met een' enkelen adem, omver te zullen blazen», en het latijnsche H. S. gedurende zes jaren in handen had, evenwel de groote verwachting zijner bewonderaars zoo jammerlijk te leur stelde. Ook de Utrechtsche geneesheer Gesselius (*Hist. Eccles.* T. II, apud Labbe, *Cenotaph. pap. evers.*), de Engelsche geleerden Cave en Burnet (bij Bayle, art. *Papesse*, rem. F.) ontzegden luide alle geloof aan het bestreden vertelsel.

Blondel werd bij zijn leven niet opentlijk, door middel der drukpers, bestreden. Reeds in het jaar, waarin hij stierf, 1655, verscheen het eerste antwoord op de fransche verhandeling: het was het werk van Cognard, advokaat te Rouaan. Tegen

de latijnsche schreef, het volgende jaar na hare uitgave, Maresius¹⁾, hoogl. te Groningen. Hij vermogt echter niet, eene tweede ergernis (?!) tegen te houden. Zijn collega aan de Groninger Hoogeschool, Schoock, had vroeger de geschiedenis van Joanna, de pausin, opentlijk staande gehouden, maar eindelijk zijne dwaling ingezien. In een zijner boeken had hij die verandering van zijn gevoelen reeds ingelascht. Nogtans, om alle ergernis te vermijden, schrapte hij, volgens den raad zijner collega's, die plaats in zijn werk, en deed hij verbeterbladen drukken. Daarop verscheen het werk van Blondel. Nu luisterde Schoock voortaan slechts naar zijne overtuiging, herstelde, in eene tweede uitgave van zijn werk, zijne vroeger onderdrukte woorden, en deed er eene openlijke hulde aan Blondel's bewijskracht; hij had dezès bewijzen en de daartegen geopperde bedenkingen rijpelijk overwogen, maar moest bekennen, dat deze laatste geene waarde hadden²⁾.

Maresius vond eenen sterken bestrijder in Labbe³⁾, die zich mede vooral op de chronologie beriep. Hij is niet wederlegd; desniettegenstaande kon hij, evenmin als Jo. Stalenus⁴⁾, Marc. Ant. Petilius⁵⁾, Launoy⁶⁾, Chiffletius⁷⁾, Natalis Alexander⁸⁾ en Mabillon⁹⁾ de wederpartij tot stilzwijgen brengen. Vóór Labbe hadden ook nog Hottinger, Grim¹⁰⁾ en anderen, het oude vertelsel nopens

1) *Joanna Papiissa restituta, sive animadversiones et annotationes historicae ad Dav. Blondelli libr. de Joanna Pap.* Gron. 1658.

2) *Schoockii fabula Hamel.* in praef. et in P. II. c. XII. Gron. 1662, bij Bayle, art. *Papessa*, rem. F.

3) *Cenotaphium Papiissae eversum*, in T. I. de *Scriptt. eccles.* Par. 1660.

4) *Papiissa monstrosa et mera fabula etc.* Colon. 1639.

5) *Fabulae de Joanne id nominis VIII, Papae parturientis ratio.* Zie Lud. Jac. *Bibliotheca Pontific.* l. 2. p. 394 en Leo Allat. in *Apibus urbanis.*

6) *Epist.* l. 14 ep. 8 ad. *Car. M. Fellerium*, en in *de auctoritate negantis argumenti.*

7) *Judicium de Fabula Joannae* Antv. 1658.

8) *H. E. soec. IX et X diss.* III.

9) *Museum Ital. et Iter Ital.* T. I.

10) *Pauseliche Heiligkeit, dat is Catholyck ende authenteyck vertoogh*

Joanna verdedigd; na hem deden dit de herdruk van het werk eens ongenoemden¹⁾, Jo. Lehman²⁾, Jo. Dan. Artopaeus³⁾, Petrus Megerlinus⁴⁾, Jo. Fred. Maijer⁵⁾, Misson⁶⁾ en eindelijk de Leidsche hoogl. Fr. Spanheim⁷⁾ de zoon, wiens werk nog in het fransch omgewerkt werd door Lenfant, te Keulen of liever te Amst. 1694. Des Vignoles had er het chronologische gedeelte toe geleverd. Deze geleerde heeft er de tweede uitgave van, te 's Hage 1720, aanmerkelijk vermeerderd; terwijl Lenfant, wegens gebrek aan tijd, doch eigenlijk, gelijk men verzekert, omdat hij intusschen het tegenovergestelde gevoelen had aangenomen, er geen deel aan wilde nemen. (Schröckh, K. G. XII, s. 108). Evenzeer werd ook van den anderen kant het vertelsel bestreden, door Lambecius⁸⁾, Echard⁹⁾, Le Quien¹⁰⁾, de beide Pagi's¹¹⁾; ook nog door de beroemde protestantsche geleerden Leibnitz¹²⁾ en Bayle¹³⁾; en Garampi¹⁴⁾ vond nog een nieuw bewijs, waardoor de opvolging der verdichte

dat Joannes, gemeenlick Paus Jutte genoemt, eens vrouw geweest is. Wesel 1635. 2 Deelen 4o.

1) *Hist. Joannis VIII Romani Pont. virum primum simulantis, postea seorsum suum partu in publica via edito prodentis, a Jesuitarum in primis technis vindicata; accedunt viri cujusdam clarissimi (Matthiae Berneggeri) eandem in rem Collectanea.* Helmstad 1662. 4o.

2) *Infelix puerpera Johannis Pont.* Witteb. 1669.

3) *Joannes VIII Papissa.* Lips. 1673.

4) *Disquisitio chronologica de Johanna Papissa; ad calcem Commentarii chronol. in Tabulam mathem. - historicam.*

5) *De Pont. Romani electione.* Hamb. 1690.

6) *Voyage d'Italie.* 1696.

7) *De Papa foemina inter Leon. IV et Bened. III disquisit. historica.* Lugd. Bat. 1691.

8) *Bibl. Vindob.* l. 2. c. 8.

9) Quetif et Echard, *Scriptt. Ordinis Praed.* T. I. in *Martinum Polon.*

10) *Oriens Christ.* T. III. col. 379 sq.

11) Ant. Pagi, *crit. in Bar.* a. 853. — Fr. Pagi, *Breviarium Pontiff. Romanor.* T. II.

12) *Flores sparsi in tumulum Papissae* in *Bibl. hist. Gotting.* I. P. 1758.

13) *Dict. Crit.* art. *Papesse.*

14) *De Nummo argenteo Benedicti III, dissertatio Rom.* 1749. 4o.

pausin op Leo IV volstrekt tegengesproken wordt, in een oud muntstuk van de 9de eeuw.

Twee eeuwen was er nu over die zooveel geruchts makende geschiedenis der pausin Joanna gestreden; er was in dien twist, van beide zijden, eene steeds toenemende rijkheid van kennis ontwikkeld, waarin de lezer, wierde hij niet al te vaak door de ingemengde bitterheden geschokt, een rein genoeg zou kunnen smaken. Reeds langer dan eene eeuw is het geschilpunt en deszelfs behandeling op dezelfde hoogte blijven staan; de latere verhandelingen waren slechts de echo der vroegere; men kon de oude bewijzen slechts met nieuwe omstandigheden, hoogstens met nieuwe kritische ontdekkingen, versterken. De twist, mag men zeggen, is afgestreden. Ik zou de bewijsstukken uitgeput genoemd hebben, hadde mij niet de reeds genoemde H. G. Pater Secchi, in zijnen brief te verstaan gegeven, dat er, behalve het muntstuk, waarover Garampi handelt, nog een of meer andere gevonden zijn, waarop, aan de eene zijde de naam van Benedictus III, en aan de andere, die van keizer Lotharius te lezen staat. Er was dan licht genoeg over die zaak verspreid; men behoefde niet meer, gelijk vóór het ontwaken der kritiek, in de middeleeuwen, op enkel hooren zeggen af te gaan; men kon met overtuiging beslissen, en het algemeen gevoelen heeft dan deszelfs uitspraak ook niet achter gehouden. Wat was nu de uitkomst? De pausin verdween. De voor haar opgeroepene getuigenissen werden ontoereikend, de oudste zelfs onecht bevonden; onwraakbare getuigenissen van schrijvers uit de eeuw, waarin zij als Paus geheerscht zou hebben, en uit de eerst volgende eeuwen, verzwijgen haar niet alleen, maar sluiten haar ook buiten; terwijl daarenboven de tijdrekenkunde, uit de historische bronnen en gedenkstukken dier eeuwen geput, geen enkel jaar ledig vindt, waarin zij Joanna op den Pauselijken Stoel zou kunnen plaatsens. Tegen zulk eene, op goede gronden gevestigde, bewijsvoering, is geene geleerdheid bestand. De voorstanders der pausin moes-

ten daarom in de publieke opinie, voor hare bestrijders wijken. Zij namen hunne toevlugt tot beschuldigingen. De getuigenissen tegen het bestaan der pausin, en vooral het gebrek aan bewijzen voor hetzelfde, zou het werk van een gewetenloos bedrog zijn. Zoo beschuldigde men zonder te bewijzen; dat wil zeggen, zoo beleedigde men. Verre van mij, te willen beoordeelen, uit welk een hart deze aantijgingen voortgesproten zijn. God beoordeele en begunadige de gewetens! Ik strijd slechts tegen het gezegde, gelijk het daar onbewezen voor ons ligt; en zonder aan iemand zijne goede trouw te betwisten, vermeen ik bij niemand de mijne in verdenking te brengen, door te beweren, dat eene zaak, die aldus moet verdedigd worden, evenmin als de verdediging zelve, den grondigen, bezadigden geleerde overtuigen zal. Het algemeen gevoelen der deskundigen bevestigt mij in deze gedachte: het bleef de pausin steeds onder de fabelen rangschikken. De kracht der tegenbedenkingen was intusschen ook op de verdedigers van Joanna's pauselijke regering niet zonder allen invloed gebleven. Zij konden zich op hunnen post niet staande houden, en boden eene soort van capitulatie aan. Zij waren bereid de omstandigheden, waarmede de volksverbeelding de pausin Joanna omkleed had, op te offeren, en zich met den ruwen klomp, zoo als die in de uitgaven van *Marianus Scotus* ligt, te vergenoegen. Zij zouden tevreden zijn, indien men dan maar gelooven wilde, dat dit verhaal, ten minste wat de hoofdzaak betreft, waarheid ware; dat is: dat er een Paus ware geweest, welke naderhand, hoe dan ook, bevonden was eene vrouw te zijn. Maar neen; de tegenbewijzen waren te sterk; het algemeen gevoelen was onverbiddelijk; ook dit wrak werd aan de verongelukte Joanna geweigerd. Ook bij den Nederlandschen protestantschen geleerde *Venema*¹⁾ wogen de tegenbedenkingen zwaarder, dan de bewijzen; maar de Wittenberger hoogl.,

1) *Venema, Hist. Eccless. T. V. § 402 p. 430. Lugd. Bat. et Leovard. 1781.*

Schröckh ¹⁾, wien de reeds aangehaalde graaf Ossolinsky ²⁾ den besten der protestantsche schrijvers der kerkgeschiedenis noemt, zegt zonder voorbehouding, dat het verhaal over de pausin Joanna geene eigenlijke bewijzen voor zich, maar alles tegen zich heeft. De pausin, ook zonder minnaar en kind, bleef voor hetgeen zij was, voor eene fabel gelden. «Nadat de sluwe jesuit Labbeus,» de hoogl. K. spreekt (bladz. 95), «nadat de sluwe jesuit Labbeus van den arbeid van Blondel meesterlijk gebruik gemaakt.... had, «kon de, in omvattende geleerdheid en in grondigheid van «betoog verre boven die van Blondel uitmuntende, maar «niet te min dorre en daarenboven latijnsche, verhandeling «van onzen Fredericus Spanheim, bijna geen gehoor «verwerven. Ook de meer bevallige fransche omwerkingen «van Spanheim's geschrift, door Jacq. l'Enfant en de «Vignoles bezorgd, versohenen kort nadat een Mabil- «lon en anderen, door de uitgave van het *Diploma Corbe- «jense*, en soortgelijke stukken, van hunne zijde, den schijn eener «zorgvuldige kritiek over de vraag hadden uitgestort ³⁾. En «toen nu een Bayle en Leibnitz, uit verschillende beweegre-

1) Schröckh, *Kirchengesch.* Th. XXII. s. 99. Leipz. 1795.

2) *Arch. der Gesellseh. f. ält. deutsche Gesch.* IV. s. 76.

3) Zou dan het weinige gehoor, hetwelk de verhandeling van Spanheim verwerven kon, daaraan toe te schrijven zijn, dat de protestantsche geleerden (op het gevoelen van deskundigen komt het immers eigenlijk aan) vooral in Nederland, alwaar Spanheim beroemd was en schreef, het geleerde en bondige des betoogs, wegens het dorre der uitdrukking voorbij zagen, en dat zij daarenboven geen latijn verstonden, of althans niet lasen? 't Is immers te beleedigend, om het bovenstaande aldus op te nemen. Maar hoe maakten dan de bewijzen van Blondel zoo veel opgang? Omdat hij ook in het fransch (waarin hij zich, volgens Maresius, even onaan- genaam als in het latijn uitdrukte) geschreven had? Maar ook Spanheim's geschrift werd in het fransch en nog wel «bevallig» omgewerkt? Ja maar, zoo redekavelt de Hoogl. K., Mabillon was hem met zijne uitgave van het *Dipl. Corbej.* vóór geweest. Toen dus offerden de deskundigen het geleerde, bondige en bevallige tevens, aan den «schijn eener zorgvuldige kritiek» op! Mabillon was hen vóór! Ja; dat was hij inderdaad; want zijn werk (*de Re diplomatica*), waarin het *Dipl. Corb.* voorkomt, zag het licht reeds in 1681, dat is 10 jaren voor Spanheim's oorspenkelijk geschrift in het latijn, en 13 jaren voor de meer bevallige omwerking.

«denen, openlijk als bestrijders der Pausin waren opgetreden; «toen dus Muratori van hare geschiedenis als van eene «*decantata fabella, invictis argumentis dudum explosa, non «tam a Catholicis calamis, sed ab ipsis etiam Heterodoxis,* «durfde te spreken; toen vestigde zich van liever lede een «algemeen gevoelen, in dien zin en` in die mate, dat die- «genen zelfs, welke twijfelden, of ook in hun gemoed het «tegendeel vasthielden, de moeite ontzagen om tegen den «stroom op te roeijen. Eene en andere krachtige stem ver- «chief zich nog wel, vooral die, in het... belangrijke, maar «anonym verschenen, geschrift: *über die Wahrscheinlichkeit «der Existenz der Päbstin Johanna. Eine historische Un- «tersuchung.* Regensb. 1809. Maar zij werd niet gehoord, en «sprak als tot dooven.» De onmagt, het verworpen ver- «telsel nog voor waarheid op te doen nemen, perste soms woorden af, die, wel ingezien, niet veel verschillen van wan- hoopskretten: «Deze historie,» zeide C. W. F. Walch, (*Gesch. d. Päbste*, s. 183) «is geen bloote fabel, maar een «nog verborgen raadsel, *welks oplossing nog niet genoeg «beproefd is*» (!?) «Toch is het mogelijk,» meent K. Hase, (wiens navolgend gezegde te gelijk met het vorige, uit Walch, door den Hoogl. K., bladz. 2, als *motto* gebruikt is) «toch is het mogelijk, dat de kerk, welke nooit gebeur- «de zaken in de geschiedenis deed opnemen, met hare gees- «telijke Almagt ook gebeurtenissen vernietigde, zoo lang de «kennis daarvan het wankelende Pausdom gevaarlijk scheen» ¹). Doch ten spijt van al zulke beweringen is het, volgens de eigene bekentenis des Hoogl. K. (bladz. 9.), in onzen tijd vrij algemeen, dat de protestanten deze *geheele* geschiedenis, met minnaar en kind en moeder, voor eene fabel verklaren, «zoodat zelfs Gieseler, in eene hierop betrekking hebben-

1) Zoo zal dan de eene betwiste beschuldiging de andere schragen, — of met zich in den val medeslepen? Hoe gaarne schijnt Hase de algemeen verworpen fabel tot waarheid gemaakt te willen hebben! Hadde hij het slechts gekonnen!

«de aanteekening schrijft: «de pausin Johanna (Johannes «*Anglicus* of Johannes VIII), welke tusschen Leo IV en «Benedictus III den H. Stoel zal bekleed hebben, is eene «latere fabel.»»

§ 5. Plan van dit werk.

De hoogl. K. deelde en berustte aanvankelijk mede in deze, volgens Z. H. G. (bladz. 78), «edelmoedige en bovendien zeer gemakkelijke overtuiging.» Hij deelde en berustte er bovendien zeer gemakkelijk in: want, «gaarne erkent Z. H. G. (bladz. 80), dat hij, in het vaste geloof, dat de overlevering nopens de pausin Joanna althans weinig meer dan eene fabel was, met een naauwkeurig onderzoek van de geschiedenis dier overlevering en van hetgeen daarop betrekking heeft, zich tot hertoe slechts weinig had ingelaten.» Z. H. G. vertrouwt, dat andere geleerden, «ook die over Joanna «openlijk zelfs hun gevoelen gezegd hebben,» deze zaak even min hebben onderzocht; hij denkt zelfs, dat zij dit mischien insgelijks gaarne erkennen zullen; dat zij derhalve getuigen willen, in het openbaar meer gezegd te hebben, dan zij konden waar maken. — Maar de hoogl. K. zette zich tot het onderzoek neder; hij trachtte het al «naauwkeuriger en zorgvuldiger te bewerkstelligen» (bladz. 80) en ziet, «Mijn onderzoek,» zegt hij, bladz. 84, «heeft, tegen mijnen wil, in de zaken weefselen van dat stelsel (van bedrog en leugen) mij ingeleid. Telkens stond ik verbaasd over nieuwe proeven van letter- en tijdrekenkundig bedrog, welke zich (al duidelijker — «bladz. 81) aan mij voordeden. Juist daardoor echter werd meer «en meer mijne overtuiging gevestigd, dat het onderzoek naar het «al of niet bestaan van Johannes *Anglicus*, nog geenszins gesloten is. Die voortgezette bedriegerijen behelzen, mijns inziens, «meer dan iets anders, het afdoend bewijs, dat de overlevering wegens Joanna, althans wat de hoofdzaak betreft, op «historische waarheid steunt.» Het onderzoek leverde den

hoogl. nog eene belangrijker uitkomst op; deze namelijk, dat die overlevering niet alleen op historische waarheid *steunt*, maar ook eene historische waarheid *is*. «Integendeel,» gaat Z. H. G. voort, «een zoogenaamd afdoend bewijs *tegen* haar «(Joanna's) bestaan heb ik, bij het meest onpartijdig onderzoek in de geschiedenis niet kunnen ontdekken. Die, «welke men als zoodanig heeft voorgesteld, bezitten geenszins «de kracht, welke men er in gelegd heeft. Bij nauwkeurig «onderzoek vallen zij weg; die vooral, welke ons overtuigen «moesten, dat tusschen Leo en Benedictus geene plaats «voor Joannes *Anglicus* overblijft. Neeint men deze uit de «rei der Pausen, dan ontstaat er eene gaping, welke door «geen chronologischen kunstgreep, de twee jaren vervroegde «zitting van Nicolaas I, kan worden aangevuld. Dit alles «nu gevoegd bij den vruchteloozen uitslag van zoo vele pogingen, om op eene eenigzins aannemelijke wijze, den oorsprong der fabel, indien zij eene fabel is, te verklaren, «schijnt wel geene andere keuze overig te laten, dan om, «op dit punt, tot het algemeene geloof der oude Roomsche «Kerk terug te keeren, en het er voor te houden, niet, dat «juist *alles* waar is, wat door Roomsche schrijvers der XIV «en XV Eeuw, aangaande Joanna, wordt medegedeeld, «maar toch, dat hun verhaal in de hoofdzaak geene *fabel* ons «voorstelt, maar eene *ware gebeurtenis*, en dat alzoo in de «bonte rei der mannen, welke Rome als Heilige Vaders in «eere houdt, op het aangewezen tijdstip, ook eene moeder, «althans eene vrouw, hare plaats gevonden heeft.» bladz. 85, 86. Men herinnere zich hier ook de betrekkelijke citaties in mijne Voorrede.

De hoogl. K. geeft dus als resultaat zijns onderzoek op, en wil, in zijne verhandeling, den lezer de overtuiging mededeelen, 1°. dat «op het aangewezen tijdstip» (tusschen Leo IV en Benedictus III), werkelijk eene vrouw den Pauselijken Stoel besteeg; en 2°. dat er van den kant der Roomsche Hierarchie en der Katholieke geleerden, een stelsel van let-

ter- en tijdrekenkundig bedrog is ingevoerd, en door herhaalde proeven volgehouden, ten einde de gedachtenis der pausin Joanna in de geschiedenis uit te wisschen. Dit tweede is bij Z. H. G. boven allen twijfel verheven. K. Hase schijnt het, in de boven aangehaalde woorden, nog maar voor *mogelijk* te houden; en inderdaad, toen hij die schreef, was dat bedrog door niemand en door niets bewezen geworden; maar voor den hoogl. K. heeft zich dat bedrog niet alleen, maar zelfs een «*stelsel van bedrog en leugen*» duidelijk ontwikkeld; ja, «hoe hooger hij met zijn opzettelijk onderzoek in de geschiedenis opklom, en hoe nauwkeuriger en zorgvuldiger hij dit trachtte te bewerkstelligen, des te meer en te duidelijker ontwikkelde zich voor hem dat stelsel» (bladz. 80); hij *weet* dan ook, dat de Roomsche Hierarchie daartoe *al het mogelijke* gedaan heeft; hij is tot in de zamenweefselen van dat stelsel ingeleid,» en hij heeft de telkens herhaalde proeven zoo aanschouwelijk voor oogen gehad, dat hij «er telkens over verbaasd stond.» Hij is er dan ook zoo stellig van verzekerd, dat hij het tot grondslag en mede-grondslag zijner gevolgtrekkingen neemt. Wij mogen ons dus eene bondige bewijsvoering beloven; althans de Hoogl. K. is verplicht eene zulke te leveren.

Z. H. G. houdt namelijk staande en wil doen aannemen twee feiten: het bestaan der pausin, en het «*stelsel van bedrog en leugen.*» Maar het is een stelregel der redeneerkunde: *facta debent probari*; wat als feit zal gelden, moet eerst als zoodanig bewezen worden. Een feit trouwens is niet eene dier noodzakelijke waarheden, welke ons slechts aangetoond behoeven te worden, om onze rede voor haar ingenomen te vinden; maar een feit kon even goed ook niet bestaan: het heeft niets voor zich, dan hoogstens de *mogelijkheid*; of echter die mogelijkheid nu ook tot *werkelijkheid* gekomen zij, kan men slechts uit de bewijzen weten, en kan slechts op grond van bewijzen worden aangenomen. Wat er vóór mij gebeurd is, moet ik van anderen weten. Maar zal ik daarom aan alle ver-

halen geloof slaan? Er zijn zoo eenige zaken, die men liever gelooven, of om juistere te spreken, die men liever niet tegenspreken, dan onderzoeken wil. Maar, waar het op eigenlijk gezegde overtuiging of historische zekerheid aankomt, of waar het een feit van belang geldt, dáár voorzeker zal een ieder, die verstand genoeg heeft, om te twijfelen, wel eenigen waarborg verlangen. De redeneerkunde vordert daarom, dat hij, die ons iets komt verzekeren, de *getuige* namelijk, de waarheid *en kan zeggen*, *en wil zeggen*. Zij vordert, dat hij de zaak, waarvoor hij als getuige optreedt, of bijgewoond, of, hetzij van oog-, hetzij van oor-getuigen vernomen heeft, of althans, door nabijheid van tijd en plaats, in staat en in de gelegenheid geweest is, de zaak behoorlijk te kennen, — en dat het hem ook niet aan trouwhartigheid heeft ontbroken, om volgens zijn beste weten te spreken. Alvorens men echter iemands getuigenis, wegens zijne verkeerde verblindings of kwade trouw, in twijfel mag trekken, moet zijne partijzucht, ondeugd, of wat het zij, genoegzaam erkend zijn. *Quilibet habetur bonus, donec probetur malus*. Men moet van zijnen evenmensch steeds het beste vertrouwen: dat hij zedelijk goed is, wordt voorondersteld; dat hij zedelijk kwaad is, moet, gelijk ieder ander feit, bewezen worden. Verders behoort het afgelegde *getuigenis* zelf toch wel iets meer dan een «Men zegt,» «Men verhaalt» te wezen; het moet een *stellig*, een *verzekarend* getuigenis zijn. Indien immers de getuige zich van datgene, hetwelk hij door zijn woord komt staven, zelf niet zeker houdt, hoe zal dan zijne twijfelende taal aan anderen de historische zekerheid kunnen bezorgen?

Moet in het algemeen ieder feit bewezen worden; veelmeer zal ieder gezond verstand dit omtrent het onderhavige in het bijzonder vorderen. Dat eene vrouw zich als man verkleedt en daarvoor ook doorgaat, is iets zonderlings; 't is tegen de gewoonte; 't is tegen de bestaande orde en daarom, in den gewonen zin des woords, ongelooflijk: stellige bewijzen slechts kunnen het doen aannemen. De omwaarschijnlijkheid wordt

al grooter, naarmate zulk eene vrouw minder, met duizend andere onaanzienlijke medeburgers, onopgemerkt kon blijven, maar, gelijk er van Joanna verhaald wordt, door hare geleerdheid aller oogen tot zich trok, en ook, als leeraar, onophoudelijk in het openbaar moest optreden. Het toenmaals, in Italië, nog heerschend gebruik, den hals ontbloot te dragen, maakte de vermomming nog moeilijker, ja, zou men zeggen, onmogelijk. Maar dat deze vermomde vrouw, die, ofschoon dan voor man gehouden, te Rome toch een vreemdeling moest zijn, aldaar tot eene kerkelijke waardigheid, en wel tot de allerhoogste zou zijn bevorderd geweest, is het toppunt van abnormiteit en van ongeloofelijkheid tevens. Zoo iets heeft alles tegen zich. De vrouwen zijn, niet alleen door tijdelijke verordeningen der Kerk, van de H. H. bedieningen uitgesloten, maar de onveranderlijke leer der katholieken zegt uitdrukkelijk, en zeide ten allen tijde, dat de H. H. wijdingen, aan vrouwen toegediend, ongeldig zijn. Dat eene heiligschendige zich hier tegen zou vermeten hebben, heeft bewijs noodig. En wat nu de kiezers tot de Pauselijke waardigheid betreft; het is, hoe ongelooflijk ook, evenwel niet onmogelijk, dat zij door eene wél volgehouden vermomming der, zoo als gezegd wordt, vermaarde Joanna, zouden zijn verschalkt geworden; maar het zonderlinge feit kan niet zonder bewijs worden aangenomen, en dit wel te minder, daar deze verkiezing nog tegen een ander wettelijk gebruik aandruischte. Het was namelijk eene algemeene wet, dat de bisschop uit de eigene geestelijkheid der betrokkene kerk gekozen werd. Meer dan elders werd dit, blijkens de lijst der Pausen, te Rome onderhouden; de verkiezing van Joanna zou dus eene ware, zekerlijk niet *gratis* aan te nemen uitzondering geweest zijn. Daarenboven, kan eene plotselinge zonsverduistering onopgemerkt blijven? wat moet dan niet voor Rome, ja, voor de geheele katholieke wereld, de ontdekking geweest zijn, dat het opperhoofd der Kerk eene heiligschendige vrouw was? En die ontdekking zal bovendien in het volle eener processie,

en nog wel door het bevallen van den gemijterden hoofdpersoon hebben plaats gevonden! Ieder moest er immers van spreken. Zoo iets kan, indien het werkelijk gebeurd is, geen gebrek hebben aan de bondigste bewijzen. Des te strenger en des te billijker is dan ook de vordering, dat er geleverd zal worden; — en deze bewijzen moeten van dien aard zijn, dat zij het, op grond van den gevoerden lettertwist gevestigd en thans algemeen heerschend gevoelen vernietigen kunnen.

Daar de Hoogl. K. zelf zich, voor het bestaan der pausin, meer dan eens op de overlevering nopens haar beroept, wil ik, ofschoon het reeds in mijne hier voorafgaande woorden ligt opgesloten, ook over deze spreken. Ik erken de overlevering voor een zeer bondig kritisch bewijs. Ik geef haar denzelfden invloed op mijne overtuiging, welken ik aan onwraakbare getuigen toesta; en, inderdaad, zij treedt als zoodanig op. Maar ieder rondwarend gerucht is in mijn oog, nog geene kritisch geldige overlevering. Er is een hemelsbreed onderscheid tusschen deze en een «Men zegt,» hetwelk men niet weet van waar het komt en wanneer het is opgekomen. Slechts zulk eene overlevering baart vertrouwen, waarvan het bestaan waarborgd is door goede getuigen, of door een gevestigd gebruik, hetwelk er op gebouwd is, en welke daarenboven door de tijdgenooten niet buitengesloten wordt, maar integendeel zichtbaar genoeg herkomstig is uit die tijden, waarin het verhaalde feit is voorgevallen. Tot dus verre is de hoogl. K. het volmaakt met mij eens. Hij zegt, trouwens, zelf: «Ik kom er voor uit, te veel eerbied te hebben voor de geschiedenis, «dan dat ik, hetgeen door eene schier onafgebroken reeks «van meest belanglooze, geloofwaardige en gezaghebbende «getuigen, van de IX eeuw» (den aan Joanna, de pausin toegekenden leeftijd) «af tot in de XV toe, aangaande het bekleeden van den Roomschen Stoel door eene vrouw, wordt «medegedeeld.... met ligtvaardige hand, geheel en al tot «het gebied der verbeelding of der leugen zou durven ver-

«wijzen» (bladz. 8). Inderdaad, indien de draad eener overlevering te kort is, om ons tot bij den tijd zelve der gebeurtenis opwaarts te leiden, kan zij onmogelijk voor een onwraakbaar getuigenis gelden. Die overlevering nu, welke zoo goed als aan het feit zelf vastgehecht is, moet en zal ook van zelf geheel *stellig* en *versekerend* spreken. Is zij daarentegen zelve wankelend, doet zij zich slechts als een «Men zegt» hooren; dan verklaart zij immers zelve, het niet te weten; hoe zal zij ons dan eene historische zekerheid mededeelen, welke zij zelve niet heeft?

De hoogl. K. redeneert daarom niet wèl, wanneer hij, blijkens zijne aangehaalde woorden, in «die voortgezette bedragerijen, meer dan in iets anders, het *afdoend* bewijs vindt, dat de overlevering wegens Joanna, althans wat de hoofdzaak betreft, op historische waarheid steunt.» De ontdekking van een bedrog, hetwelk er gepleegd is, om een of ander rondlopend verhaal uit de wereld te helpen, is immers nog geen afdoend bewijs, dat het verhaalde werkelijk waar was, of op waarheid steunde. Het kan nog even goed valsch en verdicht zijn, en om geheel andere redenen, dan omdat het waar was, gestuit zijn geworden; dat het nu door middel van bedrog gestuit werd, is niets meer dan eene toevalligheid der tegenwerking, welke aan het verhaal zelf geen gezag van waarheid kan bijzetten. Niet minder zou de hoogl. zich tegen de redeneerkunde vergrijpen, indien hij door zijne onmiddellijk daarop volgende woorden: «Integendeel, een zoogenaamd «afdoend bewijs *tegen* haar (Joanna's) bestaan heb ik.... «in de geschiedenis niet kunnen ontdekken;» — indien hij, zeg ik, daarmede te kennen zou willen geven, dat men de geschiedenis van Joanna, ook slechts wat de hoofdzaak betreft, voor eene historische waarheid mag houden, omdat haar niet-bestaan nog onbewezen zou zijn. Thans, nu het algemeen gevoelen der deskundigen, op grond der geleverde bewijzen zoo voor als tegen, en dus met kennis van zaken en met hierop gevestigde overtuiging, uitspraak ge-

daan en Joanna onder de fabels verwezen heeft; — thans is deze redenering zekerlijk onwettig.

Integendeel, de hoogl. K., die èn haar bestaan èn het vermelde bedrog voor feiten wil doen gelden; — de hoogl. K. moet zijne beweringen met bewijzen staven. Z. H. G. is, wil hij geloof verdienen, hier te strenger toe verplicht, naar mate hij het algemeen gevoelen stilliger tegen zich heeft. Maar vooral, naar mate die twee beweerde feiten onwaarschijnlijker en ongelooflijker zijn, en de beschuldiging van kwade trouw tegen eene openbare en kerkelijke overheid zwaarder is, zoo te bondiger en krachtiger moeten de bewijzen zijn.

Hieruit volgt nu van zelf, welke taak ik tegen den hoogl. K. te vervullen heb. Ik behoef slechts aan te toonen, dat 's hoogl.'s bewijzen den toets òf der kritiek òf der redeneerkunde niet kunnen doorstaan. Worden zijne aangehaalde getuigenissen hetzij onecht of althans twijfelachtig, hetzij ontoereikend bevonden, zoo zijn daarmede van zelf de geloofsbrieven der beweerde feiten, de waarborgen hunner historische waarheid, voor ongeldig verklaard; en de hoogl. heeft niet het minste recht, om van iemand ter wereld te vorderen, dat hij aan Z. H. G.'s verzekeringen geloof sla en ophoude zich met het algemeen gevoelen te vereenigen. — Hierin ligt nu het plan mijner nalezing op de verhandeling van den hoogl. K. over pausin Joanna opgesloten. Haar hoofddoel moet zijn, de bewijzen, welke de hoogl. voor Joanna's werkelijk bestaan en voor de werkelijkheid van het aangetijgde bedrog, in het midden brengt, te wederleggen. Ik zal daarom de redeneringen en bewijzen des hoogl.'s één voor één nagaan en toelichten; zoo hoop ik dan mijne lezers in staat te stellen, over het voor en tegen, over het al of niet bestaan èn der pausin èn des bedrogs te oordeelen. Hiernede is mijne taak, streng genomen, vervuld. Slaan mijne tegen bedenkingen den bewijzen des hoogl.'s den bodem in, zoo is er door Z. H. G.'s verhandeling niets voor de pausin gewonnen, en blijft steeds het algemeen gevoelen in bezit van deszelfs stelling: De pausin Joanna is eene fabel.

Meer van mij te vergen, te verlangen, dat ik ook bewijze, dat de pausin Joanna *niet* bestaan heeft, zou even onbillijk als onredeneerkundig zijn. Waarin zou zulk een bewijs moeten bestaan? In historische getuigenissen? Maar die zouden dan geput moeten worden uit de geschiedkundige bronnen van hetgeen nooit geschied is. Waar zijn die te vinden? Indien er nooit eene vrouw als Paus gezeteld heeft, dan heeft nooit eenige publieke acte melding daarvan gemaakt; evenmin kan het ook in eenig' schrijver van den tijd, waarin het gerucht hare regering stelde, opgekomen zijn, om dit verdictsel tegen te spreken. Voor een onding als zoodanig, zijn geene bewijsstukken te vinden. Voor zulk een niet-bestaan kunnen hoogstens zijdelingsche bewijsgronden pleiten: historische getuigenissen, welke ons berigten, dat op den tijd, toen Joanna zou geregeerd hebben, een ander Paus op den Stoel van den H. Petrus gezeten was. Doch stellen wij eens, dat er zulke getuigenissen niet te vinden waren, of dat de aangehaalde bevonden wierden valsch, althans van geen genoegzame bewijskracht te zijn, zou dan daaruit de werkelijkheid van het pauschap eener vrouw volgen? Dit zal wel niemand beweren.

Ziedaar dan de reden, waarom ik, in mijne positie, tot zulk eene bewijsvoering in geen en deele verbonden kan zijn. Lever ik eene zulke, dan is het slechts tot overmaat van overtuiging. Om dezelfde reden hecht ik aan de bedenkingen, welke de hoogl. K., tegen de bewijzen, die Joanna van het gebied der werkelijkheid uitsluiten, in het midden gebragt heeft, weinig gewigt. — Nogtans, omdat hij ook in die bedenkingen voortgaat met de katholieken van bedrog te beschuldigen, zal ik, in eene tweede afdeeling, Z. H. G.'s. redeneringen ook daaromtrent nagaan, het zwakke er van aantoonen, en tevens de gelegenheid hebben, den lezer, ook met de bewijzen *tegen* het bestaan der pausin bekend te maken. Welligt zal hij ten slotte, met sterker overtuiging oordeelen, dat het verhaal nopens haar eene fabel, en het voorgegeven bedrog eene valsche aantijging is.

B E R I G T.

De menigvuldige aanvragen naar dit werk hebben den uitgever doen besluiten, het tegenwoordige, als eerste gedeelte, bij voorraad uit te geven; daarbij berigtende, dat het tweede gedeelte, waarmede dit werk compleet is, ter perse ligt, en in den loop dezes jaars verkrijgbaar zal worden gesteld.

J. W. T. H.

's Hage, Februarij 1845.

EERSTE AFDEELING.

OVER DE BEWIJZEN VAN DEN HOOGL. KIST VOOR HET BESTAAN
DER PAUSIN.

HOOFDSTUK I.

§ 6. *Grondbeginsel van 's hoogleeraars geschiedkundige bewijsvoering.*

De hoogl. K. begint zijne Verhandeling over de Pausin Joanna, met eene aanhaling uit de *Cronica van der hilliger stat Coellen*, te Keulen, bij Joh. Coelhoff in 1499; Z. H. G. voegt er eene tweede bij, «uit de Augsburgsche Chronijk van 1476.» Die beide plaatsen bevatten de levensschets der pausin, zoo als het gerucht die met verschijning, duivelbezwinging enz. ingekleed heeft. Z. H. G. schrijft die uit, «ten einde het geheugen zijner lezers te hulp te komen:» billijkerwijze moet het daarvoor gehouden worden, dat hij, zeer verstandig, deze kronijken uit de 15de eeuw, niet als eigenlijk gezegde historische bewijzen aanhaalt. Laat Z. H. G. dan een afdruksel volgen van het houtsnée-vignet, uit de eerst genoemde *Cronica*, de «Pausin met haar kind in de armen voorstellende,» en noemt hij dat «merkwaardig;» dan zal dit wel niet daarom zijn, omdat hij een prentje, waarmede, volgens den smaak diens tijds, Joh. Coelhoff in 1499, zijne uitgave wilde versieren, voor een geschiedkundig document van een beweerd feit uit de 9de eeuw beschouwt; maar waarom Z. H. G. het zoo «merkwaardig» vindt, zal welligt gezocht moeten worden in zijne woorden op bladz. 83: «Ja, in de XIV en XV eeuw werkte »de ontwaakte kunstliefde mede, om de vroeger vergeten »Joanna in hout en steen te vereeuwigen; en het echt

»Roomsche Keulen versierde dezelfs boeken met hare beeld-
 »tenis ¹⁾, zoo als zij — *O snijdende zamenvoeging!* — als
 »moeder, haar kind in de armen, als Heilige Vader, de drie-
 »dubbele kroon op het hoofd heeft.» Evenmin geloof ik, dat
 Z. H. G. de, in de noot 3, onder bladz. 7 en 8 genoemde J.
 Stella, de *Vitis Pontificum*, en Werner (Rollwink) West-
 phalus, schrijver van het *Fasciculus temporum*, welke bij
 Cave (*Hist. liter.*), de eerste op 1505, de tweede op 1480,
 voorkomen, als getuigen eener gebeurtenis van 855 wil op-
 roepen. Werkelijk zegt ook de hoogl., op bladz. 10, dat hij
 zijn' «rugwaarts opklimmenden blik in de geschiedenis van
 »Platina aanvangt.»

Op bladz. 8 begint de hoogl. K. zijne redenering en plaatst,
 zeer gepast, zijn grondbeginsel voorop. Een ieder, die weet,
 wat redeneren is, kent de waarde van een beginsel, en be-
 grijpt, dat het onmiskenbaar mijn pligt is, op dat van den
 hoogl. opmerkzaam te zijn, er het juiste en onjuiste van aan
 te teekenen. «Onder de *raadsels*», zegt Z. H. G., «niet onder
 »de *fabels*, meen ik deze overlevering» (nopens de pausin
 Joanna) «te moeten rangschikken. Want, ik kom er voor
 »uit, te veel eerbied te hebben voor de Geschiedenis, dan
 »dat ik, hetgeen door eene schier onafgebroken reeks van
 »meest belanglooze, geloofwaardige en gezaghebbende getui-
 »gen, van de IX eeuw af tot in de XV toe, aangaande het
 »bekleeden van den Roomschen Stoel door eene vrouw wordt
 »medegedeeld, en hetgeen bovendien, tot na de tijden der
 »kerkhervorming, in honderde proeven en historische gedenk-
 »stukken, als het geloof en de innige overtuiging der gan-
 »sche Roomsch-Katholieke Christenheid voorkomt, met ligt-
 »vaardige hand, geheel en al tot het gebied der verbeelding
 »of der leugen zou durven verwijzen.»

Zou het werkelijk tot de beginsels van 's hoogleeraars ge-
 schiedkunde behooren: Datgene, hetwelk «als het geloof en
 de innige overtuiging der gansche Roomsch-Katholieke Chris-
 tenheid voorkomt,» is niet, «met ligtvaardige hand, geheel
 »en al tot het gebied der verbeelding of der leugen te verwij-

1) De lezer zal ongetwijfeld het dichterlijke van 's hoogleeraars uitdruk-
 king wel opmerken: het prentje van den drukker Coelhoff wordt hier,
 zou men bijna zeggen, met het publiek gezag van «het echt Roomsche
 »Keulen» bekleed.

»zen?» Zoo ja, dan heeft Z. H. G., op zijn standpunt, als protestantsch godgeleerde, te veel gezegd; iets, hetwelk hij niet vol kan houden; iets, hetwelk bij alle protestanten eene dwaling heet, en hetwelk hij ook zelf, wil hij zich als protestant gelijk blijven, als eene dwaling en als eene bron van vele andere dwalingen verwerpen moet. Men zal mij tegenstellen, dat de hoogl. K. hier duidelijk genoeg het geloof en de innige overtuiging der R.-K. Christenheid als eenen overtuigingsgrond in het geschiedkundige, maar niet in het leerstellige, aanneemt. Tot oplossing dier tegenbedenking verzoek ik slechts in het oog te houden, dat ieder leerstellig vraag- of geschilpunt, hoe men het wende en stave, ten laatste een geschiedkundig moet worden, en zich oplost in de vraag: Wat heeft Christus, wat hebben de Apostelen geleeraard? De openbaring is een feit, en moet geschiedkundig bewezen worden: en daaromtrent verschillen de protestanten, die de Godheid van Christus nog belijden en in Hem *gelooven*, van de katholieken slechts daarin, dat de eersten den bijbel alleen, de tweeden daarenboven de overlevering als kenbron aannemen; maar beider bewijsvoering is, in den grond der zaak, eene geschiedkundige, stavende met gezag van getuigenis. Indien dan de hoogl. K. zoo veel ontzag betoont voor zoodanig een geloof en voor eene innige overtuiging der gansche R.-K. Christenheid, waarvan de dagteekening niet hooger, dan tot in het midden der 9de eeuw op *kan* klimmen: hoe diep zal Z. H. G. zich dan niet voor dat geloof en die innige overtuiging moeten buigen, waarvan de gansche R.-K. Christenheid, van Christus en de Apostelen af tot op den huidigen dag toe, onafgebroken beziel was en bleef? Maar als protestant kan hij dit niet. Derhalve moeten de aangehaalde woorden in den mond des hoogl.'s vreemd, zeer vreemd klinken. — Overigens blijkt uit mijne Inleiding, § 3, reeds genoegzaam, dat Z. H. G. zich hier zeer ten onrechte op die overtuiging beroept.

Voorts schijnt Z. H. G. er een groot gewigt aan te hechten, dat «hetgeen... van de IX eeuw af tot in de XV toe, aangaande »het bekleeden van den Roomschen Stoel door eene vrouw, »wordt medegedeeld, *bovendien tot na de tijden der hervorming,* »in honderde proeven en historische gedenkstukken.... voor- »komt.» — Dat eene door God gegeven openbaring, dat eene goddelijke waarheid het kenmerk der eeuwigheid aan zich draagt, en daarom, alle veranderingen en wisselvalligheden

van het aardsche trotserende, altijd dezelfde moet blijven en in den stroom des tijds niet verloren mag gaan; dat ook dat nooit veranderen en dat onophoudelijk voortduren eener leerstelling, het bewijs leveren, dat zij niet van aardchen, maar van hemelschen oorsprong, dat zij geen menschelijk verzinsel, maar eene goddelijke waarheid is; dat daarentegen de verandering of de ondergang eener stelling ons voldingend overtuigen moet, dat zulk eene stelling niet eene *eeuwige*, goddelijke, maar slechts eene meening of theorie eens denkers, geleerden, of eener school was; — dat alles is mij duidelijk; maar met het verhaal eens feits van anderen aard, is het zoo niet gelegen. Zoo iets kan door geloofwaardige getuigen geboekt zijn; maar, wegens gebrek aan belangrijkheid, of waarom dan ook, in latere tijden ophouden verhaald te worden en algemeen bekend te zijn of algemeen aangenomen te worden; zonder dat de kritiek het daarom met grond kan tegenspreken. Ter beoordeeling, of een verhaal van dien aard de waarheid mededeelt, dat is, of het verhaalde feit werkelijk gebeurd zij, doet het al zeer weinig, ja niets af, dat dit verhaal eeuwen lang geloof vond en bijtel, penseel en graveernaald te werk stelde. Het gevoelen diens lateren tijds kan, voor de regtbank der kritiek, de werkelijkheid van het veel vroegere feit noch eigenlijk getuigen, noch ook bevestigen. Neen; maar om die werkelijkheid met overtuiging aan te nemen of te verwerpen, om haar op goede gronden te bewijzen of te wederleggen, moeten de tijdgenooten of bijna tijdgenooten geraadpleegd worden, moet er opgespoord worden, of en hoe men er destijds, toen het feit in de geschiedenis moet opgetreden zijn, of niet lang daarna, over gedacht heeft.

Beter, ja alleen bevalt mij daarom, als redeneerkundig grondbeginsel, 's hoogleeraars gezegde: «Ik kom er voor uit, te veel eerbied te hebben voor de geschiedenis, dan dat ik het» geen door eene *schier onafgebroken reeks van meest belanglooze, geloofwaardige en gezaghebbende getuigen*, van de 1X eeuw af» (dat is van dien tijd af, waarop Joanna gezegd wordt den Pauselijken Stoel beklommen te hebben) «aangaande het bekleeden van den Roomschen Stoel door eene vrouw, wordt medegedeeld, ... met ligtvaardige hand, geheel en al tot het gebied der verbeelding en der leugen zou durven verwijzen.» Omtrent dit beginsel ben ik het met den hoogleeraar zoo volkomen eens, dat ik Z. H. G. in gemoede verzekert,

dat, indien hij of een ander mij bekend schrijver het bestaan der pausin, door zulke getuigen van de 9de eeuw, bewezen hadde, mijne pen hem in dit punt nooit zou bestreden hebben. Daar ik mij echter overtuigd houde, dat er aan dit bewijs veel, zeer veel ontbreekt, en dat de beschuldiging van bedrog en leugen, welke de hoogl. zich, bij deze gelegenheid, jegens mijne kerkelijke overheid en geloofsgenooten veroorlooft, volkomen valsch is, vraag ik, met bescheidenheid, de aandacht van het lezend publiek voor mijn wederwoord. — Of de hoogl. K. dan bewezen hebbe, dat de geschiedenis het bekleeden van den Roomschen Stoel door eene vrouw, door eene *schier onafgebroken* reeks van meest belanglooze, *geloofwaardige* en gezaghebbende *getuigen*, van de 9de eeuw af, mededeelt, en dat de Roomsche Hierarchie, met en door hare onderhoorige katholieke geleerden, getracht heeft, deze getuigenissen met *bedrog* te vernietigen, — dit is hier eigenlijk het punt in verschil.

HOOFDSTUK II.

OVER PLATINA.

ARTIKEL I.

§ 7. *De beschuldiging des hoogleeraars aangaande het verminken van dezen schrijver.*

De hoogl. K. begint zijn betoog met Platina, en leidt het in met eene zware beschuldiging. «Ik weet wel,» zegt Z. H. G. (bladz. 9), «dat de Roomsche Hierarchie... al het mogelijke »gedaan heeft, om vroegere, uit haren eigen boezem voort- »gekomen, getuigenissen te verloochenen en te vernietigen. Ik »weet ook, dat zij in deze hare pogingen zelfs boven ver- »wachting geslaagd is;... dat het.. haar gelukt is, om deze »geheele geschiedenis, althans bij tusschenpozen, ook door vele »onder de protestanten, voor eene fabel te doen verklaren; »ja, dat dit juist in onzen tijd vrij algemeen het geval is, »zoodat zelfs Gieseler, in eene hierop betrekking hebbende »aanteekening, schrijft: «de Pausin Johanna (Johannes An- »glicus of Johannes VIII, welke tusschen Leo IV en

» » Benedictus III (bladz 10) den H. Stoel zal bekleed hebben, is eene latere fabel.» »

«Maar ik weet evenzeer dat hiermede het onderzoek naar deze zaak nog geenszins kan of mag voor afgedaan en gesloten geacht worden. Er hebben ten aanzien van den tekst der schrijvers, welke in dit onderzoek als getuigen moeten optreden, van den zoogenoemden Anastasius, of het onder zijn naam doorgaande *Liber Pontificalis*, af, tot op Platina toe, kunstgrepen en bedriegerijen plaats gehad, die het licht niet zien mogen, maar welke, hoe men ze ook poogt te verbergen, zelfs het stof der Vaticaansche Boekerij, niet geheel met den sluier des geheims bedekken kan.»

» Reeds de *vele verminkte* uitgaven van Platina, — opdat ik van dezen schrijver mijn rugwaarts opklimmenden blik in de geschiedenis aanvange — reeds deze *verminkte* uitgaven, welke gelukkig echter de overige niet hebben kunnen verdringen, toonen genoeg, waaraan men zich hier te houden heeft.» Hierop maakt Z. H. G. de volgende, onder aan bladzijde 10 geplaatste, aanteekening (5): «De *editio princeps* van Platina's *vitae Pontificum* verscheen, nog bij het leven des autheurs, in 1479, te Venetië, in fol. Hij zelf overleed, als bestuurder der Vaticaansche Bibliotheek, in 1481. Meest alle latere uitgaven, die van Keulen, 1540, 1562, in fol., en 1626, in 4°., zijn jammerlijk verminkt. Naar de *editio princeps* zijn gedrukt alleen de Keulsche uitgave van 1529, fol., en de in Holland vervaardigde uitgaven van 1640, 1645 en 1664, zonder naam van drukplaats of drukkers. Ik gis, dat althans de laatste bij Paulus Vink, te Gorcum gedrukt is. Verg. Muller, *Disp. de B. Platina*, Altorf 1694, in 4°.»

Zulk een aanvang is waarlijk wel geschikt, om de opletendheid en, — Z. H. G. moge dit bedoeld hebben of niet, — ook de verontwaardiging der lezers op te wekken. De hoogspreek niet slechts in het algemeen van verminkte uitgaven, welke «genoeg toonen, waaraan men zich hier te houden heeft;» maar in de, op dezen volzin gemaakte aanteekening, noemt hij er ook eenigen in het bijzonder op. Het woord, de verzekering, welke, in den mond van een' man van dat karakter, reeds zwaar moeten wegen, hebben hier daarenboven nog allen schijn, van door voorbeelden te zijn bevestigd. Ik kan mij voorstellen, hoe het eerlijke hart mijner landgenooten, bij

het lezen dezer plaats, aangedaan is geweest; hoe die erge beschuldigingen des hoogleeraars tegen de Roomsche Hierarchie, reeds in het begin van Z. H. G.'s betoog, eene eerste bekrachtiging bij hen ontving; met welke ingenomenheid tegen onze Hierarchie zij hunne lezing voortzetterden. Ongetwijfeld moet nu het daarop volgende bericht van Platina, nopens de pausin, hun te gewigtiger zijn toegescheenen, naar mate de genoemde bedriegerijen en verminkingen bewezen, hoezeer het, in het oog der katholieken zelveu, vervaarlijk was.

Men duidt het mij echter niet al te zeer ten kwade, dat ik de zaak betwijfelde. 't Is waar, ik had nog wel geen tegenbewijs, op grond van hetwelk ik den hoogl. het beweerdde verminkingafeit ontkennen kon; maar in Z. H. G.'s uitlegging, dat het uit bedriegelijke inzigten gebeurd was, kon ik niet berusten: en daarin vertrouwt ik mij te kunnen regtvaardigen. Ik kon mij namelijk maar niet overtuigen, dat de Roomsche Hierarchie, wier beleid en voorzigtigheid waarlijk niet gering zijn, dat ook de Jezuiten, wien de hoogl. niet minder sluwheid dan gewetenloosheid toekent, dwaas genoeg zouden geweest zijn; om zich in te beelden, eene, door den schrijver zelveu als echt erkende en door den druk alom ¹⁾ verspreide uitgave, door eene verminkte te kunnen en ook te zullen verdringen. Wist ik dan niet, dat reeds een tijdgenoot van Platina, en wel Sabellicus, diens gevoelen over de pausin heeft aangehaald, in een werk (*Rapsodiae Historiarum Enneades*), hetwelk reeds in 1498 het licht zag? Maar Onuphrius Panvinius, welligt de eerste, die het bestaan der pausin met kritische bewijzen bestreden heeft; Onuphrius, die in de literatuur, aangaande dit historisch geschilpunt, *epoque* gemaakt heeft, en in de vertoogen, zoo voor als tegen, maar nauwelijks gemist kan worden, — Onuphrius heeft, in zijne editie van Platina's *visae Pontificum*, Venet. 1560, niet alleen diens bedoeld verhaal behouden, maar heeft ook zijne gerucht makende bedenkingen tegen het pausschap van Joanna, juist in eene aantekening op dit verhaal, alom bekend doen worden, en daarmede immers ook het verhaal zelf als het ware vereeuwigd. En nu zou men dit nog na dien tijd, in de Keulsche

1) In 1479 zag dit werk van Platina het licht, niet alleen te Venetië, maar, volgens Wharton, *Append. ad Cave, Hist. liter.*, Baa. 1745, ook te Basel, Keulen en zelfs te Rome.

uitgaven van 1562 en 1662 hebben willen achterhouden, met oogmerk, om het te doen vergeten. Neen; hij, die zelf naar het onmogelijke tracht, moge ook in andere zulke pogingen vooronderstellen; maar hoe een onbevangen verstand aldus redeneren kan, is mij onbegrijpelijk. Te meer, daar ik waarlijk niet zie, welk belang de bestrijders der pausin daarbij hebben konden. De betrokkene plaats in Platina pleit trouwens, — en ik hoop er mijne lezers ook van te overtuigen, — meer tegen dan voor de pausin. Mogte dan ook Engelbertus Boonius aan Antonius Hetweld naar waarheid verhaald hebben, dat hij, in de Vaticaanse bibliotheek, verscheidene oude H. SS. van Platina zonder het bewuste bericht had aange troffen ¹⁾, en zouden deze dan ook werkelijk verminkte zijn, dan volgt daar, naar mijn inzien, nog niet uit, dat er het bericht juist met bedrog is achtergelaten; veel minder sta ik de gevolgtrekking toe, dat dit in overleg met de Roomsche Hierarchie zou gebeurd zijn. En daarenboven, wie van al de verdedigers des H. Stoels, wie der talrijke bestrijders der pausin, — de eenige Bernartius en misschien ook zijne zegsmannen uitgezonderd, — wie heeft zich ooit op die H. SS. het geringste laten voorstaan. Algemeen, eenparig erkennen zij immers, dat Platina het werkelijk geschreven heeft.

Zouden er dan, gelijk ik mij herinner ergens gelezen te hebben, gezuiverde uitgaven of vertalingen van Platina zijn vervaardigd, en zou, wat ik er echter niet bij aangemerkt heb gevonden, het verhaal nopens de pausin daarin ontbreken; dan zal toch wel niemand dat bedriegelijk oogmerk er in zoeken, hetwelk de hoogl. K. er in vindt. Er kan waarlijk nog al een en ander uit Platina weggelaten worden, zonder dat de waarheid of de ware opvatting der geschiedenis er door lijdt; en voor de studiën der geleerden waren er immers steeds en zijn er nog altijd andere uitgaven genoeg. Overigens geloof ik, dat de hoogl. K. juist bij diegenen, onder wie hij met zijne beschuldigende uitlegging of gevolgtrekking den grootsten opgang zich beloofde, den sterksten tegenstand zal vinden. Herinner ik mij niet, dat de Vaderl. Letteroefeningen het Dr. Wap ten hoogste kwalijk hebben genomen, dat hij, op zijne reis naar Rome, aan Cha-

1) Bernartius, *de utilit. legendae hist.*, l. 2, p. 111, bij Bayle, *Dict. crit. Art. Polonus* (Martin.) Réim. B. ed. III, Rotterd. 1720.

teaubriand en Silvio Pellico verhaald had, hoe hier te lande, de protestantsche vertalers hunner werken hen in eenen anderen zin lieten spreken, dan zij in het oorspronkelijke gedaan hadden? En dat aldus ook met de geschriften van anderen gehandeld is, kan aan de lezers van de Voorrede der hollandsche vertaling van de Verhalen des kanoniks C. von Schmid, geen geheim zijn.

Maar, indien ik mij al niet met de uitlegging en gevolgtrekking van den hoogl. K. vereenigen kunne, hoe staat het met de beweerde verminking zelve? Het spijt mij ten hoogste, dat ik dit niet zoo volledig, als ik het wel gewenscht had, heb kunnen onderzoeken. De door Z.H.G. aangehaalde *Disputatio de B. Platina* was, hoe ik er ook naar gezocht en om geschreven hebbe, nergens te vinden. Ik moest mij daarom bij andere schrijvers bepalen. Vossius (*de hist. Lat.*), Oudin, Wharton, de voortzetter van Cave, het groot Algem. Woordenboek van Hoogstraten, Moreri (*Gr. Dict.*) spreken er geen woord van. De *Encyclopedie*, Yverduin, 1774. T. XXXIV, art. *Platine*, zegt alleenlijk, dat er in de latere uitgaven vele stoute trekken (*bien de traits hardis*) weggelaten werden: hieronder is toch moeilijk het geheele verhaal nopens de pausin te verstaan. Nicéron (*Memoires* T. VIII, p. 227) zegt slechts: «De eerste uitgaven (van Platina) verdienen de voorkeur »boven de anderen, omdat er in deze laatsten verscheidene »zaken zijn weggelaten.» Doch wederom, dat ook het alom bekende verhaal van Platina over de pausin zou achtergehouden zijn, is door niets bepaaldelijk bevestigd. Ook schijnt Alexander Coocke¹⁾, in zijne verdediging der pausin, er nog niets van geweten te hebben. Hij wil namelijk aan het bovengemelde verhaal van Boonius geen geloof slaan, — omdat, ten tijde van Platina, de drukpers reeds in werking was; omdat, na Bernartius, niemand zich op die H. SS. beriep; omdat vooral Onuphrius, Bellarminus, Baronius, die toch vrijen toegang tot de Vaticaansche boekerij hadden, niet alleen van zulke H. SS. zwijgen, maar zelfs erkennen, dat het berigt in Platina's werk te vinden is. Hier, zou men zeggen, moest Coocke de verminkte uitgaven, indien hij er kende, zich herinnerd en ze ter sprake gebragt hebben. Niet minder overweging verdient de daarop gemaakte

1) Bij Bayle, t. a. p.

aanmerking van Bayle. Deze namelijk erkent, in zijn Art. Platine, dat de *Disputatio de B. Platina*, welke de hoogl. K. aanhaalt ¹⁾, hem, bij het opstellen van zijn artikel over Platina, van groote dienst geweest is. Toch spreekt hij, in dat artikel, niet alleen geen woord over die verminkingen; maar, ook ter plaatse, waar hij zijn gevoelen, aangaande die Vaticaansche H. SS. uit ²⁾, en alwaar het zekerlijk niet ongepast zou geweest zijn, ja, zelfs voegzaam schijnt, zegt hij er wederom niets van: zoodat er volstrekt niet te zien is, dat hij daaromtrent in de vermelde *Disput.* van Mollerus eenige opgave gevonden had. Hij vergenoegt zich met het volgende: «De Heer Spanheim betwist het Bernartius niet; hij »trekt er in tegendeel partij van, om door dit voorbeeld te »bewijzen, dat het verminken van H. SS. eene gewoonte was. »Wat mij betreft, ik wil niet loochenen, dat er op de Vaticaansche bibliotheek het een of ander getrouw afschrift van »Platina's werk was, welk afschrift het verhaal aangaande »de Pausin niet bevatte. Het komt mij zeer wel mogelijk voor, »dat deze schrijver zijn handschrift, eenige jaren vóór de uitgave, heeft vertoond en laten naschrijven. Het is waarschijnlijk, »dat hij het sedert nog nazag, verbeterde en vermeerderde, en dat de geschiedenis der pausin een der bijvoegsels »was. En alzoo staat er niets in den weg, dat men in het »Vaticaan eenige H. SS. van Platina zonder dit verhaal, »gezien hebbe. Maar dewijl Onuphrius, Bellarminus en »Baronius niet twijfelden of de uitgave, waarin het te »lezen staat, was getrouw, zullen zij dergelijke H. SS. niet »hebben willen aanhalen. 't Had tot niets gebaat. Men moet »zelfs toestemmen, dat het getuigenis van Platina aan de »zaak, welke deze drie schrijvers voorstaan, niet zeer na-deelig is; want het is meer geschikt om te overtuigen, dat »er geen pausin heeft bestaan, dan om te overtuigen, dat »er eene geweest is.» Dit stilzwijgen over verminkte uitgaven van Platina is hier te opmerkelijker, daar hij nog onmiddellijk te voren, over het verminken van andere schrijvers gesproken had ³⁾, en daar hij, een weinig verder, beweert,

1) Bayle noemt den schrijver anders en beter dan de hoogl. K., Daniel Guillaume Mollerus, *professeur dans l'académie d'Altdorf.*

2) Art. *Polonus* (*Mart.*) Rév. B.

3) «De partijgeest is eene vreemdsoortige woede: er zijn lezers, met zoo

dat men, ten tijde van Platina, de schrijvers, ter oorzaak van het opnemen des verhaals aangaande de paus, niet veront- rustte; dat hij (Plat.) dus geen reden had om tweeërlei exampla- ren van zijn werk te hebben, het eene, *zonder* dit berigt, om den Paus en den kardinalen voorgelegd te worden, het andere *met* het verhaal, voor zijne vertrouwelingen. «Wanneer men »bewezen zal hebben,» zoo sluit Bayle zijne aanmerking, «dat Platina, die stout genoeg andere zaken gezegd heeft, »welke veel hatelijker zijn, dan, in zijne eeuw, het bewuste »verhaal was, dit niet heeft durven aan den dag laten »komen, zal het nog tijdsgenoeg zijn, om toe te stemmen, dat »zijn werk slechts naar dit H. S. gedrukt is, hetwelk voor »zijne vertrouwelingen bestemd was.» Mogt het mij dan niet met regt verwonderen, dat Bayle, die dan toch ook de *Disput.* van Mollerus gelezen had, bij dit alles een zoo diep stilzwijgen, over dat verminken der uitgaven van Platina, bewaart? Ware ik nu hierdoor alleen nog niet geregtigd, om den hoogl. zijne stellige aanhaling van Mollerus te betwisten; dit meende ik er toch uit te mogen besluiten, dat die verminkte uitgaven niet zoo menigvuldig, of dat die vermin- kingen niet zoo erg en ook niet zoo baarblijkelijk aan die slechte bedoelingen toe te schrijven waren, als Z. H. G. te verstaan geeft. — Reeds had ik dit geschreven, toen ik in de vijfde uitgave van Bayle, *Dict. crit.*, Art. *Platine*, Re- marque H., een bijvoegsel vond, hetwelk deze gevolgtrekking bij mij bevestigde. «Overigens,» wordt er gezegd, «zijn de »laatste uitgaven van Platina niet de getrouwste.» Maar als voorbeeld, tot staving dier mindere getrouwheid, is er eene verandering in den tekst der levensbeschrijving van Cletus

»grooten hartstogt behebt, dat zij alle bladzijden, waar zij zekere berigten of »uitdrukkingen tegen de eer hunner sekte (*certaines diffamations de leur »secte*) op aantreffen, verscheuren of uitligten. Oordeelt hieruit, hoe zij »met eenige H. SS. zouden omgaan, indien zij die onder de handen kre- »gen. Het is niet mogelijk, eene beschrijving te geven van al de ver- »woestingen, welke deze hartstogt in de oude boekerijen heeft aangerigt. »En waarom zou men de H. SS. niet hebben durven vervalschen, daar men »tegenwoordig wel de tweede uitgaven, nog bij het leven des schrijvers, »aldus durft aanranden. Men heeft mij verzekerd, dat het derde deel der »*Révolutions d'Angleterre*, (door pater d'Orleans, een' Jezuit, in Hol- »land herdrukt, op verscheidene plaatsèn, hier, met er iets bij te voegen, »elders, met er iets weg te laten, bedorven is.»

aangehaald. Over het, door den hoogl. K. opgeworpen verminkingsfeit is er wederom geen woord gerept; en toch, indien althans deze vermeerdering nog van Bayle's eigene hand is, was het zoo natuurlijk, dat hij, die in dit werk een zoo groot artikel tegen de pausin had geschreven, ook op het uitligten van haar berigt, indien hij er ergens iets over gevonden hadde, de aandacht vestigde.

Verder kon ik mijn onderzoek nu niet voortzetten. Doch gelukkig bood mij weldra de Leidsche bibliotheek eene nieuwe gelegenheid daartoe aan. Ik vond er Jo. Christ. Götze, *Merkwürdigkeiten d. Bibl. zu Dresden*, Dresd. 1743. Deze boekkundige zegt, bladz. 389 en v., dat er 3 kenteekenen eener echte uitgave van Platina worden opgegeven. Het tweede is, dat er het verhaal nopens de pausin in voorkome. Hieruit zou men mogen besluiten, dat er ook uitgaven zonder dit verhaal zijn te vinden. Zij schijnen echter niet zóó veelvuldig te zijn, dat er eenige reden bestaat, de uitgevers verdacht te houden, als of zij de echte uitgaven verdringen of de uitgelatene plaats in de vergetelheid begraven wilden: want ook Götze geeft duidelijk te kennen, dat hij er nog geene had aangetroffen. In alle uitgaven, welke hij bij de hand had, — in de latijnsche (Venet.) 1479, Nuremb. 1481, (Venet.?) 1485, Colon. 1540 en 1600, in 4°., in de vertalingen, Paris, 1519, 1544, Straszb. 1546, 1565, — vindt de pausin hare vermelding. Veel verder was ik in mijn onderzoek niet gevorderd. Götze, trouwens, spreekt over het ontbreken van het bedoelde verhaal zekerlijk niet uit eigene ondervinding, en of hij het ergens gelezen, dan of hij slechts van hooren zeggen hadde, is zeer twijfelachtig; hij noemt noch verminkte uitgave, noch eenig schrijver, die er gezien heeft. Ik laat daarom ieder, die van zulk zoeken eenige ondervinding heeft, gevoelen, wat ik gewaar werd, toen ik, in de vermelde boekerij, juist die drie uitgaven van Platina aantrof, welke de hoogl. K. in de boven medegedeelde aantekening, waaromtrent hij den lezer uitnodigt, de meermaals genoemde *disputatio* van Muller (Moller) te raadplegen, — «jammerlijk verminkt» noemt. Het genoeg van de waarheid te zullen ontdekken, deed mij aan geene vrees, van er eene veroordeeling mijner geloofsgenooten te zullen vinden, meer denken. Ik moet ook verklaren, dat deze vrees bij mij niet groot was. Reeds had mij Götze ten aanzien der Keulsche uitgave van 1540 gerust gesteld; ook was deze

niet de eerste aanhaling van den hoogl. K., welke ik naging; daarenboven ter zake van kritische getrouwheid mag er niet op land- of geloofsgenoot gelet, maar moet er naar regt en waarheid gezien worden; en, mogte dan al een of ander uitgever van Platina die verminking gepleegd hebben, wie zal, gelijk ik hierboven beredeneerd heb, zich terstond geregtigd wanen, aan een bedriegelijk opzet te denken? hoe kan, op goede gronden, vooral onze hierarchie van medepligtigheid verdacht worden? en wie zal daarvan een hoofdstuk eens «stelsels van bedrog en leugen» durven maken? Ik sloeg de aangeboden exemplaren met belangstelling open. In dat van 1540 ondervond ik eene nieuwe teleurstelling. Het is werkelijk verminkt, maar in eenen anderen zin, dan de hoogl. K. kan bedoeld hebben. Het mist namelijk de bladz. van 98 tot 125; zoo dat de Pausen tusschen Gregorius II en Formosus er ontbreken. Mijn spijt behoefde echter niet groot te zijn, daar Götze juist over deze editie van 1540 eene bevredigende aantekening heeft gemaakt, waarin hij verzekert, daarin «geene verandering of vervalsching te hebben gevonden, uitgenomen deze, dat er die persoon, welke in de vorige uitgaven (1479, 1481, 1485) Joannes VII genoemd wordt, voor Joannes VIII wordt uitgegeven, en vervolgens de orde (telling) aller Pausen van dezen naam gestoord is. Want Platina had dezen persoon geen bijzonder cijfer toegelegd, maar denzelfden insgelijks Joannes VII genoemd (onder welken naam de opvolger van Joannes VI reeds was opgegeven geworden), en alzoo dezen verdichten persoon geene plaats in de Apostolische opvolging ingeruimd.» De twee andere exemplaren, van 1562 en 1626 in 4°, waren gaaf. En wat zag ik? Het verhaal nopens de pausin of Joannes *Anglicus* staat er in, en luidt, gewis zonder opmerkenwaardige verandering, zóó, gelijk de hoogl. K. het zelf uit de, volgens Z. H. G. echte, Keulsche uitgave van 1529, mededeelt. Hoe de hoogl. K., of de schrijver, wiens opgave hij met al te goed vertrouwen volgde, ook de uitgave van 1626 in 4°, onder die «vele (?) verminkte uitgaven van Platina, »welke genoeg toonen, waaraan men zich hier (in de zaak »der pausin) te houden heeft,» rangschikken, of tot staving van zulk eene verminking opnoemen kon, is nog minder te begrijpen. Het berigt staat er niet alleen duidelijk in; maar er staat nog wel een prentje bij; en dat prentje moet, zoo

als het titelblad belooft (*accesserunt nunc demum omnium pontificum verae effigies*), zelfs het ware portret van onze Joanna zijn.

De liefde denkt geen kwaad. Het edele hart is steeds traag in het vermoeden; de overtuiging van iemands schuld valt altijd smartelijk. Ik noem mij daarom gelukkig, dat ik, door deze mijne bevinding, bij menig een dat onaangename gevoel, hem door de beschuldigingen van den hoogl. K. veroorzaakt, ten minste lenigen kan.

Reeds waren deze aanmerkingen neêrgeschreven, toen de vergelijking van de *editio princeps* van Platina, (Venet.) 1479, mij wederom nieuwe wapenen tegen den hoogl. K. in de hand gaf. De zoo even medegedeelde aanteekening van Götze over de Keulsche uitgave van 1540, in-folio, kwam mij namelijk zeer opmerkelijk voor: zij bevat het tegendeel van hetgene de hoogl. K. (bladz. 14) beweert. De allereerste uitgave van Platina moest dit geschil beslissen. Zij bevindt zich in de Koninklijke bibliotheek te 's Hage ¹⁾. En wat was nu de uitkomst? 1°. Er zijn bij de namen der Pausen geene doorlopende cijfers geplaatst; diensvolgens kunnen die uitgaven, waarin, gelijk in de Keulsche van 1529, in-folio, de pausin als de 106de geteld wordt, niet eensluidend zijn met de allereerste en gewisselijk echte editie. 2°. Joannes *Anglicus* of de pausin wordt er (pag. 90), juist gelijk Götze opmerkt, niet als Joannes VIII, maar als Joannes VII opgegeven, en dit, niettegenstaande reeds de veel vroegere Paus van dien naam, diegene namelijk, die de opvolger van Joannes VI was, op pag. 70 *verso* en in het opschrift (boven zijne

1) Als eene bijzonderheid, laat ik hier deze aanmerkingen volgen. In het exemplaar der Koninkl. boekerij zijn de doorlopende cijfers, welke den lezer opmerkzaam maken, des hoeveelsten Pausen hij de levensschets vóór zich heeft, met zwarten inkt, er op den rand naast geschreven. Mijn correspondent, die de goedheid gehad heeft, dit exemplaar voor mij te raadplegen, meldt mij daarenboven, dat er het opschrift, boven het verhaal nopens Joannes *Anglicus* of de pausin, aldus luidt: Joannes VIII; zòò echter, dat er de laatste telletter (I) van VIII klaarblijkelijk (*op of over* het sluitteeken of punt) met de pen *bijgemaakt* is en tamelijk schoef staat. Vervolgens, in den *Index*, die, achter het werk, met *swarten inkt* geschreeven is, staat met *rooden inkt* er tusschen gevoegd: Joannes VII *papissa* of (hij herinnerde het zich niet meer bepaaldelijk) *foemina*. — Zullen en moeten zulke onschadelijke veranderingen voor vervalschingen doorgaan, dan ziet men, dat zij niet door de bestrijders der pausin zijn gepløegd.

levensbeschrijving) Joannes VII, èn in dezer tekst zelve*n* *septimus* werd genoemd. 3°. De Paus Joannes, die in Platina de eerstvolgende Paus van dien naam is na Joannes *Anglicus* of de pausin, staat in de eerste uitgave (*pag. 94 verso*), niet als de IX, maar als de VIII van dien naam opgeteekend, gelijk ook de tekst zijner levensbeschrijving hem *octavus* heet; en dat dit de ware lezing van Platina is, blijkt uit de levensschets des onmiddellijk volgenden Pausen, Martinus II, waarin deze zelfde Joannes nogmaals *octavus* genoemd wordt. Wat deze lezing nog meer bekrachtigt, is, dat, althans zoo verre mijne vergelijkingen zich konden uitstrekken, ook die uitgaven, welke dezen Joannes, in zijn eigene levensbeschrijving IX en *nonus* noemen, evenwel in het *vita* van Martinus II de telling: *octavus* behouden hebben. In dezelfde tegenspraak valt ook de Keulsche uitgave van 1529, in-fol.¹). Hierbij komt, 4°, dat de eerste uitgave eerst den nu volgenden Joannes, op *pag. 98*, VIII en *nonus* noemt. Die uitgaven dus, waarin, gelijk in de Keulsche 1529, in-fol., Joannes *Anglicus* als Joannes VIII en de volgende Paus van dien naam als Joannes IX voorkomen, zijn niet voor geheel nauwkeurige herdrukken te houden. Derhalve zegt de hoogl. K. (bladz. 11, aant. 5.) ten onregte, dat de Keulsche uitgave van 1529, in-folio, «naar de *editio princeps* gedrukt» is; indien Z. H. G. namelijk daarmede te kennen wil geven, dat die uitgave een nauwkeurige en onveranderde herdruk dier allereerste editie is. Ten onregte beweert Z. H. G. op bladz. 14, dat «Platina de Pausin in de rei (rij) der Pausen

1) Platina's werk is dan vervalscht, althans veranderd, maar niet in den zin en ten voordeele der tegenstanders der pausin. Die veranderingen hebben echter de ware lezing, om hier de woorden van den hoogl. K. te bezigen, «gelukkig niet kunnen verdringen.» Die eens schrijvers werk verandert, moet, zoo wel als iemand, die tegen de waarheid spreekt, eene scherpe oplettendheid en een vast geheugen bezitten. Bij gebrek hiervan is de bewoording: a Joanne OCTAVO, in het leven van Martinus II, alwaar het niet zoo schielijk in het oog viel, als een wegwijzer tot de echte lezing, blijven staan. -- De veranderingen in het exemplaar der Koninkl. bibliotheek kunnen mischien tot eene verklaring leiden, hoe de vervalschte uitgaven van Platina in de wereld zijn gekomen, of ons een staaltje leveren van het gebrek aan kritische kennis, hetwelk in vroegere tijden, toen de pausin nog talrijke voorstanders vond, heerschend was, zoodat zelfs de echte editie van Platina naar eene vervalschte veranderd, dat is, bedorven werd.

» werkelijk, als den 106^{en}, medetelt. » Ten onregte beroept Z. H. G. er zich (t. a. p.) op, dat Platina ook den volgenden Joannes, niet den VIII, maar den IX noemt. — Neen, beschuldigingen en redeneringen, met zoo weinig kennis van zaken uitgebragt, zijn onontvankelijk en onwettig.

ARTIKEL II.

PLATINA'S GEZEGDE.

§ 8. De woorden van Platina pleiten eer tegen, dan voor het bestaan der pausin.

Een ieder zal met mij gevoelen, dat Platina, een schrijver uit de tweede helft der 15de eeuw, niet als eigenlijk gezegd *getuigen* van het bestaan eener pausin in de 9de eeuw, optreden kan. Zijn verhaal mag hier niet als een historisch bewijs worden aangemerkt: zijne bevestiging kan, in het oog der kritiek, nimmer gelden voor een beslissend gezag. Met deze enkele aanmerking zoude ik mij van alle verdere verhandeling over dezen schrijver kunnen ontslaan; maar omdat de hoogl. K. hem met nadruk aanhaalt, en ik beloofd heb, Z. H. G. op den voet te volgen; omdat ik zelf Platina onder diegenen heb gerangschikt, die het bestaan der pausin stellig betwijfelden; — wil ik, ja moet ik, over hem in eenige bijzonderheden treden. — Ik schrijf de betrokkene plaats van Platina uit de verhandeling des hoogl. K. zelve, volgens de Keulsche uitgaaf: *ex officina Eucharii Cervicorni 1529*, in-folio, woordelijk af.

Joannes VIII Pontif. CVI. *Johannes Anglicus, ex Maguntiaci oriundus, malis artibus (ut ajunt) pontificatum adeptus est. Mentitus enim sexum, cum foemina esset, adolescens admodum Athenas cum amatore viro docto proficiscitur: ibique praeceptores bonarum artium audiendo tantum profecit, ut Romam veniens, paucos admodum etiam in sacris literis pares haberet, nedum superiores. Legendo autem et disputando docte et acute tantum benevolentiae et autoritatis sibi comparavit, ut mortuo Leone, in ejus locum (ut Martinus ait) omnium consensu, Pontifex crearetur. Verum postea a servo compressa,*

cum aliquamdiu occulte ventrem tulisset, tandem dum ad Lateranensem basilicam proficisceretur, inter theatrum (quod Colosseum vocant a Neronis Colosso,) et sanctum Clementem, doloribus circumventa peperit: eoque loci mortua, Pontificatus sui anno secundo, mense uno, diebus quatuor, sine ullo honore sepelitur. Sunt qui haec duo scribant: Pontificem, ipsum, quando ad Lateranensem basilicam proficiscitur, detestandi facinoris causa, et viam illam consulto declinare, et ejusdem vitandi erroris causa, dum primo in sede Petri collocatur, ad eam rem perforata, genitalia ab ultimo diacono attrahere. De primo non abnuerim, de secundo ita sentio, sedem illam ad id paratam esse ut qui in tanto magistratu constituitur, sciat se non Deum, sed hominem esse: et necessitatibus naturae, utpote egerendi, subjectum esse, unde merito stercoraria sedes vocatur. Haec quae dixi vulgo feruntur, incertis tamen et obscuris autoribus: quae ideo ponere breviter et nude institui, ne obstinate nimium et pertinaciter omisisse videar, quod fere omnes affirmant: erremus etiam nos hac in re cum vulgo, quamquam appareat, ea, quae dixi, ex his esse, quae fieri posse creduntur. Sunt qui dicant hujus temporibus beati Vincentii corpus è Valentia citerioris Hispaniae civitate a quodam monacho in pagum Albiensem ulterioris Galliae deportatum. Dicunt praeterea Lotharium jam grandem natu, sumpto monachorum habitu, filium Ludovicum Imperatorem reliquisse, qui statim in Germaniam provinciam rediens, omnes ad arma spectantes sua praesentia in officio continuit ¹).

1) «Joannes VIII, de 106de Paus. Joannes de Engelschmán, uit »Mentz geboortig, heeft het pausschap (naar men zegt) door slechte middelen »bekomen. Want hij was eene vrouw, maar vermomde zich als man, ging, »nog zeer jong zijnde, met zijnen (haren) minnaar, een geleerd man, naar »Athene: hier hoorde hij (zij) de leermeesters der fraaije kunsten, met een »zoo gelukkig gevolg, dat hij (zij) te Rome komende, seer weinigen vond »die hem (haar), ook in de gewijde letteren (schriftuurkennis) evenaarden, »laat staan overtroffen. Zijne (hare) geleerde en scherpzinnige voorlezingen »en redetwisten verwierven hem (haar) zoo veel gunst en aanzien, dat hij »(zij), na den dood van Leo (gelijk Martinus zegt) eenstemmig in des- »selfs plaats tot Paus werd gekozen. Maar naderhand werd zij door eenen »(haren) dienaar beawangerd. Zij hield haren toestand eenigen tijd lang »verborgen. Eindelijk echter werd zij, op haren weg naar de Lateraan- »kerk, onverwachts, tusschen het theater (naar het colossus-beeld van Nero, »het Colosseum genoemd) en de St.-Clemens-kerk, door de barensmar- »ten aangegrepen; en zij beviel. Ter zelfde plaatse overleed zij, na eene

Mij is deze plaats van Platina steeds als eene betwijfeling, nooit als eene bevestiging van het verhaal nopens de pausin Joanna voorgekomen. Trouwens, hoe in het oog loopend verschilt dit berigt niet van Platina's gewonen verhaaltrant? Deze schrijver van de levens der Pausen deelt de feiten over het algemeen op eenen stelligen, beweerenden toon mede; hier en daar voegt hij er echter ook een «Men zegt» tusschen. Maar zegt ons deze zijne houding niet, dat hij getrouw, gelijk het een' geschiedschrijver voegt, datgene, waarvan hij zich zeker genoeg acht, tracht af te zonderen van die verhalen, welke hij minder of meer in twijfel trekt? En moet men het ook niet daarvoor houden, dat, bij zulk een' schrijver, de woorden: «Men zegt,» te kennen geven, dat hij er niet voor in staat?

Nog meer; Platina wilde, na het verhaal medegedeeld te hebben, zich niet onthouden van er zijn oordeel over uit te spreken; en hij doet dit vrij duidelijk. «Hetgeen ik gezegd

» regering van twee jaren, eene maand en vier dagen: bij hare begrafenis
 » vond geene plegtigheid plaats. Er zijn er die deze twee zaken schrijven:
 » dat de Paus, op zijnen togt naar de Lateraankerk, dien weg opzettelijk
 » vermijdt, ten einde zijne afschuw van dat schandelijke feit te kennen
 » te geven; als ook dat hem, opdat er zulk eene dwaling geene plaats
 » meer vinde, bij zijne eerste plaatsneming op den stoel van Petrus,
 » welke tot dat inzicht doorboord is, door den laatsten diaken het teellid
 » betast wordt. Het eerste zal ik niet ontkennen; opzigtens het tweede
 » denk ik aldus, dat de bestemming van dezen stoel is, diengene, welke
 » tot een zoo hoog bewind verheven wordt, te beteekenen, dat hij geen
 » God, maar een mensch is: dat hij namelijk aan de behoeften der natuur,
 » zoo als aan die van den stoelgang, onderworpen is: van waar deze stoel
 » met regt de *drekstool* genoemd wordt. Het geen ik gezegd heb wordt alge-
 » meen verhaald, maar de zegsmannen zijn onzeker en onbekend. Ik heb het
 » kort en maakt willen nederschrijven, daarom, opdat ik niet den schijn
 » hebbe van al te stijfhoofdig en halstarrig datgene te hebben weggelaten,
 » hetwelk schier allen bevestigen: dwalen ook wij in deze zaak met den
 » grooten hoop, hoewel het blijkt, dat het gezegde onder die zaken behoort,
 » welke geloofd worden te kunnen geschieden. Er zijn er die zeggen, dat ten
 » zijnen (haren) tijde het ligchaam des H. Vincentius door eenen monnik
 » uit Valentia, eene stad van het digst bij (Rome) gelegen (gedeelte van)
 » Spanje, naar het dorp Albi, in Gallie, aan de overzijde der Alpen, over-
 » gebracht is. Zij zeggen daarenboven, dat Lotharius, in zijnen hoogen over-
 » dom, het monnikskleed aannam en de keizerskroon overliet aan zijnen zoon
 » Lodewijk, die terstond in de provincie Duitschland terugkeerde en door
 » zijne tegenwoordigheid allen, die reeds naar de wapenen omzagen, in
 » bedwang hield.»

heb,» zoo luiden 's mans woorden, «wordt algemeen verhaald, »*incertis tamen et obscuris autoribus*, — maar de zegsmannen »zijn onzeker en onbekend.» Niemand, vertrouw ik, zal mij beechuldigen van deze woorden geweld aan te doen, indien ik dezelve aldus opvat: Het verhaal is, wel is waar, algemeen verspreid, maar kan niet gezegd worden op toereikende getuigenissen te steunen. Zou Platina er dan geloof aan geslagen hebben? Zoo weinig, dat hij zelfs, men mag zeggen, bij wijze van verontschuldiging, rekenschap voor zijne lezers aflegt, waarom hij van zulk een los gerucht melding maakt. Hij wil namelijk zijn gevoelen tegen de destijds algemeene opinie niet stijfhoofdig volhouden, maar zal liever met den grooten hoop *dwalen*; het berigte (nopens de pausin) moge nu al geen geloof verdienen; zóó ongerijmd, meent hij, is het toch niet, of het kan nog tot de mogelijkheden behooren.

ARTIKEL III.

DE REDENERING VAN DEN HOOGL. K. OVER DEZE PLAATS VAN PLATINA.

§ 9. 's Hoogl.'s redeneringen op grond van dezès schrijvers uitdrukkingen.

De hoogl. K. legt Platina anders uit. Z. H. G. vindt in dezelfde woorden eene *bevestiging* van het bestaan der pausin. — Ik wil, en dit zal ook in het vervolg mijn regel zijn, mijnen lezers de eigene woorden des hoogleeraars voorleggen.

Na de medegedeelde plaats uit Platina aangehaald te hebben, laat Z. H. G. er onmiddellijk op volgen (bladz. 12): «Men »ziet, Platina hield de geschiedenis van Joanna, zoo als »hij die, ook met beroep op Martinus Polonus, mededeelt, »althans in de hoofdzaak, voor waar. Het zijn alleen de bij- »omstandigheden, over welke hij zich met behoedzaamheid »uitlaat. Immers zijn: (*ut ajunt*, » — *naar men zegt*), » betreft »niet het geheele verhaal, maar de *malae artes*» (*slechte mid-* »*delen*), «waardoor zij, volgens sommigen, het Pontificaat zal »verkregen hebben; waartegen hij daarom het getuigenis van »Martinus overstelt, die zegt, dat zij *omnium consensu*» (*eenstemmig*) «tot Paus verkoren werd. En in zijn: *non abnu-* »*erim*» (...zal ik niet ontkennen), «*haec quae dixi vulgo fe-* »*...*»

» *runtur, incertis tamen et obscuris auctoribus* » (hetgeen ik gezegd heb, wordt algemeen verhaald, maar de zegsmannen zijn niet zeker en niet bekend), « *apparet, ea quae dixi ex his esse, quae fieri posse creduntur* » (het blijkt, dat het gezegde onder die zaken behoort, welke geloofd worden te kunnen geschieden); « heeft hij, ook wat betreft de, uit vroegere of » latere, schrijvers ontleende, bijomstandigheden, welke hij » door *sunt qui haec duo scribant* » (er zijn er, die deze twee zaken schrijven), « heeft aangeduid, vooral in aanmerking genomen de aanzienlijke betrekking, welke hij aan het pauselijke hof bekleedde, en de voorzigtigheid, welke hem daar » door werd voorgeschreven, waarlijk genoeg gezegd, om te » kennen te geven, dat hij, de hoofdzaak als zeker aannemende, » daarenboven de bijomstandigheden niet voor geheel verducht » of voor geheel ongelooflijk durfde verklaren. »

Hebt gij niet opgemerkt, lezer, dat de hoogl. K., die hier de hoofdzaak met zoo veel nadruk van de bijomstandigheden onderscheidt, zich daarin niet zeer gelijk schijnt te blijven, of zich ten minste met grooter juistheid uitgedrukt kon hebben, in hetgene hij nopens Platina's beroep op Martinus Polonus zegt? Z. H. G.'s woorden, zoo als zij daar liggen, geven aan het verhaal van Platina een gewigt, hetwelk het in het oog des hoogleeraars, krachtens zijne onderscheiding tusschen hoofdzaak en bijomstandigheden, niet kan hebben. Nu trouwens luidt het alsof Platina zich ten aanzien der « *geschiedenis* van Joanna » op Mart. Pol. beroept; terwijl hij hem inderdaad slechts voor de enkele *bijomstandigheid*, dat zij eenstemmig gekozen werd, laat optreden.

Zou het ook wel met regt vol te houden zijn, dat Platina althans de hoofdzaak, dat er namelijk eene vrouw tot Paus gekozen is, voor waar hield? Uitdrukkelijk zegt deze schrijver het niet. Maar is het misschien uit zijne woorden af te leiden? De redenering van den hoogl. K. heeft mij desaangaande niet kunnen overtuigen. Het: (*ut ajunt*, — naar men zegt) van Platina betreft, volgens Z. H. G., niet het geheele verhaal, maar de *malae artes* (slechte middelen, kunstgrepen), waardoor zij enz. Maar indien dit: « (Naar men zegt) » eens juist de hoofdzaak betroffe? — Wat verstaat Platina door *malae artes*, *slechte middelen* of *kunstgrepen*? Dat Joanna omkoopingen, kuiperijen of andere laagheden der eierzucht in het werk gesteld heeft, om tot den Pauselijken Stoel te geraken, vindt

men nergens geboekt en kan daarom den zin van Platina's «Men zegt» niet wezen; het kan dit te minder, daar hij zelf schrijft, dat Joanna zich door hare geleerdheid aller gunst en achting verwierf; en eindelijk aller stemmen bekwam. Mijne lezers mogen dan in het voorbijgaan oordeelen, of de hoogl. K. de woorden van Platina, welke Z. H. G. aanhaalt, wel behoorlijk begrepen hebbe, als hij meent, dat het *omnium consensus* (met eenparigheid van stemmen) van Martinus, door Platina gebezigd is als eene tegenoverstelling tegen de «slechte middelen», waardoor Joanna «(naar men zegt)» het pausschap verkregen heeft. Er is, namelijk, in het verhaal van Platina geen schijn van te vinden, dat die «slechte middelen» van Joanna eenige oneenigheid bij de pauskeus, na den dood van Leo, te weeg gebragt hebben. Integendeel, het *omnium consensus* (met eenparige stemmen) van Martinus is bij Platina, in plaats van eene tegenoverstelling, veelmeer de bevestiging, dat Joanna's middelen volkomen geslaagd hadden ¹⁾. Doch wederom: wat verstaat Platina door die «slechte middelen»? Ik herinner mij, dat Joanna ook van tooverij is beschuldigd geworden. Maar ook hierop kan Platina het oog niet gehad hebben. Hij spreekt van die «slechte middelen» onder bescherming van een «Men zegt», dus als van een veel verspreid gerucht: het zal echter ten hoogste moeilijk zijn, hier of daar een' schrijver vóór Platina te vinden, die er melding van maakt. Het zeggen van Stephanus de Borbonne: dat zekere vrouw... door 's *duivels toedoen* (*Diabolo procurante*) kardinaal, en naderhand Paus was geworden, drukt wel eene bemoeijing des duivels uit, maar verplicht ons in geen een deele, te denken, dat er ook van den kant dier vrouw eene vormelijke verstandhouding met den vorst der duisternis bestond: het mag derhalve niet als een bericht nopens een zoo *buitengewoon* iets worden opgenomen. Doch al ware hier ook sprake van tooverij geweest, Stephanus staat daarin nagenoeg, ja voor zoo verre mijn

1) De hoogl. K. verstaat ook het: *ut ajunt* van Platina, niet op de gewone wijze, maar hij voegt er iets bij en vertolkt het aldus: «volgens sommigen.» Op deze wijze kan hij nu het: *ut Martinus ait* (gelijk Martinus zegt), wel gemakkelijker als daar tegenover gesteld doen voorkomen; maar is die vertolking volgens den zin van Platina? Ik noem haar eigendunkelijk, en behoud de gewone, regelmatige vertaling: «Naar men zegt;» immers redenen, om daarvan af te wijken, bestaan er niet.

geheugen getrouw is, geheel op zich zelve: zoo dat het «*Men zegt*» van Platina geene betrekking kan hebben op toovermiddelen. — Evenwel, al hadde Platina, met zijne uitdrukking: *slechte middelen*, het aanwenden van tooverkunsten bedoeld, ook dan nog blijkt het niet, met welk regt de hoogl. K. den zin van Platina zóó vertolkt, dat deze schrijver het aangehaalde gezegde van Martinus, dat Joanna «met eenparigheid van stemmen» tot Paus gekozen was, *tegenover* de slechte middelen stelde: er is in het geheele verhaal van Platina niet de minste grond voor deze tegenoverstelling te vinden.

Er moet dan eene andere uitlegging van Platina's uitdrukking: «slechte middelen», gezocht worden. Maar neen; zij behoeft niet te worden *gezocht*; want het natuurlijk verband der woorden geeft den zin, welken deze schrijver aan die «slechte middelen» hechtte, zoo duidelijk en zoo stellig te kennen, dat ik niet begrijp, hoe de hoogl. K. daaromtrent mis kon tasten. Men leze de aanhaling uit Platina. Onmiddellijk op: «Joannes... heeft het pausschap (naar men zegt) door *slechte middelen* bekomen», laat hij volgen: «Want hij was eene vrouw en vermomde zich als man» enz. Dit *want* slaat redengevend op het vorige, en kan hier niets anders betreffen, dan het bekomen van het pausschap door «slechte middelen». Door dit «want» legt Platina ons dan uit, wat hij onder die «slechte mindelen» verstond; en het is duidelijk, dat hij dezelve daarin doet bestaan, dat Joanna, ofschoon vrouw zijnde, zich als man voordeed, en zich de pauskeuze, tot welke de roem harer geleerdheid haar aller stemmen verwierf, liet welgevallen.

Dit volgehouden gedrag van Joanna is niets minder, dan eene zware heiligschending, en daarom slecht genoeg, om onder de benaming van «slechte middelen» voor te komen. Ik hoop toch niet dat de hoogl. K. den geleerden Platina, op wiens oordeel in deze zaak hij zich beroept, voor onnoozel genoeg zal houden, om gemeend te hebben, dat eene vrouw wettig en geoorloofd het pausschap aanvaarden, en de daartoe noodige H. H. Wijdingen ontvangen kan; zoo dat er hier onder die «slechte middelen» noodzakelijk nog iets anders zou te verstaan zijn. Er *behoeft* dus aan deze uitdrukking, om haar eenen gezonden zin te geven, geene andere uitlegging toegevoegd te worden; en, daar Platina zelf volstrekt geene

andere kunstgrepen neemt of gissen doet, maar zijne uitdrukking, door het volgend: «Want» enz., genoegzaam verklaart, *mag* er ook geene andere uitlegging aan worden gegeven. Die «slechte middelen» van Joanna zijn derhalve bij Platina, hare voortdurende vermomming, haar heiligschendig aannemen der pauскеuze, en wat daarmede in betrekking staat. Maar, wanneer Platina nu de «slechte middelen», waardoor Joanna het pausschap bekwaam, als een «Men zegt» voordraagt, geldt dan bij hem datgene, waarin die «slechte middelen» bestaan, dat zij namelijk eene vermomde *vrouw* was en desnietteenstaande zich vermat het pausschap te aanvaarden, — geldt dit dan, vraag ik, niet evenzeer als een «Men zegt»? Met welk recht beweert dan de hoogl. K., dat Platina althans de *hoofdzak*, dat er namelijk eene *vrouw* Paus geweest is, voor waar hield? en dat deze schrijver zich alleen over de *bijomstandigheden* met behoedzaamheid uitlaat? Men kan de woorden van Platina, zonder dezelve geweld aan te doen, slechts zóó opnemen, dat zij de pauскеuze eener vermomde *vrouw*, datgene namelijk, hetwelk hier, volgens den hoogl. K., de *hoofdzak* is, als een *Men zegt*, dat is, als een gerucht, en derhalve twijfelachtig mededeelen.

In den laatsten, hier boven (bl. 98) afgeschreven volzin, meent de hoogl. K. nog tot het besluit te mogen komen, dat Platina, «de hoofdzak aannemende, daarenboven de bijomstandigheden niet voor geheel verducht of voor geheel ongelooflijk durfde verklaren.» En dit moet volgen uit Platina's uitdrukkingen: *non abnuerim* enz. Wat dit *non abnuerim* (zal ik niet ontkennen) aangaat; de lezer gelieve slechts, op bladz. 95 en 96, n., de aangehaalde woorden van Platina in te zien, en de samenhang zal hem den zin en de strekking der bedoelde uitdrukking gemakkelijk doen begrijpen. Dit slechts wil ik er bij opmerken, dat deze latijnsche spreekwijze: *non abnuerim* nog niet eens eene stellige verzekering inhoudt. Ik veroorloof mij Platina's meening aldus te vertolken. Hij herinnerde zich, dat het werkelijk de gewoonte der Pausen was, op plegtige togten naar het Lateraan, de bedoelde straat ter zijde te laten liggen. Iets anders is het echter, of zij dit ook opzettelijk om de opgegeven reden gewoon waren. Platina treedt niet in dat inwendige der zaak; hij ziet dat het uitwendige werkelijk plaats heeft, gelijk eenige schrijvers zeggen, en zal hun daarom

op dit punt niet tegenspreken. Maar anders handelt hij omtrent de aldaar genoemde tweede bijomstandigheid. Hij zegt wel niet woordelijk: het is onwaar; maar, door aan den doorboorden, zoogenaanden drekstoel (*sedes stercoraria*) eene andere uitlegging te geven, doet hij ons duidelijk genoeg begrijpen, dat hij aan dat wanvoegelijke gebruik, hetwelk sommigen verhalen, dat er van gemaakt werd, volstrekt geen geloof slaat.

Als een ander bewijs voor zijn gevoelen haalt de hoogl. K. de woorden aan: *Haec quae dixi*, cet. «Hetgeen ik gezegd heb, wordt algemeen verhaald, maar de zegsmannen zijn niet zeker en niet bekend.» Ik wenschte, dat Z. H. G. de gronden, waarop hij uit deze woorden zijne gevolgtrekking afleidt, ten minste een weinig ontvouwd hadde. Het wil er bij mij maar niet in, hoe men vooronderstellen mag, dat een man van een gezond oordeel geloof slaat of zelfs eenige waarde kan hechten aan een gerucht, hetwelk hij zelf verklaart, afkomstig te zijn van zulke zegsmannen. 't Is waar, die verklaring: «maar de zegsmannen zijn niet zeker en niet bekend,» zegt wel niet uitdrukkelijk, dat het gerucht werkelijk «geheel verdicht» is; maar dat zij het als ongegrond van de hand wijst, ligt er duidelijk genoeg in opgesloten. De hoogl. K. had hier aan lezers van mijne soort, die met hunne gevolgtrekkingen zoo spoedig niet gereed zijn, eene groote dienst kunnen bewijzen, met zijne redenering mede te deelen. Misschien had Z. H. G.'s eigen betoog er door gewonnen: want, mij dunkt, ik mag het gissen, welligt had Z. H. G., door die zelfde wijze van redeneren, ook wel eene, hem gunstige gevolgtrekking afgeleid uit die andere woorden van Platina: «*dwalen* ook wij met den grooten hoop;» woorden, die hij nu, bij zijne vertolking van Platina's gevoelen, niet, althans niet voor zijne lezers, in aanmerking heeft genomen.

Het: *apparet, ea, quae dixi*, cet. «het blijkt dat, hetgeen ik gezegd heb, tot die zaken behoort, welke geloofd worden te kunnen geschieden,»—ook deze woorden moeten het gevoelen van den hoogl. K. opzigtens Platina ondersteunen. Maar zou men niet mogen zeggen, dat Platina hier de ligtgeloovigheid van den grooten hoop eenigzins wilde ten toon stellen en zeggen: Zie hier eens een staaltje van hetgeen men al gelooft, dat gebeuren kan? Ik beweer dit echter niet; ik vraag het slechts. In allen gevalle, de hoogl. K. kan er geen,

hem gunstiger zin uit opvatten, dan, dat Platina toegeeft, dat, hetgeen hij daar komt te zeggen, toch *mogelijk* is. — Nu, het moest ook nog *onmogelijk* zijn! — Wil nu de hoogl. K. beweren, dat Platina het, *in zoo verre* als het *mogelijk* is, «niet voor geheel ongeloofelijk durfde verklaren»; dit zij hem gaaf toegestaan. Maar dan maakt hem terstond ieder mijner lezers de opmerking, dat er een groot onderscheid is tusschen *geloofelijk* en *geloofwaardig*. Evenzeer valt het ieder in, dat er hier niet getwist wordt, of hetgene er omtrent de pausin verhaald is, absoluut *mogelijk*, maar of het *werkelijk* gebeurd zij. En, al gaf Platina de mogelijkheid toe, zoo geeft dit ons nog geen recht, om daaruit te besluiten, dat hij ook de *werkelijkheid* voor geloofwaardig hield; en dit is hier toch het punt des geschils. Dit zij genoeg, om te doen zien, dat de hoogl. K., ook op zijn eigen standpunt beschouwd, ongegronde gevolgtrekkingen maakt, en dat bijgevolg het voordeel, hetwelk hij tot dus verre uit Platina wilde trekken, nietig is.

Z. H. G. schijnt zelf gevoeld te hebben, dat zijne bewering op losse schroeven staat, en door Platina's woorden alleen al te zwak onderschraagd wordt; hij wil met dezelve ook in aanmerking genomen hebben «de aanzienlijke betrekking van dezen schrijver aan het pauselijk hof, en de *voorzigtigheid*, welke hem daardoor werd voorgeschreven.» Wij komen hierop opzettelijk terug; voor het oogenblik zij het genoeg, dat Z. H. G. hier ingewikkeld toegeeft, dat Platina's bewoordiging hem niet zoo gaaf en blijkbaar gunstig is.

Hierna moet ik, ik ben het aan mijne zaak en aan mij zelve verschuldigd, den hoogl. K. nog eene andere opvatting betwisten. Z. H. G. wil de woorden van Platina: *Haec quae dixi vulgo feruntur, cet.*; «Hetgeen ik gezegd heb, wordt »algemeen verhaald,» enz., slechts op de twee bijomstandigheden toegepast hebben, «welke hij (Platina) door *sunt qui haec duo scribant*;» (er zijn er, die deze twee zaken schrijven), «heeft aangeduid.» Daar ik hen voornamelijk op het vorige des verhaals, dat is te zeggen, op de geschiedenis van Joanna geduid heb; en daar het hier niet onverschillig is, welke uitlegging de ware zij, zullen mijne lezers begrijpen, waarom ik dit punt niet onaangeroerd kan laten. Ik meen mijne uitlegging te kunnen verdedigen, en daarmede het ongelijk van den hoogl. K. te kunnen aantoonen, op de volgende

gronden. Reeds zagen wij dat Platina de «slechte middelen» van Joanna, dat is, blijkens zijne eigene woorden, haar vrouw-zijn, hare vermomming enz., in een woord, de hoofdzak harer zoogenaamde geschiedenis, als een »Men zegt» voordraagt. Op deze laat hij nu twee bijomstandigheden volgen. Op beide maakt hij zijne aanmerkingen: het eerste punt zal hij niet tegenspreken; maar het tweede verwerpt hij, met nameijk aan de zoogenaamde *sedes stercoraria* eene andere uitlegging te geven, dan de door hem bedoelde schrijvers. Hiermede heeft hij nu, betrekkelijk deze twee dingen, het zijne gezegd: daarom beschouw ik het nu volgende: *Haec quae dixi* oet; «Hetgeen ik gezegd heb» enz., voor een beoordeelend nawoord, hetwelk het *geheels* verhaal betreft. Het komt mij trouwens niet waarschijnlijk voor, dat Platina, nadat hij zich over die twee bijomstandigheden één voor één, verklaard had, in den volgenden volzin: *Haec quae dixi* (Hetgeen ik gezegd heb), uitsluitend met dezelfde voortging; veel eer meen ik het daarvoor te moeten houden, dat hij nu eene kritische beschouwing over geheel het medegedeelde verhaal wilde geven. De inhoud van dien volzin schijnt deze opvatting ook te vorderen. Ik begrijp waarlijk niet, dat die twee bijomstandigheden zoo veel om het lijf hebben, dat de schrijver, na daarvan de eene, en wel de wanvoegelijke zoo duidelijk tegengesproken te hebben, zich wegens de mededeeling bij zijne lezers verantwoordten wilde. Veel geschikter staat die verantwoording in betrekking tot *al* het medegedeelde. Ik vind ook niet één woord, hetwelk mij den volzin in kwestie voor het vervolg of eene uitbreiding of eene opheldering van den vorigen doet nemen; niet een woord, hetwelk dien volzin bij die bijomstandigheden beperkt; terwijl daarentegen de aanhef: *Haec quae dixi* (Hetgeen ik gezegd heb) algemeen luidt, en veel gepaster over geheel het verhaal wordt uitgestrekt. Daarenboven komen er in den bedoelden volzin uitdrukkingen voor, welke niet gepast de twee bijomstandigheden betreffen; maar die, van het geheele berigt verstaan, eenen oordeelkundig ge-gronden zin opleveren. Platina zegt: «Hetgeen ik gezegd» heb wordt *algemeen* verhaald;» en iets verder: «*schier allen*» bevestigen het:» dit nu duidt eene veel algemeener verspreide zaak aan, dan, — en is daarom niet hetzelfde als — datgene, waarvan hij zegt: «*Er zijn er* die deze twee zaken schrijven.» Voorts is ook de *beweegreden*, waarom hij «hetgeen hij ge-

zegt heeft,» te boek stelde, niet op de twee genoemde bij-omstandigheden toepasselijk. Eene derzelve had hij vrijmoedig van de hand gewezen en er zijne uitlegging voor in de plaats gesteld; hoe kon hij dan hopen, zijne lezers te doen gelooven, dat hij *deze twee* bijomstandigheden medegedeeld had, om den schijn van stijfhoofdigheid, van al te halsstarige gehechtheid aan het eigen oordeel te *vermijden*? Dit laat zich immers niet gerodelijk denken. Is ook dit niet onwaarschijnlijk, dat hij, met het oog *slechts* op die twee bijomstandigheden, — waarvan hij de eerste, zonder ze eigenlijk aan te nemen, laat voor hetgene zij is, en de tweede blijkbaar verwerpt, — gezegd zou hebben: «*dwalen* ook wij met den »grooten hoop»? Neen, indien Platina hier alleen de twee bijomstandigheden bedoeld hadde, zou hij allerwaarschijnlijkst wel eene andere bewoordiging gekozen hebben. Met regt houd ik mij daarom aan de eigenlijke beteekenis der woorden, en beperk het *algemeen* luidend: *haec quae dixi*, (hetgeen ik gezegd heb), niet op die *twee* zaken, maar versta het van *alles* wat Platina hier gezegd had, vooral van datgene, hetwelk men hier de geschiedenis van Joanna zou noemen. Waarschijnlijker, ja eenig waar komt mij daarom deze opvatting voor, dat onze schrijver hier een kritisch nawoord over het medegedeelde in zijn geheel wilde spreken. Het is ook waarlijk zeer goed te begrijpen, dat een geschiedschrijver, die een veel verspreid gerucht mededeelt, hetwelk zijne overtuiging hem zegt, op geene toereikende getuigenissen te rusten en daarom niet geloofwaardig te zijn, — als eerlijk man zijne lezers wil waarschuwen. Hij wil het niet stijfhoofdig en eigendunkelijk verzwijgen, omdat het «algemeen verhaald en bijna »door allen bevestigd wordt:» toch is zijne oordeelkunde er niet mede voldaan; na dan aan de waarheid de hulde zijner overtuiging gebragt te hebben, zal hij zich de onaangename, schier afgedwongen mededeeling dier dwaling getroosten, omdat het de dwaling van het algemeen is en het verhaal toch geene onmogelijkheid bevat. — De hoogl. K. geeft mij ook gelegenheid, om, althans het hoofdzakelijke van deze mijne opvatting van Platina, door het gevoelen van dezes jongeren tijdgenoot, Sabellicus, en door dat van den, in de godgeleerdheid der hervorming, bekenden hoogl. Georgius Calixtus, te staven; doch eerst wil ik Z. H. G's. gevolgtrekkingen uit andere, vermeende, uitdrukkingen van Platina toelichten.

«Daar immers Platina,» zegt de hoogl. K., op bladz. 14, «de Pausin in de rei der Pausen, werkelijk, als den 106^{en},» medetelt; toont hij duidelijk, *althans de hoofdzak* in hare »geschiedenis voor waarheid aan te nemen; terwijl hij dien »ten gevolge ook Johannes IX, niet den VIII, maar den »IX noemt.» — De wederlegging kan kort zijn. Ik verzend den lezer naar bladz. 92 en v. Allerwaarschijnlijkst heeft de hoogl. de woorden: *a Joanne octavo*, in het *vita* van Martinus II niet opgemerkt. Hij zal ook geen exemplaar der eerste en ontwijfelbaar echte uitgave van Platina bij de hand gehad of opgezocht hebben, om zijne Keulsche editie 1529, in folio, daarmede te vergelijken, en alzoo van zijne daaraan verbondene beschuldigingen volkomen zeker te zijn. Thans weten wij, dat hetgene Z. H. G. in deze woorden tot grondslag zijner gevolgtrekkingen aanvoert, niet overeen is te brengen met de waarheid.

§ 10. *'s Hoogleeraars redenering: in aanmerking genomen de voorzigtigheid, welke Platina, wegens zijne aanzienlyke betrekking aan het Pauselyk hof, zoo als Z. H. G. meent, in acht moest nemen.*

Reeds heb ik mijne lezers verwittigd, dat ik op dit punt terugkomen zoude; en de daarop betrekkelijke woorden van den hoogl. K. staan reeds op bladz. 98 afgedrukt. Men ziet er 's hoogleeraars bedoeling; te weten: dat Platina zijn geloof aan de geschiedenis der pausin Joanna, althans wat de hoofdzak betreft, al slecht met grooter duidelijkheid te kennen kon geven; immers «in aanmerking genomen de aanzienlyke betrekking, welke hij aan het pauselyke hof bekleedde, en de voorzigtigheid, welke hem daardoor werd voorgeschreven.»

Het zal, vertrouw ik, den lezer wel niet ontgaan, dat deze geheele redenering des hoogleeraars geen' anderen steun heeft, dan die akelige, maar nog altijd onbewezen beschuldiging, dat de waarheid der geschiedenis, vooral ten aanzien van dit punt, te Rome gehaat, bemanteld, onderdrukt werd. Doch Z. H. G. zou eene ware ontdekking doen, met slechts één voorbeeld aan den dag te brengen, dat er te Rome, of ergens anders op last van Rome, iemand uit zijne betrekking ontslagen is geworden, omdat hij de zoogenaamde geschiedenis

van Joanna zonder bemanteling mededeelde, of zelfs omdat hij er de waarheid van verdedigde. Indien hij echter niet in staat is, zulk een voorbeeld te noemen en te staven; indien hij zelfs geen behoorlijk bewijs kan aanbrengen, dat er te Rome ooit zulke bedreigingen gedaan zijn of iets anders geschied is, hetwelk hieraan gelijk staat; hoe zal hij dan zijne gissingen, en wel zulke hatelijke gissingen waar maken en bij verstandige menschen geloof doen vinden? hoe zal hij dan ook aan die voorzichtigheid, welke aan Platina, uit hoofde zijner betrekking, zou voorgeschreven geweest zijn, eenige waarschijnlijkheid bijzetten? hoe zal hij zijne achterdocht daaromtrent voor menschen, op wier oordeel prijs te stellen is, regtvaardigen?

Waarschuwde 's hoogleeraars logisch gevoel hem, bij het in aanmerking nemen der aan Platina voorgeschreven voorzichtigheid, niet voor tegenspraak? Op bladz. 8 beweert Z. H. G., dat «het bekleeden van den Roomschen Stoel door eene vrouw, medegedeeld wordt door eene schier onafgebroken reeks van meest belanglooze, geloofwaardige en gezaghebbende getuigen, van de IX eeuw af tot in de XV toe; dat het bovendien, tot na de tijden der kerkhervorming, in honderde proeven en historische gedenkstukken, als het geloof en de innige overtuiging der gansche Roomsche-Catholieke Christenheid voorkomt;» en hier wil Z. H. G. wederom, dat Platina, wegens zijne betrekking aan het Roomsche hof, voorzigtig moest zijn in ditzelfde mede te deelen. Zal wel iemand met den hoogl. K. deze beide beweringen te gelijk voor waar houden? Ik geloof eer, dat velen met mij er vreemd van op zullen zien, dat een hoogl. K. nog zoo weinig met de Katholieke Kerk bekend is, dat hij in het Roomsche hof eene vijandelijkheid heeft kunnen vooronderstellen tegen eene, volgens zijne eigene beschrijving, zoo oude, langdurige en «innige overtuiging der gansche Roomsche-Catholieke Christenheid.» Neen; maar zulk eene overtuiging wordt door Rome steeds verdedigd, gehandhaafd. Ik wil hem nog meer zeggen: hij doorzoeken de «gansche Roomsche-Catholieke Christenheid;» hij zal er niet eene zoodanige overtuiging in vinden, waarvan zij althans het behoud niet aan Rome te danken heeft; ja de «gansche R.-C. Christenheid» zelve rust en steunt op Rome, en zou zonder dezen grondslag, haar godsdienstig maatschappelijk leven, haar bestaan verliezen. En Rome zou zulk eene overtuiging der

gansche R. C. christenheid onderdrukken?? Integendeel, juist die oudheid, langdurigheid en vermeende innigheid dier overtuiging moesten den geschiedkundigen en godgeleerden hoogl. tot het besluit gebragt hebben, dat zulk eene overtuiging door Rome niet tegengewerkt *kan* zijn; zij hadden hem zijne beschuldiging van dat «stelsel van bedrog en leugen» voor eene ongerijmdheid, althans voor iets onbewijsbaars moeten doen verklaren, en hem van dezelve terugschrikken.

Maar wat 's hoogleeraars mistasting, omtrent die ingebeelde voorzigtigheid van Platina, nog meer in het oog doet vallen, is, dat zij tegen dezès schrijvers eigen getuigenis strijdt. Indien er bij hem eenig aanzien van menschen te denken is, dan hield hem dit van het mededeelen des geruchts nopens de pausin *niet* terug, maar spoorde hem integendeel juist daartoe aan. Zegt hij, trouwens, zelf niet, dat hij «hetgeen hij gezegd heeft» daarom te boek stelde, «om niet den schijn te hebben, van datgene, hetwelk bijna allen bevestigen, al te stijfhoofdig en halstarrig te hebben achtergelaten?» Men ziet, hij vreesde niet, om datgene, hetwelk *bijna allen* bevestigden, te herhalen: en waarom zou hij het gevreesd hebben? waarom zou juist Platina, en Platina alleen dit algemeen verspreide gerucht niet hebben mogen navertellen? Integendeel, zijne uitdrukkingen: «het wordt *algemeen* verhaald;» «*schier allen* bevestigen het;» «dwalen ook wij met *den grooten hoop*;» geven ons allen grond, om te gelooven, dat het gerucht overal, ja, ook in Rome, alwaar hij leefde, geheel straffeloos en zonder eenige vrees rondliep. En Platina zou gemeend hebben, dat hij in het boeken van dit verhaal *voorsigtig* moest wezen!? Neen; indien er in hem eenige vrees te ontdekken is, zoo is het deze, dat hij het niet wel durfde verzwijgen.— Maar hij zegt, dat hij het «kort en naakt» te boek stelde.— juist dat deed hij, men zie zijne woorden in; juist dat deed hij, om den schijn van stijfhoofdigheid te ontgaan. En de geheele zamenhang doet ons begrijpen, dat hij het niet uit vrees voor het Roomsche hof zoo «kort en naakt» nederschreef; maar omdat hij het met zekeren weerzin in zijn geschiedwerk overnam. In allen gevalle zouden deze twee woorden den hoogl. K. geen regt geven, om zijne beschuldigingen tegen Rome vol te houden, door in Platina eene voorzigtigheid te vooronderstellen, welke deze schrijver zoo duidelijk buitensluit. Men zegge mij niet: volgens

den hoogl. K. betreft de volzin, waarin de genoemde uitdrukkingen voorkomen, niet het geheele verhaal, maar slechts die twee bekende bijomstandigheden. Ook op dit standpunt moest Z. H. G., door de aangehaalde uitdrukkingen van Platina, van zijn «in aanmerking nemen der aan dezen schrijver voorgeschreven voorzigtigheid» zijn teruggehouden. Altijd immers zegt hij, liever te willen dwalen met den grooten hoop, dan eigenzinnig schijnen. Maar ook staan die bijomstandigheden niet op zich zelve. 's Hoogleeraars eigen gezegde, dat het *bijomstandigheden* zijn, drukt reeds uit, dat zij geen zelfstandig bestaan hebben, maar slechts in verband met de legende nopens de pausin verhaald werden. Inderdaad, kon iemand het door Platina beschreven *vermijden dier straat* en het walgehoijk gebruik der *sedes stercoraria* bevestigen, zonder daarmede ook de ergerlijke gebeurtenis aan te nemen, welke aan die twee gewoonten het ontstaan zouden gegeven hebben? Wanneer Platina dan zegt, dat deze zaken «algemeen verhaald,» door «bijna allen bevestigd werden;» zegt hij dan niet tevens, dat ook de zoogenaamde geschiedenis der pausin «algemeen verhaald» en door «bijna allen bevestigd werd?» En wie zal dan, met den hoogl. K., de vooronderstelling voor zijne rekening durven nemen, dat het mededeelen van zulk een algemeen gerucht gevaarlijk kon zijn? en dat de schrijver, die deze algemeenheid van het verhaal boekt, in het mededeelen van dit verhaal eene voorzigtigheid in acht nam, die niemand onderhield? Indien Platina zich tot voorzigtigheid verplicht achtte, en indien hij die ook wilde onderhouden, zou hij zekerlijk niet gezegd hebben, dat bijna allen het bevestigden: want grievender kon hij de haters van dit gerucht al niet gepijnigd hebben. — Zoo veel onaannemelijks moest de hoogl. K. voor zijne rekening nemen, om hier, betrekkelijk Platina, zijne hatelijke beschuldigingen tegen Rome weder op te dischen.

Evenzeer als Rome, wordt hier door den hoogl. K. ook het karakter van Platina miskend. Ik weet niet of al mijne lezers met Platina's levensgeschiedenis en met zijn werk over de levens der Pausen genoegzaam bekend zijn, om de valsheid in te zien van 's hoogleeraars meening, dat Platina zich hier voor het Roomsche hof in acht nemen moest en dat hij het ook werkelijk deed.

Onder Pius II was Platina een der 70 *abbreviatores*

aan het Pauselijk hof. Paulus II ontbond dit collegie. Deze mannen beproefden, den Paus van besluit te doen veranderen; 't was te vergeefs. Onze Platina nu, in plaats van, gelijk een voorzigtig man, zoo als de hoogl. K. er een' in hem vooronderstelt, al doen zoude, — in plaats, zeg ik, van Paulus II om eene andere betrekking te vleijen, of althans zich, in die hoop, stil te houden, was integendeel, zoo als zijn eigen verhaal, in het leven van Paulus II, aanduidt, onder al de betrokkenen juist diegene, die het stoutste durfde spreken. Hij beschouwde deze opheffing als eene inbreuk op zijn en zijner collega's onvervreemdbaar regt, en deed, hetzij uit eigene beweging of in naam van allen, den Paus mondeling het voorstel, om de zaak voor de regtbank te brengen. Niets kon baten. Zelfs de toegang tot den Paus werd geweigerd. Nog hield Platina vol. Hij schreef den Paus eenen brief, waarin zekerlijk niemand een vreesachtig voorzigtig karakter zal vinden. Hij wilde niets minder, dan de vergadering van een Concilie, voor hetwelk de Paus zich verantwoordde. Ieder geschiedkundige en godgeleerde zal weten, wat dit te zeggen is. Dit schrijven berokkende hem dan ook de in-regt-stelling wegens majesteits-schennis en eene gevangenisstraf, welke, op aanhoudend verzoek eens kardinaals, na 4 maanden eindigde. Na eenigen tijd geraakte hij in verdenking van zamenzwering. Nogmaals moest hij den kerker betrekken; hij werd zelfs op de pijnbank gelegd; maar, — en dit houde men ter beoordeeling van zijn zwak of vast karakter in het oog, — niets kon hem tot eene eenige onware bekentenis, ook niet ten laste van anderen, bewegen. Daarbij werd hij nog van ketterij verdacht; doch het gehouden onderzoek pleitte èn hem èn zijne medegevangenen van alles vrij: zoo dat zij op vrije voeten gesteld werden. Eene zoete hoop hield hem sedert binnen Rome; maar de teleurstelling deed hem, na den dood van Paulus II, vrij luide klagen. Campanus verontschuldigt hem; doch niet zonder de hevigheid van deszelfs karakter uit te drukken en af te keuren. Hij schrijft:

« *Scire etiam cupio, quantum nunc Platina scavit:*
 » *Manibus an parcat, abstineatque pira.*
 » *Sin defessa (defossa?) cavo disjecerit ossa sepulchro,*
 » *Sparsarit in ventos, presserit an pedibus.*

» *Et Platinae quidem quis non ignoscat, si sit iratus?*

» *Sed parcendum est mortuis, quibus qui male dicit, facile ostendit non audere se certare cum repugnantibus.* »¹⁾

Desniettegenstaande werd onze Platina door den volgenden Paus, Sixtus IV, bevorderd tot Bibliothecaris van het Vaticaan, en uitgenoodigd om de levens der Pausen te beschrijven. Platina's vrijmoedigheid werd dan door Sixtus IV, onder wien hij schreef, niet onderdrukt, en hoe weinig hij voor zulke onderdrukking vreesde, bewijst zijne levensbeschrijving van Paulus II. Hij verhaalt ook, wel is waar, als een «Men zegt», doch zonder verder eenigen twijfel te uiten, dat Sylvester II zich geheel aan den duivel had overgegeven en door dezes hulp den Pauselijken Stoel beklommen heeft. De levensschetsen b. v. van Stephanus VI, Sergius III, zoo ook de zwarte kleuren, waarmede hij, in het leven van Marcellinus, de zeden van zijnen eigenen tijd schildert, kenmerken hem evenmin als een geschiedschrijver, die zijne overtuiging aan eene slaafsche voorzigtigheid opoffert. Lenfant²⁾, wien men toch wel geene partijdigheid voor de Katholieke Hierarchie ten laste zal leggen, zegt dan ook, dat Platina nooit beschuldigd is, van de Pausen geveleid te hebben. Hij zal niet geweten hebben, dat Illyricus³⁾ geschreven had: «Ofschoon Platina de Pausen schandelijk en onbeschaamd geveleid heeft» enz.; misschien sloeg hij er ook geen acht op. En inderdaad, deze oordeelvelling van Illyricus getuigt van zijne onbekendheid met Platina's werk, of van zijn gebrek aan oordeel, of aan waarheidsliefde.

1) *Ep. ad Gentilem Urbanitatem. Nonis Octobr. 1471*; quae inter epistolas Jacobi Piccolomini, Cardinalis Papiensis, exstat CCCXCVII; — ad calcem Pii II *ut et Jacobi Card. Pap. Commentarii rer. gestar. Francof. 1614*, f. Wij meenen die woorden aldus te kunnen overbrengen:

Ook wensch ik naar berigt, hoe Platina nu woed';
Of hij de dooden spaar', de grafzerk niet onteere,
Dan of zijn wrevle hand ook 't kil gebeente deere,
Of hij 't daar henen smijt, 't verschoppend met den voet.

Doch wie zou 't Platina niet vergeven, als hij boos is? Dan, men moet de dooden sparen; wie van hen kwaad spreekt, toont, dat hij geen moed heeft om tegenspraak af te wachten.

2) *Hist. des Hussites*, T. II, p. 200, bij N. Beets, *Diss. de Aen. Sylvii.... morum mentisque mutationis rationib.* Harl. 1839. pag. 39, not. 1.

3) L. 19. *Catal. Test. Verit.*, apud Thom.-Pope Blount, *Censura celebr. Authorum.* Genev. 1694. 4. p. 482.

Er bestaat alzoo geene reden, om, met den hoogl. K., in Platina's woorden, aangaande het verhaal nopens de pausin, eene bemanteling der waarheid te zoeken: zij moeten derhalve voor de taal zijner overtuiging worden aangezien; ook moet men van zijn oordeel ten minste die goede gedachte koesteren, dat hij geen gerucht, hetwelk hij zelf afkomstig noemt van zegsmannen, die niet zeker en niet bekend zijn, voor eene ware geschiedenis zal gehouden hebben.

§ 11. 's Hoogleeraars beroep op het gevoelen der oudere schrijvers omtrent den zin van Platina's woorden. — Platina zelf sluit Joanna buiten de opvolging der Pausen.

«Het is hierbij ook opmerkelijk,» dus gaat de hoogl. K., op bladz. 13, onmiddellijk na het, op mijne bladz. 98 aangehaalde voort, «het is.. opmerkelijk, dat *alleen latere bestrijders* der Pausin gemeend of voorgegeven hebben, in Platina's verhaal de uitdrukking van twijfel *aan de zaak zelve* aan te treffen; terwijl integendeel zelfs een Onuphrius Panvini, de eerste anders, die tegen het verhaal van Platina zich verhief, wel vele andere dingen tegen hetzelfde aanvoert, maar aan zulk een twijfelen blijkbaar niet heeft gedacht.»

Waar de woorden eens schrijvers duidelijk zijn, is eens anders uitlegging overbodig. Dat nu Onuphrius Panvinius en anderen van dien tijd zich op Platina's twijfelen niet beroepen en er, in zoo verre, dan ook niet aan gedacht hebben, is zeer overeenkomstig met het doel hunner bewijzvoering. Men leze hunne geschriften: het was hun niet te doen, om te weten of juist Platina het al of niet aanname; maar zij trachtten eeniglijk dit te bewijzen, dat hetgeen er aangaande Joanna verhaald werd en ook in Platina te lezen stond, geen geloof verdiende, ja zelfs onwaar was¹⁾. Aldus leidde hen deze

1) Onuphrius Panvinius had, hoewel hij het bestaan der pausin, in eene aantekening op het verhaal van Platina, bestreed, geene andere bedoeling. De hoogl. K. zegt, dat hij «zich tegen het verhaal van Platina verhief.» Dit gezegde kan op tweederlei wijzen verstaan worden. Indien de hoogl. K. daarmede te kennen wilde geven, dat Onuphrius den verhaler Platina tot het doel zijner tegenspraak stelde, dan heeft hij iets beweerd, waarvan in de geheele aantekening van Onuphrius geen blijk van is te vinden. Neen; maar zonder juist den verhaler aan te ran-

bewijsvoering tot het onderzoek der historische bronnen van den tijd, waarin de pausin zou geleefd hebben, en tot de beoordeeling van die schrijvers, welke als de oudste mededeelers van dit gerucht aangehaald worden. Blijkbaar komt Platina's twijfelen of bevestigen hier niet te pas. Hij, trouwens, moest zelf uitschrijven, wat hij in de zoogenaamde bronnen der geschiedenis van Joanna gevonden had. Geen wonder derhalve, dat de bedoelde bestrijders der pausin het oog meer op de oude schrijvers vestigden, en zich omtrent het gevoelen van Platina niet bekommerden. Ik begrijp daarom niet, hoe de hoogl. K. zich hier op dat stilzwijgen dier schrijvers over Platina's denkwijze beroepen kon. Ik begrijp dit te minder, daar Z. H. G. zelf, op bladz. 26, aan het bewijs *à silentio* (uit het stilzwijgen van schrijvers getrokken) niet veel waarde hecht. Bondiger zou Z. H. G. geredeneerd en beter zou hij getoond hebben, dat hij deze zaak, waaromtrent hij het algemeen gevoelen zoo stout komt tegenspreken, naauwkeurig onderzocht had en met de betrokkene schrijvers bekend was, indien hij ten minste een' enkelen der oudere bestrijders der pausin hadde aangehaald, die zich opzettelijk genoeg met Platina inlaat, en tevens van oordeel is, dat deze schrijver «aan de zaak zelve» niet heeft getwijfeld. Waarom noemde hij er geen', indien hij er eenen kende? Nu zegt Z. H. G. in het algemeen weg: «dat »alleen latere bestrijders der Pausin gemeend of voorgegeven »hebben¹⁾, in Platina's verhaal de uitdrukking van twijfel »aan de zaak zelve aan te treffen.» Maar zal men dit van den hoogl. maar zoo gaaf aannemen? Er is grond van twijfel. Het ontgaat noch Onuphrius Panvinius, noch Serarius, noch Florimond de Remond, dat het gerucht slechts als een «Men zegt» medegedeeld wordt; is het dan wel waarschijnlijk, dat zij in het: (*ut ajunt*) en in de andere woorden van Platina een *stellig* berigt en de *bevestiging* van het verhaal zouden gevonden hebben?

Het gezegde des hoogleeraars is daarenboven onwaar. *Flo-*

den, tast hij, *bij gelegenheid* van dit berigt in Platina, het verhaalde aan. Het geheele stuk van Onuphrius verraadt slechts dit doel, en geen ander.

1) *Of voorgegeven hebben.* Ook hier moest de hoogl. K. wederom zijne hatelijke vermoedens van kwade trouw, jegens zijne wederpartij, te lichten hangen. Maar wat kunnen zulke, met niets gestaafde liefdeloosheden, in het oog des bezadigden lezers bewijzen?

rimond de Remond immers, en deze behoort toch zekerlijk niet onder de *latere* bestrijders der pausin, — Flor. de R. blijft, in zijne *Antipapesse*, een oogenblik bij Platina vertoeven, neemt zijne uitdrukkingen: «... maar de zegsmannen zijn niet zeker en niet bekend ¹⁾,» «dwalen ook wij...» in aanmerking, en leidt daar wel degelijk uit af, dat de schrijver dezer woorden aan de zaak zelve twijfelde ²⁾. Mogte men Flor. de R. niet voor oud genoeg houden; welaan men hoore dan Marcus Anton. Coccius, bijgenaamd Sabellicus. Deze is een tijdgenoot ³⁾ van Platina, en behoort daarbij nog onder diegenen, welke als voorstanders der pausin worden aangehaald. Wat schrijft hij nu opzigtens het punt des geschils? «Platina» is van oordeel, dat hetgeen er aangaande Paus Joannes» (hij spreekt er over Joannes *Anglicus*, of de pausin) «ver» haald wordt, niet getrouwelijk tot de latere tijden is over» gebragt, — omdat het niet op gezag van schrijvers steunt ⁴⁾.» — Hiernaar beoordeele nu de lezer die algemeene bewering van den hoogl. K., en zijne achterdocht tevens.

Indien ons nu de laatstelijk aangehaalde woorden des tijdgenoots, tot uitlegging mogen dienen van Platina's aanmerking op het bedoelde verhaal; deze oordeelde aldus: Het verdient geen geloof, omdat het afkomstig is van zegsmannen, die niet zeker en niet bekend zijn; dat is, volgens de verklaring van Sabellicus: omdat het niet door (toereikend) gezag van schrijvers gestaafd is; met andere woorden: omdat het slechts een los gerucht is. — Maar, met welk regt mag men Platina aldus verstaan: hij haalt immers zelf eenen schrijver aan, en wel Martinus *Polonus*? Ik antwoord: met hetzelfde regt, waarmede hij zelf, na eerst Martinus geci-

1) Fl. de R. vertaalt het: *obscuris autoribus*, door: *écrivains... de peu d'estime*.

2) *Car il est aisé à juger, que ce qu'il (Platine) en a écrit, est pour faire voir qu'il n'a ignoré ce, que d'autres en avoient dict devant lui, et non pour y adjouster foy, le tenant lui mesmes, pour chose incertaine, faisant cependant cette lourde faute de passer sous silence, ce qui le faisoit entrer en doute, que tout ce qu'on disoit de Jane, estoit inventé à plaisir.* Ch. IV. n. 3.

3) Hij overleed in 1508, dat is, 27 jaren na Platina, in den ouderdom van 72 jaren.

4) *Platina parum syncera fide putat haec, quae de Joanne Pontifice traduntur, ad posteros prodita, quoniam scriptorum auctoritate laborent.* Lib. I. Enneid. 9.

teerd te hebben, naderhand oordeelen kon, dat het geen geloof verdient, omdat enz. Alvorens mij te beschuldigen, dat ik hier de moeilijkheid zelve tot oplossing geef, neme men de volgende opheldering in overweging. Ik beweer namelijk, dat deze oordeelvelling van Platina eene zeer gezonde kritiek is, en vind daarom van dien kant niet het minste bezwaar, hem in denzelfden zin, als Sabellicus, te verstaan. Trouwens, wel had hij Martinus aangehaald; maar deze kan voor het onderhavige, niet als *gezaghebbend* schrijver aangemerkt worden. Men houde slechts in het oog, dat hij ruim 400 jaren na den opgegeven tijd der pausin leefde. Martinus kan dus niet als zoodanige, wien de kritiek *getuige* noemt, optreden: hij heeft de zaak noch zelf beleefd, noch van tijdgenooten of bijna-tijdgenooten kunnen vernemen. Hij moet derhalve zijn verhaal, zal het *gezag* hebben, uit *bronnen* hebben geput. Maar Martinus noemt geene enkele bron; hij staat ook voor de waarheid niet in, maar deelt het mede als een «Men zegt.» Dienvolgens verdient het verhaal van Martinus niet meer geloof, dan zijn «Men zegt.» Mogt derhalve Platina, ofschoon hij Martinus noemt, niet met alle reden aanmerken, dat het verhaal van zegsmannen afkomstig is, die *niet* zeker en *niet* bekend zijn? en hebben wij niet alle regt, om van zijnen tijdgenoot Sabellicus over te nemen, dat Platina het *geen* geloof waardig keurde, omdat het niet op gezag van schrijvers steunt?

Ik heb reeds genoeg gedaan, om het algemeen gezegde van den hoogl. K. te logenstraffen. Om Z. H. G. echter te doen zien, dat zijne opvatting van Platina, in de vroegere tijden, niet zoo algemeen was, als hij dit meent, wil ik hem naar eenen anderen verdediger der pausin verwijzen, te weten, naar Georgius Calixtus, lutersch hoogl. van Godgeleerdheid te Helmstadt (-+ 1656). Bartoldus Nihusius spreekt hem, in een geschrift tegen deszelfs boek over het huwelijk der geestelijken (eene verhandeling tegen het celibaat), aldus aan: «Ten derde en laatste is het onwaar, dat niet een der schrijvers, welke gij voor u aanhaalt, het bestaan van Joanna de Pausin ontkend heeft. Geloochend heeft het, *gelijk gij zelf getuigt*, Platina, alwaar hij zegt: *Dwalen ook wij* (dat is, *gelijk de anderen*) *in deze zaak met den grooten hoop*. Maar, zegt gij, Platina heeft dit er bij gevoegd, om de Pausen *niet te beleedigen*; hij herinnerde zich namelijk nog den ker-

»ker, waaruit hij, nog niet lang geleden, ten tweeden male ver-
 »lost was. Maar hoe weet gij dit zoo onfeilbaar zeker? Daar-
 »van, dat gij het ten minste vermoedt? Doch indien eens een
 »ander even ligtvaardig giste, dat Calixtus zijne bewe-
 »ringen niet bewees, maar slechts vermoedde, ten einde de
 »gunst van zijn volkje te winnen, hetwelk, waar het den
 »strijd tegen de Papisten geldt, op vermoedens, niet op be-
 »wijsvoeringen aast, enz. ¹⁾.

Maar waartoe al die omhaal? de hoogl. K. had én zich
 én zijne lezers van Platina's gevoelen en daarmede van den
 waren zin zijner meermaals genoemde uitdrukkingen, met
 veel minder moeite en op eene afdoende wijze, kunnen over-
 tuigen, indien hij zijn onderzoek van, en zijne aanhaling uit
 dezen schrijver slechts eenige weinige regels voort hadde ge-
 zet. Daar hadde Z. H. G., daar hadden ook zijne lezers gezien,
 dat Platina niet meer onder de bescherming van een twij-
 felend «Men zegt,» maar op den stelligen toon, waarop hij
 gewoon is te spreken, de verkiezing van Benedictus III
 tot opvolger van Leo IV, in dier voege verhaalt, dat er aan
 geene tweejarige tusschenregering eener pausin te denken valt.
 Dit stellige bericht van Platina zou wel de beste uitlegging
 geweest zijn van hetgeen deze schrijver, door de bewuste uit-
 drukkingen in zijn verhaal, wilde te verstaan geven. Ik wil
 het hier laten volgen. Onmiddellijk na de aangehaalde plaats
 over Joanna (zie bladz. 94, 95), geeft Platina de levensschets
 van Benedictus III, en zegt, altijd volgens de Keulsche
 uitgaaf: *ex officina Eucharie Cervicorni* 1529 fol., op welke
 de hoogl. K. zelf zich beroept: «Benedictus III... *merito*
 »Benedictus *appellatus est ob sanctitatem vitae et rerum*
 »*divinarum gratiam. Sub Gregorio enim militans, cum ab eo*
 »*subdiaconatus gradum accepisset, ita deinceps vivit, ut mor-*
 »*tuo Leone unus Benedictus tanti pontificis dignus suc-*
 »*cessor haberetur* ²⁾.» — Jammer dat de hoogl. K. zijne studie

1) Bart. Nihusii Epilogus, no. XIII achter zijne uitgave van Leonis
 Allatii *Confut. Fabulae de Joanna Papissa*. Col. Agrip. 1645.

2) «Benedictus III... werd, wegens zijne heiligheid van leven en
 »goddelijke gaven, met alle regt Benedictus (de Gezegende) genoemd.
 »Want, nadat hij door Gregorius, onder wien hij in het H. dienst-
 »werk aangesteld was, tot den rang van Sub-diaken was verheven, leidde
 »hij zulk een (voorbeeldig) leven, dat, toen Leo gestorven was, men Be-
 »nedictus *alleen* waardig hield, om een' zoo groot Paus op te volgen.»

op, en zijne aanhaling uit Platina, juist daar afbrak, waar deze woorden beginnen. — De verminkingen van schrijvers, de kunstgrepen, de bedriegerijen, welke de hoogl. K. aan de Roomsche Hierarchie ten laste legt, zijn — ook dit houde de lezer in het oog — door Z. H. G. nog niet niets bewezen.

HOOFDSTUK III.

§ 12. *Theodoricus de Niem en Amalricus Augerii.*

Na Platina noemt de hoogl. K. nog twee andere schrijvers in het voorbijgaan. Bladz. 14 zegt Z. H. G.: «Andere, ofschoon «belangrijke getuigenissen der XV en XIV eeuw, van een »Theodoricus de Niem, Amalricus Augerii en anderen, kan ik thans met stilzwijgen voorbijgaan.» De hoogl. schijnt dan aan hunne verhalen, of, gelijk Z. H. G. de mededeeling dier betrekkelijk late schrijvers noemen wilde, aan hunne *getuigenissen* (?) niet zoo veel gewigt te hechten, of hij meende ze te kunnen ontberen. Men zou zelfs zeggen, dat hij, althans het door hem «belangrijk» gekeurde bericht van Theod. de Niem niet eens nagelezen heeft, en dat hij er ook niet sterk op gesteld is, dat zijne lezers het inzien: het is ten minste in het boekwerk, verwaarts Z. H. G., in de noot (9), hen verzendt, te weten: *ap. Goldastum, Monarchia R. Imperii* P. II. p. 1476 sq. niet te vinden. Nu, deze onnaauwkeurigheid, of, waar ik het liever voor houden wil, dat milde vertrouwen op andere schrijvers, is hier van al te weinig belang, om niet over het hoofd te worden gezien. Berigten, die vijf of zes eeuwen achteraan komen, kunnen, trouwens, niets anders bewijzen, dan, dat in dien lateren tijd het gerucht rondliep, misschien ook, dat het geloof vond; maar dat het verhaalde ook werkelijk voorgevallen is, bewijzen zij niet. Dan alleen verdienen zij ook in dit opzigt geloof, wanneer zij uit goede bronnen geput zijn. Het verwondert mij daarom, dat de hoogl. de berigten der vermelde schrijvers *belangrijk* noemt: of hunne belangrijkheid moest, in het oog van Z. H. G., daarin bestaan, dat Amalric. Aug. er nog eenige omstandigheden meer, dan de oudere schrijvers, wist hij te verhalen; en dat Theodoric. de Niem, onder andere nieuwigheden, ook dit bericht, dat er een stand-

beeld werd opgerigt ¹⁾, ter nagedachtenis eener gebeurtenis, welke de hoogl. K. zelf beweert, in Rome, en wel bepaaldelijk door de Roomsche Hierarchie, tot de vergetelheid te zijn gedoemd. Hoe weinig overigens Amalr. Aug., de oudste dezer twee, met de geschiedenis der 9de eeuw bekend is; hoe weinig hij derhalve de bronnen van dien tijd heeft geraadpleegd, blijkt, — zijn verhalen van bij vroegere schrijvers nog onbekende omstandigheden onaangeroerd gelaten, — blijkt hieruit, dat hij de regering van keizer Lotharius, wien de tijdgenooten zeggen in 855 gestorven te zijn, uitstrekt tot minstens na 860. Hij verhaalt, dat *Nicolaas I* in 860 Paus werd, en 9 jaren, 2 maanden en 20 dagen regeerde. «Destijds, voegt hij er bij, regeerde de keizer Lotharius» (*Lothario imperatore tunc regnante*). Misschien, zeggen eenige voorstanders der pausin, die zich op dezen schrijver beroepen, misschien bedoelde hij hier den gelijknamigen zoon van keizer Lotharius, die door eenige schrijvers zijn opvolger genoemd wordt. Ook door deze verontschuldiging zou men toestemmen, dat hij, in plaats van de bronnen te raadplegen en uit deze te leeren, dat Ludovicus zijnen vader *als keizer* opvolgde, slechts latere schrijvers volgde. Doch deze vooronderstelling is niet eens waar: want na de levensschets der pausin, die, volgens Amalr. Aug. in 858 gestorven moet zijn, geeft hij te lezen: «Destijds regeerde keizer Lotharius de eerste.» De zoon nu van Lotharius moest dan toch de *tweede* van dien naam geweest zijn. Muratori ²⁾ zegt dan ook, dat alles, wat Amalr. Aug. aangaande de Pausen tot aan den tijd van Innocentius III toe bijeengezameld heeft, van niet het minste gewigt is (*nullius momenti sunt*). Overigens, dat Amalr. Aug. ook voor hetgeen hij nopens de pausin verhaalt, geene eigenlijke bron hoegenaamd gehad heeft, blijkt uit zijn bericht zelf. Het luidt aldus: «Joannes, genoemd Engelschman van afkomst, een *Mangimertinus*, werd Paus na Leo V en was »de 110de na den H. Petrus. Deze Joannes was, naar dat »men algemeen verzekert, eene vrouw» enz. Men ziet, het gerucht is zijne bron; en onder beschutting van «Men verzekert,» deelt hij het mede voor hetgeen het is. — De hoogl. K. had dan wel reden, om zulk een bericht, zoo luide als Z. H. G.

1) Zie mijne Inleiding, § 1, bl. 11.

2) *Scriptt. rer. Ital.* T. III. P. II. pag. 4. praefat.

dit doet, met stilzwijgen voorbij te gaan; veel meer gewis, dan om het *belangrijk* te noemen.

HOOFDSTUK IV.

OVER MARTINUS POLONUS.

ARTIKEL I.

HET BERIGT NOPENS DE PAUSIN, AAN MARTINUS POLONUS
TOEGESCHREVEN, IS ONECHT.

§ 13. *Het berigt. — Gevoelens over de echtheid.*

«Bij het berigt van *Martinus Polonus*»,... zegt de hoogl. K., «moeten wij opzettelijk ons bepalen.» Z. H. G. deelt het, op bladz. 15, mede «uit een zeer oud en keurig H. S. van deszelfs *Chronicon*, waarschijnlijk wel in den aanvang der XIV eeuw reeds geschreven, en op de Leidsche bibliotheek berustende ¹⁾.» Het luidt aldus: «*Post hunc Leonem, Johannes Anglicus nat. maguntinus sedit an. II m. V. d. iiij et mortuus est rome et cessavit papatus m. 1. Hic ut asseritur femina fuit et in puerili aetate a quodam suo amasio in habitu virili athenis ducta: sic in diversis scientiis profecit ut nullus sibi par inveniretur, adeo ut post rome trivium legens magnos magistros discipulos et auditores haberet. Et cum in urbe vita et scientia magne opinionis esset in papam concorditer eligitur. Sed in papatu per suum familiarem impregnatur. Verum tempus partus ignorans, cum de sancto Petro in lateranum tenderet, augustiata inter Coliseum et sti Clementis ecclesiam peperit. Et post mortua ibidem, ut dicitur, sepulta fuit. Et quia Do. Papa eandem viam semper obliquat creditur a plerisque quod ob (de)testationem facti hoc faciat. Nec ponitur in cathalogo sanctorum pontificum cum propter muliebris sexus quantum ad hoc deformitatem.*» — De vertaling is te vinden in mijne Inleiding § 1, bladz. 4 en volgg.

1) M. SS. Latini Bibl. publicae. N°. 134. Het *Chronicon*, op perkament geschreven, eindigt hier bij Nicolaus III, Ao. 1277. — Aanteek. van den hoogl. K.

Om over de waarde van dit berigt te oordeelen, moet de kritiek in de eerste plaats onderzoeken, of het werkelijk door Martinus Polonus geschreven zij, dan of eene vreemde hand het aan diens kronijk toegevoegd hebbe. Hoe dit vraagpunt te beslissen? De kronijk van onzen Martinus was zeer gezocht: zij was trouwens van een' geacht' schrijver; zij was beknopt en naauwkeurig, en daarenboven door hare bijzondere inrigting van groot gemak. Niet eene kronijk was, in de drie laatste der middeleeuwen, zóó verspreid, als deze. Het getal der afschriften is tot aan het ontelbare toe vermenigvuldigd. Des te gemakkelijker, zou men zeggen, kan er vergelijking van H. SS. geschieden, en kan door dit middel het opgegeven vraagpunt opgelost worden. Maar ongelukkiger wijze zijn deze bronnen zóó troebel, dat slechts een scherp en wel geoefend oog er eenigen grond in zien kan. Het gebrek aan kritiek der middeleeuwen heeft bij het afschrijven en wederafschrijven dezer kronijk, zijnen nadeeligen invloed maar al te veel uitgeoefend. Ieder heeft haar tot op zijnen tijd vervolgd. Eenigen waagden het zelfs dit geschiedwerk met de dwaasheden der eigene ligtgeloovigheid te ontsieren, het met inlasschingen, zoo als zij meenden, vollediger te maken, doch eigenlijk gezegd, te vervalschen. De onbescheidenheid hierin ging soms zoo verre, dat men zijne eigene woorden den schrijver in den mond legde¹⁾. Van daar dat groote verschil der H. SS. dezer kronijk, hetwelk den deskundigen Montfaucon deed zeggen, dat het Chronicon van Martinus naauwelijks in dien staat te vinden is, waarin de schrijver het liet²⁾. — De latere kritiek heeft opgemerkt, dat dit eigenlijk de voortgezette afschriften (de H. SS., naar men wil, der tweede editie) betreft³⁾. Van daar ook die zotternijen en fabelen, welke deze kronijk te gelijk met haren schrijver, volgens getuigenis van Leo Allatius⁴⁾, in algemeene minachting gebragt hebben.

1) Bij v. *Ego Fr. Martinus Ord. Praed... praesens opusculum... usque ad IV Honorium deduxi inclusive*. Lambec. *de Bibl. Caesar.* T. II. p. 863. — Daar toch Mart. reeds vóór Honor. IV overleden was. — Verg. over deze mishandelingen, der kronijk van Mart. aangedaan, Ossolinsky in *Archiv der Gesellsch. für ált. deutsche Gesch.kunde* IV B. ss. 49, 50; Jo. Georg. Eccardi, *Corp. Hist. medii aevi* T. 1. in Prologo n. XX.

2) *Diarium Italiae* p. 49.

3) Pertz., *Archiv. für ált. d. Gesch.kunde.* V B. s. 185.

4) *Confut. fabulae de Papissa* n°. 7.

Wat nu het berigt aangaande de pausin betreft, ook daarentrent loopen de H. SS., in het al of niet mededeelen, in de wijze, waarop zij het plaatsens, — zoo zeer uit een, dat de hoogl. K. geene geringe dienst aan de letteren zou hebben bewezen, indien Z. H. G. de echtheid van hetzelfde, met toereikende gronden van waarschijnlijkheid (verder gaande bewijzen zullen er wel niet voor te vinden zijn), gestaafd hadde. Mannen, trouwens, die in het vak van letter- en geschiedkunde genoemd mogen worden, als Fabricius¹⁾ en Oudin²⁾, durven niet beslissen (de eerste schijnt echter meer *tegen*, dan *voor* de echtheid te stemmen); terwijl andere, niet minder belangrijke geleerden; als W. Cave³⁾, Lambecius⁴⁾, Echard⁵⁾, uitdrukkelijk oordeelen, dat dit verhaal in de kronijk van onzen Mart. door eene vreemde hand is ingelascht; en hunne reden is deze: omdat het in de oudste en beste H. SS. te vergeefs gezocht wordt. Bij deze laatsten voeg ik nog Leo Allatius⁶⁾ en Jo. Fabricius⁷⁾, bijgenaamd Caesar; ofschoon zij zich beiden slechts op één H. S. beroepen konden. Hedendaagsche oordeelkundigen zijn van gevoelen, dat Mart. Pol. het bewuste berigt niet in de eerste, maar wel in de tweede uitgaaf zijner kronijk opnam⁸⁾.

Ieder oordeelkundig lezer zal het met mij eens zijn, dat, bij dit verwarrende verschil van H. SS., niet het grooter getal, maar de oudheid en onvervalschtheid der H. SS. ons geschilpunt beslissen moeten: één enkel H. S., hetwelk de proef ten dezen kan doorstaan, weegt, in de schaal der kritiek, veel zwaarder, dan al de andere, waaraan deze vereischten ontbreken. — Daar nu de voorstanders der pausin zich algemeen op de kronijk van Mart. Pol. beroepen, en dienvolgens het aangehaalde berigt voor echt beschouwen, zullen wij hier onderzoeken, welke H. SS. het meeste vertrouwen verdienen, die, welke het berigt bevatten, of de andere, waarin het niet wordt gevonden.

1) *Bibl. med. et inf. latin.* T. V, l. 12 in *Martin. Strepsum.*

2) *Comment. de scriptor. Eocl. saec. XIII* T. III. col. 534.

3) *Hist. liter.*, ad saec. (XIII) scholast. ad an. 1277 in *Mart. Pol.*

4) *Comment. de Bibl. caes. Vindob.* l. II. c. 8. p. 860 sqq.

5) J. Quetif et J. Echard, *Scriptt. ord. Praed.* ad saec. XIII in *Mart. Pol.* T. I p. 364 sqq.

6) *Confut. fabul. de Joanna Papissa*, n. 7.

7) In zijne uitgaaf van *Martini Pol. Chronicon.* Colon. Agripp. 1616.

8) *Archiv. der Gesellsch. B. B.* IV, s. 55; V, 184.

§ 14. *De H. SS. der kronijk van Martinus Pol., welke het berigt bevatten, kunnen, in kritische waarde, niet opwoegen tegen de andere, welke het niet mededeelen.*

Martinus Polonus berigte in zijne voorrede, tot hoe verre hij zijne kronijk voortgezet had. Nu luiden echter de H. SS. ook hieromtrent zeer verschillend. In eenige H. SS. zegt de voorrede, dat de kronijk voortgezet is tot op Clemens IV; in andere heet zij vervolgd tot op Gregorius X; elders heet het: tot op Joannes XXI; wederom eene andere soort van H. SS. noemt Nicolaas III als den Paus, bij wien het werk eindigt; men vindt er ook, waarvan de voorrede eene nog verder reikende voorzetting belooft. Daar nu de voorreden van al die verschillende H. SS. de, daarop betrekkelijke woorden zóó mededeelen, dat ieder die voor de eigene woorden van den schrijver zelven moet houden ¹⁾; zoo heeft men hieruit afgeleid, dat onze Martinus zijne kronijk eerst tot op Clemens IV heeft afgewerkt en laten afschrijven; en dat hij die sedert onder de volgende Pausen voortzette, tot dat hij eindelijk, het jaar na de pauskeuze van Nicolaas III, dat is, in 1478, op reis naar zijn nieuwelings bekomen bisdom Gnesen ²⁾, te Bologna stierf. Martinus heeft dan meer uitgaven van zijne kronijk geschreven. Men onderscheidt er voornamelijk twee, welke men echter, indien het aan te halen gevoe-

1) «Ik, broeder Martinus, van de Orde der Predikheeren, heb dit »werkje voortgezet, tot op...

2) De hoogl. K. (bladz. 19, noot 15) zegt, dat onze Martinus «was Bisschop van Cozenza in Calabrië,» (gelijktijdig of later?) «Cappellanus Apostolicus en Poenitentiarius major, onder P. Nicolaas III. Tot Aartsbisschop van Gnesen verkoren, stierf hij, op de reis derwaarts, te Bologna, in het jaar 1278. Conf. Cave, script. Eccles. p. 646.» Het doet wel zoo veel niet ter zake; maar om der naauwkeurigheid wille, maak ik op dit gezegde, de volgende aanmerking. Men ziet, de hoogl. verzendt naar Cave. Maar, luidens mijne editie van Cave (Basil. 1746), stemt deze schrijver niet in alles met het gezegde des hoogleeraars overeen. Hij zegt eigenlijk, dat Car. Vischius (*Bibl. Script. Cisterc.*) onzen Martinus tot Aartsbisschop van Cozenza maakt (*archiëpiscopum consentinum facit*); doch verre van dit aan te nemen, rekt hij hem ditzelfde als eene grove dwaling toe (*immane errat*). Meer anderen, bij Quetif et Echard, t. a. p., waren van dit gevoelen; maar Echard wederlegt het; Bartholomeus (gewoonlijk Ptolomeus, ook wel Tholomeus) *de Lucca*, een tijdgenoot, onderscheidt namelijk zeer naauwkeurig onzen Martinus van zekeren onge-noemden Aartsb. van Cozenza (*Archiëp. Cusentinus*).

len daarover gelden moeste, juistcr eene tweederlei redactie zou noemen. De meeste H. SS. namelijk, welke tot aan Joannes XXI of Nicolaas III loopen, verschillen, ook wat den inhoud betreft, merkclijk van de vroegere, die de geschiedenis slechts tot Clemens IV vervolgen. Hierom wordt er gedacht, dat Mart., eenigen tijd na Gregorius X, zijn werk nogmaals onder handen genomen, het met vele bijvoegselen vermeerderd en met een ander zijner geschriften: «Over de vier Monarchiën,» als ook met dat «over de bewonderingswaardigheden van Rome» (deze twee geschriftjes zijn misschien een en hetzelfde), vereenigd heeft ¹).

Een ieder zal hieruit gemakkelijk begrijpen, dat die H. SS., welke na den dood van Martinus *Polonus* voortloopen, indien zij althans door dezelfde hand geschreven zijn ²), in ouderdom niet kunnen opwegen tegen de anderen, die mét of vóór de pauskeus van Nicolaas III eindigen. Wat zij in ouderdom verliezen, ditzelfde verliezen zij ook in kritische waarde; tenzij het van elders blijke, dat er het eigenlijke werk des schrijvers onaangeroerd bleef. Dáár, waar de jongere H. SS. niet overeenkomen met de oudere, stelt men het meeste vertrouwen op deze laatste. Doch indien ook die H. SS., welke niet verder reiken, dan de schrijver geleefd heeft, onder elkander verschillen? Ook dan zou men, over het algemeen gesproken, de voorkeur geven aan de oudsten, en daarom diegenen, welke tot Clemens IV gaan, boven de anderen stellen: het is trouwens duidelijk, dat zij of zelveu of althans de H. SS., naar welke zij afgeschreven zijn, voor ouder moeten gehouden worden, dan diegene, welke de geschiedenis verder voortzetten. Nogtans, opzigtens de H. SS. der kronijk

1) Oudin. l. c. *Archiv.* IV s. 49. Toen zou Martinus het verhaal nopens de pausin in zijne kronijk hebben opgenomen (s. 55); toen zou hij haar ook met nog ongelooflijker (s. 56) fabelen vermeerderd hebben: zij zijn, trouwens, in het H. S. door Leo Allatius geroemd, niet te vinden. — Later zal ik, en naar ik meen, op goede gronden, dit gevoelen deels bestrijden, deels wijzigen; thans zij het genoeg, in het voorbijgaan in bedeking te geven, of Martinus, bij die zoogenaamde vermeerderde uitgave, kindsch begon te worden, of misschien reeds werkelijk sufte? Zijne latere benoeming tot Aartsbisschop van Gnesen doet zoo iets niet denken.

2) Indien eene oude hand het H. S., niet verder dan tot 1277, dat is, tot aan Nicolaas III, geschreven, en eene jongere hand het vervolgens voortgezet heeft, moet het niet onder de H. SS. van latere dagteekening gerekend worden.

van onzen Martinus, kan aldus niet geredeneerd worden; zoolang althans het gevoelen nopens de meerdere uitgaven van zijn geschiedwerk geldig blijft: want, hiernaar geoordeeld, kunnen de H. SS. tot aan Joannes XXI of Nicolaas III, ofschoon met belagchelijke sprookjes aangevuld, even zoo wel echt en het werk des schrijvers zijn, als die tot Clemens IV. Hier moeten derhalve andere kenteekenen van echtheid beslissen: daarover in de volgende §.

Wat nu ons geschilpunt aangaat, dit is zeker, dat het berigt aangaande de pausin in de H. SS. der eerste uitgaaf, die namelijk tot Clemens IV reiken, en die dus ongetwijfeld de oudste zijn of naar de oudste zijn afgeschreven, — niet te vinden, of blijkbaar eene inlassching is ¹⁾. Men zal echter uit het voorgaande ligtelijk inzien, dat hier alleen nog niet uit af te leiden is, dat Martinus het ook niet in de tweede, zoogenaamde omgewerkte uitgave zijner kronijk heeft geschreven. Zelfs heeft het gevoelen, dat het berigt in de tweede uitgave echt is, bij den eersten opslag des oogs, veel voor zich. Het is, op weinige uitzonderingen na, in alle H. SS. dier uitgave te vinden. Men zou hier tegen inbrengen kunnen, dat verre de meeste H. SS. eenige jaren, dat er niet weinige zelfs eenen geruimen tijd, na den dood van Martinus *Pol.* voortgezet, en daarom niet terstond, of zelfs lang na zijn overlijden geschreven zijn: en werkelijk zijn er uit de dertiende eeuw, waarin hij leefde, uiterst weinigen te vinden ²⁾. Maar men moet ook, van de andere zijde, in het oog houden, dat, ik vertrouw te mogen zeggen, vele dergelijke H. SS. uitdrukkelijk aanteekenen, waar het eigen werk van Martinus ophoudt; zoodat zij dit niet met de voortzetting verwarren, en aldus het *ouder* H. S., waarnaar zij afgeschreven werden, ten minste eenigermate (in hoe verre? is hier niet uit te maken) vertegenwoordigen kunnen ³⁾. En, in

1) Zoo is het bijv. in den *Codex Florentinus S. Mariae Novellae* op den rand geschreven. — Echar d, p. 367.

2) Verg. de opgave van den gel. Pertz, in *Archiv.* V s. 183 ff. VII. s. 655 ff.

3) De gell. Dümge en Mone hebben echter bevonden, zijn althans van gevoelen, dat dit met betrekkelijk weinige H. SS. het geval is. Zij spreken over de voortzetting na den dood van Mart., welke zij in zeker H. S. aantreffen, en zeggen: « *Ista autem continuatio nequicquam*, ut assolet, » *autoris primi sub nomine venditur, sed ubi finit Poloni opus ingenue » adscriptum est.* » Het Leidsche H. S., onder de Grieksche, n°. 45 c. (74 A.),

allen gevalle, zijn er nog zóó vele H. SS. zonder voortzetting, dat hun aantal voor genoegzaam mag gerekend worden, om, door hunne mededeeling van het bewuste berigt, de eensluidendheid der anderen te bevestigen.

Maar er zijn andere beweegredenen, welke het gezag dier H. SS. verkleinen. Wanneer zij nader ingezien worden, baren zij zalk mistrouwen, dat de geleerde Dümge en Mone, in het verslag van hunne literarische reis, verklaren, dat al de H. SS. der onderhavige kronijk, welke zij in de boekerijen gevonden hadden, van later dagteekening, onecht en met inlasschingen waren ¹⁾. Men drukke hier niet zóó zeer op dat «van later dagteekening» (*aevi recentioris*), als of hier slechts de jongste H. SS. geïnterpoleerd heeten: immers zij noemen ook eenen *Codex San-Gallensis* uit het begin der 14de eeuw op. Een ander, welken zij noemen, gaat niet verder, dan tot Joannes XXI; een derde is van dezen Paus af, tot op Pius II (1464) voortgezet, zóó nogtans, dat het einde van het eigen werk des schrijvers getrouw staat aangeteekend. Derhalve, mogen ook deze een ouder H. S. vertegenwoordigen, zoo brengen de genoemde reizigers, ingevolge de aangehaalde verklaring, de echtheid en zuiverheid van dit laatste mede in verdenking.

Hoe zeer inderdaad juist deze kronijk door allerlei vreemde innengselen vervalscht is, blijkt uit het groote verschil der H. SS. onder elkander. Reeds haalde ik, in de vorige §, eenige getuigenissen hiervoor aan; ik kan er dat van Simler nog bijvoegen. Hij had vier H. SS. gelezen, die veel meer bevatten, dan de gedrukte kronijk onzes schrijvers (*copiosiora multo quam expressum* ²⁾). Suffridus Petrus zegt, dat zijne

zegt in de voorrede: «tot aan Joannes XXI;» maar loopt, zonder het einde van het werk des schrijvers aan te teekenen, tot aan Martinus V door. Een ander Leidsch H. S., onder de Lat. n°. 69, teekent het aan, maar met rooden inkt, onder aan de bladzijde, bij wijze van noot. Of ook het Leidsche H. S. n° 134 dit wel in acht neme, herinner ik mij niet juist: de voorrede zegt: «tot aan Joannes XXI;» toch wordt er nog van de pauskeuze van Nicolaas III gerept. Het voornaamste H. S. van Suffrid. Petr. verzuimde insgelijks, tot niet geringe verwarring des uitgevers, het eigen werk van Martinus van de voortzetting te onderscheiden.

1) *Sunt enim (quos in bibliothecis invenimus, Codd. Mti.) omnes aevi recentioris, spurii omnes et interpolati. Archiv. III s. 222.*

2) Florim. de Rem. *Antip.* Chap. II. n°. 6. Verg. Bayle, art. *Polonus (Mart.) Rem. B.*

editie van *Martinus Pol.* een derde grooter is, dan de vorige, te Bazel 1559; en toch moet deze wederom zaken bevat hebben, welke in zijne H. SS. niet te vinden waren; hij is zelfs verwonderd, hoe zulke dingen, waaraan de schrijver wel nooit gedacht zal hebben, er zijn binnengeslopen ¹⁾. Nu zag Simler wederom een oud H. S., hetwelk geen gelijkenis had met datgene, hetwelk Suffridus Petr. had doen afdrukken. Stenzel verzekert daarenboven, dat de H. SS. *gewoonlijk* afwijken van de uitgave van 1559 ²⁾. Ziedaar eenige getuigenissen van geleerden, die het inwendige der H. SS. onzer kronijk nagezien hebben. Hoe kan men ontraadselen, wat van *Martinus*, wat daarentegen van anderen zij; indien het niet gelukke, eenige kenmerken van echtheid te ontdekken, waarnaar de waarde der H. SS. te beoordeelen is?

Maar wat in ons geschilpunt van het grootste belang is en niet mag worden over het hoofd gezien, is ongetwijfeld de tijdrekening. Indien *Martinus* dan waarlijk geschreven en geloofd heeft (beide immers wordt er vereischt, zal hij hier als getuigen optreden), dat *Joanna*, gedurende 2 jaren en eenige maanden, op den Stoel van Rome is gezeten geweest; zoo moet hij haar ook twee jaren toekennen in zijne chronologie. Dienvolgens zullen ook die H. SS., welke het berigt nopens haar mededeelen, eene veel aanbevelenswaardiger jaartelling, althans voor dien tijd, waarin zij de pausin plaatsen, moeten aanbieden, dan de anderen. Juist het tegendeel is waar. Terwijl de beste H. SS. *zonder* dit berigt, wegens hunne jaartelling zelve, het merkwaardigste zijn, brengen daarentegen de H. SS. *met* dit berigt, wegens dit zelfde punt, zich in de grootste verdenking van onechtheid. Eenige dezer, gelijk bijv. het Leidsche H. S. n°. 134, waarop de hoogl. K. zich beroept, bieden, althans voor de tijden, waarin de pausin zou geleefd hebben, volstrekt geene aanteekening van jaartallen aan ³⁾. De anderen wederom, die hen aangeven, loopen in dit opzigt zoo zeer uiteen, dat het niet mogelijk is, de oorspronkelijke chronologie des schrijvers te ontwarren. Dit ondervond *Suffridus Petr.* reeds met zijne drie H. SS. en, wat den tijd der pausin in het bijzonder betreft; hieromtrent, zegt hij in

1) *Martini Pol. Chronicon*, ed. Suffridus Petr. Antv. 1574. *Praef.*

2) *Archiv.* IV, s. 102.

3) Verg. daarenboven de lijst van H. SS. in *Quetif et Echard*, l. c. p. 368 sq.

zijne *Annot. in Joann. Angl.*, verschilden zij allen niet alleen van de uitgave van 1559, maar ook onderling.

Hoe zeer zulk een verschil en zulke verwarring de H. SS. eener *kronijk* in waarde doen dalen valt een ieder in het oog: zoodra de jaartallen of verplaatst of geheel weggelaten worden, kan men er tusschenvoegen, wat men wil. Hier, daarenboven, waar het de *kronijk* van Mart. *Polonus* geldt, is het gebrek aan of in de jaartelling een zeker bewijs, dat zulke H. SS. niet zuiver volgens het oorspronkelijke afgeschreven zijn, en rijst er een niet ongegrond vermoeden op, dat eens vreemde hand er van het hare bijvoegde. De volgende § zal dit verder ophelderen, en daarenboven nieuw gewigt geven aan de volgende bedanking, die echter nu reeds tamelijk zwaar is. Die bedanking is namelijk, dat, ik zou durven zeggen, *alle* H. SS., die het bedoelde berigt mededeelen, de jaartallen der Pausen, die omtrent den aangegeven tijd van Joanna geregeerd hebben, indien zij die aantekenen, zóó opgeven, dat er de vervalsching zichtbaar is. Nu eens verkorten zij willekeurig en tegen het gezag niet alleen der geschiedenis, maar ook der andere H. SS. van Mart. *Pol.*, den regeringstijd der Pausen; dan geven zij dien verschillend van elkander op; dan wederom spreekt hunne eigene jaartelling zich tegen. Ik behoef den lezer niet opmerkzaam te maken, hoe zoo iets hier, waar het eenen betwisten regeringstijd van *twee jaren en vijf maanden* geldt, het berigt daaromtrent, in eenen zoo naauwkeurigen geschiedschrijver, als wij *Martinus Pol.* weldra zullen leeren kennen, als onecht en tusschengeschoven kenmerkt. Ik wil mijne bewering met voorbeelden staven. De uitgave: *Martini Poloni Chronic. ed. Suffridus Petrus*, Antv. (Plantin.) 1574, — zal het eerste opleveren ¹⁾. Leo V (IV) wordt Paus in 847, en regeert 8 jaren, 3 maanden, 6 dagen. Tusschen hem en de pausin verlopen 6 dagen. De pausin of *Joannes Anglicus* regeert sedert 855, gedurende 2 jaren, 5 maanden en 4 dagen. Na eene vacature van 1 maand, beklimt *Benedictus III* den Pauselijken Stoel in 857 ²⁾, en behoudt dien 2 jaren en 5 maanden. Daarna staat de

1) Ik kan er bijvoegen, dat *Suffridus Petr.*, in zijne *Præfatio*, p. 8, zeer klaagt over den stijl niet alleen, maar ook over de *volstrekt verwarde tijdrekening, ingeschovene leugens* enz. der eerste editie van *Herold*, te Bazel 1559.

2) Ik volg de jaartallen, die in de uitgave van *Suffr. Petr.* *niet* onder-

H. Stoel 15 dagen open; en Nicolaas I is Paus in 859. — Indien nu Paus Leo op den 1 Januarij van 847 Paus ware geworden, kon, volgens de bovenstaande tijdrekening, Paus Nicolaas I niet vóór het einde van Maart in 860 het pauschap aanvaard hebben, en toch staat hij in dezelfde editie van onzen Martinus, welke deze tijdrekening mededeelt, reeds in 859 als Paus opgeteekend. Maar, volgens dezelfde editie, had Sergius, die er in 844 gezegd wordt Paus te zijn geworden, 3 jaren en 2 maanden geregeerd, en was na hem de H. Stoel 15 dagen onbezet gebleven: het moet dus zekerlijk reeds half Maart van 847 zijn geworden, vóór dat Leo den Pauselijken Stoel beklom. Derhalve moet ook Nicolaas I twee en eene halve maand verder in 860, dat is in het midden van Junij, Paus zijn geworden. Ziedaar, hoe deze chronologie in slechts 4 of 5 pausen, vóór en na het berigt nopens de pausin, zich over de 5 maanden tegenspreekt ¹⁾. Maar 't wordt nog erger, wanneer men deze chronologie narekent, naar het ware tijdstip van Leo's dood, gelijk de geschiedenis het opgeeft en ook de onderhavige editie van Mart. Pol. zelve het, hoewel met verschil van slechts eenen dag, aanduidt. De editie zegt namelijk, in overeenstemming met de Leidse H. SS. en met de uitgave van Keulen 1616, dat de gedachtenis van Leo gevierd wordt op 16 Julij ²⁾. Daar het nu het gebruik onzer H. Kerk is, bij voorkeur den sterfdag harer Heiligen te vieren, en ook ten aanzien van Leo's feestdag, deze gewoonte onderhouden is; zoo geeft de editie, door de vermelde uitdrukking, te kennen, dat Leo op den 16 Julij (855) gestorven is. Daarna, zegt de editie, bleef de H. Stoel 6 dagen open: Joannes *Anglicus* of de pausin zou dan op den 22 Julij van 855 de pauselijke regering aanvaard hebben. Hare regering duurde 2 jaren, 5 maanden en 4 dagen; na

scheiden zijn door een sterretje, omdat zij in zijn berigt, hetwelk er de *annotationes* vooraf gaat, de jaartallen van Martinus (*numerus Martinianus*), zoo als namelijk de editie van 1559 die opgaf, genoemd worden.

1) Het zal den lezer ook wel in het oog zijn gevallen, dat Nicolaas I, die eigenlijk in 858, den 24 Apr., tot Paus gewijd is, volgens deze opgaven, ruim twee jaren, bijna den tijd, dien men aan Joanna geeft, achteruit geschoven wordt.

2) Dit is een misslag. Het *Liber pontificalis*, aan Anastasius den *Bibliothecaris* toegeschreven, noemt als sterfdag van Leo, den 17 Julij; en werkelijk wordt, volgens het hier bealissend *Martyrologium Romanum*, zijne gedachtenis, te Rome, op den 17 Julij gevierd.

haar was eene vacature van 1 maand: dehalve kon Benedictus III haar niet opgevolgd hebben, vóór den 26 Januarij van 858; en evenwel zien wij dezen, in de editie, reeds op 857 geplaatst. Ziedaar eene nieuwe tegenspraak. Een van beide: of eene vreemde hand heeft hier het werk van onsen Martinus vervalscht; of Martinus zelf was een slordig geschiedschrijver. Dat nogtans het laatste volstrekt valsch is, zal uit de volgende § blijken. Welk vertrouwen verdienen, welke aanspraak op echtheid hebben dan zulke H. SS.?

Echard geeft nog andere stalen van zulk eene blijkbaar valsche Chronologie. De *Codex*, welken hij (p. 366) noemt *Victor. 597*, plaatst Gregorius IV, niet, zoo als de geschiedenis en zoo als ook andere H. SS. onzer kronijk, op 828 maar op 826; en ofschoon hij 16 jaren geregeerd heeft, komt er zijn opvolger reeds op den regel van 839 te voorschijn. Leo staat er, in plaats van op 847, op 845; en in weerwil dat deze Paus 8 jaren op den H. Stoel gezeten heeft, prijkt Joanna er reeds, op den regel van het jaar 850; terwijl dezer opvolger, Benedictus III, niet na 2 jaren enz., den regeringstijd der pausin, maar eerst op den regel van het jaar 858 als Paus optreedt. — Een andere *Codex*, bij Echard, *Colbertinus 159* (eenmaal noemt hij dien: 129), welke aan Petrus de Luna, door zijne partij Paus Benedictus XIII genoemd, heeft toebehoord, teekent van 1 tot 1265, alle jaren op den witten rand der bladzijde aan. Ieder Paus heeft hier dan even zoo vele jaartallen naast zijne levensschets staan, als de duur zijner regering vordert. De bladzijde, waar Joanna vermeld staat, maakt eene uitzondering. Er moesten namelijk eenige jaren voor haar gevonden worden. Alzoo geeft dit H. S. aan Sergius II, in plaats van drie, slechts één regeringsjaar. Leo heeft nu, niet 847, maar 845 naast zich, op den rand der bladzijde staan; en, in plaats van 8, ontvangt hij slechts 6 jaren. Daarop volgt de pausin, welke, hoezeer het bericht zelf haar slechts 2 jaren enz. toekent, evenwel de 4 jaren, 851—854, op hare zijde heeft. — Is het niet duidelijk, dat hier twee jaren van Sergius aan Leo ingeruimd zijn, en dat de vier jaartallen van Joanna regtens aan Leo toebehooren? De inzage van het H. S. bevestigt dit allezins. Joannes Margantinus (aldus wordt de pausin er genoemd) wordt er *niet* geplaatst als een Paus, die na Leo geregeerd heeft. Dat bericht over de pausin is er

namelijk niet medegedeeld als eene zelfstandige levensochts: het begint niet met eene groote letter, of op eenen nieuwen regel, gelijk dit met de levens der andere Pausen het geval is; maar het is er niets anders, dan een aanhangsel op het leven van Leo. Van daar dan ook, dat er de jaren van Leo naast aan geplaatst zijn. Ten overvloede is er het inlassingsfeit vrij duidelijk kenbaar. Er bevindt zich in ditzelfde H. S. eene drievoudige chronologische lijst, door dezelfde hand geschreven. Op die kolom nu, welke, luidens het opschrift, de chronologie der kronijk van Martinus *Pol.* bevat, is de pausin of Joannes *Angl.* niet te vinden; maar Leo staat er, naar behooren, op 847, en onmiddellijk na hem Benedictus op 855. Zeer waarschijnlijk was het bewuste berigt, in het oudere H. S., waar het onderhavige naar afgeschreven werd, niet opgenomen; in allen gevalle, hij, die deze lijst uit de genoemde kronijk getrokken heeft, erkent hier blijkbaar, dat de pausin niet tot de *chronologie* van Martinus behoort. Maar datgene, voor hetwelk dezes jaartelling geene plaats inruimde, kon ook in zijne kronijk niet echt zijn: dienvolgens is er het berigt nopens de pausin niets anders, dan eene inlassing. De volgende § zal deze redenering volkomen wettigen.

Ongaarne zet ik het geduld mijner lezers nog langer op de proef, met het getal der voorbeelden te vergrooten; doch ik vlei mij, dat de liefhebbers van kritiek en deze bijzonderheden met genoegen zullen lezen, en de grootere kracht zullen gevoelen, welke mijne bewijsvoering er door verkrijgt. Echard spreekt nog over de chronologie van andere H. SS. De *Codex Regius* (te Parijs) 5224. teekent, bij iederen Paus, het jaar aan, in welks loop hij, volgens de chronologie van Martinus, het pausschap aanvaarde. Leo staat er op 847, en Benedictus op 856 (moet zijn 855): de pausin, hier Joannes *Margantinus* genoemd, is er tusschen beide geplaatst, doch *zonder* jaartal. — De *Codex Regius* 5225. I. begint de jaartelling te verwarren op dezelfde bladzijde, waar het berigt nopens de pausin is medegedeeld. Stephanus IV staat er, tegen de andere en de beste H. SS. onzer kronijk in, op 801 (in plaats van op 816); de volgende Pausen zijn er insgelijks naar verkeerde jaren verhuisd: Leo komt er niet op 847, maar op 833 voor; en deze wanorde duurt vervolgens voort. — Ik zal er de tijdrekening bijvoegen van

het jongere Leidsche H. S., door den hoogl. aangehaald op blad. 18: het is onder de Latijnsche H. SS., n°. 69. Het tce- kent over het algemeen slechts de jaren aan, waarin de Pausen gekozen werden, en plaatst die, niet gelijk Martinus zelf dit gedaan heeft, aan het begin van den regel, maar in den tekst. Het heeft den oorspronkelijken vorm dezer kronijk nog eene andere en grootere verandering doen ondergaan. In plaats van de geschiedenis der Pausen en keizers, tegen over elkander, parallel te doen voortgaan; beschrijft het eerst de daden der keizers, en daarna die der Pausen. Hieruit is dan ook de inlassching ontstaan, dat bij het jaar der Pausen ook de naam des tijdelijken keizers gevoegd wordt. Leo IV ¹⁾, zoo leest men er, werd Paus in 847, ten tijde van Lotharius I; hij regeerde 8 jaren, 3 maanden en 6 dagen, en liet den H. Stoel 6 dagen open. Joannes *Anglicus* (de pausin) werd na Leo gekozen, in 856, zat 2 jaren 5 maanden,..... dagen ²⁾: de H. Stoel stond 1 maand ledig. Benedictus in 856, zat 2 jaren, 5 maanden. Nicolaas I in 858, elders vindt men hem in 857; hij zat 9 jaren, 2 maanden 20 dagen. — Joannes *Anglicus* of de pausin en Benedictus III staan dus op hetzelfde jaar aangeteekend. Ik ben echter aan mijne overtuiging verschuldigd, te doen opmerken, dat hieruit nog niets tegen de gevolgelijkheid van dit H. S. is af te leiden: want het kwam mij voor, dat de jaartallen der *verkiezing* van Benedictus en Nicolaas eene latere verandering ondergaan hebben. Toch blijkt het in de daarop volgende Pausen, dat ook dit H. S., zoo als het oorspronkelijk geschreven werd, zich in zijne jaartelling handtastelijk tegensprak. Aan de cijfers van de jaren enz, welke Bened. en Nicol. *geregeerd* hebben, is niet de geringste verandering te zien, zoodat wij daardoor in staat zijn gesteld, de jaartelling van het H. S. na te rekenen. Adrianus nu, de opvolger van Nicolaas, wordt er gezegd gekozen te zijn in 867; hij zat 5 jaren, en na hem werd Joannes VIII gekozen, in 872. Ik was door de genoemde veranderingen opmerkzaam gemaakt, zag daarom naauwkeurig toe; maar nooh de gele vlek op de cijfers van het jaartal, welke even te voren mijn vermoeden

1) Dit H. S. noemt, soewel als het Leidsche H. S. 184, dezen Leo, niet, gelijk vele anderen, den V, maar beter, den IV.

2) Het cijfer vóór: *dagen*, is met anderen, bleeker inkt onduidelijk gemaakt.

had opgewekt, noch eenig ander spoor van verandering was bij deze twee laatst genoemde Pausen te vinden; het papier is er geheel blank en gaaf; terwijl echter de levensschetsen der op hen volgende Pausen wederom dezelfde vlakken zichtbaar aanbieden. Derhalve is, volgens dit H. S., Adrianus in 867 gekozen; nogtans, men telle den genoemden regeringstijd zijner voorgangers op: — Adrianus moest, de 2 jaren eerder pausin medegerekend, niet in 867, maar in 869, zijn Paus geworden. Men ziet, de jaartelling van het H. S. spreekt zich onmiskenbaar tegen; of, indien men liever wille, het H. S. telt den regeringstijd van Joanna niet mede; sluit dien derhalve buiten de opvolging der tijden, buiten de werkelijkheid. Maar ook dit is, de eigenaardige inrigting onzer kronijk (waarover de volgende §.) in aanmerking genomen, een bewijs, dat het berigt in deze kronijk niet echt kan zijn.

Men sla nu het gebrekkelijke van ieder H. S. zelf gade; men neme in aanmerking hoe zeer zij, onderling vergeleken, wat de jaartelling aangaat, uit elkander loopen; en welk oordeelkundige zal gelooven, dat die H. SS. nog zuiver dezelfde zijn, zoo als het oorspronkelijke uit de hand van Martinus kwam? wien zal het integendeel niet duidelijk zijn, dat er inlasschingen en veranderingen in plaats vonden? en wie zal vooral het berigt nopens de pausin, rondom, ja door en wegens hetwelk al die wanorde gebeurt, voor echt, voor het werk des schrijvers zelven beschouwen?

Daarenboven doet ook de verschillende wijze, waarop dit berigt in de H. SS. der kronijk van onzen Martinus is medegedeeld, aan eene inlassching denken. Men vindt H. SS. ook der tweede uitgave, waarin de pausin, niet in den tekst, maar er buiten, op den rand, of althans zóó vermeld staat, dat de inlassching blijkbaar is ¹⁾. Er zijn er zelfs, waarin zij volstrekt geene plaats heeft bekomen ²⁾. Eenige H. SS. voegen, gelijk bijv. de editie van Suffridus Petr., aan iederen Paus een nommer toe, om aan te duiden, de hoeveelste hij geweest is. Daar heeft dan ook Joanna zulk een getalmerk, doch in tegenspraak met het berigt, hetwelk zegt, dat zij onder de Pausen *niet* wordt medegesteld. Andere H. SS. echter deelen het

1) Twee voorbeelden hiervan, medegedeeld door den gel. Pertz, *Archiv.* VII s. 657, n. 12 en 13.

2) Ald. s. 659, n. 25. Ingevolg de *Cod. Navarr.*, bij Quetif et Echard. p. 366.

berigt mede als een aanhangsel aan het leven van Leo V (IV). Terwijl in die H. SS. het leven van iederen Paus met eene groote letter en op eenen nieuwen regel begint, sluit zich het berigt, zonder door eene dergelijke kapitale letter onderscheiden te worden, onmiddellijk en in het midden van of achter aan den regel, aan het leven van Leo¹⁾. Zou deze uitzondering, die nergens anders in die H. SS. voorkomt, dan niets te kennen geven? Voorzeker duidt het iets aan. De aldus geplaatste Joanna staat er niet zóó vermeld, gelijk *alle* andere Pausen, die werkelijk op den H. Stoel hebben gezeten en die, omdat zij den loop der geschiedenis gedurende eenigen tijd vervolgd hebben, ook in de tijdrekening moeten worden opgenomen, en daarom eene eigene, zelfstandige plaats in de kronijk van Martinus ontvingen. Nu blijkt het ook uit onze waarnemingen omtrent de chronologie der H. SS., dat Joanna niet in de tijdrekening van Martinus te huis behoort, maar er buiten omzwerft; met alle regt vermeen ik daarom, het bewuste berigt te mogen, ja te moeten houden voor iets, hetwelk, hij wijze van aanhangsel, en wel, gelijk de volgende § zal toonen, door eene vreemde hand, bij het leven van Paus Leo gevoegd is.

De bewoording zelve van het berigt kan dit gevoelen slechts versterken. De levensschetsen van *alle* andere Pausen na den H. Apostel Petrus²⁾, beginnen in alle H. SS. zóó, dat het eerste woord steeds de naam des te beschrijven Pausen is. Ook hierop maakt Joanna en zij alleen, eene uitzondering. Aangaande haar heet het: «*Post hunc Leonem Joannes Anglicus*» cet. (Na dezen Leo, Joannes de Engelschman enz.). Steekt dit niet in het oog vallend af? Is het, na alles, wat wij er

1) Aldus o. a. in het Leidsche H. S. 134, in dat van Tongerlo, bij Suffr. Petr. annot. in *Joannem Angl.*

2) Ik zeg: na den H. Petrus. In de editie van Suffr. Petr. begint namelijk ook het berigt nopens den H. Petrus, op deze wijze: «*Post passionem Domini, anno sequenti, B. Petrus, Apostolus*» cet. (Het volgende jaar na het lijden des Heeren, de H. Petrus, apostel enz). In het Leidsche H. S. en ook in het betere H. S. der editie van 1616 te Keulen, staat het: «*Na het lijden*» enz. niet op een' nieuwen regel. Men leest er: «*Christus crucifigitur, et de Saulo Paulus efficitur. Post passionem*» etc. (Christus wordt gekruist, en uit Saulus wordt er een Paulus. Na het lijden enz.). Men houde in het oog, dat hier niet het tijdstip der aanstelling des H. Petrus tot Opperhoofd der Kerk, maar van zijn later optreden als zoodanig, vermeld wordt.

reeds over gezien hebben, niet een nieuw bewijs, dat hier niet bedoeld was, aan Joanna eene zelfstandige plaats in deze kronijk en in hare rij van Pausen in te ruimen? Maar, in dit geval, kan, gelijk de volgende § zal leeren, het berigt hier niets anders dan eene inlassching zijn. Men zegge niet: maar het berigt zelf lost deze moeilijkheid op: het leert ons, trouwens, dat Joanna, in de rij der Pausen niet medegeteld wordt. Waarlijk, die oplossing is onbeduidend. Van Leo III, den vermeenden opvolger van Sergius I, wordt er in de H. SS. hetzelfde gezegd, en toch staat hij er op dezelfde wijze, als de andere Pausen, geschreven. Waarom ook zoo niet Joanna?

Men veroorlove mij, uit de aangehaalde bewoording eene gissing te maken, of liever, eene reeds gemaakte gissing te bekrachtigen, te verklaren. In eenige H. SS. staat het berigt, niet in den tekst, maar op den rand aangeteekend; daaruit denkt men, dat een volgend afschrijver het in den tekst verplaatst heeft; en dat het op deze wijze voor een gedeelte der kronijk zelve begon te gelden ¹⁾. En waarlijk de woorden: «Na dezen Leo» enz., doen aan zoo iets denken, doen het zelfs duidelijker inzien. Indien namelijk de oorspronkelijke tekst zelf onmiddellijk na Leo, dezen Joannes *Anglicus* of de pausin hadde laten volgen; dezer levensberigt behoefde, even min als dat der anderen aan te vangen met: «Na dezen» enz. Iets anders is het, wanneer iemand het berigt over de pausin op een voltooid H. S. wil aantekenen. Hij vindt er tusschen Leo en Benedictus volstrekt geen plaats voor dat lange verhaal; hij zet het daarom op den rand der bladzijde, zoo dicht als mogelijk is bij het leven van Leo, en schrijft, ten einde het juiste tijdstip van hare pauskeuze, zoo als hij het gehoord heeft, getrouw uit te drukken: «Na dezen» gelijk eenige H. SS. luiden, of zoo als andere het te lezen geven: «Na dezen Leo» enz. ²⁾.

1) Verg. Quetif et Echard p. 367.

2) Het jongere Leidsche H. S. 69 zet de woorden: «Na dezen Leo», niet voorop, maar spreekt aldus: *Joannes Anglicus natione Maguntinus, post Leonem eligitur in Papam anno Domini 856, tempore Ludovici Imperatoris secundi* etc. («Joannes de Engelschman, Mentzer van afkomst, wordt na Leo tot Paus gekozen, in het jaar des H. 856, ten tijde des keizers Lodewijk II» enz.). Maar de afschrijver heeft zich in het begin van alle Pausen inlasschingen veroorloofd; geen wonder, dat hij ook dit ver-

Dit een en ander zal, vertrouwd ik, geneeëg zijn, om mijne lezers in staat te stellen, voorloopig eenig oordeel te vellen over de kritische waarde der H. SS., die het besproken berigt mededeelen, en over de echtheid van dit berigt zelf. Men zal nu ook beginnen te beseffen, hoe oppervlakkig de hoogl. K. te werk ging, toen hij de Leidsche H. SS. 134 en 69, als ook die, welke Suffr. Petr. gebruikt heeft, tot waarborgen nam voor de echtheid van het berigt, zonder deze H. SS. zelve kritisch in te zien, te vergelijken, te beoordeelen. Wij willen hem die H. SS. niet misgunnen; evenmin als wij hem de taak benijden, van ze, in dit punt, geloofwaardig te maken. Maar, daar Z. H. G. zich op bladz. 20 onderrigt toont, dat in sommige H. SS. onzer kronijk het bewuste berigt niet is te vinden, had het hem veel beter gevoegd, die tegen over de andere H. SS. op de schaal der kritiek te wegen, en zijnen lezers en ghl. aanhoorders in het Koninklijk Instituut van zijne bevindingen verslag te geven, dan hier wederom zijne hatelijke beschuldigingen van bedrog te herhalen, en zoo, zonder eenig bewijs, maar vlak uit te verklaren, dat de H. SS. verminkt zijn; «dat men alles heeft aangewend, om het» (in Z. H. G.'s oog, hoog gewigtig getuigenis) «van zijne kracht te berooven, ja, »om het geheel te vernietigen» (bladz. 19). Maar mannen van oordeel zullen die overtuiging van den hoogl. K. niet zoo ligtvaardig overnemen; veel minder zullen zij op zulke onbewezene beschuldigingen de Roomsche Hierarchie en de katholieke geleerden wegens bedrog veroordeelen. Reeds heeft Bayle ¹⁾ uitgelegd, hoe het berigt door afschrijvers en ingelascht en weggelaten kon worden, zonder dat zij daarom ter kwader trouw handelden. Doch alvorens aan verontschuldigen te denken, behoort eerst gevraagd te worden, of het feit der verminking wel werkelijk plaats hebbe gehad? of het wel met regt beweerd kunne worden? en of het tegenovergestelde, de *inlassching* van het berigt, niet veel waarschijnlijker zij?

Uit hetgene ik tot dus verre heb gezegd, is reeds dit af te leiden, dat, al hadden wij geene andere H. SS., dan met het bewuste berigt, dezes echtheid nog verre af was van boven alle verdenking verheven te zijn. Maar nu zijn er bo-

anderde. Overigens zijn er de woorden: «Na dezen Leo,» tegen het gebruik dezer kronijk, toch bewaard gebleven.

1) *Dict. Crit. art. Polonus* (Martin.) Remarque B.

vendien nog eenige H. SS. *zonder* dit berigt: Ook deze moeten nu op hunne beurt beschouwd worden, ten einde die met de anderen te vergelijken, en te beslissen, aan welke zijde de gegrondeste aanspraak op echtheid en op het vertrouwen der deskundigen besta.

Van zulke H. SS. nu, waarin het berigt noch staat, noch ooit bestaan heeft, vond Lambecius er vier in de keizerlijke bibliotheek te Weenen¹⁾; Leo Allatius trof er één aan in de Vaticaanse boekerij te Rome²⁾; Jo. Fabricius Caesar had een ander, hetwelk hij in 1616 te Keulen liet afdrukken; Dr. Bristow zag er insgelijks een, misschien hetzelfde, hetwelk door Dr. Burnet in Engeland werd aangetroffen en hem toescheen even na den dood van Martinus Pol. geschreven te zijn: — het berigt stond er op den rand en was door eene andere hand geschreven. Joannes Chifflet haalt ook een oud H. S. zonder vermelding aangaande de pausin aan³⁾. Echard telt als zoodanigen op: den *Cod. Florentin. s. Mar. Nov.*, van de 13de eeuw, en het H. S. van den Abt Decams te Parijs, in welke beiden slechts op den rand over de pausin te lezen stond; voorts noemt hij den *Cod. Navarr.*, uit de eerste 20 of 25 jaren der 14de eeuw: dit H. S. is van de tweede uitgaaf; nog maakt hij melding van den zeer ouden *Cod. Naudaeanus*, aangehaald door Labbe (*Bibl. nov.* p. 222)⁴⁾. De gel. Stenzel geeft ook verslag van een H. S. zonder het berigt; het is van de 14de eeuw: ik moet er echter bij opmerken, dat het niet juist nageschreven is, en fouten tegen de chronologie begaat; of en in hoe verre de andere hoedanigheden van dit H. S. het, in weerwil van deze gebrekkelijkheid, aanbevelen, is mij onbekend⁵⁾. De geleerde Pertz⁶⁾ zag er vijf: het eerste, *London. King.* 6. B. XI, is, wel is waar, van de 15de eeuw, maar daarentegen zeer aanbevelenswaardig wegens zijne chronologie. «*Es wird,*» zegt hij, «*von Anno 1-1272 nach den einzeln Jahren gezählt.*» Het tweede, *Cambridge Corpus.* N°. 59, is van de 14de eeuw, en door eene jongere hand voortgezet tot Clemens VI. Het derde, *Munchen*, is van de

1) *Comment. de Bibl. Cass.* II. c. 8. p. 666, sqq.

2) *Confut. fab. da Papissa* n. 6. sq.

3) Verg. Bayle t. a. p.

4) Quet. et Echard, *Scriptt. Ord. Praed.* I. p. 367, verg. 363, 366, 368.

5) *Archiv.* IV s. 102, 103.

6) *Archiv.* VII ss. 655-659.

15de eeuw. Van het vierde, *Frising.*, wordt geen oudordom opgaveven ¹⁾. Het vijfde, *Kopenhagen*, A. K. S. N°. 2089, is van de tweede editie en in 1440 geschreven. Hierbij mogen nog drie andere H. SS. der tweede uitgave gevoegd worden: het *London King*. 13 A. V., uit het einde der 14de eeuw, waarin de pausin op den rand bijgeschreven staat ²⁾; de *Cod. London.*, N°. 13 A. VII, opzigtens hetwelk de gel. Pertz de merkwaardige aantekening maakt: «*Bis 1264 die Limien nach Jahren; die papissa ist eingeschoben und über die Jahre hinaus geschrieben*» ³⁾. Dit bericht behoorde dus oorspronkelijk niet tot deze twee H. SS., noch ook tot diegenen, naar welke zij zijn afgeschreven. Het derde eindelijk is een zeer oud H. S., naar hetwelk, reeds op het einde der 13de eeuw, in wier 78ste jaar Martinus Polonus overleed, afgeschreven is de *Cod. Civitatis Brunsvicensis* ⁴⁾. In dit afschrift is van de pausin gewag gemaakt; maar in deszelfs voorbeeld kan, in gevolge der, weldra te beschrijven inrigting der kronijk, het bedoelde bericht of in het geheel niet, of slechts zóó zijn medegedeeld geweest, dat er de inlassching in het oog vallen moest. — Misschien behoort ook wel de, zoo even genoemde *Codex, London King*. 6. B. XI, niet tot de eerste editie. Uit de beschrijving, welke de gel. Pertz (t. a. p.) er van geeft, meen ik te mogen besluiten, dat het tot Gregorius X reikte; en, in dat geval, moet ik het, wegens later aan te voeren gronden, onder de tweede uitgave rangschikken.

Verre de meeste der H. SS. sonder het bericht kunnen, naar

1) De gel. Pertz meent dááruit, dat in deze drie laatste geen gewag van de pausin gemaakt wordt, te mogen besluiten, dat zij van de eerste uitgave zijn (s. 655). Ik vind mij, wegens gronden, die ik later ontvouwen zal, niet genoopt, die gevolgtrekking aan te nemen, en kan het hier te minder, daar, blijkens Z. H. G.'s eigene bevinding, op s. 84, de *Codex, Cambridge. Corpus*. N°. 59, gaat tot 1277, dat is, tot den dood van Johannes XXI, of, misschien tot de pauskeuze van Nicolaas III, en van daar door eene jongere hand is voortgezet. Ik meen hierom geregtigd te zijn, dit H. S. voorloopig tot de tweede editie der kronijk van onzen Martinus te rekenen, en mijn oordeel omtrent Z. H. G.'s besluit aangaande de uitgave der twee anderen: *Munchen.*, *Frising.*, waarvan de lijst der H. SS. (ss. 118, 124) niet zegt tot hoe verre zij de geschiedenis beschrijven, te schorsen.

2) Ald. s. 657. n. 12.

3) Ald. s. 657. n. 13.

4) Ald. s. 656, n. 2. «*Ist von einem nach Zeilen eingetheilten Exemplar abgeschrieben.*»

hetgeen de genoemde schrijvers en ook Cave ¹⁾ er van zeggen, met de andere, die het berigt bevatten, in 'ouderdom wedijveren: zij zijn trouwens zoo oud, als er maar gevonden worden. Slechts weinige schrijvers zijn op de gedachte gekomen, om ook over den inhoud en de tijdrekening dier H. SS. hunne kritische opmerkingen te maken: zij zeggen echter genoeg, om ons te doen begrijpen, waarom Fabricius ²⁾ het H. S., door zijnen naamgenoot Jo. Fabricius Caesar, te Keulen 1616, uitgegeven, beter (*sincerior*) keurde, dan die der vorige uitgaven, en om ons te overtuigen, dat althans vele onder hen zuiver zijn van die zouteloze fabelen, welke over het algemeen de H. SS. der andere zijde al te jammerlijk bezoelelen. Er zal nog meer uit blijken. Terwijl van den eenen kant de H. SS. *met* het berigt, en opzigtens den inhoud der kronijk, en in het mededeelen van het verhaal nopens de pausin, en in de chronologie, slechts verschil en verwarring opleveren; terwijl zij in het laatste punt, hetwelk toch van zoo groot belang is voor eene kronijk, dat is, voor een tijdrekenskundig geschiedwerk, in tegenspraak met zich zelve zijn; terwijl deze alzo het sehandmerk der vervalsching, der onechtheid op het voorhoofd dragen, hebben, van den anderen kant, eenige H. SS. *sonder* het berigt, eene aanbevelende overeenstemming in eene overschoone en kunstmatige naauwkeurigheid van inrigting, welke, zoo iets ter wereld, tot waarborg strekt, dat zij, vooral in betrekking tot ons tegenwoordig geschilpunt, onvervalscht en onverminkt, zuiver en echt, het eigen werk des schrijvers zijn.

§ 15. *Vervolg.* — *De inrigting der kronijk van Martinus Polonus.*

Martinus Polonus kondigt, luidens alle H. SS., in de voorrede zijner kronijk aan, dat hij dit werk «langs de jaren van »des Heeren menschwording, van den eersten Hoogepriester »J. C., en van Octavianus (den eersten) Augustus (of »keizer) (langs de Pausen en keizers), afdalende, voortzet tot aan »(Clemens IV-Nicolaas III ingesloten), op zoodanige wijze, »dat hij, op de eene bladzijde, de Pausen plaatst, en wel op

1) In *Mart. Pol.*

2) *Bibl. med. et inf. Latin.* in *Mart. Strep.*

»dat jaar des Heeren, in hetwelk zij gekozen zijn, en dat »hij, op de andere bladzijde (daartegen over, onder dezelfde »jaren, insgelijks ieder op het jaar zijner verkiezing), de »keizers stelt 1).» — Hieruit volgt: ten 1, dat die H. SS., welke of geene of slechts eene verwarde chronologie aangeven, niet getrouw afgeschreven zijn. De inhoud kan evenwel getrouw dezelfde zijn gebleven; maar, zoo als uit het volgende zal blijken, is er de inlassching, die anders in dit *Chronicon* niet veel ruimte kon vinden, zeer gemakkelijk gemaakt, en vallen zulke H. SS. dus in verdenking. Ten 2: de schrijver heeft, zeer gemakkelijk voor den lezer, de Pausen en de keizers tegenover elkander willen plaatsen; die H. SS. dus, welke, gelijk bijv. twee der Leidache (Lat. n°. 69, Grieksche n°. 54 c, thans 74 A) de geschiedenis der Pausen en keizers niet *nevens*, maar *achter* elkander te lezen geven, hebben den oorspronkelijken vorm der kronijk veranderd; zij zijn van geringer waarde en verdienen minder vertrouwen, ook deswege, omdat te gelijk, door deze verandering, de inlassching en gemakkelijker wordt gemaakt en minder in het oog valt. Immers, ten 3: Martinus wil de Pausen en keizers zóó tegen elkander over plaatsen, dat zij op *dezelfde* jaren staan: dat wil zeggen, dat ook de jaren, welke zij gelijktijdig in het bestuur van kerk en staat doorgebracht hebben, parallel, naast elkander voortloopen. Iedere Paus en keizer staat dan, op zijne betrekkelijke bladzijde, geschreven op dat jaar, waarin hij gekozen werd, en te gelijk tegenover (als 't ware, op ééne lijn met) het, op de andere bladzijde, daaraan beantwoordende jaar des tijdelijken keizers. Hieruit begrijpt men reeds, en het vervolg zal het duidelijker leeren, dat dit gelijkmatig voortloopen der geschiedenis op de beide bladzijden, vele, maar vooral de lange verteltjes buitensluit. Reeds dit zou dan genoeg kunnen zijn,

1) *Opusculum per annos incarnationis Domini a primo pontifice J. C. et ab Octaviano (primo) Augusto (sive imperatore) (per pontifices et imperatores) descendendo usque ad (Clementem IV - Nicolaum III) deduxi (inclusive), in una pagina, eo anno Domini quo creati fuerunt pontifices, in alia pagina (e contra, sub iisdem annis, eo anno Domini quo creatus quisque fuit) ponendo imperatores.* -- Het tusschen () geplaatste zijn verschillende lezingen. -- Reeds terstond valt de slordigheid van het H. S. van Suffridus Petrus in het oog (ten zij men den uitgever zelven hiervan moete beschuldigen): in zijne editie is de *comma* achter *inclusive* weggelaten, en nu in *una pagina* het sluitteeken of de punt geplaatst, waardoor de zin onverstaanbaar wordt.

om te besluiten, dat die H. SS., waarin de levens van Pausen of keisers, naar evenredigheid van de jaren hunner regering, al te lang zijn, om ten minste eenigzins op gelijken tred met de bladzijde aan den overkant voort te gaan, met toevoegselen moeten aangevuld zijn.

Mijne lezers beginnen ongetwijfeld eenige achting te gevoelen voor den naauwkeurigen kronijkschrijver. En waarlijk, ten onrechte is hij gelaakt geworden. Maar zijne verdiensten zijn in vergetelheid geraakt en eindelijk miskend. Werkelijk ziet men, dat noch Cave, noch, in zoover ik mij herinner, Fabricius, de schrijver der *Bibl. Lat.*, noch Vossius (*de Script. Lat.*), noch Oudin hunne lezers op die eigenaardige chronologische orde van het *Chronicon Martinianum*, opmerkzaam maken; veel minder kenden zij de daaruit af te leiden gevolgtrekkingen, tot verdediging van 's schrijvers eer. Dit alles te zamen strekt mij ten bewijze, dat de getrouwe afschriften dier kronijk uiterst schaars waren, of althans verwaarloosd, in de bibliotheken onder het stof begraven lagen; en dat daarentegen de onechte H. SS., die met allerlei sprookjes beladen zijn, in aller handen zich bevonden en de maatstaf waren, waarnaar men de kronijk beoordeelde. Ook zijn de woorden van Martinus Pol., na het leven van Clemens IV: «Van den, hier »boven genoemden Clemens af, is deze kronijk van inrigting »veranderd, want van den beginne af liep zij naar de opvolging »der jaren afwaarts, en stond iedere Paus vermeld op het jaar, »waarin hij zijne regering aanvaardde, maar dewijl er meer »Pausen in een en hetzelfde jaar gestorven zijn, en deze »niet op eenen regel geplaatst konden worden, zoo kon de »voormelde behandelingswijze niet worden volgehouden: maar »ik heb de daden van iederen Paus niet meer, gelijk van te »voren, volgens de jaren des Heeren, aaneengesnoerd, maar »van elkander afgezonderd, voorgesteld; zoo als in Clemens »en in het vervolg te zien is¹⁾);» deze woorden, welke aandachtig nagegaan, wederom een nieuw licht over de inrigting

1) «*A Clemente praedicto praesens Chronica stilum operis commutavit, »nam cum a principio per annos decucurrerit, et quilibet pontifex anno »introitus sui positus fuerit, quia plures pontifices uno et eodem anno »defuncti fuerunt, et in eadem linea poni non potuerunt, praedictus mo- »dus servari non potuit: sed per annos Domini non continuando sicut »prius, sed distinctim ponendo statum cujuslibet pontificis declaravit, »sicut patet in Clemente et consequenter.*»

dezer kronijk verspreiden, zijn, zonder nauwkeurige afschriften, onverklaarbaar; of worden althans, zoo wel als de aangehaalde woorden uit de voorrede, zoo lang de wanordelijke H. SS. hen tegen spraken, over het hoofd gezien. Maar het tegendeel vond plaats bij hen, die getrouwe afschriften, als ware het, terugvonden en oplettend beschouwden. Eerst geeft Jo. Fabricius *Cassar* verslag van het H. S., waarnaar hij zijne uitgave van 1616 te Keulen deed vervaardigen¹⁾; Leo Allatius beschrijft dat van Urbanus VIII: «de Pausen,» zegt hij, «staan er regts, de keizers links geschreven, en zoo onderscheiden, dat men er *met eenen enkelen blik* zien kan, »wat in ieder jaar door de Pausen, wat door de keizers, »wat in andere landen verrigt was²⁾.» Nog was de zaak, voor hen, die dit of dergelijk H. S. niet met eigene oogen aanschouwen konden, niet in de volle helderheid beschreven. Eindelijk maakt Echard³⁾ zijne bevinding van H. SS. uitvoeriger en duidelijker bekend; en de aangehaalde woorden van Martinus, in zijne voorrede en na Clemens IV, krijgen voor iedereen eenen volledigen zin. De kronijk van Martinus was namelijk zóó ingerigt, dat op de eene bladzijde de Pausen, op de andere de keizers beschreven waren, en wel op zulk eene wijze, dat het gelijktijdige niet alleen op hetzelfde jaar was aangeteekend, maar ook lijnregt tegen elkander over stond en, gelijk Leo All. zoo straks zeide, met eenen blik kon gezien worden. Iedere bladzijde heeft vijftig regels; op den rand, aan het hoofd van iederen regel, staat een jaartal geschreven; zoodat de lezer, wáár hij het boek ook opensla, overal eene halve eeuw voor zich heeft. De naam van iederen Paus staat vóór aan den regel van het jaar, waarop hij gekozen is; en zijne levensschets bevat even zoo vele regels, als hij jaren geregeerd heeft. Op dezelfde wijze zijn er ook de keizers beschreven. Hierdoor is het nu ook gebeurd, dat, vermoedelijk uit gebrek aan stof, eenige regels niet vol geschreven, andere, gelijk in het leven van Leo IV (eigenlijk III), geheel blank gelaten zijn.

Hieruit is het nu duidelijk, wat Martinus in zijne voorrede bedoelde, met te zeggen, dat hij «langs de jaren van

1) Quet. et Echard. l. c. p. 365.

2) *Consut.* no. 7.

3) Quet. et Echard. l. c.

»(na) 's Heeren menschwording... afdalende,» «de Pausen en »keizers tegenover elkander, op dezelfde jaren, en ieder op »het jaar zijner verkiezing plaatsende,» de geschiedenis beschrijven wilde. Te gelijk begrijpt men nu volkomen, *waarom* onze schrijver, in zijn bericht na Clemens IV, den lezer opmerkzaam maakt, dat zijne kronijk eene verandering ondergaat, om reden, dat er meer Pausen in *hetzelfde* jaar gestorven waren, en deze niet op *denzelfden* regel geplaatst konden worden ¹⁾.

Ziedaar dan de kenteekenen der echtheid, waaraan de getrouwe H. SS. dezer kronijk te onderscheiden zijn. De reeds aangehaalde Poolse Graaf Ossolinsky verzekert ons dan ook, «dat zulke H. SS. door de ervaren *Critici* het hoogste »geschat worden, omdat zij, zoo al niet door de eigene hand »des schrijvers vervaardigd, dan toch voortreffelijke afschriften zijn, die moeilijk na kunnen gemaakt worden, en »(bijna) «iedere inlassching in het oog doen vallen ²⁾.» Er valt dan niet aan de echtheid der H. SS. van Leo All. en Fabricius Caesar, dienvolgens ook niet aan dezes uitgave van 1616 te Keulen, te twifelen. Lambecius verzekert ons, dat twee der vier Weener H. SS., *sonder* het bericht aangaande de pausin, op dezelfde wijze geschreven waren. Die zelfde orde heerscht ook in een H. S., hetwelk Echard te Florence, in de bibliotheek *S. Mar. Nov.*, zag en bevond van de 13de eeuw te zijn. Ook zag de gel. Pertz zulk een H. S., hetwelk hij onder die der tweede uitgave van Martinus rangschikt, te weten, het reeds vermelde *London. King.* n°. 13. A. VII; terwijl een ander, door Z. H. G. genoemd: *Lond. King.* 6. B. XI, er de sporen van over had, daar het van 1-1272 de enkele jaren opteekende, vermoedelijk gelijk de reeds vermelde *Cod. Colbert.* 159, vroeger het eigendom van Petrus de Luna (Benedictus XIII). Van dezelfde inrigting was nog het, ongetwijfeld zeer oude H. S., naar hetwelk reeds in de dertiende eeuw werd afgeschreven het H. S., door Pertz gemerkt: *Codex civitatis Brunsvicensis mbr. in*

1) Te weten: Innocentius V, Adrianus V, Joannes XXI beklommen in hetzelfde jaar den Pauselijken Stoel, en moesten dus op den zelfden regel geschreven worden.

2) *Archiv.* IV. s. 51. De graaf vertaalt het woord van Martinus: *linea* door vak; en zegt, dat dese schrijver iedere bladzijde in vijftig vakken (*Felder*) indeelde. 't Is minder juist.

fol. 2 col. sec. XIII *exewntis* ¹⁾, hetwelk insgelijks van de tweede uitgave des schrijvers is.

Een ieder zal met mij gevoelen, dat eene inrigting, welke zoo geestig gedacht is en eene zoo groote naauwkeurigheid in de chronologische orde verraadt, eene zeer juiste geschiedkennis, en de moeilijke uitvoering een taai geduld en eene gestadige oplettendheid vorderen; — dat zulk eene inrigting slechts daaraan is toe te schrijven, dat de opsteller der kronijk, dat Martinus zelf dit plan ontworpen en ook ten uitvoer gebracht heeft; Martinus zelf, zeg ik, wiens buitengewone werkzaamheid en opoffering voor het nut van anderen ons nog daardoor bekend is, dat hij het eerste op de gedachte, althans tot de volledige uitvoering gekomen is der vervaardiging van eene alphabetische inhoudstafel des kerkeijken wetboeks, voor zoo verre het destijds bestond: ik bedoel zijn werk: *Margarita Decreti*, hetwelk, niet minder dan zijne te regt geschatte kronijk, zeer gewild was, door ontelbare afschriften, vroegtijdige en herhaalde drukken, overal verspreid, maar niet vervalscht is. Neen, de eer dier voortreffelijke orde, welke eene kronijk eerst tot een waar *chronicon* maakt en er de waarde voor de geschiedkunde van doet beseffen, mag niet aan afschrijvers worden toegekend; de overeenkomst van meerdere H. SS. verbiedt zulks; de moeilijkheid des werks vordert eene meesterhand des makers, en is voor den leerling, ook voor den gewonen lezer, meer nog voor de werktuigelijke hand eens afschrijvers van beroep, veel te zwaar; maar de eigene, boven aangehaalde woorden van Martinus, vooral die na Clemens IV, verzekeren ons op het stelligst, dat deze orde het werk des makers zelven is. Deze laatste woorden nu vond Echard in alle H. SS. der tweede uitgave, dat is, volgens hem, in allen, die de geschiedenis, na de pauskeuze van Clemens IV, vervolgen. Suffridus Petr. behield die, uit zijn H. S., in zijne uitgave. De Leidsche H. SS. 134 en 54^c (74 A) onder de Gr., bevatten die insgelijks ²⁾. Verre, verre de meeste dier H. SS.

1) *Archiv.* VII s. 657 n°. 13, 655, 656 n°. 2.

2) De afschrijver van het Leidsche H. S. 69, die zich, door zijne regelmatige inlasschingen in het begin des levens van iederen Paus, kenmerkt als iemand, die niet bloot werktuigelijk overboekte, schijnt opgemerkt te hebben, dat deze woorden aan zijn afschrift niet pasten; zij zijn er niet te vinden. De nadruk der uitgave van 1616, achter Aeneae Sylvii (Pii II) *Historia Rev. Frederici III.* Argentor. 1685, heeft ze ook niet.

verwaarloozen niet alleen de beschrevene orde der regels, maar hebben daarenboven of volstrekt geen spoor van jaartelling (althans voor de eerste elf eeuwen en langer), of slechts eene verwarde, zich zelve tegensprekende chronologie: de woorden van Martinus, uit zijne voorrede (in zoo verre zij de tijdrekening betreffen), en vooral die na Clemens IV, hebben er volstrekt niets te beteekenen, zijn er overbodig, ja, brengen, voor iederen oplettenden lezer, de gebrekkelijkheid en onechtheid van zulke H. SS. aan den dag; en toch vindt men ze er geregeld op de betrekkelijke plaatsen ¹⁾. Is er meer noodig, om ons te overtuigen, dat zij oorspronkelijk een bestanddeel onzer kronijk waren, en dat zij daar voor onze oogen nog staan, gelijk trotsche zuilen te midden eens bouwvals, als de onwraakbare getuigen der voor-malige schoonheid des werks?

Gaan wij tot eenige gevolgtrekkingen over. 1°. Alvorens den inhoud te bezigtigen, moet men reeds, bloot op het zien van een H. S., hetwelk, gelijk bijv. het Leidsche H. S. 134, door den Hoogl. K. aangehaald, te klein van formaat is, om vijftig regels op eene bladzijde te bevatten, — dit beschouwen, als minder getrouw nageschreven. De oorspronkelijke, streng chronologische inrigting is er niet bijgehouden; de afschrijver heeft die niet begrepen of verwaarloosd; de kronijk stond nu meer voor toevoegselen open, en was, onder zulke handen, niet buiten gevaar, indien de orde van dit geschiedwerk niet opzettelijk verbroken werd, ten einde er voor de geliefkoosde gebeurtenissen of sprookjes van den dag eene plaats te vinden. 2°. Om dezelfde redenen behooren wij vooral niet minder voorzigtig te zijn met die H. SS., welke de Pausen en keizers, in plaats van die tegen elkander over te schikken, in eene onafgebroke reeks, eerst de eenen, dan de anderen beschrijven. 3°. Bedenkelijker is de getrouwheid van H. SS. zonder chronologie: hierin ontbreekt namelijk niet alleen de oorspronkelijke inrigting der kronijk, maar het doel zelfs des schrijvers is er uit het oog verloren. 4°. Eene jaartelling, die zich zelve tegenspreekt, kan soms eene schrijffout zonder eenige gevolgtrekking wezen; maar indien het uit de vergelijking van H. SS. blijkt, dat zulke tegenspraak daaruit ontstaan is; dat er, hetzij te

1) Is het nog te verwonderen, dat afschrijvers, van zoo weinig nagedachte en oordeel, de kronijk met fabels en sprookjes bezoedelden?

veel of te weinig medetellende gebeurtenissen verhaald worden, zoo is er de verminking of inlassching buiten allen twijfel. 5°. Inzonderheid kan het verhaal nopens eenen Paus of keizer, die, blijkens de vergelijking der H. SS., *niet* in de chronologie van Martinus is opgenomen, onmogelijk echt zijn. 6°. Wel moest de inrigting onzer kronijk haar tegen vele, vooral tegen lange inlasschingen beschutten; doch ten onregte zou ik beweren, dat zij er onmogelijk waren. Niet alle regels waren volgeschreven; hier en daar waren er zelfs eenige geheel blank gelaten. Maar ééne zaak is zeker: waar de levens van Pausen of keizers te uitvoerig zijn, om, volgens de orde der jaren, parallel met elkander voort te loopen, dàar is aan een of ander toevoegsel te denken. In die levensschetsen, welke te lang zijn, om binnen even veel regels beperkt te worden, als de regeringstijd jaren telde, kan niet alles echt zijn.

7°. Wat nu te denken van het gevoelen, dat de tweede oorspronkelijke uitgave van Martinus eene *vermeerderde* geweest is? Het antwoord hangt van de oplossing eener andere vraag af; van deze namelijk: heeft onze kronijkschrijver die inrigting, volgens regels van jaren, in zijne tweede editie behouden of niet? Zoo niet; dan is er geen H. S. zijner kronijk zoo opgevuld, of het is *misschien* nog korter, dan het oorspronkelijke. Maar heeft hij die werkelijk behouden; dan kan hij, ja, de nog gedeeltelijk of geheel openstaande regels hebben aangevuld; maar die overschreden hebben, kan hij niet. Evenmin kan hij er, hetzij eenen Paus of keizer bijgevoegd hebben, voor wien zijne jaartelling geene plaats open had. Maar dat Martinus ook zijne tweede uitgaaf in regels, ieder van een jaar, indeelde, valt niet te betwijfelen. Niemand is er, die deze editie later doet uitkomen, dan eenigen tijd na Gregorius X; niemand, of hij rekest tot die tweede editie de H. SS., die tot Joannes XXI loopen. Maar tot welke uitgaaf behooren dan de H. SS., waarin de boven aangehaalde woorden van Martinus, na Clemens IV, gelezen worden? Immers onmogelijk tot de eerste, en noodzakelijk tot de laatste. Trouwens de schrijver zegt daarin, dat er meer Pausen in een en hetzelfde jaar gestorven waren. Aldus kon hij niet spreken vòòr dat de tweede opvolger van Gregorius X, te weten, Adriaan V, overleden was: deze Paus stierf in hetzelfde jaar, als zijn voorganger Innocentius V, in 1276. Zoo

schreef Martinus derhalve ten tijde van Adriaan's opvolger, Joannes XXI; en in geen andere H. SS., dan die tot den dood van Adriaan V, of het begin van Joannes XXI en verder reiken; met andere woorden: in geene H. SS., dan in die der tweede uitgaaf, kunnen die bedoelde woorden eene waarheid zeggen: in geene andere kunnen zij echt zijn. Derhalve, indien hetgeen onze kronijkschrijver daar ter plaatse zegt: dat zijne kronijk van inrigting verandert, omdat er meer Pausen in een en hetzelfde jaar gestorven waren, en niet op *denselfden regel* konden worden geplaatst; dat hij daarom, met Clemens IV te beginnen ¹⁾, de regering der Pausen zóó beschrijft, dat hij niet meer, gelijk op de vorige bladen, het verhaalde volgens de jaren des Heeren aaneensnoert, maar het eene van het andere afgezonderd plaatst; — indien deze woorden, in verband met die der Voorrede, een zeker getuigenis van de werkelijkheid der beschrevene inrigting bevatten; dan moet ontegensprekelijk de tweede uitgave van Martinus, volgens deze chronologische indeeling, in regels vervaardigd zijn. Ik kan er bijvoegen, dat de duidelijker uit-

1) Reeds was het leven van Clemens IV niet meer in regels afgemeten: *sicut patet in Clemente et consequenter*. Hieruit leid ik af, dat Echard, p. 363, te regt beweert, dat de eerste uitgaaf van Martinus niet verder reikte, dan tot het begin van Clemens IV, (en in dat geval zie ik niet, waarom te betwisten, dat zij onder de regering diens Pausen uitkwam). Daar nu de tweede uitgave niet vóór den dood van Adrianus V kan gesteld worden, vervalt het gevoelen, dat Martinus zijne kronijk van Clemens af, onder of na iederen Paus voortzette. Trouwens, met Clemens begon hij zijne verandering van inrigting, om eene oorzaak, welke hij eerst na den dood van Adriaan V weten kon. Derhalve zijn de H. SS. tot Gregorius X, Innocentius V, tot het begin van Adriaan V, niet tot het einde toe afgeschreven. Om deze gevolgtrekking te ontwijken, zou men moeten aannemen, dat Martinus meer dan twee uitgaven bezorgde, en dat in alle vorige uitgaven de levens van Clemens en Gregorius in zulke chronologische regels gerangschikt waren. 't Is nog niet beweerd, welligt nog niet onderzocht. Nogtans, indien de bevinding van Echard, p. 365, dat *alle* H. SS. der tweede uitgave (dat is, volgens hem, die reeds het leven van Clemens IV beschrijven), die woorden na Clemens bevatten, tot grondslag moge dienen, dan kan Martinus eerst onder Joannes XXI, althans niet vóór den dood van Adriaan V, zijne tweede editie in het licht gegeven, en moet hij daarin zijne eerste, van het begin van Clemens IV af, vervolgd hebben. — Derhalve zijn er vele H. SS. ten onregte tot de eerste editie gerekend, en bestaan er meer H. SS. van de tweede editie, die het berigt nopens de pausin niet mededeelen, dan er gewoonlijk worden opgegeven.

drukkingen in de voorrede (daar tegenover, onder *deselfde* jaren, enz.) (zie boven bladz. 139), juist in de H. SS. der tweede uitgave voorkomen. — Zie Echard p. 365, verg. met p. 364, kolom 1, en zie de voorrede van Suffrid. Petrus.

Laat ons dan nu zien, welke oplossing deze inrigting geeft aan ons geschilpunt, aangaande de echtheid van het berigt nopens de pausin in de kronijk van Martinus.

Reeds hoorden wij, hoe ongunstig eenige deskundigen, op grond hunner vergelijking van H. SS. onzer kronijk, over de echtheid van het bedoelde berigt oordeelden; reeds zagen wij, dat de H. SS., welke het berigt mededeelen, die echtheid inderdaad maar al te weinig aanbevelen; maar de bouw dier kronijk zegt ons luide: dat geheele verhaal is onecht; nimmer heeft Martinus zelf zijn geschiedwerk daarmede bezoedeld, maar eene vreemde hand heeft er dien wanvoeglijken lap ingezet. Het moet ieder in het oog vallen, dat het aan Martinus toegeschrevene berigt nopens de pausin, die 2 jaren en eenige maanden geregeerd zou hebben, veel te lang is, om binnen twee regels beperkt te worden; het kon dus in zijne kronijk onmogelijk voegen. Te zeggen: misschien was het oorspronkelijk korter en is het later verlengd, — is eene nietige uitvlugt. Immers, waarop steunt het? Waar heeft men ooit het zoogenaamde getuigenis van Martinus in eene beknopter bewoording zien aanhalen? En op gezag van welke H. SS. zou die korter redactie gegrond zijn? Ik heb slechts aangaande één H. S. gevonden, dat het van de pausin merkelyk korter gewaagt: het is of was te Leipzig in de *Bibl. Paulina*, en vergenoegt zich met het berigt in deze weinige woorden mede te deelen: «*Huic (Leoni) successit Joannes, mulier, papa*» (Dezen (Leo) volgde als Paus op Joannes, eene vrouw) ¹⁾. Maar dit enkele, op zich zelf staande H. S., kan tegen *alle* anderen, die het berigt inhouden, niet vermogen, tenzij deszelfs echtheid bondig bewezen wierde. Deze korte vermelding maakt het veeleer waarschynlyk, dat het berigt in het oudere H. S., waarnaar dit Paulijnsche werd afgeschreven, niet is te vinden geweest; maar dat de afschrijver dit gemis met de woorden, welke aan Marianus Scotus toegedicht zijn, wilde verhelpen.

De bewoording des berigts, in verband met de wijze,

1) Cave, *Hist. liter. in Mart. Pol.* annot. c. Bas. 1745.

waarop het in vele en oude H. SS. (bijv. in dat van Leiden, n°. 134, hetwelk, volgens den hoogl. K., «waarschijnlijk in »den aanvang der XIV eeuw is geschreven») geplaatst is, doet het voorkomen als een aanhangsel tot het leven van Leo. Maar als zoodanig kan het niet door Martinus zelven in zijne kronijk zijn opgenomen. Het is te lang en beslaat te veel plaats. Daarenboven, een van beide, of onze kronijk-schrijver geloofde, dat Joanna werkelijk twee jaren geregeerd had, zonder dat de H. Stoel door eenen anderen Paus was bezet; of hij geloofde dit niet. In het eerste geval kon hij haar leven niet als aanhangsel mededeelen; maar moest hij haar in zijne jaartelling opnemen en haar ook zelfstandig plaatsen. Maar nogmaals, dit liet zijn kronijkbouw, in regels van jaren, niet toe: het verhaal is te wijdoopig. Doch geloofde hij het niet, dan behoorde de pausin ook niet tot des schrijvers jaartelling, dus ook niet tot zijne kronijk; dan kon hij ook niet zeggen, dat zij, tusschen Leo en Benedictus, twee jaren en vijf maanden geregeerd heeft; en om het verhaal nopens haar aan het leven van Leo te hechten, daartoe vond hij in zijne kronijk geene ruimte: want het leven van Leo is reeds tamelijk uitvoerig en beslaat ook in de naauwkeurige H. SS., werkelijk de 8 regels van zijne 8jarige regering.

Tot overmaat van overtuiging wil ik nogmaals terugkomen op de bedenking, die hier zou kunnen gemaakt worden, dat, namelijk, het berigt zelf zegt: «Hij (zij) wordt niet op de »lijst der HH. Pausen geplaatst,» enz. — 't Is, in allen gevalle, geheel iets anders, haren naam op die lijst te schrappen, dan hare regering van schier derdehalf jaar uit de geschiedenis te verbannen. Dat het vonnis tegen hare nagedachtenis ook dit laatste inhield, zegt Martinus nergens; diensvolgens verplichtte hem zijn streng chronologisch plan, haren regeringstijd in de volgorde der jaren op te nemen. Hij moest haar dus, als iemand, die de geschiedenis van het pausschap twee jaren enz. voortzette, zelfstandig plaatsen en haar ook twee regels zijner kronijk (doch niet meer) inruimen. Mijne bewering steunt op het voorbeeld, hetwelk Martinus zelf heeft gegeven, in zijn berigt nopens zijnen Leo III. Ook ten aanzien van dezen zeggen de H. SS., die van de pausin gewagen, dat hij, in de kronijken der Romeinen, niet op de lijst der Pausen staat, misschien wegens zijne onwettigheid:

hij was namelijk, volgens **Martinus**, door den patricius van Rome tot Paus gemaakt ¹⁾). Desnietteenstaande ruimt hij dezen onwettigen, zoo wel als den wettigen Pausen, eene zelfstandige plaats in, en telt hem ook in de chronologie mede. Dit is nu, wel is waar, eene fout tegen de geschiedenis; maar **Martinus** kon, op zijn standpunt genomen, niet anders handelen, zonder de orde zijner kronijk te vernietigen. Onze schrijver verkeerde namelijk in den waan, dat deze **Leo**, gedurende twee jaren en elf maanden, geheel alleen en zonder mededingen, den Pauselijken Stoel bezet had gehouden ²⁾); met andere woorden: hij meende, dat deze valsche Paus, ofschoon onwettig, dan toch werkelijk tot de jaartelling der geschiedenis van de Pausen behoorde; en daarom rekent hij hem als zoodanig in zijne chronologie mede. Op dezelfde wijze moest hij dus ook met de pausin gedaan hebben.

Indien er na dit alles nog eenige twijfel overig mogte zijn, hij zal verdwijnen voor het licht, hetwelk de inzage der naauwkeurige H. SS. over ons geschilpunt doet opgaan. Ik zal herhalen, wat de reeds dikwijls genoemde **Echard** ons van zijne bevinding mededeelt. **Leo IV** (soms, ter oorzake van den zoo even vermelden onwettigen **Leo**, ook wel de **V** genoemd), tusschen wien en **Benedictus III** de pausin zou geregeerd hebben — **Leo IV** heeft ruim 8 jaren op den Stoel van **Petrus** gezeten. Hij beklom dien in 847, en stierf in 855; en nog in dit zelfde jaar werd hem een opvolger gekozen. Geheel overeenkomstig met het plan van **Martinus Polon.**, vindt men **Leo** dan op die bladzijde, waarop beschreven wordt de geschiedenis der Pausen van 801 tot 850; en omdat hij het pausschap in 847 aanvaardde, begint er zijne levensschets op den 47sten regel. Hij heeft 8 jaren geregeerd: werkelijk belaat zijn leven dan ook 8 regels, en wel de vier laatste der genoemde bladzijde (de regels namelijk, aan wier hoofd geschreven staan de jaren 847, -8, -9, -50), en de vier eerste der volgende bladzijde, te weten de regels, van 851, -2,

1) *Hic per patricium Romanorum factus est papa... Hic Leo in Romanorum Chronicis, in catalogo pontificum non ponitur, forte propter mahum introitum, — uit de ed. van Suffr. Petr.*

2) De jaartelling van **Mart.** geeft dit allezins te kennen. Aan **Sergius I**, die, volgens de beste opgaven, gedurende 13 jaren, 8 maanden, 23 dagen geregeerd heeft, kent hij slechts 9 jaren, 8 m., 23 d. toe: terwijl hij aan zijnen **Leo III** 2 jaren en 11 m. inruimt.

-3, -4. Met den 5den regel nu, dat is, op dien van 855, begint het leven zijns opvolgers; juist volgens hetgeen Martinus, in zijne voorrede, gezegd had, te weten: dat hij en Pausen en keizers op het jaar hunner verkiezing zou plaatsen: want werkelijk is de nieuwe Paus, na Leo, nog in hetzelfde jaar van dezes overlijden, in 855 gekozen. En wie is nu deze opvolger van Leo? Niet de pausin des geruchts; maar Benedictus III; aangaande Joannes den Engelschman, of de pausin, is er geene letter te vinden. Hieruit ziet men, dat haar tweejarige regeringstijd aan de jaartelling van Martinus volstrekt vreemd is; dat hij haar in zijne kronijk niet op heeft genomen; dat hij haar juist tusschen Leo en Benedictus niet kon plaatsen: de acht regels van Leo zijn volgeschreven; er schiet geen enkele over; veel minder is er voor dat lange verhaal de noodige ruimte te vinden.

Het getuigenis, hetwelk ons hier door de orde der naauwkeurige H. SS. wordt gegeven, vindt zijne bevestiging, indien het die nog noodig hebbe, in de wanorde der andere H. SS., welke van de pausin gewagen. Men kan er ten duideliĳkste zien, dat zij er niet te huis behoort en de anders zoo geregelde kronijk in verwarring brengt. Reeds heb ik de *Codd. Victor. 597* en *Regius 5225 I* aangehaald als voorbeelden eener verwrongene chronologie: maar dewijl zij naar het oorspronkelijk plan van Martinus geschreven zijn, kunnen zij bijzonderlijk hier als voorbeelden dienen, tot staving, dat het verhaal aangaande de pausin met de bewuste inrigting onzer kronijk niet te vereenigen is. Het eerste dier twee H. SS. is van de tweede uitgaaf. Alles gaat er geregeld voort, tot aan Gregorius IV. Deze Paus is, volgens de naauwkeurige H. SS. onzer kronijk en ook volgens de uitgave van Suffr. Petrus, gekozen in 828. De onderhavige *Cod. Victor.* plaatst hem evenwel twee regels hooger: alzoo op het jaar 826. Hij heeft 16 jaren geregeerd; desniettemin ontvangt hij er slechts 12 regels. Dit zijn dan 6 regels uitgewonnen; en zoo vond de afschrijver ruimte genoeg, om binnen deze bladzijde, in plaats van slechts vier regels, het geheele leven van Paus Leo te sluiten, en er ook nog het berigt nopens de pausin te beginnen. Deze nu mogt, ingevolge den, haar toegeschreven regeringstijd van 2 jaren 5 maanden en eenige dagen, niet meer dan twee regels innemen; desniettegenstaande beslaat hare levensschets er ruim zeven. Zij begint (let wel!) niet vooraan, maar in het mid-

den van den ondersten regel der eene bladzijde (dat is, op den regel des jaars 850), en vult er nog zeven der volgende. Van zelf komt nu Benedictus III, niet, gelijk in de naauwkeurige H. SS., op den 5den regel (van 855), maar op den 8sten, dat is, op dien van 858. Wat er nu, ten gunste der pausin, nog te veel aan plaats verkwist is, wordt op de volgende Pausen bezuinigd: het leven van Nicolaas I, die 9 jaren geregeerd heeft, wordt binnen zeven regels beperkt. — Het tweede H. S., de *Codex Regius*, gaat, in dezelfde orde, als de naauwkeurige H. SS., voort tot op Leo III, die in eenige H. SS. van Martinus Pol. de IV heet. Deze Paus zat gedurende 20 jaren op den Stoel van Petrus; nu zijn er echter eenige van zijne 20 regels in onze kronijk onbeschreven gelaten: hiervan maakte de afschrijver gebruik. Stephanus IV, die in 816 tot Paus werd verkozen, en daarom, overeenkomstig het plan en de naauwkeurige H. SS. onzer kronijk, regtens eerst op den 16den regel der bladzijde 801 tot 850 verschijnen mogt, staat er reeds boven aan, op den eersten regel (van 801). Op dezelfde wijze zijn er ook de volgende Pausen vervroegd: Leo V (IV), bijv., is er van den 47sten naar den 33sten verhoogd. De pausin heeft er nu ruimte genoeg; maar, gelijk men ziet, ten koste der oorspronkelijke orde. — Thans zal men de korte aanmerking van den gel. Pertz, op het H. S. *London. King.* n°. 13 A. VII duidelijker begrijpen; ik moge die hier herhalen: «*Bis 1264 die Linien nach Jahren; die papiassa ist eingeschoben und über die Jahre hinaus geschrieben.*» Ook hier is dus de verwarring en tevens de inlassching blijktbaar. — De *Codex Florentinus S. Mar. Novellae*, van de 13de eeuw, is, naar het getuigenis van Echard, die hem bezigtigde, volmaakt en zonder de minste stoornis der orde, volgens de inrigting van Martinus, geschreven. Toch wordt er het berigt nopens de pausin gevonden! maar — op eene wijze, die alles verklaart. Op den benedenrand der bladzijde, onder den 50sten regel, die de 4de is van Leo, dus buiten den tekst, staat het vertelsel voor datgene, wat het eigenlijk is, voor een toevoegsel. — Verre van mij, over het binnenste der inlasschers te oordeelen. Hoe kan ik weten; of zij dit uit vijandschap tegen de Kerk en haar Opperhoofd, of met het bedriegelijk oogmerk, van bij het nageslacht de leugen tot waarheid te maken, of met welk ander doel ook, ter kwader trouw, gepleegd hebben? Maar dat zij dit berigt, hoe

onhandig ook, dan toch opzettelijk en met zeker overleg inlaschten, zal mij wel niemand betwisten. Het overgrootte getal van vervalschte H. SS. der kronijk van onzen Martinus, tegenover de zeer weinige zuivere en naauwkeurige exemplaren, pleit allezins ook daarvoor, dat, zelfs onder het oog der Roomsche Hierarchie en harer voorstanders, de zucht, om deze « morsige legende » in de gedachtenis der menschen te bewaren, al vrij ijverig was: terwijl er van eene poging voor het tegenovergestelde nergens eenig bewijs, zelfs geen grond van waarschijnlijkheid is te vinden.

ARTIKEL II.

DE REDENERINGEN VAN DEN HOOGL. K. BETREKKELIJK HET BERIGT IN QUESTIE.

§ 16. Z. H. G.'s verdediging der echtheid.

Ik geloof niet, dat men, na de aangevoerde bewijzen, de *vrijgevigheid*, welke de hoogl. Kist, bladz. 9, zoo vereerend (!) aan de kritiek der protestanten toekent, behoeft in te roepen; neen, maar spreke hun gezond oordeel. Het zal, vertrouw ik, toestemmen, dat het opgeworpen berigt van Martinus *Polonus* niet alleen niet oud genoeg is, om voor het betwiste bestaan der pausin als een eigenlijk gezegd getuigenis te verstrekken; maar dat het daartoe ook niet de vereischte kritische waarde bezit. Of de hoogl. K. zich van al die bedenkingen tegen de echtheid van dit verhaal, in het stille studeervertrek, rekenschap gegeven hebbe, is mij onbekend. Men moet het echter vooronderstellen; immers de hoogleeraar verzekert ons, dat hij het vraagpunt betrekkelijk de pausin *opzettelijk* onderzocht heeft; dat zijn onderzoek ook *naauwkeurig* en *sorgvuldig* (bladz. 80), ja, volkomen *onpartijdig* was (bladz. 85). Dit is echter zeker, dat hij zijnen lezers van al die moeilijkheden niet het geringste verslag geeft. Z. H. G. kiest den kortsten en gewis ook gemakkelijksten weg. Hij haalt de twee Latijnsche H. SS. der Leidsche bibliotheek, n°. 134 en 69 aan, voegt er nog de (3) H. SS. van Suffridus Petrus bij, beroept zich op dezer aller overeenkomst betrekkelijk den inhoud des berigts, en beweert daarenboven, dat Bernardus Guidonis, die, gelijk hij (Bern.) erkent, Martinus volgt, ook dezes berigt aan-

gaande Joanna, een klein verschil in het begin des verhaals uitgenomen, woordelijk, zoo als het boven (§ 13) medegedeeld is, terug geeft ¹⁾. Zonder nu verder op datgene te letten, hetwelk hier beslissen moet; zonder één woord te reppen van het eigenaardige der kronijk van Martinus, of van hare kenteekenen van echtheid; zonder maar met eenen enkelen voet in het inwendige der opgenoemde H. SS. en der uitgave van Suffridus Petrus te treden, of die met de andere H. SS. *sonder* dit berigt, te vergelijken; zonder ook toe te zien, *hoe* het èn in die H. SS. èn ook in het Leidsche H. S. der nog onuitgegeven kronijk van Bern. Guid. (het eenigste, waarop de hoogleeraar zich beroepen kan) medegedeeld is, meent Z. H. G., dat de echtheid bij zijne geleerde aanhoorders en bij zijne lezers reeds boven allen twijfel verheven is. Daarna noemt de hoogleeraar datgene, hetwelk de H. SS. van Martinus als een «Men zegt» hebben opgenomen, het *getuigenis* van Martinus; tracht het een hoog gewigt bij te zetten en gaat dan, op bladz. 19, in dezer voege voort: «Maar » geen wonder dan ook, dat men alles heeft aangewend, om » het van zijne kracht te berooven, ja, om het geheel te vernietigen. Een andere Martinus van lateren tijd zal de » auteur er van zijn:— als of men in de XIV en XV eeuw » het beroemde *Chronicon Martinianum* niet kende! In sommige H. SS. zijner kronijk zal het getuigenis niet te vinden » zijn:— als of het mutileren van eenige *codices* hier iets » konde afdoen, en niet reeds de Pauselijke Bibliothecaris, » Platina, en vele anderen vóór hem, in de beste, zeker » wel Vaticaanse H. SS., het hadden aangetroffen!» — 't Is veel, zeer veel gezegd, maar al te weinig bewezen. Zulke algemeene uitroepingen kunnen, in een bijzonder punt van kritiek, de stellige bewijzen van het tegendeel niet verdringen. Of Panvinius, die door Z. H. G. gezegd wordt (blad. 20 n. 16), het eerst de gissing te herde gebragt te hebben, dat zekere Martinus, een cistercienser monnik, de «auteur» dezer fabel is, den bal raak of mis geslagen hebbe, doet hier niets ter zaak. De vraag is: of Martinus Polonus dit verhaal geschreven hebbe of niet. Doch juister gesproken, of het berigt in dezes kronijk kritisch *echt* genoeg zij, om er zich op te beroepen in eene zaak, welke betwist wordt, en waar de eigenlijke

1) Wij komen op dezen Bernardus Guid. terug.

getuigenissen, de verhalen namelijk der tijdgenooten, niet *voor*, maar wel *tegen* pleiten; — dit is hier eigenlijk de vraag. En het bevestigend antwoord op deze vraag kan toch waarlijk door eens tegenstrevers mislukte gissing niet logisch gestaafd worden. Neen, maar naar echte, vertrouwenswaardige H. SS. moet gezocht worden, en dezer vertrouwenswaardigheid moet, althans in het tegenwoordige geval, waar zij zoo grondig is bestreden, voor zoo verre dit de kritiek met regt mag vorderen, door toereikende bewijsgronden gestaafd worden. Hoe men overigens in de 14de en 15de eeuwen met het *Chronicon* van Martinus bekend was, kan de lezer uit de twee vorige §§ beoordeelen. Men kende die kronijk, maar zeer velen kenden haar uit de geïnterpoleerde H. SS. — « In *sommige* » Handschriften, » gaat de hoogl. voort, « zal het getuigenis » niet te vinden zijn. » — Ter goeder trouw, lezer! is hier deze bedenking, tegen de echtheid des verhaals, in hare wezentlijke kracht voorgesteld? — « Als of, » roept Z. H. G. uit, « het mutileren van eenige *codices* hier iets konde afdoen! » — Al wie logica verstaat, oordeele over deze bewijsvoering. Datgene, wat eigenlijk bewezen moet worden, staat hier als boven allen twijfel verheven; het is er stout neêrgezet, als of het eene rots ware, waarop alle tegenbedenkingen, gelijk een uitgewoed en wegspattend zeeschuim, moeten afspringen. Maar iets, wat op gronden wordt bestreden, mag toch niet, zoo lang die tegenbedenkingen niet vernietigd zijn, als zeker worden aangenomen en tot grondslag eener bewijsvoering strekken. Waarlijk het spijt mij, dat de hoogl. K. zich heeft durven vleijen, zijne beschuldigingen op zulk eene wijze ingang te doen vinden. Immers, eene beschuldiging is het. Dat ons voor het hoofd geworpen « mutileren van eenige *codices*, » heeft, in de Verhandeling van den hoogleeraar mede de strekking, om tot eene schakel te dienen, in dat reeds meermalen besproken « stelsel van leugen en bedrog. » Maar des te eer, — omdat het hier eene zoo grievende beschuldiging geldt, — des te eer had, mijns bedunkens, de eerbied voor de publieke opinie en voor het oordeel van het geleerd *Auditorium* in het Koninklijk Instituut, waarvan eene zoo belangrijke schuldigverklaring gevraagd wordt, des te eer had ook de eigene aanspraak op grondigheid den hoogleeraar tot het bewijzen van dat « mutileren » moeten aansporen. — « Alsof... niet reeds de Pauselijke Bibliothecaris, Platina,

en vele anderen vóór hem, in de beste, zeker wel Vaticaanse H. SS., het hadden aangetroffen!» — De hoogl. K. is een vreeselijk strijder! Hij valt zijne tegenpartij aan met een tweesnijdend zwaard! Wien hij, op de eene plaats, als eenen snooden bedrieger, met eene strenge hand, van zich afwijst, weten de vlugge wendingen zijner woorden weldra, op eene andere plaats, als een' eerlijk man tot getuigen te roepen. Kan hij in de geschiedenis der 9de eeuw, waarin Joanna, tot schande der Roomsche Kerk, den Pauselijken Stoel beklommen en als eene harpij bezoedeld zou hebben, geen enkel spoor van haar ontdekken; dan weet hij, — zijn opzettelijk onderzoek heeft hem trouwens het *stelsel* van *bedrog* en *leugen* doen ontdekken, — dat de Roomsche Hierarchie *al* het mogelijke gedaan heeft, om de getuigenissen aangaande Joanna te verloochenen en te vernietigen; dan zijn er, krachtens een besluit, om haar niet in de rij en het getal der Roomsche Pausen op te nemen (een besluit, hetwelk toch nergens, dan van Rome kan uitgegaan zijn), openbare stukken (!), schrijvers, eerst het *Liber Pontificalis*, langzamerhand ook de overige, veranderd en vervalscht. Maar, wil hij beweren, dat er toch een of ander getuigenis aan dien waarheidsmoord ontsnapt is, dan weet hij wederom de Vaticaanse, dat is, de Pauselijke bibliotheek te Rome, aan te wijzen, zoo al niet als den waarborg der echtheid, dan toch als de bewaarplaats der *beste* H. SS. Gelukkig echter voor mijne Kerk, dat juist zulk een tweesnijdend wapen, hoe forscher het gezwaaid wordt, in het strijdperk der logica te stomper is.

Wat wij nu over de Vaticaanse H. SS. der kronijk van Martinus te denken hebben, kunnen wij van eenen Pauselijken Bibliothecaris, — de hoogl. K. heeft gelijk, dat hij, in dit opzigt, aan een' man van deze bediening zoo veel gewigt hecht, — het beste leeren. Platina citeert Martinus; ik zal aannemen, dat hij Martinus *Polonus* bedoelt. Hij beroept zich wel niet op Vaticaanse H. SS.; maar het is mij vrij waarschijnlijk en ik zal ook aannemen, dat hij, die daartoe in de beste gelegenheid was, die H. SS. ook werkelijk heeft geraadpleegd. Dat Platina uit vergelijking van vroegere schrijvers, vooral van schrijvers uit de 9de eeuw zelve, met den lateren Martinus, het in dezes kronijk aangetroffen bericht voor niet geloofwaardig hield, houd ik voor meer dan waarschijnlijk; maar of hij ook de H. SS. van Martinus,

welke hij gebruikte, kritisch beoordeeld en met andere vergeleken hebbe, is eene vraag. In Platina zelve heb ik nog geen enkel teeken daarvan gezien. Maar dit is zeker, dat in latere jaren, toen de kritiek over het algemeen, en ook op ons punt van geschil in het bijzonder, naauwlettender was geworden, een ander Pauselijk Bibliothecaris, Leo Allatius namelijk, deze zaak opzettelijk onderzocht heeft. Leo Allatius, zijn naam moge den hoogl. K. eenige onaangename herinneringen te binnen brengen; maar als leugenaar staat hij niet te boek en aan 's mans kunde is nog nooit met grond getwijfeld; en, ofschoon hij het resultaat zijns onderzoeks in een geschrift tegen het bestaan der pausin mededeelde, is hij echter, hoezeer de Vaticaansche bibliotheek voor katholiek en onkatholiek openstaat, en hare handschriften op elk bescheiden verzoek toegankelijk gesteld worden, in de geheele reeks van 200 jaren, die er na zijn getuigenis verlopen zijn, daarin nog door niemand gelogenstraf; — Leo Allatius¹⁾ dan noemt het H. S., waarmede, ten zijnen tijde, Paus Urbanus VIII de Vaticaansche boekerij verrijkte, *ouder* dan al de overige Vaticaansche H. SS. der kronijk van Martinus. De Pauselijke bibliotheek schijnt dan te voren niet van de alleroudste en beste H. SS. voorzien te zijn geweest. Voorts grondt hij zijne tegenspraak, tegen de echtheid van het op naam van Martinus verspreide berigt, slechts op dit enkel H. S. van Urbanus, zonder die, wat zijn betoog toch vorderde, door het beroep op eenig ander Vaticaansch H. S. te versterken. Men zal mij, vertrouw ik, toestaan, daaruit af te leiden, dat de H. SS. der Vaticaansche of Pauselijke bibliotheek het bewuste verhaal inhielden, en dat dus de Roomsche Hierarchie ten onregte verdacht en niet dan hoogst onregtvaardiglijk beschuldigd zou worden van pogingen, om althans het zoogenaamde getuigenis van Martinus *Polonus* te verloochenen en te vernietigen. Overigens, hoe weinig aanspraak zulke H. SS., waarin Platina, of wie dan ook vóór hem, het bedoelde berigt aantrof; — hoe weinig aanspraak zij op zuiverheid en op de oorspronkelijke echtheid kunnen maken; hoe weinig zij dienvolgens verdienen als de *beste* geroemd te worden, behoef ik hier niet te herhalen.

1) *Confutatio fabulae de Joanna papissa*, n°. 7.

§ 16. 's Hoogleeraars redenering, ten betooge, dat dit zoogenaamde getuigenis van Martinus van hoog gewigt is.

Vooronderstellen wij eens voor een oogenblik, dat dit verhaal inderdaad uit de pen van onzen Martinus zou gevloeid zijn: welk bewijs is er voor het werkelijk bestaan der pausin uit af te leiden? Martinus schreef de tweede uitgave zijner kronijk in het laatste vierde gedeelte der 13de eeuw; en kan deze schrijver ons de werkelijkheid waarborgen van eene voorgegevene gebeurtenis uit het midden der 9de eeuw, waarvan, ofschoon zij de geheele Katholieke Kerk, zoo verre die in de destijds bekende wereld verspreid was, had moeten schokken, evenwel niet een enkel tijdgenoot gewaagt, ja, welke door de geschiedschrijvers dier eeuw veeleer wordt buitengesloten? Ik geloof niet, dat één oordeelkundige eene dergelijke bewijskracht aan onze kronijk zal toekennen; en nog veel minder zal hij dit aan het onderhavige berigt. Trouwens, men leze en herleze het. Houdt de schrijver zich overtuigd van hetgeen hij verhaalt? bevestigt hij? staat hij voor de waarheid in? Niets hiervan. Hij boekt het als een « Men zegt, » « Men beweert ¹⁾. »

Toch weet de hoogl. K. ook van die twijfelachtige houding des berigtschrijvers partij te trekken. « Evenzeer echter, » zegt Z. H. G. op bladz. 19, « moeten eigenaardige oorzaken ook op » het verhaal van Martinus, op de houding en korthed van » zijn berigt hebben ingewerkt. Immers vooral ook Martinus, » in zijnen tijd in aanzienlijke betrekking en hooge gunst aan » het Roomsche hof geplaatst, » (hij was Pauselijk kapellaan en Groot-penitencier), « kon eene zoo tedere snaar, als de geschiedenis der Pausin, wel niet anders, dan gelijk hij werkelijk deed, met de uiterste omzigtigheid en als met de toppen » der vingeren aanroeren. En zoo heeft hij dan ook, ofschoon » het Pauschap van Joannes Anglicus als ontwijfelbaar zeker » aanvoerende, toch met een *asseritur, dicitur, creditur* » (men beweert, men zegt, men gelooft,) « omzwagteld en vergoelijkt,

1) Ik stel hier, in het voorbijgaan, den lezer de vraag voor: Zou, indien dit berigt werkelijk van Martinus ware, dit « Men beweert » niet een blijk zijn, dat hij het in zijne bronnen of in het geheel niet, of althans niet als eene ontwijfelbare daadzaak gevonden had? En onder die bronnen noemt hij het *Chronicon Damasi Papae de gestis Pontificum* (den ouden naam van het *Liber Pontificalis*), Godfried van Viterbio, Vincentius Bellocensis (van Beauvais).

» hetgeen anders in zijnen mond billijke stof tot aanstoot zoude » gegeven hebben. — Het is juist deze toon in zijn verhaal, » welke, gevoegd bij het karakter, door hem bekleed, aan » zijn getuigenis, naar mijn gevoel, hoog gewigt bijzet.» — De Hoogl. schijnt dan toch waarlijk op het inwendige der H. SS. van het *Chronicon Martinianum* al te weinig acht te hebben geslagen. Wij hebben gezien, dat dit berigt aan de getrouwe H. SS. vreemd is; hoe weinig het met de jaartelling zelfs dier H. SS., welke het mededeelen, strookt; hoe het die verwart; ja, hoe het duidelijk genoeg te zien is, dat er de regeringstijd, welke aan Joanna toegekend wordt, overschiet: ik meen, dat mijne opmerking, — dat het verhaal in vele H. SS., en nog wel bepaaldelijk in het Leidsche 134, waarop de Hoogl. K. zich beroept, slechts als een aanhangsel tot het leven van Paus Leo is geplaatst; en dat ook de aanhef: «Na dezen Leo» enz., het als zulk een aanhangsel, zelfs als eene bijvoeging op den rand kenmerkt; — ik meen, zeg ik, dat ook deze aanmerking van dien aard is, dat ik ze herinneren mag; en zoudt gij waarlijk, op 's hoogleeraars woord, nog willen gelooven, dat er «het Pauschap van Joannes *Anglicus* als *ontwifelbaar zeker* is aangevoerd»? Z. H. G. heeft dit vermoedelijk daaruit afgeleid, dat het: «Naar men beweert,» niet reeds bij de vermelding van het Pauschap, maar eerst in den volgenden zin, in den aanvang der zoogenaamde geschiedenis van Joannes *Anglicus* staat uitgedrukt. Maar wenden wij onze oogen naar het einde van het berigt. Daar lees ik: Joannes *de Engelschman* wordt niet op de lijst der Pausen geplaatst, en de eenige reden, welke daarvan wordt gegeven, is deze: omdat hij eene vrouw was. Ziet men niet, dat hier het Pauschap en het vrouwelijke geslacht, in betrekking tot de geschiedenis onafscheidbaar aan elkander verbonden worden? En ook waar, in welken geschiedschrijver heeft men van eenen Paus Joannes *den Engelschman* gelezen, die er niet ten gelijken tijde gezegd wordt, eene vrouw geweest te zijn. Dezelfde twijfel, die op het geslacht en de lotgevallen van dezen Joannes kleeft, kleeft dan ook op zijne verheffing tot de Pauselijke waardigheid.

Het overige van 's Hoogleeraars gezegde, de reden namelijk, waarom dit getuigenis, naar zijn gevoel, van hoog gewigt zou zijn, is wederom die oude achterdocht. Het steunt op de beschuldiging van dat «stelsel van bedrog en leugen.»

Hetgeen ik ten aanzien van Platina daarop aangemerkt heb, is ook hier van toepassing. Eerst nadat de hoogl. K. zijne hoofdbeschuldiging tegen onze Hierarchie geregtvaardigd zal hebben, zal hij voor deze zijne verdenking eenigen grond van waarschijnlijkheid kunnen vinden. Maar ook dan nog zal dit *hem* in het bijzonder zeer moeilijk vallen, om niet te zeggen onmogelijk zijn. Want met deze uiterste voorzigtigheid in Martinus te vooronderstellen, spreekt de Hoogl. K. zich wederom deerlijk tegen. Op bladz. 9 zegt Z. H. G.: «dat de Roomsche Hierarchie, in die tijden, toen haar hoog gezag onbetwist was en zij nog afzigtiger vlekken op het kleed harer heiligheid voor aller oog ongestraft ten toon droeg, over zulk eene kleinigheid... niet al te zeer zich behoefde te bekreunen;» — (eerst) «naderhand, toen het haar levensbehoud gold, en toen men telkens deze Pausin, met geheel hare morsige legende, als eene jammerlijke verstoring der heilige rei harer Pausen en van derzelve hooggeroemde onafgebroken opvolging, haar voorwierp, heeft zij,» en dat *weet* de hoogleeraar, «al het mogelijke gedaan, om vroegere, uit haren eigen boezem voortgekomen, getuigenissen te verloochenen en te vernietigen.» Maar weet Z. H. G. dan niet, dat er ten tijde van Martinus nog nooit zulke opwerpen aan de Roomsche Hierarchie gedaan waren; dat zij toen, wat haar levensbehoud betrof, nog in de vorige onbezorgdheid verkeerde? Zeer zeker weet hij dit. Hoort hem op bladz. 83: «zelfs scheen soms het besluit in het vergeetboek geraakt, om Joanna althans onder de wettige Pausen geene plaats te vergunnen. Ten minste in de XIII eeuw ontzag Paus Joannes XX zich niet, zich den XXI te doen noemen, schoon hij Joannes *Anglicus* niet medegerekend, de twintigste zou geweest zijn.» — Maar ziet, juist onder dezen Joannes XXI schreef Martinus zijne tweede uitgave, en slechts in deze zou hij, volgens sommigen, over de pausin gesproken hebben. Zoo nauwkeurig, zoo zorgvuldig is de hoogl. K. in zijne, zeker zware beschuldigingen te werk gegaan! En men merke in het voorbijgaan op, wiens gebrek aan geheugen hier het zekerste aan den dag komt; van de Roomsche Hierarchie, of van haren beschuldiger?

Maar, wat ons niet minder, ja, misschien nog meer zal verwonderen, is ongetwijfeld dit, dat, volgens het «gevoel» eens Hoogleeraars der Godgeleerdheid, wien de behandeling der Kerkgeschiedenis is toevertrouwd aan eene voorname Hoogeschool van het vrije, edeldenkende, verlichte Nederland; —

dat volgens diens «gevoel» het vermoeden gegrond is, dat een schrijver, ten laste van wiens opregtheid hij niet het geringste weet in het midden te brengen, zijne overtuiging omtrent een louter historisch vraagpunt aan zijne betrekking, met andere woorden, aan zijne eer- of baatzucht ten offer gebracht heeft; dat hij eene waarheid-hatende overheid slaafs heeft kunnen vreezen; en dat hij wetens en willens de hand geleend heeft tot bevordering van haar stelsel van bedrog en leugen. Neen, zulke vermoedens van laagheid vinden geen' ingang in het edelhartige Nederland. Dáár is eene eervolle betrekking nog geen bewijs van laaghartig verraad aan de eigene overtuiging; dáár zal men, zoolang geene toereikende gronden het gebieden, in den twijfelachtigen toon eens geschiedschrijvers geene bevestiging zoeken.

AANHANGSEL.

§ 17. *Ptolomeus van Lucca en Bernardus Guidonis als getuigen voor de echtheid van het berigt nopens de pausin in de kronijk van Martinus Polonus.*

Van alles, wat de hoogl. K. heeft aangevoerd ten betooge, dat het berigt nopens de pausin in de kronijk van Martinus Polonus echt is, heeft, in mijn oog, slechts ééne zaak eenigen schijn van gewigt. Het is Z. H. G.'s beroep op Bernardus Guidonis (bladz. 16), «die, *gelijk hij erkent*, Martinus volgende, ook zijn berigt aangaande Joanna, zoo »als wij het mededeelen, woordelijk terug geeft.» Indien deze woorden, vooral het: «gelijk hij erkent», waarheid bevatten, is het niet te loochenen, dat deze schrijver het berigt werkelijk in een H. S. der kronijk van Martinus gevonden heeft. Ofschoon mijne taak zich bloot bij de wederlegging van den hoogl. K. bepaalt, wil ik er echter een ander, en misschien nog krachtiger getuigenis bijvoegen. Ik bedoel dat van Ptolomeus van Lucca, die uitdrukkelijk zegt, dat van al de schrijvers, die hij gelezen heeft, Martinus alleen aan Leo IV, niet Benedictus III, maar Joannes den Engelschman tot opvolger geeft.

Ik wil het gewigt dezer getuigenissen niet verbergen. Luidens beider opdragen, schreven zij niet zeer lang na Martinus, en had Bernardus Guidonis zijn *Chronicon* in 1320 en Ptolomeus zijne *Historia nova* in 1312 geëindigd.

Nu zal zekerlijk niemand onbeschaamd genoeg zijn, om te loochenen, dat het verhaal omtrent de pausin in eenige en zelfs in vele H. SS. van *Martinus Pol.* voorkomt; maar wij hebben gezien, onder hoe vele en sterke blijken van onechtheid, en waarvoor die H. SS., in vergelijking met de andere, moeten gehouden worden. Ik laat allen oordeelen, of de genoemde getuigenissen van dien aard zijn, dat zij de echtheid van dit verhaal in de kronijk van *Martinus* boven al de opgeworpen bedenkingen verheffen. 't Is waar, *Ptolomeus* was een Italiaan, studeerde te Rome, onder den adelaar der Godgeleerden, den *H. Thomas van Aquinen*, met wien hij in 1272 naar Napels vertrok, bragt vervolgens zijn leven in Italië en, zoo als eenigen, hoewel, volgens *Echard* 1), zonder waarborg, zeggen, ook een gedeelte daarvan te Rome door. Maar zal daarom eene voorzigtige kritiek, zonder verder omzien, het gezag der beschrevene H. SS. nietig verklaren? zal zij die sterke bewijzen hunner echtheid, — bewijzen zoo als er voor de H. SS. van niet één geschiedschrijver der oudheid of middeleeuwen, wiens eigenhandig geschrift niet met zekerheid te toonen is, gevonden kunnen worden, — als niet bestaande ter zijde schuiven? zal zij op die treffende overeenkomst van meerdere H. SS., in eene inrigting van zooveel overleg en kennis, in eene inrigting, welke in geen deele voor het werk van afschrijvers mag gehouden worden, daar de eigen woorden van *Martinus* die als eene eigenaardigheid zijner kronijk doen kennen, en daar die woorden, zonder deze inrigting, doelloos en van allen zin ontbloot daar neêrge worpen liggen, — zal, vraag ik, eene voorzigtige kritiek op dit alles geen acht meer slaan, om op dit gezegde van *Ptolomeus* het betwiste verhaal als onwedersprekelijk zeker aan *Martinus* toe te kennen? Gezag tegen gezag! de woorden van *Martinus* zelve tegen die van *Ptolomeus*! welke moeten hier het meeste gelden? Maar als wij dan uit des schrijvers eigene woorden de sterkst mogelijke bewijzen voor de echtheid van H. SS. gevonden hebben, zullen wij dan dit gezag wegens de woorden eens anderen verwerpen? Ik meen daarom, niet vermetel te zijn, indien ik het daarvoor houde, dat reeds *Ptolomeus* een vervalscht H. S. van onzen

1) *J. Quetif et J. Echard. Script. Ord. Praed. T. 1, in Bartholomaeum de Lucca.*

Martinus moet gelezen hebben. Inderdaad, dat van Suf-
fridus Petrus, hetwelk dezen uitgever voorkwam mis-
schien wel van de tijden van Martinus zelve te zijn, het
H. S. van Leiden, n°. 134, de *Cod Civitatis Brunsvicensis*, bij
Pertz ¹⁾, strekken ten onwraakbare bewijze, dat deze kronijk
al zeer vroeg de willekeur der afschrijvers ondervond; wie
zal dan, tegen het gezag der bekende, naauwkeurige af-
schriften in, als iets onbetwistbaars willen staande houden,
dat de lezing van Ptolemeus de zuivere en ware was?

Dit zelfde gezag der inrigting van het *Chronicon Marti-
nianum* en der naauwkeurige H. SS. geldt ook tegen het be-
wijs, uit de kronijk van Bernardus Guidonis getrokken.
Maar dit bewijs is, naar het mij, uit de inzage van het
eenige H. S., waarop de hoogl. K. zich kan beroepen ²⁾, toe-
scheen, inderdaad niet zoo krachtig, als Z. H. G. het voorstelt.
De hoogleeraar zegt namelijk twee zaken, en dat Bernardus
Guid. erkent Martinus te volgen, en dat hij dezes berigt
aangaande Joanna, zoo als wij het mededeelden, woordelijk
terug geeft (bladz. 16, 17). Deze twee zaken, met elkander
in verband gebracht, gebieden den lezer aan te nemen, dat
Bernardus het waarlijk uit een H. S. der kronijk van Mar-
tinus afschreef. De bewoording des berigts bij Bernardus,
dit stem ik toe, is eensluidend genoeg; maar of Bernardus
ook werkelijk erkent, dat hij Martinus volgde, is eene
andere vraag. De Heer Spanheim ³⁾, die blijkbaar het be-
doelde H. S. van Bern. vóór zich had, en er diens eigene
woorden, aangaande de bronnen en bewerking van zijne ge-
schiedenis der Pausen uit aanhaalt, geeft niets van zulk eene
erkenntenis te lezen, ja, doet zelfs denken, dat zij in het

1) *Archiv* VII s. 656, n°. 2. Het dagteekent van het einde der dertiende
eeuw. Het is, zegt de gel. Pertz, naar een in regels afgedeeld exemplaar
afgeschreven. Dit zeggen veroorloofd ons te besluiten, dat dit H. S. zelf
deze inrigting niet behouden heeft. Maar met die orde is het verhaal over
de pausin niet te vereenigen. Toch moet dit H. S. het bevatten. Pertz,
namelijk, houdt het er voor, dat dit verhaal tot de tweede uitgave van Mar-
tinus behoort; vindt hij het in eenig H. S. of in het geheel niet, of op eene
andere, bijzondere wijze vermeld, zoo teekent hij dit als eene uitzondering
aan; de voorbeelden hiervan zijn ss. 657, n°. 12, 13; 659 n°. 25; 662
n°. 37. De *Cod. Brunsvic.* nu is door Pertz tot de tweede uitgave gerekend;
eene uitzondering aangaande de pausin staat er niet bij aangemerkt.

2) *Lutini M. SS. Bibliothecae publicae (Lugduno-Batavae)* n°. 79.

3) *De Papa foemina*, p. 75.

H. S. niet is te vinden. Bernardus noemt er niet ééne schrijver in het bijzonder op, maar verzekert (zijne woorden zijn bij Spanheim cursief gedrukt), «dat hij verscheidene verhandelingen, geschiedenissen en kronijken gelezen en herlezen heeft (*saepe perlegisse*); dat hij verlangde, van alles de zekere waarheid te vinden: immers in de opgaven van gebeurtenissen en tijden loopen, vermoedelijk door de schuld der afschrijvers, de kronijken zeer uit elkander.» Daarna zegt Spanheim, maar als zijn eigen gevoelen en niet meer cursief gedrukte letters, dat Bernardus bijna overal Martinus volgt. Indien Spanheim ook dit laatste met de eigene woorden van Bernardus had kunnen verzekeren, zou hij het gewis niet hebben achtergelaten, want ook hij beroept zich op dezen schrijver, ten be- tooge, dat het berigt in Martinus geene inlassching, maar echt is¹⁾. Nogtans, omdat de hoogl. K. het op eenen zoo stilligen toon verzekert, heb ik op de Leidsche bibliotheek, van de aldaar heerschende, verpligtende minzaamheid verzocht en verkregen, het betrokkene H. S. in te zien. In het berigt zelf wordt Martinus niet door Bernardus aangehaald, en in de voorrede, daàr, waar de schrijver verslag geeft van zijne werkzaamheden, wordt evenmin onze Martinus *Polonus* genoemd, veel minder wordt er zijne kronijk tot rigtsnoer genomen. 't Is echter mogelijk, dat Bernardus elders in dit H. S. erkent, Martinus gevolgd te hebben; doch waarschijnlijk is het mij niet, want de voorrede was er de eigenlijke plaats voor; en, in zoo verre ik meende te bespeuren, is het ook zijne gewoonte niet, in den loop zijns werks andere schrijvers aan te halen; ook heeft Spanheim er zulke uitdrukkingen vermoedelijk niet in gevonden.

Het zou daarom wel mogelijk kunnen zijn, dat Bernardus zijn berigt over de pausin van elders ontleend had. Trouwens; is, naar ik meen bewezen te hebben, dit berigt in Martinus eene inlassching; ik zie er niets tegen, dat het er uit een ander geschrift, van welken aard ook, in overgebracht is: daàr kan dan evenzeer Bernardus het hebben aangetroffen. Hiermede zij echter niet, in den eigenlijken zin, geloochend, dat hij het uit een of ander H. S. der kronijk van Martinus heeft afgeschreven. Hij hebbe het eens werkelijk uit deze bron; wat volgt er uit? Nog altijd pleit mijne bovenstaande bewijs-

1) Ibid. p. 67.

voering, en pleit zij ontegensprekelijk tegen de zuiverheid en echtheid van dat H. S.; en zij pleit er te sterker tegen, daar Bernardus zelf klaagt, dat de geschiedwerken zoo veel gelezen hebben, door de schuld der afschrijvers, zonder evenwel dat van Martinus uit te sluiten: en ik meen ook te mogen beweren, dat het hier volstrekt geene uitzondering op maakte. Maar nog om eene andere reden zal den hoogleeraar het beroep op Bernardus tegenvallen. 't Is, in mijn oog, al te oppervlakkig geredeneerd, wanneer men zich maar zoo terstond vergenoegt met te vinden, *dat* een schrijver ergens van gewaagt, of iets overneemt; neen, wanneer ik bemerk, dat ik een nauwkeurig geschiedvorschcr vóór mij heb, let ik tevens op, *hoe* hij een punt in questie behandelt. Herhalen wij dan uit de voorrede van Bernardus, en herhalen wij dit thans iets breeder, dat hij «voor zijne geschiedschrijving der Pausen, om namelijk in staat gesteld te zijn, den tijd en duur hunner regering te bepalen en het merkwaardigste, wat er onder hen voorviel, te boeken, vele verhandelingen, geschiedenissen en kronijken gelezen en herlezen heeft. De verscheidene kronijken boden hem een groot en veelvuldig gebrek aan overeenkomst en veel (onderling) verschil aan in de opgaven van tijden, jaren, maanden en dagen, alsmede in het verhalen der feiten; derhalve verlangde (trachtte) hij, tot volkomen zekere kennis van alles en der bijzonderheden te geraken.»

Dit schijnt hem toch niet in alles gelukt te zijn. In het vervolg zijner voorrede, hetwelk Spanheim niet heeft overgenomen, erkent hij, dat het verschil der schrijvers soms ook wel uit het verschil hunner gevoelens ontstaan was. In deze onzekerheid overdacht hij dikwijls en veel, wat hij houden, wat hij volgen zoude. Hij koos den voor hem veiligst mogelijken weg. Hij hechtte zich aan datgene, waarin hij alle of de meeste geloofwaardige schrijvers overeen zag komen; waar zij echter verschilden, daár berigtte hij het eene gevoelen zoo wel als het andere (*sub distinctione*, met een: *of*): de lezer kon dan kiezen. En op het einde der voorrede zegt hij: «Ik broeder Bern. Guid... heb, voor zoo verre ik er vinden kon, uit de oorspronkelijkste boeken (*ex libris maxime originalibus*) van meerdere kronijken, levensbeschrijvingen van Heiligen en verschillende andere verhandelingen, geput ¹⁾.»

1) Het Lat. H. S. 79 der Leidsche Bibl. -- Martinus was dus zijn eigenlijk gezegde rigtsnoer niet.

Men ziet, deze schrijver heeft op zijne geschiedenis gewerkt, en, voor zoo veel hij kon, ook met naauwkeurigheid gewerkt. En toch spreekt hij van de pausin, met het ten haren aanzien gewone voorbehoud des twijfels: hij boekt het berigt als een «Men beweert». Hiervan had hij dus geene volkomen zekere kennis kunnen bekomen. Doch volgen wij hem nu ook in zijne jaartelling. Een schrijver, trouwens, die zoo naauw op de opgaven van tijden, jaren, maanden en zelfs van dagen let, die daarenboven van alles en van iedere zaak in het bijzonder eene volkomen zekere kennis zoekt, mag, ja moet daarin nagegaan worden, vooral dan, wanneer het een geschilpunt, als het onderhavige geldt. Gregorius IV, zegt hij, is Paus geworden (*cepit*) in 827 of 828; hij zat 16 jaren. Sergius II in 843 of 844, zat 3 jaren, 2 maanden, en liet den H. Stoel 15 dagen open. Leo IV in 846 of 847, zat 8 jaren, 3 maanden en 6 dagen. Nu volgt Joannes *Anglicus* (de pausin); maar reeds terstond valt hier in het oog, dat Bernardus, tegen zijne gewoonte, niet zegt, in welk jaar deze Joannes het pausschap aanvaardde. Is dit niet zeer overeenkomstig daarmede, dat hij dezes bestaan en verheffing als een gerucht, als een «Men zegt» of «Men beweert» mededeelt? Doch gaan wij verder: deze Joannes zat, leest men in het bedoelde H. S. van Bernardus, 2 jaren, 5 maanden en 24 dagen. Dit laatste strookt niet met de opgave der H. SS. van Martinus; wie zal dan als zeker stellen, dat onze naauwkeurige schrijver, bij het boeken van dit verhaal, juist een H. S. van Martinus, en geen ander raadpleegde, en dat, indien hij al een H. S. dier kronijk voor zich had, dit ook een onvervalscht was? Op Joannes *Anglicus* volgt Benedictus III. Van dezen wordt wederom gezegd in welk jaar hij tot Paus werd verkoren, te weten, in 856; hij zat 2 jaren en 3 maanden. Nicolaas I in 858.

Hoe sterker men er nu, in weerwil van het aangemerkte verschil in de opgave der dagen van Joanna's regering, op staan wil, dat Bernardus het berigt nopens de pausin uit Martinus geput zal hebben, zoo sterker wordt het bewijs, dat het in dezes kronijk onecht is. De oplettende Bernardus noemt niet het jaar, waarin Joannes *Angl.* den Stoel des H. Petrus beklommen zou hebben. Zijne jaartelling is, hoe naauw hij daarop ook zage, zóó gesteld, dat de regeringstijd der pausin ook waarlijk niet kan medegeteld zijn. Immers ook

Bernardus zegt, dat de nagedachtenis van Leo IV op den 16 Julij (17 *Kalend. Aug.*) gevierd wordt; dit is dus de dag, waarop deze Paus overleed. Bernardus weet niet zeker, of Leo IV in 846, dan of hij in 847 Paus is geworden; men mag dus niet als *zeker* stellen, dat hij de 8jarige regering van Leo reeds in 854 doet eindigen; men heeft dus ook volstrekt geen' vasten grond, om te beweren, dat hij de 2 jaren, 5 maanden en 24 dagen van Joannes *Anglicus* medetelt, wanneer hij zegt, dat Benedictus in 856 het pausschap aanvaardde. Veel meer pleit er voor het tegendeel. Want, al zou men den regeringstijd van Joannes *Angl.* van 16 Julij 854 af willen tellen, dan kon Benedictus III nog niet voor Februarij van 857 Paus zijn geworden: en men houde daarbij in het oog, dat hier de tijd, gedurende welken èn na Leo èn na Joannes *Anglicus* de Pauselijke Stoel openstond, nog niet eens is medegerekend. Blijkbaar dus voegt de pausin niet in de jaartelling van Bernardus; hij moet haar daarin overgeslagen hebben; anders had hij Benedictus in 857 of 858 moeten plaatsen; nu echter spreekt hij over dezès aanvang, niet, gelijk bijv. over dien van Gregorius, Sergius en Leo, twijfelende in welk van de twee opgegevene jaren die moet geplaatst worden; maar hij doet hem, als iets, waaromtrent »alle of althans de meeste geloofwaardige schrijvers overeen-» komen,» en waarvan hij daarom meent eene volkomen zekere kennis te hebben gekregen, in 856 optreden. En dat hij het begin van dezès 2 jarige regering ook onmogelijk later kon stellen, dat hij het voor zeker hield, dat het niet later te stellen was, blijkt daaruit, dat hij zijnen opvolger Nicolaas I, op eenen stelligen toon, het eenige jaar 858 aanwijst, als waaromtrent hij wederom geene verschillende opgaven gevonden heeft. Deze jaartelling en het stilzwygen omtrent het jaar, waarin de pausin hare regering zou begonnen hebben, staan bij Bernardus in verband; zij verklaren elkander. Zoo iets is in eenen schrijver, die in anderen gebrek aan overeenkomst heeft bespeurd en zelf dit vermijden wil, waarlijk al te opmerkelijk, dan dat het er niets beduiden zou. Is dit nu, gevoegd bij mijne vorige opmerkingen ten aanzien van de chronologie der H. SS. van Martinus, geen nieuw bewijs, dat ook Bernardus in de kronijk van Martinus (dat is wel: in zijn H. S. daarvan), welke hij, volgens den hoogl. K., schier overal gevolgd zal hebben, geen behoorlijk sluitende

jaartelling gevonden heeft; dat ook hij begreep, dat Joannes *Angl.* er in de tijdrekening óf geheel overgeslagen was, óf althans niet voegde? Maar de regeringstijd eens Pausen, welke in de chronologie van Martinus niet voegt, behoort ook niet tot zijne kronijk: dezer streng chronologische inrigting verbiedt ons, zoo iets dáár echt te noemen.

De opmerking, dat dit: «Men zegt,» en de wijze, waarop het verhaal zich in de kronijk van Bernardus voordoet, zoo slecht strooken met diens schrijvers toeleg op juistheid, zal misschien het vermoeden opwekken, dat het ook dáár niet echt, maar ingelascht is. Ik heb over dit punt niet genoeg kunnen nazoeken, om daaromtrent iets te beweren¹⁾. Ik acht deze vraag als niet tot mijne taak te behooren en, in allen gevalle, zou het bij mij voorshands de palen van een vermoeden niet overschrijden kunnen: immers ik ben niet in de gelegenheid, de vereischte H. SS. te vergelijken. Maar de hoogl. K., die het berigt in Bernardus als ontwijfelbaar echt aanvoert, had daaromtrent wel iets voorzigtiger kunnen zijn. Z. H. G. had wel eens mogen bedenken, dat deze schrijver zijne kronijk aan het hoofd der Roomsche Hierarchie zelf, aan den Paus Joanes XXII heeft opgedragen. Hij, die, gelijk wij gezien hebben, het karakter der schrijvers zoo zeer gadeslaat, had ook wel eens in aanmerking kunnen nemen, wat deze Bernardus voor een man geweest is. Hij was, trouwens, gelijk Z. H. G. zelf schrijft (bladz. 17, noot 13), Generaal-Inquisiteur; hem waren derhalve de belangen der Kerk en niet minder die des Apostolischen Stoels toevertrouwd, ten einde die tegen de ketters, de Albigenzers genoemd, te verdedigen. Hem gebruikte de Paus ook tot gezantschappen. Vooral moet hij, in zijne eerstgenoemde betrekking, zich ijverig gekweten hebben en tevens gelukkig geslaagd zijn. Ten bewijze hiervan strekke niet alleen zijn boek met vonnissen, tegen de ketters geveld, hetwelk Ph. van Limborch, te gelijk met zijne eigene *His-*

1) Hierbij zou in aanmerking genomen moeten worden, dat onze schrijver, in zijne voorrede, onderscheid maakt tusschen eene geschiedenis en eene kronijk: de eerste legt zich hoofdzakelijk toe op het verhalen der feiten; de tweede let meer op den tijd, waarin zij geschieden. Hij nu had zich bepaald, eene kronijk te schrijven. Eene verwarde jaartelling schijnt dus zeer tegen zijn plan te zijn, zoo wel als tegen zijnen toeleg op naauwkeurigheid. Zou men dan omtrent de echtheid van dat berigt dier overlastige vreemde deling in de chronologie, ten minste het oordeel niet op mogen schorsen?

toria Inquisitionis, Amsterd. 1692, heeft uitgegeven, maar ook het 16jarige behoud (van 1307 tot 1323) dezer zoo moeilijke als belangrijke bediening, en eindelijk de bisschoppelijke waardigheid, waartoe hij, volgens Wharton¹⁾ en Oudin²⁾, tot loon zijner verdiensten voor de zaak des geloofs, verheven werd. Moet men het niet voor zeker houden, dat zulk een man met de inzigten, plannen en besluiten der Roomsche Hierarchie bekend moet geweest zijn; dat hem vooral in last was gegeven, het gezag en de eer des H. Stoels tegen de Albigenzers te handhaven? En zou dan inzonderheid het besluit tegen de nagedachtenis van Joanna, al mogte het ook elders minder sterk doorgezet worden of eenigzins in het vergeetboek zijn gekomen, niet aan den Generaal-Inquisiteur zijn op het hart gedrongen? Zou hem niet ten sterkste zijn aanbevolen, toch vooral daarop te waken, dat de kennis daarvan niet onder deze vijanden van alle kerkelijk gezag verspreid wierde, althans niet tot zekerheid aangroeide? En toch heeft Bernardus het berigt aangaande de pausin in zijne eigene kronijk opgenomen; hij heeft er van durven spreken in een geschiedwerk, hetwelk hij den Paus zelven opdroeg; hij heeft in 1320, toen hij nog geen bisschop was, niet gevreesd, hierdoor zijne gunst bij den Paus en zijne toekomst op de waagschaal te stellen. Ontkent dit alles niet luide dien zoo verregaanden haat tegen de pausin, welken de hoogl. K. aan de Roomsche Hierarchie toeschrijft?

HOOFDSTUK V.

OVER JACOB VAN MAERLANT EN VINCENTIUS BELLOVACENSIS (VAN BEAUVAIS).

§ 18. *Jacob van Maerlant.*

De hoogl. K. spreekt over deze geschiedschrijvers in een bijvoegsel (bladz. 97-111); ik meen, dat ik mijne aanmerkingen gevoegelijk op deze plaats kan laten volgen.

De plaats uit Maerlant's *Spiegel Historiael*, welke de H. gl. van Lennep aan den hoogl. K. mededeelde (bladz. 99), luidt als volgt:

- 1) *Append. ad Cave, Hist. liter. saecul. Wicief. p. 25, in Bern. Guid.*
- 2) *Comment. de scriptt. T. III in Bern. Guid. coll. 806, 811.*

Alsoe die paues leo was doot
 Die heilige man, die here groot,
 Die vyfte man van deser name,
 Gheschiede der kerken grote scame,
 Alsoe some seggen over waer,
 Want men coos te pauese daer
 Eenen, die men hiet Jan
 Entie was wyf en geen man
 Wel gheletterd en wys
 Soe hadde met hare haren amys 1)
 Daar soe bi met kinde waert
 En, daer soe voer eene vaert
 In die stat, daer ware hare wee
 In die strate min no mee
 En soe des kints ghenesen.
 En daer leget soe, als wyt lesen
 Noch also upten steen ghehouwen,
 Dat men ane daer mag scouwen.
 Noch en willen te desen tiden
 Die paues dor die strate niet liden.
 Van Magensen, alsoe wyt horen
 Soe was dese mense geboren.
 Niet en ben ic vroet of claer,
 Weder het fauele es of waer,
 Maer in der pauesen coronike
 Sone vindt mens niet gemeenlike.

Ik zal mij niet zeer inlaten met al de redenen 2), waarom

1) Kiliaan, «*Amyx Amasius*.» (Aant. des hoogl. K.).

2) «Voor al breng ik hiertoe,» zegt de hoogl. K., «de reeds aangestipte » vermelding van het Monument der pausen, welke anders alleen bij veel » latere schrijvers, het eerst, naar ik meen, » bij Theodoricus de Niem, » ofschoon anders gewijzigd, voorkomt.» (zie Blondel, l. l. p. 106-108). -- Ik begrijp niet, wat de hoogleeraar hier voor bekoorlijks in vindt. Z. H. G. zal toch niet onredeneerkundig genoeg zijn, om, ten spijt zijner eigene, tegen de Roomsche Hierarchie zoo hoog en zoo vaak opgevoerde beschuldigingen van «bedrog en leugen,» aan het werkelijk bestaan van dat monument geloof te hechten. Welk voordeel krijgt dan zijn betoog uit deze leugenachtige toevoeging? Het verwondert mij veeleer, dat Z. H. G., zoo dikwijls hem eene, hoe ook gewijzigde, mededeeling van dat monument onder de oogen kwam, zich, wegens zijne vermelde beschuldiging, voor zich zelven niet geschaamd heeft. Zij is immers een ontegensprekelijk bewijs, dat de schrijvers, die er gewag van maken, dat dus Stephanus de Borbone, dat dus Maerlant, dat dus Suffridus van Meissen of de inlasscher in het Leipziger H. S. van diens *Compendium*, dat dus ook Theodoricus de Niem, ofschoon geheimschrijver van meerdere Pausen, en een man, die het Roomsche Hof en de geestelijken van zijnen tijd volstrekt niet spaarde, dat zelfs Luther (*Tischred.* cap. XXXIII bl. 371 verso, Leipzig 1621), in wiens

den hoogl. K., bladz. 101, dat berigt «toeschijnt hoogst be-
«langrijk te wezen». De vier laatste regels toch verbieden ons
op het nadrukkelijkst, er eenig bewijs voor het bestaan der
pausin uit af te leiden: zij pleiten er zelfs eer tegen. Maer-
lant, trouwens, schreef in 1283, dat hij niet was te weten
gekomen, of het verhaal eene fabel, dan of het waarheid was;
maar, voegt hij er bij, in de kronijken der Pausen wordt
het zelden aangetroffen.

Zegt dit niet duidelijk genoeg: het steunt niet op toereikend
gezag van schrijvers; diegenen, welke het mededeelen, zijn mij
ten dezen aanzien niet stellig berigtend of niet geloofwaar-
dig genoeg? En naar deze vier regels moet men dan ook de
beteekenis opmaken en de logische zwaarte afwegen van
zijne uitdrukkingen: «Alsoe some seggen overwaer» — «als
wijt lesen». De hoogl. K. heeft waarlijk niet veel reden, om
zich met de mededeeling dezer «hoogst belangrijke» plaats
grootelijks geluk te wenschen. Zij logenstrafft blijkbaar Z. H. G.'s
gezegde op bladz. 8, dat er, «aangaande het bekleeden van
»den Roomschen Stoel door eene vrouw, eene schier onafge-
»broken reeks van meest belanglooze, geloofwaardige en ge-
»zaghebbende getuigen bestaat, van de IX eeuw af tot in de
»XV toe.» — Maar aan Z. H. G. schijnt het toe, dat Maer-
lant door: *pausen coronike*, niet de hem bekende kronijken,
die over de Pausen handelen, in het algemeen, maar be-
paaldelijk en in het bijzonder het *Liber Pontificalis* bedoelt
(bladz. 101). Waarop steunt die gissing? Z. H. G. legt er
geene rekenschap van af, geeft er niet den geringsten grond
voor op. Hij kan alzoo niet de minste aanspraak maken, het-
zij op onze toetreding, of op wederlegging. Ik voor mij, zal
voorloopig den zamenhang van den geheelen zin raadplegen,
en het daarvoor houden, dat, indien onze van Maerlant
die «schier onafgebroken reeks van gezaghebbende getuigen,

tijd men toch al een en ander van de Roomsche Hierarchie weten wilde en
het ergste liever vergrootte dan verzweeg, — dat deze allen van dat «stel-
»sel van bedrog en leugen» volstrekt onkundig waren; Luther voegt er
zelfs zeer naïf bij: *Es nimpt mich wunder, dasz die Pápste solch Bild
leiden können, Aber Gott blendet sie dasz man seht was Papsthumb sey,
eitel Betrug und Teufelswerk*. Evenmin kunnen met dat stelsel bekend
zijn geweest die schrijvers, welke verhalen, dat de Pausen steeds de straat
der ergerlijke verlossing vermijden. -- Zulke openbare bekentenissen zijn
waarlijk niet overeen te brengen met de pogingen, om Joanna *per fas et
nefas* uit de geschiedenis te verdringen.

sedert de 9de eeuw af» tot op zijnen tijd toe, «aangaande het bekleeden van den Roomschen Stoel door eene vrouw», had hooren bevestigen, — hij evenmin hier, als in vele andere zaken, die de Pausen betreffen, wegens het stilzwijgen van het *Liber Pontificalis* alleen, zou gezegd hebben:

«Niet en ben ic vroet of claer

«Weder het fauele es of waer»;

en daarom meen ik het: *der pausen coronike* niet bij het *Liber Pontificalis* te mogen beperken, maar in veel uitgebreider zin te moeten verstaan. — Het eenige, wat Maerlant hier waarlijk *getuigt*, is: dat, ten zijnen tijde, de pausin wel als gerucht, maar niet als waarheid bekend was; en dat hij voor zich, zoo verre zijne historische nazoekingen reikten, geene voldoende gronden voor haar bestaan ontdekt had.

Doch waaruit zou Maerlant zijn berigt toch geput hebben? «Waarschijnlijk,» zegt de hoogl. K. op bladz. 101 v., «waarschijnlijk zal hij, gelijk de heer van Lennep vermoedt, »hierbij ook Sigebertus *Gemblacensis* hebben voor oogen »gehad; ofschoon toch het hoogst eenvoudige berigt van dezen ¹⁾ »blijkbaar onvoldoende blijft, om de meerdere uitvoerigheid »van onzen Maerlant te verklaren. Grootere overeenkomst »schijnt hij zeker te hebben met Martinus *Polonus*. Doch »zijne afhankelijkheid van dezen durf ik evenmin aannemen.»

«Reeds de gelijktijdigheid van beide schrijvers, gevoegd »bij den afstand van plaats, op welken zij leefden, en de »destijds moeilijke verspreiding van boekwerken van eenigen omvang, verbiedt ons bijna te veronderstellen, dat »Maerlant, die naauwelijks een tiental jaren later, in »1283, schreef, de kronijk van Martinus reeds kan gekend en gebruikt hebben. Vooral echter levert de naauwkeurige vergelijking van beider berigten meer dan een' »grond op, om dezelve voor geheel onafhankelijk van elkander te houden».....

«Om alle deze redenen schijnen wij te moeten vaststellen, »dat Maerlant andere schrijvers gevolgd is, en dat hij nog »een' ouderen vorm der overlevering ons bewaard heeft, dan »die, welke door het *Chronicon Martinianum* als tot een typus »voor alle volgende chronijk-verhalen geworden is.» — Dit zij eens zoo; maar dan zal de hoogl. K. mij toch toegeven, dat deze

1) Over dezen en het hem toegeschreven berigt handelen wij later.

oudere vorm eene onwaarheid meer inhield (ik bedoel het bovenstaande berigt aangaande het monument), en mijne lezers zullen niet opmerkzaam behoeven gemaakt te worden, wat eene gezonde logica gebiedt, daaruit te besluiten.

Maerlant's woorden: «ghesciede der kerken grote scame»; «alse wijt lesen,» deden den hoogleeraar aan het: *accidit mirabilis audacia, imo insana* («er gebeurde eene wonderlijke, ja, dwaze vermetelheid»), en het: *ut dicitur in Chronicis* («gelijk er in kronijken gezegd wordt»), van Stephanus de Borbone denken ¹⁾. «Doch,» voegt Z. H. G. er, op blad. 104, wijselijk bij, «dit schijnt niet van dien aard, om er eenig besluit uit te trekken».

«Maar,» laat Z. H. G. er onmiddellijk op volgen, «naar de » bronnen van Maerlant's *Spiegel Historiael* omziende, aan » wien denken wij dan wel eerder, dan aan Vincentius » *Belvacensis*? Immers het beroemde *Speculum Historiale* van » dezen is door Maerlant zoo naauwkeurig en op den voet » gevolgd, dat hij geacht wordt, eene berijmde vertaling van » hetzelfde gegeven te hebben.» Ten dezen beroept zich de hoogleeraar, in eene aantekening op de voorrede, voor de uitgave van Maerlant's *Spiegel Historiael*, door Clignett en Steenwinkel, Leiden 1784. 2. D. 8°, op de voorrede van het 3de deel, uitgegeven door het Instituut, Amst. 1812, ook nog op Henr. Hoffmann, *Horae Belgicae*. P. 1. p. 41 sqq. — Maerlant's eigen getuigenis had deze bewering nog kunnen versterken; immers, aldus schrijft hij in zijn *Prologhe*:

- » Niemen en wane, no en peinse,
- » Dat ic dit in hoerden veinse;
- » Maer biden Coninc Loduwike,
- » Die Coninc was in Vrancrike,
- » En voer Thinius staerf int here:
- » Bi sinen wille, bi sinen ghere
- » Versaemde dit wt vele boeken,
- » Diemen verre dede souken,
- » Een Jacopijn, een Predicare,
- » En maket alder werelt mare.
-
-
- » Also alse broeder Vincent
- » Tote Beauvays int Couent
- » Versaemde, die Predicare,

1) Ook deze komt nog afzonderlijk ter sprake.

- » Die de loghene hadde ommare
- » Deze ystorien altemale,
- » Van den Spiegle Ystoriale,
- » Salic wten latine dichten
- » In sconen worden eñ in lichten.»

Maar wettigt dit nu de gevolgtrekking van den hoogl. K., dat Vincentius van Beauvais of *Bellovacensis* ook melding van de pausin gemaakt heeft? Eerst behoorde er toch bezwen te worden, dat Maerlant hier niets anders in rijm gebragt heeft, dan hetgene Vincentius geschreven had. Hij vertaalde dezen; maar dit sluit niet buiten, dat hij er hier of daar zijne eigene aanmerkingen tusschen mengde en het resultaat zijner eigene historische studiën bijvoegde. De aangehaalde voorrede van Clignett en Steenwinkel zegt dan ook, op bladz. LXIII: «De hoofdzakelijke inhoud van *Maerlants* vertaling is gelijk aan het latijnsche werk van *Vincentius*; in verdeeling echter verschillen zij.» De *hoofdzakelijke* inhoud; dit laat toch eenige ruimte open. Doch in de weinige regels, welke de hoogl. K. aan de goedheid van den H. gel. van Lennep verschuldigd is en, op bladz. 108, mededeelt, meen ik reeds werkelijk eene inlassching uit andere schrijvers te bespeuren. Ik bedoel de plaats over Benedictus, welke na het berigt aangaande Joanna volgt. Zij luidt aldus:

- » In Lotharis tide so was
- » Een Benedictus paues als ict las,
- » Die andere van sulkere namen.
- » Na Paues Leo come al te samen
- » Die Clergie: hi beterde mede
- » Die mure van Rome die stede.
- » Twee jaer was hi here groot
- » Doe coos men enen na sinen doot
- » Nicholaus die eerste man
- » Die den stoel van Rome gewan.»

De Hoogl. K. merkt op, dat er in de uitgaven van Vincentius (Z. H. G. heeft de allereerste, welke men denkt te Straatsb. in 1473 gedrukt te zijn, en eene Venetiaansche van 1494), niets over Benedictus te vinden is; hetzelfde kan men ook zeggen van een H. S. te Utrecht, van het einde der 14de of het begin der 15de eeuw. Nu komt dan de vraag, of deze Paus evenwel niet in het oorspronkelijke geschrift van Vincentius vermeld stond, en Maerlant zijn berigt uit eene naauwkeurige kopij ontleend hebbe? Hierop meen ik te

mogen antwoorden: indien ook het eerste moge worden aangenomen, is het echter, ten aanzien van het tweede, niet waarschijnlijk, dat Maerlant hier uit Vincentius alleen geput heeft. Trouwens Vincentius schrijft, op de plaats, welke hier in aanmerking komt, te weten in capp. 36 en 37 van het lib. XXIV, het *Chronicon* van Sigebert van Gemblours, over de jaren 847-858, schier woordelijk uit. Het is dus met zeer groote waarschijnlijkheid te vermoeden, en, op grond van weldra aan te halen getuigenissen, is het niet te ontkennen, dat hij van Benedictus gewaagde, en dat zijn bericht over dezen Paus aan dat van Sigebertus gelijk is geweest. Sigebertus is dan vermoedelijk wel de eenige maatstaf, naar welken de geopperde vraag betrekkelijk Maerlant beantwoord kan worden. Sigebertus schrijft over Benedictus niets anders dan het volgende: «Benedictus » het 105de opperhoofd der Roomsche Kerk. Hij wordt door » eenige zamengezworene kwaadwilligen afgezet, en Anasta- » sius overweldigt den H. Stoel. Maar Anastasius wordt » door de gezanten des keizers Lotharius verdreven en » in den kerker geworpen, waarna Benedictus eervol her- » steld wordt»¹⁾. Met geene mogelijkheid kan Maerlant uit deze bron alleen geput hebben: zijne bepaling, de hoeveelste Paus Benedictus van dien naam was (hij noemt hem den II, «die andere,» in plaats van den III), de omstandigheden, dat na Paus Leo de geestelijkheid vergaderde, dat Benedictus²⁾ de muren van Rome herstelde, worden

1) *Benedictus Centesimus V. Romanae Ecclesiae praesidet. Hoc conspiratione quorundam malignorum deposito, Anastasius praesulatum invadit. Sed Anastasio a legatis Imperatoris Lotharii dejecto et in carcerem truso, Benedictus honorifice relocatur.* -- ed. Miraei.

2) Mijne aandacht is hierbij ook op het woord: «mede,» in het 5de vers, gevallen. Ik wil den lezer mededeelen, tot welke vraag het mij aanleiding gaf. Zou dit woord hier misschien beteekenen, dat Benedictus, onder andere daden, ook de muren van Rome herbouwde? Het schijnt niet, want Maerlant heeft nog geene daden van Benedictus verhaald, waarop dat «mede» betrekking kan hebben. Indien het er dan niet overtollig is, zou het eerder dit kunnen aanduiden, dat, gelijk Leo, ook Benedictus de muren verbeterde. Hieruit ontstond bij mij de vraag: Zou Maerlant dit werkelijk van Leo gezegd hebben? Immers, dat Leo het gedaan heeft, laat geen twijfel over. Zoo ja, dan zou dit een nieuw bewijs zijn, dat onze dichter niet uit Vincentius alleen putte; deze, trouwens, vermeldt er niets van. De verwachte uitgave, door den hoogl. van Lennep, zal deze vraag oplossen.

bij Sigebertus te vergeefs gezocht¹⁾; terwijl daarentegen van hetgeen deze verhaalt geen woord bij Maerlant voorkomt. Dit laatste brengt ons zelfs verder, en wel tot het besluit, dat hij hier Sigebertus volstrekt niet gevolgd heeft, en dus vermoedelijk ook niet Vincentius.

In dit laatste werd ik nog door eene andere uitdrukking van Maerlant, ten minste eenigzins, versterkt. Hij zegt zelf, dat hij Vincentius «sal wten latine dichten;» waartoe dient dan het: «als ict las,» indien hij ook hier Vincentius vertaalt? Ik durf juist niet zeggen, dat ik dit punt opzettelijk en genoegzaam onderzocht heb, om er op te staan; nochtans, waar ik Maerlant opsloeg, heb ik zoo iets niet gevonden. Juist in die twee berigten over de pausin en Benedictus, welke in Vincentius, voor zoo verre bekend is, niet gevonden worden, doen zich zulke uitdrukkingen voor. Wanneer wij door de vlijt en kunde van den hoogl. van Lennep, met den vader onzer dichtkunde naauwkeuriger bekend zullen zijn geworden, zal het verder blijken, of zulke uitdrukkingen, in dezès *Spiegel Historiae*, niet te kennen geven, dat hij het aldus berigte elders had gevonden.

Ik heb, meen ik, reeds genoeg gezegd, ten betooge, dat men voorloopig niet mag vaststellen, dat Vincentius *Bellovacensis* Maerlant's eenige bron was. Dienvolgens mag men uit zijn berigt over de pausin nog niet afleiden, dat ook Vincentius van haar gewaagd heeft. Men mag dit te minder, omdat in de kritische aanmerking: «Niet en ben ic vroet of clær», de dichter zelf schijnt te spreken, en dus ook op te houden, bloot vertaler te zijn. — «Intusschen,» zegt de hoogl. K., bladz. 110, «zal de nieuwe arbeid, aan de uitgave van den *Spiegel Historiae*... besteed, gelijk over vele andere, zoo ook over »dit punt, zoo wij hopen, meerder licht kunnen verspreiden.» Wij hopen het met hem, en daarom zullen wij, in afwachting van dat licht, niet verder over Maerlant uitweiden: zijn betrekkelijk al te laat en twijfelachtig berigt kan, in allen gevalle, nimmer het bestaan der pausin geloofwaardig maken.

1) Dit laatste is ook in het *Liber Pontificalis* niet te vinden; Maerlant gebruikte dus nog andere «pausen coronike,» dan dit. Verg. bladz. 170.

§ 19. *Vincentius Bellovacensis.*

Om dezelfde reden kon ik ook *Vincentius Bellovacensis* laten rusten: want indien hij van de pausin al gesproken hebbe, kan hij, met al zijne «vele boeken, — diemen verre »dède souken,» de waarschijnlijkheid dezer zaak toch niet zoo verre gebragt hebben, dat Maerlant kon worden «vroet »of claer, weder het fauele es of waer.» Maar eene andere beweegreden noopt mij tot spreken. Nergens vindt men, door de voorstanders der pausin, dezen *Vincentius* onder hare zoogenaamde getuigen opgeteld; zelfs heeft de hoogl. K. er niet éenen genoemd, die zich op dezen schrijver heeft beroepen. Integendeel, het is aan Z. H. G. (bladz. 105) zeer wel bekend, «dat het stilzwijgen van *Vincentius* wel eens »als een bewijs tegen de echtheid van het berigt bij *Sigebertus* is aangevoerd»; «dewijl» namelijk «*Vincentius* »blijkbaar de *Chronographia* van *Sigebertus* gevolgd is.» Toch wil hij nu waarschijnlijk komen maken, dat *Vincentius* wèl van de pausin heeft gesproken, maar dat hij verminkt is, dat zijn berigt in lateren tijd is uitgeligt (bl. 106). Ziedaar wederom diezelfde achterdocht, die overal, dan eens als vermoeden, dan eens stouter en als stellige beschuldiging, terugkomt, maar nergens wordt bewezen. Laat ons zien, hoe Z. H. G. hier redeneert.

De bewijzen, dat *Vincentius* niets over de pausin berigte, zijn zoo sterk, als dit door de kritiek gevorderd kan worden. Zijn stilzwijgen is zoo weinig betwijfeld, dat de deskundigen niet gearzeld hebben, het tegen de echtheid van het, aan *Sigebertus* toegeschreven, berigt in te roepen. — De voorrede der uitgave van Maerlant, Leiden 1784; D. I, bladz. XXI v., telt 8 uitgaven of herdrukken van *Vincentius' Speculum Historiale*; bij Quetif en Echard ¹⁾ staan er nog eenige andere vermeld, en toch is het voormelde beroep op het stilzwijgen van *Vincentius* niet te logenstraffen; toch doen de voorstanders der pausin dezen beroemden geleerde der middeleeuwen niet voor haar optreden. *Pagi* ²⁾, de oudere, zegt evenwel, dat «deze fabel in het *Speculum Historiale* van *Vincentius van Beauvais*, B. XXV,

1) *Scriptt. Ord. Praed. in Vincent. Bellov.*

2) *Critica in Baron. 853. ad. n°. 57 et seqq. XIV.*

hoofdst. XXXVI, te lezen staat; maar, voegt hij er bij, in de H. SS., die nog bij zijn leven vervaardigd zijn, is zij niet te vinden.» Echar d heeft dit aldus opgevat, alsof Pagi het berigt in eene of andere uitgave gelezen hadde, en voegt er bij, dat alle uitgaven, welke hij gezien heeft, er zuiver van zijn. Maar hetzij Pagi hier eene uitgave, hetzij hij een H. S. bedoelde: kan eene enkele uitgave of een enkel H. S. de schaal der kritiek doen doorslaan? Veel minder kan die druk of *Codex* tegen de oudste H. SS. opwegen. Raadplegen wij nu de schrijvers der middeleeuwen; niet één is er mij bekend of door de voorstanders der pausin genoemd geworden, die zich, ten aanzien der pausin, op Vincentius beroept. Wel vinden wij het tegendeel. De H. Antoninus zegt, dat hij (Vincentius) en Joannes Columna er geen woord over spreken. Sterker nog is het getuigenis van Ptolomeus *de Luca*. Hij leefde en schreef veel korter bij Vincentius, die zijn geschiedwerk in 1244 eindigde. Hij noemt hem onder de bronnen zijner *Historia novella*, en verklaart dan in den loop van dit werk, dat, met uitzondering van Martinus *Pol.*, alle schrijvers, die hij gelezen heeft, als opvolger van Leo IV, Benedictus noemen.

Op welke gronden komt de hoogl. K. ons nu uitnoodigen, om het waarschijnlijk te noemen, dat Vincentius, na over P. Leo gesproken te hebben, van de pausin heeft gewaagd? Heeft Z. H. G. zulk eene uitgave gezien? Neen. Kent hij misschien zulk een H. S.? Neen. Of weet hij een' ander' te noemen, die een vertrouwenswaardig H. S. van Vincentius met het berigt over de pausin gezien heeft? Neen. Hij heeft niets voor zich, dan de sterk betwiste, ja, valsche vooronderstelling, dat Sigebertus *van Gemblours* de pausin vermeld heeft, en zijne achterdocht tegen de katholieken; en daarmede durft hij tegen het zekere getuigenis en der oude schrijvers en zelfs der nog oudere H. SS. optreden. Z. H. G.'s redenering, bladz. 105 vv., komt hierop neder. Vincentius heeft blijkbaar de *Chronographia* van Sigebertus gevolgd. Hij noemt Leo V, overeenkomstig met de eerste editie van Sigebertus (Parijs 1513. 4), den 101sten Paus; verhaalt dan, veelal met de eigene woorden van Sigebertus, wat er ten tijde van Leo voorviel, en noemt vervolgens Nicolaus den 103^{den} Paus, zonder inmiddels van Joanna of van Benedictus, die bij Sigebertus als de 102de Paus voorkomt,

melding te maken. Vincentius beroept zich op Sigebertus, schrijft hem woordelijk uit; Benedictus echter en, volgens den hoogl. K., ook Joanna slaat hij over. «Blijkbaar,» zoo besluit Z. H. G., «blijkbaar is het, dat het geen » hier ontbreekt, opzettelijk met stilzwijgen moet zijn voorbij » gegaan, of anders — dat het er later is uitgeligt. Ik kan » niet ontkennen, dat mij het laatste juist als het meest » waarschijnlijke voorkomt, omdat ik mij niet ééne reden kan » voorstellen, waarom Vincentius hetgeen hij, bij Sigebertus, zoowel als bij anderen, aangaande Benedictus » aantrof, zou hebben uitgemonsterd, en vooral, omdat het » hoogst onwaarschijnlijk is, dat hij Leo en Nicolaas, onmiddelijk na elkander, uitdrukkelijk als 101e en 103e Roomsche Bisschop, zoude genoemd hebben, zonder althans iets, » al ware het slechts tot opheldering dezer getalmerken, aangaande den 102^{en} te zeggen. Het vermoeden ligt daarom » voor de voeten, dat Vincentius wel degelijk van Benedictus, maar dan ook van Joanna, zal hebben melding » gemaakt, doch dat het berigt nopens den eenen welligt zoo » samenhangend en ineengevoegd met dat nopens de andere » zal geweest zijn, dat men het eene uitliggende ook het andere niet bewaren kon. Het is toch bekend, dat dit zelfde » verschijnsel ook elders, bepaaldelijk ten aanzien van het » *Liber Pontificalis*, plaats heeft, zoodat, waar het *vita Joannae* ontbreekt, ook het *vita Benedicti* niet gevonden wordt.»

Ik ben het met den hoogleeraar eens, dat er in Vincentius, zoo als wij dien uit de uitgaven kennen, eene gaping is; zie mij echter door niets genoopt, aan te nemen, dat dit juist aan opzet òf van Vincentius zelven, òf van latere uitligters te wijten is. Voor zulk een opzet zouden bewijzen moeten aangegeven worden. Waarom zou hier door de afschrijvers, hetzij van den *codex* der *Chronographia* van Sigebert, welken Vincentius voor zich had, hetzij van dezes *Speculum Historiale*, geen onvoorbedachte misslag kunnen begaan zijn? Of waarom zou Vincentius zelf de ontbrekende plaats niet kunnen voorbijgezien hebben? Wij zien immers door de vergelijking onzer twee schrijvers, dat Vincentius ook het jaar 850, bij hem het 10de jaar van keizer Lotharius, geheel voorbijgaat, en dat hij Sigebert's berigt, op 849, aangaande de dwaling van Godscalk, insgelijks achterlaat.

Ik moet echter en wil ook gaarne erkennen, dat het ontbreken van het berigt over Benedictus eerder in het oog moest vallen, wegens de leemte, die er nu tusschen den 101en en 103den Paus bestaat ¹⁾. Ik voor mij houd mij overtuigd, dat Benedictus oorspronkelijk bij Vincentius vermeld stond. Het boven aangehaalde, stellige getuigenis van Ptolomeus noopt mij daartoe; immers, ik heb geene redenen daartegen over te stellen ²⁾. Maar volgt daar nu uit, dat ook Joanna eene plaats bij Vincentius moet gevonden hebben? In geenen deele.

Vóór al het overige zou dan vast moeten staan, dat de plaats in Sigebertus, de pausin betreffende, echt is. Heeft

1) Ik wil den lezer echter opmerkzaam maken, dat dit evenwel niet zóó in het oogvallend is, als hij het uit de boven aangehaalde woorden des hoogleeraars misschien denken zou. Z. H. G. noemt het « hoogst waarschijnlijk, » dat hij (Vincentius) Leo en Nicolaas, *onmiddelijk* na elkander, uitdrukkelijk als 101 en 103 Roomsche Bisschop zoude genoemd hebben, »zonder» enz. — Wanneer Vincentius die twee Pausen zóó « *onmiddelijk* » na elkander genoemd en als 101ste en 103de geteld hadde, dat hij volstrekt niets anders tusschen beide plaatste, zou er, indien Vincentius althans op den roem van naauwkeurigheid aanspraak moge maken, al zeer weinig aan vergissing te denken zijn. Nu echter noemt hij die twee Pausen zóó « *onmiddelijk* » na elkander, dat er nagenoeg een geheel Hoofdstuk tusschenbeide komt. Van Benedictus spreekt hij, in Hoofdst. 36, op het 7de jaar van keizer Lotharius; daarna volgen de overige jaren van dezes regering (het 10de uitgenomen), en in Hoofdst. 37, op het 2de jaar van keizer Lodewijk, komt eindelijk de beurt aan Paus Nicolaas.

2) Hierin word ik nog door het gezag van anderen bevestigd. Jo. Maria Brasichellensis (*Ind. libror. expurgandor.* T. I, aangehaald door Miraeus, in de voorrede tot zijne uitgave van Sigeberti *Gemblacensis chronicon*, Antv. 1608) zegt, « dat Vincentius de kronijk van Sigebert, vooral over die tijden, waarin de pausin geplaatst wordt, van woord tot woord, ter goeder trouw, heeft uitgeschreven. » Blondel getuigt, dat « Vincentius van Beauvais en Guilielmus van Nangis de woorden van Sigebert, van jaar tot jaar, en inzonderheid hetgeen hij, op het jaar 854, nopens Benedictus III en den anti-paus Anastasius en, op 857, omtrent Nicolaas I verhaalt, over hebben genomen » (*Eclaircissement*, bij Bayle, *Dict. Crit. art. Papesse*, Rem. C.). Ook noemt Dr. Hirsch onzen Vincentius: *INTERUM textus veteris* (sc. Sigebertani) *descriptorem* (*De vita et scriptis Sigeberti Gembl.* Berolini 1841, p. 476). Hoe vele getuigenissen, dat Vincentius den tekst van Sigebert (zoo als hij dien, in de Beauvaische soort van *Codices*, voor zich had, -- verg. de aanteekeningen van Dr. Bethmann, in *Monumenta Germaniae Hist.* T. (VIII) scriptor. VI, pag. 282), geheel heeft nageschreven, ja, dat hij ook het berigt van Benedictus niet vergeten heeft!

de hoogl. K. dit bewezen? Indien het herhalen van beschuldigingen tevens bewijs is; indien eene, er bijgevoegde onwaarheid die bevestigt; ja, dan heeft Z. H. G. het krachtig, zeer krachtig bewezen; maar indien men tot zulke bewijsvoering stellige gronden verlangt: dan heeft hij er nog geen' schijn van geleverd. Het vervolg zal het leeren. Te gelijk zullen wij dan ook zien, dat de echtheid der bedoelde plaats met voldoende bewijsgronden wordt bestreden en ook niet is vol te houden.

Doch op welk jaar zou Vincentius deze Joanna geplaatst hebben? Ieder, die weet wat eene kronijk is, zal deze vraag niet overtollig vinden. Vincentius volgt, althans in die hoofdstukken van zijn werk, waarmede wij ons hier bezig houden, de tijdrekening van Sigebertus, en telt bij de jaren der keizers. Wij kunnen hem dan uit Sigebert narekenen. Lotharius heeft, na zijnen vader Lodewijk, gedurende 15 jaren geregeerd; het jaar 841 is zijn eerste en 855 zijn 15de en laatste regeringsjaar. Het eerste regeringsjaar van zijnen zoon en opvolger Lodewijk II, is 856. Paus Leo V (IV) komt bij beide voor in het 7de jaar van Lotharius, dat is, in 847. Het kan niet betwist worden, dat deze Paus zijne waardigheid 8 jaren behield; maar bij Sigebert komt Benedictus reeds op 854, dat is, op het 14de jaar van Lotharius. — De geschiedenis zegt, dat deze Paus twee jaren en eenige maanden regeerde; bij Sigebert echter schijnt hij 3 jaren te beslaan: want Nicolaas staat er eerst op 857, het tweede jaar van Lodewijk. Dit is echter gemakkelijk uit te leggen. Benedictus is zóó laat in het jaar 855 tot Paus gewijd, dat zijne twee jaren en eenige maanden tot in 858 reikten. Van daar, dat Sigebert, — die den regeringstijd der Pausen en keizers niet nauwkeurig bij jaren, maanden en dagen telt, die ook van den tijd, gedurende welken de H. Stoel na het overlijden der Pausen openstond, geene melding maakt, maar de Pausen en keizers op die jaren plaatst, waarin hij meende, dat zij hunne regering aanvaardden, — Nicolaas drie jaren na Benedictus Paus laat worden. Slechts hierin heeft Sigebert misgerekend, dat hij het pausschap van Benedictus, en zoo ook van Nicolaas, één jaar vervroegt. Hiernaar kunnen wij dan ook Vincentius beoordeelen. Hij plaatst Leo, als 101en Paus, in het 7de jaar van Lotharius, dat is, in 847, en vermeldt daarna Nicolaas, als den 103den, op het tweede jaar van

Lodewijk, dat is, op 857. In deze jaartelling kunnen wij bij gevolg, wèl voor den blijkbaar overgeslagen 102den Paus, Benedictus, eene plaats vinden; maar voor de twee jaren en eenige maanden, welke daarenboven de pausin Joanna sou geregeerd hebben, is er geene ruimte meer over. Zoodat het stilzwijgen, hetwelk èn de oude H. SS. èn de uitgaven van Vincentius over Joanna bewaren, en ook het getuigenis van den H. Antoninus en van Ptolomeus, door de tijdrekening onzes schrijvers bevestigd wordt. Ik zie daarom niet, hoe hier aan uitligting te denken zij. Hoogstens zou men kunnen gissen, of Vincentius de pausin inisschien niet vermeld zou hebben, gelijk Bernardus Guidonis dit deed, zonder haar namelijk in de tijdrekening op te nemen. Doch zoo iets mag niet voorondersteld, maar moet bewezen worden. Het kan eene gissing zijn; doch eene gissing moet altijd voor de tegenovergestelde bevinding der oudste H. SS. en voor het hier sprekende getuigenis van oude schrijvers wijken.

De achterdocht van den hoogl. K. is vruchtbaar in verdenkingen en gissingen, tot in het ongerijmde toe. Ook het berigt nopens Benedictus zal door Vincentius opzettelijk voorbijgegaan, of, waarschijnlijker, er uitgeligt zijn; en dit wel om de zonderlinge reden, of nauwkeuriger gezegd, op grond van het ligtvaardig gesmede vermoeden, «dat het berigt »nopens den eenen (Benedictus) welligt zoo samenhangend »en ineengevoegd met dat nopens de andere (Joanna) zal geweest zijn, dat men het eene uitliggende, ook het andere »niet bewaren kon.» De waarschijnlijkheid der uitligting weegt dan toch zeker niet zwaarder, dan dit vermoeden. Dit nu is, indien ik mij niet bedrieg, eene uitvinding van den hoogl. K. Waarop grondt hij het? Heeft hij ergens, in een vertrouwenswaardig H. S. of in eenig schrijver van gewigt, dergelijke ineengevoegde berigten gevonden? Niets daarvan. Hij beroept zich daarop, dat in het *Magnum Chronicum Belgicum*, volgens de editie van Pistorius, welke hij zelf zegt, «alles behalve critisch» te zijn, ook in één Heidelberger H. S. van het *Liber Pontificalis*, het leven van Benedictus insgelijks ontbrak, dat andere H. SS. van dat zelfde werk met het leven van Leo IV ophielden, en dat het H. S. van Martinus Polonus, door Suffridus Petrus uitgegeven, inhield: *Joannes Anglicus... qui alibi legitur fuisse Benedictus III (Joannes de Engelschman.... dien men elders leest, geweest te zijn Be-*

nedictus III) ¹⁾. Dit laatste, waaromtrent dit H. S. onder die van Mart. Pol., in zoo verre mij bekend is, geheel alleen staat, hetwelk blijkbaar een toevocgsel des afschrijvers is, en eerder het onzekere en wankelende der kronijken ten aanzien der pausin te kennen geeft, — schijnt hem echter op dien inval gebragt te hebben. De lezer oordeele, waarvoor dit vermoeden te houden zij.

Doch hoe zullen dan die ineengevoegde berigten geluid hebben? Z. H. G. weet het evenmin als eenig ander. Hij wil er echter een spoor van ontdekt hebben, maar een spoor, hetwelk hem alweder verder van den weg afbrengt. — «In dit vermoeden nu wordt hij, bladz. 108, versterkt door de plaats van Maerlant (over de pausin), vooral nadat de heer van Lennep de goedheid had, hem ook mede te deelen, hetgeen het berigt aangaande Joanna voorafgaat en volgt²⁾.» Z. H. G. maakt vervolgens (bl. 108, 109) de aanmerking, dat Maerlant's «vermelding van Rabanus, behoudens eenige uitbreiding, woordelijk, schier gelijkkluidend is met den tekst van »Sigebertus en Vincentius; zóó zelfs, dat uit beiden, »hetgeen in het H. S. van Maerlant blijkbaar bedorven is, »kan hersteld worden.... Doch terwijl nu bij Vincentius »onmiddelijk volgt: «Anno ejusdem II° Nicolaus Romanae »»Ecclesiae CIII praesidet»» (In deszelfden (Lodewijk's) tweede jaar is Nicolaas de 103de bisschop van Rome); «volgt bij Maerlant de vermelding van Benedictus. Deze »echter is zeer verschillend van die, welke bij Sigebertus »iets vroeger voorkomt. Zij staat tot deze in gelijksoortige »verhouding, als wij vroeger gezien hebben, dat met het berigt nopens Joanna het geval is. Sigebertus heeft ook »volgens den ouden Leidschen Codex: «Benedictus CV Romanae »»Ecclesiae praesidet. Hoc conspiratione quorundam »»malignorum deposito, Anastasius praesulatum invadit. Sed

1) Z. H. G.'s Verhandeling over de Pausin, bladz. 107, noot (85), vergeleken met bladz. 34 en 16.

2) Het op Joanna volgende berigt over Benedictus is, op bladz. 173, reeds medegedeeld. Vooraf gaat:

« In keyser Lodewyks eerste jaer
 » So staerf van leuene goet en claer
 » En van cosencien a) zonder waen
 » Van Magensen ertsbisscop rabaen.»

a) Lees *sciencien* naar Vincentius. (Aanmerk. van den Hoogl. K., of misschien van den hoogl. van Leunep.)

» » Anastasio a legatis Lotharii dejecto et in carcerem truso
 » » Benedictus honorifice relocatur. » » (De vertaling Bladz. 174)
 Hierna gaat de hoogleeraar aldus voort:

« Van waar Maerlant zijn afwijkend berigt » (over Benedictus) « ontleend heeft, is wel niet met zekerheid aan te wijzen; maar de meeste waarschijnlijkheid pleit toch voor » de veronderstelling, dat hij, als naar gewoonte, ook hier » zijnen leidsman Vincentius zal gevolgd zijn, en dat alzoo » de beide bij Sigebertus voorkomende berigten » (over Joanna en Benedictus), « in den oorspronkelijken, nu » waarschijnlijk verminkten tekst van Vincentius, of liever » (want hij was *Compiler*), bij den ouderen Chronijkschrijver, » dien hij gevolgd is, die houding zullen verkregen hebben, » welker sporen wij bij onzen Maerlant weêrvinden. » — Maar zeide zoo even de hoogleeraar niet, dat het berigt nopens den eenen welligt zoo samenhangend en ineengevoegd met dat nopens de andere zal geweest zijn, dat men het eene uitliggende, ook het andere niet bewaren kon? Eilieve, de beide berigten uit Maerlant heb ik voorgelegd; is daarin dan nu eenig spoor van dien engen samenhang te vinden? Immers Joanna en Benedictus zijn er toch duidelijk onderscheiden; het berigt nopens den eenen heeft er niets van dat nopens de andere; niet eene enkele omstandigheid is er gemeen; in het berigt van Benedictus is er niets, wat ons aan Joanna doet denken, en omgekeerd. Hoe kon de hoogl. K. dan toch op de gedachte geraken, dat in Maerlant de sporen terugkomen van den oorspronkelijken tekst, waarin hij vermoedt, dat die twee berigten zoo eng samenhangen? Er is tusschen 's hoogleeraars vermoeden, omtrent die twee berigten en de weêrgevonden sporen van hunnen oorspronkelijken tekst, zoo weinig overeenkomst, dat men er eerder tegenspraak in zal vinden. « Het is hierbij opmerkelijk, » zoo vervolgt Z. H. G. op bladz. 110, « dat in meest alle *Specula Hist.* » of *Fasciculi Temp.*, welke uit die van Sigebertus en » Vincentius zijn voortgevloeid, ook Joanna, maar dan » tevens Benedictus, vermeld wordt. » Welnu, indien daar uit volgen zal, dat dezer vermelding uit Sigebertus en Vincentius geput is, de hoogleeraar stave en verklare dan zijn vermoeden, dat het berigt van Vincentius, « nopens Benedictus, welligt zoo samenhangend en ineengevoegd met dat nopens Joanna zal geweest zijn. » Maar hij

heeft immers in al die *Specula Hist.* en *Fasciculi Temp.* niet het geringste spoor van dien zamenhang kunnen ontdekken. — En zulke gissingen zullen nu dat ingebeelde «stelsel van be-» drog en leugen» waarschijnlijk komen maken!? Wel hun, wier schuld op deze wijze moet bewezen worden!

HOOFDSTUK VI.

§ 20. Over *Stephanus de Borbone.*

Wij keeren uit het bijvoegsel naar de Verhandeling van den hoogl. K. terug. Z. H. G. neemt, op bladz. 20, afscheid van *Martinus Polonus*, met te beweren, dat deze *niet* is «de allereerste, bij wien men van de pausin *Joanna* gewag vindt.» Ik voor mij heb geene redenen, den hoogleeraar te betwisten, dat het gerucht aangaande de pausin reeds vóór *Martinus* bestond. Het groote werk van den ouderen *Stephanus de Borbone* (*de septem donis Spiritus S.*) is nog niet uitgegeven; ook de H. SS. er van zijn nog niet kritisch onderzocht, en *Echard* haalt daarenboven het berigt van dezen schrijver over de pausin aan, zonder tegen de echtheid de geringste bedenking te uiten. Maar of dit berigt ook als een bewijs voor de werkelijkheid van het pausschap eener vrouw moge gelden, is eene andere vraag.

Alvorens die te behandelen, moet ik mijne lezers doen opmerken, dat, naar mate wij den tijd, waarin *Joanna* zou geleefd hebben, naderbij komen, onze zaak steeds ernstiger wordt. «Hoe hooger men in de geschiedenis opklimt,» zegt de hoogl. K., bl. 21, «men treft telkens nieuwe onwraakbare » getuigen » (van het pausschap eener vrouw) «aan.» Ik verzoek mijne lezers, de kracht van dit gezegde niet voorbij te zien. Trouwens, indien, al digter en digter bij het tijdstip, hetwelk als dat eener vrouw op den Pauselijken Stoel wordt aangegeven, zich inderdaad *telkens* nieuwe getuigen daarvoor opdoen, en indien deze getuigen werkelijk *onwraakbaar* zijn, dan zie ik niet, met welk regt de waarheid van eene aldus gestaafde gebeurtenis kan ontkend of zelfs maar tegengesproken worden. Maar dan begrijp ik evenmin, hoe het mogelijk is geweest, dat zoo iets, nadat het, sedert het einde der 13de eeuw, zoo vele verhalers vond, in lateren tijd slechts verach-

ting ontmoette, en dat de geleerden, na een langdurig twisten en onderzoeken, ten laatste de pausin, met geheel «hare morsige legende,» als uit ééne mond, voor eene fabel verklaarden. Dit algemeen gevoelen der deskundigen brengt 's hoogleeraars gezegde in billijke verdenking, en het vervolg zal ook leeren, hoe verre Z. H. G. hier van de waarheid is afgedwaald.

De eerste schrijver, welken de hoogl. K. aantreft, althans oproept, is Stephanus de Borbone. Hij schreef, volgens Z. H. G., omstreeks 1225 ¹⁾, te Lyon, het volgende: «Er gebeurde, naar dat er in kronijken gezegd wordt, omstreeks »het jaar des Heeren MC, eene wonderlijke, ja dwaze vermetelheid. Zekere vrouw, die geletterd was en uitmuntend »stelde (?) ²⁾, kleedde en hield zich als man, kwam te Rome, »verwierf er gunst, zoowel door haar overleg als door hare »letterkunde, werd notaris der *Curia*, dan, door 's duivels »toedoen, kardinaal, daarna Paus. Zij werd zwanger en baarde, bij gelegenheid, dat zij ten tempel toog. Toen het gereg »van Rome dit vernam, werd zij met de voeten aan de poorten eens paards gebonden, buiten de stad gesleept, en op »eenen afstand van eene halve mijl door het volk gesteengd, »en ter plaatse waar zij stierf, heeft men haar begraven en »op haren grafsteen geschreven het vers:

Parce pater patrum papissae prodere partum » ³⁾.

Deze plaats wordt door den hoogl. K. aangehaald, als een bewijs voor twee zaken. Ten eerste, dat er reeds vóór Mar-

1) Ik heb deze tijdsbepaling reeds in mijne inleiding, § 1, naar ik meen op goede gronden, tegengesproken.

2) Het H. S. heeft, volgens Quetif et Echard (*Scriptt. ord. Praed. T. I. in Martin. Pol.*), *arte nōndi*; de hoogl. K., of misschien Gieseler, welken Z. H. G. citeert, leest daar uit: *notandi*.

3) *Accidit autem mirabilis audacia imo insana, circa An. Dom. MC ut dicitur in chronicis. Quaedam mulier literata et in arte nōndi edocta, adsumta virili habitu et virum se fingens, venit Romam, et tam industria quam literatura accepta, facta est notarius Curiae, post diabolo procurante Cardinalis, post Papa. Haec impraegnata cum ascenderet peperit. Quod cum novisset Romana justitia, ligatis pedibus ejus ad pedes equi distracta est extra urbem, et ad dimidiam leucam a populo lapidata, et ubi fuit mortua ibi fuit sepulta et super lapidem super ea positum scriptus est versiculus: Parce pater patrum papissae prodere partum. — Steph., de Borb. de septem donis Sp. S., P. V. de dono consilii, Tit. de prudentia (in eligendis praelatis), Cap. Quod electio debet esse pura. § 10. apud Quetif et Echard, l. c.*

tinus Pol. melding van de pausin werd gemaakt: dit zij Z. H. G. toegegeven. Maar, ten tweede, moet Stephanus de Borbone hier de rij der *onwraakbare* getuigen van haar bestaan openen, en zelf als zoodanige gelden. Dit «berigt is,» in 's hoogleeraars oog, «daarom' merkwaardig, dewijl het, » hoezeer sommige bijomstandigheden, door Martinus en de » lateren vermeld, nog niet aanvoerende, integendeel van den » dood der Pausin meer uitvoerig gewag maakt, en daarbij, » zooveel Z. H. G. kan nagaan, «het eerst het bekende vers:

«*Parce Pater Patrum Papissae edere partum 1)*;

» en wel als haar grafschrift, vermeldt; vooral eindelijk, de- » wijl het, ofschoon haren naam niet opgevende, maar al- » leen van *quaedam mulier — cardinalis postea Papa facta* » sprekende, en daarenboven geen zeker jaargetal opgevende, » zich uitdrukkelijk op in zijnen tijd oude chronijken beroept » (*ut dicitur in chronicis*). Vooral dit beroep, op vroegere » chronijken, is belangrijk en mag niet worden voorbijgezien. »

Doch heeft Z. H. G. hiermede nu bewezen, dat Stephanus de Borbone, in het midden der 13de eeuw, krachtens dit zijn berigt, een getuige, en nog wel een onwraakbaar getuige is, van het onderhavige historisch geschilpunt uit 855? Alvorens eenen schrijver tot een' onwraakbaar' getuige aan te nemen, in eene zaak, welke door het algemeen gevoelen der deskundigen ontkend wordt en welke 400 jaren voor dien schrijver zou voorgevallen zijn, — alvorens dezen schrijver voor een' onwraakbaar' getuige daarvan aan te nemen, vermeen ik, op goede gronden, iets anders van hem te mogen verlangen, dan een berigt, hetwelk 250 jaren van de gewone

1) Ik herinner mij niet meer, in welke bewoording Gieseler, *Lehrb. d. K. G.* II Th. 1. Abth., uit wien de hoogl. K., blijkens zijne citatie op het einde van noot 19, dit overnam, -- dit vers mededeelt. In allen gevalle spijt het mij, dat de hoogl. K. door het gebrekkelijke van de voetmaat, hetwelk Z. H. G. toch wel opgemerkt zal hebben, niet op de gedachte is gekomen, om Gieseler's bron, het werk van Quetif en Echard (*Scriptt. ord. Praed.*), eens op te slaan. Hij zou er, ter zelfder plaatse, aanmerkingen tegen de echtheid van het, aan Martinus Pol. toegeschreven berigt nopens de pausin gevonden hebben, welke nog niet wederlegd zijn, en bij een naauwkeurig en zorgvuldig onderzoek niet mogen worden voorbijgegaan. Om de vroeger genoemde reden, wil ik blijven vooronderstellen, dat de hoogl. er mede bekend was; maar aan zijne redenering is het niet te zien geweest.

tijdsbepaling des voorvals afwijkt en welks zoo in het oog vallende omstandigheden, als hier de bevordering en den dood der pausin is, door niemand ondersteund, maar door al de andere schrijvers, die er van gewagen, tegengesproken wordt.

De hoogl. K. nu glijdt met zijn: «hoezeer» en «ofschoon» wat al te gemakkelijk over dat: «nog niet aanvoeren van eenige bijomstandigheden» heen. Het is tegen de natuur van een feit, dat, hoe digter men den tijd, waarin het voorgevalen moet zijn, nabij komt, men er al minder van vermeld vindt: dat verdwijnen van omstandigheden, dat wegslinken tot een geraamte, doet veeleer denken, dat zulk een verhaal zijnen oorsprong aan verdichting te danken heeft.

Daarentegen is Stephanus uitvoeriger over den dood der pausin; en juist daarom is zijn berigt, in het oog des hoogleeraars zoo merkwaardig. Ook ik zoude die uitvoerigheid merkwaardig noemen, indien zij door vroegere, ten dezen waarlijk gezaghebbende schrijvers ondersteund wierde. Nu echter zie ik, dat Stephanus hierin volstrekt op zich zelve staat. Noch in vroegere, noch in latere schrijvers, is daarvan een enkel woord te vinden. Integendeel, nog in dezelfde eeuw, waarin Stephanus de B. leefde, werd, blijkens de inlassching, welke de kronijk van Martinus Polonus, vermoedelijk in Italië zelf¹⁾, ontving, die dood volstrekt anders verhaald. Dat vreeselijk uiteinde, gelijk Stephanus het mededeelt, was toch al te opmerkelijk, moest een al te sterken indruk op het gevoel en de verbeeldingskracht des volks gemaakt hebben, om niet te gelijk met het bevallen der pausin in de gedachtenis bewaard te blijven. Daarenboven moesten hare begraafplaats en de zerk met dat vers die doodstraf vereeuwigd hebben. Nu echter laat het berigt in Martinus Pol. haar sterven en begraven worden binnen Rome, ter plaatse, waar zij baarde; en nog in lateren tijd wilde men aldaar haar graf zien; zoodat juist dat «merkwaardige» de waarde zelve van dit berigt zeer vermindert. Ook de omstandigheid, door den hoogleeraar aangehaald, dat deze schrijver

1) Dat die kronijk dit bijvoegsel in Italië zelf bekwam, of althans dat het overeenkwam met hetgeen men daarvan in Italië verhaalde, is vrij waarschijnlijk uit het aangehaalde gezegde van Ptolomeus van Luca, die in Italië leefde, het verhaal in een afschrift van Martinus Polonus gelezen en deszelfs inhoud, op grond van hetgene hij gehoord had (gelezen had hij het in niet één' historieschrijver), niet tegensprak.

het éerst dat bekende vers, en wel als haar grafscript, vermeldt, is waarlijk een slecht bewijs, dat het historisch echt is: het verraadt eer het tegendeel.

Niet minder neemt de grove chronologische dwaling tegen dit berigt in. Het geeft *geen zeker* jaartal op, zegt de hoogl. K. Geen zeker? Het wijst op eenen volstrekt *valschen* tijdkring. Maar Z. H. G. stelt eene verbetering dezer verkeerde opgave voor. Hij laat na MC volgen: (CM?). Ik vind geene reden, om die aan te nemen. De vraag is hier niet, hoe Stephanus de B. het beter zou hebben kunnen zeggen, maar wat hij werkelijk gezegd heeft; en dit mogen wij niet uit onze eigene denkwijze, maar moeten wij uit de H. SS. en, bij gebrek van die, uit de opgaven leeren kennen. Echard is de eenige, die het ons mededeelt; hij heeft zijn berigt daarvan uit het H. S. zelf afgeschreven, en wat wettigt ons, te denken, dat zijne opgave eene onware is. De chronologische dwaling? Maar waarom zou deze niet de dwaling van Stephanus zelve zijn? Welke grond bestaat er, om te denken, dat deze schrijver, die in andere, waarlijk belangrijke omstandigheden van zijn verhaal, zoo geheel alleen staat en daardoor toont, uit zeer gebrekkige bronnen geput te hebben, beter onderrigt zoude geweest zijn omtrent den tijd? Hij, trouwens, is niet de eenige, die eenen volstrekt verkeerden tijd noemt. Getuigen hiervan zijn de uitgave van Otto van Freisingen (over wien straks) en het *Fragmentum Historicum incerti auctoris* (Urstitius, *Germaniae historico. Parte altera*, p. 82), hetwelk eene Joanna papa¹⁾ laat dooden door Theodoricus, koning van Italië, die de stad Rome veroverde in 409.

Van grooter gewigt is 's hoogleeraars aanmerking, dat Stephanus de B. zich op kronijken beroept. Ik moet echter opmerken, dat Z. H. G.'s uitdrukking op deze plaats niet zeer getrouw is. Hij voegt er op eigen gezag iets bij, hetwelk de opvatting van dit beroep aanmerkelijk verandert en aan dit beroep eene waarde bijzet, welke het, in den mond van Stephanus de B., volstrekt niet bezit. Z. H. G. doet zijne lezers opmerken, dat deze schrijver «zich uitdrukkelijk op *in zijnen* » *tijd oude* chronijken beroept;» terwijl Steph. de B. een-

1) Dat dit geene drukfout is, blijkt daaruit, dat de uitgever in het Alfabetaisch register Joanna papa overneemt en naar bladz. 821 reg. 7 verwijst.

voudig zegt: *ut dicitur in chronicis* (gelijk er in chronijken gezegd wordt).

Laat ons nu dat beroep op kronijken toelichten. Welke zijn die kronijken? Steph. de B. noemt ze niet; wat hij verhaalt, wordt, voor zoo verre bekend is, bij niet één' schrijver gevonden: en, daar zijn werk nog niet uitgegeven en daarom niet in de bijzonderheden bekend is, zal het ook wel niet mogelijk zijn, dit met zekerheid te onthullen. Toch behoeft de kritiek voor de geopperde vraag niet geheel en al stil te staan. Reeds doet ons het verhaal, hetwelk hij uit die kronijken put, geen groot denkbeeld van de geloofwaardigheid dier bronnen, ten aanzien van het onderhavige punt opvatten. Dat zij, gelijk de hoogleeraar wil, oud waren, daartegen doet de opgegevene tijd der gebeurtenis: «omstreeks 1100», een' niet ongegronden twijfel ontstaan¹⁾. Daartegen strijdt nog eene andere bedenking, waartoe onze schrijver, in zijne voorrede, aanleiding geeft. Stephanus de B. was geen geschiedschrijver (daarom is het ook te begrijpen en het hem te vergeven, dat hij zich minder opzettelijk op nauwkeurige kennis der geschiedenis toelagde en mogt beroepen), maar een zedeleeraar; zijn werk is dan ook, gelijk reeds de titel: «Over de gaven des H. Geestes», te kennen geeft, van zedekundigen aard. Maar dewijl hij, voor zich zelve, overtuigd was, en daarin ook door het gevoelen van anderen gesterkt werd, dat de mensch zich zoo gaarne in de daden van anderen spiegelt en daardoor zoo krachtig aangespoord of afschrikt wordt, zoo legde hij zich er aanhoudend op toe, zijne zedelessen door aangehaalde voorbeelden in te scherpen. Zulk een voorbeeld nu is het bovengemelde verhaal omtrent de pausin: het vormt eene schakel in zijne onderrigting, dat de keuze der prelaten zuiver moet zijn van alle usurpatie.

1) Het is, dunkt mij, niet te ontkennen, dat Steph. de B. die tijdsbepaling uit zijne kronijken geput heeft; zelfs zou men uit zijne woordvoering zeggen, dat hij juist daarvoor zich op die kronijken beroept. En nu in aanmerking genomen, dat zulk een beroep vaak wegens eene enkele omstandigheid geschiedt, en dat zijn verhaal niet in één' enkel' ouder schrijver bekend is, komt het mij niet zoo geheel onwaarschijnlijk voor, dat hij de tijdsbepaling op het gezag van kronijken heeft willen staven, en dat hij het voorval mededeelt volgens het gerucht, hetwelk er destijds in Frankrijk van rond liep. Deze gissing zou de onwraakbaarheid van onzes schrijvers verhaal nog sterker aanranden; ik heb dan in den tekst voorondersteld, dat hij het geheel, zoo als het luidt, werkelijk uit zijne kronijken geput heeft.

In zijne voorrede geeft hij de bronnen aan, waaruit hij zijne voorbeelden geput heeft. Hieronder komen, volgens het afschrift in Quetif en Echard¹⁾, in de derde *alinea*, zijne gebruikte kronijken voor; zij zijn die van Eusebius, Hieronymus, Beda, Regino, Ado Viennensis, Hugo de S. Victore, van eenen *Dñus Romanus Cardinalis* en van den Dominicaan Joannes de Malliaco. Meer kronijken telt hij niet op. En men denke niet, dat hij, onder den naam van kronijken, misschien wel andere geschiedwerken genoemd heeft. Neen, hij noemt de kronijken, allen op ééne plaats, achter elkander op, onderscheidt die nauwkeurig van andere geschiedenissen zoo der tijden vóór, als na Christus, van de levens der H. H., van de calendarien enz., en zondert ze ook nog in eene eigene *alinea* af. Tot verder bewijs, hoe weinig hij kronijken en andere geschiedboeken ondereenmengt, diene het volgende: reeds in de tweede *alinea* noemt hij de kerkgeschiedenis van Eusebius en de Engelsche geschiedenis van Beda; en toch worden hunne kronijken niet te gelijk met hunne genoemde geschriften, maar eerst in de volgende *alinea*, met de andere kronijken, die van Eusebius aan het hoofd, die van Beda op de derde plaats, opgenoemd. Zoo iets doet denken, dat de schrijver zijne bronwerken klassificeerde, en weert dus het vermoeden, dat hij naderhand de eene soort voor de andere zou hebben genoemd. Hier hebben wij dan de kronijken van Stephanus de B. In welke zou hij zijn voorbeeld der pausin gevonden hebben? De schrijvers der drie eerste stierven vóór 855; de twee volgende kennen de pausin niet; Hugo de S. Victore gewaagt evenmin van eene pausin na Leo IV; die Rom. kardinaal is niet te ontcijferen, ik gis, dat hij Paulus *Warnefridi* of diens voortzetter, of Joannes *Diaconus* bedoelt²⁾; alleen de laatste, wiens kronijk niet bekend is, kan dit verhaal geleverd hebben, maar op zijne oudheid valt niet te roemen: Joannes de Malliaco³⁾ was een tijdgenoot van Stephanus de Borbone.

De lezer beoordeele nu, in hoe verre de kritiek, in ons

1) *Scriptt. ord. Praed. in Stephanum de Borb.*

2) Verg. Quet. et Ech. *cit. p.* 544. Col. I. n°. 10. Busse, *Grundriss der christ. Literat.* T. I. § 510, 652, 654.

3) Quetif et Echard *Scriptt. cit. in Joann. de Mall.*

tegenwoordig geschilpunt, op het berigt van den laatstgenoenden schrijver af moge gaan. Stephanus was op het einde der 12de eeuw geboren; reeds in 1223 was hij de vraagbaak veler godgeleerden in gewetenszaken en tevens belast om op zendelingsreizen het woord Gods te verkondigen en tegen de Albigensers en Waldensers te verdedigen. Deze laatste bediening hield hem 40 jaren bezig; hij reisde verscheidene provincien van het zuiden van Frankrijk af, bezocht ook de Alpen-bewoners, en tevens was hij 25 jaren inquisiteur; hij stierf in 1261. Men roeme vrij zijne kennis als godgeleerde; maar geschiedkundige was hij niet. Zijn werkzaam leven liet hem de geschiedvorsching niet toe; terwijl de aard zijner betrekking eene geheel andere rigting aan zijnen geest gaf, dan eene geschiedkundige. Hij las, ja, geschiedwerken, maar als zedekundige. Het was hem meer te doen om voorbeelden, met behulp waarvan hij zijne zedelessen vaster konde aanschroeven, dan om eigenlijke geschiedkunde. Zijn berigt aangaande de pausin heeft ook in zijn werk geene andere strekking, dan om als voorbeeld te dienen. Hij boekte het, gelijk hij het vond of gehoord had. Zijne kronijken, wij hebben ze gezien, leveren, ten dezen aanzien, geenen waarborg op ¹). Hij deelt zijn verhaal mede als in 1100 gebeurd, en doormengd van omstandigheden, waaromtrent hij alleen staat, die met de berigten, gelijk zij in Italië geschreven, althans nageschreven werden, in strijd zijn. Waarlijk, wie dezen schrijver uit het midden der 13de eeuw een' getuige, en nog wel een' «onwraakbaren getuige» van de pausin Joanna kan noemen, die moet niet meer klagen over de «vrijgeveige critiek» van hen, wier overtuiging hare geheele legende eene fabel noemt. — Men veroorlove mij de aanmerking, dat ook deze geloofsverdediger en inquisiteur tegen de Waldensers en Albigensers, van dat voorgegeven besluit, om Joanna

1) De andere geschiedwerken, welke hij in zijne voorrede noemt, en welke over de 9de eeuw handelden: *Jacobus de Vitriaco* † 1240 of 1244, van wien hij daarenboven slechts de *Historia transmarina (Orientalis)* noemt, -- de Geschiedenis der Engelschen en *Historia Antiochena*, beide van hem onbekende schrijvers, -- de fabelachtige *Historia (Pseudo)Turpini*, leveren, indien zij het verhaal al bevatten, geenen grooteren waarborg op. Hij haalt ook het *Pantheon* aan van Godefridus *Viterbiensis* (wien hij *Parmensis* noemt); maar onmogelijk kan hij uit de weinige (echte of onechte) woorden, waarmede, in dit werk, de pausin vermeld staat, zijn omstandig verhaal geput hebben.

uit de geschiedenis te verbannen, niets kan geweten hebben: hoe zou hij anders dit bericht zelf hebben durven schrijven?

HOOFDSTUK VII.

OVER GODFRIED VAN VITERBO.

§ 21. *'s Hoogleeraars gevolgtrekking uit het beroep van Steph. de B. op vroegere kronijken, ten voordeele van het gezag der getuigenissen over de pausin, in de kronijken der XII en XI eeuw.*

De hoogl. K. komt van Stephanus de B. op Godfried van *Viterbo* en oudere schrijvers, langs eenen overgang, waarover de redeskunde hem ongetwijfeld hare tevredenheid zou betuigen, indien ook de redeneerkunde er haar zegel aan hechten konde. Onmogelijk kan Z. H. G. de volgende woorden met eene naauwkeurige kennis van zaken en na een grondig onderzoek geschreven hebben; hij heeft zijne redenering op eenen volstrekt valschen grondslag gebouwd. « Vooral » dit beroep (van Steph. de B.) op vroegere Chronijken, is » belangrijk en mag niet worden voorbijgezien. Het wijst ons » teregt aangaande de waarde van den twijfel, dien men tegen » het gezag der getuigenissen in de chronijken der XII en XI » eeuw geopperd heeft. Dit geldt dan reeds het door Godfried » van *Viterbo* in zijne chronijk, omstreeks het jaar 1191 los » daarheen geworpen woord: « *Johanna Papissa non nume-* » » *ratur* » (Johanna de pausin wordt niet geteld); meer ech- » ter het bericht van Ottho van Freisingen..... » (bladz. 22). Z. H. G. kan onmogelijk in de voorrede van Steph. de Borb. (bij Quetif et Echard in *Steph. d. B.*) de lijst der bronnen van dezen gelezen hebben ¹⁾: want dan moest hij daar hebben

1) Het verwondert mij toch, dat de hoogl. zoo vaardig en stout met zulk eene waarlijk oppervlakkige redenering voor den dag komt. Dat beroep van Steph. de B. op kronijken kan toch niet in het algemeen alle kronijken, maar slechts diegene betreffen, waaruit deze schrijver putte. Het moet daarom, zou men althans zeggen, een' logisch' denker van zelf invallen, te onderzoeken, welke kronijken hier zouden bedoeld zijn. De bekendheid in het gebied der historische literatuur moest den hoogl. herinnerd hebben, dat de schrijvers ook van dien tijd vaak hunne bronnen opgeven; die bekendheid moest hem dus tot dat onderzoek nog verder aangespoord en hem daartoe ook den weg gewezen hebben.

gezien, dat deze schrijver, onder al zijne *kronijken*, niet een enkel geschiedwerk uit de 12de en 11de eeuw, waarop de verdedigers der pausin zich beroepen, optelt. Wat nu Godfried van *Viterbo* aangaat, deze staat er als eene der bronnen vermeld; maar onder de andere geschiedschrijvers is hij gerangschikt, niet onder de *kronijken*. Zijn *Pantheon*, gelijk het uitdrukkelijk door Stephanus genoemd wordt, is dus niet in dezes beroep op *kronijken* begrepen. Maar wie zal slechts durven gissen, dat Godfried's karig woord de bron kan zijn van het veel uitvoeriger verhaal in Stephanus? In Godfried's *Pantheon* ligt dat woord daarenboven tusschen Leo IV en Benedictus III «los daarheen geworpen»; terwijl Stephanus zijne geletterde vrouw omtrent 250 jaren later, door 's duivels toedoen, tot kardinaal laat promoveren en daarna Paus worden. Men zal misschien denken, dat ik hier al te vittend op het woord: *kronijken* druk; welnu, ik zal er dan bijvoegen, dat van *al* de vroegere schrijvers, welke Stephanus alhier optelt, deze Godfried van *Viterbo* de eenige is, welke men als berigtgever van de pausin aangehaald vindt. Ik geloof niet, dat ik mij hier vergis. Zou echter de hoogl. K. de onverwachte ontdekking doen, dat een schrijver, die, behalve de genoemde *kronijken* en Godfried, aan Steph. de B. de voorbeelden en verhalen verstrekt heeft, hier of daar onder de zoogenaamde getuigen der pausin opgeteld staat: toch blijft Z. H. G.'s redenering oppervlakkig en zijne algemeene gevolgtrekking onwettig. Nu reeds had hij, om aanspraak op grondigheid te kunnen maken, moeten bewijzen, dat Stephanus' uitdrukking: *kronijken*, op deze plaats niet naar diens voorrede moet worden uitgelegd; maar dat er hier ook wel andere geschiedwerken onder verstaan kunnen worden. Z. H. G. had daarenboven moeten toezien, welke schrijvers in het bijzonder hier dan door Stephanus, althans waarschijnlijk bedoeld werden; ten einde namelijk zich niet in gevaar te stellen, dat zijne gevolgtrekking meer zegge of stilliger spreke, dan zijne premissen. Kon de hoogleeraar deze bewijzen niet leveren (en Z. H. G. zal zelf het best weten, waartoe hier zijne kennis al of niet in staat was), hij had voorzigtiger moeten zijn in het beweren. Nu is zijne redenering, gelijk zij daár voor ons ligt, een waar paralogisme. En was het aan zijne kritiek gelukt, de door Stephanus hier bedoelde schrijvers te ontdekken, hij moest zijne gevolgtrekking nog bij deze hebben

beperkt. Nu wil hij echter uit het gezegde van Stephanus: *ut dicitur in Chronicis* (gelijk er in kronijken gezegd wordt), de veel omvattende gevolgtrekking afgeleid hebben: «Het » wijst ons te regt aangaande de waarde van den twijfel, dien » men tegen het gezag der getuigenissen» (nopens de pausin) «in de chronijken der XII en XI eeuw geopperd heeft:» als of Stephanus hier *al* de kronijken der genoemde twee eeuwen onder zijne bronnen rekende; als of het bewezen ware, dat hij ten minste Ottho van Freisingen, Sigebert van Gemblours, Marianus Scotus, — schrijvers, waarop de hoogleeraar zich weldra zal beroepen, — in het oog hadde. Wie ziet niet in, dat deze gevolgtrekking, van zoo verbazenden omvang, hier volstrekt onwettig is. Het «zorgvuldig» en «naauwkeurig» onderzoek van den hoogl. K. zou over dezen Stephanus, die in het onderhavig geschilpunt nog weinig genoemd en in de literatuur nog bijna geheel onbekend is, een groot licht doen opgaan; hij zou diens beroep op kronijken eene wezentlijke kracht bijzetten, indien hij bewijzen konde, dat deze fransche Dominicaan de door Z. H. G. hier bedoelde kronijken der XII en XI eeuw zelfs maar gekend heeft. Doch ik geloof niet, dat Z. H. G. daarin slagen zal. Weldra zal het ook blijken, dat de zoogenaamde getuigenissen in de kronijken, door Z. H. G. aangehaald, onmogelijk de bronnen van dat uitvoerig verhaal van Stephanus geweest kunnen zijn. En dan zal de lezer beoordeelen, of 's hoogleeraars gevolgtrekking nog niet iets meer dan onwettig, — of zij ook niet, op zich zelve genomen, eene onwaarheid zij.

§ 22. *De uit Godfried van Viterbo aangehaalde plaats.*

Doch laat ons dat «los daarheen geworpen woord» van Godfried en het berigt van Ottho van Freisingen eens van naderbij beschouwen. Het vroeger aangehaalde gezegde van Ptolomeus, dat hij *nergens* van de pausin eenige melding gevonden had, dan in Martinus Polonus, is wel in staat, om aan de echtheid dier woorden in Godfried te twijfelen: want ook dezen telt hij, volgens Quetif et Echard ¹⁾, onder zijne bronnen. Maar heb ik dergelijk getuigenis van Ptolomeus, ten aanzien van zijnen tijdgenoot Martinus Pol.,

1) *Scriptt ord. Praedicat.* T. I, in Bartholom. de Luca.

niet tegengesproken; met welk regt mag ik dan vooronderstellen, dat zijn H. S. van Godfried, eenen schrijver, die omtrent 150 jaren vóór hem gestorven is, echt was? Het ware in mijn oog eene schandelijke vermetelheid geweest, aan Ptolomeus de echtheid van zijn H. S. der kronijk zijns tijdgenoots, uit vooringenomenheid, partijzucht, of om welke reden dan ook, *eigendunkelijk* te betwisten; maar ik heb daarvoor mijne gronden medegedeeld; gronden, welke ik vermeen, het volle gewigt te hebben, hetwelk de kritiek hier vereischt, en welke mij ook bij diegenen, die mijn gevoelen mischien niet toetreden, van vermetelheid zullen vrijspreken. Ik verklaar dan ook, dat, indien men mij ter dezer plaatse bedenkingen van dezelfde bewijskracht kan tegenstellen, ik bereid ben, om ook het H. S. of de H. SS. van Godfried *van Viterbo*, door Ptolomeus gebruikt, ten aanzien van deze woorden, voor verminkt te beschouwen. Maar zoolang zulke niet bestaan, zal, vertrouw ik, geen deskundige het wraken, dat ik het niet onvoorzigtig acht, mij op het oudste getuigenis, hetwelk deswege bekend is, te beroepen, en de echtheid dezer plaats in Godfried's *Pantheon* niet aan te nemen.

Le Quien¹⁾ verzekert, dat de uitgave van Godfried's *Pantheon*, door Herold bezorgd (Basil. 1569 f.; zij is, naar ik meen, de eerste), niet de geringste melding van de pausin maakt. Echter is het mogelijk, dat Le Quien zich bedriegt. Pistorius, de tweede uitgever van het *Pantheon*, volgde de uitgave van Herold²⁾. Werkelijk stemt dan ook de plaats, welke Le Quien uit de eerste uitgave aanhaalt, woordelijk met de betrokkene plaats, in Godfried's *Catalogus Papparum et Imperatorum synchronus* der 3de editie van Pistorius³⁾, overeen. Even zoo kan ook de plaats, welke de hoogl. K. bedoelt, en in eenen anderen *Catalogus omnium Pontif. Romanorum, et omnium Imper. Rom. oet.*, bij Pistorius, ed. III, p. 372, voorkomt, eensluidend zijn met de daaraan beantwoordende plaats in de uitgave van Herold. Het zou kunnen zijn, dat Le Quien, die slechts uit eene lijst citeert, op de andere niet is bedacht geweest.

1) *Oriens Christ.* T. III col. 445.

2) *Pistorii Scriptt. rer. germ.* T. II ed. III, cur. Struvio, Ratisb. 1726. in *Praefat.*

3) T. II., p. 390.

Godfried geeft namelijk, in *Pars XX* van zijn *Pantheon*, twee lijsten der Pausen. De laatstelijk genoemde *Catalogus* gaat er vooraf; de *Catalogus synchronus* staat er op de tweede plaats. De voorste *Catalogus* is eene bloote optelling der Pausen, met eene onnaauwkeurige opgave van den duur hunner regering; de keizers staan er op de kolom naast aan, maar zonder dat er op hunne gelijktijdigheid met de Pausen veel acht is geslagen. In deze pausen-rij nu is dat «los daarheen geworpen woord»: «De pausin Joanna wordt niet medegerekend», te vinden; doch, ter beoordeeling der waarde van dezen *Catalogus*, houde men in het oog, dat er, op dezelfde bladzijde, nog een ander hersenschimmige Paus in voorkomt, te weten: tusschen Benedictus (III) en Nicolaas (I) ziet men er eenen onbekenden Paulus. De tweede lijst, de *Catalogus synchronus*, zal, gelijk de benaming reeds uitdrukt, het gebrek der eerste, in betrekking tot de gelijktijdigheid, aanvullen. De Pausen staan er in vakken, onder het opschrift: *Distinctio temporum*, afgedeeld; ieder vak beslaat den regeringstijd van eenen keizer, die er gewoonlijk aan het hoofd genoemd is, en bevat de Pausen, die gedurende zijne regering den Roomschen Stoel bekleedden. Hier, zou men zeggen, mogt, volgens het plan van Godfried, de pausin Joanna niet ontbreken, of moest althans haar regeringstijd, als eene vacature, zijn aangeteekend. Toch zoekt men er niet alleen haar te vergeefs; maar er is zelfs geen spoor van haar bestaan te vinden. Men zegge dus niet, dat zij juist hier, alwaar het berigt nopens haar den meesten klem had, bedriegelijk geschrapt is; neen, want de regeringsjaren der keizers Lotharius en Ludovicus zijn er, ook de misslagen van Godfried of van zijne afschrijvers verbeterd, geheel vol; er is voor de pausin of haren regeringstijd volstrekt geene plaats open. In *Pars XVII*, p. 317 (der reeds genoemde 3de uitgave van Pistorius) had Godfried geschreven, dat Lotharius in het 16de jaar zijner regering overleed. Hij had dus 15 volle jaren geregeerd; hetwelk nog daaruit blijkt, dat de regering zijns zoons, Lodewijk, bij Godfried begint, niet zoo zeer met den dood van Lotharius, als wel met zijne aftreding in 855, toen hij, in het klooster van Prüm, het monnikskleed aantrok. Vergelijken wij hierbij den *Catalogus synchronus*. Als Pausen, gedurende de regering van Lotharius, komen er voor:

Gregorius IV zat 14 jaren. Sergius zat 3 jaren. Leo zat 8 jaren, 5 maanden. Benedictus zat 2 jaren. — Hier staan de regeringjaren der Pausen buiten alle verhouding met de 15 jarige regering van Lotharius. Maar de geschiedenis kan ons te hulp komen. Wel bekleedde Gregorius IV den H. Stoel tijdens de regering van Lotharius; doch slechts gedurende 3 jaren. Voeg hierbij de regeringjaren van Sergius en Leo, en het zal ten duidelijkste blijken, dat, al brenge men de geheele tweejarige regering van Benedictus tot den tijd van keizer Lodewijk II (waartoe zij eigenlijk behoort), er nog geene plaats voor de 2 jaren en eenige maanden der pausin overschiet. Dit zal nog duidelijker in het oog vallen, indien men er op bedacht is, dat, na Gregorius, Sergius en Leo, de H. Stoel althans eenige dagen moet opengestaan hebben.

Hieruit wil ik nu slechts dit afgeleid hebben, dat de pausin niet noodzakelijk tot de geschiedschrijving van Godfried behoort; dat men diensvolgens, zonder stelligen grond, niet mag beweren, dat zij in dezen *Catalogus* van Godfried door eene verminkende hand geschrapt is. Er bestaat dus geene reden, het bovenstaande, omtrent Godfried's *Pantheon's* oudste getuigenis van Ptolomeus in twijfel te trekken, en op diens gezag ga ik dan voort, met het berigt, hetwelk in den *Catalogus synchronus* niet voorkomt, in den anderen *Catalogus* voor eene inlassching te houden.

Menig lezer zal misschien van meening zijn, dat mijne gevolgtrekking zich nog sterker tegen de echtheid van dit «los daarheen» (beter gezegd: daarin) «geworpen woord» kon verklaard hebben. De opgegevene jaartelling van Godfried sluit namelijk onze Joanna blijkbaar buiten; derhalve, zou men welligt willen besluiten, *kan* de schrijver van het *Pantheon* geene melding van haar gemaakt hebben. Zulke redenering is, bij de kritiek, over ieder' nauwkeurig' geschiedschrijver geldig; maar op Godfried, voor zoo verre hij uit de uitgave bekend is, is zij niet van toepassing. Zijn *Pantheon* gelijkt veeleer Milton's *Pandemonium*: een mengmoes van verwarring. Er meer Pausen aan te treffen, dan de geschiedenis er gekend heeft en de eigene tijdrekening van het werk, bij mogelijkheid, dulden kan, zou daàr zoo vreemd niet zijn. Ik zal er een voorbeeld van geven, en hetzij nu dat Godfried zelf een zoo slordig schrijver was (hetgeen ik

echter niet kan gelooven; hij heeft, trouwens, *veertig* jaren op zijn *Pantheon* gewerkt¹⁾, hetzij dat zijn werk door de afschrijvers zoo jammerlijk mishandeld is, dit zal men mij toegeven, dat het, in dien staat, geen bewijs op kan leveren, tot slechting van een geschiedkundig geschilpunt. Te gelijk zal men er uit zien, hoe weinig vertrouwen dit *Pantheon*, ten aanzien van de geschiedenis der 9de eeuw, verdient. Zien wij het eerstvolgende vak na, dat van Lotharius, dat vak namelijk, hetwelk de Pausen gedurende de regering zijns zoons, Lodewijk, opnoemt. Het bevat: Paulus zat 10 jaren 2 maanden. De H. Stoel blijft één jaar onbezet. Stephanus zat 4 jaren. Nicolaas zat 10 jaren, 1 maand. Adrianus zat 4 jaren, 11 maanden. Ziedaar, de reeks van Pausen, tijdens Lodewijk, beslaat — meer dan 30 jaren. Hoelang heeft die Lodewijk dan wel geregeerd? Dezelfde Godfried verhaalt, in *Pars XVII*, p. 318, dat Lodewijk in 874, in het — 19de jaar zijner regering, stierf!? Men denke zich hierbij, dat ook deze Paulus en Stephanus twee ingebeelde wezens zijn; dat deze laatste slechts in den *Catalogus synchronus*, maar niet in de eerste lijst der Pausen vermeld staat, en de kritiek zal weten, wat over dezen tekst van Godfried te oordeelen; in geen geval behoeven de tegenstanders der pausin haar dezen «onwraakbaren getuige» (!?), uit de tweede helft der 12de eeuw, te misgunnen.

Maar voor den hoogl. K. is hij te vervaarlijker. Z. H. G. beroept zich op hem. De aangehaalde plaats uit Godfried moet in *zijn* oog dan echt zijn. Maar zou hij diens *Proœmium ad Dom. Pap. Urbanum III* (p. 8 sqq.) wel overwogen hebben? Godfried zegt er, dat «alle koningen en vorsten en » de kerken der geheele aarde van de leer en het bestuur » der H. Roomsche Kerk, wier uitstekendheid majestueus is, » hun sieraad moeten ontleenen; dat zij van haar, als van de » bron der regtvaardigheid, de regels van alle wijsheid moeten ontvangen». En die man durft, hoe dan ook, het bestaan der pausin nog vooronderstellen! — Maar hij was gewis onbekend met het «besluit, om haar uit de geschiedenis te wisschen». Een weinig geduld. Hij erkent, dat een nieuw geschiedwerk, «vóór dat het publiek wordt gemaakt, aan »'s Pausen onderzoek moet onderworpen worden, opdat het,

1) Busse, *Grundriss der christl. Literat.* T. II, §. 1229.

» op zijn bevel en volgens zijn oordeel, de goedkeuring ontvange, indien het die waardig zij. Daarom, » zegt hij vervolgens tot den Paus, « heb ik dit werk, ter verbetering of goedkeuring, aan uw onderzoek willen voorleggen ». En in dit werk nu staat, met goedkeuring der Pausen, de pausin Joanna, ofschoon slechts vlugtig, nogtans zóó vermeld, dat haar werkelijk bestaan erkend wordt. Muratori heeft insgelijks, in zijne uitgave (*Scriptt. rer. Ital.* T. VII), de weinige woorden over de pausin opgenomen, en ik herinner mij niet, dat hij, op grond van anders luidende H. SS., eenigen twijfel tegen de echtheid oppert. Zoo zeer en zoo veilig is deze inlassching nageschreven. Waar is hier wederom dat besluit tegen Joanna en het daaruit voortvloeiende « stelsel van bedrog en leugen? » — Maar het zal destijds wederom in het vergeetboek geraakt zijn. — Kan een besluit van dien aard wel in het vergeetboek geplaatst worden? Niemand gelooft toch, dat Rome, in datgene, waarin het zooveel belang zou gesteld hebben, zoo inconsequent is. Intusschen verzoek ik, op te merken, dat wij van het concilie van Constantz, ja, van Platina af, tot op dezen tijd toe (Urbanus III regeerde van 1185-1187), nog nergens eenig blijk van de uitvoering van dat besluit en stelsel ontdekt, maar telkens het tegendeel gezien hebben.

HOOFDSTUK VIII.

OVER OTTHO VAN FREISINGEN.

§ 23. *Het hem toegeschreven woord is zeer waarschijnlijk onecht.*

Onder de onwraakbare getuigen doet de hoogl. K. ook Ottho van Freisingen (+ 1158) optreden. Hoe zeer Z. H. G. de onbepaalde uitdrukking van Stephanus de Borbone: « gelijk er in kronijken gezegd wordt », misbruikt heeft, om den twijfel tegen de echtheid, ook van het zoogenaamde bericht van Ottho, verdacht te maken, hebben wij reeds gezien. Beschouwen wij thans zijn beroep op dezen schrijver, « wiens «beroemde chronijk», gelijk hij op bladz. 22 zegt, « ook » Johanna in de rei der Pausen, hoewel in eenigzins andere » opvolging, als Johannes VII opneemt, en niettegenstaande » deze afwijkende vermelding ten bewijze verstrekt, dat de

» volgende eeuwen het verhaal aangaande de Pausin althans » niet, gelijk men zegt, uit den duim hebben gezogen ».

Men bedenke, dat dese Joannes VII in 705, dat is juist anderhalve eeuw vóór dat er te Rome, na Leo IV, eene vrouw tot Paus zou gekozen zijn, den H. Stoel beklom, en ik zal niet behoeven aan te merken, dat die «*oenigins an-*» dere opvolging», waarin, bij Ottho, Joanna in de rij der Pausen voorkomt, nog al tamelijk beduidend is. Even gemakkelijk zal de oordeelkundige lezer hiernaar beslissen kunnen, welk gewigt er, ten betooge, dat het verhaalde werkelijk plaats vond, aan een dergelijk berigt van eenen schrijver, die daarenboven 3 eeuwen later leefde, te hechten is. Toch zondert de hoogleeraar hem niet af van «de nieuwe» en onwraakbare getuigen, welke men telkens aantreft, » hoe hooger men in de geschiedenis opklimt ». Desniettegenstaande moet men erkennen, dat Z. H. G.'s redenering, op grond van Ottho's kronijk, wat zachter klinkt: hij doet haar ten bewijze strekken, «dat de volgende eeuwen dit verhaal » althans niet uit den duim hebben gezogen ». Doch ook deze gevolgtrekking staat niet op vaster grond, dan de echtheid zelve van het berigt.

In Ottho's *Chronicon*¹⁾ zelf komt geen woord over eene pausin voor; maar achter het 7de boek, waarmede zijne eigenlijke geschiedenis geëindigd is, volgt eene lijst der koningen, keizers en Pausen, en daarin vindt men, achter Joannes VII, dit ééne woord: «*foemina*» (eene vrouw), staan. Hiermede wil ik slechts doen opmerken, hoe gemakkelijk dit ééne woord er bijgeschreven kan zijn. Overigens erken ik, dat deze drie syllaben, ofschoon zij, wegens de plaats, werwaarts zij verdwaald zijn, eerder de valsheid, dan de waarheid des verhaals doen vermoeden, nogtans toereikend zijn zouden, om de gevolgtrekking des hoogleeraars te wet-tigen, indien er geene redenen bestonden, welke de echtheid er van meer dan verdacht maken.

Maar men hoore Ottho, in zijne voorrede aan Sigrimus, verzekeren, dat hij tot aan die tijden toe, waarvan de herin-nering nog versch was, niets geboekt heeft, dan hetgene hij in de geschriften van mannen, die als geloofwaardig bekend

1) Ik gebruik de uitgave: Urstitii, *Scriptt. rer. German.* T. I, p. 163. De hoogl. K. beroept zich op dezelfde.

staan, breedvoeriger verhaald had gevonden ¹⁾. Nu vraag ik, in welk geacht schrijver heeft Ottho kunnen lezen, dat Joannes VII, die in 705 den Pauselijken Stoel beklom, eene vrouw was? Het was nog nooit iemand in de gedachte gekomen. Nergens vindt men het geringste spoor, dat er ooit of bij iemand zulke verdenking aangaande dien Paus bestaan heeft. Hoe kan dan Ottho v. Fr. zich daarvan overtuigd, hoe kan deze geschiedschrijver, die over de vroegere tijden geene geruchten aantekende, maar slechts algemeen geachte schrijvers raadpleegde, achter Joannes VII het woord *foemina* geschreven hebben?

Zou er wel meer noodig zijn, om de echtheid van dit woord in billijke verdenking te brengen? Ik kan mijne aanmerkingen echter nog verder voortzetten. Ottho van Freisingen is gestorven in 1158, en evenwel loopt, in de editie van Pistorius en ook in het H. S., waarnaar zij gedrukt werd, de lijst der Pausen door tot en met Leo X, die van 1513 tot in 1522 den H. Stoel bekleedde ²⁾. Deze lijst is derhalve niet onaangeroerd gebleven; wat waarborgt ons, dat er ook het woord: *foemina*, hetwelk men toch zoo moeilijk aan Ottho zelven toe kan schrijven, geen bijvoegsel is? Uit die voortzetting der Pausen tot in de 16de eeuw rijst tevens eene sterke verdenking tegen de oudheid van het H. S. zelf. 't Is waar men vindt in de uitgave, op pag. 164, na Adrianus IV, de aan-

1) «Cum nil usque ad recentem memoriam, praeter illa quae in probatorum virorum scriptis reperi, pauca de multis posuerim.» -- ibid. p. 8.

2) Ik vond in Le Quien, *Oriens Christ.* T. III, col. 443, dat ook Berthier (in zijne *Bibl. P. P. Cisterciens*, 1669, T. VIII, p. 96), deze aanmerking gemaakt heeft. Zóó ver echter, als de kritiek van dezen in hare gevolgtrekkingen gegaan is, durf ik mijne bedenkingen tegen deze lijst der Pausen niet uitstreken. Berthier beschouwt deze geheele lijst voor onecht; en wel voornamelijk daarom, omdat Ottho zijn boek VII, waartoe de lijst nog schijnt te behooren, op het einde van het voorafgaande 35ste Hoofdstuk, met uitdrukkelijke woorden gesloten heeft. Maar, moge daarenboven deze lijst in de eerste uitgave van Ottho's *Chronicon* (ed. Cuspinian. Argentorat. 1515. fol.) al onthreken, ik moet haar voor het eigen werk des schrijvers houden: want in zijne voorrede (ed. Urstit. p. 6.) zegt hij uitdrukkelijk, zulk eene lijst vervaardigd te hebben: *Item de catalogo Imperatorum seu (et?) Pontificum Romanorum, usque ad eum qui in praesentiarum est, disserui.* Zijn deze woorden geene inlassching, zoo moet ook de bewuste lijst voor echt doorgaan, -- behoudens, natuurlijk, datgene, welks echtheid op goede gronden betwist wordt.

teekening: «Tot zoo verre heeft Ottho van Freisingen de »lijst geschreven: het volgende, tot aan het begin van boek »VIII, is zonder twijfel van een' ander' kronijkschrijver»¹⁾; maar deze woorden geven duidelijk te kennen, dat zij niet van den eersten schrijver dezer lijst, maar van eenen lateren gebruiker, waarschijnlijk van den uitgever afkomstig zijn, en bevestigen veeleer de geopperde verdenking. Eene uitzondering ware er op die gevolgtrekking te maken, indien namelijk de lijst, tot Adrianus IV toe, met eene oude, en het daarna volgende met eene jongere letter geschreven ware. Dit schijnt echter niet zoo te zijn. Trouwens, bij deze aantekening was het de plaats, dit op te merken; zoo iets is te zeer in het oog vallend, om niet gezien te worden, en van te veel belang, om onvermeld te blijven; daar dit verschil van letter dan niet is aangeteekend, kan, ja, moet men besluiten, dat het er ook niet bestaat. Ik zie mijne verdenking tegen de oudheid des handschrifts in questie, door eenen brief des geleerden Pertz²⁾, ik kan juist niet zeggen, ten volle bekrachtigd, maar dan toch versterkt. Hij schrijft namelijk, uit Hannover, dat hij een H. S. van Ottho van Freisingen met de uitgave van Urstitius vergeleken heeft, en tot het besluit is gekomen, dat het een der eerste afschriften is, — omdat het zoo vele waarlijk betere lezingen aanbiedt. Het H. S. of de H. SS. van Urstitius behoort of behooren dus niet tot de oudste en heeft of hebben eenige gebrekkelijke lezingen: de oorspronkelijkheid is er voor een gedeelte verloren gegaan.

Daar er dan nu zoo gegronde bedenkingen bestaan, eerstens, tegen de echtheid van een woord, hetwelk in de kronijk van Ottho zoo slecht voegt; tweedens, tegen het gezag des H. S. of der H. SS., waaruit het afgedrukt is, zal zekerlijk wel niemand willen staande houden, dat het hoog genoeg boven allen redelijken twijfel verheven is, om, in een geschilpunt, tot getuigenis te kunnen verstrekken. Doch hooren wij nu den heer Le Bret en anderen, en wij zullen al meer bepalen kunnen, waaraan ons hier te houden. Le Bret getuigt, in een oud H. S., op de toenmalige hertogelijke bibliotheek

1) *Huc usque Otto Frisingensis catalogum scripsit: quas sequuntur usque ad initium libri VIII procul dubio alterius sunt chronographi.*

2) *Archiv. II, s. 42.*

van Wurtemberg, opzettelijk naar de vermelding der pausin gezocht, maar die niet gevonden te hebben ¹⁾. Eccard ²⁾ zegt hetzelfde: «lees en herlees de kronijk van Ottho van *Freisingen*; gij sult er over de pausin niets in aantreffen.» Andere bestrijders der pausin, b. v. Onuphrius Panvinius ³⁾, gaan nog verder. Zij beroepen zich op het onderhavige geschiedwerk, juist om het tot een bewijs *tegen* het bestaan van Joanna te doen verstrekken.

Dit verwondere ons niet. Immers, zoo er ten dezen eenig historisch bewijs uit onzen Ottho te trekken zij, het kan slechts dit zijn, dat het gerucht omtrent eenen vrouwelijken Paus van alle waarheid ontbloomt is. Hoewel Ottho voor geen' eigenlijk gezegden getuige van hetgeen er in de 9de eeuw voorviel, op kan treden; hij stond toch digter bij de bronnen dier tijden, dan de andere schrijvers, welke wij tot dus verre beschouwden; en hij zegt daarenboven, dat hij over de oudere tijden slechts datgene boekte, hetwelk hij in gezaghebbende schrijvers (*in probatorum virorum scriptis*) gevonden had. Wat heeft hij daár dan in betrekking tot ons geschilpunt gevonden? Indien er ooit eene vrouw op den H. Stoel heeft gezeten, zoo moet dit, volgens de algemeene opgaven daarvan, en de hoogl. K. erkent dit (bladz. 86 verg. met 53) mede, tusschen Leo IV en Benedictus III geweest zijn. Maar wat schrijft nu Ottho? Op zijne lijst der Pausen staat, als onmiddellijke opvolger van Leo IV, geen ander aangeteekend, dan Benedictus III. Dit dus, dit, hetwelk ook met de reeds aangehaalde bevinding van Ptolomeus *de Lucca* overeenkomt, dit moet Ottho in zijne algemeen geachte schrijvers gevonden hebben. Zijne kronijk is dus waarlijk een bewijs, dat er de beste schrijvers, die er destijds over de verloopene eeuwen bekend waren, van eene pausin tusschen Leo IV en Benedictus III niets hadden aangeteekend.

Doch stellen wij voor een oogenblik eens, dat dit woord: *foemina*, op eene zoo geheel afwijkende plaats, achter Joannes VII, in de meermaals genoemde lijst van Ottho voorkomende, niet onecht zij, maar werkelijk uit diens schrijvers pen vloeide; wat zou daaruit volgen? Daaruit zou volgen,

1) Bij Stolberg-Kerz, *Gesch. der Relig. J. C.*, XXVII. s. 392.

2) *Comment. Franc. Orient.* bij Stolberg-Kerz. a. a. o.

3) *Annotat. in Platinam, de vitis Pontificum: in Joann. VIII.*

dat hij zijne kronijk bezoedeld had met eene fabel, welke op niets steunt, waarvan, in de geheele geschiedenis van den tijd, waarin Joannes VII leefde, geen enkel teeken, ja, niet eens zoo veel te vinden is, waaruit het geringste vermoeden daarvan ontstaan kon. Daaruit zou volgen, of dat Ottho zich in de keus zijner geloofwaardige mannen bedrogen had, of dat het algemeen oordeel zijne goedkeuring verspild had aan iemand, die dit weinig verdiende (immers, de hoogl. K. noemt de kronijk van Ottho eene «beroemde»), of dat Ottho hier, tegen woord en gewoonte, een vertelseltje geboekt heeft. In dit geval, zou de hoogl. K. dan gelijk hebben, met te zeggen, dat er, reeds ten tijde van Ottho, sprake ging over de pausin; maar voor een historisch bewijs van hare werkelijkheid zal hij het toch wel niet mogen uitgeven. Gelijk het in Ottho's kronijk te lezen staat, doet het zich integendeel slechts als een gerucht voor, en wel als een gerucht, hetwelk, blijkens de chronologische afwijking eens «beroemden» en, zoo als zijne voorrede hem doet kennen, naauwkeurigen kronijkschrijvers, destijds al zeer onbepaald en dof moet geweest zijn.

HOOFDSTUK IX.

OVER SIGEBERT VAN GEMBOURS.

ARTIKEL I.

HET AAN SIGEBERT TOEGESCHREVEN BERIGT.

§ 24. *De mistasting van den hoogl. K. betrekkelijk dit berigt. Aanmerkingen op de verbeteringen, welke hij voorlaat.*

Onder de schrijvers der XII eeuw behoort nog Sigebert van Gemblours. De hoogl. K. meent, dat hij omstreeks 1100 schreef. Juister spreekt daarover Sigebert zelf, in zijn boek over de kerkelijke schrijvers, alwaar hij zegt, dat hij zijne kronijk voortgezet heeft tot 1111; 't is echter zeker, voegt Dr. Hirsch¹⁾ er bij, dat hij er naderhand over het jaar 1112 (waarin hij, den 5 October, overleed) iets bijgevoegd

1) *De vita et scriptis Sigeberti Gemblacensis.* Berol. 1841. p. 16.

heeft. De jongste uitgever van Sigebert, Dr. Lod. Koenr. Bethmann, is van gevoelen, dat onze schrijver dit geschiedwerk in de laatste tien jaren zijns levens geschreven heeft ¹⁾.

«Hij neemt» zegt de hoogl. K., «op het jaar 854 in de rei der Pausen, tusschen Leo en Benedictus, Joannes *Papa Anglicus* op, er bijvoegende: «Fama est hunc Joannem» »feminam fuisse, et uni soli familiari cognitam, qui eam» »complexus est, et gravis facta peperit, Papa existens. Quare» »eam inter Pontifices non numerant *quidam*. Ideo nomini» »numerus non facit»» (p. 23), dat is: Het gerucht gaat, dat deze Joannes eene vrouw en daarvoor slechts aan eenen enkelen vertrouweling (onderhoorigen huisgenoot) bekend was, en dat zij, tijdens haar pausschap, hij dezen zwanger werd en baarde. Om welke reden *eenigen* haar niet onder de Pausen medetellen. Daarom voegt zij haren naam geen nummer toe.

's Hoogleeraars gezegde, dat Sigebert dezen Joannes in de rij der Pausen opneemt, is eene ware mistasting. Wel wordt er in het aangehaalde berigt van dezen Joannes gesproken; doch in de rij der Pausen wordt hij eigenlijk niet opgenomen. Leo wordt er als de 101ste en Benedictus als de 102de onder de Pausen geteld. Joannes, van wien tusschen deze twee melding gemaakt wordt, is dus in de rij der Pausen overgeslagen.

Deze aanmerking is misschien van minder gewigt; zij kan evenwel de lezers des hoogl. K. tegen eene zekere verkeerde opvatting waarschuwen. Z. H. G. deed, in het aangehaalde berigt, het woord: *quidam* («eenigen») cursief drukken. Zijn doel is ongetwijfeld, zijne lezers opmerkzaam te maken, en hen volgens de letter van dit gezegde, te doen besluiten, dat niet *allen*, maar slechts *eenigen*, dezen Joannes *Anglicus* uit de rij der Pausen weren. Het bovenstaande verbiedt ons echter, te denken, dat Sigebert zelf onder diegenen kan behooren, welke Joanna onder de Pausen rangschikken. Het valle ook niemand in, dat Sigebert haar, uit vrees of ten gevalle dier *eenigen*, van de rij der Pausen buitensloot. Die *eenigen*, trouwens, zouden hier zekerlijk pausgezinden moeten zijn; maar Sigebert ontzag deze zoo weinig, dat hij zich, in den

1) *Monumenta Germaniae historica* T. (VIII) VI *Scriptor*. Hannov. 1844, pag. 273.

twist tusschen den keizer Hendrik IV en den Paus Gregorius VII, aan genes zijde schaarde, en zelfs niet vreesde, met zijne geschriften opentlijk tegen Gregorius VII en later nog tegen Paschalis II op te treden. Men mag het derhalve daarvoor houden, dat het niet uit blinden en slaafschen eerbied voor het Opperhoofd der Kerk, maar uit ware overtuiging was, dat hij Joannes *Anglicus* geene plaats onder de wettige Pausen inruimde. Hieruit moet dan ook het volgende: *Ideo nomini numerum non facit* (Daarom voegt zij haren naam geen nummer toe), verklaard worden. Dit: *Ideo* (daarom) kan namelijk niet op de handelwijze dier *eenigen* terugslaan, als of hij (Sigebert) hun voorbeeld of gezag wilde volgen; maar het heeft betrekking op het vrouwelijk geslacht van Joannes *Anglicus*. Door dien laatsten volzin: *Ideo nomini numerum non facit*. (Daarom voegt zij haren naam geen nummer toe), wordt hier dan een beginsel uitgesproken. Gelijk de woorden des berigts daár vóór ons liggen, is er geen ander subject van het werkwoord: *facit* te vinden, dan Joannes *Anglicus*, welken het gerucht wil, eene vrouw te zijn. Het moet noodzakelijk aldus vertaald worden: «Zij voegt haren naam geen nummer toe». Dit drukt niet bloot de handelwijze van slechts *eenigen* uit; het geeft eene *algemeens* zienswijze, een *algemeen* gebruik te kennen. Maar eene *algemeene* zienswijze, even zoo een algemeen gebruik, steunt op een algemeen geldig beginsel. De zin dier woorden is alzoo deze: Omdat eene vrouw niet wettig Paus kan zijn, kan Joannes *Anglicus* het getal der Pausen niet vermeerderd hebben, en neemt ook zijn naam geen nummer aan; zoodat het getal Joannessen of dat der Pausen er niet door vermeerderd wordt. Deze zin behelst eene waarheid; hij stemt overeen met het kerkelijk regt, volgens hetwelk eene vrouw onbekwaam is èn voor de H. H. Wijdingen, èn voor het bezit van kerkelijke jurisdictie.

De hoogl. K. vermoedt, dat eene druk- of schrijffout ingeslopen zij en wil het: *facit* verbeterd zien in *facio* of *faciunt*; met andere woorden, hij slaat eene verandering van subject voor. Ik heb er vrede mede, onder voorwaarde nochtans, dat zij geene verkeerde opvatting veroorzake. Deze verbetering zou aanleiding kunnen geven, om te denken, dat het subject van *faciunt*, niet *homines* in het algemeen, maar die, in 'shoogleeraars mededeeling van het berigt, cursief ge-

drukte *quidam* («eenigen») zijn; en zoo zou de lezing: *Ideo nomini numerum non faciunt*, niet door *men*, maar aldus vertaald moeten worden: «Daarom voegen zij (die *eenigen*) haren naam geen nummer toe». Hiernaar zou nu ook de andere nieuwe lezing: *Ideo nomini numerum non facio* («Daarom voeg ik (Sigebert) haren naam geen nummer toe»), aldus kunnen uitgelegd worden, alsof de berigtschrijver slechts wegens, of in navolging van die *eenigen*, en niet volgens eigen beginsel, de pausin niet medetelde en ook niet nummerde. Maar een weinig oplettendheid zal ons gemakkelijk van het verkeerde dier opvatting overtuigen. Er zou namelijk doorte verstaan gegeven worden, dat het nummer aan den naam der pausin te onthouden, geene *algemeene* gewoonte was; ja dat het slechts bij *eenigen* in gebruik was, terwijl echter de meesten haar een nummer onder de Pausen toevoegden; dat het dan ook aan ieders willekeur was overgelaten, haar dit nummer te geven of te weigeren, maar dat Sigebert voor zich zelve het gebruik dier *eenigen* volgde.

Alwie met de leer onzer Kerk, aangaande de volstreckte, met geene dispensatie op te heffen, onbekwaamheid eener vrouw tot de H. H. Wijdingen en ook tot kerkelijke jurisdictie bekend is, moet mij toestemmen, dat deze opvatting lijnregt in strijd loopt met het kerkelijk regt, en daarom eene ongerijmdheid bevat, welke eenen katholieken geleerde, zoo als Sigebert er toch een was, niet mag toegeschreven worden, tenzij hij die met duidelijke woorden hebbe uitgesproken. Te gelijk zou men daardoor Sigebert nog eene onwaarheid in den mond leggen. Waar is de schrijver, die de pausin in de rij der Pausen medetelt, en haren naam een nummer toevoegt? Men ziet juist het tegendeel. Het berigt in de H. SS. der kronijk van Martinus *Polonus*, hetwelk van niet later dagtekening dan van het begin der 14de eeuw kan zijn, getuigt, uitdrukkelijk en zonder de geringste uitzondering te maken, dat de pausin op de lijst der Pausen geene plaats geniet. Hetzelfde zegt Bernardus *Guidonis*; hetzelfde vindt men schier overal herhaald; terwijl er van het tegenovergestelde, zekerlijk tot aan de 15de eeuw toe, geen spoor zal te ontdekken zijn. Dit is de reden, waarom ik de verbetering, welke de hoogl. K. voorslaat, in dezen zin, voor onhoudbaar beschouw. Overigens is het niet te loochenen, dat in het aangevoerde berigt de woorden gevonden worden: «Om welke

«reden *sonigen* haar onder de Pausen niet medetellen». Maar juist dit gezegde doet door zijne ongerijmdheid en onwaarheid reeds een billijk vermoeden oprijzen, dat dit berigt aan Sigebert ondergeschoven en onecht is; een vermoeden, hetwelk door het navolgende tot overtuiging moet opklimmen.

ARTIKEL II.

DE ONECHTHEID VAN DIT BERIGT.

§ 25. De gezegden van den hoogl. K. tot bevestiging der echtheid.

Tot dus verre sprak ik over het berigt, hetwelk in verscheidene herdrukken van Sigebert's kronijk gevonden wordt, in de vooronderstelling, dat het echt was. Ik deed dit, omdat ik aantonen wilde, hoe het door diegenen, welke het voor zoodanig houden, moet worden opgenomen. Thans echter, nu de echtheid zelve des berigts ter sprake komt, moet ik opmerken, dat zij op zeer goede, nog niet wederlegde gronden ontkend wordt en moet worden.

Dat de hoogl. K., die zich op dit berigt beroept, het als echt beschouwt, is onbetwistbaar; maar of hij de echtheid ook, op grond van redenering, hebbe willen verdedigen, is eene andere vraag. Ik durf het niet denken: want, indien Z. H. G. de bedoeling hadde gehad, er een bewijs voor te leveren, zoude men zeker iets degelijks van hem mogen verwachten. Het eenige echter, hetwelk nu gezegd zou kunnen worden, naar een bewijs te zweemen, zou zijn beroep op de allereerste uitgave van Sigebert's kronijk zijn. In de aantekening 22, onder bladz. 23., schrijft Z. H. G. «zoo lees ik »in de *editio princeps*» (eerste uitgave): «bij Henricus »Stephanus, *Parisiis* 1513. 4°. p. 66 vers.»

Waarlijk een ellendig bewijs of beroep; waarvoor moet het hier gelden? Behoort er dan volstrekt geen acht geslagen te worden op hetgene de kritiek tegen deze uitgave van Sigebert heeft aan te merken? Men behoeft slechts den titel¹⁾

1) Sigeberti *Gemblacensis coenobitae Chronicon ab anno 381 ad an. 1113, cum insertionibus ex historia Galfridi et additionibus Roberti abbatis Montis, centum et tres sequentes annos complectentibus, promovente egregio Patre, D. G. Parvo, Doctore Theologo, confessore regio: nunc primum in lucem emissum cum privilegio: oct.*

des werks te lezen, om zich te overtuigen, dat er plaatsen uit Galfridus Arthurus *van Monemouth*, Bisschop van St. Asaph in Wallis ingelascht zijn. Dr. Hirsch, die de kronijk van Sigebert met al het geduld van eenen Duitschen navorscher onderzocht en met anderen vergeleken heeft, zegt, dat die inlasschingen veel in getal zijn ¹⁾. Wie ziet dus niet in, dat de echtheid van deze of gene, met grond bewiste plaats niet op gezag van deze uitgave ^{alleen} kan aangenomen worden, maar uit vergelijking met andere *Codices* moet blijken. Men zegge niet, dat de uitgaven van Schardius te Frankf. 1566, van Pistorius (*Script. rer. germanicar.* T. 1) te Frankf. 1583, van Laurentius de la Barre (*Hist. Critica Veter. PP.*) te Parijs 1583, van de la Bigne (*Bibl. PP.* T. VII) te Parijs 1589, — men zegge niet, dat die allen insgelijks het bericht over Joannes *Anglicus* mededeelen; want zij geven, volgens denzelfden Dr. Hirsch, pag 17, slechts de eerste editie terug, zonder die met eenig H. S. vergeleken te hebben. De hoogl. K. moest daarom in overweging genomen hebben, dat reeds de titel der uitgave, waarop hij steunt, zoo duidelijk erkent, dat zij niet meer *zuiver* het werk van Sigebert is, en dat ook, gelijk Dr. Hirsch p. 364-369 schrijft, het H. S. of de soort van H. SS., waarnaar die uitgave vervaardigd is, aan hetzelfde gebrek mank gaat. — Nadat de hoogl. K. zijne verhandeling over de Pausin uitgaf, is er over deze zaak reeds meer licht opgegaan. De reeds vermelde Dr. Bethmann ²⁾ heeft ter onzer kennis gebracht, dat de bedoelde uitgave naar de *slechtste* soort van H. SS. dezer kronijk gedrukt is.

Wil nu de verzamelaar van een *archieff*, welks «strekking» is, de geschiedenis alleen uit *echte* bronnen te putten»; wil de schrijver «eener *proeve* van historische kritiek», gelijk de hoogl. K., bladz. 98, goedvindt, zijne verhandeling te noemen, zijne overtuiging, aangaande de echtheid van het bericht in kwestie, op de genoemde eerste uitgave vestigen; hij vare er wel mede. Wil hij daarenboven wagen, die echtheid, met het beroep op eene uitgave, welke het bewijs der inlassching op het voorhoofd draagt, in het openbaar te komen verdedigen; wie zal het hem beletten? Maar is het hem geoorloofd, zijne tegenstanders, die aan betere *Codices* de voor-

1) l. c. pag. 16.

2) *Monum. Germ. hist.* T. (VIII) *Scriptor.* VI, p. 282, 292.

keur boven die onkritische uitgave geven, in plaats van hen met reden te woord te staan, met grofheden af te wijzen? Wat geeft hem het regt, om, zonder verder bewijs, de anders luidende H. SS. verminkt te noemen, en daarbij, op eene waarlijk tergende wijze, de waarheidsliefde en goede trouw der Roomsche Hierarchie en katholieke geleerden aan te randen? «Dat er wederom codices van Sigebertus *Gemblacensis* » zijn», z. d. heet het op bladz. 23, onmiddellijk na de mededeeling des berigts, «dat er wederom codices van Sig. *Gemb.* » zijn, in welke dit berigt ontbreekt, of uit welke dit berigt » is uitgeligt, daarover hebben wij ons voorzeker niet te » verwonderen. Verwonderlijker zou het zijn, indien men dit » zoo eenvoudige en veel beteekenende getuigenis, bij zulk » eenen geloofwaardigen en gezaghebbenden schrijver onaange- » tast had gelaten, wonderlijker nog, dat eene latere eeuw, » het in die eenvoudigheid en met zulk een karakteristiek » bijvoegsel, zou hebben kunnen verdichten». — Hebben de katholieken niet alle reden, zich over zulk eene behandeling luide te beklagen? Onophoudelijk, bijna op iedere bladzijde zagen wij zulke beschuldigingen door den hoogl. K. herhaald; maar nergens, — ik heb hem tot dus verre, overal, waar hij de goede trouw der katholieken in verdenking trachtte te brengen, woordelijk afgeschreven, — nergens heeft hij er het minste bewijs van geleverd. Het herhalen van beschuldigingen is, ofschoon het grievender beleedigt en een ligtgeloovig publiek sterker opwindt, toch geen bewijzen. Maar ik houd mij overtuigd, dat bezadigde geleerden, dat mannen van gezond verstand hier aan de aanspraken der regtvaardigheid regt zullen doen wedervaren. Voor de regtbank der publieke opinie, welke in Nederland nog regtschape is, zij onze beschuldiger gedagvaard. Daàr worde zijn geschrift naar waarde beoordeeld; daàr worde beslist, of het eenen hoogleeraar voegt, den goeden naam van zijnen evenmensch op deze wijze aan te randen; of het hem vrij sta, de kerkelijke overheden van anders denkende christenen met steeds herhaalde, maar nooit bewezene beschuldigingen van zoo hatelijke natuur, te vervolgen; daàr worde overwogen, of het niet te betreuren is, dat een zoo hoog geplaatst leeraar zich niet ontziet, van, op zulk eene wijze, de verachting zijner geloofgenooten tegen de hoofden en geleerden der Katholieke Kerk op te wekken!

§ 26. *De beschuldiging des hoogleeraars betrekkelijk Sigebert's oorspronkelijk H. S. te Gemblours.*

Misschien zal datgene, hetwelk de hoogleeraar onmiddellijk op de bovenstaande aanhaling doet volgen, het gevorderde bewijs moeten bevatten. «Maar geenzins te verwonderen is » het daarom juist, naar het mij toeschijnt, dat men in de Abdij van » Gemblours zelve, waar Sigebert leefde en schreef, de on- » echtheid van het berigt, nimmer uit het oorspronkelijke daár » voorhanden Handschrift, maar steeds uit andere, zoo men » zeide, authentieke afschriften, heeft getracht te betoogen ».

Ik heb deze woorden meermalen gelezen en herlezen, maar kon er niet anders uit opmaken, dan, dat het oorspronkelijke H.S. van Sigebert in de Abdij te Gemblours voorhanden is (of was), maar dat men er zich nooit op beroepen heeft, om de onechtheid van het berigt te betoogen, hetzij dan, dat de monniken zelve het schuil hielden, hetzij dat de bestrijders der pausin verwaarloosd of niet gedurfd hebben, het te raadplegen. Meer anderen, op wier oordeel ik mij verlaten mag, konden er insgelijks goen' anderen zin aan geven.

Ik kan niet uitdrukken, hoezeer deze woorden des hoogleeraars mij grieden, welk onaangenaam gevoel zij in mij opwekten. Mogt ik aannemen, dat een openbaar leeraar in Nederland, na een *opzettelijk, nauwokeurig en zorgvuldig* (bl. 80), ja, *letterkundig* (bl. 72) onderzoek, nog zoo onwetend zou kunnen zijn? Mogt ik vooronderstellen, dat hij met zoo geringe kennis van zaken, den anderen geleerden van den laatsten tijd eene *ligtvaardigheid* zou durven verwijten, «over welke de historische kritiek *sich beklagen en blozen* » moet» (bladz. 73)? Zou hij dan zijne verregaande verdenkingen willen ondersteunen door iets, hetwelk ieder deskundige weet, of althans gemakkelijk te weten kan komen, eene onwaarheid te zijn? Toch is deze zijn grond van beschuldiging volkomen valsch. 't Is nauwelijks te gelooven; maar mijne bewijzen zullen het ontegensprekelijk waar maken; en wanneer mijne lezers, in het vervolg, zullen zien, dat deze niet de eenige baarblijkelijk valsche aanklagt des hoogleeraars is, komen zij allengs van hunne eerste verbazing terug.

Ik zal het bewijs, waartoe ik mij verbind, niet beter kunnen leveren, dan met uit denzelfden schrijver, tot wien

de hoogl. K. ons verzendt, de valscheit van zijn gezegde te doen blijken. Z. H. G. haalt, op bladz. 24, achter de boven uitgeschrevene woorden, Bayle, art. *Papesse* aan. Dit *article* in den *Dict. crist.* van Bayle is tamelijk uitvoerig; het bevat vele en uitgebreide aanmerkingen. Welke de hoogleeraar hier bedoelt, drukt hij niet uit; maar ik heb de aanmerking C. geraadpleegd, omdat deze eigenlijk over Sigebert van Gemblours handelt, en het H. S. van Gemblours er opzettelijk ter sprake komt; en ik heb niet gevonden, dat Bayle het aldaar gezegde, ergens, in zijn genoemd *article*, tegenspreekt. Na het bericht uit de allereerste uitgave, te Parijs 1513, medegedeeld te hebben, gaat Bayle aldus voort: «Er zijn » H. SS. van Sigebert, waarin niets van deze plaats voorkomt. » Miraeus verzekert, «dat er in vier verschillende *Codices*, — » » » » waaronder het H. S. van Gemblours, alwaar Sigebert » » » » monnik was, hetwelk het oorspronkelijke of ten minste een » » » » afschrift is van het eigen H. S., waarvan Sigebert zich » » » » bediend heeft, om zijne kronijk in het licht te geven, — geen » » » » enkel woord, zelfs op den rand niet, aangaande de pausin » » » » Joanna te lezen staat, ofschoon er toch, in den laatsten » » » » tijd (*depuis peu*), vele andere zaken bijgevoegd zijn: bijge- » » » » volg», zegt hij, «is het zeker, dat deze fabel ten onregte » » » » aan onzen Sigebert is toegeschreven»¹). Dit gezegde

1) Coeffetau, *Réponse au Mystère d'Iniquité*, pag. 507: hij haalt aan Miraeus, in zijne uitgave van Sigebert, ad ann. 854. -- Aanh. van Bayle. -- De wegens zijne geleerdheid beroemde Aubertus Miraeus, kanonik van Antwerpen, heeft in zijne verzameling: *Rerum toto orbe gestar. Chronica*, Antv. ap. Hier. Verdussium, 1608, ook eene nieuwe uitgave van Sigebert's kronijk in het licht doen verschijnen. De titel is: *Chron. Sigeberti Gemblacensis monachi, ad authographum, veteresque codices Mtos comparatum*, Antv. 1608. «Deze uitgave is alleen echt (*sola genuina*)», zegt Oudin, *Comm. de Scriptt.*, T. II, col. 1131 in *Anselm. Gembl.*, «zij is namelijk gezuiverd van de dwaasheden en fabels van Galfridus *Monumetensis* of *Asaphensis*, welke in al de andere uitgaven van » Sigebert's kronijk ingelascht zijn.» Nogtans, zegt Cave, *Hist. lit.* ad ann. 1101, in *Stgeb.*, ofschoon Miraeus zelf zijne uitgave aldus roemt, «zijn er toch die haar bedorven en vervalscht noemen.» Cave noemt echter noch beoordeelaars, noch hunne gronden; maar Dr. Hirsch, l. c. p. 18, spreekt duidelijker: «Wel heeft Miraeus de inlasschingen uit Galfridus » en andere toevoegelen weggelaten, maar toch, op gezag van Anselmus van Gemblours, eenige dingen verworpen, welke van Sigebert » zijn, en meer andere berigten, welke niet van hem zijn, opgenomen; » zoodat ook deze tekst niet volledig en zuiver mag genoemd worden.» —

riekt, hij eene oppervlakkige lezing, eenigzins naar de bewerking van den hoogl. K.; maar ieder, die zich met de uitgave van Sigebert's kronijk door Miraeus, heeft bekend gemaakt, weet, dat deze geleerde het beste H. S. van Gem-

Dat hij nogtans het berigt nopens de pausia niet voor echt houdt, zal later blijken. « Dat hij (Miraeus) echter, » voegt Hirsch er bij, « eenige » plaatsen opzettelijk achter zou hebben gelaten, gelijk eenigen zeggen, is » laster en geene regtvaardige beschuldiging (Cf. Struv. I, 681-683, Schröckh. » XXIV, 485 en de aldaar aangehaalde plaatsen). » Overigens sloeg Miraeus, volgens dezen geleerde, eenen beteren weg in, dan de vorige uitgevers. « Er is, » zegt G. J. Vossius (*de Hist. Lat.* l. II in *Sigeb.*, p. 395), « er » is, in de bibliotheek van Gemblours, een oud H. S., hetwelk, zoo al niet » het eigenhandige (van Sigebert), dan toch hieruit nageschreven is, » waarin eenige plaatsen, welke in de meeste H. SS. worden gevonden, niet » voorkomen; ook zijn er eenige berigten, door eene latere hand, op den » rand bijgevoegd. Aldus getuigt namelijk Aubertus Miraeus, die het » met andere Codd. vergeleken heeft, in zijne *Disquisitio de SS. Virginiæ. » Coloniens.* » — Dit H. S. nu is door Miraeus, met behulp der pers van Verdussen, te Antwerpen, publiek gemaakt. Hooren wij Miraeus zelve. In zijne opdracht aan Joannes del Rio (vooraan in zijne genoemde verzameling) zegt hij, dat hij dat H. S. bekomen heeft, hetwelk voor het eigenhandige (*autographum*) van Sigebert doorgaat; op den titel zijner uitgave van Sigebert's kronijk zegt hij insgelijks, het *eigenhandige* geschrift gevolgd te hebben; en, in de, daarop volgende voorrede aan den lezer, alwaar hij verslag geeft van de gebruikte H. SS., doet hij de volgende verklaring. Hij heeft voornamelijk 4 H. SS. geraadpleegd. I. « Dat van Gemblours, hetwelk aan het verblijf van Sigebert toebehoort en ook het » oudste is (*Gemblacensis codex, ut domesticus, sic et antiquissimus fuit*); » het is namelijk, zoo al niet het eigenhandig geschrift des opstellers, dan » toch een afschrift daarvan; dit althans geven de schier onleesbaar geworden letters te vermoeden. » Men ziet, indien, gelijk de hoogl. K. zelf aanneemt, het oorspronkelijke H. S. dezer kronijk te Gemblours voorhanden was, dan moet het dit zijn, waarvan Miraeus hier spreekt. Het H. S. II van Miraeus was dat van het klooster van Anchin, bij Douay; het III was uit de Bibliotheek van Justus Lipsius; het IV behoorde destijds tot de bibliotheek der EE. PP. Jezuïten te Antwerpen. Over de uitvoering zijner uitgave zegt hij, dat datgene, hetwelk in kleiner letter gedrukt is, volstrekt niet in het H. S. van Gemblours voorkwam, of er door eene latere hand was bijgeschreven. De gewone letter dezer uitgave geeft dus den tekst van het H. S. van Gemblours terug. Ook heeft hij gemeend, eenige al te scherpe en onvoorzigtige uitdrukkingen van Sigebert, over de ongelukkige omstandigheden van zijnen tijd, te moeten weglaten. — Overigens, Miraeus en ook anderen getuigen, dat er van het berigt over de pausia, in dit H. S., geen woord te vinden is, en de hoogl. K. wil nu komen beweren, dat men de onechtheid van dit berigt nimmer uit het eigenhandig H. S. van Gemblours, maar steeds uit andere, zoo men zeide, authentieke afschriften, heeft getracht te betoogen!

blours daartoe gebruikt heeft; dat hij dit nu niet onvoorwaardelijk voor het eigenhandig werk van Sigebert, waarvoor het in de Abdij beschouwd werd, wilde uitgeven, was zijn bijzonder gevoelen, of liever zijne voorzigtigheid, maar kan nooit voor een bewijs gelden, dat ten dezen de aangetijgde kwade trouw is gepleegd. Doch hooren wij Bayle verder. «Voeg hier bij deze woorden van Florimond de Remond: » «De vervalsching, welke wij beweren in de kronijk van » «Sigebert gepleegd te zijn, komt blijkbaar ten voorschijn, » «wanneer wij eenen ouden schrijver vergelijken, Guilielmus van Nangis namelijk, die eene kronijk tot aan 1302 » «vervaardigd heeft, waarin die van Sigebert van voren » «tot achteren, zonder de minste uitlating, is overgeschreven. » «Desniettegenstaande, alleen het verhaal nopens de pausin » «is er niet te vinden. Waarom zou hij het overgeslagen » «hebben, daar toch het oorspronkelijke, waaruit hij zegt » «zijne kronijk geput te hebben, hem kon logenstraffen? » «Dit H. S. is nog te zien in de Abdij van Gemblours, in de » «nabijheid van Leuven, indien zij aan de woede der mannen » «dezer eeuw ontsnapt is. Dàar was onze Sigebert monnik. » «Zijn boek wordt er door de monniken met de grootste zorg » «(fort curieusement) bewaard, ten einde het den geletterden, » «die hun klooster bezoeken, als eene zeldzaamheid, te ver- » «toonen. Het is eigenhandig door Sigebert geschreven; er » «staat over dezen nieuwen paus»» (Joannes Angl. of de pausin) «niets in te lezen. De geleerde Franciscan, Pater » «Protasius heeft mij met eenen brief bevestigd, het gezien te » «hebben, en mij verzekerd, dat er geen woord over die » «fabel in te vinden is: ook getuigen dit Onuphrius, » «Genebrardus en anderen. De zaak is gemakkelijk te » «onderzoeken, indien iemand, die het niet wil gelooven, » «zich de moeite geve. Dezelfde Onuphrius schrijft, dat » «er, in oude H. SS. van Sigebert, die uit het oorspron- » «kelijke van Gemblours afgeschreven zijn, en zich in Italië, » «in oude boekerijen bevinden, evenmin van gesproken » «wordt»»¹⁾. Ziedaar wat Bayle ons in art. *Papesse*, door den hoogl. K. aangehaald, te lezen geeft. Welk verstand zal daaruit besluiten, «dat men in de Abdij van Gemblours zelve, » «waar Sigebert leefde en schreef, de onechtheid van het be-

1) Flor. de R., *Antipapesse*, Ch. V, n. 5, fol. 376. (Aanh. van Bayle.)

»rigt, *nimmer* uit het oorspronkelijk daár voorhanden H. S.,
 »maar *steeds* uit andere, zoo men zeide authentieke afschriften,
 »heeft getracht te betoogen». — Maar het aangehaalde was
 slechts eene citatie en niet de taal van Bayle zelve. —
 In allen gevalle, is er dan toch de bewering van den
 hoogl. K. door gelogenstraft. Doch, opdat het ook blijke, met
 hoe veel onregt, hij zich op Bayle beroept, willen wij nu
 dezen schrijver zelve doen spreken. Onmiddellijk op de
 plaats uit Flor. de Rem. laat hij zich aldus hooren: «Alexan-
 »der Coocke¹⁾ heeft tegen deze plaats van Florimond
 »de Remond eenige aanmerkingen, maar die in geen
 »deele bewijzen, dat het H. S. van Gemblours niet oud, enz.
 »is. Schrijvers moeten zoo regtvaardig jegens elkander zijn,
 »dat, indien de een verzekert, dat hij in eene openbare
 »bibliotheek een zoo of zoodanig H. S. gezien heeft, de ander
 »dit niet loochene, tenzij hem het logenachtige daarvan met
 »zekerheid bekend zij²⁾; want men moet niet vooronderstellen,
 »dat een schrijver onbeschaamd genoeg is, om te liegen,
 »dan, wanneer hij verzekerd is, dat zijne logen ten volle en
 »zonder dat het veel moeite zal behoeven te kosten, ontdekt
 »zal worden³⁾. Kon niet eenig reiziger verzocht worden,
 »naar het H. S. van Sigebert te vragen? Wordt dit ge-
 »weigerd? Wordt er geene vreugde in gesteld, allen nieuwsgie-
 »rigen hierin voldoening te geven? Ik zie daarom niet, waarom
 »Coocke Florimond de Remond's beroep op *Pater*
 »Protasius had moeten verachten. Ook begaat hij, in mijn
 »oog, eene kleingeestigheid, met aan te merken, dat Bel-
 »larminus wel verzekert, dat Molanus het H. S. van
 »Gemblours gezien heeft, maar «ons tevens den naam niet
 »»opgeeft, wien Molanus dit verhaald heeft, noch het
 »»boek, waarin het geschreven staat. Zoodat», dus luidt zijne
 »gevolgtrekking, «zoodat er dus verre nog geen toereikend
 »»bewijs geleverd is, dat er een enkel afschrift bestaat,
 »»waarin zij niet voorkomt, en nog veel minder, dat het
 »»berigt in de andere H. SS., waarin het gevonden wordt,

1) Au *Traité de la Papesse*, pag. 82 suiv. (Aanh. van Bayle.)

2) Verg. hierover het gezegde van Arnaud, in het III deel van *Moral Pratique*, pag. 471 en vv. (Aanh. van Bayle.)

3) *On ne prétend pas nier que des Auteurs ne soient quelquefois assez impudens pour cela; mais il ne faut point bâtir une regle là-dessus.* (Aanmerk. van Bayle.)

» eene inlaseching zou zijn». Waarom raadpleegde hij de » zamenspraken zijns landgenoots niet? Hij zou er gevonden » hebben, dat Molanus aan Alanus Copus had getuigd, » met eigene oogen gezien te hebben, dat het H. S. van Gem- » blours geen woord nopens de pausin inhield, tevens verze- » kerende, dat het, zoo al niet het oorspronkelijke zelf van » Sigebert, althans een afschrift van het oorspronkelijke was. » Hierdoor zouden vele aanmerkingen van Coocke weggeval- » len zijn». Tot zoo verre Bayle. Ik wil er slechts dit bijvoegen, dat Joannes Maria Brasichellensis (*Ind. libror. expurgandor.* Rom. 1608, T. I¹), ons nog verzekert, dat ook anderen het gezien hebben. Allen getuigen ons eenparig, dat het berigt in questie in het beroemde H. S. van Gemblours niet is te vinden.

Met welk regt, met welken schijn van waarheid, kon dan de hoogl. K. de hier gelogenstrafte beschuldiging tegen de goede trouw mijner geloofsgenooten uitbrengen, en deswege naar Bayle, art. *Papasse* verzenden? De hoogleeraar is, in deze verhandeling, ik zou bijna zeggen, onverzadelijk in het herhalen van zulke beschuldigingen; hij heeft er tot dus verre wel niet het geringste bewijs voor geleverd (en wat later komende gezegden en bewijzen betoekenen, zal, ter hekwame plaatse, het vervolg leeren); maar hij bevestigt die toch op het stelligst; een *opzettelijk*, *naauwkeurig* en *zorgvuldig* onderzoek heeft dat « stelsel van bedrog en leugen *duidelijk* voor hem ontwikkeld (bladz. 30, 31); hem, tegen zijnen wil, in de samenweefselen van dat stelsel ingeleid; telkens stond hij *verbaasd* over de nieuwe proeven van bedrog» (bladz. 34); en nu blijkt het integendeel, dat juist van zijnen kant, en wel juist in het uitbrengen zijner verdenkingen, de onwaarheid spreekt. Doch verre van mij, hem diezelfde beschuldigingen van kwade trouw terug te geven. Ik zal hem, op mijne beurt, niet eens vragen, waarom hij dan zelf, daar hij toch tot het bewijs zijner beweringen verplicht was en voor de echtheid zijner aanhaling uit Sigebert moet instaan, het eigenhandig H. S., hetwelk hij, door den heer Reiffenberg (zie de volgende §), zeer gemakkelijk op het spoor had kunnen komen, niet geraadpleegd heeft. Misschien werd hij, bij het lezen van Bayle, door eene of andere vooringenomenheid misleid. Misschien

1) Ap Miraeum, *praef.* ad *Chron.* Sigeberti.

bragt het geheugen zijne pen in dwaling. Misschien vertrouwde hij al te zeer op het naamloos geschrift: *Ueber die Wahrscheinlichkeit der Existenz der Päbstin Johanna*¹⁾ (Regensb. 1809). Het is en blijft steeds waar; op het punt van beschuldiging moet men voorzigtig zijn. Nogtans zijn aanhalen van Bayle, die zoo duidelijk het tegendeel zegt, geeft wel te kennen, dat hij het zonder erg deed. Overigens beoordeel ik 's hoogleeraars persoon niet, maar bestrijd alleen zijne beweringen en beschuldigingen. Genoeg dan voor mijn betoog, dat deze bevonden worden, valsch te zijn. Maar tot ééne opmerking gevoel ik mij, zoo door het hier geleverde tegenbewijs geregtigd, als door mijne taak verplicht; tot deze namelijk, dat men zich op dat zorgvuldig en naauwkeurig onderzoek des hoogleeraars, als ook op zijne beschuldigingen niet onvoorwaardelijk verlaten kan. Ook had ik wel gewenscht, dat Z. H. G. de resultaten van zijn onderzoek en de gronden zijner beschuldigingen, op meer andere plaatsen, met name genoemd en duidelijk beschreven hadde; ik twijfel niet, of de gedaanten, waaronder zich de andere pogingen van bedrog voor hem ontwikkelden en hem verbaasden, zouden even bedriegelijk zijn, als de thans ontmaskerde.

1) De hoogl. K. schrijft het, bladz. 54, n. 43, aan H. P. Reich, Hannoversch gezant te Regensburg, toe. Zie hier, wat er, s. 57, te lezen staat. «Man hat sich zwar viele Mühe geben wollen, darzuthun, dasz Siegbert das Factum nicht aufgezeichnet habe, und Bayle citirt deshalb sogar nach dem Coeffiteau den in der Abtey Gemblours vorhandenen Codex dieses Schriftstellers. Wäre dieser Codex das Original, so würde es entschieden seyn, dasz Siegbert dat Factum nicht erwehnt habe. Aber Bayle sagt, dasz der Abt von Gemblours selbst gestanden, dasz der Codex der Abtey nicht das Original, sondern eine vom Originale genomene Abschrift sey. Wenn aber die Abtey nicht das Original besass, so verdiente ihr abschriftlicher Codex nicht mehr *Fidem* wie eine jede andere Handschrift des Siegberts. Wer weisz ob man nicht geflissentlich das Original, in welcher die Stelle über die Päbstin enthalten seyn konnte, nicht producirt, sondern lieber eine Abschrift vorgezeigt hat, in welcher man mit Willen die Päbstin ausgelassen hat. Alsdann verdiente diese Abschrift gar keinen Glauben; ist dieses aber auch nicht geschehen, so kann man doch bey der vorgegebenen Nichtexistenz des Originals nicht wissen, ob die andern Codices nicht ebenso gut von dem Original abgeschrieben seyn können, wie dieser, ja wohl gar ob sie nicht richtiger und zuverlässiger sind wie dieser;» u. s. w. — De schrijver beroept zich op Bayle, doch insgelijks zonder bepaling van plaats. Wij hebben boven gezien, hoe Bayle er over spreekt, en dat antwoord des Abts herinner ik mij niet, ergens in hem gevonden te hebben.

§ 27. *De kritische waarde van het H. S. van Gemblours.*

Ik heb dan, vertrouw ik, genoeg gezegd, om mijne lezers te overtuigen, dat de monniken van Gemblours, naar best weten, het voornaamste H. S. hunner abdij, dat, hetwelk aldaar voor het eigenhandige werk van hunnen voormaligen kloostergenoot Sigebert, doorging, niet verheelden, maar gaarne vertoonden, en dat het er ook niet aan weetgierige bezoekers ontbroken heeft. Om der volledigheidswille, zal ik echter voortgaan met eene andere vraag, welke zich hier opdoet; te weten: Is het H. S. van Gemblours inderdaad het eigenhandige van Sigebert?

Dit is zeker, dat de overlevering der abdij van Gemblours, alwaar Sigebert zijne kronijk geschreven heeft, geen ander eigenhandig geschrift des makers aanduidde of kende, maar dat men er dit voor hield. Het aangehaalde uit Florimond de Rem. pleit daarvoor duidelijk en zoo te ontegensprekelijker, daar hij dit, zoo ook niet van elders, van eenen ooggetuige, *Pater Protasius*, vernomen kan en moet hebben. De monniken dier abdij vertoonden dit H. S. als het eigenhandige van Sigebert, ook aan Durand en Martene ¹⁾; en deze geleerde benedictijnen maakten geen bedenken, om het daarvoor ook te beschouwen. Dezelfde aanbeveling en overtuiging deden den protestantschen geleerde, Jo. Dan. Schöplinius, wien de graaf van Coblenz de opvoeding zijner zonen toevertrouwd had, op het aanschouwen van dit kostbare overblijfsel, eene ware verrukking eens geleerden ondervinden, zoo dat hij, in tegenwoordigheid van den heer De Neny, en tot niet geringe verwondering der monniken, op zijne kniën zeeg ²⁾. Ant. Possevinus zegt insgelijks, dat het voor het eigen geschrift des opstellers gehouden werd; terwijl Jo. Mar. Brasichellensis het uitdrukkelijk, als het eigenhandige werk van Sigebert, roemt ³⁾. Voor hetzelfde gevoelen verklaart zich, na rijp overleg en ter wederlegging eener aantekening van den geleerden Huijdecoper op M. Stoke

1) Zie hunne *Voyage littéraire*, part. II, p. 202. Par. 1717. 4°.

2) Reiffenberg, *Introduction à la collect. des chron. inéd. de la Belg. et à la chron. de Ph. Mouskes*. T. 1. p. XVII; uit eenen brief des heeren De Neny, welke in het archief des koninkrijks (Belgie?) bewaard wordt.

3) Beide bij Miraeus. *praef. ad chron. Sigeberti*.

(bl. 587 — 589), onze beroemde landgenoot Adriaan Kluit¹⁾; en nog in 1836 schreef de verdienstelijke Reiffenberg, dat het H. S. hetwelk voor *het oorspronkelijke doorgaat*, in het bezit is van Doctor Baude van Gemblours²⁾. Miraeus zegt, in zijne opdracht aan Joannes del Rio, insgelijks, dat hem die kronijk van Sigebert in handen was gevallen, welke voor het eigenhandige geschrift des autheurs doorging (*ut creditur, autographum*); hij zelf hechtte er ook waarschijnlijk deze hooge waarde aan: hoe had hij anders op den titel zijner uitgave kunnen schrijven, *dat zij naar het oorspronkelijke H. S. van Sigebert zelve vervaardigd was (ad Autographum comparatum)?* Ook Bartholomeus Petrus, Dr. en Hoogl. der Theol. te Douay, geeft, in zijne goedkeuring dier uitgave, dit H. S. denzelfden rang (*ad Autographum aliosque veteres Mtos codices accurate collatum*).

Minder absoluut, wel is waar, spreekt Miraeus, in de voorrede zijner uitgave van Sigebert's kronijk; hij noemt er «het H. S. van Gemblours zoo al niet door de eigen hand des autheurs geschreven, dan toch, in zoo verre men uit de omtrent onleesbaar geworden letters gissen mag, — uit deszelfs eigenhandig geschrift afgeschreven»³⁾. Maar de bewoording zelve, vooral in vergelijking met het boven uit hem aangehaalde, geeft duidelijk te kennen, dat de schrijver, voor zijn eigen gevoelen, zich aan de huisselijke overlevering van het klooster te Gemblours houdt. Hij schijnt mij toe, te willen beweren, dat het H. S. van Gemblours, hetwelk hij volgde,

1) *Hist. Crit. Medioburgi*. 1780. T. II, p. 97, alwaar deze woorden voorkomen: «*Ex originali exempl. M. S.*».

2) T. a. pl. In eene aanteekening, zegt hij: Pater I.-B. de Marne schreef in 1742, dat, — volgens eene geschrevene aanteekening op de eerste bladzijde van een exemplaar van Sigebert's kronijk, van de uitgave van Henricus Stephanus, hetwelk zich in de bibl. van het Jezuiten-Collegie te Luik bevindt, — het oorspronkelijke H. S. van Sigebert te Stavelo was. (*Geschrevene aanteeken. op het exempl. van Sigebert's kronijk van 1513, op de univers. van Luik.*) Dr. Bethmann verhaalt ons, dat de *Codex* van Gemblours, welken ook deze geleerde voor het eigenhandig geschrift van Sigebert aanneemt, na den ondergang der Abdij, in de handen eens herbergiers was gekomen; later kwam hij in het bezit van Dr. Baude, en thans is hij in de Bourgond. bibliotheek te Brussel, genummerd 18239. *Archiv.* VIII, s. 43; *Monum. Germ. Hist.* T. (VIII), *Scriptor.* VI, pag. 284.

3) *Ipsius nimirum auctoris manu si non scriptus, descriptus saltem ejus, quantum ex literis pene fugientibus conjicere licet, autographo.*

in allen gevalle, de grootste kritische waarde had van alle *Codices*, die hem bekend waren, en ook gezag genoeg, om te doen gelooven, wat Sigebert eigenlijk had geschreven, en wat niet. Meer had hij ook ter aanbeveling zijner uitgave niet noodig. Wanneer ook de Leuvense Godgeleerde, Molanus, ¹⁾ zich op dezelfde wijze uitdrukte, vind ik mij niet genoopt, daaruit te besluiten, dat hij voor zich zelve, aan de oorspronkelijkheid van het H. S. twijfelde. Ook hij schijnt in dat gezegde, door Alanus Copus ons medege-deeld, vooral op de kritische waarde van het H. S. aangedrongen te hebben, ten betooge namelijk, dat de plaats over de pausin Joanna, onecht was. Maar anders klinken de woorden van Corn. Franc. de Nelis, laatsten bisschop van Antwerpen (1798), dat het «bijna even hoog geschat wordt als Sigebert's eigenhandig geschrift». ²⁾ Van waar die twijfel? De Nelis geeft er geene gronden van op, beroept zich ook niet op het gezag van eenig' schrijver; ik heb er ook nergens elders eenige reden voor gevonden. Ik zie daarom niet, hetzij onder verbetering gezegd, hoe deze twijfel, die, bij gebrek aan aangehaalde beweegredenen, voor ons slechts de waarde van eenen *negutieven* kan hebben, tegen de verjaarde overlevering der klooster-familie te Gemblours en het toestemmend gevoelen van zoo oordeelkundige geleerden, die het hebben ingezien, opwegen en het H. S. in kwestie eene achting, waarvan het in bezit is, ontnemen kan.

Maar er is nog eene andere beoordeeling, die uitvoeriger en redegevend is. Zij eerbiedigt, en dit met regt, de van onheugelijke tijden herkomstige huisselijke overlevering van Gemblours; zij doet ons de redenen begrijpen, waarom er over de oorspronkelijkheid van het H. S. twijfelend kan gesproken zijn; zij velt ook zelve een wel gegrond oordeel. Joannes Natalis Paquot, eerst hoogleeraar te Leuven, naderhand in het Seminarie te Luik (1803), geeft er namelijk, in zijnen brief aan onzen geleerden landgenoot Adriaan Kluit ³⁾, de volgende beschrijving van. De schrijffletter van het H. S. draagt

1) Bij Bayle, t. a. p.

2) *Qui ejusdem fere pretii cum autographo credatur, Sigeberti Gemblacensis.* — *De Historia Belgica et ejusdem scriptt. praecipuis commentatio.* Antv. 1790, n. XIII, p. 20; ook bij Reiffenberg, t. a. p. pag. CCLXXXVI. — Hier is deze *commentatio* p. CCLXXV sqq. herdrukt.

3) Kluitii *Hist. Crit.* II, p. 96 seq. in nota sub marg.

alle kenteekenen der 12de eeuw, zoo als Mabillon (*de arte diplom.*) die opgeeft, en door de vergelijking met ander, daár voorhanden, geschrift uit die eeuw bevestigd wordt. Op het jaar 973 begint eene andere letter; eene derde letter zet de kronijk voort van 1085 tot 1111; en van daár tot 1148¹⁾ volgen verschillende letters elkander op. Dit verschil van schrijfhanden is, in Paquot's meening, nog een bewijs, dat dit H. S. de eigen *Codex* van Sigebert is (*argumentum esse operis Autographi*); niemand, trouwens, bezigt zoo vele verschillende schrijvers, om een afschrift te doen vervaardigen van eens anders werk, hetwelk zoo lijvig niet is, dat er meer dan een toe noodig zijn. Voorts merkt Paquot nog aan, dat de eerste schrijfhand (tot aan 972) de minst schoone is, waarom deze geleerde het gevoelen uit, dat Sigebert's eigene pen dit H. S. begon en voortzette tot 972; en dat hetgene hij in zijn werk de *Scriptor. Eccles* zegt: *Imitatus Eusebium Pamphylī, ipse quoque a loco intermissionis ejus, usque ad annum 1111, omnem consequentiam temporum et rerum gestarum, quanta potui stili temperantia ordinavi*, in dien zin moet verstaan worden, dat hij het overige (van 973 tot 1111), wel *samengesteld*, maar, misschien door ouderdom verhinderd, niet zelf heeft afgeschreven. — Eene aantekening van Kluit stelt voor, of dit misschien niet zóó te verstaan zij, dat Sigebert zijne kronijk, tot aan 1084, door anderen deed afschrijven, en die, van daár af, niet alleen bijeenzamelde en in orde bragt, maar ook met eigene hand afschreef? beide geleerden komen echter hierin overeen, dat dit vermelde H. S. datgene was, hetwelk onze beroemde kronijkschrijver zelf onder het oog had en als zijn werk beschouwde.

Dr. Hirsch, die met al deze bijzonderheden bekend is, maar, gelijk hij zelf zegt, het H. S. van Gemblours niet anders, dan uit de uitgave van Miraeus beoordeelen kan, slaat eenen eigenen, en voor zoo ver ik weet, nieuwen weg in. Hij houdt het daarvoor, dat eenige plaatsen, die in den tekst dezer uitgave niet gevonden worden, evenwel zonder twijfel uit Sigebert's pen voortgevloeid zijn²⁾. Beschouwt hij dan

1) De kronijk is in dit H. S. na den dood van Sigebert voortgezet.

2) *De vita et scriptis Sigeberti*, p. 477 sq. — Paquot (bij Kluit. *H. Crit.* II. p. 98), zegt hij, merkte vele toevoegselen in het H. S. van Gemblours op. Miraeus nam deze slechts in zoo verre in zijnen tekst op, dat hij die met kleiner letters deed drukken. Paquot is echter, wegens

dit H. S. voor verminkt, of wil hij, in tegenspraak met de bestaande overlevering, deszelfs afkomst van de eigene hand des vermaarden kronijkschrijvers betwisten? Geen van beide, maar, indien het door toereikende bewijzen gestaafd is, dat dit perkament door Sigebert's eigene hand is beschreven, dan acht hij zich bevoegd, ja, genoodzaakt te vermoeden, dat de auteur nog eenen anderen tekst bewerkt en uitgegeven heeft; en dan zou deze gissing de vraag doen ontstaan, welke dezer twee bewerkingen de opsteller, bij het nageslacht, als zijn werk wilde aanbevelen ¹⁾. — Men houde echter in het oog, dat volgens deze gissing van Hirsch het verschil dezer twee teksten daarin bestaan zou: 1°. het andere onbekende H. S. zou vele berigten in den tekst hebben medegedeeld, welke in het bekende op den rand stonden, en daarom door Miraeus in kleiner letters gedrukt zijn ²⁾; 2°. het onbekende zou eenige plaatsen *minder* ³⁾, en 3°. wederom eenige weinige *meer* ⁴⁾ hebben bevat; 4°. doch de plaats over de pausin kon in geen van beiden zijn voorgekomen ⁵⁾.

In de laatste jaren heeft Dr. Bethmann het oude H. S. van Gemblours, eerst van Dr. Baude, naderhand uit de Bourgondische bibliotheek van Brussel te leen gehad en het onderzocht. Het laatst verlopen jaar, zag zijne nieuwe uitgave van Sigebert's kronijk, in de *Monumenta Germaniae historica*, T. (VIII) *Scriptor* VI, van zijne geleerde, kritische aanmerkingen voorafgegaan en vergezeld, het licht. Deze geleerde kent een ander eigenhandig geschrift van Sigebert,

hunne overeenkomst met het schrift en den stijl van het H. S., van oordeel, dat zij veelal van Sigebert zelven afkomstig zijn. Aldus meent ook Hirsch, dat er vele toevoegselen, die door Miraeus in kleiner letter medegedeeld zijn, aan Sigebert zelven toebehooren; zijne bewijzen zijn: zij zijn of uit dezelfde bronnen, welke Sigb. gebruikte, ontleend en op dezelfde wijze, waarop hij dit pleegt, verkort, of eensluidend met plaatsen in zijne andere geschriften, of komen voor in geschriften, of zijn te vinden bij geschiedschrijvers, die den tekst van Sigebert op verschillende wijzen in hun geschiedverhaal inlijfden.

1) Ib. p. 488. Men houde in het oog, dat, blijkens het voorgaande, het H. S. van Gemblours vollediger was, dan de *grootte* letter in de uitgave van Miraeus. Dezes wijze van uitgeven kan dus niet tegen de echtheid van het vermelde H. S. getuigen.

2) Verg. Hirsch, l. cit. p. 477.

3) Ib. p. 439-454.

4) P. 471 sq.

5) P. 476 sq.

den *Codex Lipsiensis* der *Acta Abbatum Gemblacensium*. De eerste schrijfhand, tot aan 972, in het Gembloursche H. S. der kronijk, is ééne en dezelfde als die dezer *Acta*, zoodat er niet aan te twijfelen valt, of de huisselijke overlevering der abdij van Gemblours was waarachtig. Dit zet dan de reeds aangehaalde getuigenissen der geleerden, die het in betrekking tot het berigt over de pausin geraadpleegd hebben, een nieuw gewigt bij. De tijd, waarop Joanna moest geboekt staan, behoort in dezen *Codex* nog tot het *eigenhandig* geschrift des makers.

Dr. Bethmann's kritische waarnemingen geven ook inlichting omtrent het gevoelen van Dr. Hirsch. Sigebert heeft eene eerste uitgave van zijn werk verspreid in 1105. Het onderwerpelijke H. S. draagt zeer vele verbeteringen. Enige zijn nog van Sigebert's eigene hand, en worden in alle andere H. S. gevonden; zij zijn dus vóór 1105 gemaakt. Andere verbeteringen of bijvoegselen zijn door tijdgenooten van Sigebert geschreven; zij moeten, zoo als de vergelijking met andere H. SS. en schrijvers aantoot, niet vóór 1105, doch ook niet na 1112 (toen Anselmus de tweede uitgave van Sigebert's kronijk bezorgde), geschreven zijn, en daarom, ofschoon, eenige misschien uitgenomen, niet aan de pen, dan toch alle aan den vlijt van Sigebert zelve worden toegekend. Eene derde en vierde soort van bijvoegselen of liever vreemde inlasschingen, niet vóór 1132 en 1148 er bijgeschreven (Bethmann's uitgave noemt die «de Gembloursche vermeerdering» — *Auctarium Gemblacense*), zijn slechts in eenige *Codices* overgenomen. — Zoodat het H. S. van Gemblours, als ware het, drie teksten oplevert. Wanneer men nu in Dr. Bethmann's kritische aantekeningen, na wil sporen, tot welke soort van *Codices* de drie andere H. SS. van Miraeus behoorden, en daarbij dezes eigene verklaring — dat hij in zijne uitgave eenige plaatsen, welke in het H. S. van Gemblours *niet* te lezen staan, op heeft genomen en ook eenige, in zijn oog, ongepaste uitdrukkingen van Sigebert, over de gebeurtenissen van zijnen tijd, weg heeft gelaten, (zie mijne bladz. 213, n.) — in aanmerking neemt, dan zal het gevoelen van Dr. Hirsch niet zoo moeijelijk zijn toe te lichten.

1) *Monum. Germ. Hist.* l. c. p. 285 sq.

Uit het tot dus verre medegedeelde volgt dan nu, dat er door mijne geloofsgenooten, overeenkomstig de grondbeginselen der Katholieke Kerk, zoo als die door de Roomsche Hie-rarchie gehandhaafd worden, gemoedelijk naar de waarheid onderzocht is. Geen besluit, om Joanna uit de geschiedenis te verbannen, geen «stelsel van leugen en bedrog», heeft de katholieken van de grootste nauwkeurigheid ten dezen teruggehouden. Zij hebben dat H. S. van Sigebert geraadpleegd, hetwelk het grootste gezag gehad heeft en nog heeft; en het is bevonden, dat het berigt in kwestie, hetwelk de hoogl. K., na al de getuigenissen, die er reeds lang vóór hem bestonden, nog goed vindt te herhalen en op zulk eene wijze te herhalen, — volstrekt onecht is. — Dr. Bethmann's uitgave bevestigt op nieuw, dat dit berigt nooit door Sigebert is geschreven, maar slechts eene inlassching van lateren tijd kan zijn.

§ 28. *Verdere bewijsvoering tegen de echtheid des berigts.*

Het, uit den eigenhandigen *Codex* geleverde, bewijs is ongetwijfeld toereikend genoeg, om iederen oordeelkundige te overtuigen, ja, om ook van de vooringenomenheid zelve de belijdenis af te dwingen, dat het aan Sigebert toegedichte berigt geheel onecht is. Ik zal echter voortgaan met nog andere bewijzen, met getuigenissen van vroegere geleerden aan te halen. Dit zal, vertrouwd ik, de overtuiging bevestigen, dat de ontdekking van al die samenweefselen des stelsels van bedrog en leugen, dat ook het verwijt van schandelijke ligtvaardigheid in de zaak der pausin, aan de laatste tijden toegevoegd, alles behalve de slotsom van een waarlijk *grondig* onderzoek kan zijn.

Er bestaat, behalve de aangehaalde getuigenissen over het H. S. van Gemblours, nog een aantal verklaringen betrekkelijk andere *Codices*. Miraeus getuigt, dat er ook in zijne drie andere H. SS. (zie mijne bladz. 213 n.), geen woord over de pausin te ontdekken was ¹⁾. Wat Florimond de Remond aangaande de H. SS. der Italiaansche bibliotheken uit Onuphrius Panvinius geput heeft, is reeds vermeld. Jo. Chiffletius kende insgelijks, in de boekerij zijns va-

1) *Chronic.... Sigeberti* ed. Miraeus. Antv. 1608. Not. ad ann. 854, pag. 107.

ders (*in paterna biblioth.*), een H. S., waarin niets over Joanna te lezen stond ¹⁾. Maar nog sterker spreken de *Scriptores rerum Francogallicarum* ²⁾. Zij verklaren in het algemeen en zonder eenige uitzondering te maken, dat dit berigt »in de H. SS. niet is te vinden.» Op dezelfde wijze spreken Alanus Copus ³⁾ en Gilbertus Genebrardus ⁴⁾ over de *oude* H. SS. onzes kronijkschrijvers. En inderdaad, ik zie ook, dat Fred. Spanheim, in zijn betoog voor het bestaan der pausin ⁵⁾, behalve eenige der reeds genoemde, nog de H. SS. aanhaalt, waarvan Bernartius, Nicol. Serarius getuigen, dat zij over de pausin volstrekt zwijgen; dat hij daarenboven, gelijk ook de hoogl. K. ⁶⁾, opregt erkent, dat er evenmin iets van te vinden is in het H. S. der abdij van Corvie, hetwelk, volgens eene daarop geschrevene aanteekening, in 1154 geschreven is, en thans op de Leidsche bibliotheek bewaard wordt; maar ik zie niet dat hij er een enkel H. S., waarin dit berigt voorkomt, tegenstelt. Hij beroept zich slechts op de uitgave van Sigebert's kronijk door Pistorius bezorgd, maar schijnt niet geweten te hebben, hetgeen Dr. Hirsch zegt (p. 17) en door de voorrede van Pistorius bevestigd wordt, dat deze uitgave slechts een herdruk is der eerste van 1513 te Parijs. Spanheim meent dan op eene andere wijze tegen deze H. SS. te kunnen redeneren: hij tracht hun gezag te verduisteren door kritische aanmerkingen. Zijne

1) *De fab. Joannae pap.*, p. 4; in *Miscell. Chiffletianis*. T. VI. Antv. 1666; apud Hirsch, loc. cit. p. 495 sq.

2) (Bouquet) *Scriptt.* XIII, praef. p. XXVII, ap. Hirsch, loc. cit. p. 476.

3) Bij Bayle, *Dict. Crit.*, art. *Papesse*, note C.

4) *Chronograph.* l. IV. Colon. 1581. 12. p. 780, ap. Hirsch, p. 496 in nota.

5) *De Papa foemina*. Lugd. Bat. 1691, p. 54.

6) Bl. 23, noot 23. De hoogl. K. noemt dit «het *eenige* H. S. der *Chronographia Sigeberti* op de Leydsche bibliotheek, Latini MSS. n. 30.» De Duitscher, Dr. Hirsch, is beter onderrigt; hij weet, dat er te Leiden nog een tweede is, en wel een van Justus Lipsius. Dit slechts was hem nog onbekend, of het hetzelfde ware, hetwelk Miraeus voor zijne uitgave gebruikte, en daardoor in de geschiedenis der letterkunde nog vermaarder is geworden. Ik heb het dan ingezien, en er vóórin de aanteekening gevonden: *Usus est hoc codice Aub. Miraeus in editione Sigeberti et Anselmi Gemblacensium.* — Het staat aange teekend in het *Supplementum Catalogi.... Bibliothecae Lugd.-Batavae*, ab anno 1716 usq. ad a. 1741, pag. 531 col. 2. — Hirsch, l. c. p. 489; cf. eund. p. 357 sq.

bedenkingen tegen de naauwkeurigheid van het Corvisché, thans Leidsche H.S., konden destijds eenigen schijn hebben; maar dat deze eenige omstandigheid, dat de H. SS. van Sigebert's kronijk in het getalmerk der Pausen zich zelven niet gelijk blijven en van elkander verschillen (andere bedenkingen haalt hij niet aan, of het moest deze zijn, dat volgens het getuigenis van Miraeus, op het jaar 387, eene vermetele hand het H.S. van Gemblours ten aanzien van het cijfer der pausen vervalscht heeft), hun, gelijk hij beweert, zoo veel gezags benemen zoude, dat men nu, uit hun *aller gezamentlijk* stilzwijgen over de pausin, niet zou mogen besluiten, dat Sigebert zelf daarvan gezwegen heeft, mag wel eene overdrijving heeten; en zekerlijk zal deze reden niemand bewegen, om nu nog uitsluitend aan de eerste uitgave en hare herdrukken, waarin de inlasschingen zoo onbetwistbaar zijn, geheel zijn vertrouwen te schenken ¹⁾. De reden, waarom Spanheim deze H. SS., wegens hun gebrek in het nummeren der Pausen (dat is, in op te geven, de hoeveelste Paus deze of gene was), van kritische waarde ontbloot acht, is deze: omdat Sigebert, in zijn boek *de Scriptoribus ecclesiasticis*, waarin hij over de bewerking van deze zijne kronijk spreekt, ons zelf getuigt, dat hij de jaren naauwkeurig geteld en de tijdrekening overdacht heeft. Reeds is het tellen en bepalen der jaren, en het tellen der *Pausen* niet een en hetzelfde; naauwkeurigheid in het eerste kan zeer goed zamengaan, met onoplettendheid in het andere. Maar, behalve dit, de aangegevene reden zelve kan slechts bij hen waar heeten, welke met het aangehaalde boek van Sigebert onbekend zijn. 't Is waar, hij spreekt er over zijne kronijk; doch de bedoelde plaats betreft niet alleen iets anders, maar heeft zelfs een geheel ander werk des schrijvers, dan deze kronijk, in het oog. Er is namelijk geene sprake van de uitvoering der tijdrekening in het tellen of bepalen der jaren van menschen of gebeurtenissen; maar het stelsel van tijdrekenkunde is er het voorwerp. Er bestaat

1) Dr. Hirsch toont (pag. 49 en 50) aan, dat de eerste uitgave in het cijfer der Pausen insgelijks, niet alleen van Miraeus verschilt, maar ook zelve niet in orde is; dus heeft ook deze geen gezag. Daarenboven, de gevolgtrekking, welke Spanheim tegen het stilzwijgen over de pausin wil doen gelden, geldt met hetzelfde regt tegen het vermelden en verzwijgen van andere zaken: wat zal er dan, krachtens zulk eene kritiek, van Sigebert's kronijk nog overblijven?

een verschil tusschen Dionysius en Beda; Sigebert nu heeft eenen middelweg gekozen, en, op de wijze, welke hij daar beschrijft, alle jaren bijeengezamd, die er van het begin der wereld verlopen zijn, of die er in het vervolg nog zullen komen (*ut medius horum incedens omnes annos ab origine mundi decursos, vel in futurum decursuros, inscripta ratione juxta Hebraicam veritatem, colligerem*). Zij, die beter met Spanheim bekend zijn, mogen mij uitleggen, hoe deze hooggeleerde verdediger der pausin uit deze woorden niet begreep, dat Sigebert daarbij aan geheel iets anders, dan aan zijne kronijk dacht; maar de misslag des Leidschen hoogleeraars is nog onverklaarbaarder, dewijl Sigebert zelf aan het boek, waarin hij dit alles verhandeld heeft, den titel: *Decennalis* geeft, en het alzoo duidelijk genoeg van zijn *Chronicon* onderscheidt.

Men kan tegen Spanheim nog dit in aanmerking nemen, dat de chronologie dezer kronijk zeer veel te wenschen overlaat; zoodat, volgens Hirsch (pag. 61), velen daarover klagen, en den schrijver deswege van verregaande onkunde verdacht houden. Maar Hirsch, die al het hierop betrekkelijke, met groote vlijt onderzocht heeft, verontschuldigt hem met de opmerking, dat Sigebert niet uit kronijken of jaarboeken puttede, maar uit geschiedwerken over de feiten van volken, lotgevallen van bijzondere bisdommen, abdijen en uit de levensbeschrijvingen van Pausen en heiligen, met andere woorden, uit die soort van schrijvers, welke, volgens Bernardus Guidonis, meer letten op de gebeurtenissen zelve dan op hare juiste tijdsbepaling. Men ziet, is hier de schrijver zelf van al de hem toegevoegde blaam gezuiverd; het gebrekkelijke zijner tijdrekening is erkend en toegestaan.

Overigens erken ik, dat de naauwgezetheid eens schrijvers in de tijdrekening, daár, waar zij op den voorgrond mag gesteld worden, en men ook weet, tot op welke hoogte zij geslaagd is, een hulpmiddel aan de kritiek verstrekt, ter beoordeeling der echtheid, zoo van H. SS., als van enkele plaatsen. Ik zelf bedien er mij van. In den Heer Spanheim keurde ik slechts dit af, dat hij het verkeerd toepaste en zelfs ten onregte inriep. Men denke echter niet, dat ik hem in dit punt daarom tegensprak, omdat ik uit Sigebert's chronologie geen voordeel voor mijn betoog kan trekken, o neen; mits men slechts aanneme, dat onze kronijkschrijver niet bot

genoeg was, om zich in weinige achtereen volgende regels, meermalen tegen te spreken, sluit zijne jaartelling de pausin Joanna geheel buiten de levende wezens, en is zij diensvolgens een bewijs te meer tegen de echtheid des berigts.

Joanna staat, in de bedoelde uitgaven onzer kronijk, vermeld op het jaar 854. Maar, indien er ooit eene pausin geweest is, heeft zij, luidens de berigten, omtrent derde half jaar geregeerd; hoe kon Sigebert dan op hetzelfde jaar 854, ook Benedictus plaatsen? Dit nu kan geene vergissing zijner kronijk zijn; neen, alle H. SS. en uitgaven stemmen in dat jaartal van Benedictus overeen. En gelijk wij elders lezen, dat deze Paus 2 jaren en eenige maanden geregeerd heeft; zoo staat ook bij Sigebert de volgende Paus, Nicolaas I, op 857 aangeteekend. Spanheim heeft deze tegenspraak opgemerkt, en tracht, haar te vergoelijken, door te zeggen, dat de kronijkschrijver den regeringstijd van Joanna aan Benedictus inruimt, als of de pausin niet bestaan hadde, omdat zij namelijk onder de Pausen niet werd medegerekend; immers, dit verbood het, ook door hem (Spanheim) aangenomene besluit van Rome tegen hare nagedachtenis. 't Is zeer ongelooflijk. Nogtans, er bestaan wonderen van allerlei soort; ik zal dan ook dit voor eene werkelijkheid houden, mits — het mij bewezen worde; maar, dat ik eene ongerijmdheid vooronderstelle, mag niemand van mij vorderen. De volgende § zal op dit punt terug komen en er het antwoord van Bayle over aanhalen. Voorloopig zal ik hier slechts dit vragen: werkte dit besluit met zulk eene tooverkracht, dat het diegenen, welke gedurende de regering van Joanna gestorven waren, onder Benedictus wederom deed leven? Dit zou men dan toch uit Sigebert zeggen. Indien Joanna in 854 den H. Stoel beklommen heeft, is Benedictus niet vóór 856, en zelfs, volgens de gewone opgave zoo van Leo's sterfdag (17 Julij), als van Joanna's regeringstijd (2 jaren, 5 maanden, 4 dagen), en de tijd der vacaturen na Leo en de pausin medegerekend, — zelfs niet vóór 857 tot Pauskunnen verheven zijn. In allen gevalle moet keizer Lotharius, wiens dood bij Sigebert op 855 aangeteekend staat, nog ten tijde van Joanna zijn gestorven. En evenwel verhaalt dezelfde Sigebert, dat Anastasius, die zich tegen den reeds gekozen Benedictus als Paus op-

1) *De Papa foemina*, p. 54 et 38.

wierp, door de gezanten van — Lotharius verdreven is. — Zoo moest Spanheim hier eene nieuwe, steeds onbewezene ongeloofelijkheid te hulp roepen, om ten gunste van een ander, evenzeer ongeloofelijk «Men zegt», het gebrek aan bewijzen te komen aanvullen. In elke andere zaak zou, zonder uitzondering iedereen zeggen: dit berigt vloeide nooit uit Sigebert's pen. In de onderhavige zaak zegt dit reeds het algemeen gevoelen.

Tot zoo verre was het algemeen gevoelen door de kritiek reeds vóórgelicht, toen de hoogl. K. zijne «proeve van historische kritiek» over de pausin publiek maakte. Is het ligtvaardigheid, op zulke gronden, het zoogenaamde berigt van Sigebert te verwerpen? Kon er, als resultaat van een naauwkeurig en tevens grondig onderzoek geschreven worden: «Dat er wederom codices van Sigebertus *Gemblacensis* zijn, »in welke dit berigt ontbreekt, of uit welke dit berigt is »uitgeligt, daarover hebben wij ons voorzeker niet te verwonderen»? Men zal vertrouwd ik, wel opmerken, dat deze woorden de bedenking tegen de echtheid der betrokkene plaats niet in hare ware kracht voorstellen. «Dat er wederom »codices van Sigebertus *Gemblacensis* zijn», — deze bewoording doet de zaak zóó voorkomen, als of er slechts eenige H. SS. dier kronijk *sonder* dit berigt worden aangetroffen; daar toch de aangevoerde getuigenissen, uit verschillende landen geschreven, tot eene betrekkelijk talrijke menigte doen besluiten, en eenige zelfs onbepaald spreken en daardoor gewis te kennen geven, dat hun geene uitzonderingen, dat is geene H. SS. *met* dit berigt bekend waren; terwijl men, van den anderen kant, de echtheid van het berigt en het daaraan verbondene vermoeden van uitligting door niet een enkel H. S. gestaafd vindt, en men zich met het beroep op de ontwijfelbaar geïnterpoleerde uitgave en met eenige zijdelingsche redeneringen, die te veel en niets bewijzen, vergenoegen moet.

Kunnen de katholieke geleerden met billijkheid verdacht worden, het licht geschuwd, het onderzoek ontweken te hebben? Het tegendeel is waar. Zij zijn het, die den eigenhandigen *Codex* van Sigebert zegevierend aanhalen. Zij, zij hebben onderzocht; zij beroepen zich op de andere oude afschriften dier kronijk; terwijl de tegenpartij niet een enkel H. S., noch oud noch jong, weet aan te voeren, en zich, bij gebrek van stellige tegenbewijzen, bepalen moet bij redene-

ringen, die het gezag der opgeworpene H. SS. in verdenking trachten te brengen. Maar welk aannemelijk bewijs is er geleverd, dat het berigt, hetwelk in de kronijk van Sigebert eene blijkbare tegenspraak is, dàar echt, maar bedriegelijk uitgeligt zij? Wat is ons aangeboden, tot overtuiging, dat de geïnterpoleerde uitgave ten dezen meer vertrouwen verdient, dan het H. S. van Gemblours en zoo vele andere? Ik heb er nergens iets van gevonden.

Maar zouden de voorstanders der pausin zulke bewijzen wel kunnen leveren? Men oordeele. De nieuwe kritische werkzaamheden van Dr. Bethmann stellen daartoe in staat. «Wij weten», zoo spreekt deze geleerde geschiedvorscher, in »zijne voorrede, «dat er 63 H. SS. van Sigebert en van zijne »voortzetteren bestaan hebben, hiervan zijn er 20 verloren ge- »gaan, 43 overgebleven. De negen uitgevers vóór ons had- »den er 12 van gebruikt, wij hebben er 33 gebezigd»¹⁾. In zijne uitgave van Sigebert's kronijk en van het *Auctarium Ursicampinum* (van Orcamp), verklaart hij, dat de plaats over de pausin, in geen een der hem bekende H. SS. voorkomt. De *Codex*, waarnaar de eerste uitgave van Sigebert gedrukt werd, is verloren; maar hij stamde van die soort van H. SS. af, welke door Bethmann de Beauvaische genoemd wordt. Hij was namelijk, wat de eigenlijke kronijk van Sigebert betreft, uit den insgelijks verloren *Codex Ursicampinus* afgeschreven, waarvan ook het H. S. van Dyon 322, een allernaauwkeurigst afschrift is. Dit laatstgenoemde is door Dr. Waitz bevonden «zeer juist overeen te stemmen met de oudste uitgaven»²⁾. Daarom heeft Dr. Bethmann den heer Toussaint, Bibliothecaris van Dyon, verzocht, het in zijne bewaring zijnde H. S. nogmaals in te zien; maar het antwoord luidde, dat er niet het geringste spoor van dit berigt in te ontdekken was. «Hieruit blijkt het», zoo besluit Dr. Bethmann, «dat het ook in den *Codex Ursicampinus* niet gestaan heeft. »Derhalve», zoo gaat hij voort, «is deze plaats óf van den »*Codex Votensis*» (het H. S. der eerste uitgave), «óf van den »eersten uitgever afkomstig. Eene derde gissing is er niet te »maken. Maar de monnik van Sta. Maria de Voto heeft, het »geheele werk van Sigebert door, er niets nieuws inge-

1) *Monum. Germ. Hist.* T. (VIII), *Scriptor.* VI, pag. 284.

2) *Archiv.* VII s. 534.

» lascht, en in de voortzetting heeft hij zich slechts weinige » bijvoegselen veroorloofd, welke bloot zijn klooster betreffen ; » wie zal daarom van oordeel zijn, dat een afschrijver, die » sich anders zoo getrouw van inlasschingen onthoudt, juist » tot deze enkele zou zijn overgegaan? Er blijft dus niemand » anders over, dan de eerste uitgever, hetzij die Antonius » Rufus of Henricus Stephanus, geweest is. Of deze nu » dit berigt zelf in die bewoording opgesteld, dan of hij mis- » schien eene aantekening, door eene andere hand, op den » rand van den *Codex Votensis* bijgeschreven, in den tekst » zijner uitgave overgebracht hebbe, laten wij onbeslist » ¹⁾. Hiermede zijn dan de reeds vroeger aangehaalde, algemeen luidende getuigenissen, als ook de verdenking van *Brasichellensis* ²⁾ op Henr. Stephanus, bevestigd. Het zou toch inderdaad wel zonderling zijn, dat, indien dit berigt echt en de aangetijgde uitligting werkelijk gebeurd ware, er, na zoo vele en uitgebreide navorschingen, nergens eenig spoor noch van het eene noch van de andere te ontdekken was.

§ 29. *Andere getuigen tegen de echtheid des berigts. Over het niet-medetellen van de pausin in de rij der Pausen.*

Er zijn nog andere getuigen van hetgeen er in de oude *Codices* van Sigebert's kronijk te vinden was. Ik bedoel Vincentius van Beauvais, Guilielmus van Nangis, Albericus van *Trois Fontaines* (*Trium. Fontium*), die de genoemde kronijk geheel in hunne geschiedwerken overnamen, en toch van geene pausin spreken ³⁾. 'tIs waarlijk niet te vermoeden, dat zij midden uit hetgene zij woordelijk overschreven, juist dit berigt, indien het er toch werkelijk stond, zouden weggelaten hebben.

1) *Monum.* cit. pag. 340, nota submarg. 32 ad ann. 854, et pag. 470, n. subm. a. Cf. pag. 292, 296.

2) Jo. Maria Brasichellensis, *Ind. libror. expurgandor.* Rom. 1606. T. I. *Putant autem ab Henr. Stephano seniore, qui primus Sigeberti chronicon excudit, Parisiis anno Dom. 1513, ex Mattheo Palmerio Florentino, hunc centonem Sigeberto perperam assutum.* Ap. Miraeum, *praef. ad Chronic. Sigeberti.*

3) Verg. Dr. Hirsch, l. c. pag. 476. Jo. Mar. Brasichell. ap. Miraeum, *praef. Flor. de Rem. Ch. V, n. 5.* Genebrard. *ad ann. 858* en Blondel, *Eclaircissement*, p. 69, bij Bayle, art. *Papesse*, Rem. C. Blondel, *De Joanna Papissa*, Amst. 1657, p. 25. Spanheim, cit. p. 57.

Ik meen echter, de onechtheid dier plaats reeds voldin-
gend te hebben bewezen; en dat ik hier van deze schrijvers
nog gewaag, geschiedt eigenlijk, om op eene bedenking,
waarmede men getracht heeft, dit verzwijgen der pausin
van zijne bewijskracht te berooven, een wederleggend ant-
woord te geven. Daar nu de hoogl. K. begonnen is met Bayle
te doen optreden, zal ik mij bij voorkeur van dezès woorden
bedienen.

Hij¹⁾ haalt de volgende woorden van Blondel²⁾ aan: «Vin-
centius van Beauvois en Guilielmus van Nangis (die zijne
»(Sigebert's) woorden, van jaar tot jaar, in hunne verza-
»melingen opgenomen hebben, en inzonderheid datgene uit
»hem afschrijven, hetwelk hij, op het jaar 854, over Benedic-
»tus III en diens anti-paus Anastasius, en, op 857, over Ni-
»colaas I verhaalt, hebben de plaats betrekkelijk de pausin,
»niet geboekt.» Daarop gaat Bayle aldus voort. «Dit is een
»zeer sterke bewijsgrond, dat deze naschrijvers zich van een
»exemplaar bedienden, hetwelk over Joanna geen woord
»repte. Ik weet wel, dat er geantwoord wordt, dat zij deze
»plaats van het oorspronkelijke H.S. oversloegen, omdat Sige-
»bert zelf verhaalt, dat er eenigen zijn, die haar niet in den
»rang der pausen plaatsen en dat zij daarom het getal der pau-
»sen van dien naam³⁾ niet vermeerdert. Met deze bedenking
»wil men ook het bewijs wederleggen, hetwelk Blondel uit
»het zwijgen van verscheidene geschiedschrijvers trekt. Men
»toont aan, dat er zekere Pausen van de lijst der Roomsche
»bisschoppen geschrapt zijn⁴⁾, en men haalt Beda aan, die
»ons verhaalt, dat twee Angel-Saksische koningen zich zoo ge-
»haat maakten, dat er besloten werd, hunnen naam te verdel-
»gen en, in de jaarboeken, de voorgaande regering onmiddellijk
»te vereenigen aan diegene, welke op deze twee afvallige vors-
»ten volgde⁵⁾.» *Ita referente Beda in Hist. Anglo-saxonum*
»»(l. III c. 1) *adeo fuit exosa memoria regum paris, Osrichi*
»»*et Eanfridi, propter apostasiam, ut cunctis placuerit,*
»»*Regum tempora computantibus, ut ablata de medio regum*

1) Bayle, *Dict. crit.*, art. *Papasse*, Rem. C.

2) *Eclaircissement* etc. pag. 69. (Aant. van Bayle).

3) Dit is volgens de overzetting des Franschen vertalers van Alex.
Coocke, bij Bayle, t. a. p., aanh. (34).

4) Zie Spanheim, *De Papa Foem.*, p. 38 sq. (Aanh. van Bayle).

5) Spanheim, *ib.* p. 40. (Aanh. van B.).

» *perfidorum memoria, idem annus sequentis regis regno assi-*
 » *gnaretur.*» Maar deze antwoorden kunnen een onbevooroor-
 » deeld verstand niet bevredigen: want Sigebert's aanmer-
 » king zelve moest eene oorzaak zijn, waarom de schrijvers,
 » die zijne verhalen overnamen, van de pausin gewaagden.
 » Op zijn voorbeeld, moesten zij de lotgevallen van dezen zoo-
 » genaamden Paus mededeelen, en er daarna bijvoegen, dat zij
 » onder de Pausen niet wordt medegeteld enz. Daar zij nu al-
 » dus niet gesproken hebben; zoo is dit een blijk, dat zij de
 » plaats in questie in Sigebert niet hebben gevonden. Laat
 » ons daarenboven nog deze aanmerking maken, dat, indien
 » er een decreet bestaan hadde, hetwelk gebod, den naam
 » der pausin in de publieke stukken te schrappen en hare
 » standbeelden omver te halen, dit zou een dier voornam-
 » e omstandigheden geweest zijn, welke de kronijkschrijvers wel
 » bijzonderlijk mededeelen. Er bestond zulk een decreet tegen
 » de nagedachtenis van Domitiaan, die daarom echter niet
 » minder, in al de geschiedenissen, eene plaats onder de kei-
 » zers heeft bekomen. Dit besluit van den senaat is juist eene
 » van die zaken, welke de geschiedschrijvers het zorgvuldigste
 » opteekenden. De heer Spanheim, die Procopius ¹⁾ aan-
 » haalt, had Suetonius ²⁾ kunnen citeren. Zijne aanhaling
 » uit Beda bevestigt dit. En, wel begrepen, is het zeker, dat
 » de schrijvers van jaarboeken, om in den waren geest van
 » dusdanig decreet te treden, en om te beantwoorden aan de
 » wezentlijke inzigten des senaats, die de nagedachtenis eens
 » dwingelands verdeldg wilde hebben, — van dit eerloos-
 » verklarend besluit melding moeten maken. Het is volstrekt
 » niet aan te nemen, dat zij, die tegen eenen overweldig-
 » zulk eene straf uitspreken, daaraan den wensch paren, dat
 » niemand, hetzij gunstig of ongunstig, meer over hem spre-
 » ke; dit zou zoo veel zijn als hem sparen en hem tegen de
 » schande willen dekken. Maar dit zouden zij niet bedoelen
 » kunnen, zonder in tegenspraak met zich zelve te vallen,
 » en bij gevolg wenschen zij, dat het vonnis, hetwelk zij te-
 » gen zijne nagedachtenis uitspreken, daartoe strekke, dat deze
 » in de toekomstige eeuwen in verfoeijing blijve. Zij verlangen

1) *De Papa Foem.*, p. 40. Hij citeert Procop., c. 8, *Historiae arcan.* (Aanh. van B.).

2) Sueton. *in Domit. c. ult.* (Aanh. van B.).

» dus, dat hunne uitspraak in de jaarboeken des lands uitdrukkelijk worde opgeteekend.»

« Voegen wij er bij, dat er een zeer groot verschil is tus-
 » schen iemand uit het getal der Pausen verbannen, en tus-
 » schen volstrekt geene melding van hem maken. De antipausen
 » tellen niet mede; zij, die den naam van Clemens aange-
 » nomen hebben, worden onder de Clemensen niet mede-
 » gerekend; en evenwel laten de jaarboek-schrijvers de daden,
 » het indringen, en de ongeregeldheden dier valsche pausen
 » niet onvermeld. De heer Maresius oppert de vraag; was er
 » in Frankrijk niet een Karel X, welke door de Ligue tegen
 » over Hendrik IV werd gesteld; en echter heeft niet één
 » geschiedschrijver hem onder de koningen van Frankrijk
 » medegerekend? ¹⁾ Hij vergist zich grootelijks: want, indien
 » de geschiedschrijvers hem al niet onder de koningen van
 » Frankrijk plaatsen, laten zij echter niet na, ons te berigten,
 » wat de Ligue voor hem deed. Hier is de vraag niet, of de
 » pausin den H. Stoel met regt beklommen heeft; het verschil
 » loopt slechts over het feit: heeft zij zich na den dood van Leo
 » IV, werkelijk op den Pauselijken Stoel gedrongen? Heeft
 » zij dien twee jaren lang behouden? Heeft zij dien, door
 » haren dood, terwijl zij op de straat beviel, verloren? Een
 » geschiedschrijver, welke haar voor een' valschen paus houdt,
 » zal haar wel van het getal der Pausen van den naam van
 » Joannes kunnen buitensluiten, en Leo IV, als den 102den ²⁾
 » en Benedictus III, als den 103den tellen; maar over de
 » tusschenregering dezer overweldigster zal hij moeten spre-
 » ken. De Fransche geschiedschrijvers beginnen de regering
 » van Karel VII bij den dood van Karel VI, en rekenen Hen-
 » drik VI, den koning van Engeland, niet als koning van Frank-
 » rijk mede, maar zij ontveinzen niet, dat, na den dood van
 » Karel VI, deze Hendrik VI tot koning van Frankrijk werd uit-
 » geroepen. Hoe schandelijk zulke feiten ook zijn, zij zijn al te open-
 » baar, dan dat de jaarboeken die ten eenemale onderdrukken.»

« Besluiten wij, dat de vooronderstelling, dat de aanmer-
 » king van Sigebert de naschrijvers van het overnemen
 » van zijn verhaal omtrent de Pausin wederhouden zou heb-

1) Sam. Maresius, in *Examine quaestionis*, p. 45, 46. (Aanh. van B.).

2) De hoeveelste deze Paus is, wordt zeer verschillend opgegeven. Zie Blondel, in *Examine*, pag. 17. (Aanh. van B.).

»ben, eene redenering is door middel der drogrede *a non causa pro causa*».

Hiernaar heb ik dan, op grond mijner aanmerkingen op de tijdrekening eeniger kronijkschrijvers, beweerd, dan eens, dat de pausin er niet als eene ware geschiedenis, maar als een, buiten de jaartelling en dus ook buiten de werkelijkheid rondwarend «Men zegt» of sprookje vermeld stond; dan wederom, dat er het berigt nopens haar niet echt was, of dat de bewijzen tegen die echtheid er althans door versterkt werden. Trouwens, al telden zij dezen Joannes, welken het gerucht zeide eene vrouw te zijn, in de rij der Pausen niet mede, dan konden en mogten zij toch, althans zonder den lezer daarop opmerkzaam te maken, de chronologie niet verwringen, met de jaren harer regering uit de geschiedenis te verbannen, of met die aan Benedictus toe te schrijven. Na de aanhaling uit Bayle behoeft hierover niet verder uitgeweid te worden. Dit slechts wil ik er bijvoegen, dat niet één kronijkschrijver een enkel voorbeeld daarvan in de Roomsche Kerk heeft gevonden of kunnen vinden. De Pausen, die den Stoel van Petrus werkelijk in bezit hebben gehad, worden er, indien zij onwettig waren, wel buiten de rij der wettige opvolgers van Petrus gesloten; maar de tijd hunner regering of liever overweldiging staat aangeteekend. Dat besluit, hetwelk er, volgens de hoogll. Spanheim en Kist, ten aanzien van Joanna de pausin zou genomen zijn, zou een volstrekt buitengewone maatregel wezen, en kan, zonder stellig bewijs, geen geloof verdienen.

Komen wij voor het laatst op Sigebert terug. Hij zou, volgens Spanheim, den regeringstijd van Joanna, als of deze nimmer bestaan hadde, op Benedictus hebben overgebracht. Maar was het dezen kronijkschrijver dan eigen, de regenten, die onwettig verklaard zijn, ook in de jaartelling der geschiedenis over te slaan, als of zij nimmer geleefd, althans geregeerd hadden? Ik bevind het tegendeel. Mijne lezers herinneren zich; uit de woorden van Bayle, het voorbeeld van zulk een onwettig-verklaren, hetwelk Spanheim aanhaalt. Deze twee Angel-Saksische koningen beklommen den troon, Eanfridus dien van Berenicia, Osrichis dien van Beira, na den dood des eersten Christelijken konings dier gewesten, Edwinus, den bekeerling des H. Paulinus. Beiden keerden tot het heidendom terug, en werden nog in

hetzelfde jaar 634 overwonnen en gedood¹⁾. Sigebert nu, die de geschiedenis van Beda niet alleen kende, maar ook tot bron voor zijne kronijk gebruikt heeft²⁾, moet met die onwettig-verklaring en hare gevolgen bekend zijn geweest, en nochtans, hoe handelt hij, in zijne kronijk, omtrent deze koningen? Op het jaar 632 schrijft hij: «Edwinus de koning» van Northumberland (*Nordanybrorum*) wordt door Penda » en den koning der Britten Cedvala gedood, en het geloof van »Christus wordt geschokt»³⁾. Twee jaren later, op 634 heet het: «De opvolgers van Edwinus, tot de afgodendienst » teruggevallen, worden weldra door den koning Cedvala » gedood». Men ziet, dat hij, in weerwil van het vonnis tegen deze koningen geveld, den tijd hunner regering toch niet, als of zij nimmer geweest waren, uit de geschiedenis verbant, maar in zijne jaartelling opneemt. En zoo iets voegt den schrijver van een *Chronicon* d. i. van een tijdrekenkundig geschiedwerk: hij verbreekt tot spijt zijner lezers, den draad der gebeurtenissen, maar tracht hen voor die verveling schadeloos te stellen, door, zoo nauwkeurig mogelijk, al het gelijktijdige op het eigen jaartal bijeen te plaatsen. Waarom zou Sigebert dan juist de regeringajaren der pausin tot de ondingen verwezen hebben? Doch, indien hij, op wiens gehechtheid aan Rome maar al te weinig geroemd kan worden, met de Roomsche Hierarchie in dien vooronderstelden verraderlijken aanslag tegen de waarheid der geschiedenis, werkelijk zou hebben zamengezworen, en, als een schakel in «dat stelsel van bedrog», medegewerkt, om de regering der pausin aan de kennis van het nageslacht te betwisten; waarom zou hij haar dan hebben genoemd? Spanheim⁴⁾ zelf moet erkennen, dat, «indien deze woorden (dit bericht) van Sigebert zijn, hij die bij wijze van eenen tusschenzin (*parentheseos in modum*) geplaatst heeft; dat zij er, zonder den zin of de jaartelling te storen, door de naschrijvende monni-

1) Rohrbacher, *Hist. Univ. de l'Égl. Cath.*, Paris 1843, T. 10, liv. 48, p. 153 et suiv. Moreri, *Grand Dict.*, art. *Eanfrid*. Dr. Lingard, T. I, is hier minder duidelijk.

2) Dr. Hirsch, l. c., p. 24.

3) Volgens de uitg. van Miraeus. Die van Pistorius, 1613, meldt hetzelfde uitvoeriger; behalve dat zij, weinig overeenkomstig ook met zich zelve (verg. op het jaar 616), Adunallus voor Cadvallus heeft.

4) L. c., p. 53.

ken konden achtergelaten worden; maar hij schijnt niet opgemerkt te hebben, dat deze of gene naschrijver dien tuschenzin er even gemakkelijk kan hebben ingelascht.

De lezers mogen nu oordeelen. *Voor* de echtheid van het bericht staat de eerste uitgave van 1513 met de inlasschingen uit Galfridus (de herdrukken hebben hier, te gelijk met den eersten druk, slechts ééne stem); *tegen* de echtheid pleiten de opgenoemde getuigenissen over de oudste H. SS., ja, over alle H. SS., welke het gezelschap van Duitsche geschiedvorschers, in wier naam Bethmann schreef, op de vele letterkundige reizen had leeren kennen; daartegen pleiten de naschrijvers van Sigebert; daartegen pleit ook de wankele toon: *Fama est* («Het gerucht loopt, dat»), waarop Joanna, in die eerste uitgave, vermeld staat, gevoegd aan hare niet-opneming in de jaartelling van het werkelijk gebeurde; daartegen pleit vooral het H. S. van Gemblours, hetwelk de overlevering aldàar het eigenhandige des schrijvers noemt, en hetwelk, door de vergelijking met ander eigenhandig geschrift van Sigebert, in dat hooge kritisch gezag is bevestigd geworden. — De lezers mogen nu oordeelen, naar welke zijde de grootste waarschijnlijkheid uitnoodige. Dit stel ik als zeker, dat geen oordeelkundige dat onvoorwaardelijk gezag, hetwelk de hoogl. K. aan die ééne en zoodanige uitgave van Sigebert toekent, zal aannemen; allen zullen zij hem tegenstellen, dat eene redenering, die op zoo een' onzekeren grondslag steunt, nimmer hecht kan staan, en dat daarenboven uit een twijfelend bericht, hetwelk bovendien nog buiten de tijdrekening, en dus buiten het verband van een *Chronicon* omzwerft, geenszins tot de ontwijfelbare zekerheid mag worden besloten.

Hoeveel moet toch de hoogleeraar of volstrekt niet geweten of over het hoofd gezien hebben (want wederlegd heeft hij niets), om goed te kunnen vinden, op zulke losse en eens ten minste, valsche gronden, die hatelijke beschuldigingen van opzettelijk bedrog, aan de hoofden en geleerden der Katholieke Kerk in het aangezicht te komen werpen! Ik vraag allen, wien deze bladzijden onder de oogen komen, of de duizende Katholieken van ons vaderland niet alle reden hebben, hier over onregtvaardigheid jegens hunne geloofsgenooten en hunne kerkelijke overheid te klagen? over eene onregtvaardigheid, die grooter wordt, naar mate zij er

meerderen aanrandt? over onregtvaardigheid die stouter en daardoor grievender wordt, naar mate, ik zeg hier niet meer, de wederlegde gronden, maar de beschuldiging zelve onwaarschijnlijker is? en onwaarschijnlijker is deze beschuldiging, naar mate men de medepligtigen, in het aangetijgde bedrog, in verdere verwijdering van elkander wil vinden. Immers welke uitgebreide vertakkingen zou dat, door den hoogl. K., zoo stellig beweerde «stelsel van bedrog en leugen» niet moeten gehad hebben? Niet alleen in Italië, maar tot zelfs in België en Frankrijk, zouden de Katholieke letteroefenaars daarin hun verfoeijelijk aandeel, en nergens een geweten gehad hebben. En welk bewijs heeft de aanklager hiervoor geleverd? Waardoor wordt het *opzettelijke* van dat bedrog aan den dag gelegd? Waardoor aangetoond, dat het op laet der Roomsche Hierarchie is bedreven? Later zullen wij den hoogleeraar hooren spreken van een besluit te Rome genomen, om de nagedachtenis van Joanna de pausin niet zoo zeer te schandvlekken, als *uit te wischen*; en alsdan zullen wij hem het antwoord niet schuldig blijven: de daarop betrekkelijke citatie uit Bayle kon echter reeds volstaan. Doch tot dusverre steunt Z. H. G.'s achterdocht en steunen zijne woorden van aantijging op niets anders, dan op zijne vooronderstelling, dat het bestaan der pausin een onbetwistbaar feit is? Maar moest die vooronderstelling dan niet eerst bewezen worden? Hoe is zij dit echter tot dusverre? En evenwel wordt eene zoo oonteerende beschuldiging telkenmale herhaald, en dit op eenen zoo verzekerenden toon, als of zij eene uitgemaakte zaak ware. En wat beteekenen de door Z. H. G. aangehaalde berigten uit schrijvers? De Lezers beoordeelen derzelve bewijskracht. De bedenkingen tegen hunne bewijskracht, ja tegen de echtheid der meesten mogten den Hoogleeraar na zijn «naauwkeurig onderzoek» niet meer onbekend zijn; en desniettegenstaande is hij de wederlegging geheel schuldig gebleven: het eenige, waardoor hij zijne lezers voor de zoo grondig bestredene echtheid tracht te winnen, is wederom die grievende beschuldiging, dat de betrokkene H. SS. opzettelijk vervalscht zijn. Hij stemt toe, dat het algemeen gevoelen de pausin onder de fabelen verwijst; en in deze toestemming ligt eene andere gewikkeld, deze namelijk, dat hetzelfde algemeen gevoelen de aangevoerde berigten, als ontoereikend, afkeurt. En nogtans, welke achting het oordeel van zoo vele menschen van kunde

ook inboezeme, toch moeten de schrijvers vervalscht heeten; toch zal en moet de Roomsche Hierarchie een stelsel van leugen en bedrog gesmeed en anderen opgedrongen hebben. Den hoogl. K. behoort, wel is waar, de schande der uitvinding niet toe; maar waarom moest hij die nimmer bewezene en bittere dwaasheden, in ons vaderland, in den tegenwoordigen tijd, even onbewezen, komen herhalen?

HOOFDSTUK X.

OVER MARIANUS SCOTUS.

ARTIKEL I.

HET BERIGT VAN MARIANUS.

§ 30. 's Hoogleeraars inleidende aanmerking: Eenvoud is het zegel der waarheid.

Terwijl de hoogl. K. al hooger in de geschiedenis opklimt en, gelijk hij verzekert, telkens nieuwe en onwraakbare getuigen voor zijne zaak aantreft, mag men verwachten, dat zijne bewijsvoering ook zal toenemen in redeneerkracht. Het betoog van een feit, hetwelk, gelijk Z. H. G. dit, op bladz. 8, betrekkelijk het pausschap eener vrouw verzekert — hetwelk, van den tijd der gebeurtenis af, «door eene schier onafgebroken reeks van meest belanglooze, geloofwaardige en gezaghebbende getuigen» gestaafd wordt, moet trouwens van zelf de overtuiging steeds onwederstaanbaarder overmeesteren. In de onderhavige «proeve van historische critiek», is dit echter niet het geval. Grondig redeneren is eigenlijk niet haar *fort*.

De inleidende aanmerking, welke Z. H. G. aan het berigt van Marianus Scotus vooraf doet gaan, getuigt van verwarring van begrippen. «Indien eenvoud,» zegt hij op bladz. 24, «indien eenvoud het zegel der waarheid is, dan schijnen wij der waarheid al zeer nabij gekomen, nu wij aan het algemeen op hoogen prijs gestelde *chronicon* van Marianus Scotus genaderd zijn.» Welke waarheid wil Z. H. G. hier door dat zegel der eenvoud bevestigd zien? 't Is duidelijk, dat hij de waarheid van Joanna's bestaan in het

oog heeft. Maar wie zal zich dan door dat oppervlakkig gezegde, door die verkeerde toepassing van een goed beginsel, laten innemen? Een ieder ziet immers in, dat de stelling: Eenvoud is het zegel der waarheid, hier niet in den waren zin is gebruikt. Wie toch kent het onderscheid niet tusschen *objectieve* en *subjectieve* waarheid? Van deze laatste is eenvoud zonder twijfel een eerbiedwekkend zegel. Zij waarborgt ons de trouw en waarheidsliefde eens schrijvers: in eene ziel, waar eenvoud op den troon zit, heerscht geen bedrog; geen hartstogt of partijzucht windt de verbeelding op, overwelddigt het gevoel, blinddoekt het verstand, of bederft het oordeel; noch leugen, noch verdichting wellen uit haar op; de woorden des eenvoudigen zijn de ware uitdrukkingen zijner meening; zijne getuigenissen zeggen onbewimpeld, wat de zintuigen aan de ziel overbragten. Maar eene enkele goede daad is nog geen bewijs, dat iemand een deugdzaame is. Door de aanhaling van dit ééne korte en, zoo men wil, *eenvoudige* bericht over Joanna, heeft Z. H. G. nog niet bewezen, dat in *Marianus Scotus* de eenvoudigheid eene heerschende deugd was. Verre van mij dezen vromen monnik van het tegendeel te verdenken; ik wil zelfs, hoe weinig de bewijsvoering des hoogl.'s K. daartoe ook noope, volgaarne aannemen, dat *Marianus* te deugdzaam was, om een bedrieger te zijn; maar volgt daaruit, dat, alles wat hij schreef, ook voor *objectieve* waarheid moet doorgaan? Een eenvoudig man kan het wel eens mis hebben, kan wel eens voor goede munt aannemen, wat hij daarvoor niet uit kan geven; hij kan wel eens geloof slaan aan verhalen, die zulks niet verdienen. En men verdenke mij niet, dat ik hier den eenvoudigen met den kortzigtigen verwar. Maar iets anders is het, wanneer de eenvoud getuigenis aflegt van hetgeen zij zelve heeft bijgewoond. Dan drukt zij op hare verhalen het zegel der waarheid. Dan bezitten hare verzekeringen eene onwederstaanbare kracht. En deze was het, welke eenen J. J. Rousseau¹⁾ deed uitroepen: «De heiligheid » van het Evangelie spreekt tot mijn hart!... Men verzint niet » aldus.... Het Evangelie heeft zoo groote, zoo treffende, zoo » volstrekt onnavolgbare kenmerken van waarheid, dat er » de uitvinder van bewonderenswaardiger zou zijn, dan de » held.» Maar met *Marianus* was het geheel anders gelegen.

1) *Emile*. T. III *Réponse à l'Archêv.*

Hij leefde 200 jaren na den tijd, waarover het berigt spreekt. Zijne eenvoud zou hier dan slechts ten bewijze kunnen aangevoerd worden, dat hij het niet zelf verzonnen heeft; maar nooit kan zij op het verhaalde zelf het zegel der waarheid drukken.

§ 31. *Het berigt van Marianus Scotus. Het gewigt hetwelk de hoogleeraar er aan hecht.*

Het berigt, door Z. H. G. (bladz. 24) uit Marianus Scotus (+ 1083) medegedeeld, luidt aldus: «Paus Leo stierf op den eersten Augustus. Hem volgde op Joanna, eene vrouw, gedurende 2 jaren, 5 maanden, 4 dagen»¹⁾.

Ter aanbeveling van dit berigt merkt Z. H. G. in de eerste plaats op, dat Marianus Scotus, «ofschoon Joanna als Paus vermeldende, haar toch in de rei der Pausen geen getalmerk bijlegt, maar Benedictus als 103 Paus noemt, terwijl dezelve, Joanna medegerekend, de 104 geweest is. Wij zien hierin dus het berigt van Sigebert van Gemblours bevestigd: «*inter Pontifices eam non numerant quidam. Ideo nomini numerum non faciunt*»²⁾; en tevens, dat althans geen vijandige geest tegen den H. Stoel Marianus dit berigt heeft doen neërschrijven, waarin waarschijnlijk mede de oorzaak gelegen is, dat geene bijzonderheden zijner pen ontvloed zijn.» — In hoe verre deze waarschijnlijkheid gegrond zij, beoordeele de lezer; ik vraag slechts, hoe brengt de hoogl. K. dit, gelijk hij het vooronderstelt, opzettelijk verzwijgen der bijomstandigheden overeen, met de eenvoud, de trouw en waarheidsliefde, welke hij ter zelfder plaatse, in Marianus Scotus zoo hoogelijk roemt? De eenvoud zal toch wel niet bloot in het ongekunstelde der uitdrukkingen bestaan; maar tevens en vooral in het opregte binnenste moeten wonen.

«De echtheid intusschen ook van zijn (Marianus) getui-

1) Leo Papa obiit cal. Aug. Huic successit Joanna mulier, annis 2, mensibus 5, diebus 4. — *Mariani Scoti Chron.* l. III, ad an. 853, (in den tekst zegt de hoogleeraar: op het jaar 853 en 854) in *Pistorii Scriptt. Rer. Germ.* Tom. I, p. 639 (in de ed. Francof. 1613, p. 442).

2) Ten onregte citeert Z. H. G. de woorden uit het *Chron.* van Sigeb. van Gembl., niet, zoo als zij in de eerste uitgave en hare nadrukken te lezen staan; maar zoo als hij die gelieft te verbeteren, met verandering van *facit* in *faciunt*.

»genis», zegt de hoogleeraar verder, op bladz. 25, «is bij de »tegenstanders der pausin *natuurlijk* niet buiten alle bedenking gebleven.» — Zou Z. H. G. jegens de overtuiging en goede trouw der andersdenkenden niet een weinig kiescher kunnen geweest zijn? Maar welligt gevoelde hij hier eene eervolle verontwaardiging, wegens de weldra te vermelden, onheusche beschuldiging, welke zijne tegenpartij tegen *Marianus* uitgebragt heeft. Die bedenkingen «zijn echter,» zoo vervolgt Z. H. G., «zoo gezocht en zwak, dat men algemeen van »dit punt van verdediging heeft afgezien, en liever ook *Marianus*, gelijk vroeger *Martinus*, als den eersten wil doen »doorgaan, die, na een tijdsverloop van twee eeuwen, van de »Pausin gewag maakt en derhalve de fabel verzonnen heeft.» — *Marianus* is de eerste, die van de pausin gewag maakt; dus heeft *hij* die fabel *verzonnen*, is, mijns inziens, zeer slecht geredeneerd: deze al te ongegronde gevolgtrekking tegen eens schrijvers goeden naam kan slechts onbillijk zijn. Met regt wijst de hoogl. K. deze beschuldiging terug¹⁾: «Hierbij schijnt men echter geheel te vergeten, dat de trouw »en waarheidsliefde van *Marianus*, waar hij gebeurde zaken »vermeldt, overigens geheel buiten verdenking is, dat vooral »in dit berigt de toon der verdrinking volstrekt niet gevonden wordt, en dat er eindelijk geenerlei grond te bedenken »valt, die hem tot het verzinnen van zulk een feit kan genoopt hebben.» Doch ten onregte doet Z. H. G. er op volgen: «Blijkbaar is de geheele beschuldiging slechts eene uitvlugt.» Die beschuldiging, immers, kan, ook in het oog zijner tegenstrevers, slechts van minder aanbelang zijn; de eigenlijke kracht hunner bewijsvoering, tegen de geloofwaardigheid van dit berigt van *Marianus*, bestaat hierin, dat deze schrijver het uit geene zekere of gezaghebbende bronnen geput kan hebben, omdat er vóór hem niemand is, die er van spreekt,

1) Ik moet echter opmerken, dat Z. H. G., op deze bladz. 25, n. 26, ten onregte *Launoy* (opp. T. V, P. I. Colon. Allobr. 1731. fol. 570) als een' van de bestrijders der pausin aanhaalt, die aldus ten nadeele van *Marianus* redeneren. Wel toont *Launoy*, op pag. 567, nog niet beter te weten, of *Marianus* had werkelijk van haar geschreven. Op de aangehaalde pag. 570 zegt hij vervolgens, dat de fabel ruim twee honderd jaren na *Leo IV* begon verspreid te worden. Ongetwijfeld had *Launoy* daarmede den tijd van *Marianus* in het oog; maar heeft hij nu daarmede ook gezegd, dat juist *Marianus* haar *verzonnen* heeft?

en omdat het pausschap eener vrouw door geene historische overlevering hoegenaamd gestaafd wordt; terwijl integendeel de geschiedenis der laatste helft van de 9de eeuw uitdrukkelijk zegt, dat Benedictus III de onmiddellijke opvolger van Leo IV geweest is, en dus de tusschenregering van Joanna volstrekt buitensluit. Hierop komt de redenering van Launoy, welken Z. H. G. aanhaalt¹⁾, en die van anderen neer. Hadde de hoogl. K. de bedenkingen zijner tegenstrevers aldus naar waarheid begrepen en voorgesteld, dan zou hij en ieder zijner lezers ingezien hebben, dat de bewuste beschuldiging hier veel te weinig afdoet, dan dat hare ongegrondheid de wezentlijke bewijskracht der bedenkingen, tegen dit zoogenaamde getuigenis van Marianus geopperd, ontzenuwe.

Doch waartoe zulke schermutselingen? Laat ons, zonder verdere omwegen, op de eigenlijke vraag, welke de redeneerkunde hier stelt, regtstreeks afgaan. Zij is deze: welke bewijskracht bezit het, uit Marianus Scotus aangevoerde berigt? Zal een zoo belangrijk en tevens onwettig feit, hetwelk in de bronnen der geschiedenis van den aangegeven tijd nergens vermeld, maar wel buitengesloten wordt, en daarom door het algemeen gevoelen der deskundigen eene fabel heet — zal zoodanig feit voor eene historische waarheid doorgaan, dan worden er, zoo ooit, ontwijfelbaar *echte, stellig* sprekende, *onwraakbare* getuigenissen gevorderd. Het ontbreken van eene enkele dezer hoedanigheden is genoeg, om het aangehaalde getuigenis, als ontoereikend, te verwerpen. Maar het berigt in kwestie mist deze hoedanigheden alle drie te gelijk.

ARTIKEL II.

DE VERWERPELIJKHEID DES BERIGTS.

§ 32. *Het berigt, uit de kronijk van Marianus Scotus aangehaald, is noch een stellig noch een onwraakbaar bewijs voor het bestaan der pausin.*

Ter aanbeveling van dit berigt, schrijft de hoogl. K. nog:... «bij het geheel ontbreken van eenigen grond voor het tegen- deel, mogen wij veilig aannemen, dat de geleerde en ofschoon

1) *Ep. VIII ad C. M. Tellerium. Opp. T. V, P. I, p. 562 seq.*

»mönnik, in velerlei betrekkingen geweest zijnde schrijver;
 »van de gebeurtenissen van zijn leeftijd — hij leefde onder
 »keizer Hendrik IV, toen Italië voor Duitschland openstond —
 »zal hebben gebruik gemaakt, om, gelijk de overigen door
 »hem geboekte geschiedenis, zoo ook dit berigt uit goede bronnen
 »te putten. Doch het is daarenboven verre van bewezen te zijn,
 »dat Marianus de eerste is, bij wien de Pausin vermeld
 »wordt» ¹⁾.

1) Op dezelve wijze spreekt het reeds genoemde geschrift: *Ueber die Wahrscheinlichkeit der Existenz der Päbstin Johanna*, Regensb. 1809 s. 55, 56. «Dasz Marianus Scotus die Geschichte der Päbstin in seiner Chronik aufgenommen, wird von keinem bestritten. Ja die Gegner der Geschichte wollen sogar hauptsächlich ihre Zweifel gegen dieselbe darauf gründen, dasz Marianus Scotus der erste gewesen sey, der sie vorgebracht, und 200 Jahre nach der Päbstin erst seine Geschichte geschrieben. Nicht zu gedenken, dasz, wenn Anastasius Bibliothecarius oder ein gleichzeitiger Mitarbeiter des *Liber Pontificalis* diese Geschichte wirklich aufgezeichnet, Marianus Scotus nicht als der erste Verbreiter derselbe angesehen werden kann, so verdient sein Zeugnis vor vielen andern groszen Glauben. Marianus Scotus gehört zu den geschätztesten Historikern seiner Zeit, und wird von den gelehrtesten catholischen Schriftstellern als solcher geachtet. Es ist gar nicht glaublich, dasz ein solcher Schriftsteller diese Geschichte erfunden, sondern bey seiner anerkannten Glaubwürdigkeit is es wahrsoheinlich, dasz er sie aus guten Quellen geschöpft, wenn es gleich wohl möglich seyn kann, dasz er die Aufzeichnung des Anastasius oder des *Liber Pontificalis* nicht einst gesehen habe.» Eene hierop betrekkelijke aantekening zegt het volgende:

»Die Einwendung gegen sein Zeugnis, welche in dem Morgenblatt Jahrgang 1807, n°. 210, enthalten ist, hat mich etwas befremdet. Marianus Scotus lebte nicht immer verschlossen in seinem Kloster. Er war ein Schottländer, ward Priester zu Cölln, nachher Mönch zu Fulda, lehrte darauf die Theologie zu Regensburg und starb in Maynz. Er lebte gerade in der Zeit des Kaisers Heinrich IV, wo die teutschen Mönche so viel Verkehr mit Italiën hatten; Mönche und Geistliche überhaupt waren damals fast die einzigen Gelehrten, wurden zu so vielen Staatsgeschäften gebraucht, kannten am besten die Welthändel. Es nimmt mich daher gar nicht Wunder, wenn Marianus Scotus sehr gut von dem unterrichtet gewesen, was in Italien vorgegangen, vorzüglich was den Zustand der Kirche angieng, zumal da er ein so geachteter Gelehrter war.» u. s. w. — Men siet echter, dat deze duitscher zich over het openstaan van Italië voor Duitschland niet zoo algemeen, maar met zekere bepaling had uitgedrukt, en dat hij Marianus, in het bijzonder, in niet eene betrekking laat voorkomen. Doch ook hij is met de levensgeschiedenis dezes schrijvers al te weinig bekend, om daar een gegronnd bewijs voor zijn betoog uit te trekken. Ik wil er hier uit de eigene woorden van Marianus eene schets van laten volgen. Op het jaar 1028 schrijft hij: «Ik ellendige Marianus ben

Deze wijze van kritiek beveelt zich zeer aan door de gemakkelijkheid en snelheid, waarmede zij de grootste afstanden door- of liever overvliegt en spoedig tot een besluit komt; of zij zich echter ook door grondigheid en overtuigingskracht, als ook door de hechtheid harer gevolgtrekkingen aanbeveelt, daaraan twijfel ik zeer. Ik durf er daarom ook niet voor instaan, dat de kritiek en historische vorsching, op haar tegenwoordig standpunt van eruditie en arbeidzaamheid, zich er mede te vreden zullen houden. Doch alvorens dit op het onderhavige in toepassing te brengen, moet ik, dunkt mij, eene andere kritische opmerking vooraf laten gaan.

Iedereen zal mij toestemmen, dat men geen *stellig* bewijs uit eenen schrijver mag afleiden, dan diens woorden toelaten. Of Marianus nu werkelijk over de pausin gesproken hebbe, dan of deze plaats eene inlassching zij, zal nader ter

»in dit jaar, in zonde geboren.» In 1052 heeft hij «de wereld verlaten», dat is: het klooster of een ander ascetisch leven aanvaard. Op 1056 schrijft hij: «Ik Marianus ben, voor het rijk der hemelen, een pelgrim geworden» en van vaderland veranderd (*peregrinus factus pro regno coeleste, patriam motuavi*) en te Keulen, op donderdag den 1 Aug., monnik geworden» (*monachus effectus*: de hoogl. Waits verstaat daardoor, dat hij er in een klooster is opgenomen). Op 1058 heet het: «Op maandag na het octaaf» van Paschen, ben ik met den abt van Fulda uit Keulen naar Fulda ver» trokken, om daàr het enger kloosterslot te aanvaarden (*causa claudens*);» en op 1059: «Ik onwaardige Marianus ben met Siegfried, den» abt van Fulda, bij het ligchaam des H. Kiliaan's, te Wirzeburg, op zatur» dag, in het midden der veertigdaagsche vaste, op den 13 Maart, priester» gewijd, en op vrijdag na 's Heeren Hemelvaart, den 14 Mei, te Fulda,» voor tien jaren in het kloosterslot getreden.» Op 1069 verhaalt hij: «Ik» ellendige Marianus ben op bevel des aartsbisschops van Mentz en des abts» van Fulda, op vrijdag vóór Palmzondag, den 3 April, na eene insluiting» van 10 jaren, het kloosterslot uitgetreden (*solutus*) en uit de clausure» (*clausola*) Fulda naar Mentz overgebracht. Inwijding van de kapel der clausura» des kloosters van den H. Martinus te Menta... op den 10 Julij... Op den» zelfden dag treed ik dit kloosterslot voor mijne zonden ten tweeden-male» binnen (*secundo includor*).» In deze verdere verwijdering van de zaken der wereld is hij tot aan zijnen dood gebleven. Dit zegt namelijk zijn doodsberigt, op 1082 of 1083: *Marianus inclusus obiit*. Hieruit blijkt dat onze Marianus zich al zeer weinig met de gebeurtenissen van zijnen leeftijd bemoeid heeft, en dat hij ook in geene betrekkingen kan geweest zijn. Het bovenstaande is getrokken uit de nieuwe uitgave in *Monum.*, T. (VII) *Scriptor*. V; daar echter de levensberigten van Marianus, volgens Waits (ib. p. 484), in het Frankforter H. S. woordelijk overgenomen zijn, zoo waren die ook in de, naar dit H. S. gedrukte uitgave, welke de hoogl. K. aanhaalt, te vinden geweest.

sprake komen. Voor het oogenblik wil ik slechts dit stellen, dat, indien het berigt in kwestie voor echt zal doorgaan, men toch in aanmerking moet nemen, wat Marianus dan eigenlijk geschreven heeft. Ook dit zal wel geen tegenspraak lijden. Ik moge dan nog eenen stap verder treden, en vragen: wanneer de uitgave en het H. S., waarnaar die uitgave werd afgedrukt, in bewoording eens verschilden, waaraan zou men zich, in dat geval, moeten houden? Immers aan het handschrift. Ik verzoek daarom mijne lezers, zich te herinneren, wat ik reeds in mijne inleiding, bladz. 3, n. 1, heb aange-teekend, dat namelijk de uitgave de woorden van onzen Marianus niet getrouw wedergeeft. Zij zegt, gelijk ook de hoogl. K. het aan Marianus toegeschreven berigt herhaalde (zie mijne bladz. 141), op eenen *stelligen* toon, dat Leo is opgevolgd door Joanna, die eene vrouw was. Het H. S. spreekt anders. Daarin staat eigenlijk, dat Leo's opvolger, *naar men verzekert (ut asseritur)*, eene vrouw was. Volgens deze laatste lezing, en niet volgens die der uitgave, moet derhalve het berigt van Marianus beoordeeld worden. Welke kracht heeft het dan? Het noodzaakt ons te besluiten, dat Marianus, met al zijne geleerdheid, hoe de gebeurtenissen van zijnen leeftijd hem begunstigen, hoeveel partij hij daarvan ook getrokken heeft, en uit welke goede bronnen hij putte, het toch niet verder kon brengen, dan tot den twijfel. Stellig weet hij het niet, en zegt hij het ook niet. Hij laat zijne Joanna dan ook buiten de rij der Pausen. Hij noemt Leo den 102den en Benedictus den 103den Paus; de tusschen beide geplaatste pausin wordt niet medeggeteld. Indien hij een gerucht, een sprookje hadde willen boeken, zou hij het wel anders gedaan hebben? Met meer regt dan de hoogl. K., die, trouwens, de onnaauwkeurigheid der uitgaven niet in aanmerking nam, mag ik thans zijne woorden herhalen, «dat vooral in dit berigt de toon der ver» dichtung volstrekt niet gevonden wordt.» Neen, de goede Marianus heeft, indien deze woorden al van hem zijn, dit berigt niet zelf verzonnen. Integendeel, hij zegt eerlijk hoe hij er aan komt: *ut asseritur*, «naar men verzekert.» Maar men zal mij, vertrouw ik, toegeven, dat juist deze toon van opregtheid de geloofwaardigheid van het verhaalde bij de kritiek in billijke verdenking brengt. De vraag is nu: heeft de hoogl. K. het daarboven verheven?

Datgene, waarvan een schrijver zelf als eigenlijk gezegde

getuige kan optreden, mag over het algemeen op zijn woord geloofd worden: daarvan, trouwens, is hij zelf bron. Maar wanneer het gebeurtenissen geldt uit tijden, die hem lang vooraf gegaan zijn, begint men niet, met aan te nemen, dat hij uit goede bronnen zal geput hebben; men stelt niet op den voorgrond, dat er geen grond bestaat voor het tegendeel. De geschiedvorschcr wil er stellige bewijzen van; hij spoort de bronnen op, en vindt hij die niet, hij schorst voorloopig zijn oordeel. Vooral voegt het met belangrijke, buitengewone, onregelmatige of betwiste feiten aldus te werk te gaan. Een kronijkschrijver der middeleeuwen is waarlijk boven zulk een onderzoek niet verheven. Zij, die in de historische literatuur belezen zijn, zullen mij begrijpen en toestemmen, dat de geschiedenis dier tijden er anders al vrij bont zoude uit zien.

Marianus nu leefde 200 jaren na den aangegeven tijd der pausin. Hij kan dus, gelijk ook Schröckh¹⁾ opmerkt, geen eigenlijke *getuige* dezer zaak zijn; dan alleen kan zijn verhaal geloof verdienen, wanneer het uit goede bronnen geput is. Eene vrouw tot Paus verheven, is daarenboven eene abnormiteit; mogelijk, ja, dit zou men het wel kunnen noemen; maar geloofelijk komt het wel niemand voor. Zoo te dringender wordt er gevraagd: heeft Marianus dit uit goede bronnen geput, en uit welke? Op deze vraag is volstrekt geen antwoord te geven; er is zelfs geen ander schrijver aan te wijzen, waaruit hij kan geput hebben. Salmasius heeft getracht, dezen knoop door te hakken; maar, gelijk wij ter zijner plaatse zien zullen, zijn zwaard was te stomp. De hoogl. K. slaat, minder stout, eenen anderen weg in. Hij vooronderstelt wat hij bewijzen moest. Z. H. G's. woorden staan aan het hoofd dezer § aangehaald. «Wij mogen het veilig aannemen.» — Wij zullen dit ook, doch eerst moet het bewezen worden. — Maar hij heeft ook de, overigens door hem geboekte, geschiedenis uit goede bronnen geput. — Doch daar zijn de bronnen ook van bekend; men raadplege slechts de nieuwe uitgave van Marianus in *Monumenta Germaniæ Historica*, T. (VII) *Scriptor. V*; en, waar dit niet het geval is, schorst de kritiek haar oordeel: of het verhaalde moest van dien aard zijn, dat het in de geschiedenis van den opgegeven tijd gevoegelijk past. Hier

1) K. G. XXII. s. 82. Leipz. 1796.

echter vindt juist het tegendeel plaats en geldt het eene, op zich zelf reeds tamelijk ongeloofelijke en bovendien nog betwiste gebeurtenis. Met alle regt en billijkheid wordt er daarom een bewijs gevorderd.

De andere gronden des hoogleeraars overtuigen niets krachtiger. «Het geheel ontbreken van *eenigen* grond voor het te» gendeel,» zegt waarlijk niet zeer veel, hier althans niet genoeg. Het kan slechts waarschijnlijkheid baren; maar eene historische zekerheid, gelijk er voor een feit van dat belang en van dien aard wordt vereischt, vloeit er nimmer uit voort. Daarenboven, is dat «geheel ontbreken van *eenigen*» grond voor het tegendeel» wel even goed vol te houden, als gemakkelijk gezegd? Marianus gold steeds voor den eerste, in wiens kronijk de pausin vermelding vond. — Het is verre van bewezen te zijn, meent Z. H. G. — Met verlof; wie stelt moet bewijzen: de voorstanders der pausin willen het bericht van Marianus geloof doen vinden; aan hen dus èn de eer èn de plicht der bewijsvoering, dat het zulks waardig is. Tot dus verre hebben zij de redeneerkunde in dit punt nog niet kunnen voldoen. Dit onvermogen van onzes kronijkenschrijvers bronnen aan te toonen, zijn verhaal door het gezag van oudere schrijvers te rugsteunen, is, de letterkundige strijdkrachten dier voorvechters in aanmerking genomen, dan toch reeds *eenige* grond voor het niet-bestaan van zoodanige bronnen. Er komt nog meer bij. Alles wat ons van de geschiedkundige voortbrengselen uit de laatste helft der 9de, uit de geheele 10de en uit de eerste helft der 11de eeuw, waarin Marianus overleed, tot dus verre bekend is geworden, doet ons dat wereld-schandaal eener pausin zelfs in de verte nog niet gissen. Maar ziet, daar komt in de kronijk van Marianus, geheel onverwachts, als eene *Dea ex machina*, eene pausin te voorschijn. Deze schrijver wil zelfs weten, wiens opvolger zij op den H. Stoel geweest is, en hoe lang zij als opperhoofd der Kerk heeft geregeerd. Doch juist deze opgave maakt het bericht nog ongelooflijker. Joanna zou onmiddellijk na Leo IV tot Paus zijn gekozen; terwijl echter allen vóór Marianus, die den opvolger van Leo noemen, daar Benedictus III voor opgeven; en waar ook dezes verheffing eenigzins omstandiglijk door hen beschreven wordt, is zij zóó vermeld, dat er aan de tusschenregering eens anderen, laat staan eener pausin, niet is te denken. Mogen wij

dan niet met alle recht, ja, moeten wij niet vragen: hoe is dan de goede Marianus toch aan dit uitheemsch berigt gekomen? Uit oude schrijvers en oorkonden? Er is niet een enkel getuigenis over te vinden; integendeel, wat er aangaande de opvolging der Pausen bekend is, spreekt hem tegen. Uit de overlevering? Zonderlinge overlevering, die, ten aanzien eener gebeurtenis als deze, gedurende twee honderd jaren, voor den lateren tijd verborgen bleef; die, ofschoon het niet aan schrijvers en gelegenheid, ook niet aan vijanden, ik zeg niet van een' of anderen Paus, maar van het pauselijk gezag en van de Roomsche Hierarchie, ontbrak, niet eene enkele gediensdige pen vond; ja, die, geheel den tijd, werd tegengeproken! En was de schokkende verergernis van eene vrouw, als geestelijk opperhoofd der wereld, wel van dien aard, dat de kennis er van binnen de muren van Rome vastgekluiserd, ja, vermoord kon worden? Niemand zal het immers gelooven; en al wie met het levendige verkeer, hetwelk destijds, zoo wel in het burgerlijke als in het kerkelijke, tusschen Rome en het overige Europa plaats vond, maar een weinig bekend is, zal het gerustelijk ontkennen. Zou het dan wel zoo veilig aan te nemen zijn, dat Marianus ook dit berigt uit goede bronnen putte? Zou dat geheel ontbreken van eenigen grond voor het tegendeel wel zoo letterlijk te verstaan zijn?

Men zie daarenboven de bewoording van het Frankforter H. S. in, waarnaar de uitgave vervaardigd is. Deszelfs bewoording leert er ons de bron des berigts duidelijk kennen. Uit welken geloofwaardigen schrijver is het dan geput? Men leze slechts wat er staat. «Naar men verzekert». Ziedaar de bron.

Men houde nu in het oog, dat wij, met Marianus, het opgegevene tijdstip der pausin reeds tot op 200 jaren genaderd zijn, en, wel zijn de omstandigheden vervlogen, wel is er van den vriend harer jeugd, van hare geleerdheid, van haar misdadig moederschap, van hare ergerlijke bevalling geen woord meer te vinden, wel is, in die digtere nabijheid bij den oorsprong, het licht harer geschiedenis tot op eenen enkelen, bleeken straal weggetaand; maar de zekerheid van het aldus ingekrompen feit wordt niets grooter. Ook hier heet het: «Men verzekert». Bij het verder opklimmen in de geschiedenis zal men steeds zulke berigten aantreffen, die het bestaan van

Joanna, ik zeg niet, onvermeld laten, maar die het niet eens vooronderstellen, ja, die het buitensluiten. Is dit wel met de ware geschiedenis en het bestaan van eenen enkelen historischen persoon het geval?

De volgende opmerkingen zullen ons omtrent de geloofwaardigheid van het punt in kwestie, en omtrent de bronnen van Marianus al verder teregtwijzen. Zij zullen mij, vertrouw ik, ontslaan, van mij over 's hoogleeraars andere aanbevelingsgronden, («dat de geleerde en, ofschoon monnik, in velerlei » betrekkingen geweest zijnde schrijver, van de gebeurtenissen » van zijn leeftijd — hij leefde onder keizer Hendrik IV, » toen Italië voor Duitschland openstond, — zal hebben ge- » bruikt gemaakt») te verklaren. Die leeftijd zou trouwens eerst dan iets kunnen afdoen, indien Italië van te voren gesloten ware geweest, of in vroegere tijden, en vooral in den voorgegeven tijd der pausin, niet even zeer hadde opengestaan.

Werpen wij slechts eenen vlugtigen blik op de kronijk van onzen Marianus, of bepaalder gesproken, op de uitgave, waarop Z. H. G. zich beroept. Hare ellendige chronologie, juist op die jaren, tusschen welke er over de pausin te lezen staat, zal ons overtuigend zeggen, dat het den schrijver of aan goede bronnen, of aan kritiek, om er gebruik van te maken, of misschien wel aan beide tevens ontbrak.

De regering van Leo IV wordt er gezegd, begonnen te zijn in 847 en geduurd te hebben 8 jaren. Deze laatste opgave is eigenlijk 3 maanden en 5 dagen te kort. Doch, wat een ieder in het oog moet vallen, is, dat deze kronijk Leo reeds in 853, op den eersten Augustus laat sterven, en hem, nog in hetzelfde jaar, Joanna, eene vrouw, tot opvolgster geeft. Onmogelijk toch kan de schrijver met de geschiedenis van Rome in de 9de eeuw bekend zijn geweest: 't is, trouwens, uit de bronnen diens tijds onbetwistbaar, dat Leo, nog in de maand December van hetzelfde jaar 853 eene vergadering van 67 bisschoppen heeft gehouden. Het pausschap van Joanna zou nu 2 jaren, 5 maanden en 4 dagen hebben geduurd. Wanneer moest dan de volgende Paus, Benedictus, zijne waardigheid aanvaard hebben? Onze kronijk plaatst het eerst op 857, en geeft hem eene regering van 2 jaren, 6 maanden en 6 dagen. Stond de H. Stoel vóór Benedictus misschien zoo lang open? Het tegendeel is waar. Alles wat uit dien tijd over de verheffing dezes Pausen omstandig

genoeg spreekt, verzekert ons, dat juist onmiddellijk vóór hem, de Apostolische Stoel niet langer dan eene of hoogstens twee maanden kan hebben opengestaan. Derhalve: 1°. Is Joanna's regering werkelijk in 853 begonnen, zoo staat de pauskeuze van Benedictus veel te laat vermeld; 2°. zou men de, in 847 begonnen, 8jarige regering van Leo eerst op den 1 Augustus in 855 willen doen eindigen, en eerst sedert dien tijd de 2 jaren, 5 maanden en 4 dagen van Joanna beginnen te stellen, dan zou men in onze kronijk iets willen lezen, wat er niet in geboekt staat; maar, ook in dit geval, komt hare jaartelling niet uit, want dan kan Benedictus eerst in 858 Paus zijn geworden; doch 3°. de bronnen van dien tijd zeggen ons tamelijk stellig, dat Benedictus, niet in 857 maar in 855, tot Paus werd verheven. Nicolaas, zegt onze kronijk verder, is Paus geworden in 860, en heeft 8 jaren en 9 dagen geregeerd; toch laat zij hem eerst in December van 869 sterven. — Zoo goed was deze schrijver met de Pausen der 9de eeuw bekend! 't Is mogelijk, dat zijne bronnen beter waren, dan de gebruiker; maar waaruit blijkt het? Toch zal de *compiler* dier kronijk met tegenspraken een' «geleerde¹⁾» heeten, en moet de besprokene plaats, in het oog van de voorstanders der pausin, voor een onwraakbaar getuigenis gelden. Maar welke zaak is ooit met heroep op zulke getuigenissen verdedigd geworden? Joanna alleen genoot dit voorregt. Doch hoe meer zulke onwraakbare getuigenissen van zulke geleerden, zoo slechter bewijvoering, zoo hopeloozer zaak.

1) Dat de hoogl. K. onzen Marianus eenen geleerde noemt, kan zekerlijk niet op grond der bewuste kronijk zijn. Ik vermoed, dat Z. H. G. dit op gezag van Trithemius, Aventinus en Vossius zal gedaan hebben; maar de hoogl. Waitz (*Monum. Germ. Hist. T. (VII) Script. V*, pag. 484, n. 22, 23), maakt de opmerking, dat onze Marianus Scotus met eenen tijdgenoot van dienzelfden naam en bijnaam, die abt te Regensburg was, is verward geworden. Verder toont hij (ib. et p. 485) uit Sigebert van Gemblours, Willelmus Malmesburiensis en Ordericus Vitalis aan, dat Marianus, in zijnen en den eerst volgenden tijd, minder geroemd werd als geschiedkundige, maar eigenlijk als tijdrekenkundige. Hij meende ontdekt te hebben, dat de tijdrekening van Dionysius 22 jaren te kort telde. Hoe hij en zijne vereerders hierin slaagden, zie in Petavius, *Doctr. temp. T. II, L. XII, c. 4*. In zijne kronijk toont hij zich niet wel onderrigt aangaande de jaren der Pausen; aan de hierboven genoemde misslagen heeft hij zich echter, blijkens de echte editie in *Monumenta* cit., niet schuldig gemaakt.

Ik verzoek echter mijne lezers; onsen Marianus niet bloot uit het bovenstaande te beoordeelen. Het vervolg zal leeren, dat hem noch de gedachte plaats over Joanna; noch de, uit het Frankforter H. S., op zijnen naam publiek gemaakte kronijk mag worden toegeschreven.

§ 33. *Het berigt is onocht.*

De bedenkingen tegen de echtheid van dit berigt zijn, indien men den hoogl. K. gelooven mag, «zoo gezocht en » *swak*, dat men algemeen van dit punt van verdediging heeft » afgezien.» Ik wenschte, dat Z. H. G. goedgevonden hadde, er bij te voegen, *sedert wanneer* men er *algemeen* van afgezien heeft. Eene bepaalde en juiste opgave is, vooral in geschilpunten, de verkieslijkste: zij alleen, trouwens, waarborgt helderheid van kennis en naauwkeurigheid van onderzoek; zij bestrijdt de tegenpartij met sterker bewijskracht, doch ook met grooter edelmoedigheid, dewijl zij, op hare zekerheid vertrouwende, zich gemakkelijker laat narekenen. Thans zal ik mij, tot antwoord op 'shoogleeraars onbepaald gezegde, vergenoegen met de aanmerking, dat er ook na Launoy, wien de hoogleeraar als eenen der beschuldigers van Marianus aanhaalt, nog zeer vele en zelfs, weinige mischien uitgenomen, alle tegenstanders der pausin, aan de echtheid van het onderhavige berigt twijfelen; b. v. Natalis Alexander¹⁾, Graveson²⁾, Franciscus Pagi³⁾, Kerz⁴⁾, die voor hetzelfde gevoelen Le Bret aanhaalt; Hirsch⁵⁾, en ook Venema⁶⁾, behooren tot dit getal; Gieseler⁷⁾ noemt het getuigenis van Marianus niet zeker genoeg, en in dien zelfden zin had, vóór dezen, reeds Schröckh⁸⁾ gesproken.

1) *Hist. Eocl.*, saec. IX et X, diss. III, Resp. ad. I.

2) *Hist. Eocl.* T. III, Colloq. II, in *H. E. saeculi IX.* Bassani 1793, p. 94.

3) *Breviar.... Pontiff. Romanor.* T. II. art. *Joanna, Pseudo-Papissa*, no. VII.

4) Stolberg-Kers, XXVII, Mainz 1835, s. 390.

5) *De vita et scriptis Sigoberti Gembl.*, pag. 477.

6) *Hist. Eocl. Christ.*, saecul. IX, § CCCXCIX, p. 427.

7) *Lehrb. d. K. G.* II Th., 1 Abth. s. 26.

8) *Christl. K. G.* XXII, s. 82. *Aber es ist nicht einmal völlig gewiss, ob sich auch diese Stelle von ihm (Marianus Scotus) herschreibe, weil es Handschriften seiner Chronik giebt, worinne sie fehlt.*

Met hoeveel recht de hoogl. K. de bedenkingen tegen de echtheid *swak* en *gemaakt* mogt noemen, beoordeele men uit het volgende; men vergelijkte tevens dese bedenkingen met hetgene voor de echtheid pleit, en beslisse, aan welke zijde de grootste waarschijnlijkheid staat.

De uitgever van Alberti Krantzii *Metropolis*, Colon. Agripp. 1574, verzekert, in eene aanteekening op *Lib. II p. 100*, dat de H. SS. van Marianus *Scotus* en Sigebert het berigt niet bevatten¹⁾. Miraeus schrijft in zijne uitgave van Sigebert *van Gemblours*²⁾, dat er ten zijnen tijde in de abdij van Gemblours een zeer oud H. S. van Marianus (*Characteres vetustissimo exaratum*) bewaard werd, hetwelk hem door den abt Lod. Sombachus was overgezonden, en waarin evenmin, zelfs niet op den rand, een enkel woord aangaande de pausin te vinden was. Dit H. S. is verloren gegaan³⁾; desniettegenstaande kon de hoogl. Stenzel het getuigenis van Miraeus bevestigen, dewijl Schottus het van het eerste jaar der christelijke tijdrekening af vergeleken heeft, en diens geschrevene bevinding, vroeger in het bezit van onzen J. G. Vossius en van Dav. Blondel, thans te Breslau berust⁴⁾. Ook Pagi⁵⁾ zag in 1655, in handen van den minderbroeder Lucas Wadding, een oud H. S. dier zelfde kronijk, waarin insgelijks niet de minste vermelding van Joanna wordt gemaakt. Dit H. S., verzekert Pagi, is in de Vaticaanse bibliotheek te Rome. In dezelfde boekerij, zegt Schannat⁶⁾, wil men, dat zich de eigenhandige *Codex* van Maria-

1) In de Frankforter uitgave van dit werk is deze aanteekening wegge-
laten. Leo Allat. *Confut. fabulae de Joanna*, n°. 3.

2) *Notatio ad an. 854*.

3) De hoogl. Waitz, in zijne aanteek., vóór zijne nieuwe uitgave van
Mariani Scoti *Chronicon*, in *Monumenta Germaniae Hist.*, T. (VII),
Scriptor V, p. 483.

4) *Archiv für ält. deuts. Gesch.*, IV, s. 113, 106.

5) *Crit. in Baron*, ad ann. 853, n°. 14. -- Dit H. S. noemt Marianus
niet *Scotus*, maar *Hibernicus*, zegt Pagi; daarom meent Stenzel, dat
het afschrift daarvan, waarover Pagi tevens spreekt en hetwelk hij zegt,
in het klooster des H. Isidorus bewaard te worden, -- hetzelfde zal zijn,
als dat van het collegie der H. Mar. Magd., te Oxford (*Catal. libr. mscpt.*
T. I, pt. II, p. 72, n°. 2177), hetwelk ten titel voert: *Mariani Hiber-
nensis Chron. enz.* (*Archiv der Gesellsch. für ältere deutsche Geschicht-
kunde*, IV, s. 112 u. 113).

6) *Hist. Fuldens*, I, c. IV, § 1, p. 60.

nus bevindt. Allerwaarschijnlijkst wordt door deze beide berigten de Paltsisch-Vaticaanse *Codex* bedoeld, waarop wij nog terugkomen. De hoogl. Stenzel haalt het medege-deelde getuigenis van Pagiaan, en voegt er bij: «Ook in het »*Cottoniaansche*... H. S. (te Oxford), staat niets over de pausin»¹⁾; en prof. Waitz²⁾ verzekert ons, dat dit H. S. nog uit de 11de eeuw is, in wier 82ste of 83ste jaar onze Marianus overleed. Uit diens nieuwe uitgave van *Marianus Scotus* blijkt het ook, dat het Luiksche H. S., hetwelk verloren is, evenmin van de pausin gewaagde; deels omdat het, volgens zijne aantekening, uit dat van Gemblours schijnt afgeschreven te zijn en veel overeenkomst heeft met het Cottoniaansche, maar vooral, omdat hij dit anders in zijne uitgave op het betrokkene jaar moest aangemerkt hebben: immers, hij heeft er de bijvoegselen van dit H. S., hetwelk Dr. Bethmann beschreven en met de uitgaven vergeleken heeft, in opgeteekend³⁾. Mabillon⁴⁾ verklaart insgelijks, dat de getrouwe (*sinceri*) afschriften dezer kronijk over de pausin zwijgen. De heer Spanheim⁵⁾ zegt, dat hij dit op gezag van Serarius (*Hist. Mogunt.* l. I, c. 42), Leo Allatius, Joh. Chiffletius waagt te beweren. Maar op welken grond waagt Spanheim dit te zeggen? Mabillon beroept zich op niemand, en wie zal durven loochenen, dat deze geleerde reiziger hier volgens eigene bevinding sprak? Wij zien daarenboven uit de reeds genoemde aantekeningen des hoogl.'s Waitz⁶⁾, dat de belezene Benedictijn ook het authentieke H. S. van Marianus kende, te weten: den Paltsisch-Vaticaanse *Codex*.

Hierbij komt nog het *Chronicon* van Florentius *Wigorniensis* (+ 1118), hetwelk op de kronijk van *Marianus Scotus* bewerkt is, en met de zeer oude H. SS., dat der *Cottoniaansche* bibliotheek en dat van Gemblours, meestal letterlijk overeenkomt, en waarin insgelijks de pausin niet vermeld staat⁷⁾. — Ziedaar bedenkingen, welke, nog in de

1) *Archiv.* a. a. O.

2) *Monum.* cit. p. 482.

3) *Ibid.* p. 494, verg. p. 483.

4) *Iter. Italic.* in *Museo Ital.* T. I, p. 27.

5) *De Papa foem.* p. 28.

6) *Monument.* cit. p. 481, n. 1.

7) In de Leidsche bibliotheek trof ik een exemplaar dezer kronijk aan:

laatste jaren, den reeds dikwijls aangehaalden geleerde, Dr. Hirsch, de echtheid van dit berigt in de kronijk van *Marianus Scotus* in twijfel deden trekken¹⁾.

Welke waarborgen geeft ons nu de verdediging der pausin voor de echtheid? Zijn er middeleeuwsche geschiedschrijvers aangehaald, die zich, bij het vermelden der pausin, op *Marianus Scotus* beroepen, of die men bewijzen kon, dit berigt uit hem geput te hebben? Niet een enkele. De H. Gel. Spanheim²⁾ slaat eenen anderen weg in: hij vraagt, of dan «al de H. SS. der voornaamste bibliotheken, der Vaticaansche, *Viennensis*³⁾, der Oxfordache, der Fransche, der Duitache enz., en ook het Frankforter H. S., hetwelk daár reeds eenige eeuwen lang bewaard was, waarnaar de uitgaven van Herold, te Bazel 1559, en van Pistorius, te Frankfurt 1583, vervaardigd werden, — door inlassching vervalscht zijn?» — Het is wel eene stem uit den hooge. Maar, bij bedaard nadenken, is hare overtuigingskracht gelijk aan nul. Er wordt eene algemeene vraag gedaan, welke slechts op grond eener *inductie* aan de tegenpartij mag worden opgeworpen; hier echter rust zij op niet ééne enkele opgave, op niet één getuigenis. Maar wat zijn zulke vragen? Bulderende schoten met los kruid. De kritiek laat zich door zulke rhetoriek noch verschrikken, noch te vreden stellen, maar vor-

Florentii Wigorniensis *Chron.* Lond. 1592; de *Catalogus Bibl. Univers. Lugd. Bat.* 1716. p. 215 voegt er bij: *cum MS. collatum*. Het is uit de boekerij van J. G. Vossius afkomstig, en uit de vele bijgeschrevene aantekeningen kan men zien, in hoeverre het afwijkt van het H. S., waarmede deze druk vergeleken is, hetwelk, blijkens een beschreven stuk papier, tusschen p. 20 en 21 vastgehecht, het *Cottoniaansche* is. — Geene aantekening meldt, dat dit exemplaar in het verzwijgen der pausin van het H. S. afwijkt. — Zou dit exemplaar hetzelfde zijn, hetwelk de Primaat van Ierland, *Usserius*, met het *Cotton.* H. S. der kronijk van *Marianus Scotus* had doen vergelijken, en hetwelk hij aan J. G. Vossius zond, opdat het dezen, in zijne (achtergeblevene) uitgave van *Mar. Scot.* tot licht konde verstrekken? — J. G. Vossii *et clarorum viror. ad eum epistolae.* ep. 459. *Usser. ad Voss.* Aug. Vind. 1691, fol.

1) *Vita Sigeberti Gembl.*, p. 477.

2) *De Papa foemina*, p. 23. *Lugd. Bat.* 1691.

3) Ik laat dit onvertaald, dewijl ik niet weet, of Spanheim hiermede de bibl. van Vienne of van Weenen bedoelt. Dat hij de laatste in het oog had, kan ik nauwelijks vooronderstellen; dewijl ik in de beschrijving dier boekerij, door Lambecius, geen H. S. van het *Chronicon* van *Marianus Scotus* vinden kon.

dert de bewijzen, dat er in die bibliotheken werkelijk zulke H. SS. zijn. Heeft de hoogl. Spanheim er gezien? Dat zegt hij niet. Heeft hij er dan in andere schrijvers eenige opgave van gevonden? Hij noemt er niet éénen. Ik kon mij met alle regt aan den algemeenen regel houden: *Quod gratis asseritur, gratis negatur*. Wij zien echter, dat reeds des hoogl. Spanheim's beroep op de bibliotheken van Oxford en van het Vaticaan te Rome niet gunstig voor hem uitvalt. Ik wil er nog de opmerking bijvoegen, dat, volgens de uitgevers der *Monumenta Germaniae Historica*, zeer vele H. SS., welke den naam van *Marianus Scotus* dragen, het werk eens anderen zijn; zoo bevatten de Engelsche meestal de kronijk van *Florentius Wigorniensis*, de Fransche die van *Robertus Antisidorensis*¹⁾. Wat eindelijk Spanheim's beroep op het Frankforter H. S. afdoet, zal de volgende § leeren.

§ 34. *Het Frankforter en het Paltsisch-Vaticaanisch H. S.*

Het eenige H. S., hetwelk Spanheim, in het bijzonder, weet te noemen, is dat van Frankfort. Dit is hier van te grooter belang, omdat Herold zijne eerste uitgave van *Mariani Scoti Chronicon*, Bazel 1559, naar hetzelfde heeft doen drukken; terwijl de uitgave van Pistorius, Frankf. 1583, wederom een herdruk is van die van Herold.

Joannes Latomus, deken der H.-Bartholomeus-kerk te Frankfort, had dit H. S. aan Herold ter uitgave gezonden en toonde het later aan Serarius; en uit diens getuigenis weten wij nu, hoe nalatig Herold dit werk uitvoerde. Latomus bewees, dat deze uitgave op omtrent 80 plaatsen van het H. S. afweek. Bovendien geeft Serarius, als ooggetuige, de verzekering eener andere omstandigheid, welke hier van grooter gewigt is. Ook dit H. S. namelijk spreekt over de pausin, even als de eerste uitgave van *Sigebert van Gembl.* en vele H. SS. van *Martinus Polonus*: het zegt, dat de opvolger van *Leo*, naar men verzekert, eene vrouw was. Doch Herold liet de, hier cursief gedrukte woorden in zijne uitgave weg, en gaf het misleide publiek te lezen: «Op dezen (*Leo*) volgde *Joanna*, eene vrouw.» Voorwaar, eene zinstorende fout²⁾!

1) *Archiv.* VII, s. 461. *Memm.* cit. p. 493, 494.

2) *Flor. de Remond, Antipapasse*, ch. 2, n. 4. *Serarius de Reb.*

Latere onderzoekingen hebben er nog helderder licht over verspreid. Het H. SS. bestaat en berust nog te Frankfort. Gercken, Schlosser, Stenzel ¹⁾, — de letterkundige wereld kent en waardeert deze mannen, — kennen het; de twee eersten hebben het nagezien, en getuigen als volgt. Dat het *niet* het eigenhandig geschrift van Marianus is, daaraan valt niet te twijfelen. Hoe toch kon Marianus geschreven hebben, hetgeen men in deszelfs uitgaven, op het jaar 1075 vindt: *Comes Gebhardus, pater Ludgeri, qui postmodum imperium assumpsit?* Wat hem hier, als eene afgeloopene gebeurtenis, in den mond gelegd wordt, is eerst meer dan 30 jaren na zijnen dood voorgevallen. Er wordt dan uit den vorm van de letter enz. geoordeeld, dat dit H. S. niet ouder, dan van de 14de eeuw is; Gercken meent, dat het eerst in de 15de eeuw werd geschreven.

De hoogl. Waitz ²⁾ heeft zich met dit H. S. nog beter bekend gemaakt, het is hem ten gebruike overgezonden. Het *Chronicon* (tot aan het jaar 1200) daarin vervat, wordt, op gezag des eersten uitgevers, algemeen aan Marianus Scotus en den abt Dodechinus toegeschreven. Ten onregte. 't Is niet te bewijzen, dat Dodechinus eene kronijk geschreven heeft; en reeds de eerste blik, op dit parkement geslagen, overtuigt, dat men geenszins het *echte* (*genuinum*) werk van Marianus voor zich heeft. Wat hier geschreven staat, is eene verzameling eens monniks van Disenberg bij Mentz, uit Marianus, Methodius, de *Annales Wirciburgenses* en andere bronnen. Met hetzelfde regt, waarmede dit aan Marianus toegeëigend wordt, zou men de kronijk van Herimannus, die van Beda en zelfs van Hieronymus kunnen noemen: want de schrijver heeft zich niet vergenoegd, met er zóó vele en breede inlasschingen tusschen te voegen, dat er hier en daar de sporen van Marianus maar naauwelijks zijn terug te

Mogunt., l. I, c. 41, n. 38. — Hoe luide zou de hoogl. K. niet over leugen en bedrog geklaagd hebben, indien eenig uitgever aldus gehandeld hadde ten nadeele der pausin? Waaraan zou ik mij zelve niet blootstellen, indien ik, wegens deze daad van Herold, de voorstanders der pausin van een stelsel van leugen en bedrog verdacht hield en ook opentlijk beschuldigde?

1) *Archiv.* II, s. 207, f. (met aanhaling van Gercken, *Reisen* IV, s. 181), IV, s. 114, ff.

2) *Monum.* cit. p. 483, 494.

vinden, maar hij heeft daarenboven én van het begin én uit den tekst zelve zeer veel weggelaten; inzonderheid heeft hij de geschiedenis der 10de en 11de eeuwen zóó nageschreven, dat zij slechts op weinige plaatsen met Marianus overeenkomt. Diens berigten echter nopens zijn' eigenen levensloop zijn er woordelijk behouden; bijv.: op het jaar 1028 (volgens de tijdrekening van Marianus, het jaar 1050), *Ego miser Marianus in peccato fui in hoc anno natus* (*Ik, ellendige Marianus, ben in dit jaar in zonde geboren*). Dit zal vermoedelijk de reden zijn, waarom dit H. S. voor de kronijk van Marianus werd aangezien; doch met meer waarheid, zegt de hoogl. Waitz, zal het den naam van *Annales S. Dysibodi* dragen. Men besluite hieruit, hoezeer ten onregte de voorstanders der pausin op gezag van dit H. S. en van de onnaauwkeurige, daarnaar gedrukte uitgave, onzen Marianus voor hunne zaak deden optreden.

De naauwkeurige bezigtiging der betrokkene plaats in dit H. S. brengt hun ongelijk nog verder aan den dag. De berigten der bovengenoemde letterkundigen overtuigen ons volkomen, dat, in 1559, de kritiek nog verre van de volwassenheid af was. Die plaats namelijk is duidelijk met eene andere schrijfhand en met anderen inkt geschreven, en dus ontegensprekelijk eene inlassching. Toch heeft Herold haar afgedrukt, en hebben Latomus en Serarius dit onopgemerkt gelaten.

Deze bedenkingen waren den hoogl. Spanheim voor een gedeelte nog onbekend. Maar wat geregtigde hem, de getuigenissen des uitgevers van Krantzius (welks gezegde hem uit Leo Allatius bekend was), van Miraeus en Molanus in den wind te slaan? Moeijelijk zal men daarenboven zijn algemeen beroep op al die bibliotheken van voorbarigheid vrij kunnen spreken. Doch de hoogl. K. had zich meer op de hoogte van den tijd moeten plaatsen; zijn opzettelijk onderzoek had hem van die nieuwe ontdekkingen niet onwetend mogen laten; zij waren, trouwens, de aanteekeningen des hoogl. Waitz in de *Monumenta*, T. (VII) *Scriptor.* V, uitgezonderd, lang genoeg vóór zijne «Proeve van historische critiek» over de pausin, in de letterkundige wereld bekend. Een hoogleeraar in Nederland had daarom niet mogen schrijven: «De echtheid» intusschen ook van zijn (*Marianus Scotus*) getuigenis, is »bij de tegenstrevers der pausin *natuurlijk* niet buiten alle »bedenking gebleven. Die bedenkingen echter zijn zoo gezocht

»en *swak*, dat men algemeen (?) van dit punt heeft afgezien.»

Die bedenkingen worden integendeel hoe langer zoo sterker. De nieuwe, of, beter gezegd, de eerste uitgever van *Marianus Scotus*, te weten de hoogl. Waitz, heeft ons eindelijk met het ware en echte *Chronicon* van *Marianus* bekend gemaakt. Hij heeft het Paltsisch-Vaticaanisch H. S. n°. 830 gevolgd. Het is op parkement geschreven, en dagteekent uit de 11de eeuw. Reeds wegens deze oudheid is het aanbevelenswaardig; maar zijne afkomst zet het nog grooter gezag bij. Het behoorde oorspronkelijk aan de bibliotheek van het St.-Martinus-klooster te Mentz ¹⁾, alwaar de maker in 1082 of 1083 ²⁾ overleed en begraven is. Van daar is het, eerst naar de Heidelberger bibliotheek, en later, in 1622, naar Rome, in het Vaticaan overgebracht. Dit is het H. S., hetwelk door Schannat bedoeld moet zijn, toen hij schreef: «men zegt, dat »de eigenhandige *Codex* van *Marianus* in het Vaticaan te »Rome is » ³⁾. Werkelijk is ook de gel. Giesebrecht van meening, dat *Marianus* zelf er een gedeelte van geschreven heeft. De hoogl. Waitz durft het niet volstrekt ontkennen, maar betwijfelt het. Hij stemt toe, dat de letter eene Iersche is, en daarom zeer wel door *Marianus*, die, ook volgens dezen *Codex* een Ier ⁴⁾ is, eigenhandig kan geschreven zijn. Er komt ook te veel Iersch in, om het opstel aan *Marianus*, wiens naam het draagt, te betwisten. Maar ook in datgene, hetwelk men meent, het schrift des makers te zijn, komen al te veel fouten voor, dan dat de genoemde hoogleeraar onzen *Marianus* ook den afschrijver van dezen *Co-*

1) Op het eerste blad van dit H. S. staat: *Iste liber pertinet ad librariam S. Martini Moguntiae, 1479.*

2) Ik neem deze gelegenheid te baat, om mijne en de algemeene dwaling, omtrent het sterfjaar van *Marianus Scotus*, te verbeteren. Hij heeft zijne kronijk voortgezet tot in het jaar 1082. Dezelfde hand, welke de laatste bladeren van den *Codex* schreef, voegde er onder 1082 bij: *Obiit Marianus inclusus*. Maar naderhand is, op dit H. S., de kronijk nog een weinig vervolgd. Daarmede is men boven deze woorden begonnen, en zoo staan zij nu tusschen de regels van 1086 en 1087 in, zonder dat zij tot een dier beide jaren behooren. De verzamelaar nu van het Frankforter H. S. had dezen *Codex* vóór zich, en schreef het doodsberigt van *Marianus* op 1083. Zoo is het door Trithemius (*Chron. Hirs.*, I, p. 281) overgenomen en moest het algemeen geloof vinden.

3) *Hist. Fuld.*, l. c.

4) Fol. 26 zegt: *Marianus Hibernensis*; fol. 27: *Incipit hinc Mariani Scoti Chronica clara.*

des durft noemen. Dit is echter bij hem uitgemaakt, dat het H. S. óf uit eenen eigenhandigen *Codes* van *Marianus*, en nog wel bij diens leven, afgeschreven, óf door hem gedictoord is ¹⁾. — Men raadplege dan den afdruk van dit H. S., in de genoemde *Monumenta*, T. (VII) *Scriptor.* V, en men zal zich overtuigen, dat *Marianus* geen woord over de pausin geschreven heeft.

HOOFDSTUK XI.

OVER RADULPHUS FLAVIACENSIS.

§ 35. *Vroegere mistasting ten aanzien des leeftijds van Radulphus Flaviacensis. Hij behoort tot de 12de eeuw. Achterdochtige twijfel van den hoogl. K.*

Betrekkelijk den leeftijd van *Radulphus Flaviacensis* (van *Flaix*, *Germer*) drukt zich de hoogl. K. aanvankelijk bescheiden uit. «Wat er zij van *Radulphus Flaviacensis*, monnik » in het *Bisdome* van *Beauvais*, » zegt *Z. H. G.*, op bladz. 26, «die in eene nog onuitgevene *Chronijk* zelfs volgens het getuigenis van *Blondel*, de pausin vermeld heeft, en die » vroeger algemeen geacht werd, in den aanvang der X eeuw, » nauwelijks 50 jaren na *Joanna* gebloed en geschreven te » hebben, maar die men alleen op gezag van den *Jesuit Labbeus*, uit de X in de XII eeuw verplaatst heeft, waag ik » niet te beoordeelen.» Hier ontvangt het algemeen gevoelen der deskundigen de behoorlijke achting, dat het, zonder bondige bewijzen voor het tegendeel, niet tegengesproken en van ligtvaardigheid beschuldigd wordt; jammer maar, dat juist een *Jezuit*, en wel *Labbe*, deze overtuiging verwekt heeft!

Langen tijd was *Marianus Scotus* de oudste schrijver, op wien de voorstanders der pausin zich wisten te beroepen. De *Centuriatores Magdeburgenses* ²⁾ kennen nog geen' ouder'; zij halen wel eenen *Radulphus* (dien van *Hygeden*), den schrijver van het *Polychronicon* aan, maar noemen geen' *Radulphus Flaviacensis*, of, hoe moet ik het zeggen? zij verwarren dien schrijver nog niet met den gelijknamigen auteur

1) *Monum.*, T. (VII) *Script.* V, p. 481, 482, 484 n. 21, 493.

2) *Centur.* IX, c. 10, *Johannes VIII.*

van het *Polychronicon*. Toen Florimond de Remond in 1590 nogmaals zijne *Antipapesse* uitgaf, noemde hij insgelijks Marianus Scotus, als den oudsten op, die voor het pausschap van Joanna geciteerd werd¹⁾. Eerst eenige jaren later wilde men eenen getuige uit vroegere tijden en wel uit de eerste helft der 10de eeuw gevonden hebben. De eerste schrijver, die met deze nieuwe ontdekking optrad, schijnt Nicol. Vignier geweest te zijn. Dezes zoon schreef in 1610: «Ten onregte zeggen Baronius en Bellarminus, dat »Marianus Scotus, die omstreeks 1080 schreef, deze geschiedenis (der pausin) het allereerste verzon, gelijk in de »kerkgeschiedenis van wijlen Nicolaas Vignier, mijnen vader, te zien is; hij voert dàar het getuigenis aan van Radulphus in zijn *Polychronicon*; deze is benedictijner monnik geweest, en leefde, volgens Trithemius, omstreeks »het jaar 930»²⁾. Men ziet, het is haarblijkelijk eene mistasting: twee gelijknamige schrijvers, Radulphus Flav. en Radulphus van Hygeden (+ 1363), de schrijver van het *Polychronicon*, worden er met elkander verward. In den beginne schijnt niemand den misslag ontdekt te hebben. Men verkeerde dan eenigen tijd in eene dubbele dwaling: Radulphus Flaviacensis stond ten eerste onder diegenen te boek, welke de pausin vermeldden, en werd ten andere geacht, in den aanvang der 10de eeuw te hebben geleefd; de Groninger hoogl. Samuel Maresius rekende zelfs uit, dat hij de pausin kon gezien hebben³⁾. De eerste, die hieromtrent eene juistere kennis uitte, was, in zoo verre ik kon nagaan, Blondel⁴⁾. Hij plaatst Radulphus Flav. noch op 910, noch op 930, maar zegt, op gezag van Albericus, dat hij in 1157 gestorven is. Deze opgave was echter nog onvolkomen: Albericus spreekt namelijk op 1157, niet van den dood, maar van den

1) Chap. II, n. 3.

2) Nic. Vignier, *Theatre de l'Antichr.*, II part., chap. XXVII; bij Bayle, *Dict. Crit.*, art. *Radulphe*.

3) *Johanna Papissa restituta*, pag. 5; bij Bayle, t. a. p. -- Hij steunt op het gezegde van Bellarminus (*de Script. Eccl.*), dat Radulphus in 910 bloeide.

4) *De Joanna Papissa*, pag. 3, Amstel. 1657. Dit werk verscheen 3 jaren vóór Labbe, *de Script. eccl.*, 2 vol., Par. 1660, 8°., op het einde van welks 1ste deel, Labbe zijn *Joannae Papissae cenotaphium eversum* deed drukken. Hierin erkent hij daarenboven uitdrukkelijk, dat hij Blondel over Radulph. gelezen had.

bloei van Radulphus. Overigens telt Blondel dezen schrijver nog onder diegenen, die van de pausin Joanna gewaagen. Bayle¹⁾ meent, dat deze misslag van den geleerden Blondel daaruit ontstaan zoude zijn, dat hij niet naauwkeurig op den titel van het werk (*Polychronicon*) gelet had, hetwelk men daarbij, als van Radulphus Flav. zijnde, aanhaalde. Maar weldra werd er een helderder licht over verspreid. Labbe merkte op, dat Blondel dit berigt uit Radulphus niet woordelijk mededeelt, en daarenboven, tegen zijne gewoonte, ook niet zegt, waar ter plaatse het in dezen schrijver te vinden is. Hij giste daarom, dat Radulphus *Flaviacensis* hier ten onregte en in plaats van eenen anderen Radulphus geciteerd wordt²⁾; en weldra meende hij, door hulp van het werk des Utrechtschen geneesheers Timannus Gesselius, de bron dezer dwaling ontdekt te hebben, daarin namelijk, dat men het *Polychronicon* op naam van Radulphus Flav. stelde³⁾. Labbe houdt zich overtuigd, dat Radulphus Flav., in zijne geschriften, niets over de pausin heeft nagelaten. Hij heeft Maresius opentlijk uitgedaagd, om er uit deszelfs werken een enkel woord (*vel verbulum*) over op te noemen; en waarmede heeft Maresius en hebben de voorstanders der pausin na hem, hun beroep op Radulphus Flav. gewettigd? Tot op den huidigen dag moeten de bedoelde woorden dezes schrijvers nog gevonden worden; en evenwel gaat men voort, hem te citeren! Spanheim wist zich ten dezen op niets anders te beroepen, dan op het enkel, niets bewijzend en door Labbe reeds afgewezen gezegde van Blondel. De hoogl. K. kan het beroep op dezen Radulphus eigenlijk door niets anders en beters staven. Hij neemt echter den schijn aan, als of hij er iets meer van wiste en zegt: ... Radulphus Flav.... die in eene «nog onuitgegevene» *Chronijk*, zelfs volgens het getuigenis van Blondel, de »pausin vermeld heeft.» Uit deze woorden zouden eenigen, die niet in de gelegenheid zijn, Blondel zelve in te zien, misschien afeiden, dat ook deze schrijver die «onuitgegevene *Chronijk*» van Radulphus had aangehaald; doch verre zij

1) *Dict. Crit.*, art. *Radulphe*.

2) *Cenotaph. evers.* (*Coll. Concil.*, T. VIII, Par. 1671, col. 183).

3) L. c. col. 217. — Labbe meent hier, dat Koenraad Deckher (*De Papa Romano et Papissa Romuna etc.*, Oppenheim 1612) het allereerst dezen misslag beging.

van ons, te vermoeden, dat de hoogleeraar werkelijk bedoeld heeft, deze doling bij zijne lezers te doen geboren worden. Blondel, trouwens, noemt volstrekt geen geschrift van Radulphus op. Ik wenschte echter, dat Z. H. G. de goedheid gehad hadde, den schrijver te noemen, die in deze «on-» uitgegevene Chronijk » het bericht aangaande de pausin gelezen heeft, of ten minste diengenen te citeren, op wiens gezag hij hier dezelve aanhaalt.

Als men 's hoogleeraars boven aangehaalde woorden over Radulph. *Flav.* verder leest, zou men bijna op de gedachte komen, dat de geleerden uit achting voor den grooten naam van Labbe, *alleen op zijn gezag*, en zonder dat hij er eenig bewijs voor aanhaalt, den schrijver in questie, uit de X naar de XII eeuw verplaatst hebben. Ik meen daarom, Z. H. G. geene ondienst te doen, met het lezend publiek te waarschuwen tegen zulke opvatting, welke hij noch mag, noch kan bedoeld hebben. Overigens heb ik reeds de opmerking gemaakt, dat, vóór Labbe, Blondel reeds onzen Radulphus in de 12de eeuw plaatste, en ofschoon korter, dewijl hij dit slechts ter loops aanroerde, nogtans hetzelfde hoofdbewijs, het, alhier alles afdoende, getuigenis van Albericus aanvoerde. Labbe is dus in deze zaak noch de eerste, noch de eenige: hij is slechts breedvoeriger, omdat hij dit punt opzettelijk behandelt; en dit kan de reden zijn, waarom bij voorkeur hij door de geleerden geciteerd wordt.

Labbe's bewijsvoering is hoofdzakelijk deze. Trithemius geeft den leeftijd van Radulphus niet uitdrukkelijk op, maar plaatst hem *na* Stephanus, bisschop van Luik, wien hij het jaar 910, en *vóór* Witichind, een' monnik van Corvie, wien hij het jaar 950 toekent. Met welk regt bepalen dan eenigen voor Radulphus juist het jaar 910, anderen het jaar 930? Doch het is algemeen bekend, dat Trithemius, ook daar, waar hij de jaartallen bepaaldelijk noemt, dikwijls onnauwkeurig is. Vervolgens zegt Labbe, dat Gesner en

1) Ook in zijn beroep op Albericus, kan men zeggen, noemt Blondel noch werk, noch plaats, noch bewoording, waar en waarmede die schrijver over Radulphus spreekt. Het geval is echter niet gelijk. Labbe heeft later die plaats in Albericus aangetoond en woordelijk opgenoemd; waar en hoe Radulph. *Flav.* over de pausin spreekt, weet nog niemand, en het ongestaafd gezegde des hoogl.'s K., dat hij dit in «eene nog onuitgegevene chronijk » doet, verdient nog nadere bevestiging.

Simler over dien leeftijd zwijgen; Genebrardus (*Chronogr.* l. 4. ad ann. 997, Paz. 1585 p. 571) over Radulphus sprekende, geeft insgelijks niets bepaalds over deszelfs leeftijd op (men neme echter in aanmerking, dat hij op het jaar 997 van hem gewaagt). Sixtus *Senensis* (en hem volgen, als naar gewoonte, Possevinus, Miraeus, Gualterius) kent hem bepaaldelijk het jaar 910 toe, doch men weet niet, op welk gezag of om welke reden. Maar Albericus, een cistercienser monnik van het klooster *Des trois Fontaines* (*Trium Fontium*, in het bisdom Chalons), is het bewijs, dat al de genoemde schrijvers zich daaromtrent bedrogen hebben. Hij leefde in 1240 en schreef, in zijne kronijk, op het jaar 1157: «Ten »dezen tijde bloeiden er eenige eerbiedwaardige mannen, »waaronder Zacharias Chrysopolitanus (van Goldsborough in Engeland) enz. en Radulphus, bijgenaamd *Niger*, monnik te Flaix (*Flaicensis*), op het grondgebied van »Beauvais, vervaardigde een werk over het boek *Leviticus*, »in 20 boeken verdeeld, hetwelk met regt genoemd wordt.» De bron, waaruit Albericus zelf zegt, dit bericht geput te hebben, is voorzeker het grootste gezag, hetwelk er ten aanzien dezes schrijvers bekend is; een gezag, hetwelk ook op zich zelf genomen, ons vertrouwen genoegzaam verdient. Hij ontleent het namelijk uit Helinandus, cistercienser monnik in het klooster Froimont (*Frigidi Montis*), insgelijks in het bisdom Beauvais, die daarenboven, zoo als Labbe schrijft, in 1212 reeds op jaren was ¹⁾, en daarom den leeftijd van Radulphus al zeer nabij kwam, indien hij niet gelijktijdig en in hetzelfde bisdom met hem geleefd heeft. Dat vervolgens Albericus, die zijne kronijk tot 1241, dat is, tot slechts 14 jaren na den dood van Helinandus voortzette, dezes tijdgenoot was, is duidelijk.

Dat de hoogl. K., na zijne beweringen op zeer veel zwakker gronden gebouwd en, op den toon der stelligste verzekering, uitgesproken te hebben, voor een bewijs, zoo als hier gegeven wordt, stil blijft staan en «niet waagt te beoordeelen, wat er van zij,» zal ik aan 's mans voorzigtigheid ten goede houden; maar ik veroorloof mij de aanmerking, dat zijne

1) Busse, *Grundr. der Christl. Liter.*, Th. II, Munster 1829, § 1342, zegt, dat Helinandus in 1227 stierf. Hij schreef een *Chronicon*, hetwelk uitgegeven is door B. Tissier, in *Bibl. Cisters.*, T. VII, Par. 1669, fol.

uitdrukking: «maar die (Radulphus) men *alleen op gezag* » van den Jesuit Labbeus, uit de X in de XII eeuw ver- » plaatst heeft, » ik zeg wel niet, minder getrouw, maar dan toch minder juist is. Z. H. G's verder gezegde: «Maar de om- » standigheid, dat juist het *gezag* van den *grootsten tegenstan-* » *der* der pausin, en in het *werk*, waarin hij ook *haar bestaan* » *bestreed* ¹⁾, hier *alleen* heeft beslist, mag nadenken verwek- » ken, » — dit gezegde zij hier, zonder verdere aanmerkingen, tot een proefstuk van 's hoogleeraars fijne en onpartijdige krietiek, afgeschreven.

Z. H. G's citaties echter kan ik niet zonder eenige toelichting voorbij laten gaan: zij mogten eens aanleiding geven tot eene verkeerde opvatting. Op de medegedeelde woorden laat de hoogleeraar nog volgen: «De zaak verdient alleszins » een nader onderzoek, waarop het echter hier thans niet » aankomt;» en achter dit gezegde plaatst hij de noot 28, waarin «Venema H. E., V. 727; Schröckh, K. G., XXII. p. 80 f.» aangehaald zijn. Ligtelijk kon een of ander, gewis- selijk tegen de bedoeling van Z. H. G., daaruit opmaken, dat ook deze geleerden, die in de literatuur der protestantsche Kerkgeschiedenis, eene zoo voorname plaats innemen, in de achterdocht en den twijfel van den hoogl. K. deelden. Het tegendeel is waar; zij houden het genoemde gevoelen en bewijs van Labbe voor geldig en uitgemaakt. Hooft Venema: «Over Radulphus *Flaviacensis*, die ook door Spanheim, » op gezag van Blondel en anderen, aangehaald wordt, zal » ik straks spreken; hier zij het genoeg, aan te merken, dat » hij niet, gelijk men meent, in de X, maar in de XII eeuw » heeft geleefd, gelijk Labbe, uit den monnik Albericus, » *bewezen* heeft.» Op de volgende bladzijde 423, komt hij er op terug en zegt: «Maar Radulphus is door Blondel ver- » ward met Radulphus, den schrijver van het *Polychronicon*, » die in de XIV eeuw geleefd heeft, zoo als de ongenoemde schrij- » ver in Le Quien, *Oriens Christianus*, T. III, heeft opgemerkt.» Niet minder stellig neemt ook Schröckh aan, dat Radulphus tot de 12de eeuw behoort; hij laat geen spoor van verlangen naar eenig nader onderzoek blijken. Toch moet ik den hoogl. K. voor deze citaties, inzonderheid voor die van Schröckh

1) *Dissert. philolog. de Script. eccl.*, T. II, p. 273 sqq., Paris 1660, 8°. Aanh. van den hoogl. K. -- Verg. de noot op bladz. xv mijner voorrede.

dank weten; zonder die was ik hier misschien op dezen laatsten minder oplettend geweest; nu echter schoot mij er een lichtstraal te meer uit toe. Ik zal de aangehaalde plaats van Schröckh mededeelen. «Met grooter schijn (van regt) beriep » Spanheim zich daarop, dat de monnik Radulphus, die » van zijn klooster van den H. Germer, te Flaix, in het bisdom » van Beauvais, den bijnaam *Flaviacensis* bekwam, en anders » gewoonlijk in de eerste tijden der 10de eeuw geplaatst werd, » in een zijner geschriften, van de pausin Joanna gewag » heeft gemaakt. Maar sedert het *bewezen* is, dat hij eerst » omstreeks het midden der 12de eeuw heeft geleefd, moet » ook hij uit het getal der getuigen ¹⁾, of der schrijvers, die » de getuigen nabij komen, geschrapt worden. De Jesuit Labbe » bewees dit reeds uit een H. S. der kronijk van den cister- » cienser-monnik Albericus, in het Luikerland, die haar » (zijne kronijk) «omstreeks het jaar 1240 schreef; men maak- » te er echter nog bedenkingen tegen. Leibnitz heeft deze » kronijk het allereerste in het licht gegeven (*Chronicon Al- » berici, Monachi trium fontium*, en *Accessionib. histor.* T. I p. » 1 sq. Hannov. 1698, 4°): en men ziet geene reden, waarom de » daarin, op het jaar 1157, genoemde monnik Radulphus » (l. c. p. 329) niet dezelfde zou zijn, als diegene van wien » hier sprake is.» — Indien er geene andersluidende uitgaven van Schröckh en Venema bestaan, kan iedereen, onder geleide van 's hoogleeraars citaties, zich overtuigen, dat deze schrijvers den geopperden twijfel in geen deele voeden, dat niet het gezag, maar de *bewijzen* van Labbe de bestaande overtuiging omtrent dit punt deden geboren worden, en dat Leibnitz haar eigenlijk heeft bevestigd.

1) Schröckh gebruikt het woord *getuige* in den echt kritischen zin.

HOOFDSTUK XII.

OVER HET LIBER PONTIFICALIS.

ARTIKEL I.

'S HOOGLEERAARS BESCHULDIGINGEN TEGEN DE UITGEVERS VAN
HET LIBER PONTIFICALIS.

§ 36. Voorwoord.

«Doch» zoo gaat de hoogl. K. bladz. 27, voort, «van een nog ouder, zelfs geheel gelijktijdig, maar» (alwederom) «daarom juist hevig betwist, getuigenis, dat namelijk van Anastasius, of het op zijnen naam voorkomend *liber Pontificalis*, moet ik hier meer opzettelijk gewag maken.» Hier zou men dan eindelijk iets grondigs verwachten; te meer, daar, volgens Z. H. G., «de in dat werk voorkomende levens van Leo IV en Benedictus III van dezelfde hand en wel van een' tijdgenoot herkomstig schijnen»; en «daarom de vraag, of hier, tusschen deze beide pausen in, ook Joannes VIII, anders Joannes *Anglicus*, of de pausin Joanna vermeld wordt, van gewigt is.» Welnu, weet Z. H. G. eenige oude schrijvers te noemen, die het bericht aangaande het pausschap eener vrouw op gezag van dit *Liber Pontificalis* mededeelen? Niet een' enkelen. Bewijst hij dan met gezag van oude H. SS., dat het *Liber Pontificalis* van de pausin werkelijk gewag maakt? Hij spreekt er, bladz. 36 en 37 van verschillende, in Frankrijk en elders voorhanden, maar weet er eigenlijk slechts vijf te noemen, waarvan er vier betrekkelijk zeer jong zijn.

Maar zoo opzettelijker en breedvoeriger tracht de hoogleeraar te bewijzen, dat Busaeus, priester der societeit v. J., Fabrotus, een fransch regtsgeleerde, en Muratori, een seculier geestelijke, in hunne uitgaven van het *Liber Pontificalis*, met opzettelijk bedrog zijn te werk gegaan. Hier zal dan ten laatste eenig bewijs geleverd worden voor die zware beschuldiging, dat de «Roomsche Hierarchie.... al het mogelijke» gedaan heeft, om vroegere, uit haren eigen boezem voortgekomen, getuigenissen te verloochenen en te vernietigen» (bladz. 9); het zal eene proef zijn van dat «stelsel van bedrog en leugen, hetwelk, hoe hooger (de hoogl. K.) met zijn op-

» zettelijk onderzoek in de geschiedenis opklom, en naauwkeu-
 » riger en zorgvuldiger (Z. H. G.) dit trachtte te bewerkstelli-
 » gen, zich des te meer en te duidelijker voor hem ontwik-
 » kelde.» Wij zullen Z. H. G. op den voet volgen; ten slotte
 oordeele de lezer.

§ 37 A. De beschuldiging tegen *Busaeus*.

« Ware deze strijd », zegt de hoogleeraar, bladz. 28, de strijd
 of het *Liber Pontificalis* al of niet van de pausin gewage, —
 « ware deze strijd alleen gevoerd met hevigheid, met die he-
 » vigheid namelijk, welke niet alle gevoel van goede trouw
 » en eerlijkheid uitschudt. Doch hij schijnt, althans door de
 » partij, welke de pausin nu eenmaal *per fas et nefas* uit de
 » geschiedenis verbannen wilde, gevoerd met eene mate van
 » trouweloosheid en bedrog, waarvan de letterkundige geschie-
 » denis naauwelijks een tweede voorbeeld oplevert. De zaak
 » is deze. Toen de *Anastasius* » (d. i. het *Liber Pontificalis*)
 « in het jaar 1602, voor de eerstemaal, te Meintz door den
 » druk zou worden gemeen gemaakt, verkreeg de Jesuit Bu-
 » saeus, met die uitgave belast, van den Paltzischen keur-
 » vorst verlof, om twee voortreffelijke H. SS. der Heijdelberger
 » Boekerije, daarbij te bezigen, onder uitdrukkelijke belofte,
 » dat hij ook hetgeen in die H. SS. vervat was, ter goeder trouw
 » zoude mededeelen. Aan deze voorwaarde is ook voldaan.
 » Men hoore echter, op welke wijze. Er is aan voldaan, na-
 » melijk, alleen wat die exemplaren betreft, welke, met de
 » beide gebruikte *Codices*, als geschenk, naar Heijdelberg
 » terugkeerden. In de geheele overige oplage was de geschie-
 » denis der Pausin, welke in deze H. SS. gevonden werd, met
 » zorgvuldigheid uitgeligt. Terwijl men, in de opdracht der al-
 » dus *gezuiverde* uitgave zich niet ontzag te schrijven: « quo,
 » » quaeso, argumento crebrius, impudentius, procacius *fes*
 » » *pseudoevangelica* debacchatur in Papas et Romanorum
 » » Antistitum seriem, quam exemplo Joannis Octavi, Mo-
 » » guntinae Papissae! Et tamen ex hujus unius scriptoris lec-
 » » tione, qui Romanorum Pontificum aliquot, tum eorum qui
 » » istam commentitiam Joannam antecessere, tum etiam, qui
 » » proxime insecuti sunt, Romae *ἀνίσταται* fuit, luce meridiana
 » » clarius discere queunt, quidquid de ista Apostolicorum suc-
 » » cessorum simia posterioribus seculis confictum est, nihil

» » fuisse nisi meras nugae et fabulas, in odium Pontificum » » Romanorum excogitatas »¹⁾. Zoo schrijft men wel niet, bij » een eerlijk doel en zuiver geweten »²⁾. Ook schijnt de schrijver, met velen destijds, aan het *sex pseudoevangelica* en » deszelfs haat tegen Rome, den oorsprong der fabel, te wijten. Maar waren dan Marianus, Martinus of Platina » tegen den paus? of is de *Keulsche kronijk* door Protestanten vervaardigd? »

Ik erken gaarne, dat de aangehaalde woorden, welke dagteekenen uit eenen tijd, waarin de schier onophoudelijke controversers van weêrszijde de gemoederen ophitste en niet zelden de pen in gal doopte, in onze dagen, meer dan onzacht klinken. De protestanten zullen er ongetwijfeld evenzeer door geschokt worden, als de katholieken zich door menige uitdrukking des hoogl.'s K., die nog wel in den tegenwoordigen tijd publiek werden gemaakt, gegriefd voelden. Maar even weinig, als zulk een schampere, verwijtende toon, aan de eene zijde, wier leerbegrip er op verdedigd wordt, voor eene zege mag gelden, is de tegenpartij gerechtigd, wegens het stootende der uitdrukking, de werkelijk geleverde bewijzen voorbij te zien; veel minder veroorlooft de redelijkheid, eenen schrijver, die overigens met eene bondige bewijvoering optreedt en zijnen lezers iets meer aanbiedt dan ijdel gezwets, oppervlakkigheden en drogredenen, wegens hardheid van bewoording, van een oneerlijk doel en onzuiver geweten ten aanzien der zaak, die hij verdedigt, te verdenken. Daarom zou de hoogl. K., in veler oogten beter gedaan hebben met de gronden, waarom hij meent, zijne lezers aldus tegen den Mentzer uitgever (Busaeus) in te mogen nemen, ten minste eenigzins te ontwikkelen. Het geldt hier, trouwens, eens an-

1) « Met welk bewijs, vraag ik, raast de *pseudo-evangelische drossom* menigvuldiger, onbeschaamder, moedwilliger tegen de Pausen en de volgorde » der Roomsche Bisschoppen, dan met het voorbeeld van Joannes VIII, de » Mentzer pausin! En evenwel kunnen zij uit dezen schrijver alleen, die » lijktijdig met eenige Roomsche Bisschoppen, zoo wel vóór als na deze » dichte Joanna, te Rome leefde, middagklaar te weten komen, dat alles, » wat er, in latere eeuwen, aangaande deze apin der Apostolische opvolgers » verzonnen werd, louter dwaasheid is en fabel, uitgedacht uit haat tegen » den Roomschen Stoel. »

2) Men wachte zich, met den hier gegevene maatstaf, de twee eerste volzinnen dezer plaats des hoogleeraars beoordeelend af te meten. De hoogleeraar mogt aldus wel spreken.

ders braafheid van hart; het geldt zijne eer, zijn' goeden naam. Busaeus heeft, wegens de zoo even vermelde beschuldiging van een bedrog, hetwelk, zoo als het vervolg leeren zal, op goede gronden ontkend wordt, nog niet alle aanspraak en regt op eer en achting verloren. En deze kan door zulk eene uitroeping of aanmerking zonder bewijs, zoo als Z. H. G. er hier eene na de aangehaalde woorden van Busaeus laat volgen, bij menschen van oordeel en nadenken, toch niet ontnomen worden. Dat nu deze priester der Sociëteit van Jezus geen ander doel had, dan de eer des H. Stoels te verdedigen, door een, volgens zijn geweten, regtmatig middel, door een bewijs namelijk, van welks waarheid hij zich overtuigd hield, zal een ieder toestemmen, die de lezing dier opdracht eenige regels verder voortzet, dan de hoogl. K. zijne citatie. Hij zal er vinden, dat Busaeus zijne bewering, dat het *Liber Pontificalis* het verhaal aangaande de pausin logenstraft, niet tegen, maar volgens zijn geweten, eerlijk en bondig staaft, met de eigene woorden aan te halen, waarmede de levensbeschrijver¹⁾ der pausen, dien hij voor een' ooggetuige houdt van hetgene er destijds te Rome voorviel (ook de hoogl. K. stemt er voor, dat de levens van Leo IV en Benedictus III in dat *Liber Pontificalis*, door eenen tijdgenoot beschreven zijn), klaarblijkelijk verhaalt, dat Benedictus III onmiddellijk op Leo IV gevolgd is. Kon Busaeus daaruit niet met goed geweten afleiden, dat de regering eener vrouw tusschen deze twee pausen in, een verzinsel van lateren tijd is? En op welken grond zal men beweren, dat, indien ook al een dier beide Heidelberger H. SS. het verhaal aangaande Joanna inhield, Busaeus daardoor van haar bestaan en hare regering werkelijk overtuigd was, of overtuigd moest zijn? Wij komen later daarop terug.

In de verdenking nu, dat Busaeus of de schrijver der opdracht, den oorsprong dier fabel aan de protestanten, of om de woorden, welke de hoogleeraar herhalen wilde, te behouden, aan het *fex pseudoevangelica* en deszelfs haat tegen Rome weet, zal zekerlijk niemand deelen, die zelf deze opdracht gelezen heeft.

1) Dat de kritiek van lateren tijd een helderder licht over de samenstelling van het *Liber Pontificalis* en over deszelfs schrijvers heeft verspreid, geeft ons geen regt, om Busaeus, welke, met die ontdekkingen nog onbekend, deze levensbeschrijvingen der Pausen aan Anastasius den *Bibliothecaris* alleen toekende, van kwade trouw te verdenken.

Niet alleen komt er niets in voor, hetwelk maar den *schijn* heeft, dat de schrijver deze valsche aantijging, hoedanig eene men iemand toch niet zonder grond in den mond mag leggen, werkelijk gedaan heeft; maar uit de vergelijking zijner uitdrukkingen mag men eêr het tegendeel besluiten. Het is, trouwens, niet te vermoeden, dat de schrijver door diegenen, welke hij zegt, dat deze fabel in latere eeuwen (na de negende), uit haat tegen den Roomschen Stoel verzonnen hebben, juist de protestanten bedoeld heeft. Zou dan Busaeus niet geweten hebben, dat er reeds lang vóór het Protestantisme van de pausin sprake ging? Maar heeft de hoogleeraar dan niet opgemerkt, dat Busaeus nog op dezelfde bladzijde, onder eene geheel andere tijdsbepaling, over de protestanten spreekt? Dezen noemt hij namelijk: «de sektarissen van» dezen (zijnen) tijd (*hujus aevi sectarios*). Neen, dat verdichtsel van «latere eeuwen» (na de 9de) wordt door Busaeus niet op rekening der «sektarissen van *zijnen* tijd» gesteld; maar de zin zijner woorden is deze, dat hij onder andere aanvallen der protestanten op Rome, meer bepaaldelijk het opwerpen der «Mentzer Pausin» opnoemt, als datgene, waarop zij zich het meeste laten voorstaan. Of zou hij dáárom de protestanten moeten bedoeld hebben, omdat hij dit verdichtsel aan den «haat tegen de Roomsche Bisschoppen» toeschrijft? Maar dan moest men immers, tegen de geschiedenis in, willen staande houden, dat er vóór de protestanten, geen haat tegen Rome was aan den dag gelegd.

Even onwaarschijnlijk, als de verdenkingen des hoogl. K ongegrond zijn, is de beschuldiging tegen Busaeus, welke ik hier boven, met 's hoogleeraars eigene woorden, den lezers heb medegedeeld. Zij bevat ook luidens de omstandiger berigten van Boeclerus¹⁾ en Blondel²⁾ — door Z. H. G. in eene noot 29, op bladz. 30 en 31, medegedeeld — in de eerste plaats, dat de uitgevers van Mentz om die exemplaren verzocht hadden, en wel «onder de uitdrukkelijke belofte, dat zij ook het»
 »geen in die H. SS. vervat was, ter goeder trouw zouden mede-
 »deelen.» Indien het reeds aangehaalde gezegde van Bayle: «'t is niet te vooronderstellen, dat een schrijver onbeschaamd»
 »genoeg is, om te liegen, dan, wanneer hij zeker is, dat zijne

1) *Comment. de reb. sec. IX et X*, p. 118.

2) *Extrait d'une lettre écrite 1645, par l'auteur à son frère. Vóór de sec. edit. van het: Familier éclaircissement de la question: si une femme a esté assise au Siège Papal*, par D. Blondel. Amst. 1649.

»leugentaal ten volle en gemakkelijk aan den dag zal komen¹⁾),» een regel der kritiek mag heeten; zoo mag men daarnaar zeggen, dat het vermelde verzoek al zeer onwaarschijnlijk is, en dat de woorden der Mentzer uitgevers of van Busaeus eerder aan eene ongevraagde goedheid van Freher doen denken, of, indien zoodanige vooronderstelling niet mogte gemaakt worden, althans aan eene gunst, welke hun de Augsburger magistraatspersoon Velsler, de begunstiger hunner onderneming, uit wiens bibliotheek zij ook het, door hen uitgegeven H. S. ontvingen, verworven had. Busaeus²⁾ zegt namelijk, dat hij die H. S. ontving, *zonder dat hij er iets van gehoopt had*. Maar zouden, indien Freher er werkelijk om verzocht geweest ware, deze woorden, in plaats van eene dankbetuiging, niet eene opentlijke belediging en miskenning diens hulpvaardigen lettervriands zijn geweest? Wie ter wereld zou zoo plomp, zoo honend opregt durven zijn? Veel minder zou dit een uitgever gewaagd hebben, die zich een bedrog jegens den beleedigden weldoener bewust was. Men denke niet, dat Busaeus hier wilde zeggen, dat het lang uitblijven dier gevraagde H. S. zijne hoop vernietigd had. In zoodanig geval, had hij niet zoo absoluut mogen spreken, maar moeten zeggen, dat hij er niet *meer* op gehoopt had. Doch de woorden van het zoo even genoemde voorberigt, «welke H. S. S. de Heer Marquard Freher ons heeft doen »geworden, *zoodra* hij vernomen had, dat deze schrijver te »Mentz ter perse was,» verbieden ons, aan eenig vertoeven van de zijde van Freher te denken. Het is daarenboven uit de voorrede (vóór den *Anastusius* zelven) duidelijk genoeg te zien, dat de uitgever zich niet op vele en lange voorbereidingen, op verzoeken van te vergelijken H. S. S. en wat des meer is, heeft toegelegd. Integendeel, hij heeft zich, onge-

1) *Dict. Crit.*, art. *Papasse*, rem. C.

2) *Cum, Amico Lector, hujus Anastasiani operis editio jam ad finem decurrisset, nobis nihil tale sperantibus Moguntiam allatus est geminus Cod. MS. Anastasii, quem utrumque Nob. et Clar. Vir. D. M. Freherus, simul atque hunc auctorem praelo Moguntino subjectum cognovit, pro insigni sua humanitate nobis suppeditavit. Paucis diebus utrumque percurramus, et cum exemplari jam typis excuso contulimus, multas varias lectiones, quae partim lucem, partim incrementum adferre possunt, summa festinatione descripsimus.* Aldus het voorwoord, vóór de lijst der *variae lectiones* uit de Heidelberger H. S. S., in de gedachte uitgave medegedeeld.

twijfeld tot nadeel van zijn werk, naar den wensch des drukkers gevoegd, en zóó veel spoed gemaakt, dat, na slechts 2 of 3 maanden arbeids, de *Anastasius* op de voorjaars-markt prijken kon. ¹⁾ En, wanneer heeft Freher die H. SS. gezonden? Toen hij van den kant des uitgevers kennis kreeg, dat er eene uitgave van den *Anastasius* werd voorbereid? Neen; maar, hoewel het hem aan dienstvaardigheid niet ontbrak, eerst zóó laat, dat zij te Mentz aankwamen, toen het werk reeds afgedrukt was; zoo dat de uitgever deze twee ontvangene H. SS. met den reeds gedrukten *Anastasius* vergeleek, en hieraan nog maar weinige dagen kon besteden. Komen al die omstandigheden niet ongedwongen overeen, om ons te doen kennen, dat Freher eerst laat van die onderneming geweten heeft, al te laat, om deze kennis aan het voorgegevene verzoek des uitgevers toe te mogen schrijven; of zou deze onbeschaamd genoeg geweest zijn, om zich zoo van alle zijden aan eene logenstraffing van den kant des wereldberoemden en door hem beleedigden Freher's bloot te stellen?

De omstandigheid, dat hij Freher uitdrukkelijk beloofd zou hebben, alles wat in de H. SS. vervat was, ter goeder trouw mede te deelen, is, dunkt mij, eene onwaarschijnlijkheid te meer. Ik vraag U, lezer, zoudt gij aan een' man van karakter zulk eene wantrouwende voorwaarde durven stellen? of zoudt gij u, als man van eer, door zulk eene vordering niet beleedigd achten, laat staan u van zelf tot zoodanig eene belofte verlagen? Maar, zal men misschien willen zeggen: de Jezuiten waren bedriegers en daarvoor bekend. Ik protesteer tegen dezen laster. Hiermede mag ik mij ten aanzien van eene zaak, die niet tot het plan van dit boek behoort, vergenoegen: voor het onpartijdig oordeel is trouwens de Sociëteit toereikend verdedigd; bij de anderen zal de «gewetenlooze sluwheid» der Jezuiten steeds eene magtspreuk blijven. Maar moesten juist deze laatste beoordeelaars der Jezuiten niet eerder denken, dat die van Mentz, alvorens om die Heidelberger H. SS. te verzoeken, wel eerst naar hunnen

1) *Optandum quidem erat, ut non ante pressio committeretur, quàm cum variis MSS. ab erudito aliquo viro sedulo collatus esset, et a mendis quibus scatet, expurgatus, sed quia ad manum non fuerunt, in tantum in hujus operis editione perfectum est, quod intra duorum triumve mensium angustias, Typographicis operis in proximas vernalis nundinas partum novum molientibus, fieri potuit.* — E praefatione ad Amicum Lectorem.

inhoud betrekkelijk het pausschap van Joanna, onderzocht zullen hebben, dan aannemen, dat zij, door eene zoo verlagende belofte, ja, ingewikkelde zelfbeschuldiging, aan die betigtingen van eerloosheid, waartegen zij altijd geprotesteerd hebben, voedsel en steun zouden hebben verleend?

Dat overigens Busaeus geen bedrog in den zin had, maar zijn voornemen dat van een zuiver geweten was, bewijzen, dunkt mij, 's mans woorden genoegzaam. «In den samenhang »zelven», zegt hij in de *Praefatio ad Amicum Lectorem*, «in »den samenhang zelven van den zin hebben wij niets ver»anderd, niets af- of bijgedaan, dan datgene, hetwelk door »de zorgeloosheid des afschrijvers achtergelaten of verkeerd »overgeschreven scheen¹⁾. Wij hebben er niets uit geweerd, »behalve eenige al te erge taalfouten, die niet zonder lag»chen gelezen konden worden; en hierin volgden wij het »voorbeeld èn van Baronius èn van diegenen, welke reeds »vroeger de meeste (dezer) levensschetsen in de verzameling »der Concilien overgenomen hebben. Daarbij komt nog, dat

1) De veranderingen en verbeteringen, door deze en de volgende regels bedoeld, kunnen al niet veel meer, dan eenige woorden betroffen hebben; in zoo verre het zaken gold, kunnen de uitgevers zeer gemakkelijk, door middel eener vergelijking met Baronius en de Concilien van Surius, nagegaan worden. Deze, trouwens, waren, volgens hun eigen getuigenis, behalve de varianten, op hun H. S. zelf aangeteekend, hun eenig rigtsnoer. Ten onregte dus wil Oudin, *Comment. de scriptt.*, II, col. 273, seq., daaruit afleiden, dat Busaeus hierin naar willekeur is te werk gegaan, of althans, dat men gerechtigd is, zulks aan te nemen. -- Men behoeft op dezelfde col. slechts te lezen, dat «de Jezuiten het zich, krachtens hun *Privilegie* (!) »en hunne vierde belofte...., geoorloofd achten, ja, als eene verdienste »toerekenen -- te liegen; mits *de leugen zij ten gunste der Roomsche »Kerk en ter meerdere eere Gods*; » dit is reeds genoeg, om ons de *major* en *conclusie* van Oudin te leeren kennen. -- Overigens zegt Busaeus wel, dat hij, hetgeen door zorgeloosheid des afschrijvers achtergelaten was, er bij gevoegd heeft; maar niet, dat hij er iets *witgeligt* heeft. Oudin doet dan ook geene de minste moeite, om eenig bedrog in het bijzonder in de Mentzer uitgave aan te toonen; hij bepaalt zich bij het gemakkelijker, bij in het algemeen weg te verdenken, te lasteren, en bij het herhalen van de beschuldiging opzigtens het Heidelberger H. S. Maar toch, hij verwijt Busaeus, dat hij deze levensschetsen der Pausen op naam van Anastasius uitgegeven en de twee laatste aan eenen bibliothecaris Guilielmus, die nooit heeft bestaan, toegeschreven heeft, en dat hij daarom den brief van Damasus aan Hieronymus en van Hieronymus aan Damasus opzettelijk heeft weggelaten. Maar dat Busaeus den tekst zelven van dit werk of veranderd of geïnterpoleerd of verminkt heeft, daar weet hij geen enkel voorbeeld of bewijs van aan te halen.

»de H. SS., waarmede het onze in de stad (Rome) vergeleken »is, op vele plaatsen eene zuiverder en aannemelijker lezing »aantoonden ¹⁾.» Na iets over zijn gedrag aangaande de zinstorende fouten gezegd en zich omtrent de nog overgeblevene eenigzins verontschuldigd te hebben, zegt hij: «Wij hopen »echter ook, dat anderen, wien het niet aan tijd en zuiver »der H. SS. ontbreken zal, door middel eener naauwkeuriger »studie, al de bedorvene plaatsen en al de leemten in dezen »schrijver zullen verbeteren en aanvullen.» Zoo schrijft, zoo verantwoordt zich, zoo hoopt geen sluwe bedrieger. Zijn kwaad geweten vreest voor ontdekking. Slechts het eerlijk gemoed durft zich der bespieding blootstellen, en daartoe den weg aantoonen. Of zou dan Busaeus, indien hij het aange- tijgde bedrog werkelijk gepleegd hadde, niet moeten gevreesd hebben, dat hij door deze gezegden den protestanten in het algemeen, vooral den voorstanders der pausin, die hij, blijkens de, door den hoogl. K. aangehaalde woorden, in zijne opdracht, vrij onmalsch betitelde en bestreed, en inzonderheid den, destijds niet weinigen en niet milden vijanden der Jezuiten, zijnen ontblooten rug aanbode en de geesels in de hand gave? En, mogte hij dit zelf blind of onbesuisd voorbijgezien hebben, zouden dan zijne medehelpers, zijne medepligtige ordebroeders, en boven allen zijne keurders, om de eer hunner Sociëteit, hem niet gewaarschuwd en de handen gebonden hebben? Ik meen te mogen aannemen, dat de hoogl. K. wel het minst in Jezuiten, wier «gewetenlooze sluwheid», zoo als Z. H. G. zich gelieft uit te drukken, door hem, op bladz. 9, bij voorkeur opgegeven wordt als een middel, waardoor de Roomsche Hierarchie in hare pogingen, om de getuigenissen voor het bestaan der pausin Joanna te verloochenen en te vernietigen, zelfs boven verwachting geslaagd is — en onder deze Jezuiten zal toch wel voornamelijk Busaeus, de uitgever en, in het oog des hoogleeraars, de verminker van den *Anastasius* eene niet onbeduidende plaats innemen — ik meen, zeg ik, te mogen aannemen, dat de hoogl. K. wel het minst in deze Jezuiten zulke onnoozele trekken vooronderstellen zal.

1) Het H. S. van Busaeus, uit de Bibl. van Velsler, een' der twee regenten van Augsburg, was reeds in vroegeren tijd met twee H. SS. van Rome vergeleken.

Als zoodanig en als niets minder dom, moet iedereen ook het aangetijgde feit zelf beschouwen. Ten minste in één dier twee Heidelberger H. SS. zou een bericht over de pausin Joanna gestaan hebben. Blondel echter had, sedert 1640, van mannen, die hij allergeloofwaardigst oordeelde, vernomen, dat het in beide stond ¹⁾. In weerwil nu der vermelde belofte, zou Busaeus slechts in *eenige* (Blondel en Rivet, die zich op het eigenmondig verhaal van Salmasius, den eigenlijken zegsman in deze zaak, beroepen ²⁾, zeggen: in *twee*) exemplaren, die hij, bij de teruggave der geleende H. SS., mede naar Heidelberg zond, dit bericht hebben doen afdrucken, maar in al de overige exemplaren hebben weggelaten. Ten aanzien van deze laasten nu spreekt Spanheim ³⁾, mede een getuige, die het van Salmasius zelven gehoord heeft, iets bepaalder. Volgens hem zou Busaeus, in die aldus verminkte exemplaren, in plaats van het vermelde bericht, te lezen hebben gegeven de woorden (die er werkelijk in staan): *Hic a quibusdam falso interjicitur Joannes VIII, Foemina* (Te dezer plaatse wordt door sommigen *ten onregte* Joannes VIII, eene vrouw, tusschengeschoven); en dit, zonder aan te teekenen, dat ook het Heidelberger H. S. de pausin vermeldde. Busaeus zou alzoo in al de overige exemplaren geloochend hebben de waarheid van een bericht, hetwelk hij, om Freher te bedriegen, slechts in *eenige*, in twee exemplaren derzelfde uitgave had medegedeeld; en dit bedrog is, in Spanheim's oog, te grooter, daar Busaeus, in die bedriegelijke exemplaren, geene melding maakte van den Heidelberger *Codex*, welke wij nu weten, dat hij eerst ontving, toen al die exemplaren reeds waren afgedrukt!? — Labbe ⁴⁾ past hier de spottende uitroeping van Horatius op toe: *Credat Judaeus Apelles!* De hoogl. K. zelf noemt het: «bijna ongelooflijk». En inderdaad, zou iemand ter wereld kortzigtig genoeg zijn, om zich te laten voorstaan, dat zulk een onhandig bedrog niet ontdekt zou wor-

1) *Extrait d'une lettre etc.*, bij den hoogl. K., bl. 31 n. 29, en bij Oudin, l. c., col. 286. De woorden bij den hoogl. K.: «*il (Freher) leur envoya deux manuscrits d'Anastase, ou la vie de la prétendue Papesse se trouve vait,*» worden door Oudin aldus vertaald: *Misit itaque duo manuscrypta Anastasii, in quorum uno vita Papissae exstabat.*

2) Huune woorden bij den hoogl. K., t. a. pl.

3) *De Papa foem.*, p. 291, 292.

4) *Cenotaph. Papissae eversum (Coll. Concil.)*, VIII, col. 193.

den? Is het mogelijk? Kon Busaeus zich inbeelden, dat er van een zoo lang gewenscht werk, in de academie-stad Heidelberg, niet meer exemplaren verspreid zouden worden, dan juist die twee of die weinige, welke hij zelf derwaarts zond? Bestaat er wel eenige grond van waarschijnlijkheid, dat hij en zich en zijne, destijds zoo hevig bestookte Sociëteit eener zoo zekere schande ter prooi zoude werpen? Den hoogl. K. zelve schijnt deze wijze van bedrog «bar, plomp en onge-looflijk» toe (bladz. 35 noot.).

Maar de laatste straal van waarschijnlijkheid verdwijnt voor den lichtgloed, welken het reeds vermelde voorwoord, vóór de *variae lectiones*, uit de Heidelberger H. SS. getrokken, over deze zaak verspreidt. Busaeus kon onmogelijk, uit deze H. SS., de levensschets der pausin in zijne uitgave overnemen: de druk was immers reeds geheel voltooid, vóór dat er te Mentz van die Heidelberger *Codices* nog iets gezien was. Onmogelijk kon hij dan ook bij het schrijven der woorden achter het *Vita* van Leo IV: *Hic a quibusdam falso interjicitur Joannes VIII Foemina*, een dier H. SS. genoemd of bedoeld hebben. Wilde hij dan door die woorden zijne bevinding van het H. S. van V e l s e r, hetwelk hij volgde, te kennen geven? Onmogelijk; zijne voorrede verbiedt deze vooronderstelling. Hij wilde daarmede gewis niets anders geven, dan eene aanteekening *memoriae causae*, en had geen bijzonder H. S. van den *Anastasius* in het oog: hij zegt, trouwens, zelf, in zijne voorrede of *Praef. ad Anicum Lectorem*, dat hij geene andere H. SS. kon raadplegen; en hoe volmaakt, komt dit niet overeen met zijn berigt, dat de H. SS. van Freher eerst later aankwamen? Welke reden bestaat er dan, om dit zijn, in het openbaar gesproken, woord voor leugentaal te houden?

Dit woord moet te meer geloof vinden, omdat, zoolang hem het aangetijgde bedrog nog bewezen, en zeer gemakkelijk bewezen, ja, voldingend bewezen kon worden, gedurende al de twintig jaren namelijk, dat de Heidelberger bibliotheek nog in haar geheel was; ¹⁾ zoolang derhalve en de geleende M. SS. en de eenige of de twee exemplaren, waarin het berigt over de pausin Joanna afgedrukt zou geweest zijn, voor iedereen toegankelijk waren; zoolang ook Freher (+ 1614)

1) Zij werd, na de verovering van Heidelberg door Tilly, in 1622, grotendeels naar Rome vervoerd.

en Velser (+ 1614) en Busaeus zelf (+ 1611) nog leefden — niemand is opgetreden, om Busaeus van dit bedrog te beschuldigen, laat staan te overtuigen. Hoort hoe deze gedachte van Labbe¹⁾ door den Rotterdamschen hoogleeraar Bayle²⁾ wordt uit een gezet: «Indien het verhaal van den »heer de Saumaise» (Salmasius, — het verhaal nopens het bedrog in kwestie) «waar was, zouden wij hier een der »zonderbaarste wonderen aantreffen, die, zoolang het menschelijk geslacht bestaat, ooit gebeurd zijn. De Jezuiten zouden een groot bedrog gepleegd hebben ter zake van een geschildpunt tusschen de katholieken en de protestanten. De schandelijk bedrogene Marquardus Freher zou zich voor het »publiek beklaagd hebben³⁾, en zou de gemakkelijkste en »onwraakbaarste middelen bij de hand gehad hebben, welke »men bij mogelijkheid wenschen kan, om eenen bedrieger, »dien men veracht, met schande te overladen. Hij had zoowel »de overeenkomst der H. SS. met de twee, ten geschenke ontvangene exemplaren, als het voorgegevene verschil tusschen »deze exemplaren en de overigen, aan iedereen kunnen toonen; »en evenwel zou er niet één schrijver van deze groote en »openbare schelmerij der Jezuiten gewag hebben gemaakt. »Du Plessis Mornai, die met de geheele protestantsche »wereld in briefwisseling stond, en bijzondere verstandhouding met den Palts had, zou van dezen gedrukten brief van »Freher» (waarin hij zich, naar het zeggen van Salmasius, opentlijk beklaagde) «niet de minste kennis gedragen hebben; »want hij heeft er, in het hoofdstuk over de Pausin Joanna⁴⁾, »geen woord van gerept. Rivet, de grootste liefhebber der »wereld van alle soorten van controvers-werken⁵⁾, zou er, »toen hij tegen Coeffeteau, een' bestrijder der pausin, de »pen voerde, niet meer van hebben geweten, dan du Plessis. Koenraad Deckher, die, in den Palts zelve, een

1) *Cenotaph.*, l. c.

2) *Dict. crit.*, art. *Papesse*, note A.

3) Ook dit verhaalde Salmasius. Over dezes geloofwaardigheid in het onderhavige, zal later gesproken worden.

4) In zijn *Mystère d'Iniquité*, 1611.

5) Deze karaktertrek strookt zeer wel met hetgeen Spanheim (*de Papa Foem.*, p. 292, 293) van hem verhaalt, dat hij namelijk op zijn exemplaar van den *Anastusius* der Mentzer uitgave, met *eigene* hand, geschreven heeft, dat Salmasius hem het bedrog in kwestie verhaald had.

»boek uitgaf, om deze geschiedenis» (der pausin) «te betoo-
 »gen, zou met de lotgevallen der uitgave van den *Anastasius*
 »onbekend zijn geweest. Zekere Ursinus, die zich den *Anti-*
 »*Jesuit* noemde en, in hetzelfde landschap, verscheidene,
 »zeer hekelachtige geschriften tegen de Sociëteit uitgaf, zou
 »er niets over gezegd hebben. David Paraeus, hoogleeraar
 »te Heidelberg, die onophoudelijk met de Jezuiten, en in-
 »zonderheid met eenige Paters van het Mentzer collegie in
 »pennenstrijd was, zou, niettegenstaande zij onder elkander
 »vochten als Turken en Mooren, hen in dit punt gespaard
 »hebben. Nooit waren de disputen tusschen de protestanten
 »en Jezuiten, vooral in Duitschland, zóó hevig, als in de
 »dertig eerste jaren der XVII eeuw, en toch zou er onder die
 »ontelbare twist- en schimpschriften, welke, gedurende dat
 »tijdperk, het licht zagen, niet een enkel hun het bedrog
 »met de uitgave van den *Anastasius* verweten hebben. Wat
 »kon toch eene zoo algemeene toegevendheid hebben voortge-
 »bragt? Zou men het zich te Heidelberg, van de uitgave van
 »den *Anastasius* in 1602 af, tot aan de vernietiging der bi-
 »bliotheek aldaar, in 1622, tot wet gesteld hebben, de twee
 »present-exemplaren der Jezuiten aan niemand te vertoonen,
 »en de vergelijking te beletten.»

Op deze tegenbedenkingen van Bayle zal het antwoord van den hoogl. K., in de noot 30, op bladz. 32, toepasselijk moeten zijn, dat namelijk de moeilijkheden door Labbe en Bayle «in overvloed opgesomd, . . . op onze onkunde aan toenmalige personen of zaken steunen 1).» Zonderlinge wederlegging! De tegenbewijzen, die Labbe in 1660, die Bayle in 1697, in overvloed opsomden, *steunen* op de onkunde van ons, die in 1843 leven! Maar hebben die geleerden dan niet voor hunne tijdgenooten geschreven? en ontbrak het hunne redenering alstoen aan bewijskracht? Waar zijn dan de schrijvers, die hen wederlegd hebben? Samuel Maresius, die in 1599 geboren was, kon toch, als tijdgenoot en geleerde, met de toenmalige personen, zaken en letterkunde al tamelijk bekend zijn; juist om hem te wederleggen, heeft Labbe die moeilijkheden geopperd, en dit, zoo als Bayle het uitdrukt, op

1) Z. H. G. zegt aldaar ook, dat die moeilijkheden «vooral uit de bij-
 »omstandigheden van het verhaal zijn afgeleid.» Daar ik niet geloof, dat
 dit op het aangehaalde uit Bayle betrekking kan hebben, ga ik die woorden voorbij.

eene onbarmhartige wijze en met woorden als dolken (*assec des termes assommans*), op eenen toon dus, die het bittere gemoed¹⁾ van Maresius ongetwijfeld tot weerwraak aanhitste; Labbe had, bij deze gelegenheid, Salmasius, den zagsman van dit bedrog, zelfs een' opzettelijken leugenaar (*impastor*) genoemd; Maresius leefde nog 13 jaren (+ 1673) na dezen aanval, en waarmede heeft hij zich zelven verdedigd, waarmede de eer van zijnen Salmasius gered? Ook Spanheim, de geleerde zoon eens geleerden vaders, dien hij tot aan zijn zeventiende levensjaar behouden mogt, was op de hoogte van zijnen tijd; hij schreef een betoog voor het bestaan der pausin, herhaalde daarin de beschuldiging van Salmasius tegen Busaeus, en, merkt Bayle aan, hoewel hem de moeilijkheden, welke Labbe op te lossen gaf, niet onbekend waren, heeft hij er echter niet het geringste antwoord op gegeven. Maar Spanheim zelf moest, meer dan iemand, het gewigt dier tegenbedenkingen gevoelen. Hij zelf, zijn eigen verhaal maakten die, trouwens, nog zwaarder. Zijn vader had, van 1614 tot 1619, in Heidelberg zelf, de letterkunde en wijsbegeerte beoefend; hij had de bibliotheek aldaar nog in haren bloei gekend; eenige jaren later was hij hoogleeraar, eerst der wijsbegeerte, dan der godgeleerdheid te Geneve; aan gelegenheid, het bedriegelijk feit te kennen en met zekerheid te kennen, heeft het hem niet ontbroken; later, als hoogleeraar te Leiden, leefde hij dáár met Salmasius, en wel in die jaren, toen deze op de pausin Joanna, volgens de uitdrukking van Sarravius²⁾, smoorlijk verliefd was, en zich reeds met al de wapenen zijner geleerdheid ridderlijk uitrustte³⁾, om zijne *Dulcinea* uit hare ballingschap, in het gebied

1) G. Burman (*Traject. Eruditum*, p. 284) zegt van Maresius: *Virulentissimi ingenii homo nullis fere theologis suo tempora viventibus pepercit.* Bij De Feller, art. *Marets* (*Samuel des*).

2) Ep. CXLVI ad Cl. Salmasium: *De Papissa, mirarer te eam deperire, » hac ipsa aetate, qua Papam infestis signis prosequeris, nisi scirem ab » uno fonte diversum istum affectum provenire. XI Nov. 1645. »*

3) De lezers, die zich misschien verwonderen, Salmasius, den rustigen geleerde, hier zoo wat krijgshaftig afgebeeld te zien, weten welligt niet, aan welke gedaanteverwisseling hij zich, ter liefde eener beminde vrouw, onderwierp; hoe hij, in Zweden, volgens het berigt van den geleerden Huët, bisschop van Avranche (*Comment. de reb. ad eum pertinentib.* Amst. 1718), op het bevel zijner gemalin, in een' krijgsman herschapen, in eene scharlaken broek gedost, de borst met ossenleder geharnast, de geleerde

der fabelen, te verlossen en den verraderlijken aanslag van Busaeus op haren troon, in de overtuiging der geleerden, zagevierend af te slaan. Was Spanheim, de vader, een oud-student van Heidelberg, de man niet, die het veel besprokene verhaal van Salmasius, als ooggetuige van het *corpus delicti* of althans als oorgetuige van het bedrog, had kunnen bevestigen? Hoe sonderling dan toch, dat Spanheim, de zoon, in al zijne pogingen, om Busaeus als bedrieger te brandmerken, geene andere bron kan aanwijzen, dan den eenigen Salmasius? — Neen, niet op onze onkunde aan toenmalige personen of zaken steunen die moeilijkheden, maar op eene naauwkeurige kennis van dien tijd en van zijne letterkunde. Deskundigen hebben die bedenkingen opgeworpen, en deskundigen, wier zaak en taak het was, ze te wederleggen, hebben er op moeten zwijgen. Indien dan nu iemand, in deze onze dagen, met de eerste jaren der 17de eeuw niet genoeg bekend is, om de kracht van Labbe's en Bayle's tegenbedenkingen even min te gevoelen, als te ontzenuwen, hij streve er naar, deze leemte in zijne eruditie aan te vullen, maar hij beroepe zich niet op zijne onkunde, als op eenen titel, om de wederlegde beschuldiging met te vrijer pen of tong te herhalen en vol te houden. Integendeel, het stilzwijgen der tegenpartij doe hem, ten minste *ab extrinseco*, tot de feitelijke waarheid der opwerpingen en ook tot hare bewijskracht besluiten.

Maar verbrijzelt dan de hoogl. K. al deze en andere moeilijkheden niet, welke die ook zijn, door het aanhalen van bevoegde en geloofwaardige getuigen? Welaan dan, wie zijn die? «Marquardus Freherus», zegt Z. H. G. (op bladz 29), «Raadsheer en hoogleeraar te Heidelberg, en onze Cl. Salmasius....; en het getuigenis van beiden is gewaarborgd door »mannen, als J. H. Boeclerus, Maresius, Fr. Spanheim,

groeven van het pijnzend gelaat overschaduwde door een aschgrauw hoofddekseel met witten vederbos, ten hove toog. -- *Mire vero noster* (Huetius) *Salmasium commendat, ut tamen minime dissimulet, eum uxori imperiosae, Josiae Merceri filiae, nimium fuisse obnoxium, cujus rei hoo inter alia, offert documentum. Cum Salmasius, inquit, suscepit iter Saecicum, tumque hominis aetas et vitae institutum habitum postularent modestum et simplicem, hujusmodi illa vestitum tanquam ignobilem et plebejum aversatu, militari cinctu personatum, in aulam prodire voluit, thorace indutum e bubali corio, manicis, braccis e panno coccineo, gestantem capite pelusum cinerei coloris, penna candida protectum; atque ita exornatum se produci passus est in publicum. — Acta erud. Lips. 1719, p. 54.*

»A. Rivetus en anderen....» — De vier laatsten getuigen slechts, gelijk hunne woorden, door Z. H. G. aangehaald, duidelijk genoeg te kennen geven, dat Salmasius het hun en anderen verhaald heeft, maar niet, dat zijn verhaal waar was. Het getuigenis van Freher zou ongetwijfeld alles afdoen; maar wie heeft het ooit uit dezes mond gehoord? Hij heeft er zich over beklaagd in eenen brief, en wel, gelijk Blondel vernomen had, in een gedrukt stuk. Doch wie kent het? wie heeft het gezien? Niemand weet er van te spreken, dan Salmasius alleen. Wie heeft er, in de eerste twintig jaren, na de Mentzer uitgave, van gesproken? Niemand ¹⁾. Wie daar na? Niemand dan Salmasius. Zoodat Salmasius de eenige bron en zegsman is, zoo wel van het bedriegelijk feit, aan Busaeus ten laste gelegd, als van het ingeroepen getuigenis van Freher.

§ 38. *Het kritisch gezag van den eenigen zegsman in deze zaak, Salmasius.*

Alvorens verder voort te gaan, wil ik betuigen, dat ik mij met het gewetensgeheim van Salmasius, of hij, in deze zaak, volgens of tegen zijn gemoed sprak, in geenen deele inlaat. Ik hoop, dat, gelijk Bayle zachter dan Labbe denkt, het van den kant van Salmasius slechts eene zwakheid van het, anders zoo sterke geheugen was: in deze vooronderstelling, trouwens, is er eene misdaad minder gepleegd. Voor mijn betoog is het van niet het minste belang. Genoeg, dat ik aantoon, dat zijn verhaal geen geloof verdient en voor eene onwaarheid moet worden gehouden.

Reeds moet, — men houde mij deze herhaling ten goede — reeds moet de opmerking, dat er bij geen' anderen tijdgenoot het geringste spoor van is te ontdekken; dat het den Jezuiten, zelfs door hunne bitterste vijanden, nooit is verweten; dat zich ook niemand, op het verhaal van Salmasius, herinnerd heeft, dit bedriegelijk feit, hetzij te Heidelberg, hetzij elders uit eene andere bron, vernomen te hebben — reeds dit moet sterk daar tegen innemen. Hierbij komt, — gelijk Labbe schrijft, wien men nooit wederlegd heeft, noch wederleggen kan — dat Salmasius zelf eerst na den dood

1) Labbe, *Cenot. evers.* in *Coll. Conc.* T. VIII, col. 193.

der betrokkenen en het vertrek der Heidelberger bibliotheek naar Rome, met dit zijn verhaal is opgetreden; dat hij er, zoo als Bayle verzekert, nooit eenige melding van heeft gemaakt in de geschriften, die hij voor de pers bestemde; dat hij, wel is waar, zeer mild ¹⁾ is geweest in woorden, om aan Spanheim, aan Sarravius, aan Boeclerus en aan anderen te beloven, en zijne beschuldiging tegen Busaeus te zullen bewijzen, en Blondel's verhandeling tegen het bestaan der pausin te zullen wederleggen, maar deze weidsche belofte evenwel *nooit* gehouden heeft.

Hij is daarin verhinderd geworden, zegt Spanheim (p. 294), deels door den Miltooneanschen oorlog, deels door het opstellen van andere boeken, eindelijk door den dood. 't Is mogelijk; maar zeker is het, uit de dagteekening der brieven, welke Sarravius hem ter dezer zake schreef, dat hij in 1645 reeds bouwstoffen zamelde en van ijver voor dezen letterkundigen arbeid brandde, en dat hij er in 1648 nog al op studeerde ²⁾. Een man, wiens geleerdheid zoo geroemd wordt, als die van Salmasius, had toch, in die drie jaren tijds, nog al een en ander bijeen gebragt kunnen hebben; ook zou Freher's brief in dat tijdsverloop wel zijn te ontdekken geweest: zijne correspondenten waren in die korte jaren nog niet in vergetelheid geraakt. Doch nimmer heeft de letterkundige wereld van al die geleerde navorschingen en briefwisselingen al veel meer gezien, dan de brieven, welke Sarravius hem schreef, waaruit wij te weten komen, dat de bewijzen van Blondel veel meer overtuiging baarden, dan de *gezegden* van Salmasius, en dat het onderzoek op het H. S. van den *Anastasius* in de koninklijke bibliotheek van Parijs, al zeer ten nadeele van Salmasius uitviel. Welke uitkomsten de kritische studiën van Salmasius gehad hebben, kan slechts gegist worden. Nooit heeft er eene letter van het licht gezien.

1) Spanheim, l. c., p. 293. *Ac multis apud me profitebatur (Salmasius), quod apud Sarravium, Boeclerum, et alios confidentissime, se fidem hujus Johannis Foeminae facturum Orbi Christiano, quidquid destruere visus esset Vener. Blondellus... Boeclerus, bij den hoogl. K., noot 29, blad. 30, zegt: Confirmabat mihi Salmasius... se ut primum per valetudinem posset, literis mandaturum, quae ad adstruendam rei (fraudis Busaeanae) fidem pertinerent.*

2) M. Gudii et Cl. Sarravii *epistolae*, cur. P. Burmanno. Ultraj. 1697, 4°. *Epist. Sarravii* 138, 146, 178.

En toch, zoo zou men althans zeggen, waren er drangredenen genoeg, om hem tot het publiek maken zijner onwraakbare bewijzen, indien hij er gevonden hadde, ik zou bijna zeggen, onwederstaanbaar te bewegen. Vooreerst zijn woord: Salmasius had zijne onderneming tegen Blondel, met een zoo krachtig besluit aangekondigd, dat anderen hun reeds begonnen werk over dit onderwerp staakten; dus in de tweede plaats, het belang van hetgeen hij, met zoo veel geestdrift, waarheid noemde. Hiervoor toch was hij zoo prikkelbaar gevoelig, dat hij op Sarravius bijtend verstoord was, omdat deze Blondel's gevoelens aankleefde, diens werk tegen het bestaan der pausin hoogschatte, zich ten dezen op het oordeel van verscheidene deskundigen beriep, de wederlegging daarvan mogelijk noemde en hem (Salmasius) afraadde ¹⁾. Maar waarom trad hij dan niet opentlijk met zijne bewijzen op? Eer, woord, belangstelling in de waarheid, zijn waarlijk redenen genoeg, om andere werkzaamheden voor eenigen tijd te staken. Dit was zelfs niet eens noodig geweest; hij had ze naauwelijks een weinig behoeven te schorsen. In drie jaren kan een geleerd man dat geschilpunt op zijn gemak afwerken. Of was het dan verkieslijker, van zijnen geleerden correspondent uit Parijs te moeten hooren, dat het gevoelen, hetwelk hij wilde doen herleven, aldaar overal was uitgefloten? ²⁾ Welk geleerde, die zich overtuigd houdt, eene goede zaak voor te staan en zich tevens sterk gevoelt, om haar met voordeel te verdedigen, weêrstaat aan zoo vele spoorlagen? Salmasius echter schijnt zich bij bijzondere briefwisselingen en gesprekken bepaald, en, naar den 274sten brief van Sarravius te oordeelen, zijnen anders denkenden vrienden daarin soms lastig gevallen, hen gehekeld te hebben. Zou de heer Salmasius, wien Fabrot «den tijran der geleerden» noemde, eene benaming, meende Sarravius, welke niet van alle waarheid ontbloot, en zelfs, in zoo verre zij heerschzucht in Salmasius vooronderstelde, door zijne eigene woorden te regtvaardigen was ³⁾ — zou, vraag ik, deze heer Salmasius zijn gevoe-

1) Verg. nog *Ep. Sarravii* 274, p. 267; en, in hetzelfde werk, *Extrait des lettres franç. de M. Sarrau à M. de Saumaise*, p. 271.

2) *Ep. Sarravii*. 274, p. 267.

3) Zie de reeds vermelde verzameling der brieven van Sarravius, bladz. 269. Fabrot... *mandoit* (au Jeune Heins) *que son père étoit Eruditorum Princeps et Salmasius Eruditorum Tyrannus, parceque ce dernier les*

len omtrent de pausin en het geloof aan zijne beschuldiging tegen Busæus, misschien liever met eene soort van *Dictator's* magt aan de letterkundige wereld opgedrongen, dan zich voor dese in het openbaar daaromtrent verantwoord hebben? Ik onthoud mij van stellig antwoord, maar dit is, in allen gevalle, zeker, dat hij, na zoo veel groot- en kwaadsprekens, verplicht was tot eene openlijke bewijsvoering: die te hebben nagelaten, strekt hem tot schande. Tot schande, zeg ik; dit woord ergere niemand: ik meen het te kunnen verantwoorden. Men oordeele. Salmasius schatte, tegen het gevoelen der meeste deskundigen in, het werk van Blondel zeer laag; hij zou het wederleggen. Blondel gedroeg zich zeer gelaten. Zijne zedigheid in deze zaak vond meer dan ééne lofspraak in de brieven van Sarravius aan Salmasius. Toen hij vernam, dat dese laatste het historisch geschilpunt over de pausin Joanna wilde in behandeling nemen, stond hij hem zijne breedvoeriger latijnsche verhandeling toe (slechts zijne beknopter fransche zag destijds het licht), welke niet voor het publiek bestemd was, en waarvan het handschrift bij Sarravius berustte. «Indien Salmasius over mij zegeviert,» zoo luidde zijne waarlijk edele taal, «zal ik met hem over de dwaling zegevieren.»¹⁾ Salmasius nam, van zijnen

gourmande et les traite d'étrange sorte.... Pour la premiere partie elle (cette pensée) est ridicule. Pour la seconde il y a quelque chose qui approche du vraisemblable. Salmasius toonde zich hierover geraakt. Sarravius verantwoordt zich, in zijnen 274sten brief. Zijn geheugen is hem niet getrouw. Hij betwijfelt meer, dan hij naar waarheid kon. Maar zijn oordeel over Salmasius blijft hetzelfde; hij staaft het door diens eigene woorden: Vous vous plaignez que je dis que vous voulez dominer partout.... je ne sçai pas au vrai si ce sont mes termes: mais tant y a quand ce les seraient, je n'aurais pas peut-être trop mal rencontré. Je ne voi rien qui vous contente de deça, ni delà, et c'est ou je pourrais vous rendre vos paroles; que vous foulez tout aux pieds.... Pas un de ces Messieurs là n'a jetté aucune pierre en vôtre jardin, au contraire ils y ont planté des fleurs et vous en ont couronné la tête. Voilà la reconnaissance qu'ils en reçoivent. Il me semble que c'est vouloir dominer partout et abattre tout. Vos raisons vous semblent excellentes, et je ne nie pas qu'elles ne soient telles, que souvent elles ne portent coup. Mais le vent Borée n'abat pas toutes les tours contre lesquelles il souffle: et souvent apres avoir bien fait du bruit, il se trouve qu'il n'y a qu'une ardoise de cassée.

1) Zie epp. Sarravii 178, 274. In dezen laatsten zegt Sarravius tot Salmasius onder anderen: *Pour ce qui est du Livre de Monsr. Blondel, vous dites que je vous ai cent fois lavé. Ça n'avienne, mais comme vous le mettez bien bas, je tâche de ne le pas laisser tomber et je n'ai*

kant, dezelfde gematigdheid niet in acht; en, hetzij het herhalen zijner bedreiging Blondel verveelde, hetzij de toon, waarop dit geschiedde, hem schokte, althans deze geleerde, wien Sarravius de nederigheid zelve noemt, heeft den Goliath der letterkunde, Salmasius, meer dan eens tot eenen pennenstrijd uitgedaagd. Salmasius echter heeft, ofschoon hij deze uitdaging zelf uitgelokt had, er nooit aan beantwoord. Jo. Christ. baron de Boineburg, een tijdgenoot, die in de letterkunde der 17de eeuw met roem bekend is ¹⁾, verzekert dit stellig in zijne brieven aan Jo. Koenr. Dieterich, hoogleeraar te Giessen, en geeft, door zijne uitdrukkingen, duidelijk genoeg te kennen, dat Salmasius de zwakheid zijner zaak inzag, en, gelijk men het noemt, in zijne schulp kroop ²⁾. — Hoe zal men nu zulk een zwijgen betitelen? En meent gij, dat Salmasius, die gewoon was de geleerden, zoo als Sarravius het uitdrukt, *in virga ferrea*, met ijzeren roeden te kastijden, den uitdager onaangeraakt zoude gelaten hebben, indien hij zich in dit tweegevecht vertrouwd hadde?

Inderdaad, indien men de betoogen, welke zijne vrienden Maresius en Spanheim, na hem over dit punt gehoord te hebben, voor het bestaan der pausin en tot wederlegging van Blondel ter tafel hebben gebracht, tot maatstaf mag nemen, moet Salmasius in deze zaak nog niet ver zijn gevorderd geweest. In zijne nagelatene papieren had men toch billijk iets van zijnen geleerden arbeid en van zijne zegevierende uitkomsten mogen verwachten; maar misschien behoorde ook dit tot de vele handschriften, welke, toen de eeuwigheid met hare regtbank zich aan zijne stervende oogen begon te vertoonen,

jamaïs commencé. C'est vous Monsieur, qui me donnez avis qu'il étoit imprimé, et en même temps en faites un jugement désavantageux et menaciez d'écrire contre lui: ce que vous aviez si fort résolu, que cela a été cause que d'autres ont supprimé ce qu'ils avoient déjà fait sur cette matière. Voilà le commencement de l'histoire du fait. A tout cela je n'ai fait que parer: et comme vous abaissez ce bon personnage qui est l'humilité même, je l'ai relevé en termes de civilité quelquefois à la vérité, mais sans vous défier, ni vous prendre à partie qu'autant que vous le voudrez être.

1) *Acta Erudit.* Lips. 1704. p. 75,

2) *Et utut Salmasius, pro sua in Catholicos vehementia et rabie Blondellum se esse refutaturum, saepius minatus fuerit: postea tamen eum, saepe ab hoc provocatum, nunquam vel mutire ausum fuisse, et sic morte praesentum, veritatem ultra nequivisse stomachari.* — *Ib.* p. 77.

zijn geweten ten vure doemde, om de eer der groote mannen, wier zeer groote dwalingen hij er in wederlegde, te sparen ¹⁾. Moge hij den regter, die hem wachtte, in alles voldaan hebben! Ik wensch het hem van harte toe. Nogmaals, ik onthoud mij van alle oordeel over 's mans inzichten; en hetgeen ik uit zijn gedrag, in deze zaak, medegedeeld en, naar ik vertrouw, behoorlijk gestaafd heb, leide slechts tot deze gevolgtrekking: dat hij, bij rijper nadenken, het onbewijsbare zijner beweringen zelf inzag.

Zijn verhaal zelf omtrent het, aan Busaeus ten laste gelegde bedrog, bevat dan ook inderdaad in het oog vallende onwaarschijnlijkheden. Freher zou zich daarover beklaagd hebben — in eenen brief aan eenen vriend, en deze brief zou in eenige boekerijen gevonden worden ²⁾. Hoe onbepaald! Reeds was Freher, reeds was Velsler, reeds was Busaeus overleden; reeds was de Heidelberger bibliotheek vervoerd; het verhaalde feit kon slechts moeijelijk onderzocht worden; die brief van Freher had nu alles bewezen; maar waarom dan niet gezegd, aan wien dat schrijven gerigt was? Waarom ten minste de bibliotheken niet opgenoemd, waarin de brief berustte, en ook te vinden was? Of indien Salmasius het zich soms niet juist meer herinnerd of het misschien nooit juist geweten mogte hebben; waarom er niet naar onderzocht? Hij, die overal en met zoo vele geleerden bekend was, moest daartoe toch wel den weg hebben kunnen vinden; hij, wiens groote naam overal geëerbiedigd was, had gemakkelijk ten minste ééne dier *eenige* bibliotheken opgespoord en van het schrijven een afschrift bekomen. Er was hem toch ook aangelegen: die brief, trouwens, moest hem tot een aanzienlijk bestanddeel zijns betoogs tegen Blondel verstrekken; Sarravius immers raadde hem zeer oordeelkundig, dat hij zich vooral op bewijzen uit oude en gelijktijdige schrijvers, met name uit Anastasius, zou toeleggen ³⁾. Die brief moest ook het bewijs leveren, dat hij geen lasteraar was. In de brieven van Sarravius moest hij lezen, dat deze, zoo iemand, hem voor de waarheid dier beschuldiging aanspra-

1) *De Laudibus et vita Cl. Salmasii*, vóóran in *Salmasii epistolae per A. Clementium*, L. B. 1656, 4°, p. LIV.

2) Boeclerus bij den hoogl. K., bladz. 30, noot 29.

3) *Ep.* 178.

kelijk hield ¹⁾. Toch weet niemand uit zijnen mond na te verhalen, waar ter plaatse die brief te vinden was. De brief zou dan in *eenige* bibliotheken bewaard zijn geweest. Er schijnt dan toeh wel notitie van genomen te zijn. Waarom anders die brief in bibliotheken bewaard? Welk schrijver heeft er nogtans van gesproken? In welke briefwisseling tusschen geleerden vindt men er melding van? Wie heeft er ooit de Jezuiten mede beschaamd gemaakt?

Maar zoo als het door Blondel, volgens Bayle, insgelijks uit den mond van Salmasius geboekt is, en zeer wel overeenstemt met hetgeen ook Rivet van dezen laatsten vernam ²⁾, wordt het nog onwaarschijnlijker. Freher zou zich namelijk «in een *gedrukt* stuk, eene soort van *Manifest* (*par une espece de Manifeste imprimé*)», «in het openbaar», zegt Rivet, over het bedrog van Busaeus beklaagd hebben. Ik zal mij vergenoegen met hetgeen Bayle hier op aanmerkt. «Kwamen » allen overeen, om dit openbare beklag van Freher in het » vuur te werpen, en zelfs om er de herinnering van te ver- » liezen ³⁾? Hoe komt het, dat Salmasius, de eenige, die de » gave van vergetelheid niet gehad heeft, van dit bedrog slechts » in gesprekken met zijne vrienden gewaagde, en er nooit » eenige melding van maakte in de werken, die hij uitgaf.» Het antwoord kan kort zijn: de vervaarlijke Petavius, die insgelijks, in zijn *Rationarium temporum*, de pausin eene fabel had genoemd, leefde nog tot in 1652. — Een en ander maakt het mij meer dan waarschijnlijk, dat in deze zaak het geheugen van Salmasius niet getrouw was, en dat hij het ten dezen misschien zelf niet genoeg vertrouwde, om

1) Extrait des lettr. franç... que vous mettiez la vie de la Papesse entre Léon et Benoît d'ou vous prétendez que les Jesuites l'ont arrachée.

2) Blondel noemt, in het reeds aangehaalde *Extrait de sa lettre à son frère*, zijnen zegsman niet, maar Bayle voegt er (art. *Papesse*, *Rém.* A) deze aanmerking bij: *C'est de Saumaise que Blondel a voulu parler comme Colomiés, Melang. histor. p. 55, 56 l'a observé.* — Rivet schreef op zijn Mentzer exemplaar van den *Anastasius: De qua fraude conquestum fuisse publice Freherum, testatus mihi idem Salmasius.*

3) Wie weet of de hoogl. K., in een volgend deel van zijn *Archief*, ons het nog nooit gekende stuk van Freher niet mededeelde uit het *Politisches Journal* van Baron C. Dirckinck-Holmfeld, of welke de fabriek moge geweest zijn, waar de valsche *Allocutie* van *Reverendiss. Pater Roothaan* zoo kunstig gesmeed is. Een nader berigt, dat men het ongeradeu oordeelt, de bewijzen van echtheid aan het publiek mede te deelen, maakt veel goed.

zijn verhaal en daarmede zich zelven aan de openlijke kritiek te wagen.

Maar deze misslag was de eenige en ook de grootste niet, welken het geheugen van Salmasius betrekkelijk deze voorgegevene gebeurtenis beging, en waardoor zijn getuigenis alle kritische waarde verliest. Om deze in de oogen zijner lezers te verheffen, schrijft de hoogl. K., bladz. 29, uit Boeclerus, die het zelf uit den eigen mond van Salmasius gehoord had ¹⁾, dat Salmasius «zich toen juist», — toen namelijk het «bijna ongelooflijk feit», d. i., de voorgegevene bedriegerij van Busaeus voorviel, — «ten gevalle der Bibliotheek, te Heidelberg ophield». Salmasius was dan op hetzelfde tijdstip, toen het bedrog ontdekt werd, en naar het verhaal van Boeclerus te oordeelen, niet weinig opspraak maakte, niet alleen te Heidelberg, maar zelfs in de bibliotheek aldaar met zijne letterkundige studiën bezig; hij had dus «het *Corpus delicti*», ik bedoel, met den hoogl. K., «de beide H. SS. en de beide Heidelberger exemplaren van den *Anastasius*», voor oogen. Is er wel bevoegder getuige te vinden? — Ik geloof echter, dat hier eene misrekening plaats vindt. Men zal zich herinneren, dat de tijd, welken de hoogleeraar bedoelt, het jaar 1602, dat namelijk der Mentzer uitgave van den *Anastasius* is. Zeker is het nu, dat Salmasius voor het eerst zijnen *Florus* uitgaf in 1609 ²⁾. Zeker is het insgelijks, dat hij, immers dit schrijft hij zelf aan Fred. Gronovius, destijds nauwelijks vijftien jaren oud was ³⁾. Hoe oud was Sal-

1) Boeclerus berigt, in *Comment. de rebus Sec. IX et X*, p. 118, het volgende: *Ajebat (Salmasius) se Heidelbergae agente et incomparabili isti Bibliothecae operam dante, factum esse, ut Moguntini, Anastasium Bibliothecarium edituri, duos codices M. SS. a Serenissimo Electore peterent acciperentque. Quibus remissis adjuncta fuisse aliquot exempla novae editionis, in quibus Historia Joannis foeminae ex M. SS. bona fide expressa erat. Id cum aliqui mirarentur, apud coeteros ortam suspicionem dedisse occasionem, ut et in cetera exempla per officinas Bibliopolarum inquireretur; tum fraudem manifestam fuisse; dum omnia deprehendebantur in omnibus, quae paucis inserta diximus.* — Aanh. des hoogl. K., n. 30.

2) *De Laudibus et vita Cl. Salmasii*, vóóran in *Cl. Salmasii epistolae*, per Ant. Clementium Lugd. Bat. 1656. 4°. p. XXVII, LXIV.

3) *Salmasii ep. CXI ad Fr. Gronov. Scio me auctorem illum (Florum) olim in Germania curasse edendum, cum vix quindecim annorum essem. Praeter mea errata tot alia de suo accumularunt operae, ut foetum illum nunquam pro meo agnoverim. Habeo tamen ad editionem paratum elegun-*

masius dan *zeven* jaren vroeger? Waarlijk, een voorspoedig kind!

Verre van mij deze onnaauwkeurigheid op rekening van den hoogl. K. te stellen. Z. H. G.'s «naauwkeurig onderzoek», hetwelk «een stelsel van bedrog en leugen voor zijne oogen ontwikkelde», heeft zich zoo ver niet uitgestrekt. Hij schreef — en, na de eigene erkenning van «onkunde aan toenmalige personen of zaken», is het den hoogleeraar te vergeven, hij schreef zonder erg het verhaal van Salmasius zelven, uit Boeclerus na. Salmasius zelf heeft het zoo verhaald; hij is daarvoor aansprakelijk. Niet alleen verzekert Spanheim, p. 292, dat Salmasius, die hem de geschiedenis van dit bedrog eigenmondig medegedeeld heeft, juist toen het voorviel, te Heidelberg verbleef: *Testis denique Heidelbergae tum agens Claudius Salmasius, qui omnem hanc fraudem solitus fuit amicis commemorare, et mihi ipsi olim...*; maar Boeclerus verhaalt het in woorden, die allen twijfel benemen. Ik zal ze hier, naar de latijnsche aanhaling, welke ik zoo even uit den hoogl. K. afschreef, vertaald mededeelen. «Hij (Salmasius) »zeide, dat, toen hij zich te Heidelberg ophield en deze boe- »kerij zonder weërge vlijtig raadpleegde, de Mentzers, die »Anastasius den Bibliothecaris uitgeven zouden, twee H. SS. »van den Allergestengsten keurvorst verzochten en verkre- »gen». Salmasius verzekerde alzoo, dat hij reeds tijdens de voorbereidingen, welke de Mentzer uitgevers voor hunne onderneming maakten, dat is reeds in 1601, te Heidelberg, in de bibliotheek, aan zijnen letterkundigen arbeid was.

Hoe is het mogelijk! Wist dan Salmasius niet meer, dat hij destijds ter naauwernood of nog niet *acht* jaren oud en nog in het ouderlijk huis, onder de opleiding zijns vaders was? Herinnerde hij zich niet meer, dat hij niet vóór September van 1606, naar Heidelberg reisde? De omstandigheid, dat hij toen, niet, gelijk zijn vader wilde, eerst nog in het ouderlijk huis terug kwam, maar in gezelschap van kooplieden, die naar de Frankforter mis trokken, regtstreeks uit Parijs naar Duitschland toog, moest zijn geheugen toch ondersteund hebben. Had hij ook vergeten, dat het hem zoo veel moeite gekost had, om te Heidelberg te mogen gaan studeren? dat

tissimum illum auctorem: qui ubi prodierit, ostendet quid intersit inter puerilia rudimenta et maturioris aetatis curam.

hij het verlof daartoe van zijnen vader had afgedwongen? dat deze het hem eindelijk toestond, maar met de woorden: «Om u te toonen, dat ik toegevender vader ben, dan gij een gehoorzame zoon»¹⁾? woorden, dunkt mij, die in een kinderhart eenen onuitwischbaren indruk moesten nalaten! Waren al die gebeurtenissen der jeugd, welke voor ieder gewoon mensch onvergetelijk zijn, aan het zoo buitengewone geheugen van Salmasius ontvloden? Of bedacht hij dan niet, dat dit alles lang na zijn achtste jaar was voorgevallen? Maar hoe kan hij zich als ooggetuige opgeven eener gebeurtenis, welke hij bij geene mogelijkheid kan hebben bijgewoond? — Wie ziet niet, welke vervaarlijke gevolgtrekking ik hier tegen de goede trouw van Salmasius zou kunnen maken; maar ik onthoud mij: voor mijn betoog is het, trouwens, genoeg, dat men zich in deze zaak, op het betrekkelijk slecht geheugen en dus ook op het verhaal van Salmasius volstrekt niet kan verlaten; en dienvolgens moet het bericht der Mentzer uitgevers, dat de H. SS., van Freher te laat kwamen, om in den tekst zelve van den *Anastasius* gebruikt te worden, allezins de voorkeur verdienen; ook neemt mijne, daaruit afgeleide bewering, dat de Mentzer uitgevers niet om die H. SS. schijnen verzoocht, veel minder die verlagende belofte van goede trouw gegeven te hebben, — in waarschijnlijkheid eer toe, dan af.

Maar het geheugen van Salmasius heeft zich nog aan eene andere vergetelheid, ja, aan eene tegenspraak schuldig gemaakt, welke niet minder onze aandacht verdient. Een ieder zal ligtelijk beseffen, van hoeveel belang het voor deze zaak was, te mogen weten, hoe het bericht over de pausin in het Heidelbergse H. S. luidde. Van een' geleerde nu, die als ooggetuige sprak, die dus moest gedacht worden, in de algemeene verontwaardiging over dit schandelijk bedrog gedeeld te hebben, wiens aandacht derhalve onwederstaanbaar ook op den inhoud der veel besprokene levensschets moest zijn gevestigd geweest; van een' geleerde, wiens geheugen daarenboven voor een wonder te boek stond, mogt men dan ook billijk de mededeeling daarvan verwachten, zelfs vorderen. Zijne onkunde

1) *Allez donc, je vous veux monstrer en cela que je suis plus indulgent Père, que vous n'etes obéissant Fils. — De Laud. et Vita Cl. Salmasii p. XXI. Verg. p. XXII.*

van iets, hetwelk hier een waar bestanddeel der zaak is, zou alleen genoeg zijn geweest, om zijn verhaal in verdenking te brengen. Salmasius wilde dan ook weten, wat het Heidelberger H. S. nopens de pausin Joanna berigtte; maar, tot sterker overtuiging, dat zijn verhaal in kwestie geen geloof verdient, — hij sprak zich bijster tegen. Ik beroep mij op het getuigenis van schrijvers, die het uit 'smans eigen' mond vernamen en het in dier voege mededeelen, dat zij zijn gezegde zich blijkbaar nog helder herinnerden, dat zij er gewigt aan hechtten en er hunne aandacht op gevestigd hadden: zij vermelden het, trouwens, niet als eene gevolgtrekking, welke zij zelve uit de woorden van hunnen zegsman afgeleid hebben, maar onder den uitdrukkelijken en, volgens hunne meening, hoogsten waarborg: «Salmasius voegde er bij.» De bedoelde schrijvers zijn Boeclerus en Spanheim. Aan den eerste zeide Salmasius, dat, in dit H. S., het berigt stond met dezelfde woorden, waarin naderhand Marianus Scotus het mededeelde¹⁾. Behalve om de genoemde redenen, kon en mogt zich Salmasius hierin ook daarom niet vergissen, omdat het berigt in Marianus Scotus zoo uiterst kort, zoo eenvoudig is, gelijk ook de hoogleeraar K. dit zelf heeft opgemerkt. Desniettegenstaande zeide Salmasius tot Spanheim, dat hij zich overtuigd hield, dat Marianus Sc. zijn berigt uit Anastasius afgeschreven heeft — (niet woordelijk maar) bij wijze van verkorting²⁾. Kan dit zamenstaan?

1) Boecleri *Comment. de reb. Sec. IX et X. Addebat* (Salmasius) *verba Mariani Scoti (nam is nunc post deperditam aut vitiatam illam Anastasii scripturam antiquissimus rei auctor) religiose ex Anastasio descripta, id est, ipsissima Anastasii verba fuisse.* — Welke woorden van (de kronijk van) Marianus Sc. bedoelde Salmasius, die der *verminkte* uitgave, of de *ingelaschte* van het Frankforter H. S.? — Ik wil hier de aanmerking bijvoegen, dat de hoogl. K. deze woorden in zijne aanhaling van Boeclerus weglaat en er een -- voor in de plaats stelt, en dan iets verder, in noot 30, bladz. 35, uitdrukkelijk zegt: «Hoedanig dit *vita* (Joanna in den Heidelberger Codex) geweest zij, weten wij *niet*». Reeds gaf Sagittarius, in zijne *Introd. in H. E. P. 677*, het voorbeeld van die uittaling. Spanheim, die Boeclerus citeert, schijnt deze woorden insgelijks te hebben voorbij gezien. Op deze wijze wordt het ook den opmerkzaamsten lezer onmogelijk, de zaak in een toereikend geheel te overzien. Een schrijver, die, zoo als de hoogl. K., den mond vol heeft van «gewetenloose kritiek» en meer zulke beschuldigingen, moest zelf voorzigtiger zijn.

2) Spanheim *de Papa Foem. p. 293. Neque id modo asserat* (Salmasius) *Princeps Eruditorum, sed et auctoritatem vetustatenuque ejus M. S. qui*

Kan iets eene verkorting of een uittreksel en een woordelijk afschrift tevens zijn?

Er is nog meer. Salmasius was met de bibliotheek van Heidelberg overbekend ¹⁾. Maar zou hij dan niet geweten hebben, dat zij het authentieke H. S. van *Marianus Scotus* bevatte; dat H. S. namelijk, hetwelk ons thans, onder den naam van den Paltsisch-Vaticaanischen *Codex*, door Bethmann is beschreven geworden? Zou de overlevering aangaande zijne kritische waarde, in het letterlievend Heidelberg zijn verloren gegaan? 't Is moeijelijk aan te nemen. Zou Salmasius dien *Codex* dan nooit in handen hebben genomen, om zich over de echtheid of onechtheid der betwiste plaats aangaande de pausin te overtuigen? Hoe komt het toch, dat hij nog altijd bleef beweren, dat *Marianus* werkelijk de schrijver was van dit ingeschoven berigt ²⁾?

Dit zal, vertrouwd ik, genoeg zijn, om ieder onpartijdig beoordeelaar te doen besluiten, welke waarde het verhaal van Salmasius verdient. Ik geloof echter zijne beschuldiging nog volkomener te kunnen vernietigen, door een getuigenis aan te brengen voor het tegendeel, in zoo verre dit voor eene zaak, welke niet bestaat, geschieden kan. Ik zou kunnen aanmerken, dat de herdruk van de kerkelijke geschiedenis, gewoonlijk die der *Centuriatores Magdeburgenses* genoemd, welke herdruk in 1624 te Bazel is uitgegeven, onder toezigt van Lodew. Lucius, hoogleeraar aldaar, nog even gelijk de eerste uitgave van dat werk, Anastasius niet onder de berigtgevers der pausin optelt, maar integendeel uitdrukkelijk zegt, dat het *Liber Pontificalis* geene melding van haar maakt ³⁾; doch men zou mij misschien tegenstellen, dat Lucius zich niet op verbeteringen of aantekeningen heeft toegelegd. Ik zal daarom een' ander' laten spreken: te weten Koenraad Deck-

in versandis M. SS. regnum obtinuit, adjecitque sibi esse persuasum, Marianum Scotum descripsisse compendio sua ex dicto Anastasio, indeque sua Martinum Polonium, sed pluribus.

1) ... licet omnes forulos pluteosque bibliothecae Palatinae per multos annos Heidelbergae commoratus excusserit, legerit, excrisperit. Zoo schrijft Labbe over Salmasius (*Cenotaph. Pap. evers. in Collect. Conc. T. VIII, col. 193*).

2) Hoe komt het, dat de andere voorstanders der pausin vóór 1622, bij hun beroep op *Marianus*, nooit van dit H. S. repten? Dit getuigt zekerlijk niet voor de zorgvuldigheid huns onderzoeks.

3) *Centur. IX, cap. X, col. 286.*

her. Deze schrijver woonde te Heidelberg; hij was er leeraar aan het collegie, *Sapientia* genaamd. Hij schreef als zoodanig zijne verhandeling *de Papissa Romana*¹⁾, welke hij te Openheim uitgaf, in 1612, toen namelijk de Heidelberger bibliotheek nog in vollen bloei was. Vóóraan in dit zijn betoog van de regering eener vrouw op den Roomschen Stoel, beschouwt hij zijn onderwerp uit een polemisch oogpunt, en beweert, «dat de waarheid dezer gebeurtenis den grondslag »zelven der Roomsche Hierarchie omverwerpt. Dit is dan ook »de reden,» zegt hij, «dat de Jezuiten, die, reeds van hunne »opkomst af, al hunne geestvermogens en geleerdheid, aan »de verdediging dier Hierarchie toegewijd hebben, het van »groot belang oordeelden, de waarheid dezer gebeurtenis te »onderdrukken en haar onder de verdichtsels en fabelen te »verwijzen. Maar hoeveel geloof deze dienaars van den An- »tichrist verdienen, hebben reeds zeer vele mannen van uit- »stekende godsvrucht en geleerdheid, overvloedig aangetoond, »daar zij, uit blakenden ijver voor de eer van Christus en »uit liefde voor de waarheid, zich met kracht tegen hunne »afschuwelijke bedriegerijen en leugens verzetteden, en de »waarheid dezer gebeurtenis, door de eensluidende overleve- »ring van zoo vele beroemde en godsdienstige schrijvers, staaf- »den. Toch houden zij (de Jezuiten) niet op, nieuwe drog- »redenen bijeen te zoeken en te brengen, om de waar- »heid van dat kramen eener pausin (*pontificalis hujus puer- »perii*) te verdonkeren en omver te stooten. Zullen wij nu deze »bedriegelijke onderdrukking der waarheid verdragen? 't Is »onze pligt, aan de bedriegerijen en kunstgrepen dier menschen »eenen moedigen en standvastigen tegenstand te bieden» (p. 395, 396).

Zou deze schrijver het nieuwe Jezuiten-bedrog, aan Busaeus ten laste gelegd, wel verzwegen hebben, indien hij er kennis van hadde gedragen? En toch was hij, wegens zijne geleerde betrekking in Heidelberg zelf, waar het *corpus delicti* in de openbare boekerij bewaard moet zijn geworden, waar het bedrog, zoo als Salmasius aan Boeclerus verhaalde, door verscheidene geleerden ontdekt, en dus niet zonder opspraak kan gebleven, maar onder de mannen van het vak algemeen

1) Het boek bevat nog eene verhandeling eens anderen schrijvers en heet daarom: *de Papa Romano et de Papissa Romana*.

moet bekend geworden zijn; — door zijne geleerde betrekking in Heidelberg, alwaar hij daarenboven Freher, die zich over dat bedrog, door middel zijner pen, beklaagd zou hebben, persoonlijk moet hebben gekend, was, meen ik, Deckher in de beste gelegenheid, dat bedrog te weten te komen. En evenwel is er in geheel zijn werk niet alleen, gelijk Bayle reeds opmerkt, geen woord van te vinden; maar hij doet ons regtstreeks tot het tegendeel besluiten.

Niet alleen noemt hij, bladz. 399, *Ranulphus Flaviacensis*, over wien reeds gehandeld is, den eersten of oudsten schrijver, die van de pausin Joanna zou gewaagd hebben; maar, op bladz. 447, geeft hij uitdrukkelijk toe, dat Anastasius over haar *swijgt*. Is nu deze bekentenis van Deckher, welke, toen hij dit schreef, niet als *kind* of *jongeling*, maar als *leeraar* in Heidelberg was, niet een zeker bewijs, dat, toen Freher zelf daàr nog leefde en de bedriegelijke exemplaren in de Heidelberger bibliotheek nog te zien en ook met de bewuste H. SS. te vergelijken moesten zijn, van dat geheele verhaal van Salmasius, in Heidelberg zelf, niets bekend was? Ik vind er daarenboven nog eene andere tegenspraak tegen de beweringen van Salmasius in opgesloten. Deckher moest namelijk, om er over te schrijven, de historische bewijzen voor zijn onderwerp opzettelijk bestuderen. Kunnen hem de beroemde Heidelberger H. SS. van het *Liber Pontificalis* onbekend zijn geweest? En zou hij zoo gaaf toegestemd hebben, dat dit *Liber Pontificalis* of Anastasius over de pausin *swijgt*, indien er in een dier twee oude H. SS. iets over haar ware te vinden geweest? Ik geloof het niet, en laat mij na zulke bewijzen voor het tegendeel, door het eenige, niet zamenhangend verhaal van Salmasius niet overtuigen, dat in een dier Heidelberger H. SS. de pausin Joanna vermeld stond. — Men oordeele nu over deze mijne gevolgtrekking. Ik houd de Mentzer Jezuiten voor onschuldig; het verhaal van Salmasius bezit, in mijn oog, zelfs geen schijn van waarheid: want het, in *bijzondere* gesprekken, ten laste gelegde bedrog is niet alleen strijdig met de *openbare* woorden en getuigenissen der Mentzer uitgevers van den *Anastasius*, maar het is ook al te *plomp* en vernietigt zich zelf; het daarvoor opgegevene bewijsstuk van Freher is *spoorloos onbekend*; en het, volstrekt op *zich zelf staande*, duidelijke kenmerken van *onwaarheid* dragende, door Deckher's toestemming aangaande Anasta-

sius, en door zijn zwijgen over dit bedrog, men mag zeggen, gelogenstrafte verhaal van Salmasius heeft geen kritisch gezag genoeg, om een zoo ongelooflijk en onzedelijk feit te doen aannemen.

§ 39. *De nieuwe uitlegging van den hoogl. K., strekkende, om het, door Z. H. G. «ongelooflijk» gekeurde verhaal van Salmasius, geloofelijk te maken.*

De hoogl. K. zelf neemt de zaak niet geheel onvoorwaardelijk aan. Naar het mij voorkomt, spreekt Z. H. G. het verhaal van zijnen Salmasius eigenlijk gezegd tegen. Evenwel, de Mentzer Jezuiten moeten bedriegers blijven. Zie hier hoe Z. H. G., op het einde der noot 30, bladz. 35, zich uitdrukt: «Uit het » medegedeelde¹⁾ schijnen wij alzo te mogen opmaken, dat » het bedriegelijke feit » (met de Mentzer uitgave van den *Anastasius*) « werkelijk heeft plaats gehad. Evenwel niet op die » barre, plumpe en ongelooflijke wijze, welke de verhalen » deswegens, bij eene oppervlakkige beschouwing, schijnen te » kennen te geven; maar op eene wijze, welke, meer samen- » gesteld en ingewikkeld, zoo wel de bedrogene heeft moeten » belemmeren, als zij de sluwe bedriegers buiten schoot liet. » — Men ziet, de hoogl. K. vindt het bedrog, zoo als het verhaald wordt, onwaarschijnlijk, «ongelooflijk;» hij wil er eene andere gedaante, eene gedaante zijner ontdekking aan geven. Maar waar blijft dan het gezag van Salmasius, den, volgens Z. H. G. zelve, zoo bevoegden en geloofwaardigen getuige? Dan moet Z. H. G. immers toegeven, dat zijn Salmasius onwaarheid verhaalde — ten laste van eens anders eer en goeden naam. De hoogleeraar meent, deze onaangename gevolgtrekking te ontduiken door de woorden: «welke de *verhalen* deswegens, bij eene *oppervolkkige beschouwing*, schijnen te kennen te geven». Derhalve, niet Salmasius, maar de *verhalen* deswegens hebben ongelijk; of liever (het klinkt trouwens wat oneerbiedig, en de tegenspraak zou nog te zichtbaar zijn), zij *schijnen* ongelijk te hebben: die «barre, plumpe en ongelooflijke wijze», waarop het bedrog der Mentzer Jezuiten of van Busaeus zou

1) De aanvang dezer aangehaalde woorden doet begrijpen, dat zij de slotsom bevatten eener voorafgaande redenering. Over dit voorafgaande handel ik straks.

plaats gehad hebben, is niet de ware zin der verhalen, maar slechts de (barre, plumpe?) opvatting eener *oppervlakkige beschouwing*. Laat ons zien. Welke *verhalen* bedoelt de hoogl. K.? Bij mogelijkheid geene andere, dan de verhalen diergenen, van wie Z. H. G., op bladz. 29, zelf schrijft, «en het getuigenis van beiden (Marquardus Freherus en Salmasius) is, gewaarborgd door mannen, als J. H. Boeclerus, »S. Maresius, Fr. Spanheim, A. Rivetus en anderen, op »meer dan ééne wijze, voor de nakomelingschap bewaard ge»bleven.» Trouwenis, slechts uit dezer verhalen was men tot dus verre het vermelde bedrog te weten gekomen. Maar al die mannen beroepen zich op het eigenmondig verhaal van Salmasius, hetwelk zij «waarborgen», en op dat alleen; hunne mededeelingen zijn alzoo niets anders, dan even zoo vele echo's van het verhaal van Salmasius. Wanneer dan de hoogl. K. deze verhalen ter zijde geschoven wil hebben, stelt hij dan daarmede niet het getuigenis, het gezag en de geloofwaardigheid ten dezen van Salmasius zelve in de schaduw? Er wordt dan nog eene andere verzachting bijgevoegd. Die verhalen *schijnen* slechts «die barre, plumpe en ongelooflijke wijze» van het bedrog te kennen te geven. Men zou nog kunnen vragen, of dan «mannen, als Boeclerus» enz., die het getuigenis van Salmasius zelf aanhoorden, en «waarborgen», dit niet behoorlijk begrepen en medegedeeld hebben? maar neen; op de getrouwheid hunner mededeelingen valt geene aanmerking; dat hunne verhalen dat «ongelooflijke *schijnen* te kennen te geven», komt daar van daan, dat men ze niet grondig genoeg, maar *oppervlakkig* beschouwt, en alzoo niet tot den waren zin doordringt. — Ik noodig iedereen uit, om in de verhandeling des hoogl. K., noot 29, bladz. 30 en vv., de hierop betrekkelijke verhalen van Boeclerus en Rivetus te lezen, en om ook de aldaar aangegevene plaatsen van Maresius en Spanheim na te slaan, ten einde te oordeelen, of die schrijvers en hunne verhalen die «ongelooflijke wijze» van het bedrog slechts *schijnen* te kennen te geven, dan of zij dit *werkelijk* doen, en of zij het niet zoo *duidelijk* doen, dat men, zonder hunne woorden gewelddadig te verwringen, er geen' anderen zin aan geven kan.

Reeds heb ik, in den loop der vorige §. het verhaal van Boeclerus en Spanheim stuksgewijze medegedeeld, naar

dat het mij in de redenering te pas kwam. Ten overvloede wil ik, ten gerieve der lezers, die de verhandeling des hoogleeraars niet bij de hand hebben, het verhaal van Rivetus, waarop ik mij toch weldra zal moeten beroepen, vertalen en mededeelen. Rivetus had namelijk op zijn exemplaar der Mentzer uitgave van den *Anastasius* geschreven het volgende: «Cl. Salmasius heeft mij gezegd, dat Joanna, *de vrouw*, » door dezen zelfden Anastasius, onder de Pausen geplaatst » was in een H. S. van Freher. De Mentzer uitgevers erkennen » zelve, dat hun dit H. S. werd medegedeeld. Bij de teruggave » zonden zij tot denzelfden (Freher) twee gedrukte exemplaren, » waarin zij deze historie afgedrukt hebben; maar in al de » overige, gelijk ook in dit ons exemplaar, is zij (deze historie) » zonder of met voordacht weggelaten (*omissam aut rejectam*). » Dezelfde Salmasius heeft mij getuigd, dat Freher in het » openbaar over dit bedrog geklaagd heeft». Wat *schijnt* hier Rivetus te zeggen, of wat zegt hij *werkelijk*? Kan men zich omtrent den zin dezer woorden nog bedriegen? Maar in denzelfden zin en niet minder duidelijk spreken Boeclerus, Maresius, Spanheim, en ook Blondel; deze laatste, insgelijks bij den hoogl. K., t. a. p. Ja, wat meer is, Spanheim, die het zoo wel als Rivetus en de anderen, uit den mond van Salmasius zelve gehoord heeft, en die, indien zijne woorden iets beteekenen, hoofdzakelijk hetzelfde zegt, haalt, tot verdere staving zijner gezegden, de woorden van Rivetus uitdrukkelijk aan en beroept zich ook op Boeclerus. Heb ik ook vroeger (bladz. 276) niet medegedeeld, hoe Spanheim duidelijk te kennen geeft, dat de Jezuïten in den tekst zelve van hunne uitgave, achter het leven van Leo IV, het bericht van het Heidelberger H. S. weglieten, en er de woorden: *Hic a quibusdam* cet., voor in de plaats deden drukken? Kan men meer doorslaande bewijzen voor den waren zin dier verhalen verlangen? Maar de hoogl. K. zelf heeft, toen hij, ten betooge der «trouweloosheid en des bedrogs, waarvan de letterkundige » geschiedenis naauwlijks een tweede voorbeeld oplevert», op bladz. 28, het gedrag van Busaeus verhaalde (ik heb Z. H. G's woorden op bladz. 268 medegedeeld), geen' anderen zin in al die verhalen kunnen vinden, dan diengenen, welken hij nu *schijn* en *oppervlakkige* beschouwing noemt. — Met regt mogt ik dus zeggen, dat de hoogl. K. zijnen Salmasius tegenspreekt; doch te gelijk doet hij dit niet minder zich zelve.

De tegenspraak, waarin Z. H. G. valt, zal nog duidelijker uitkomen, wanneer men met het toegelichte einde der noot 30, het begin dierzelfde noot, op bladz. 32., vergelijkt. «Tegen het verhaal» (aangaande het bedrog van Busaeus of der Mentzer Jezuiten) «zoo als het voor ons ligt, kan inderdaad veel worden ingebracht, ook zulke bezwaren en onwaarschijnelijkheden, die, bij het ontbreken der oorspronkelijke bewijsstukken niet ligt kunnen worden opgelost. Labbeus» (in *Cenotaph. Papissae everso* p. 920 sqq) en daaruit Bayle» (Art. *Papesse*, Rémarque A.) hebben ze in overvloed opgesomd. Maar, mag men om enkele schijnbare moeilijkheden, die daarenboven, vooral uit de bijomstandigheden van het verhaal zijn afgeleid en die op onze onkunde aan toenmalige personen of zaken steunen, het berigt van geloofwaardige getuigen voor uit de lucht gegrepen aanmerken? Ik voor mij durf dit nog niet, al is mij ook de reden onbekend, waarom niet Salmasius of Freher zelf het heeft openbaar gemaakt, of waar anders de brief van den laatsten mag zijn heengekomen. Ik durf dit te minder, dewijl ik althans eenig spoor van het feit meen te hebben ontdekt». Reeds heb ik vroeger een en ander op hier voorkomende zinsneden aangemerkt. Het moet ongetwijfeld bevreemden, dat over moeilijkheden, «die op onze onkunde enz. steunen», over moeilijkheden, welke wij dus niet bevoegd zijn te beoordeelen, Z. H. G.'s oordeel echter niet uitblijft; maar dat de tegenbedenkingen van Labbe en Bayle, hier zonder eenig voorbehoud, «*schijnbare* moeilijkheden» genoemd worden. Waarom, dacht ik bij het lezen, lost de hoogleeraar die dan niet op¹⁾? Maar verwonderen zal men zich, dat Z. H. G. hier, in het begin der noot, tegen al die moeilijkheden in, «het berigt van geloofwaardige getuigen», die wij weldra zien, Salmasius en ook Freherus te zijn, en onder welke ook geene andere kunnen bedoeld zijn, — dat hij dus «het verhaal, zoo als het», door Salmasius verspreid, «voor ons ligt, niet voor uit de lucht gegrepen durft aanmerken», en dat hij, op het einde dezer noot, tot het besluit komt, dat ditzelfde verhaal en berigt onwaar is; dat namelijk de Jezuiten het bedriegelijke feit gepleegd

1) Maar indien hier dit: *schijnbaar* hetzelfde te kennen geeft, als het: *schijnen*, hetwelk wij zoo even gezien hebben, op *werkelijkheid* neder te komen, is het geen wonder, dat de wederlogging uitbleef.

hebben «niet op die barre, plompe en ongelooflijke wijze, welke » de verhalen deswegens» (uit den mond van Salmasius voortgekomen), «bij eene oppervlakkige beschouwing, schijnen (?) te » kennen te geven; maar op eene wijze, welke, meer zamenge- » steld en ingewikkeld, zoo wel de bedrogene heeft moeten » belemmeren, als zij de sluwe bedriegers buiten schoot liet.» — Zoo wordt er geredeneerd, om de Jezuiten en, met hen, de Roomsche Hierarchie tot «sluwe bedriegers» te maken!

't Is onbetwistbaar, dat Salmasius en de groote waarborgen van zijne gezegden het bedrog der Mentzer uitgevers in geen' anderen zin verhaald hebben, dan in welken de hoogl. K. het «bar, plomp en ongelooflijk» noemt. Men moet het dus, om de eer dier groote mannen, voor even onbetwistbaar houden, dat zij zich van dat «barre, plompe en ongelooflijke» overtuigd gevoelden; dat zij het, hoe plomp het dan ook ware, zóó en niet anders kenden, aannamen, en wenschten, ja, hoopten, dat het door anderen zou aangenomen en geloofd worden. Voorwaar, een aardig compliment, door den hoogl. K., aan de verstandelijke vermogens dier heeren toegebracht! Toch is, in 's hoogleeraars oog, Salmasius een «bevoegde en geloofwaardige getuige»; toch wil Z. H. G. op de waarborgen van Salmasius' getuigenis maar niets afgedongen hebben. Welnu, blijve dan onaangeroerd, wat zijne waarborgen eenparig verzekeren, met eigene ooren uit zijnen mond gehoord te hebben. — Ja, maar 't is te «bar», 't is te «plomp», 't is «ongelooflijk.» — Laat het zijn; zoo te grooter schande voor de Jezuiten. Of, zijn de Jezuiten boven zulke «barre, plompe en ongelooflijke» wijze van bedrog verheven? zijn zij er te eerlijk of te sluw toe? en is het «bar en plomp», zoo'n «ongelooflijk» iets van hen te gelooven en te verspreiden? zeg dan aan het verhaal voor eeuwig vaarwel! maar met welk regt wordt er een nagel-nieuw van gemaakt? Indien toch de Mentzer Jezuiten niet *dat* bedrog hebben gepleegd, hetwelk Salmasius hun ten laste legde, dan mag men hen immers in deze zaak van geen ander beschuldigen.

De hoogleeraar meent, eenen middelweg te hebben gevonden. Het verhaal des ooggetuige is te «ongelooflijk», om aangenomen te worden; maar de ooggetuige is te geloofwaardig, dan dat men zijn bericht voor uit de lucht gegrepen durve aanmerken. Dat het met de Mentzer uitgave van den *Anastasi*us bedriegelijk is toegegaan, is derhalve als zeker op

den voorgrond gesteld; maar dat «ongelooflijke» bedrog, hetwelk de «geloofwaardige» ooggetuige verhaalt, is niet gepleegd; er is dus een ander bedreven. Welk dan? Zoodanig een, hetwelk veel fijner gesponnen was. Wie weet, wie verzekert dit? Eigenlijk niemand; maar de hoogl. K. — en wij hebben reeds in de voorrede tot dit werk gezien, hoe scherp zijn blik is, waar het de Jezuiten geldt — «meent, althans eenig spoor van » het feit te hebben ontdekt.»

Heeft de hoogl. K. overwogen, wat er toe noodig is, om deze zijne nieuwe, van Salmasius' getuigenis afwijkende ontdekking van het bedrog der Jezuiten geloofwaardig te maken? Daar hij nu dat feit, waarvan Salmasius zich ooggetuige noemde, als «ongelooflijk» verwerpt, verwerpt hij diens getuigenis zelf, en trekt hij zijne geloofwaardigheid ten dezen in twijfel. De hoogleeraar behoorde nu eerst en vóór alles zijne gronden op te geven, waarom hij desnietteenstaande voortgaat, de Mentzer uitgevers van bedrog te beschuldigen. Zoo maar dadelijk te vooronderstellen: hebben zij dit niet gedaan, dan zullen zij wel wat anders gedaan hebben, dit riekt wat al te sterk naar de fabel van den wolf en het lam. — De Jezuiten zijn er niets te goed toe. — Laat ons dan te goed en te braaf zijn, om het te zeggen en aan te nemen, zonder het zeker genoeg te weten en het te kunnen bewijzen. Op Salmasius alleen, die, ofschoon zich voor ooggetuige uitgevende, slechts een, zoo «ongelooflijk» bevonden verhaal wist mede te deelen, zal Z. H. G. zich naauwelijks meer kunnen beroepen. Thans is het dus zijne zaak, ons van elders te bewijzen, dat de Mentzer uitgevers werkelijk een bedrog, welk dan ook, gepleegd hebben; en daarna zal hij misschien kunnen doen aannemen, dat Salmasius, ofschoon ooggetuige, zich in de wijze, waarop het bedrog gepleegd is, bedrogen heeft, en dat het zich anders heeft toegedragen. Doch ook in dit geval blijft nog de vraag over, of dan die wijze van bedrog, welke hij, de hoogleeraar, meent ontdekt te hebben, aannemelijk zij.

Aan de eerste voorwaarde heeft Z. H. G. door niets voldaan. Hij heeft er zelfs geene poging toe aangewend. Salmasius, hoe dezes verhaal dan ook moge wezen, is en blijft zijn eenige steun, de eenige grond zijner beschuldiging, de eenige titel, waarop hij zich kan gerechtigd noemen, te blijven beweren, dat er met de Mentzer uitgave toch eenig bedrog moet gepleegd zijn, maar op eene andere wijze.

Ik kan naar mijne vorige § § verwijzen: dàar heb ik bewezen, dat Salinasius, nog om andere redenen, dan om de ongelooflijkheid van zijn verhaal, in deze zaak geen ontvankelijke getuige is; derhalve is alles, wat op dat gezag alleen steunt, even onhoudbaar; en dienvolgens kan, zoo lang de hoofdzak zelf niet eens waarschijnlijk is, de nieuwe uitlegging des hoogleeraars niet in aanmerking komen.

Maar tot dus verre heeft de hoogleeraar zijne beschuldigingen nog zoo weinig gestaafd; thans doet hij, wat wij steeds van hem verlangden: hij redeneert; wij moesten hem dus volgen. 't Is daarenboven in het belang onzer zaak, zijne redenering, indien wij kunnen, te wederleggen. Trouwens, wordt, nadat de hoogleeraar zelf en met regt, hetgeen Salmasius verhaalde, «bar, plomp en ongelooflijk» genoemd heeft, nu ook Z. H. G.'s nieuwe ontdekking niet minder ongelooflijk bevonden, dan kunnen wij ons te vaster overtuigd houden, dat er van het aangetijgde bedrog niets bestaat.

«In de genoemde *editio princeps*», zegt Z. H. G., in n. 30, bladz. 32 en v., «op de Leijdsche Bibliotheek voorhanden» (*Anastasio, S. R. E. Bibliothecarii, Historia de vitis Rom. Pontificum. Ex. Bibl. M. Velseri. Accessere variae lectiones, partim ex Codd. M. SS. Bibl. Vaticanae, partim ex Conci- lior. Tomis et Annal. Eccles. C. Baronii excerptas. Moguntiae in typographia J. Albinii, A°. 1602, 4°. in Bibl. Publ. Hist. N°. 195*), is van het gebruik van Heidelberger H. SS. geen spoor te ontdekken; en desniettemin, heeft de editie van Fabrotus (Parisiis 1649) daaruit, behalve de Opdragt en Voorrede, ook (p. 239—251) de *variae lectiones* der beide Heidelberger Codd. opgenomen, met het voorwoord der Meintzer uitgevers, van den volgenden inhoud:»

«Cum, Amice Lector, hujus Anastasiani operis editio jam ad finem decurrisset, nobis nihil tale sperantibus Moguntiam allatus est geminus Cod. M. S. Anastasio, quem utrumque Nob. et Clar. Vir D. M. Freherus, simulatque hunc auctorem praelio Moguntino subjectum cognovit, pro insigni sua humanitate nobis suppeditavit. Uterque sane pervetustus est, major alter in folium, alter minor, sed optimae notae in 4um explicatur. Major omnium Pontt. vitas, quas nunc in lucem damus, duabus exceptis, Benedictinim. III et Stephani VI, complexus est. Minor in Paulo P. qui Stephanum IV antecessit, historiam terminavit. Paucis diebus utrumque percurri-

»mus, et cum exemplari jam typis excuso contulimus, multas va-
 »rias lectiones, quae partim lucem, partim incrementum ad-
 »ferre possunt, summa festinatione descripsimus, ac majorem
 »quidem Cod. lit. A, minorem lit. B denotavimus, quem la-
 »borem n. tibi pergratum fore non ambigimus. Vale.» »

«Wij zien hieruit, dat de Meintzer uitgevers werkelijk Hei-
 »delbergische Codd. hebben gebruikt; maar tevens blijkt het,
 »dat er Exemplaren dier Meintzer uitgaaf, *met en sonder de*
 »*Lectiones variae* uit die Codices zijn publiek gemaakt. Of
 »hoe kan anders Fabrotus dezelve daaruit mededeelen? Het
 »bedriegelijke feit moet derhalve in het *al of niet* toevoegen
 »dier *variae lectiones* geschuld hebben. Maar de opgave der-
 »zelve zal oorspronkelijk wel eenigzins anders geweest zijn,
 »dan Fabrotus dezelve mededeelt; daar deze zich toch
 »zal gewacht hebben, de Meintzer uitgevers te compromit-
 »teren. Zoo als hij die geeft, behelst dezelve niets, dat op
 »het punt in quaestie licht werpt. Juist in den tekst der *vitas*
 »*Leonis IV en Nicolai I* is geen variant van eenig belang
 »medegedeeld. Bij de uiteenlopende verscheidenheid echter
 »van alle oude Codd. van den *Anastasius*, is deze opgave
 »van Fabrotus daarom zeer verdacht; vooral daar de va-
 »rianten dier Heidelberger Codd. overigens zeer belangrijk zijn,
 »en alzo het getuigenis van hoogen ouderdom en belangrijk-
 »heid, hetwelk aan dezelve door de gebruikers gegeven wordt,
 »bevestigen. Opmerkelijk is het ook, dat het *vita* Benedic-
 »*ti III* hier gezegd wordt te ontbreken. Was dit *vita* misschien
 »van dien aard, dat men het *vita* Joannae, hetwelk er ge-
 »wis in gestaan heeft, weglatende, ook het *vita* Benedicti
 »moest ignoreren? of kwam Joanna hier werkelijk voor on-
 »der den naam van Benedictus, gelijk Martinus Polonus,
 »volgens den tekst van Suffridus Petri («*Johannes An-*
 »*glicus, qui alibi legitur fuisse Benedictus III*»), getuigt, hier
 »en daar plaats te hebben? Dit laatste zou tot eene andere
 »ontknoping leiden. Doch wij durven deswegens niets bealis-
 »sen. — Dit is zeker, dat de Meintzer uitgevers in een' hoogst
 »belangrijken ouden Codex van den *Anastasius*, het *vita* Jo-
 »annae voor zich gehad hebben, maar dat zij van deszelfs
 »mededeeling zorgvuldig zich hebben onthouden. Hoedanig dit
 »*vita* geweest zij, weten wij niet. Maar zeker was het niet ge-
 »lijkvormig aan dat bij Martinus. Daartegen pleit de erken-
 »de hooge oudheid der Codd. En in dat geval zou men ook

»niet zoo zorgvuldig de mededeeling daarvan hebben terug-
»gehouden.»

«Uit het medegedeelde schijnen wij alzoo» enz., zie boven,
bladz. 296.

Alwie in de voorrede der Mentzer uitgave heeft opgemerkt, hoe de overhaastende boekhandel meer de aannaderende voorjaarsmarkt in het oog hield, dan voor de regten der kritiek bezorgd was; alwie vervolgens, in het voorwoord vóór de zoo even genoemde *variae lectiones*, ziet aangeteekend, dat de twee Heidelberger H. SS. te Mentz eerst aankwamen, toen het werk reeds geheel was afgedrukt, en dat er aan de vergelijking dier *Codices* met het reeds gedrukte werk slechts weinige dagen besteed zijn, waarschijnlijk omdat er niet meer aan konden besteed worden, — zal zonder moeite begrijpen, hoe de belang en haast hebbende boekhandelaar reeds verscheidene exemplaren zijner oplage kan en zal ingebonden en verzonden hebben, vóór dat de nakomende *variae lectiones* van de pers kwamen. Deze waren nu een bloot toevallig aanhangsel; noch in de voorrede noch in het werk zelf was er van gesproken; de drukvellen liepen geregeld en zonder stoornis door, zoodat het ontbreken dier *variae lectiones* volstrekt niet kon worden opgemerkt, en deze zelfs, om de volgorde der bladen niet te onderbreken, geheel achter aan, nog na den *Index alphabeticus* (ik meen mij voor zeker te herinneren, dat er zoodanige in gevonden wordt), moesten worden bijgebonden. Is het dan wel te verwonderen, dat er exemplaren *met* en *zonder* die *variae lectiones* verspreid zijn geworden? of dat latere binders zulk een ongewoon toevoegsel verwaarloosden? Dat zoo iets werkelijk heeft plaats gevonden, is, dunkt mij, niet te ontkennen. Ik grond deze meening op eene zakere dwaling van den anders zoo naauwkeurigen, en met dit werk zoo wel bekenden Franciscus Blanchinus. Trouwens, in den I Tomus zijner uitgave van het *Liber Pontificalis* (Romae, 1718), schrijft hij, pag. 2, de toevoeging dier *variae lectiones*, niet aan de Mentzer uitgevers, maar aan Fabrotus toe¹⁾. Denselven misslag begaat ook Emman. Schelestrate, in zijne *Dissert. de antiquis Rom. Pontificum Catalogis*, cap. V, 2²⁾.

1) Het opschrift dier *variae lectiones* heet bij Blanchinus: *Lectiones variae a Fabrotto additae extra marginem ex Codicibus Marquardi Freheri A. primo, B. secundo.*

2) Bij Blanchinus voornoemd, T. II, part. 1, pag. XLI.

't is onoplettend: zij hadden uit het voorwoord des beter kunnen en ook moeten onderrigt zijn; maar ik vertrouw, dat zij deze fout niet zouden hebben begaan, indien zij die *varias lectiones* in hunne exemplaren der Mentzer editie hadden aangetroffen. De kritiek mag er zich daarom geluk mede wenschen, dat Fabrotus die varianten tot een gemeen goed heeft gemaakt en misschien voor de vergetelheid gevrijwaard.

Ik zie waarlijk niet, met welk regt dit bestaan van exemplaren *met* en *sonder* die *varias lectiones*, juist aan bedrog moet worden toegeschreven. Laat ons onderzoeken, of het prisma van den hoogl. K. zuiverder en juistere zij. Z. H. G. wil, door dat bestaan van zoodanige exemplaren, het «ongelooflijke» verhaal van Salmasius geloofelijk maken. «Het bedriegelijke» feit, meent hij, heeft werkelijk plaats gehad. Evenwel niet op »die barre, plumpe en ongelooflijke wijze, welke de verhalen »deswegens, bij eene oppervlakkige beschouwing, schijnen te »kennen te geven; maar het bedriegelijke feit moet in het *al* »of *niet* toevoegen dier *varias lectiones* geschild hebben».

Er zal wel geene buitengewone scherpte van blik noodig zijn, om te ontdekken, dat de hoogl. K. de zaak geheel anders maakt, dan Salmasius die verhaald heeft. Dit is een berigt niet ophelderend, maar het *onwaar* maken, het vernietigen. Salmasius was dan toch waarlijk de man wel, om den tekst des boeks van de varianten, en het werk zelf van het aanhangsel te onderscheiden. Nergens is er evenwel het geringste spoor te ontdekken, dat hij van «*al* of *niet* toevoegen» dier *varias lectiones* gesproken heeft. Leest Boeclerus, leest Blondel, leest Spanheim, drie geleerden, die wel in staat waren Salmasius te begrijpen en zijne gezegden zuiver te herhalen; zij stemmen daarin overeen, dat de Mentzer uitgevers die Heidelberger H. SS. nog tijdig genoeg vóór hunne uitgave ontvingen, om er daarin, dat is, in den tekst zelven, gebruik van te maken, zoodat het door Fabrotus medegedeelde voorwoord hun verhaal volstrekt logenstraft. Dat het bedrog in het *al* of *niet* mededeelen dier varianten schuilde, doen zij geen van allen vermoeden. Spanheim zegt zelfs, dat «het leven van Joannes, de vrouw, in den Heidelberger *Codex*, na *Leo IV* stond, doch dat de Mentzer uitgevers besloten, het slechts in de, naar Heidelberg overgezondene exemplaren af te drukken, maar het in *al* de andere weg te laten en, onder het leven van *Leo*, met af-

»keuring te verwerpen, als zijnde het *door eenigen valschnlijk tusschengeschooven*¹⁾.» Verg. bl. 276. Dit wijst ons al te zigtbaar naar den *tekst* van het werk, dan dat de vooronderstelling des hoogl. K. met het verhaal van *Salmasius*, hetwelk, zoo als wij *Z. H. G.* zelve hoorden zeggen, door *Boeclerus* en ook door *Spanheim* gewaarborgd is, kan worden overeengebragt.

Er is nog meer tegen *Salmasius* verhaalde, dat het leven van *Joanna* alleen in die exemplaren stond afgedrukt, welke door de uitgevers naar *Heidelberg* werden gezonden. Doch «het *Corpus delicti*,» zoo schrijft de hoogl. K., bladz. 30 en v., «het *Corpus delicti*, ik bedoel de beide *H. SS.* en de beide »*Heidelberger Exemplaren* van den *Anastasius*, zijn, helaas! »kort daarop, bij de verovering en plundering van *Heidelberg* »onder *Tilly*, in 1622, met de overige schatten der al- »oude *Heidelbergsche Bibliotheek*, naar *Rome* weggesleept, »waar zij nog waarschijnlijk, maar achter het slot, zullen »aanwezig zijn.» Omtrent dit laatste ben ik gelukkig genoeg, *Z. H. G.* te kunnen verzekeren, dat zij er niet zijn. Ik heb er een voldoende onderzoek naar laten doen, ingevolge hetwelk ik mij overtuigd houd, dat er geen spoor van te vinden is; en de reden is eenvoudig deze, omdat zij er nooit geweest zijn. Het reeds vroeger door mij aangemerkt stilzwijgen van *Koenraad Deckher*, komt hier zeer wel mede overeen. Dit zij slechts in het voorbijgaan gezegd. De voorgegevene exemplaren, met het leven der *pausin* zijn dan, volgens den hoogl. K., met de twee *Codices*, in 1622 naar *Rome* overgebragt. Wie vraagt hier niet met mij: hoe kon dan, in de vooronderstelling, dat het bedriegelijke feit in het *al* of *niet* toevoegen der *variae lectiones* schuilde — hoe kon dan *Fabrotus* die mededeelen? Hoe kwam hij te *Parijs*, in 1649, aan een zoodanig exemplaar? De hoogl. K. had deze vraag wel mogen bedenken en die, al ware het slechts ten blijke zijner grondigheid geweest, voor zijne lezers oplossen.

Of *Z. H. G.* deze moeilijkheid gevoelde; moet ik natuurlijk onbeslist laten. Maar ééne zaak is onbetwistbaar; deze name-

1) *Nam Complexus fuit ille Codex Vitam quoque Johannis Foeminae, post Leonem IV. sed exprimendam iis demum Exemplaribus novae Editionis, quae una cum restitutione M. SS. misere (Moguntini) ad Palatinos, omittendam vero in omnibus reliquis, rejiciendum ad calcem Leonis IV. tanquam quas a quibusdam falso esset interjecta; — hoc Anastasii Codice Palatino non expresso. — De Papa Foem., p. 291.*

lijk, dat hij in het opsporen van het voorgegevene bedriegelijke feit, eenen stap maakt, die hem van den, door Salmasius reeds afgebakenden, weg geheel afbrengt. Hij komt tot eene gevolgtrekking, of drukt die althans uit in eene bewoording, welke met het verhaal van Salmasius misschien nog erger in strijd loopt, dan de reeds aangetoonde tegenspraak. De naar Heidelberg overgezondene exemplaren kunnen slechts zeer weinige in getal zijn geweest: Boeclerus spreekt van *eenige*; Blondel en Rivet bepalen het getal op *twee*, en deze laatste opgave volgt ook de hoogl. K. in zijne laatstelijk aangehaalde woorden van bladz. 30. Doch in de noot 30, waarin Z. H. G. zijne wijziging van Salmasius' verhaal voordraagt, drukt hij zich geheel anders uit. «...maar tevens blijkt het», zoo luiden zijne woorden, «dat er Exemplaren dier Meintzer »uitgaaf, *met* en *zonder* de *Lectiones variae* uit die Codices »zijn publiek gemaakt. Of hoe kon anders Fabrotus dezelve »daaruit mededeelen?» Wie dit met het verhaal der, volgens Z. H. G. zelve, op bladz. 29, «bevoegde en geloofwaardige getuigen, M. Freherus» (van wiens getuigenis geen woord of letter bekend is) «en Cl. Salmasius, hetwelk door mannen, als J. H. Boeclerus... A. Rivetus gewaarborgd is, »weet overeen te brengen, kan meer. Het: *er zijn Exemplaren*, schijnt niet bestemd, om slechts de weinige, of de twee bedriegelijke aan te duiden. Doch zeer vreemd klinkt hier: *er zijn Exemplaren* met en zonder de *lectiones variae* publiek gemaakt. En in het, aan *publiek* gemaakte exemplaren, *al* of *niet* toevoegen dier varianten, daarin moet nu, volgens Z. H. G., het bedriegelijke feit geschuld hebben. Is dit nu die «wijze, »welke, meer samenhangend en ingewikkeld, zoo wel de »bedrogenen heeft moeten belemmeren, als zij de sluwe bedriegers buiten schoot liet»? Maar indien er dan exemplaren *met* de *variae lectiones* zijn *publiek* gemaakt, waar blijft dan het bedrog? waar de sluwheid der bedriegers? waar hunne veiligheid? Hoe konden de bedrogenen er door belemmerd worden? Menigeen zal met mij denken, dat juist dat *publiek* maken de onhandige bedriegers *binnen* schoot moest brengen. Zou nu deze wijze van bedrog wel minder «bar, plomp en »ongelooflijk» zijn, dan die, welke door Salmasius verhaald en »doormannen als Boeclerus, Maresius, Spanheim, Rivetus», gewaarborgd is, en welke Z. H. G. meent te moeten achterstellen? De hier voorgeslagene verbetering is waarlijk niets

aannemelijker, dan het «ongelooflijk» gekeurde, en laat deze zaak derhalve gelijk zij was.

Intusschen ben ik ook van meening, dat er exemplaren *met* en *sonder* die *variae lectiones* zijn *publiek* gemaakt. Ook ik vraag met den hoogleeraar: «Hoe kon anders Fabrotus dezelve daaruit mededeelen?» Ik vind daarenboven niet, dat Fabrotus zich wegens die mededeeling der varianten uit de Heidelbergse *Codices* in het minste tracht te regtvaardigen. Het komt niet in hem op, dat men aan hare echtheid twijfelen zou of kon. Hij moet dus zijn exemplaar der Mentzer uitgaaf op eene zeer gewone wijze bekomen, en er zeker niet aan gedacht hebben, dat deze mededeeling bevreemding zou baren. Tegenwoordig zijn de exemplaren der Mentzer uitgaaf schaarscher geworden, maar in de 17de eeuw waren zij overvloediger, en uit dientijd vindt men nog eenige overblijfselen, welke ons het regt geven, te besluiten, dat het er ook niet aan exemplaren *met* die varianten ontbrak. Herinneren wij ons slechts wat Rivetus op zijn exemplaar der Mentzer uitgave aantekende ¹⁾. Hij schreef, dat de Mentzer uitgevers *selven erkennen*, het H. S. van Freher (uit Heidelberg) ontvangen te hebben; en dat de geschiedenis der pausin ook in dit zijn exemplaar ontbrak. Duidt dit niet aan, dat hij met het voorwoord der Mentzer uitgevers, hetwelk de *variae lectiones* uit de Heidelbergse H. SS. voorafgaat, bekend was; en moet men het niet daarvoor houden, dat hem het ontbreken daarvan in zijn exemplaar zou in het oog gevallen zijn, en hij het zoowel zou hebben aangeteekend, als hij het gemis der pausin in zijn exemplaar deed opmerken? Ook Spanheim doet ons denken, dat hij een exemplaar der Mentzer uitgave *met* de *variae lectiones* voor zich had, of dat hij er kende. Ook hij schrijft, dat de Mentzer uitgevers (zelven) van de twee Heidelbergse H. SS. gewag maken; hij haalt hierbij, in cursief letters, eenige woorden uit hun voorwoord aan; maar,

1) Ik heb op bladz. 298 eene vertaling zijner woorden gegeven; hier volgen zij in het oorspronkelijke. *Johannam Foeminam ab hoc ipso Anastasio inter Papas fuisse relatum in Exemplari M. S. Freheri, auctor mihi fuit Cl. Salmasius. Quod exemplar editoribus Moguntinis communicatum fuisse ipsi fatentur. Quod cum restituerent miserunt ad eundem duo exemplaria impressa, in quibus Historiam illam expresserant, in aliis omnibus omisam aut rejectam, ut in hoc nostro. De qua fraude conquestum fuisse publice Freherum, testatus mihi idem Salmasius.* — Bij den hoogl. K., bladz. 31, n. 29, uit Spanheim *de Papa Foem.* p. 292.

voegt hij er bij, zij verzwijgen hunnen list, waarmede zij en Freher en de letterkundige wereld bedrogen hebben¹⁾. Daarop verhaalt hij het zoogenaamde bedriegelijke feit, zoo als Salmasius het hem en anderen had medegedeeld. Indien nu Spanheim dit voorwoord en de daarop volgende *variae lectiones* slechts in de uitgave van Fabrotus gevonden, en ze in die van Mentz te vergeefs gezocht hadde, zou hij het onopgemerkt hebben gelaten? zou hij er integendeel geene bevestiging in gezien hebben van het bedrog der Jesuiten? Ik mag mij nog op Oudin beroepen. Hij is, in zijn *Comment. de Script.* T. II col. 359 sqq., met alle uitgaven van het *Liber Pontificalis* bekend; hij noemt, col. 361, de 3 H. SS., waarmede Fabrotus de uitgave van 1602 vergeleek, en be gaat niet den mislag, welken wij boven in Schelestrate en Blanchini opmerkten. Integendeel, op col. 368, weet hij zeer wel, dat de varianten uit de Heidelberger H. SS. tot de Mentzer uitgave van 1602 behooren, en zegt: «Joannes Busaeus doet over deze twee H. SS., waarvan hij in zijne uitgave, dewijl zij reeds afgedrukt was, geen gebruik had kunnen maken, het navolgende berigt aan den lezer de *variae lectiones* voorafgaan: *Cum, Amice Lector*»²⁾, enz., zie bladz. 302. Oudin, die bij die zelfde gelegenheid, ik durf niet zeggen voor de hoeveelste keer, zijne beschuldiging van bedrog tegen de Mentzer uitgave herhaalt, zou het er zekerlijk zoo niet bij gelaten hebben, hadde hij die varianten bloot in de uitgave

1) *Quarto, dum meminervnt iidem (Jesuitae editores) Codicis Palatini utriusque M. S. suppeditati a Marquardo Frehero V. Cl. quorum major omnium Pontificum Vitas quas nunc in lucem darent (exceptis duabus Benedicti III et Stephani VI.) complexus esset, idemque ex Freheri et Salsmasii oculati testimonio antiquitatis venerandae, premunt isti fraudem suam, qua et Frehero, et Orbi literato imposuerunt. Nam complexus fuit cet.*, zie boven, bladz. 306 n. — Spanheim, *de Papa Foem.* p. 291. Het hier onderscheiden gedrukte, staat bij Spanheim cursief: 't zijn woorden uit het voorwoord der Mentzer uitgevers, hetwelk de bewuste *variae lectiones* voorafgaat.

2) *In Bibliotheca Palatina Heidelbergensi, olim duo M. S. S. Codices extiterunt, qui cum aliis postea in Vaticanam bibliothecam transisse videntur. Quorum inscriptionem sub Damasi nomine dissimulavit et suppressit Jesuita Busaeus, quia editioni suae fraudulentae et mendaci Anastasii Bibliothecarii factae anno 1602 Moguntiae, contrariam arbitratus est. De his autem duobus M. SS. Codd. ante varias lectiones, ita loquitur ad Lectorem Joannes Busaeus, quibus in editione sua jam ad finem perducta, uti non potuit. «Cum, Amice Lector,» cet.*

van Fabrotus en tevens niet in de Mentzer uitgave zelve gevonden.

Ik ben daarom, met den hoogl. K., van gevoelen, dat er van de Mentzer uitgaaf exemplaren *met* en *sonder* de *variae lectiones* zijn publiek gemaakt; maar onze gevolgtrekkingen verschillen. Z. H. G. leidt er uit af: «Het bedriegelijke feit moet derhalve in het *al* of *niet* toevoegen dier *variae lectiones* geschild hebben.» In mijn oog echter, sluit dat *publiek* maken alle bedriegelijk opzet buiten. Dit is dan ook de reden, waarom ik de verbetering, door Z. H. G. voorgelagen, even ongelooft en onhoudbaar keur, als het verhaal van Salmasius zelf.

Dit zou echter kunnen zijn, dat Salmasius door het genoemde verschil der exemplaren van de Mentzer uitgave in de war gebracht is; dat zijne wijze van de Jezuiten te beoordeelen daar meer in gezocht heeft, dan er werkelijk in opgesloten lag. — Hoe nogtans deze zaak in zijn binnenste uitgedeid is tot een verhaal, zoo als hij, luidens de berigten zijner vrienden, er van gegeven heeft; hoe hij tot den waan gekomen is, dat hij er ooggetuige van was en dat het leven van Joanna in eendier H. SS. te lezen stond; hoe hij er toe kwam, dat hij ook wilde weten, hoe het luidde, enz. zal ik niet wagen uit te leggen.

Maar welaan, wij weten nu, uit der Mentzer uitgevers eigen getuigenis, dat zij Heidelberger H. SS. gehad hebben; de varianten, welke zij er uitgetrokken hebben, liggen voor ons. Het pleit over haren inhoud aangaande de pausin zal hierdoor uit te maken zijn. Men wete dan, dat zij er niet in vermeld staat. Wat nu? De hoogleeraar heeft zijn antwoord gereed. Waar een enkel kwaad vermoeden te kort schiet, vorme men slechts een tweede. «De opgave derzelve» (der varianten), zegt Z. H. G., «zal oorspronkelijk wel eenigzins anders geweest zijn, »dan Fabrotus dezelve mededeelt; daar deze zich toch »zal gewacht hebben, de Mentzer uitgevers te compromitteren.» Deze volzin heeft, logisch genomen, zoo wat de bewijskracht van het: «Naar ik gis»; «Misschien», des hoogleeraars Siegenbeek, waaromtrent in den tijd reeds genoeg is gezegd¹⁾, en ik mijne moeite thans sparen mag. Maar over

1) Zie den brief van Zijne Hoogw. C. R. A. van Bommel, Biss. van Luik aan den hoogl. M. Siegenbeek. 's Gravenh. 1840, bladz. 14 en v.; Eersten brief van F. J. van Vree aan M. Siegenb. Leiden 1841, bladz. 6 en v.; C. Broere,

de ongegrondheid dier gissing, moet ik nog eenige aanmerkingen laten volgen. Weinig dacht zeker Fabrotus, toen hij deze varianten deed herdrukken, dat, in onzen tijd, zijne goede trouw op zulk eene wijze zou worden in twijfel getrokken. Waarlijk deze geleerde en arbeidzame schrijver heeft anderen dank verdiend. Doch welke reden heeft dan toch de hoogleeraar, om hem zoo zwaar te verdenken? Er zijn, zoo als hij zelf erkent, exemplaren *met* en *sonder* die varianten publiek gemaakt. Welnu, dan is de kwade trouw van Fabrotus zeer gemakkelijk aan te toonen. Verdenk dus niet; maar treed met bewijzen op. Zoolang zulke bewijzen ontbreken, moet men immers op den voorgrond stellen, dat Fabrotus, zoo al niet door eigene gemoedelijkheid, dan toch door de vrees voor de, destijds zoo gemakkelijke ontdekking, van de hier vooronderstelde vervalsching of verminking terug moest schrikken. Wij zagen zoo even, hoe èn Rivet èn Spanheim èn Oudin met de varianten in kwestie, uit de Mentzer uitgave zelve, bekend moeten zijn geweest; en wie hunner heeft van deze kwade trouw van Fabrotus het geringste blijk ontdekt? wiens aanmerkingen doen, zelfs maar in de verte, aan zoo iets denken? Neen, indien deze opgave van varianten niet getrouw is, komt dit ten laste, niet van Fabrotus, maar der Mentzer uitgevers.

Maar, op grond van 'shoogleeraars redenering, is er hier ook tegen hen geene regtmatige verdenking te maken. De reden namelijk, waarom de opgave der varianten aan Z. H. G. verdacht voorkomt, is deze: «Juist in den tekst der *vitaes Leonis IV* en *Nicolai I* is geen variant van belang medege-deeld. Bij de uiteenlopende verscheidenheid echter van alle oude Codd. van den Anastasius, is deze opgave van Fabrotus daarom zeer verdacht; vooral daar de varianten der Heidelberger *Codices* overigens zeer belangrijk zijn.» De hoogl. K. schijnt in de kritiek ten aanzien van de H. SS. van het *Liber Pontificalis*, niet zeer bekend te zijn. Noch hier, noch elders onderscheidt hij de soorten van H. SS.; geen wonder dan, dat hij zich in hunne uiteenlopende verscheidenheid niet juist oriënteert. Hij schijnt ook de varianten, welke

de Br. van M. Sieg. aan Gr. v. Prinsterer toegelicht. 's Gravenh. 1840, bladz. 42; Brief van J. G. Wennekendonk aan M. Siegenb. Utrecht 1841, bladz. 8.

de andere H. SS. in de levens van Leo IV en Nicolaas I, opgeven, niet zeer aandachtig vergeleken te hebben. Anders toch zou hij gevonden hebben, dat juist in die levens, uiterst weinig varianten op den rand der Mentzer uitgave zijn opgeteekend, en dat ook de *Codex Thuanus* bij Fabrotus (Blanchinus noemt dien: *Codex Thuanus alter*), voor zoo verre deze reikt, als ook de *Codex Cavensis* bij Blanchinus, in dezelfde levens, evenmin eenige, althans voor de geschiedenis of jaartelling, belangrijke varianten opleveren. De eenige belangrijke variant in het leven van Nicolaas I, zou zelfs nog die van het Heidelberger H.S. A zijn. Terwijl de andere *Codices* dit leven eindigen met: *Apostoli*, voegt het Heidelberger H. S. er nog bij, dat de Apostolische stoel 9 jaren, 7 maanden en 19 dagen onbezet bleef¹⁾. In hoeverre dit bijvoegsel, hetwelk zoo zeer tegen de geschiedenis aandruischt, op de beoordeeling van de kritische waarde des H. S. invloed mag of moet hebben, laat ik aan de beslissing der deskundigen over. Wat hier ter zake doet, is, dat de, door Z. H. G. opgegevene reden, om niet te zeggen nietig is, dan toch veel te los staat, om er eenige gevoltrekkingen, laat staan een kwaad vermoeden op te bouwen.

Wij willen echter den hoogl. K. zijne vooronderstelling tegen de goede trouw van Fabrotus, indien hij er op gesteld is, wel schenken. Maar dan moeten wij hem opmerken, dat zij hem al meer en meer spoorbijster maakt. Trouwens, hij beweert, en, gelijk wij gezien hebben, naar waarheid, dat er exemplaren der Mentzer editie *met* en *sonder* de bewuste varianten zijn *publiek* gemaakt; en het bedriegelijke feit zal nu in het *al* of *niet* toevoegen dier varianten geschuld hebben. Dat de opgave dier varianten van den kant der Mentzer uitgevers ongetrouw zou geweest zijn, dit vermoedt Z. H. G. volstrekt niet. Integendeel, hij vooronderstelt, dat Fabrotus, indien hij die gelaten hadde, gelijk zij oorspronkelijk was, de Jezuiten zou gecompromitterd hebben. De Jezuiten moeten dus in de mededeeling dier varianten al *seer eerlijk* zijn geweest, en hebben daarenboven exemplaren *met* die eerlijk opgegevene varianten *publiek* gemaakt. Wat wil men meer, om de Jezuiten te regtvaardigen, om hen van bedrog vrij te ken-

1) *Et cessavit Episcopatus ejus annos 9, menses 7, dies 19.* -- Ex edit. Blanchini.

nen? Al het bedrog, indien er gepleegd is, valt nu immers op Fabrotus. Maar is dit het verhaal van Salmasius? Kan hij het bedoeld hebben? Onmogelijk; hij beschuldigt de Jezuiten, en deed dit, blijkens de woorden van Blondel, reeds sedert 1640, dat is, 9 jaren vóór de uitgave van Fabrotus. Toch heeft de hoogl. K. het er van gemaakt. Ziedaar dan het spoor zijner ontdekking!?

Van niet veel beter alooi is de achterdochtige vraag, welke de hoogleeraar, na zijae opmerking, dat in het Heidelbergser H. S. «het *vita Benedicti III* gezegd wordt te ontbreken,» laat volgen: «Was dit *vita* misschien van dien aard, dat men, het *vita Joannae*, hetwelk er gewis in gestaan heeft, weglatende, ook het *vita Benedicti* moest ignoreren? Of kwam Joanna hier werkelijk voor onder den naam van Benedictus, gelijk Martinus Polonus, volgens den tekst van Sufriidus Petri («Johannes *Anglicus*, qui alibi legitur fuisse Benedictus III») getuigt, hier en daar plaats te hebben.»? — Dat Z. H. G., in zijn mild vertrouwen, van meening is, dat het Heidelbergser H. S. het leven van Joanna bevatte, kan ik begrijpen en hem toegeven; maar hoe hij aan deze vraag kwam; hoe hij die aan zaakkundige lezers durfde voorstellen, is mij onverklaarbaar. Wat kan het kwaad vermoeden, wanneer het, hoe onbewezen ook, eenmaal in het binnenste heeft wortelen geschoten, iemands verstand benevelen! Alle, zonder uitzondering, alle H. SS. van het *Liber Pontificalis*, welke den Mentzer uitgevers, welke Fabrotus, welke Blanchinus, welke Muratori¹⁾ ten dienste stonden, alle uittreksels, welke men in de verzamelingen der conciliën vóór de eerste uitgave in 1602 en ook bij Baronius aantreft, spreken over de verheffing van Benedictus III tot Paus, in dier voege en in zulke bewoording, dat er aan geene pausin, welke zijne veorgangster zou geweest zijn, te denken is, maar dat hij de onmiddellijke opvolger van Leo IV moet zijn geweest. Hoe kon de hoogleeraar dan toch op de gedachte komen, dat dit eenige H. S., in strijd met alle andere, het leven van Benedictus III zóó zou verhaald hebben dat het met dat van Joanna, de pausin, in verband stond? Heeft

1) De vierde uitgave, welke er van het *Liber Pontificalis* bestaat, die van Vignolius, Rom. 1724-53, 3 voll. 4°, heb ik over Benedictus III niet kunnen vergelijken.

dan de geleerdheid der voorstanders der pausin, ooit of ergens een enkel dergelijk H. S. kunnen aanwijzen? Immers, neen. Of schrijft Z. H. G. aan den beroemden Salmasius, die, zoo als hij gelooft, het Heidelberger H. S. zelf heeft ingezien, niet zooveel oplettendheid toe, dat hij dat enge verband dier levens van Joanna en Benedictus zou hebben opgemerkt? Wij weten immers, dat Sarravius hem schreef, dat de *Codes Regius* te Parijs, ofschoon er het leven van Joanna in te lezen stond, juist wegens het leven van Benedictus, hem van geen nut kon zijn, en hem daarom geene duurzame blijdschap zou aanbrengen ¹⁾. Heeft Salmasius hem dit, op grond van het Heidelberger H. S. betwist? Er is immers nergens eene letter van te vinden. Of heeft hij misschien in zijne mondelinge verhalen eenigen grond gegeven, om de onderhavige vraag te stellen? Het tegendeel is waar. Had de hoogleeraar den tekst van Boeclerus, dien hij aanhaalt, in plaats van er, met Sagittarius, een weglatingsteeken tusschen te voegen, in zijn geheel medegedeeld; hij had hier, in deze noot 30, niet behoeven te schrijven: «Hoedanig dit *vita* (Joannae in den Heidelberger *Codes*) geweest zij, weten wij niet»; hij had het hier geuite kwaad vermoeden en de daarop rustende vraag kunnen sparen; zijne lezers zouden er uit hebben geweten, dat er Joanna volstrekt niet onder den naam van Benedictus voorkwam.

Beschouwen wij 's hoogleeraars gezegde verder. In het bovengenoemde H. S. van Martinus Polonus, hetwelk Suffridus Petrus heeft uitgegeven, vindt men: «Joannes, de *Engelschman*, dien men elders leest, dat Benedictus III geweest is.» — Heeft Z. H. G. dan niet opgemerkt, dat dit H. S., voor zoo verre de kritische nazoekingen nog reiken, geheel alleen staat, en dat er daarom op deze lezing volstrekt geen acht kan geslagen worden? Overigens, dat Z. H. G. deze zoo verwerpelijke lezing van een enkel H. S. Martinus Polonus zelve in den mond legt, zal wel meer eene onjuistheid van uitdrukking, dan van begrip zijn.

Wij hebben dan nu de beschuldigingen tegen de Mentzer uitgevers van den Anastasius, als ook hare, door den hoogl. K. opgespoorde verfijning, in de bijzonderheden nagegaan en toegelicht. De arbeid was verdrietig: Overal onwaar-

1) Wij komen hierop nader terug.

schijnlijkheden, oppervlakkigheden, ongegronde achterdocht of onwaarheid. Alleronaangenaamste ontmoetingen! Zij schokken het hart; zij tergen het geduld. Ik heb mij echter die verveling willen getroosten, om mijnen lezers bekend te maken, hoe er in deze zaak al geredeneerd, maar meer nog gesproken en geschreven is, en om hun tevens al wederom een nieuw bewijs te leveren — en ik twijfel niet of zij zullen er van overtuigd zijn — hoe weinig de beschuldiging, van dat verfoeijelijke «stelsel van bedrog en leugen», het licht der kritiek kan verdragen. Mogte zij voor den laatsten maal zijn te bestrijden geweest!

§ 40 B. *De beschuldigingen van den hoogl. K. tegen Fabrotus.*

De hoogl. K. zet echter zijne taak van beschuldiger der Roomsche Hierarchie en katholieke geleerden steeds voort. Het breedvoerigste is hij ten aanzien van het *Liber Pontificalis*: want niet alleen levert dit een der gewigtigste bewijzen tegen de pausin Joanna, en is het dus zijne zaak, vooral dit wapen zijner tegenpartij uit de handen te wringen, ja, zoo mogelijk, tegen haar zelve te wenden; maar Z. H. G. moest zich, ten aanzien van de H. SS. der reeds behandelde schrijvers, gelijk wij gezien hebben, bij gebrek aan bewijzen, te vreden houden met het enkel zeggen, dat zij verminkt waren; thans, nu hij aan het *Liber Pontificalis* gekomen is, meent hij met bewijzen te kunnen optreden. Hij wil namelijk zijne lezers overtuigend doen zien, «op welke wijze men gemeend heeft, het » bewijs tegen Joanna uit den *Anastasius* te moeten voeren; » hoe men namelijk het *Liber Pontificalis* ter kwader trouw verminkt, ja, vervalscht heeft, om te kunnen uitroepen: Ziet! deze tijdgenoot van Leo IV en Benedictus III kent geene pausin Joanna tusschen die beide pausen, maar getuigt daarentegen, dat zij elkander onmiddellijk opvolgden!

Na Busaeus of de Mentzer Jezuiten, wien wij de eerste uitgave van den *Anastasius* te danken hebben, is de beurt aan Fabrotus, den tweeden uitgever. Reeds eenmaal zagen wij den hoogl. K. eene schicht tegen hem uitzenden; 't was echter nog slechts een vermoeden; thans zal er *beweerd* en met *bewijzen* gestaafd worden, dat Fabrotus eene «gewetenlooze » critiek » voert, en dat ook hij met zijne uitgave bedrog ge-

pleegd heeft. — De beschuldigingen tegen Fabrotus zijn in drie hoofdpunten zamen te trekken.

«Intusschen», zoo schrijft de hoogl. K. op bladz. 36 en vv., «intusschen waren er in Frankrijk en elders verschillen» de oude H. SS. van den *Anastasius* voorhanden, in welke de »Pausin Joanna gelijkewijs» (als in het H. S. van Froher) «in de rei der Pausen is opgenomen. Doch de latere uitgevers» hadden middelen bij de hand, om ook de stem van dezen »tot zwijgen te brengen.» Zou Z. H. G. niet juist en krachtiger geredeneerd hebben, met ons mede te deelen, in welke bibliotheken die H. SS. zich bevonden; of althans door welke geleerden zij onderzocht zijn en vermeld worden; welke waarde, welke onderdom er aan toegekend is; hoe het berigt over Joanna er in voorkomt? Zijn onderwerp, dunkt mij, vorderde dit: slechts uit H. SS. van waarde is, trouwens, de echtheid van het berigt in kwestie en de verminking der uitgaven te bewijzen. Zijn onderwerp vorderde dit zóó zeer, dat zijn verzuim eene ware onkunde aan zulke H. SS. doet vermoeden. Een zoo algemeen en daarbij onbewezen gezegde is, op het geduldige papier al spoedig neérgeschreven; maar niet even spoedig is een redenerend lezer er door bevredigd. «Doch de» latere uitgevers hadden middelen bij de hand, om ook de stem »van dezen tot zwijgen te brengen.» Het kan den oplettenden lezer niet ontgaan, dat de hoogl. K. hier wederom eene zware beschuldiging uit; dat hij eene literarische misdaad ten laste legt, een verraad aan de historische waarheid, waarvan zeker niemand den naam zou willen dragen. Het publiek, voor welks regtbank deze beschuldiging geschiedt, heeft regt op bondige bewijzen. Wat hebben die latere uitgevers dan gedaan? De H. SS. vernietigd? weggeroofd? of althans ontoegankelijk, onbruikbaar gemaakt? of het berigt in kwestie er bedriegelijk in doorgeschraapt, onleesbaar gemaakt? «Men hoore», aldus gaat Z. H. G. voort, «men hoore slechts, hoe Fabrotus,» in zijne Parijsche uitgave van den *Anastasius*¹⁾, gehandeld »heeft. In eene aantekening op de plaats, waar hij het leven »van Joanna geheel eigendunkelijk wegliet²⁾, ontziet hij

1) *Anastatii Bibliothecarii Hist. Eccles., et de vitis Pontificum. Opera An-nib. Fabroti J. C., Parisiis e Typographia Regia. 1649 Fol.* (Aantekendes hoogl. K.)

2) *Variae lectiones e Regio Cod., Mazarino et Thuano excerptas. l. l. p. 290.* (Aant. d. hoogl. K.)

»zich niet het volgende neer te schrijven: «*Heic interseritur*
 »*vita Joannis Anglici in utroque Codice* (te weten den *Cod.*
 »*Regius* en den *Cod. Mazarinus*, beiden te Parijs), *sed quia*
 »*fabula haec jam dudum explosa est, ideo heic expungen-*
 »*dam duximus, ne male feriati homines exinde calumniandi*
 »*occasionem raperent. Si quis autem aegre ferat, hanc vitam*
 »*a nobis praetermissam, is Regium Codicem consulat, ibique*
 »*Martini Poloni verba interpolata leget, quae inepti ho-*
 »*mines Anastasii codicibus inseruerunt* ¹⁾» Inderdaad met
 »zulk eene gewetenlooze critiek kan men het allergemakke-
 »lijkst de leugen tot waarheid, of, naar verkiezing, de waar-
 »heid tot leugen maken.»

Wij hebben hier over twee zaken te oordeelen: eerstens, of het aangehaalde tot een bewijs kunne dienen, dat de stem der verschillende oude H. SS., in Frankrijk en elders voorhanden, tot zwijgen gebracht is; tweedens, of het gedrag van Fabrotus hier billijk of onbillijk bestempeld wordt met den naam van «gewetenlooze critiek.»

Fabrotus gaf te Parijs in 1649 de kerkelijke geschiedenis van Anastasius den *Bibliothecaris* uit. Het schijnt, dat dit aanvankelijk zijn eenig plan was, maar dat anderen hem hebben overgehaald, er het *Liber Pontificalis*, dewijl het vrij algemeen als het werk van denzelfden schrijver beschouwd werd, bij te voegen ²⁾. Terwijl hij nu voor de uitgave der kerkelijke geschiedenis, één H. S. uit Rome, een ander uit Toulouse verkregen had, vergenoegt hij zich, ten aanzien van het *Liber Pontificalis*, met eenen herdruk der eerste uitgave te leveren, hoewel hij erkent, dat zij vol fouten is. Tot tijd en wijle er

1) Hier is in de beide H. SS. (dat der Koninklijke en dat der Mazarijnsche bibliotheken, beide te Parijs) het leven van Joannes, den *Engelschman*, tusschengevoegd, maar dewijl deze fabel reeds langen tijd in verachting is, daarom hebben wij gemeend, die hier te moeten schrappen, opdat geen ontijdige scherts daar gelegenheid uit zou nemen van te lasteren. Mogte iemand het echter euvel opnemen, dat wij dit leven weggelaten hebben, hij raadplege het H. S. der Koninklijke bibliotheek; daàr zal hij de woorden van Martinus Polonus ingeslacht vinden, welke onhandige menschen in de H. SS. van Anastasius tusschengeschoven hebben.

2) *An autem idem (Anastasius) auctor sit libri, qui inscribitur, de vitis Pontificum, incertum est: nec enim libri manu exarati, quibus usus sum, illius nomen praeferunt, sed Damasi Papae. Video tamen inter eruditos magis constare, Anastasium hujus collectionis parentem esse. Qua ratione suaderi mihi passus sum, ut una cum Historia ecclesiastica exiret in publicum. — Fabrotus Lectori.*

voor eene betere uitgave gezorgd worde; verrijkt hij voorloopig zijnen herdruk met varianten, uit drie oude H. SS. getrokken, te weten, uit een H. S. der koninklijke bibliotheek, uit een ander, behoorende tot de boekerij des kardinaals Mazarin, uit een derde van de Thou. Is dit de stem der H. SS. tot zwijgen brengen? Fabrotus laat zijnen wensch naar eene betere uitgave van den Anastasius doorstralen; hij vleit zich, daartoe reeds iets te hebben bijgedragen, met de varianten te doen kennen der H. SS., met wier hulp die verbetering, volgens zijne meening, ongetwijfeld te bevorderen zal zijn ¹⁾. Wederom: is dit de stem van H. SS., welke een ander op hooger waarde mogte stellen, tot zwijgen brengen? Of is Fabrotus, uit hoofde, dat hij niet meer H. SS., in Frankrijk en elders voorhanden, nagezien en bij wijze van *variae lectiones* uitgeschreven heeft, een bedrieger te noemen? De beschuldiger van Fabrotus bewijze, dat deze uitgever juist deze drie, ter kwader trouw, uitsocht en dat hij er andere, met een bedriegelijk opzet, voorbijging.

Maar heeft dan Fabrotus niet, in die *variae lectiones*, het leven van Joanna, gelijk de hoogl. K. schrijft, *eigendunkelijk* weggelaten? Ik zal met Z. H. G. over de beteekenis en kracht van het woord: *eigendunkelijk*, niet twisten, maar slechts opmerken, dat Fabrotus daar redenen voor had en ook aangeeft; en wel zoodanige redenen, die niet zijn eigendunk waren, maar het heerschend gevoelen onder zijne geleerde medeburgers; redenen dus, welke hij in goenen deele behoefde te ontzien, in te volgen en ook neer te schrijven.

Hij noemt het leven van Joannes, *den Engelschman* of der pausin Joanna, eene fabel. Maar schreef Sarravius uit Parijs niet evenzeer aan Salmasius: *icy l'opinion que vous pretendes faire revivre, est sifflée partout* ²⁾? Is het dan eene misdaad, is het gewetenloos, den inhoud weg te laten van een berigt, hetwelk het algemeen gevoelen en hetwelk men ook zelf voor eene fabel houdt; van een berigt dus, hetwelk men oordeelen moet, onmogelijk uit de pen eens tijdgenoots te zijn gevloeid, en derhalve ook niet tot de ware lezing van diens werk te kunnen behooren? — Het stond

1) *Interim dum melior editio curetur, varias lectiones ex tribus codicibus veteribus excerptas adjeci, quorum ope sine dubio castigatior editio poterit adornari.* l. c.

2) Sarravii Ep. 274.

toch in de beide H. SS., waarvan Fabrotus hier verslag gaf. — Welnu, hij verzwijgt dit niet, maar erkent het uitdrukkelijk. — Hij had het daarom letterlijk uit moeten schrijven. — Hij had het *kunnen* doen; maar om welke reden *moest* hij zulks? Waartoe zou trouwens die mededeeling gebaat hebben? Tot voldoening der nieuwsgierigheid, ja; maar toch niet tot verbetering der uitgave van den *Anastasius*. Fabrotus kon zich tot die woordelijke mededeeling te minder verplicht achten; eerstens, omdat hij met weinige woorden, met namelijk naar *Martinus Polonus* te verwijzen, de bewoording daarvan genoegzaam kon aanduiden; ten andere, omdat hij dit bericht in de beide H. SS. voor een toevoegsel beschouwde. En dit laatste gevoelen is wederom niet zijne eigendunkelijke opvatting, maar en Blondel¹⁾ en Sarravius²⁾ spreken, omtrent het H. S. der Koninklijke bibliotheek, hetwelk zij onderzocht hebben, hetzelfde oordeel uit.

Ik zal slechts twee hunner beweegredenen mededeelen en daarbij opmerken, dat zij beide, met dezelfde redeneerkracht, ook op de betrokkene plaats in het *Mazarijsche* H. S. toe te passen zijn. Het *vita* Joannae in het Koninklijk H. S. is — gelijk Fabrotus zegt, en ook de hoogl. K., op bladz. 41, noot 37, ingevolge den 138sten brief van Sarravius aan Salmasius, zoo wel als Blondel, erkent — eensluidend met het bericht over de pausin, hetwelk men in vele H. SS. van *Martinus Polonus* ontmoet: het verschil is niet noemenswaardig. Men zal zich nu herinneren, dat het aldaar niet als zeker, maar onder een: «Men zegt», «Men beweert,» wordt medegedeeld. Diezelfde uitdrukkingen des twijfels zijn dan ook in het Koninklijk H. S. van het *Liber Pontificalis* te lezen. Hoe belagchelijk toch! Joanna, de pausin, zou in het openbaar, op de straat bevallen zijn; en een tijdgenoot, een inwoner van Rome, zou het niet op zich durven nemen, dat zij geen man was, maar schrijven: «Joannes de Engelschman... was, naar men beweert, eene vrouw!» Hij zou ook niet weten, waar deze, zoo veel gerucht makende, vrouw begraven was, maar berigten: «zij is aldaar (ter plaatse, waar zij beviel), gelijk men zegt, begraven!» Meer is wel niet noodig, om te doen begrijpen, dat zulk een bericht niet uit de

1) *De Joanna Papissa*, Amst. 1657, p. 50 sqq.

2) *Sarravii Epp.* 133, 140, 146 ad Salmasium.

pen gevloed kan zijn van Anastasius, of hoe dan de tijdgenoot, die, zoo als de hoogl. K., bladz. 27, zelf erkent, de levens van Leo IV en Benedictus III schijnt geschreven te hebben, ook heeten mogt. Ik wil evenwel nog een tweede bewijs aanhalen, waaruit ten overvloede blijken zal, dat het H. S. zelf de echtheid van het berigt, waarmede het ontsierd is, op het stelligste tegenspreekt; zoodat het gezegde van Fabrotus, dat een *onhandig* afschrijver het er *ingelascht* heeft, in het oog van iedereen, ten volle geregtvaardigd zal zijn. In het leven van Benedictus III wordt er namelijk verhaald, dat, toen Leo (III) gestorven was, *terstond* de geheele geestelijkheid der Roomsche kerk, de adel, het volk en de senaat van Rome bijeen kwamen, om van den Heer eenen allezins waardigen herder af te smeeken; dat zij, door een hemelsch licht bestraald, met eenparige stem, Benedictus als Paus uitriepen, *dadelijk*, met geestdrift, naar hem toe stroomden en hem, in weerwil zijner tranen en smeedingen, op den Pauselijken zetel plaatsten¹⁾. «Deze woorden baren (u) groote moeijelijkheid», schreef Sarravius aan Salmasius, «Want »indien geestelijkheid, volk en senaat, *terstond* na den dood »van Leo, vergaderden en Benedictus kozen, hoe kan dan »tusschen die beiden in Joanna geregeerd hebben; het blijkt

1) *Leo quidem hac luce subtractus presul occubuit. Mox enim omnis clerus istius a Deo protecte romane sedis, universi proceres cunctusque populus ac senatus domini clementiam congregati sunt exorantes, ut beatificum illi in omnibus demonstrare dignaretur pastorem, qui apostolatus culmen regere valuisset tranquille. Qui divinitus ethereoque lumine inflammato uno consensu unoque eum (sc. Benedictum, wiens leven hier beschreven en wiens naam er even te voren genoemd wordt: andere H. SS. geven dan ook dien naam na het woord *conamine* te lezen) conamine, pro tantis quibus pollebat sacris operibus pontificem promulgaverunt eligere. Illico vero alacri studio universa plebs et populi cetus in Calixti titulum properantes, Deo illum omnipotenti, ut solitus fuerat, invenerunt fundentem orationem. Surgens autem, et populi densissima fundens, et cernens agmina rem cognovit, mente concepit. Interea multis cum lacrymis genu flectens flebili voce omnes deprecabatur, taliter dicens: Non me a mea deducatis Ecclesia rogo, quia tanti culminis non sufficio sustinere, nec bajulare gravamen. Illi nullatenus acquisiverunt, sed virtutibus eum ex eodem titulo abstrahentes cum hymnis, et canticis spritualibus ampla ezultatione, et ineffabili gaudio in Patriarchio perducentes, scilicet Lateranensi pontificali solio, ut mos est pontificum, canaque consuetudo demonstrat, posuerunt. -- Verg. Sarravii Ep. 138. Blondel, p. 51 sq. Anastasii Bibl. H. E. et de vitis PP., opera C. A. Fabreti. -- Varias lectt. e Regio Cod. Mazar. et Thuano, p. 290.*

»daaruit ook, dat hetgeen er in dit H. S. over haar gezegd wordt, een lap is eens tijdverkwisters (*assumentum esse hominis otio abusi*)»¹⁾.

Dezelfde woorden nu, welke in het Koninklijk H. S., en de regering van Joanna logenstraffen, en het bericht over haar als eene inlassching kenmerken, staan, volgens de opgave van Fabrotus t. a. p.²⁾, ook in het Mazarijnsch H. S.; ook hier dus is de plaats over Joanna, de pausin, hoe die dan ook luide, even blijkbaar een lap eens tijdverkwisters. En nu heeft zich Fabrotus, omdat hij zijnen tijd aan het afschrijven van zulk een knoeiwerk niet verspilde, in het oog van den hoogl. K., schuldig gemaakt aan eene «gewetenlooze critiek,» waarmede «men het allergemakkelijkst de leugen tot waarheid, of, naar verkiezing, de waarheid tot leugen maken kan»!?

§ 41. *Vervolg.*

De hoogl. K., wiens ongelukkig soort van oogen, in deze zaak, steeds het ergste, bemanteling der waarheid, kwade trouw meent te zien, maar nooit den waren grond schijnt te kunnen ontdekken, wil, ten tweede, ook daarin een bedrog vermoeden, dat Fabrotus wel zegt, hoe het bericht in het Koninklijk H. S., maar niet hoe het in het Mazarijnsche luidt. «Maar op welke wijze,» vraagt Z. H. G., in de reeds aangehaalde noot 37, op bladz. 41 en 42, «op welke wijze wordt »het *vita Johannaë* gevonden in den veel ouderen *Codex Mazarinus*? Dit heeft Fabrotus zich wel gewacht ons te »zeggen. Hij meldt slechts, dat het er in gevonden wordt; »maar geeft tevens duidelijk genoeg te kennen, dat het er niet »in staat, gelijk in den *Cod. Reg.*, met de woorden van Martinus.»

Reeds weten wij, dat dit bericht, op welks mededeeling de

1) Sarravii *Ep. cit.*

2) Fabrotus zegt, in zijne voorrede, dat het verschil tusschen het Koninklijk H. S. en het Mazarijnsche zoo gering is, dat zij beiden van denzelfden *Codex* schijnen nageschreven te zijn. — *Uterque autem videtur ab eodem exemplari manasse: in paucis enim invicem differunt.* Van daar ongetwijfeld, dat hij de varianten dier beide H. SS. tegelijk aangeeft, zóó, dat hij de weinige afwijkingen, waardoor het Mazarijnsche zich onderscheidt, tusschen () aanduidt. Maar in de afgeschrevene woorden is er geen verschil tusschen het Koninklijk H. S. en het Mazar. aangegeven. Zij zijn hier dus eensluidend.

hoogl. K. zoo sterk gesteld is, door het H. S. zelf, hetwelk er door werd verontreinigd, tegengesproken wordt. De hoogl. K. weet dit evenzeer; hij moet het althans weten, en er ook uit begrepen hebben, dat het weglaten van zoo iets vermoedelijk niet uit bedrog of uit haat tegen de waarheid geschied is. Indien Z. H. G. op dit bewijs van onechtheid gelet hadde, zou hij zelf wel ingezien hebben, dat zijn zwart vermoeden hier volstrekt ontijdig en ongegrond is. Trouwens, het niet overnemen van valsche, onechte stukken is, de hoogl. K. moge dit erkennen of niet, even min eene misdaad, als het verspreiden daarvan verdienstelijk is of waarheidsliefde kenmerkt. Ik zou die woorden dan ook niet overgeschreven hebben, ware het niet, om de beschuldiging tegen Fabrotus nog verder te ontzenuwen, door nog op andere oppervlakkigheden des beschuldigers opmerkzaam te maken. Doch, eerst wil ik de onmiddellijk daarop volgende woorden des hoogl. K. mededeelen. «Hij (Fabrotus) geeft ons dus regt», zoo redeneert Z. H. G., «om den tekst van den *Codes Mazarinus* voor eensluidend » te houden met dien der *Codices* B. en C. van Muratori; » waardoor wij alzoo op nieuw terug gewezen worden naar » den oorspronkelijken eenvoudigen tekst van het *vita Joanae*; die, nadat hij in de meeste H. SS. was uitgewischt, » in sommige door het bredere verhaal van Martinus ver- » vangen werd.»¹⁾

1) Dewijl wij over de uitgave en H. SS. van Muratori nog niet gesproken hebben, zal het voor het wel verstaan der aangehaalde woorden noodig zijn, hier, betrekkelijk den inhoud dier *Codices* B en C, iets bij te voegen. De hoogl. K. meent, dat Muratori dien aldus opgeeft: *Joannes Anglicus qui foemina fuisse dicitur, ac supra duos annos Romanae Ecclesiae regimini praefuisse.* «*Joannes de Engelsokman*, welke men zegt » eene vrouw geweest te zijn, en de Roomsche Kerk meer dan twee jaren » bestierd te hebben.» Vervolgens waagt het Z. H. G., het: *fuisse dicitur* te veranderen in *fuit* en het *praefuisse* in *praefuit*, en wil gelezen hebben: *J. A., qui foemina fuit ac supra duos annos Romanae Ecclesiae regimini praefuit*, «*Joannes de Eng.*, welke eene vrouw was, en de Roomsche » Kerk meer dan twee jaren bestierd heeft.» Later spreken wij daarover opzettelijk; en indien het alsdan blijke, dat zijne meening onjuist en vooral, dat zijne verandering volstrekt eigendunkelijk is en niet kan aangenomen worden, zal een ieder begripen, dat aan zijne hier boven aangehaalde redenering de bodem is ingeslagen. Even zeer zal daaruit ook volgen, dat dit berigt, of, gelijk de hoogl. zich uitdrukt, die «eenvoudige tekst» ten onregte de *oorspronkelijke* van het *Liber Pontificalis* genoemd wordt. Doch behalve dit; de hoogl. K. wil dien «eenvoudigen tekst» voor den

De oplettende lezers van den hoogl. K. hebben ongetwijfeld hunne belangstelling in het Masarijnsche H. S. voelen stijgen en ook eenen hooger en graad van spijt, misschien wel van verontwaardiging in hun binnenste ontwaard, omdat Fabrotus het bericht over de pausin daaruit niet heeft medegedeeld, toen zij, uit de zoo even aangehaalde woorden, van Z. H. G. vernamen, dat dit Mazar. H. S. *ouder*, ja *veel ouder*, dan het Koninklijke is. Hunne weetgierigheid en hun oordeel zullen echter, dit meen ik evenzeer te mogen vooronderstellen, ook door den hoogl. K. niet volkomen bevredigd zijn geweest, dewijl Z. H. G. de oplettendheid niet gehad heeft, van ten minste door het gezag van een' of ander' deskundige in te roepen, al ware het slechts in eene bloote aanhaling, zijne zoo stellige bewering dier hoogere oudheid met eenig bewijs te staven. Ik voor mij had zulks te liever gezien, omdat ik meen, gegronde redenen te hebben, die hoogere oudheid van het Mazar. H. S. te ontkennen.

Fabrotus meent namelijk, uit de overeenkomst dier beide H. SS. te mogen besluiten, dat zij waarschijnlijk van denzelfden *Codes* zijn nageschreven. Ik heb voor het tegenovergestelde geen' grond gevonden, en begrijp daarom niet, wat het, kritisch genomen, ter zake doet of het eene eenige dagen, maanden, of laat het jaren zijn, eerder afgeschreven is, dan het andere. Maar misschien is de hoogl. K. in de war geraakt door het bericht van Sarravius aan Salmasius, dat het Koninklijke H. S. door eene *seer jonge* hand geschreven is, *dewijl* er de rij der pausen in voortgezet is tot aan de tijden van Martinus V¹⁾, die in 1424 gestorven is. Z. H. G. wete dan, uit de *lectiones variae* van Fabrotus²⁾, uit Oudin³⁾ en den kataloog der H. SS. van de Koninklijke bibl. te Parijs⁴⁾, dat

oorspronkelijken uitgeven. Z. H. G. is dus verplicht, deze zijne bewering te bewijzen, en ik zal niet in gebreke blijven, ter bekwame plaatse, verslag te geven, of en hoe dat bewijs geleverd wordt.

1) Sarravii *Ep.* 138 *ad Salmasium*: *Accipe quod te non mediocri perfundat laetitia, sed nescio an sincera et diuturna. Penes me jam est e Biblioth. Regia) oodes M. S. Anastasi Bibliothecarii... In charta pergamenena scriptus est manu valde recenti, utpote quas Papatum sortem ad Martini quinti tempora deduxerit.*

2) P. 292.

3) *Comment. de Script. Eccl.* T. II, col. 369; uit Fabrotus t. a. p.

4) *Catal. Codicum M. SS. Bibliothecae Regiae.* Par. 1744. T. IV, p. 44, num. 5144, 5144 A.

ook het Mazarijnsch H. S. het leven van Martinus V bevat en dus evenzeer door eene *seer jonge* hand moet geschreven zijn. Hadde hij, in zijn «letterkundig» en «zorgvuldig» onderzoek — en zorgvuldig moest het ook zijn, het geldt hier, trouwens, den goeden naam eens nog onbesproken' geleerden — zich de geringe moeite getroost, dien kataloog, in de Leidsche bibliotheek voorhanden, op te slaan, hij hadde zijne achterdocht kunnen matigen; hij zou er hebben aangeteekend gevonden, dat dit H. S., in dezelfde eeuw als het Koninklijke, te weten in de 15de eeuw, schijnt geschreven te zijn ¹⁾).

Vervolgens vermeent de hoogl. K. daàruit, dat Fabrotus ons wèl te kennen geeft, hoe het Koninkl. H. S., maar niet hoe het Mazarijnsche over de pausin Joanna spreekt, te mogen afleiden, dat het laatste van het eerste ten dezen verschilt; ja, hij vermeent, daardoor ook het regt te hebben, om dit verschil voor zoo beduidend te houden, dat de tekst van het Mazarijnsche H. S. eensluitend zoude zijn, met dien der *Codices* B en C van Muratori. Maar heeft dan Z. H. G. niet bemerkt, dat juist deze ingebeelde zegepraal eer eene nederlaag voor zijn gevoelen is; en dat hij door diezelfde gevolgtrekkingen de echtheid van dat berigt in de beide parijsche H. SS. eer vernietigt, dan opbouwt? Die beide *Codices* verschillen volgens Fabrotus zoo weinig, dat zij uit dezelfde bron ontleend schijnen. En inderdaad, men zie de *lectiones variae* in Fabrotus na: het verschil bepaalt zich meestal, zoo niet altijd ²⁾, bij een of ander woord of cijfer, of bij het verplaatsen van eenen of meer regels; maar het verhaal, de inhoud en de recensie zijn overal dezelfde. Moet het dan niet zonderling voorkomen, dat zij juist opzigtens het leven van Joanna verschillen, ja veel verschillen? en moet dan, bij die groote overeenkomst in al het overige, het verschil ten aanzien van juist dit berigt, geen twijfel over deze echtheid doen ontstaan? Hoe komt het, dat deze beide H. SS., juist en slechts op deze plaats, niet hetzelfde verhalen? Hier dus is

1) 5144. A. *Codex chartaceus olim Mazarinaeus, — is codex 15° saeculi videtur exaratus. — Catal.*

2) Ik gebruik deze wijziging in mijne uitdrukkingen, uit voorzigtigheid. Daar ik die *variae lectiones* doorbladerde, vóór dat ik nog reden had of kende, om mijne aandacht op eene bepaalde plaats in het bijzonder te vestigen, zou het mogelijk zijn, dat er eene of andere *variant* van belang mij ontgaan is.

de oorspronkelijkheid van het *Liber Pontificalis*, niet alleen wat de bewoording, maar ook wat den inhoud betreft, niet bewaard gebleven. Hier uit volgt dan slechts, zal men zeggen, dat een van beide van de oorspronkelijkheid is afgeweken. Hieruit volgt, dat *ten minste* één van beide daarvan afwijkt; maar voegen wij er thans bij, dat, gelijk ik reeds heb opgemerkt, de tekst der *beide* H. SS. in het leven van Benedictus III, het berigt omtrent de pausin Joanna logenstraft; wie ziet dan niet, dat dit laatste aan *beide* vreemd moet zijn, en dat het in beide slechts eene inlassching zijn kan? en wie gevoelt niet, dat juist dit door den hoogleeraar zoo hoog opgedreven verschil de onechtheid van het berigt bevestigt? Dit leidt, staande het gevoelen van Fabrotus, ons zelfs nog verder. Het geeft ons regt, om te denken, dat ook het inderdaad onder H. S., waarnaar deze twee jongere afgeschreven zijn, dit berigt niet inhield; van waar anders, niettegenstaande de overeenkomst in het overige, dat merkbaar verschil juist in een gelogenstraft berigt? of van waar anders, dat, in beide *Codices*, eensluidende verhaal aangaande de verkiezing van Benedictus (*terstond* na Leo), waarmede de vermelding van Joanna niet is over een te brengen?

Ik zou daarom den hoogl. K. al zeer gerust in het genot zijner vreugde over die gevolgtrekking laten kunnen; maar mijne innerlijke overtuiging gebiedt mij, hem derzelve wettigheid te betwisten. Evenmin als het *niet* de kiem of wortel van *iets* kan zijn; evenmin als zwijgen spreken is; evenmin kan, in het zwijgen van Fabrotus, de bewoording opgesloten liggen van het onbekende berigt in den *Codex Mazarinus*. Fabrotus verzwijgt het; dus luidt het bepaald sóó — als in de *Codices* van Muratori! 't Is vaardig geredeneerd; maar is 't ook grondig? Welk verband ligt hier tusschen de voorafgaande stelling en de gevolgtrekking? krachtens welke verhouding is gene de *praemissa* van deze? 't Zou mogelijk kunnen zijn, dat de hoogl. K. de afscheidende ruimte tusschen die beide, door *bijzondere* redenen aan weet te vullen; maar waarom die onbekende bijzonderheden dan niet bekend gemaakt? Zoo als hij ons zijne gevolgtrekking nu voor oogen stelt, is zij noch voor de redeneerkunde te regtvaardigen, noch door het gezond verstand aan te nemen. Misschien heeft de hoogleeraar haar willen aanbevelen door zijn gezegde: «Hoe het leven van Joanna in den *Codes Mazarinus* luidde, dit heeft Fabro-

tus sich wel *gewacht* ons te zeggen.» Waarop steunt deze vooronderstelling van vreesachtigheid en listige achterhoudendheid in Fabrotus? Een ieder begrijpt het met mij. Wege, bij Z. H. G. zelve, zijne gevolgtrekking aangaande den inhoud van het Mazarijnsche H. S. zoo zwaar als zijn vermoeden; maar gelde zij dan ook bij allen, die zich geene ongegronde verdenkingen veroorloven, voor niet meer, dan waarvoor zij Z. H. G.'s steeds onbewezene beschuldigingen houden.

«De oorspronkelijke tekst», zegt de hoogl. K. vervolgens, «werd, nadat hij in de meeste H. SS. was uitgewischt, in sommige door het bredere verhaal van Martinus vervangen.» — Ik verzoek den lezer, in het voorbijgaan op te merken, dat de hoogl. K. hier ingewikkeld toegeeft, dat de meeste H. SS. van het *Liber Pontificalis* aan het bewijs voor het bestaan en de regering der pausin niet dienstbaar zijn. «In de meeste H. SS.», zegt Z. H. G.; er zouden dus nog H. SS. zijn, waarin die «oorspronkelijke eenvoudige tekst» bewaard bleef. Welke zijn die? Welke is hunne kritische waarde? Deze vragen moeten beantwoord worden, zal men met overtuiging kunnen weten en beslissen, dat er zulke H. SS. bestaan en dat zij boven die meeste, de voorkeur verdienen; dat niet dezer, maar gener lezing den oorspronkelijken, dat is, den alleen echten tekst van het *Liber Pontificalis* aanbiedt. Of zal men deze gewigtige gevolgtrekkingen en de, daarin opgeslotene vervalsching der andere *Codices* en kwade trouw der Roomsche Hierarchie alleen op het woord van den hoogl. K. aannemen? Dit gezag kan slechts subjectief zijn; en voor hen, die eenen grooteren waarborg verlangen, is de kritiek aangaande het tegenwoordige vraagpunt nog niets gevorderd. Z. H. G. noemt nu geene andere, waarin die eenvoudigheid, welke hij voor het kenmerk der oorspronkelijkheid wil beschouwd hebben, te vinden zou zijn, dan de H. SS. B en C van Muratori. Dezen wijzen dan ook, volgens hem, naar dien «oorspronkelijken eenvoudigen tekst» terug. Twee tegen alle anderen!? Wij zullen die gevolgtrekking nochtans aannemen, indien er behoorlijk bewezen worde, dat die twee H. SS. deze voorkeur verdienen. Weldra, zullen wij, ter kwame plaatse, Z. H. G.'s bewijsvoering hooren. Tot zoo lang schorsen wij ons oordeel. Maar over andere, hier toegelichte redeneringen kunnen en mogen wij onze gedachten nu reeds witen. Daarentrent mogen wij vragen: zijn zij grondig? steu-

nen zij op kennis van zaken? Hebben zijne beschuldigingen tegen Fabrotus genoeg voor zich, om aangenomen, genoeg, om, zonder onbillijkheid, uitgebragt te worden? Is zijne gevolgtrekking omtrent het berigt in den *Codes Masarinus* op houdbare premissen gebouwd? is zij wettig afgeleid? mag zij gelden? verdient zij, zelfs maar voorloopig in aanmerking genomen te worden?

Ofschoon ik aan mijne tegenbedenkingen niet twijfelde, wilde ik echter, nog nadat ik ze reeds had neêrgeschreven, de proef op de som nemen en eenen hulpvaardigen lettervriend verzoeken, het Mazarijnsch H. S. zelf voor mij in te zien en mij een afschrift te zenden van het, daarin voorkomende berigt nopens de pausin. 't Is waar, ik gevoelde mij daartoe eigenlijk niet verplicht. De hoogl. K. had beschuldigingen tegen Fabrotus ingebragt; hij had zich uit diens stilzwijgen over den betrokkenen tekst van dit H. S. gevolgtrekkingen veroorloofd; hem voegde het dus en gene te regtvaardigen en deze te wettigen. Nogtans waarom soude ik mij, in het belang der waarheid en liefde, dese geringe moeite niet laten welgevallen? Mijn vereerde correspondent, de Wel Eerw. Pourcelet — hij hebbe mijnen dank — liet mij niet lang op antwoord wachten. Z. Eerw. zond mij den tekst van den *Cod. Regius* 5144, met aanteekening van het, kleine verschil, hetwelk die van den *Codes olim Masarinacus* 5144 A aanbiedt; zoodat ik daardoor in staat gesteld ben, dien hier te laten volgen. De laatst genoemde *Codes* bevat het Leven der pausin in deze bewoording:

Post hunc Leonem Joannes Anglicus natione Maguntinus sedit annis duobus mense uno diebus quatuor, et mortuus est Romae, et cessavit Episcopatus mense uno. Hic (ut asseritur) femina fuit et in puellari aetate a quodam suo amasio in habitu virili Athenis ducta, sic in diversis scientiis profecit ut nullus sibi par inveniretur. Adeo post ut Romae triennium legens magnos magistros discipulos et auditores haberet. Et cum in urbe vita et scientia magnae opinionis esset in Papam concorditer eligitur; sed in papatu per suum familiarem ibidem impraegnatur. Caeterum tempus partus ignorans, cum de S. Petro in Lateranum pergeret, angustiata inter Coliseum et S. Clementis Ecclesiam peperit et post mortua, ibidem ut dicitur sepulta fuit. Et quia Dominus papa cum vadit ad Lateranum tandem (eandem?) viam semper obliquat. Creditur a pluribus quod ob detestationem facti hoc faciat; nec ponitur in catalogo

Pontificum ¹⁾ *propter muliebris sexus deformitatem quantum ad hoc.*

Men ziet, het stemt, behoudens een niet noemenswaardig verschil, met het bericht in de geïnterpoleerde H. SS. van Martinus Polonus overeen. Fabrotus behoefde zich in geenen deele te wachten, den inhoud er van te kennen te geven. 's Hooglceraars beschuldigingen, gevolgtrekkingen, terugwijzing naar den oorspronkelijken eenvoudigen tekst, verdwijnen als droombeelden.

§ 42. *Vervolg.*

De derde beschuldiging van den hoogl. K tegen Fabrotus is van anderen aard. Z. H. G. slaat er veel verder van zich af. Hij grieft er, met eenen slag, twee tegelijk, Fabrotus en de waarheid! Uit eene vergelijking, welke Z. H. G. maakt van de *Codices* B en C van Muratori met den tekst van deze uitgave, wil hij, op bladz. 47, onder anderen afleiden, «dat » de vermelding der onmiddellijke opvolging van Leo, door » Benedictus, meermalen vrij gezocht en gedrongen in den » tekst» (van Muratori's uitgave) «is ingevoegd.» Hier achter laat Z. H. G. de noot 39 volgen. Hij bevestigt er zijne gevolgtrekking daardoor, dat zoowel als de *Codices* B en C, ook het Koninklijk H. S. te Parijs, in de levens van Nicolaas I en Hadrianus II, die vermelde onmiddellijke opvolging verzwijgt. En hij sluit deze noot met de beschuldiging tegen Fabrotus, welke thans onderzocht moet worden. Ik wil Z. H. G. zelve laten spreken. «Dit,» — dat de vermelding dier onmiddellijke opvolging meermalen vrij gezocht en gedrongen in den tekst is ingevoegd, — «dit blijkt nog treffender uit de » opmerkelijke omstandigheid, dat de, uit den tekst van het » *vita Nicolai I*, hier boven medegedeelde woorden: «Sergio Papa ab hoc corruptibili vita subtracto, Romanae Ecclesiae Leo gubernacula Praesul suscepit²⁾.» — en «Leone » Papa defuncto — Benedictus — Romanae proponitur sedi » cet³⁾: en zelfs nog eene andere plaats, uit het *vita Hadri-*

1) Ook op den rand, naast de bovenste regelen, leest men in de beide *Codices*: *Non ponitur in Catalogo Pontificum.*

2) » Toen Sergius van dit vergankelijke leven bevrijd was, nam Leo » de teugels der Roomsche Kerk, als Paus, in handen.»

3) » Na den dood van Leo, werd Benedictus op den Stoel van Rome » geplaatst.»

»ani II, den opvolger van Nicolaus: «Hadrianus —
 »*sicut post mortem quarti Papae Leonis, ita post obitum*
 »*terti Benedicti Pontificis, subire summum Pontificium,*
 »*nisi ipse diversis argumentis — subterfugisset, cogeretur*¹⁾);»
 »op welke plaatsen de Meintzer uitgevers, in de *Opdragt*, na
 »de, op bladz. 29 hier boven medegedeelde woorden²⁾, zich
 »uitdrukkelijk beroepen, ja, waarbij zij in den tekst, nog-
 »maals den marginalen uitroep voegen: «*Ecce Leoni IV non*
 »*Joanna Papa foemina, sed Benedictus succedit*³⁾!» —
 »dat deze plaatsen, zeg ik, volgens het getuigenis van Sar-
 »ravius (Ep. 138. p. 144), in den door hem nauwkeurig
 »vergeleken *Codex Regius* niet worden aangetroffen. — En wat
 »vind ik nu bij Fabrotus? Hij heeft wel de *lectiones variae*
 »uit dezen *Codex*, p. 352-292, opgegeven; maar, van eene
 »zoo opmerkelijke uitlating heeft hij volstrekt geen gewag ge-
 »maakt. Nu vrage men nog, hoe veel men op de goede trouw
 »van zulke Critici aan kan!»

Ik twijfel niet, of de oplettende lezer zal begrijpen, wat
 eigenlijk de slotsom moet zijn der aanmerking en bevestiging,
 «dat de onmiddellijke opvolging van Leo, door Benedictus,
 meermalen vrij gezocht en gedrongen in den tekst is in ge-
 voegd.» Z. H. G. wil naauwelijks tusschen die twee Pausen, de
 regering der pausin Joanna plaatsen, en moet dienvolgens
 de onmiddellijke opvolging van Benedictus op Leo ont-
 kennen. Maar hoe die te ontkennen, wanneer het *Liber Pon-*
tificalis die uitdrukkelijk bevestigt? Men begrijpt dus, van
 hoe veel belang het voor den hoogl. K. zoude zijn, het bericht
 nopens die onmiddellijke opvolging uit dat geschiedwerk te
 verbannen, door te bewijzen, dat het er oorspronkelijk niet
 toe behoort. Hier toe moeten dan die vermelde opmerking en
 bevestiging leiden, indien zij althans ééne redeneerkundige
 strekking hebben⁴⁾.

1) »Adrianus -- zou, gelijk na den dood van Leo IV, zoo ook na het
 »overlijden van Paus Benedictus III, tot de Pauselijke waardigheid ge-
 »dwongen zijn geworden, hadde hij het niet zelf, door verschillende tegen-
 »bedenkingen op te werpen, ontweken --.»

2) Ook ik heb die woorden medegedeeld op bladz. 268, 269.

3) «Zie, op Leo IV volgt niet Joanna de pausin, maar Benedictus!»

4) Ik wil hier in het voorbijgaan opmerken, dat naauwkeurige onderzoe-
 kers van het *Liber Pontificalis* juist datgene, hetwelk de hoogl. K. *gezocht*
 vindt, zeer natuurlijk noemen, en daarvan ook reden geven. Omdat name-
 lijk de levens dier verschillende Pausen in het *Liber Pontificalis*, het werk,

Wie vraagt hier niet: moet er dan ook niet in aanmerking genomen worden, of het *Liber Pontificalis* die onmiddellijke opvolging niet ergens *ongezocht* en geheel natuurlijk verhaalt? En, indien er werkelijk eene zulke plaats, al zou het er slechts eene enkele zijn, in gevonden wordt, was het dan niet een waar bestanddeel van 's hoogleeraars taak, de onechtheid dier plaats te bewijzen, door vergelijking van verschillende H. SS.? Dit zou hem echter moeilijk vallen; want men wete, dat alle H. SS., in het leven van Benedictus, en wel daàr, waar zij zijne verheffing tot Paus vermelden, uitdrukkelijk zeggen, dat hij gekozen is *terstond* na den dood van Leo; — dat zal toch wel niet beteekenen: nadat eerst de pausin meer dan twee jaren geregeerd had. De hoogl. K. meent echter (met welk regt, zullen wij later zien), dat de H. SS. B en C van Muratori dit volstrekt anders vermelden. Des te vreemder zal men het daarom vinden, dat Z. H. G. het kritisch onderzoek: welke van die zoo belangrijk verschillende lezingen, de ware zij, nergens onderneemt.

Was het oppervlakkigheid? was het mistrouwen in zijne zaak? was het beide te gelijk? Ik zal liefst niet beslissen; maar dit is ontegensprekelijk, dat de hoogl. K. in een noodzakelijk punt van zijn betoog is te kort gebleven, en dat daarom zijne geheele redenering over het *Liber Pontificalis* mank gaat, ja gestruikeld ligt: want om er voor te stemmen, gelijk Z. H. G., op bladz. 52, doet, «dat een tijdgenoot in dit » *Liber Pontificalis*, ook de Pausin Joanna heeft opgenomen»; had hij, gelijk ieder logisch verstand mij moet toestemmen, eerst moeten bewijzen, dat die tijdgenoot, die, zoo als het aan Z. H. G., op bladz 27, toeschijnt, de levens, van Leo IV en van Benedictus III beschreef, de regering van pausin Joanna niet buitengesloten heeft, door te berigten, dat Benedictus *terstond* na Leo gekozen werd. Die leemte in 's hoogl.'s bewijsvoering is te meer in het oog vallend, daar Z. H. G., in zijne aangehaalde woorden, juist het Koninklijk H. S. inroept, om het getuigenis van het *Liber Pontificalis* over die onmiddellijke opvolging, ten minste te verzwakken, en toch nergens zijne lezers waarschuwt, en nergens zich zelve de tegenbedenking stelt, dat ditzelfde Koninklijk H. S., daàr, waar het

niet van éenen, maar van meerdere schrijvers zijn: geen wonder dus, dat er herhalingen in voorkomen.

volstrekt ongedwongen en geheel natuurlijk te pas komt, in het leven van Benedictus namelijk, en wel bepaaldelijk in die regels, waarin het zijne verheffing op den Pauselijken Stoel verhaalt, zoo uitdrukkelijk berigt, dat deze *terstond* na het overlijden van Leo plaats vond. Bloote vergetelheid moet men het niet noemen: 'tis een verzuim; een verzuim, hetwelk geheel zijn betoog opzigtens het *Liber Pontificalis*, ontzenuwt. Vergetelheid is het te minder, daar Z. H. G., dit berigt van het Koninklijk H. S., tegelijk met de tegenbedenking, welke Sarravius, op grond van hetzelfde aan Salmasius oppert: «Deze » woorden baren (u) eene groote moeilijkheid» enz. (*Haec verba molesta sunt* cet. zie bladz. 320) — voor oogen moet gehad hebben. Het een en ander staat, trouwens, in denzelfden brief van Sarravius, op dezelfde bladzijde, en onmiddellijk vóór die plaats, welke Z. H. G. aanhaalt en heeft weten te gebruiken, om Fabrotus van trouwloosheid te beschuldigen.

Wij willen niet onderzoeken, zelfs niet vragen, hoe het toch kwam, dat Z. H. G. op deze bladzijde van Sarravius' brief juist dit laatste koos, en het andere, hetwelk in een grondig en onpartijdig onderzoek over het al of niet bestaan der pausin, eene veel voegzamere plaats zou bekleed hebben, dan al die hatelijkheden, met stilzwijgen voorbijging. Men veroorlove mij echter, bij deze gelegenheid, ten gunste van een' ander', door den hoogl. K. eveneens mishandeld' katholieken geleerde, deze enkele aanmerking te maken, dat het verwijt, hetwelk Z. H. G., op bladz 40, aan Muratori toevoegt, dat deze uitgever van het *Liber Pontificalis*, de meermaals genoemde H. SS. B en C gebruikt heeft, *zoo veel hem zulks in zijne kraam te pas kwam*, — in den mond van den hoogl. K. noch gepast is, noch krachtig: want weldra zal het blijken, indien die overtuiging reeds nu niet bestaat, dat het in dien mond al zeer weinig geloof verdient. — Dit zij slechts in het voorbijgaan gezegd; eigenlijk wil ik de aandacht daarop vestigen, hoe oppervlakkig de hoogl. K. zijne zaak behandelt; hoe gebrekkig zijne bewijvoering is, en hoe nietig zijne aanmerking, «dat de vermelding der onmiddellijke opvolging van »Leo, door Benedictus, meermalen vrij gezocht en gedrongen in den tekst is ingevoegd.»

Wat nu het einde der uitgeschrevene noot 39, dat is, de beschuldiging tegen Fabrotus betreft; men begrijpt, dat ik er Fabrotus bij opeloeg. — En wat vond ik nu in Fabrotus? —

Ik was verbaasd. — Ik lees, herlees; vergelijk nogmaals de bedoelde *lectiones varias* met den tekst; zekerheidshalve raadpleeg ik nog de uitgave van Blanchinus¹⁾: ik vind steeds hetzelfde. Eindelijk moet ik dan toch mijne oogen gelooven; — en wie schudt niet, met een onaangenaam gevoel van medelijden, het hoofd over een' man, die zich ten dienste eener ellendige fabel, op zijne hooge plaats, zoo jammerlijk ten toon stelt? — de aanklagt van den hoogl. K. is volkomen valsch! Fabrotus heeft in zijne *lectiones varias* die, volgens den hoogleeraar, «zoo opmerkelijke uitlating» zòò duidelijk aangeteekend, als dit voor lezers, die oogen en verstand in het hoofd hebben, maar noodig is. De eerste plaats, van welker gemis in het Koninklijk H. S. Fabrotus beschuldigd wordt «volstrekt geen gewag gemaakt» te hebben, is uit het leven van paus Nicolaas I, en staat in den tekst bij Fabrotus, op bladz. 208, tusschen de 7de en 13de regels²⁾. De daarop betrekkelijke *lectiones varias* uit het Koninklijk en het Mazarijnsch H. S., zijn te vinden op bladz. 291. Daàr nu blijkt het, dat deze H. SS. veel overslaan van hetgeen er in den tekst, op bladz. 207 en 208, te lezen is. Terwijl er in den tekst, na het woord: *Claruerunt* (op bladz. 207, derde regel van het leven van Nicolaas I), breed uitgeweid wordt over de deugden van dezen Paus en zijne bevorderingen door de vorige Pausen, zeggen de beide Parijssche H. SS. zeer beknopt, na het woord: *Claruerunt*, hetwelk zij insgelijks hebben, slechts het volgende: «Daar Sergius dan zijnen» (Nicolaas') «roem vernomen had, »wijdde hij hem tot subdiaken. Leo wijdde hem tot diaken. »Toen Benedictus dan gestorven was, (droeg hem) paus »Nicolaas voornoemd, die nog diaken was, met de andere »diakens enz.,» zegt Fabrotus, «gelijk op bladz. 208, regel 17» (van den tekst)³⁾. Is het nu hiermede niet handtastbaar

1) Anastasii *Bibliothecarii de vitis Romanorum Pontificum*, cet. Romae 1718-1735, 4 voll. fol.

2) Toen ik de uitgave van Fabrotus, op de Leidsche bibliotheek voorhanden, inzag, heb ik er niet aan gedacht, ook den juistten regel aan te teekenen; zoodat ik dien op dit oogenblik, volgens de uitgave van Blanchinus moet uitteekenen; hierin nu staat de bedoelde plaats op den 8sten en 9den regel, boven diengenen, welke aan de eerste helft van den 17den regel van bladz. 207 bij Fabrotus, beantwoordt.

3) De opgave dezer variant door Fabrotus luidt aldus: *Pag. 207. lin. 23. Claruerunt. Sergius itaque audita fama illius, ordinavit eum subdiaconum. Leo ordinavit diaconum. Mortuo igitur Benedicto, praedictus pontifex*

duidelijk gezegd, dat al hetgeen er meer dan deze woorden, tusschen *Claruerunt* op bladz. 207, en den 17^{den} regel van bladz. 208, in den tekst te lezen staat, dat dus ook de woorden, welke de beschuldiging van den hoogl. K. bedoelt, *niet* gevonden worden in het Koninklijk en in het Mazarijnsch H. S.?

Met het tweede punt van beschuldiging, de plaats uit het leven van Adrianus II, is het eveneens gelegen. Fabrotus geeft den woordelijken inhoud der twee Parijssche H. SS. zoo duidelijk op, dat men dien na kan gaan, als of men de H. SS. zelve voor zich had. Wederom is de tekst der uitgave van Fabrotus over de levensgeschiedenis van Adrianus, vóór zijne verheffing tot paus, breedvoeriger dan de H. SS. Doch ook deze vermelden, ofschoon niet in juist dezelfde bewoording, als de tekst, een schoon voorbeeld van 's mans milddadigheid jegens de armen, hetwelk inderdaad onze belangstelling verdient, omdat, bij die gelegenheid, zijne deugd, door den hemel, met een wonder verheerlijkt werd. Hij keerde met een ontvangen dienstloon van veertig denariën huiswaarts. Hij vond zijne deur met behoefligen als belegerd. Hun getal moet dat der denariën wel driemaal overtroffen hebben; desniettemin deelde hij daarvan, eerst aan iederen arme, daarna aan elk lid van zijn talrijk huisgezin, eindelijk ook aan zijnen verwonderden rentmeester drie denariën uit, en behield er nog even zoo veel voor zich. Zijne dankbare opmerking aan den rentmeester: «Zie, hoe mild de Heer is, die uit dat »getal van veertig, er nog drie voor mij en ook voor u bewaard heeft,» sluit het verhaal van dezen edelmoedigen trek, in den tekst, met het woord: *servavit*, in de H. SS., met: *reservavit*. Daarna gaat de tekst voort met Adriaan's deugden en verdiende hoogachting: hier tusschen komt dan ook de plaats, ter wier oorzaak de hoogl. K. de ingebeelde trouwloosheid van Fabrotus aanvalt, het berigt namelijk, dat Adrianus èn na Leo èn na Benedictus de Pauselijke waardigheid ontvlugt had. De H. SS. echter slaan dit alles over, en zeggen onmiddellijk na het woord: *reservavit*, hetwelk beantwoordt aan hetgeen er in den tekst, tegen het einde van

Nicolaus, *qui adhuc in diaconi officio degebat, cum aliis diaconis etc.* ut pag. 208. *lin.* 17. -- Dat: *lin.* 23. is eene schrijf- of drukfout. Maar een lezer, die oplettendheid gebruikt, -- en dit behoort men vooral dan te doen, wanneer men iemand van trouwloosheid beschuldigt, -- kan daardoor niet misleid worden: het woord *claruerunt* brengt hem te regt.

bladz. 222 verhaald wordt, niets anders, dan het volgende: «Deze» (Adrianus) «werd, toen hij, om tot bisschop van »Rome verheven te worden, van de kerk der Moeder Gods, »onze vrouwe, genoemd: aan de Kribbe¹⁾, naar het paleis van La- »teranen geleid werd, om strijd door de geestelijkheid en den »adel en het volk gedragen»²⁾. En, terwijl de H. SS. aldus sprekende den titel der Lieve-Vrouwe-Kerk noemen, beantwoordt hun inhoud reeds aan den 11den regel van onder op (den 41sten van boven af) van bladz. 223 in den tekst: al het overige dus, wat hier tusschen het einde van bladz. 222 en den 11den regel van bladz. 223 te lezen staat, is in de H. SS. niet te vinden. Dit alles is, blijkens mijne citatie, in de *lectiones variae*, bij Fabrotus zoo duidelijk te zien, dat ik waarlijk niet begrijp, hoe de hoogl. K., op grond zijner *bevinding* van Fabrotus, uitroepen kon: «Nu vrage men nog »hoeveel men op de goede trouw van zulke Critici aan kan!» — Men moet door het onbeschaande heen zijn, om zoo iets tegen beter weten in, neêr te schrijven en aan een publiek, hetwelk men acht en op welks oordeel men prijs stelt, voor te lezen of te lezen te geven. Ter eere der menschheid wil en zal ik mij overtuigd houden, dat juist dit bij den hoogl. K. geene plaats vond. Verre van mij, hem zijnen uitroep van verontwaardiging, «Nu vrage men nog hoeveel men op de goede »trouw van zulke Critici aan kan!», bijtend terug te geven. Ik heb mij niet ter take gesteld, hem van kwade trouw te overtuigen. Het Opperwezen doorziet harten en nieren! — Maar om hem te wederleggen, om het oppervlakkige zijner redeneringen, het nietige zijner bewijzen, het ongegronde zijner hatelijke beschuldigingen, het onware zijner beweringen aan te toonen, daartoe heb ik mij nedergezet; en men oordeele, in hoe verre ik slaag. 's Hoogleeraars persoonlijke inzigten, inborst, stemming doen hier niets ter zake. Of Z. H. G. gewetenloos of breinloos te werk ging, ter goede trouw of uit verblindheid, ter kwade trouw of uit schuldige onwetend-

1) Zoo wordt die kerk genoemd, omdat er de kribbe des Heeren bewaard wordt.

2) Zie hier de opgave dezer *variant* bij Fabrotus, pag. 392. *reservavit. Hic cum ad Romanum Pontificatum ab Ecclesia Dei Genitricis Dominae nostrae quae dicitur, ad Praesepe, vide p. 223 l(in) 11 a fi(ne paginae), traheretur ad Patriarchium Lateranense certatim a clero, proceribus, et plebe deportatus est.*

heid, uit lasterzucht of uit slordige onoplettendheid, 't is voor mijn betoog onverachillig. Genoeg, dat hetgeen hij zegt, geen steek houdt; en na dit, volgens mijne overtuiging aangetoond te hebben, kan niemand mij ten kwade duiden, dat ik eenvoudig dit zegge: Nu vrage men nog, hoeveel men op zulken beschuldiger aan kan!

§ 43 C. *De beschuldiging van den hoogl. K. tegen Muratori.*

Deze geleerde italiaansche priester, Muratori, die, in de letterkundige wereld, eene algemeene achting geniet en, wegens zijne verdiensten, steeds met dankbaarheid genoemd wordt; Muratori, de derde der uitgevers van het *Liber Pontificalis*, door den hoogl. K. genoemd, is, in het oog van dezen, niet beter, niet gemoedelijker, dan de vorige. Ik zal wederom de eigene woorden des hoogleeraars mijnen lezeren voorleggen, en hen op eenige schrijf- of drukfouten, waarbij ik mij minder ophouden wil, in aantekeningen onder den tekst, opmerkzaam maken.

Z. H. G. sluit zijne beschuldiging tegen Fabrotus met de woorden: « Inderdaad, met zulk eene gewetenlooze critiek kan » men het allergemakkelijkst de leugen tot waarheid, of, » naar verkiezing de waarheid tot leugen maken »; vervolgens gaat hij, op bladz. 38 en volgende, in dezer voege voort: « Evenwel zelfs de beroemde Muratori ontzag zich niet bij » zijne nieuwe¹⁾ uitgave van den *Anastasius*, of de onder

1) De uitgave van Muratori is slechts in zoo verre nieuw, als zij de *variae lectiones* van vier, destijds nog niet bekende M. SS. bevat. Hooren wij Muratori zelven, in zijn *Lectori monitum* p. VII. *Cum in hanc nostram collectionem inferendae forent Romm. Pontiff. Vitae Anastasii Bibliothecarii nomen prae se ferentes, unceps diu consilium fuit quid potissimum ageremus. Recens enim sub oculis erat praestantissima editio Romae adornata a Clarissimo Viro Francisco Blanchino Veronensi, quae post Regiam Parisiensem (Fabroti) summo labore ac sumptu parata coeterorum curam exhausisse videbatur; hanc autem, sicuti omittere vitio aut invidiae veri nobis poterat, ita recudere absque ullo additamento nihil aliud fore putabamus, quam actum agere, et recoctam, ut ajunt, crambem apponere. Attamen in hac animi fluctuatione praesto fuit Clar. Vir Joseph Antonius Saxius noster, qui excussis instructissimae Bibliothecae suae Ambrosianae codicibus, quatuor protulit exemplaria, quorum ope in publicam lucem prodirent hujusmodi Vitae variis Lectionibus nunquam hactenus editis ita illustratae, ut nova prorsus editio ac nostra omnino dici possit.* Overigens is de tekst zijner uitgave eigenlijk een herdruk van

»dezen naar voorkomende *Vitas Pontificum*¹⁾, aan eene »soortgelijke bedriegelijke handelwijze zich schuldig te maken. »Hij bezigde namelijk bij deze uitgaaf, behalve een oud Ambrosiaansch H. S., zoo hij meent uit de XI Eeuw, hetwelk »echter op den naam van Damasus, alleen de *vitae Pontificum*, tot op Paulus I²⁾ bevat, vooral twee andere Mi-

den tekst van Blanchinus (en deze is een herdruk van den tekst der Mentzer uitgave): *In testu*, zegt Muratori t. a. p., *sequutos nos Blanchini editionem profitemur*; 166 toch, dat, *si quandoque vero in lectione ambigua hæsitare contigit, Parisiensem quoque consulimus*. — Hier uit volgt, in welken zin de hoogl. K., nog in deze zelfde aanhaling, kan, of althans mag gezegd hebben, dat Muratori van de H. SS. B en C, «veelvuldig gebruik gemaakt heeft tot verbetering van den tekst». Muratori zegt zelf: *quos hactenus adhibuimus ad emendandas Romanorum Pontificum vitas sub nomine Anastasii editas*. Maar die «verbetering» bestaat in niets anders, dan dat Muratori de varianten, in die H. SS. voorkomende, onder den tekst, te lezen en te beoordeelen gegeven heeft. In zijn *Lectori monitum* p. VII, zegt hij dan ook: *alia duo exemplaria in usum fuere, quas licet ætate non ita præstant, utpote scripta sæculo circiter XV, attamen ad varias Lectiones adornandas plurimum profuere*. De tekst zelf is, gelijk wij gezien hebben, die van Blanchinus, en daarin is, zoo als de lezer in Muratori zelveu zich overtuigen kan, geen woord uit die H. SS. B en C overgenomen. Tevens wijst ons dit al nader te regt, omtrent de waarde van 's hoogleeraars, op het zachtst uitgedrukt, gewaagd gezegde, dat Muratori de H. SS. B en C gebruikt heeft, *zoo veel sulks in zijne kraam te pas kwam*.

1) *Rerum Ital. Scriptt.* T. III, P. I, p. 93 seqq. (Aant. van den hoogl. K.).

2) Het Ambrosiaansch H. S. eindigt eigenlijk met den dood van diens voorganger, Stephanus II of III: want gelijk het in het *facsimile*, bij Muratori, tegen over p. VII te zien is, staan er nog op denzelfden regel, waarop het leven van Stephanus sluit, deze woorden: *Explicit Libellus. Deo Gratias*. Over Paulus I zegt het vervolgens niets meer, dan: *Paulus sedit annis X, mensibus II diebus V*; welke woorden dus zichtbaar eene bijvoeging zijn: doch misschien wel van dezelfde hand, welke het H. S. schreef: Muratori merkt althans geen verschil van letter op en meent, dat de schrijver dier woorden onder de regering van Paulus (757-767) leefde. — Hieruit zal de lezer reeds opmerken, dat de boven aangehaalde woorden van den hoogl. K.: «een oud Ambrosiaansch H. S., zoo hij (Muratori) meent uit de XI eeuw», — eene schrijf- of drukfout moet zijn. Deze bevoegde beoordeelaar van H. SS. houdt zich, op p. VII, zeker, dat het minstens uit de 9de eeuw is: de letter, zegt hij *soecula illa (Caroli Magni et Ludovici Pii)* certissimè *atingit*. Hij vreest ook niet den lezer er over te laten oordeelen, en geeft, tot bewijs, het *facsimile*, en, om het raadplegen van het H. S. zelf gemakkelijker te maken, ook het merk op, hetwelk het in de Ambrosiaansche bibliotheek draagt. Hiervan, zeg ik, houdt hij zich zeker; maar zijne meening is, dat het tot den tijd van Paulus behoort. — *Lectori monitum*. p. VII.

»lanesche Codd., door hem gemerkt B en C, die wel eerst
 »uit de XIV Eeuw, naar hij zegt, dagteekenen¹⁾, doch volgens
 »zijn eigen getuigenis, beiden uit een' *verschillenden* ouden
 »Codex zijn afgeschreven (*ex diverso archetypo exscripta*). Van
 »deze heeft hij dan ook, niet alleen tot verbetering van den
 »tekst veelvuldig gebruik gemaakt, maar de levens van Jo-
 »annes IX, Martinus II en Hadrianus III neemt hij
 »geheel en gaaf uit dezelve over²⁾. En desniettemin kan hij
 »het van zich verkrijgen, het leven van Joannes VIII, dat
 »is, dat der Pausin, niettegenstaande het in beide Codd.

1) Muratori zegt, *niet* dat zij van de XIV, maar dat zij eerst van de XV eeuw dagteekenen. Hij zegt dit op zeer goeden grond, dewijl de beide H. SS. tot aan Martinus V (1417-1431) voortloopen. — Muratori heeft nog een vierde H. S. gehad. Het is jonger van schrift; maar de oudheid van deszelfs stam is beter bevestigd, dan die der H. SS. B en C. Het is namelijk op last van den kardinaal Fred. Borromaeus afgeschreven naar den *Codex Cavensis*, die door Franciscus Penia overgeschreven is. — *Lectori mon. ib.* — De *Cod. Cavensis* gaat tot Gregorius VII. Zie de uitgave van Blanchinius, T. I, p. 3.

2) Dat: «Joannes IX» is van den referent, den hoogl. K.; Muratori noemt hem Joannes VIII, en uit hem is ook niet te zien, dat één der beide H. SS. dien Paus Joannes IX noemt. — Het onmiddellijk voorafgaande, dat Muratori die H. SS. B en C veelvuldig gebruikt heeft tot verbetering van den *tekst*, zou tot de opvatting kunnen leiden, dat hij die drie Levens insgelijks in den *tekst* opgenomen heeft. De hoogl. K. kan dit niet bedoeld hebben: die Levens staan bij Muratori, p. 269, onder den tekst, tusschen de varianten. Dat hij ze juist uit de H. SS. B en C overnam, zal wel daarom geweest zijn, omdat hij ze in geen ander H. S. van het *Liber Pontificalis* gevonden had. Zijn H. S. A ging zoo ver niet; in dat van Velsler, dus ook in de *editio princeps* (Mentz 1602), waren zij niet te vinden; Fabrotus heeft die Levens evenmin medegedeeld; en er is geene reden om te denken, dat zij in Muratori's H. S. D stonden: hij zelf zegt slechts, dat B en C die Levens bevatten; en ook Blanchinius geeft geen' schijn, dat er in het H. S. van Penia (de *Cod. Cavensis*) iets van te lezen stond. Hij neemt die Levens *geheel en gaaf* over, zegt nog de hoogleeraar. — Van de Levens van Martinus II en Hadrianus III, welke niets anders, dan het vaderland, den naam der vaders, den duur der regering dier beide Pausen doen kennen, terwijl er in het leven van Hadr. II nog gewag gemaakt wordt van eene enkele constitutie deses Pausen, doch zonder dat er eenige beweegreden of de gelegenheid van bekend gemaakt wordt; -- van deze Levens, meen ik, was waarlijk niets af te laten of te verkorten; en dat van Joannes VIII, zegt Muratori, kon tot verbetering dienen van hetgeen Baluzius (*Misc. T. VII, p. 349*) mededeelt, uit den *Cod. 99* der Colbertijnsche bibliotheek. Eene nog betere uitgave van dit Leven geeft Muratori, *Scriptt. T. III, p. II, e Mto Vaticano, Auctors, ut creditur, Pandulfo Pisano* († na 1181).

» evenzeer gevonden wordt, geheel achterwege te laten; en
 » met eene onbeschaamdheid, niet minder groot dan die van
 » Fabrotus, heeft hij, bij de woorden: « Hic a quibusdam fabo
 » interseritur Joannes VIII femina » de volgende aanteeke-
 » ning onder den tekst geplaatst: In recentioribus M. SS. co-
 » dicibus, signatis B et C, quos hactenus adhibuimus ad
 » emendandas Romanorum Pontificum vitas sub Anastasii nomine
 » editas, post Leonem IV ponitur Johannes *Anglicus*, qui
 » foemina fuisse dicitur, ac supra duos annos Romanae Ecclesiae
 » regimini praefuisse. Decantatam hanc fabellam Latinis om-
 » nibus, Graecisque scriptoribus usque ad seculi XIII finem,
 » aut subsequentis initium incognitam, invictis adeo argumentis
 » explosam fuisse non tam a catholicis calamis, sed ab ipsis
 » etiam Heterodoxis, Eruditus quilibet novit, ut inanis prope-
 » modum gloriae tentamentum foret denuo contra ipsam ar-
 » mari ¹⁾. Waarlijk indien wij ook den vlek wilden voorbij
 » zien, welke der *editio princeps* van den *Anastasius* aankleeft,
 » die, waarmede Fabrotus en Muratori, in dit opzigt,
 » ook hunne uitgave bezoedeld hebben, kenmerkt genoegzaam
 » de wijze, op welke men het bewijs tegen Joanna, uit den
 » *Anastasius* gemeend heeft te moeten voeren».

Muratori een onbeschaamde? Muratori een mensch die, tegen beter weten in, de waarheid tot leugen wil maken? Of welk ander laag denkbeeld wil ons Z. H. G.'s uitdrukking: « onbeschaamdheid », van Muratori geven? Wie zóó over Muratori schrijft, kan met het open karakter van dezen geleerde niet bekend zijn, of miskent het volstrekt. Men hoore, welke edelmoedige beginselen deze italiaansche priester zekeren kleingeestigen bestrijder van den kardinaal, Jos. Mar. Thomasius, tegenstelt. « Hij begrijpe », zegt hij zeer billijk en waar, « hij begrijpe eindelijk, dat waarheidsliefde een der » heerlijkste voorregten der Orthodoxe Kerk en des Apostoli-

1) « In de jongere H. SS. B en C, welke wij tot hiertoe gebruikt hebben, » om de Levens der Pausen, op name van Anastasius uitgegeven, te ver- » beteren, staat na Leo IV, Joannes de *Engelschman*, *dies gezegd wordt*, » eene vrouw geweest te zijn, en de Roomsche Kerk meer dan twee jaren » geregeerd te hebben. Dat dit versleten fabeltje, hetwelk aan alle Latijnsche » en Grieksche schrijvers, tot aan het einde der XIII eeuw, of het begin » der volgende, onbekend was, niet alleen door katholieken, maar ook door » andersdenkenden, met onoverwinnelijke bewijzen wederlegd is, weet ieder » Geleerde, zoo dat het naar ijdelheid zou rieken, nogmaals daartegen te » velde te trekken. »

»schen Stoels uitmaakt en uitmaken moet. Zij bemint geene »vleijers; van alles, wat valsch en verdicht is, heeft zij eenen »afkeer; en vooral verfoeit zij diegenen, die uit nijd en hekelzucht »onschuldigen betigten, en de zeer groote onbedachtzaamheid »begaan, van de waarheid uit de gelederen der Katholieken »te willen verdrijven ¹⁾.» Onkatholieken zullen in dat gunstig oordeel van Muratori over de Kerk en den H. Stoel, bezwaarlijk toetreden, en de *objectieve* waarheid van deze zijne woorden zoo gaaf niet aannemen; maar de *subjectieve* waarheid daarvan tegenspreken; beweren, dat Muratori hier niet volgens zijne overtuiging sprak; zeggen, dat hij deze, in de Kerk en den Apostolischen Stoel zoo geroemde waarheidsliefde en edelmoedigheid zelf niet volgde, dit kan niemand met grond: want hij kan het nimmer bewijzen. Zijne levensbeschrijving getuigt van het tegendeel. Hij, die steeds zijne overtuiging volgde en ook vrijelijk uitte, week hier en daar van het gevoelen eeniger godgeleerden af; zij vielen hem aan; zij hekelden hem. Wat deed Muratori? Hij bewees, dat hij op die geroemde, onbekrompene waarheidsliefde ook vertrouwen durfde, en deed zijn beklag bij den Paus. Muratori vond zich niet teleurgesteld! De groote Paus Benedictus XIV wilde zelf hem geruststellen, en laakte, in zijnen brief, die onrustige geesten, die een' man van eer aanblaffen, omdat hij in zaken, die noch de leer noch de tucht der Kerk betreffen, van andere gevoelens is, dan zij ²⁾. Waarom zou dan Muratori omtrent het al of niet bestaan der pausin Joanna; iets, waarover reeds eenige eeuwen vòr hem geoordeeld hadden, dat er noch de leer der Kerk, noch de wettige opvolging harer Pausen door ten onder ging — waarom zou hij daarentrent zijne overtuiging niet gevolgd hebben? waarom zou hij, Muratori, de man van zóó onbekrompene denkwijze,

1) *Sed intelligat tandem, si potis est, Censor ille veritatis amorem ac studium constituere, et constituere debere unam ex praeclarioribus Ecclesiae Orthodoxae, Sedisque Apostolicae praerogativis. Assentatores illa non amat; falsa ac ficta omnia abhorret; ac potissimum execratur, qui ex livore, faciliq; ingenii sui prurigine crimina innocentibus creant, et veritatem e Catholicorum castris eliminatam incautissime volunt.* — Murat. *Scriptt.* T. III, P. 1, *praefat.* p. VI. Men houde in het oog, dat het hier geen geloofspunt gold, maar een vraagpunt der literarische geschiedenis. Ook ten dezen zegt derhalve Muratori, bemint en wil en zoekt de Kerk, zoo ook haar Opperhoofd, steeds het ware.

2) Verg. De Feller, *Dict. Hist.* art. *Muratori.*

dat nog vóór eenige jaren, de *Hermesianen*, toen hunne leer te Rome werd afgekeurd, zich inbeeldden, achter zijne gevoelens eene schuilplaats te kunnen vinden en een zijner werken vertaalden ¹⁾; — waarom, vraag ik, zou hij opzigtens de pausin zijne overtuiging ontveinsd, waarom daarenboven de historische bewijzen bedriegelijk geloofhend en verduisterd hebben? En waarin zou dan die onbeschaamdheid van Muratori bestaan? Daarin, dat hij de pausin een fabeltje noemt? Maar zegt Muratori dit tegen zijne overtuiging aan? Dezelfde aantekening, waarover de hoogl. K. hem aanvalt, geeft blijken van het tegendeel. Niet alleen heeft hij daarin reeds gezegd, dat het tot aan het einde der XIII of het begin der XIV eeuw onbekend was; maar in het vervolg dezer aantekening (Z. H.-G. heeft er slechts de, hier boven uitgeschrevene, eerste helft van medegedeeld) beweert hij nog, dat oorspronkelijk niet slechts de kronijk van *Marianus Scotus*, maar ook die van *Martinus Polonus* van «deze afzigtelijke logen» (*de foedo hoc menducio*) zuiver was; en hij beroept zich ten aanzien van de laatste, op oude H. SS. der Vaticaansche, Keizerlijke (te Weenen), Colbertijnsche en Ambrosiaansche bibliotheken. En was daarenboven dit oordeel van Muratori niet reeds lang de uitspraak van het algemeen gevoelen? Had niet, reeds vóór langer dan eene halve eeuw, Sarravius aan *Salmasius* zelven geschreven: *Icy l'opinion que vous voulez faire revivre est siffée partout?* Nimmer is dit woord in den mond van Sarravius gewraakt; en in dien eens Italiaans, eens priesters, zal het eene «onbeschaamdheid» heeten? Neen; de algemeene opinie der geleerden niet versmaden, haar niet eigendunkelijk en zonder gegronde redenering tegenspreken; haar zelfs eerbiedigen, haar met overtuiging volgen, tot staving zijner gevoelens zich op haar beroepen, is geene onbeschaamdheid.

De grond dier beschuldiging tegen Muratori moet dan elders gezocht worden. Dit zal dan zijne «onbeschaamdheid» moeten wezen, dat hij, gelijk de hoogl. K. zich uitdrukt, «het van zich verkrijgen kon, het leven van *Joannes VIII*, dat is, dat der pausin, niettegenstaande het in beide Codd. evenzeer gevonden wordt, geheel achterwege te laten». Wat ik

1) Muratori, *Ueber den rechten Gebrauch der Vernunft in Sachen der Religion. Aus d. Lat. von Biunde und J. W. J. Braun. Coblenz. 1837.*

reeds gezegd heb, om Fabrotus tegen de beschuldiging van gewetenloosheid van kritiek te verdedigen, pleit ook Muratori vrij van «onbeschaamdheid». Ook dezès H. SS. B en C hebben dezelfde woorden, welke Sarravius, met alle regt, zoo «moeijelijk» noemt. Ook zij verhalen, gelijk weldra aangetoond zal worden, dat Benedictus *terstond* (*mox*) na den dood van Leo tot Paus verkozen is: ook zij sluiten derhalve de regering van Joanna tusschen die beide pausen, buiten, en bewijzen daardoor voldingend, dat het geheele verhaal over Joannes den *Engelschman*, een onhandig toevoegsel is. Ook zij leiden ons hooger op en gebieden ons, over de oudere H. SS., waaruit zij afgeschreven zijn, hetzelfde te oordeelen: — indien nogtans die inlassching over de pausin reeds daarin te vinden mogte geweest zijn; iets, hetwelk wij nog niet verplicht zijn aan te nemen. Het algemeen gevoelen — hetwelk, met de pausin Joanna voor eene fabel te houden, noodzakelijk ook het bericht over haar, in eenige H. SS. van het *Liber Pontificalis* vervat, als onecht verwerpen moest — kon derhalve door de mededeeling van een bericht, hetwelk door de H. SS. zelve, waarin het te lezen staat, wordt gelogenstraft, niet beter of anders onderrigt worden, dan het reeds werkelijk was. Om welke reden zou Muratori dan verplicht zijn geweest, dat valsche, in het *Liber Pontificalis* tusschengeschoven stuk mede te deelen? Doch genoeg hiervan. Ik verlaat mij gerust op het oordeel van alle onpartijdigen. De blaam van «onbeschaamdheid» valt hier niet op den beschuldigde. — Gaarne deelde ik mijnen lezers de beweegredenen mede, waardoor de hoogl. K. zich van dat «stelsel van bedrog en leugen», der Roomsche Hierarchie en den Katholieken geleerden ten laste gelegd, zoo stellig overtuigd houdt. Ik twijfel niet, of zij zullen een licht doen opgaan over de vele andere beschuldigingen tegen die Hierarchie, en ook ten minste eenige stralen werpen over den redeneertrant en het oordeel harer beschuldigers.

§ 44. *Vervolg. De kritische aanmerkingen van den hoogl. K. op de H. SS. B en C van Muratori.*

Het volgende zal onzen dunk over dien redeneertrant in niets logenstraffen. Men zal zich uit mijne vorige aanhaling van Z. H. G.'s woorden, nog wel herinneren, hoe er als een groot bezwaar

tegen Muratori ingebracht werd, dat hij «het leven van Joannes VIII, dat is, dat der pausin, *geheel achterwege* liet». Zoo sprak de hoogl. K. op bladz. 39, toen Muratori een onbechaamde moest heeten. Maar reeds op bladz. 40 meent Z. H. G., dat Muratori het berigt nopens de pausin, uit de H. SS. B en C, *self* opgeeft; en op bladz. 43, alwaar hij den tekst der H. SS., «uit de noten van Muratori», herstelt, plaatst hij dat berigt werkelijk, als of het, met eenige verandering, de eigene woorden dier H. SS. teruggave¹⁾. De tegenspraak is hier baarblijklijk: en Z. H. G. moet een van beide laten vallen, of zijne beschuldiging tegen Muratori, of zijne bewering, dat Muratori *self* het berigt heeft medegedeeld. Om 's hoogleeraars eer zou ik hem aanraden, het laatste op te geven. Inderdaad, die aangetoonde tegenspraak zal wellicht nog de minste aanmerking zijn, welke er op Z. H. G.'s kritiek te maken is.

«Dit berigt, zoo als Muratori zelf het opgeeft», heet het bij den hoogl. K., op bladz. 40: *Johannes Anglicus, qui foemina fuit, ac supra duos annos Romanae Ecclesiae regimini praefuit*²⁾. Muratori had zich echter aldus uitgedrukt: *qui foemina fuisset dicitur, ac... regimini praefuisse*³⁾; toch wil

1) 't Is waar, Z. H. G.'s woorden op bladz. 40: «dit berigt zoo als Muratori zelf het opgeeft: *Johannes Anglicus, qui foemina fuit ac supra duos annos Romanae Ecclesiae regimini praefuit*,» strooken nu wel zeer slecht met het aangehaalde gezegde van bladz. 39, doch zouden alleen, op zich zelve staande, ons nog niet verzekeren, dat de hoogl. K. dit: *Johannes Anglicus* cet., als de eigene woorden der H. SS. wil doen gelden. Maar, daar Z. H. G. terstond op de *eeuvoudigheid* van «dit berigt, zoo als Muratori, *self* het opgeeft,» begint opmerkzaam te maken; dewijl hij daaruit gevolgtrekkingen, ten voordeele der echtheid van dit berigt, affeidt; daar hij het vervolgens, op bladz. 43, in den tekst zelve der H. SS. B en C opneemt, is het ontegenspreklijk, dat hij het voor de eigene bewoording dier H. SS. wil doen doorgaan. En dit zoo belangrijke berigt vindt Z. H. G. op eene en dezelfde bladzijde van Muratori, alwaar deze «het leven der Pausin *geheel achterwege* laat »!?

2) »*Joannes de Engelschman, die eene vrouw was, en meer dan twee jaren de Roomsche Kerk bestierd heeft.*»

3) «Die *gesagd* wordt eene vrouw te zijn, en... de R. K. bestierd te hebben. Zie Muratori's woorden op bladz. 333, uit den hoogl. K. overgenomen. De lezer zal er de bedoelde woorden *cursief* gedrukt vinden. De hoogl. K. heeft die aldus doen drukken: waarschijnlijk om er de aandacht zijner lezers op te vestigen. Ik heb die zoo teruggegeven, omdat ik niet Muratori, maar den hoogl. K. citeerde. Overigens make ik hier de opmerking, dat die woorden bij Muratori in dezelfde letters gedrukt staan, als de geheele aantec-

Z. H. G., dat het anders moet zijn, en zegt daarom, in eene noot, onder aan de bladz. 40: « *Het fuisse dicitur* is natuurlijk » van den referent Muratori». Men zal mij, vertrouw ik, gelooven, wanneer ik verzeker, dat deze handelwijs des hoogleeraars mij ten hoogste verwonderde. Wie, trouwens, zou zoo iets van den hoogleeraar hebben durven verwachten? Wie zou het, op hetzelfde oogenblik, dat Z. H. G. andere, waarlijk verdienstelijke mannen, van « gewetenlooze critiek » en van « onbeschaamdheid » beschuldigt; wie het, in hetzelfde betoog, waarin hij den katholieken « een stelsel van bedrog en leugen » verwijt, — hebben durven verwachten? Moest het voor iederen deakundige, die iets meer doet, dan vlugtig nalezen — en voor zulke lezers schreef immers Z. H. G. — niet bevreemdend genoeg zijn, dat hij, bij den hoogl. K., als een *berigt*, door Muratori zelve medegedeeld, datgene vond, hetwelk deze italiaansche geleerde uit de H. SS. slechts *refereert*; hetwelk hij niet onder de varianten plaatst, maar in geheel andere letters, en dus als zijne eigene woorden, en niet als die der H. SS. te lezen geeft? Moesten nu daarenboven 's mans woorden nog willekeurig veranderd worden? Moest er ook nog op zulk eene willekeurige verandering voortgeredeneerd worden? Een van beide: Muratori heeft hier den woordelijken inhoud der H. SS. willen geven, of niet. Heeft hij dien niet willen geven; met welk regt zal dan uit zijne woorden de tekst der H. SS. kunnen en mogen hersteld worden? met welk regt zal daaruit afgeleid worden, hoe, in deze H. SS., de plaats over de pausin luidde? Heeft Muratori den inhoud

kening, waarin zij voorkomen. Deze geheele aanteekening (en zoo ook die vermelde woorden) is bij Muratori *curstief* gedrukt; terwijl de *varias lectiones*, die den tekst der H. SS. bevatten, overal in eene staande drukletter medegedeeld worden. Muratori heeft derhalve de woorden, welke de hoogl. K. als het berigt der H. SS. beschouwt en, op bladz. 43, zelfs als den tekst der H. SS. opgeeft, — niet als eene *variant*, niet als de eigene woorden der H. SS. medegedeeld. Het is nog meer te verwonderen, dat de hoogl. K. hier zoo misgetast heeft, daar deze zelfde aanteekening hem het verkeerde zijner opvatting zoo duidelijk onder het oog brengt. Deze aanteekening eindigt namelijk met eene woordelijke opgave eener *marginale* aanmerking in het vierde H. S. D van Muratori; en deze aanmerking staat, omdat zij *woordelijk* medegedeeld wordt, en dus uit woorden, niet van Muratori, maar uit woorden van het H. S. D bestaat, wederom in dezelfde letter als de *varias lectiones*. Mag men nu, daar Muratori zelf zijne eigene woorden zoo zorgvuldig van die eens H. S.'s onderscheidt, het *curstief* gedrukte voor den tekst der H. SS. houden en ook uitgeven?

woordelijk willen aangeven; met welk regt, mag men dan beweren, ja zelfs, als iets wat geheel zeker, wat *natuurlijk* is en niet anders kan zijn en kan gedacht worden, stellen en vaststellen, dat hij de bewoording dier H. SS. zoo merkkelijk veranderde?

Ik begrijp, dat dit: *dicitur*, «Men zegt», den hoogleeraar niet zeer welkom was. Het voegt ook waarlijk slecht in den mond eens tijdgenoots (zoodanig was namelijk de schrijver in het *Liber Pontificalis*), en pleit daarom, in plaats van voor de echtheid des berigts, eer voor het tegendeel. Doch hier is niet de vraag, wat Z. H. G. het liefste in de H. SS. ziet, maar, wat er werkelijk in te lezen staat. En wiens getuigenis is daaromtrent het geloofwaardigste, het veiligste te volgen?

Ik weet niet of de hoogl. K. rijpelijk overwogen heeft, welk waagstuk hij hier beging. Hij legt zich, voor het geheele lezend publiek, in de weegschaal tegen Muratori. Ik twijfel zeer, of Z. H. G. dit gewigt wel hale. Muratori zou het berigt uit de H. SS. opgegeven hebben, met de woorden: *fiuss dicitur*, als een: «Men zegt». De hoogl. K. zegt: Neen; er staat: *fuit* (was). Een van beiden spreekt tegen de waarheid. Maar op wien valt de verdenking? De roem, de goede naam van Muratori is gevestigd¹⁾; die van den hoogl. K., dien wij, in de zaak der valsche Allocutie van *Pater Reverendiss. Roothaan*, en nu ook als beschuldiger hebben leeren kennen, is nog verre van daar. Muratori nu heeft de H. SS. voor zich gehad; de hoogl. K. daarentegen heeft niets gezien. Nogmaals, wien moeten wij gelooven, en op wien valt de verdenking? En, wat hier eigenlijk de hoofdzaak is, met welk regt mogt de hoogl. K., op zijne bladz. 43, de H. SS. doen zeggen: «*Johannes Anglicus, qui foemina fuit, ac ... regimini praefuit*»?

Ik verzoek den lezer, zijne uitspraak nog een oogenblik te schorsen. De zaak zal zich al meer en meer ophelderen. Want

1) Onder de talrijke werken des geleerden Muratori, zou juist dese bladz. 247 de eenige zijn, waar hij zijne gewone eerlijkheid en naauwkeurigheid verloochend had. Men zal, vertrouwd ik, begrijpen, dat die eerlooze uitzondering moet bewezen worden; niet door eene *petitio principis*, of door een bewijs, *idem per idem* genoemd; niet zóó, dat men, om zijne oneerlijkheid in deze zaak te bewijzen, begint met die reeds te vooronderstellen.

men wete, dat de hoogl. K., op bladz. 45, den tekst der bedoelde H. SS. *verminkt* mededeelt. Wij hebben reeds gezien, hoe Z. H. G., als beschuldiger van Fabrotus, diens *Variae lectiones* aanhaalde; een' dergelijken misslag begaat hij ook hier. Deze misslag is echter, wegens de gevolgtrekkingen, van nog grooter gewigt. Hij snijdt uit de H. SS. B en C, juist die woorden, welke ter beoordeeling, of dese *Codices* voor of tegen de pausin getuigen, mede tot de meest afdoende behooren. De zaak is deze.

De bedoelde H. SS. B en C van Muratori zeggen: *Leo quidem ubi hac luce subtractus Praesul occubuit. Mox enim omnis clerus istius a Deo protectas Romanae sedis, universi proceres, eunctusque populus ac senatus congregati sunt Domini clementiam exorantes* oet., nagenoeg gelijk in het koninklijk H. S.: zie bladz. 320 in de noot. Zij berigten dus klaarblijkelijk, dat Benedictus *terstond* na den dood van Leo tot Paus gekozen werd. — De hoogl. K. nu meent, bladz. 42, dat «de »*lectiones Variae*, welke Muratori zelf uit de Codd. B. en C. »ten aanzien der levens van Leo IV, Benedictus III en »Nicolaas I opgeeft, van dien aard zijn, dat zij onwillekeu- »rig een licht doen opgaan¹⁾, over de knoeijerijen en toevoeg- »sels, die men zich in den tekst van den *Anastasius* veroor- »loofd heeft, ten einde het uitligten van het berigt nopens »Joanna te bemantelen; zoodat ook de bewering wegvalt, »dat dit berigt daár, zoowel den samenhang, als de tijdorde, »zoude verstoren en dus blijkbaar zijn ingeschoven». «Ten »betooge van dit laatste punt,» laat Z. H. G., op bladz. 43-46, den tekst der H. SS. B en C, «voor zoo ver dezelve uit de »noten²⁾ van Muratori kan worden opgedolven, en op de

1) Muratori zou, volgens den hoogl. K., «aan eene bedriegelijke handelwijze zich schuldig gemaakt» hebben; hij zou tot «onbeschaamdheid» gesonken zijn; alles, om de pausin te verheimelijken; en toch zou hij de *variae lectiones* zóó opgegeven hebben, dat zij onwillekeurig een licht doen opgaan enz. Zou Muratori inderdaad zóó onoplettend, zóó onnadenkend, zóó onhandig mogen geacht worden? De mannen van studie, die met Muratori's voortbrengselen bekend zijn, mogen oordeelen.

2) Ik zal over de keuze van dat woord: *notes*, niet twisten, maar meen toch den lezer, die Muratori niet voor zich heeft, door eenige inlichting, in staat te moeten stellen, de zaak te beoordeelen. Op Muratori's bladz. 247, welke het begin van het leven van Benedictus III bevat, staan *tweedertlei* noten: de varianten namelijk en die «onbeschaamde» (?) Aanteekening, waarvan Z. H. G., op bladz. 39, spreekt en het begin mede-

»geschiedenis der Pausin betrekking heeft, vergeleken met »den tekst van Muratori, volgen.»

Men begrijpt, van hoeveel belang hier de woorden zijn: *Leo quidem ubi hac luce subtractus Praesul occubuit* (Toen Paus Leo, aan dit tijdelijke licht onttrokken, dood nederlag). Zij bepalen, trouwens, den tijd van het daaropvolgende *mos (terstond)* zoo juist, dat het niet anders kan verstaan worden, dan: *terstond* na den dood van Leo. Er kan dus tusschen deze twee pausen, Leo en zijnen opvolger Benedictus, geene pausin Joanna den Stoel van Petrus beklommen hebben, en het is tevens duidelijk, dat in H. SS., die aldus spreken, het bericht nopens die pausin tusschen Leo en Benedictus, niet echt kan zijn. Daarom schreef dan ook Sarravius aan Salmasius: «Deze woorden baren moeilijkheid» (*Haec verba molesta sunt*). De hoogl. K. echter weet zich uit die moeilijkheid te redden; doch op de volgende wijze. Hij beweert, dat dit: *Leo quidem ubi* cet. (Toen paus Leo enz.), in de H. SS. B en C niet voorkomt. Waar hij dan, op bladz. 45, de bevoording dier H. SS., zoo als hij zegt, uit de, door Muratori aangegevene varianten, maar inderdaad ook uit diens aantekening, herstelt, laat hij gevolgelijk deze woorden er uit weg ¹).

Hiermede zou voorzeker, wat deze twee H. SS. betreft, althans eene groote moeilijkheid overwonnen zijn; maar ik noodig alle deskundigen uit, om, met Muratori, *Scriptt. Rer. Ital.* T. III, P. I, pag. 247, voor zich, tusschen Z. H. G. en mij te beslissen. Het punt des geschils loopt over de aldaar voorkomende variant (4). Zij zegt, dat de H. SS. B en C de woorden van den tekst: *Evidenter autem etc.* weglaten tot aan: *Leo quidem etc.* ²) Wil dat nu bij Muratori zeggen, dat de woor-

deelt, hetwelk ik, op bladz. 338, heb afgeschreven. Beide, de varianten en de aantekening, zijn in verschillende letters gedrukt, omdat deze de woorden van Muratori bevat, gene de eigene woorden, dat is, den tekst der vergeleken H. SS. mededeelen. (Zie mijne aantekening 3, op bladz. 342). Desniettenstaande maakt de hoogl. K. daar zoo weinig onderscheid tusschen, dat hij den tekst der H. SS. over Joanna, uit de cursief gedrukte aantekening, dat is, niet uit de opgave der varianten, maar uit de verhalende woorden van Muratori wil opdelen. Mag dat?

1) De hoogleeraar deed deze woorden namelijk cursief drukken, ten teken, dat zij in de *Codices* B en C niet gevonden worden. Verg. zijne noot 38, onder bladz. 43.

2) Deze variant (4) luidt aldus: B. et C. *Verba evidententer. autem etc. usque ad illa Leo quidem etc. ut infra (,) non habent.*

den *Leo quidem etc.* insgelijke zijn achtergelaten? Ik begrijp niet, hoe men het ooit in dien zin kan opnemen. Doorbladere wie lust heeft, het geheele *Liber Pontificalis* bij Muratori; hij vergelijkte alle dergelijke varianten en hij zal bevinden, dat *die* woorden, tot aan welke de uitlating gezegd wordt zich uit te strekken, vooral, indien er achter die woorden een: *etc.* staat (*usque ad verba* NN etc.), volstrekt *exclusief*, dat is, als *niet* in de uitlating begrepen, moeten genomen worden. Dezelfde pag. 247 levert er, in de variant (8), nog een voorbeeld van. Het is ook een algemeen gebruik, dat, in zulke gevallen, woorden, die eenen zin beginnen, *exclusief*, doch woorden, die eenen zin eindigen, *inclusief* genomen worden. Maar boven alles zijn, in eene variant, zoo als hier, de woorden na: *usque ad*, die nog een: *etc.* achter zich hebben, noodzakelijk *exclusief* te nemen, en dus als die woorden te beschouwen, waarbij de uitlating ophoudt en waarmede het H. S. wederom begint, met den tekst overeen te stemmen. De natuur van zulk eene variant vordert dit volstrekt. Waarom? Eene variant maakt den lezer met het verschil tusschen den tekst en het vergeleken H. S. bekend, ja, zij stelt hem tevens in staat den inhoud van het H. S. woordelijk te herstellen. Zonder dit laatste is het eerste niet te bereiken en mist de variant haar doel. Maar indien nu de woorden: vóór *etc. inclusief* moesten genomen worden, dat is, als tot diegene behorende, welke in het H. S. *niet* te lezen staan, wie ter wereld zou dan uit zulk eene opgave weten kunnen, welke de eerste woorden zijn, waarmede het H. S. wederom eensluidend wordt met den tekst? wie zal er den woordelijken inhoud van het H. S. uit leeren kennen? Het *etc.*, trouwens, belet het hem: het slaat geheel onbepaald op het volgende; wie zal zeggen, hoe ver?

Ten onregte heeft dus de hoogl. K. de woorden: *Leo quidem ubi hac luce subtractus occubuit*, uit die twee H. SS. van Muratori geschraapt. Ook deze geven te kennen, dat *Benedictus terstond* na den dood van *Leo* gekozen is. Met den valschen grondslag, valt derhalve ook *Z. H. G.*'s gevolgtrekking, op bladz. 47 en 48: «Men ziet,.... dat.. in de korte recensie »der Codd.» (B en C) «niets gevonden wordt, hetgeen met »de vernedding van *Joannes Anglicus*, als tusschen *Leo* en »*Benedictus* den Pauselijken stoel bekleed hebbende, in »strijd is.» Te gelijk zal het ieder duidelijk zijn, dat dat «licht,»

hetwelk Z. H. G. op bladz. 42 (zie boven bladz. 345) over « knocrijen » enz. had zien opgaan, wederom over geheel iets anders zijne stralen werpt.

ARTIKEL II.

DE PLAATS OVER DE PAUSIN JOANNA, IN EENIGE H. SS. VAN HET LIBER PONTIFICALIS VOORKOMENDE, IS ONECHT.

§ 45. 's Hoogleeraars gevolgtrekkingen uit het voorgaande, hier reeds nagelezene, en zijne verdere redeneringen, ten betooge, dat de oorspronkelijke tekst van het *Liber Pontificalis* althans zeer waarschijnlijk van de pausin gewaagde.

Nadat Z. H. G. de bewoording der H. SS. B en C, zoo als hij meende, die te mogen herstellen, met verandering van Muratori's woorden: *fuisse dicitur* en *praefuisse*, in *fuit* en *praefuit*, en met uitlating van: *Leo quidem ubi hac luce subtractus Praesul occubuit* — opgegeven en die met den tekst der uitgave vergeleken heeft, leidt hij daaruit, op bladz. 46 en 47, de gevolgtrekkingen af: « Men ziet bij vergelijking, dat » de Tekst der uitgave eene uitbreiding is der kortere recensie, » welke in de beide Codd. gevonden wordt; dat de vermelding » der onmiddellijke opvolging van Leo, door Benedictus, » meermalen vrij gezocht en gedrongen in den tekst is inge- » voegd; maar dat, integendeel, in de korte recensie der Codd. » niets gevonden wordt, hetgeen met de vermelding van Jo- » annes *Anglicus*, als tusschen Leo en Benedictus den » Pauselijken stoel bekleed hebbende, in strijd is.»

De hoofdzaak dezer beweringen is reeds in de vorige § wederlegd. Dat ik ze echter nogmaals ter sprake breng, geschiedt om te onderzoeken, of de hoogl. K., ook op *zijn* standpunt genomen, onze Hierarchie of hare onderhoorigen, op grond eener wettige redenering, van vervalsching van het *Liber Pontificalis* heeft beschuldigd.

Omtrent het al of niet gezochte dier vermelding heb ik reeds een antwoord gegeven. Ik wil er hier slechts dit nog bijvoegen. Deze bedenking des hoogleeraars wordt door de inzage van het *Liber Pontificalis* van zelf wederlegd. Men lese het, en men zal bevinden, dat hetgeen Z. H. G. hier gezocht en

gedrongen noemt, evenwel in nagenoeg al de Levens der Pausen uit de 8ste en 9de eeuwen voorkomt. Van iederen Paus wordt verhaald, welke waardigheden hij onder zijne voorgangers bekleedde, en in dit verhaal is dan ook meestal te zien, in welke orde die voorgangers elkander opvolgden. Zoodat deze, hier «gezocht en gedrongen» genoemde vermelding der onmiddellijke opvolging van Benedictus op Leo, volstrekt niet zonderling is, niets opvallends heeft, maar integendeel zeer wel strookt met den verhaaltrant, welke ook in de andere Levens gevolgd is. Of zouden nu al die Levens aldus opzettelijk ingevuld zijn, om dat «invoegen» (?) van de vermelding der onmiddellijke opvolging van Benedictus op Leo, niet in het oog te doen vallen? 't Is niet te gelooven. En, als het later blijken zal, dat de korte recensie een uittreksel is uit de oorspronkelijke breedere, zal de opmerking, dat ook die korte nog de sporen van zulke herhalingen, betrekkelijk de voorgangers der Pausen, heeft overgehouden, het nog onwaarschijnlijker maken.

Overigens hangt de uitspraak, of zoo iets gezocht zij, ook al, en misschien wel voor een groot gedeelte, van de subjectieve overtuiging betrekkelijk het al of niet bestaan der pausin af. Menig een zal het volstrekt niet gezocht vinden, dat eene levensbeschrijving der Pausen, iets over hunne geschiedenis vóór hun pausschap verhaalt en daarbij ook zegt, door welke Pausen zij in kerkelijke waardigheden aangesteld en bevorderd werden. Dat nu zulke berigten in zoodanige bewoording zijn geschreven, welke ons aan geene pausin, maar wel aan de onmiddellijke opvolging van Benedictus op Leo doet denken, is, in mijn oog, wederom zeer natuurlijk, noodzakelijk zelfs, omdat deze geschiedkundige waarheid door een' tijdgenoot niet anders kon beschreven worden. Ik erken, dat zulke plaatsen den hoogl. K. hinderlijk zijn; maar geeft hem dit het regt, die plaatsen voor «gezocht en gedrongen» te verklaren, en daaruit te besluiten, dat zij waarschijnlijk ingeschoven zijn? Ik ontken het, en ontken het met grond, omdat die onmiddellijke opvolging eenstemmig getuigd wordt, door alle nog bekende H. SS. van het *Liber Pontificalis*, in het Leven van Benedictus. — Overigens kan die geheele, hier medegedeelde plaats eerst dan van logisch belang zijn, wanneer de kritiek aan die «korte recensie der Codices» de voorkeur moet geven boven den «Tekst der uitgave»; daaruit zal

dan ook moeten volgen, of deze tekst « de uitbreiding is der korte recensie », dan of deze de verkorting is van geen. Over dit rustpunt van meer andere, nog volgende beweringen des hoogleeraars, zal gepaster iets later behandeld worden.

« Ik moet er nog bijvoegen », zoo gaat Z. H. G. voort, « dat » ook de korthed en vlugtigheid van het berigt nopens Jo- » anna, zoo als dit in deze Codd. schijnt voor te komen, » geheel in overeenstemming is, deels, met de meerdere be- » knoptheid, welke over het algemeen in deze Codd., gelijk » in alle oudere recensien der *Vitae Pontificum* heerscht, deels » vooral, met de geheel en al gelijksoortige wijze, op welke de » levens van sommige pausen, bepaaldelijk die van Martinus » II en Hadrianus III, welke ook door Muratori zijn over- » genomen, in dezelve vermeld worden. Het berigt nopens » Joanna, is daarenboven van dien aard, dat het blijkbaar » het voorkomen heeft, als heeft de schrijver niet willen of » kunnen zwijgen van eene zaak, die wereldkundig was, maar » er toch ook niet meer van zeggen, dan de voorzigtigheid » toeliet. »

De aanmerking, dat dit laatste op minstens twee, nog onbewezene vooronderstellingen rust, op Rome's afkeer van de pausin en op het werkelijk bestaan zelf der pausin — zal wel overbodig zijn. Overigens zegt de hoogleeraar hier wel een en ander, hetwelk lezers, die met het *Liber Pontificalis* minder bekend zijn en niet sterk nadenken, voor hem in kan nemen. Maar als men opmerkt, dat Z. H. G. hier spreekt van het berigt, zoo als het in deze Codd. *schijnt* voor te komen, terwijl hij echter, eenige bladzijden vroeger, dit berigt, als *werkelijk* tot die *Codices* behoorende, geplaatst heeft; als men in het oog houdt, dat deze vooruitgaande onzekerheid zich aan de daarop volgende redenering en gevolgtrekkingen mededeelt; als men zich eens afvraagt, of er dan ergens ook bewezen wordt, dat die « meerdere beknoptheid » in de levens van de Pausen der 9de eeuw, tot en met Stephanus VI, aan het *Liber Pontificalis* oorspronkelijk eigen was; als men verder in aanmerking neemt, dat de « oudere recensien der *Vitae Pontificum* », dat is, de levens der pausen der vroegste tijden tot aan paus Damasus¹⁾, eenen geheel anderen schrijver hadden, dan de

1) Ik meen den zin der hierop betrekkelijke woorden aldus te mogen uitleggen, dat Z. H. G. de recensien van de Levens der andere Pausen be-

daarop volgende, dat de latere Levens, zeer waarschijnlijk alwederom door anderen bewerkt zijn geworden, en dat dit ook met de levens der Pausen na Stephanus VI het geval is, ja, dat deze in de oudste *Codices* niet voorkomen, en nauwelijks kunnen gerekend worden tot het *Liber Pontificalis* te behooren ¹⁾; na deze punten overdacht te hebben, zal men, vertrouwd ik, de zwakte van 's hoogleeraars redenering wel inzien. Doch zonderling sluit op het voorgaande de laatste volzin. Wanneer men dien begint te lezen: «Het berigt »nopens Joanna, is daarenboven van dien aard» enz., zou men eene bevestiging meenen te vinden; doch weldra ontwaart men, tot zijne verwondering, dat men er eene tegenspraak aantreft, eene bewering namelijk, welke de onmiddellijk voorafgaande omverstoort. Trouwens, waarin straalt die vreesachtigheid des schrijvers door? Immers in de vlugtigheid en korthed van het berigt. Een ander teeken is er niet van te vinden, noch ook door den hoogleeraar opgegeven. Maar hoorden wij Z. H. G. zoo even niet verzekeren, dat juist deze korthed in overeenstemming is èn met die, welke over het algemeen in deze *Codices* heerscht, èn met die der oudere recensien der *Vitae Pontificum*, èn wel vooral, met de Levens van Martinus II en Hadrianus III? Dit moet toch beteekenen, dat die beknoptheid de, voor het *Liber Pontificalis* aangenomene schrijfwijze is, althans schijnt. Maar hoe kan zij dan vreesachtigheid of voorzigtigheid verraden? Zijn dan ook die oudere recensien, zijn de Levens der twee laatstelijk genoemden, is de beknoptheid, welke over het algemeen in de *Codices* B en C heerscht, insgelijks van dien aard, dat zij blijkbaar het voorkomen hebben, als heeft de schrijver niet willen of kunnen zwijgen van eene zaak, die wereldkundig was, maar er toch niet meer van zeggen, dan de voorzigtigheid toeliet? Zoo niet; waarom is dan juist het berigt nopens Joanna, en juist dit alleen van dien aard?

doelde. Dat Z. H. G. hier onder «oudere recensien» andere geschiedwerken zou gemeend, en daarnaar het *Liber Pontificalis* beoordeeld hebben, is te onredeneerkundig, om voorondersteld te worden.

1) Tot opheldering ga hier, uit § 47, de opmerking des Heeren Pertz vooraf, dat op het einde der 9de eeuw, de levensbeschrijving der Pausen verviel tot eene bloote opteekening hunner namen en jaren. Van daar ongetwijfeld de leemte tusschen Stephanus VI (V) en Leo IX, welke Muratori (*Script.* III, P. I, pag. 276) betreft.

Mierma gaat Z. H. G., bladz. 48-52, tot het eindelijkke besluit over: «Dit alles blijkt middagklaar, dat, indien het al » niet stellig mag bewezen zijn, dat het berigt nopens Jo a n n a » in den oorspronkelijken tekst van den *Anastasius* werkelijk » gevonden werd, het echter veel minder nog als bewezen » kan worden aangemerkt, dat het er niet toe behoort. Veel » meer waarschijnlijkheid pleit voor het uitligten, dan voor » het inlasechen van zulk een berigt. Deszelfs oorspronkelijke » eenvoudigheid moest ook van zelve aanleiding geven om uit- » lokken, om, door aanvulling, hetzelfde als tot de hoogte op » te voeren van hetgeen men in later tijd nopens Jo a n n a » wist, of meende te weten; of anders kan het blijkbaar uit- » wischen van het berigt in de oudere Codices latere afschrij- » vers genoopt hebben, om het, een iegelijk op zijne wijze in » te vullen. In allen gevalle ligt juist in de knoeijerijen en » het bedrog, waaraan, niet minder dan de vroegere afschrij- » vers, ook de uitgevers van den *Anastasius*, niemand uitge- » zonderd, hunne toevlugt genomen hebben, naar het mij » voorkomt, een onomstootelijk bewijs, dat hunne zaak niet » zuiver was. Opmerkelijk is ook de omstandigheid, dat zoo » vele oudere H. SS. der *Vitae Pontificum*, niet dan geschonken » voorkomen, en sommigen zelfs, gelijk de *Codex Thuanus*, » juist bij het *vita Leonis IV*, of daaromstreeks, plotseling » afbreken. En zoo lang daarom geene eerlijke en onbevangen » critiek den augias-stal van het *Liber Pontificalis* gereinigt » en eene uitgave, op welke wij met zekerheid kunnen afgaan, » geleverd heeft, die duidelijk het tegendeel aanwijst; — zoo » lang meenen wij, met goed regt, het als waar te mogen » aannemen, dat een tijdgenoot, in dit *Liber Pontificalis*, ook » de pausin Jo a n n a heeft opgenomen, en dat alzo de be- » rigten nopens haar juist tot dat tijdvak opklimmen, waarop » zij seven eeuwen lang algemeen geloofd en gezegd is, den » Roomschen stoel bekleed te hebben.»

De hoogleeraar draagt hier zijne gevolgtrekkingen in een, wat al te sterk *crescendo* voor. Eerst durft Z. H. G. er niet op staan, dat het berigt nopens Jo a n n a in den oorspronkelijken tekst van den *Anastasius* werkelijk gevonden werd; eenige regels verder, durft hij echter gissen, dat het in de oudere H. SS. *blijkbaar* is uitgewischt; weldra is hij van de knoeijerijen en het bedrog, niet alleen van alle uitgevers, maar ook van de vroegere afschrijvers zóó stellig zeker, dat, naar het

hem voorkomt, daarin een onomstootelijk bewijs ligt, dat hunne zaak niet zuiver was; ten laatste meent hij, zoo lang het tegendeel niet door eene eerlijke en onbevangene kritiek en duidelijk bewezen is, met goed regt, — zijn oordeel te mogen schorsen? neen, hij meent, met goed regt, het als waar te mogen aannemen, dat dit berigt, welks echtheid hij niet durft verklaren, stellig bewezen te zijn, in het *Liber Pontificalis* door een' tijdgenoot is opgenomen.

Z. H. G. doet hier voorzeker eene sterke overtuiging blijken; doch heeft zijne redenering ook bewijskracht genoeg, om de eigene overtuiging aan anderen mede te deelen? Hij tracht den strijd op een ander terrein over te brengen. Hij vordert, dat de onechtheid des berigts hem, door eene eerlijke en onbevangene kritiek, duidelijk bewezen worde. Ik kon hier vragen: welke kritiek zal hier, voor Z. H. G., die zich tegen het algemeen gevoelen verklaart, in wiens oog de deskundigen van den laatsten tijd de zaak der pausin met eene ligtvaardigheid behandeld hebben, «over welke de historische critiek » zich beklagen en blozen moet » (bladz. 73), — welke kritiek sal hier, bij Z. H. G., voor eerlijk en onbevangen gelden? Doch, ik maak eene andere opmerking: heeft Z. H. G. wel het regt, dat duidelijk bewijs van het tegendeel te vorderen? Ik meen van niet. Hij, trouwens, voert het *Liber Pontificalis*, ofschoon het de regering der pausin duidelijk logenstraft, voor bewijs aan, dat zij werkelijk bestaan heeft; hij beschuldigt en uitgevers en vroegere afschrijvers van «knoeijerijen en bedrog»; hij dus is verplicht, de echtheid des berigts duidelijk aan te wijzen; hij is gehouden, de bewijzen te leveren, dat zijne, aldus uitgesprokene overtuiging wettig gegrond en dat zijne beschuldigingen regtvaardig zijn. Hij is daartoe des te sterker verplicht, omdat hij, en met zijne beweringen, en met zijne beschuldigingen, het algemeen gevoelen tegenspreekt; omdat hij op eenige onbesprokene, ja, verdienstelijke geleerden de blaam van bedrog, en op alle deskundigen van den laatsten tijd, die over de pausin anders denken dan hij, de blaam van schandelijke ligtvaardigheid werpt.

Waardoor echter heeft Z. H. G. zijne overtuiging bevestigd? 't Is immers onbetwistbaar, dat het algemeen gevoelen, met de pausin tot de fabelen te verwijzen, tevens verklaard heeft, dat geen tijdgenoot er in het *Liber Pontificalis* van heeft gesproken. Waarmede verbetert Z. H. G. nu het algemeen gevoelen

len? Welke gronden stelt hij tegenover die « lichtvaardigheid, waarover de historische critiek zich beklagen en blozen moet»? Wij hebben hem zoo even, tot de hoogte zijner gevolgtrekking, met enkele sprongen zien opstijgen. Het is, zoo als hij zelf toegeeft, juist niet stellig bewezen, dat het berigt nopens Joanna in den oorspronkelijken tekst van den *Anastasius* werkelijk gevonden werd; welnu, hoe kan hij dan zoo stellig spreken, van «blijkbaar uitwischen van het berigt»? waar blijven dan «de knoeijerijen en het bedrog»? waar, het daarop gegronde «onomstootelijk bewijs»?

Op deze laatste beschuldiging valt nog meer aan te merken. Met welk regt de hoogl. K. de genoemde uitgevers van het *Liber Pontificalis* beschuldigen kan, hebben wij, in de vorige §§, reeds gezien. Hier zegt hij nog, dat (al) «de uitgevers van »den *Anastasius*, niemand uitgezonderd, hunne toevlugt genomen hebben aan (tot) knoeijerijen en bedrog.» Intusschen heeft Z. H. G. slechts van drie uitgevers gesproken. Zou hij niet weten, dat er nog drie andere uitgaven bestaan: die van Venet., 1547, waarin het *Pontificale Urbis Romae* of *Liber de Vitis Romanor. Pontif.* op naam van Damasus staat? en welke (Oudin¹) verzekert, de *getrouwste (fidelissimam)* en door de *Centuriatores Magdeburgenses* aangehaald te zijn?) vervolgens nog de uitgave van den reeds genoemden Blanchinus en die van J. Vignolius, Romae, 1724-53, 3 vol, in 4°? Deze laatste wordt door sommigen (*Acta Erud.*, Lips. 1727) voor de beste gehouden; zij is met behulp van niet minder dan 19 H. SS. vervaardigd. Of, indien Z. H. G. met die uitgaven bekend is, waarom zonderde hij ze niet uit; of waarom legde hij het bedrog der uitgevers niet bloot? — Overigens kan het bedrog der beschuldigde uitgevers, indien men hen er werkelijk aan pligtig zou willen noemen, in niets anders bestaan, dan in het niet-mededeelen der betrokkene berigten van vijf H. SS. Of daaruit nu te besluiten is, dat hunne zaak niet zuiver was en dat het berigt in kwestie inderdaad voor echt moet beschouwd worden, hangt geheel en al van het kritisch gezag der H. SS. af. Dit zal dan later blijken.

Wat nu de vroegere afschrijvers betreft; op welken grond rust Z. H. G.'s beschuldiging tegen hen? Wij hebben het gezien. Op niets anders, dan op het, volgens Z. H. G. zelve,

1) *Comm. de Scriptor. eccl.* T. II, col. 359.

«ongelooflijk» verhaal van *Salmasius*, betrekkelijk het *Heidelberger H.S.*, en op den ingebeelden tekst der *H.SS. B en C van Muratori*. Iets lager zullen wij zien, hoe zwaar ook dit laatste bewijs weegt: voor het oogenblik kunnen wij volstaan, met de opmerking, dat *Z. H. G.*, na het aangevoerd te hebben, zelf nog schrijft: «indien het al niet stellig mag »bewezen zijn» enz.; «veel meer *waarschijnlijkheid* pleit voor »het uitligten, dan voor het inlasschen, van zulk een be- »rigt.»

Vestigen wij thans het oog op hetgeen de hoogleeraar in de boven aangehaalde woorden zegt. Latere afschrijvers zouden bespeurd hebben, dat het bericht in de andere *Codices*, derhalve, door de vroegere afschrijvers, *blijkbaar* uitgewischt was, en dit «blijkbaar uitwisschen» zou hen genoopt hebben, om het, een iegelijk op zijne wijze, wederom in te vullen. Op welk gezag steunt dit? hoe is de ontdekking der latere afschrijvers den hoogl. K., en hem alleen, bekend geworden? 't Is slechts eene gissing van *Z. G. H.* — Neen, «in »het bedrog der vroegere afschrijvers ligt, naar het hem voor- »komt, een onomstootelijk bewijs»; hij draagt het dus als *stellig*, als *zeker* voor. Doch geven wij eens toe, dat *Z. H. G.* zijn «on- »omstootelijk bewijs» gebouwd heeft op eene gissing; welke waarde bezit zij? Indien het bericht nopens de pausin in de oudere *H. SS. blijkbaar* is uitgewischt, dan moet ook het verhaal in het *Leven van Benedictus*, dat deze terstond na *Leo* gekozen werd, niet minder *blijkbaar* zijn ingelascht. Hoe komt het, dat zij ook daár, in dit *Leven*, den oorspronkelijken tekst niet hersteld, of dit althans niet getracht hebben? Of, indien zij het niet hebben opgemerkt; welk vertrouwen verdienen dan die afschrijvers? Naar welk beter *H. S.* kunnen zij dan het hunne hebben afgeschreven? Baarblijkkelijk hebben zij een zulk niet gehad; dit, trouwens, zou over de pauskeuze van *Benedictus* geheel anders gesproken hebben? Hoe is het hun dan gebleken, dat het bericht in de oudere *H. SS. blijkbaar* uitgewischt was, en welk vertrouwen verdient deze hunne ontdekking, of liever, welke waarde heeft de gissing van den hoogleeraar K.? 't Is waar, *Z. H. G.* meent, in de bewoording der *Codices B en C van Muratori* betrekkelijk de verkiezing van *Benedictus*, eenen steun gevonden te hebben; maar op eene wijze, welke hij nog regtvaardigen moet. Doch, wat bewijzen die twee *H. SS.* uit de 15de eeuw

tegen alle andere? Bovendien had de kritische blik des hoogleeraars de groote overeenkomst van de recensie dier *Codices* Ben C met die van de *Codices Regius* en *Maxarinus* bij Fabrotus, wel mogen opmerken; hij was er voorzigtiger door kunnen worden in zijne uitspraak, of de woorden: *Leo quidem* enz., welke hij nu in de *Codices* Ben C geschrapt heeft, er niet werkelijk toe behoorden: immers, in de twee andere H. SS. staan zij te lezen.

De hoogleeraar maakt ook op dien «geschonden» toestand der H. SS. opmerkzaam. Hun groot getal doet hem aan opzettelijke schending denken; hij vindt daarin eene versterking voor zijn gevoelen, dat deze zaak niet zuiver was. Maar hoezeer hangt zulke gevolgtrekking niet van de eenmaal vastgestelde opvatting en overtuiging af! Sarravius¹⁾ houdt zich insgelijks zeker, dat hier geen bloot toeval werkte; maar hij, die, wegens dat meermaals vermelde *Mox* (*terstond*), in het Leven van Benedictus voorkomende, zich overtuigd hield, dat Anastasius (wien hij voor den schrijver van het *Liber Pontificalis* aanzag) niet van de pausin kon gesproken hebben, en daarom ook meende, niet te mogen twijfelen, of die gescheurde H. SS. hadden hetzelfde ongerijmde bericht over haar bevat, hetwelk in het koninklijk H. S. te vinden is — Sarravius meende, dat de voorstanders van het pauselijk gezag, die schending, uit onbedrevenheid in de geschiedenis en in hunne ware verdedigingsmiddelen, begaan hadden. Hoe veel sterker zou Sarravius op deze zijne gissing niet hebben aangedrongen, indien hij, gelijk wij thans, dank zij Fabrotus, Blanchinus, Muratori, met den inhoud van zoo veel meer H. SS. bekend ware geweest, en bevonden hadde, dat al die H. SS. dat *Mox* te lezen geven!

Blondel²⁾, de bekende bestrijder der pausin, heeft wederom een ander gevoelen. Hij «erkent gaarne, dat die H. SS., uit een oneerlijk opzet (*pessimo consilio*) geschonden zijn; maar de ongeschondene *Codices* en de eenparige stemmen van alle tijdgenooten en bijna gelijktijdige³⁾ schrijvers, die elkander met eene, aan wonder grenzende overeenkomst ondersteunen, om de pausin Joanna onder de ingebeelde wezens (*inter Entis*

1) *Ep.* 146 ad *Claud. Salmasium*, p. 151.

2) *De Papa Foemina*, p. 45 sq.

3) Zijne uitdrukking is: *universis coetaneis... scriptoribus*; maar in zijne optelling komen er ook, die iets later geleefd hebben.

rationis) te doen rangschikken, verbieden hem, dit schouwen der H. SS. den bestrijders der pausis ten laste te leggen. In zijn oog, zouden daaraan eer de slimste onder de voorstanders der pausis schuldig zijn: niet genen, maar dezen was er aan gelegen, de Levens van Benedictus en Nicolaas te vernietigen. Met genoegen zie ik echter, dat hij er de menschlievende wijziging bijvoegt: «*Indien* er eenig inzicht van te vernietigen bestaan hebbe»; «*Indien* er dan gegist moet worden». Waarlijk, waartoe dat hatelijke verdenken? waartoe dat walgelijke beschuldigen, zonder te kunnen bewijzen? Zou dan eene redelijke kritiek niet tot andere uitkomsten kunnen geraken? Blondel is reeds voorgegaan; de latere kritiek biedt den opmerkzamen denker wederom nieuwe uitleggingsgronden aan. Blondel kent een oud H. S. der Thuaansche Bibliotheek, hetwelk, wel is waar, met Leo IV eindigt, maar, onder aan de bladzijde, welke dezes levensbeschrijving sluit, niet den naam der pausis Joanna, maar dien van Benedictus, als Leo's opvolger, te lezen geeft; en, zoo verzekert hij, deze naam is geschreven met letters, die even oud, ja, van dezelfde hand zijn, als die van den geheelen *Codes*. Billijk leidt Blondel hier uit af, dat dan toch niet alle H. SS., met het inzicht, eene mythe voor altijd te begraven, geschonden zijn. Zou men niet evenzeer billijk ook dit mogen denken, dat, indien ook de andere geschondene H. SS. nauwkeurig en onpartijdig nagezien werden, dit, voor ieder eerlijk binnenste, zoo lastige vermoeden van kwade trouw al verder en verder wijken zoude? Men vindt, trouwens, dat verschillende H. SS. bij verschillende Pausen afbreken¹⁾.

Hier toe komt ook eene latere kritiek het hare bijbrengen. Wat Sarravius niet schijnt gezien, wat Blondel schijnt gewenscht te hebben, toont zij ons aan: een midden namelijk tusschen toeval en bedriegelijk opzet. Lucas *Holstenius* werd door zijne kritische opmerkingen tot het gevoelen gebragt, dat het *Liber Pontificalis* het werk van meer dan éenen schrijver moest wezen. Emmanuel a Schelestrate²⁾ neemt dit niet slechts aan, maar zet het ook in meer bijzonderheden

1) Men vergelijke bijvoorb. de lijst en beschrijving van H. SS. vooraan in Vignolius' uitgave.

2) *Dissert. de antiquiss. Romanor. Pontif. Catalogis*, c. VII. Aldaar is ook het gevoelen van Luc. *Holst.* aangevoerd. In Blanchinus' uitgave van den *Anastasius*, T. II, p. XXVI seqq.

uiteen en beweert, dat wel bepaaldelijk het Leven van Leo IV en dat van Benedictus III van verschillende opstellers is. Ciampini¹⁾ spreekt hem hierin tegen; maar men mag zeggen: *Adhuc sub judice lis est*. Volgens Schelestrate's gevoelen is er dan niets toevalligs, niets bedriegelijks in te vinden, dat eenige H. SS. met Leo eindigen, dat andere, b. v. het Heidelberger, het leven van Benedictus missen. Wij willen ons niet tot regter tusschen de voornoemde twee geleerden opwerpen; maar ééne zaak durven wij als zeker stellen, dat namelijk het Leven van Leo, gelijk ik later zal aantoonen, ontegensprekelijk blijkt, voor een gedeelte nog bij het leven diens Pausen geschreven te zijn. Is dan ook het einde van dit Leven en is ook nog het Leven van Benedictus van denzelfden schrijver afkomstig, zoo kan dit alles toch niet achter elkander afgewerkt, maar moet die arbeid eenigen tijd afgebroken zijn geweest. Geen wonder, dat eenige afschriften hiervan de sporen aanbieden. Aan dezelfde oorzaak, dat het door onderscheidene handen voortgezet is, moet het dan ook toegeschreven worden, dat de drie Pausen tusschen Adriaan II en Stephanus VI tot dus verre in de, mij bekende uitgaven van den *Anastasius* en misschien ook aan het werk zelf ontbreken. — Die van Vignolius, onder den titel van *Liber Pontificalis*, welke de *Acta Erud. Lips.* 1727, voor de beste houden, heb ik over dit punt niet kunnen raadplegen. Ik heb slechts het eerste deel tot mijne dienst; doch ook daarin zie ik, dat de Catalogus I uit een Vaticaansch H. S. van de 10de eeuw, de namen der Pausen slechts tot en met Adrianus II voortzet; de latere, dus ook die van Stephanus VI, zijn in dit H. S. door eene jongere hand er bij geschreven. — Men kieze tusschen deze mildere uitlegging en het kwaad vermoeden. Gevoelt men zich meer voor het laatste gestemd; men vrage zich dan, of de verdenking, met grond, op de Katholieken moge vallen? Zoo ja; of dat dan ook als een bewijs kunne gelden, dat dit, in het *Liber Pontificalis* zoo tegenstrijdige berigt, dààr echt is. De bevinding, trouwens, der H. SS. moet ons dan met Sarravius doen zeggen, dat zij al zeer onbedreven in de geschiedenis en niet minder onhandig in het gebruik hunner ware verdedigingsmiddelen moeten geweest zijn: de zaak wel ingezien, moet men het

1) *Examen Libri Pontif. Sect. V. Romae* 1618. Ook bij Blanchinus, T. II.

immers Blondel toegeven, dat de bestrijders der pausin, bij de vernietiging der levensbeschrijvingen van Benedictus en Nicolaas volstrekt geen voordeel, maar zeer veel schade hadden. Niet, dat ik de oogen van de beschuldigde Katholieken op de voorstanders der pausin wil wenden. Verre van mij: eene onbewezene beschuldiging wordt door geene, evenzeer onbewezene, weder-beschuldiging gelogenstraft. Het is mij genoeg, dat de beschuldiging, tegen mijne geloofsgenooten ingebragt, doch hun nimmer bewezen, onwaarschijnlijk is, en, in allen gevalle, geen logische bewijsgrond kan zijn, «dat een tijdgenoot, in het-*Liber Pontif.*, de pausin werkelijk heeft opgenomen».

§ 46. *De grondslag van 's hoogleeraars redenering, ten betooge, dat het berigt aangaande de pausin in het Liber Pontificalis zeer waarschijnlijk echt is.*

Wij hebben nu de redenering des hoogleeraars in hare bijzonderheden toegelicht. Gaan wij thans tot datgene over, hetwelk de eigenlijke grondslag is van al Z. H. G.'s beweringen en gevolgtrekkingen. Alles wat de hoogleeraar tot zijn voordeel oproept, als, de zoogenaamde oorspronkelijke eenvoudigheid van het berigt aangaande de pausin in het *Liber Pontificalis*; dat het niet uit Martinus Polonus daarin gevloeid is, maar dat het er waarschijnlijk is uitgeligt, en door latere schrijvers in teruggebragt; dat de oorspronkelijke tekst met toevoegsels verknoeid is, ten einde het uitligten van het berigt in questie te bemantelen; dat deze bredere tekst der uitgave eene uitbreiding is der korte recensie van de *Codices B en C* van Muratori; dat de vermelding der onmiddellijke opvolging van Benedictus op Leo, in den breederen tekst, meermalen vrij gezocht en gedrongen is ingevoegd; dat, integendeel, in de korte recensie der *Codices* niets gevonden wordt, hetgeen met de vermelding van Joannes Anglicus, als tusschen Leo en Benedictus den Pauselijken Stoel bekleed hebbende, in strijd is; dat ook het bedrog der vroege afschrijvers en der uitgevers het bewijs oplevert, dat hunne zaak niet zuiver was; dat ook de geschondene toestand van vele oudere H. SS. opmerking verdient — dit alles steunt op vijf H. SS. en inzonderheid op de twee *Codices B en C* van Muratori, en op dezer vermeenden inhoud. Hebben deze H. SS. een voldin-

gend gezag, en heeft Z. H. G. het volle regt, den inhoud der twee *Codices* van Muratori, zóó op te geven, gelijk hij gedaan heeft, zoo moet men, wel niet al zijne bijzondere redeneringen, maar dan toch zijne voornaamste gevolgtrekking aangaande de echtheid des berigts laten gelden; maar kan hun hier geen gezag worden toegekend, dan valt 's hoogleeraars geheele gebouw in puin.

Al, wie het standpunt des hoogleeraars, in het bewuste geschilpunt, gadeslaat, zal begrijpen, welke verantwoording voor het publiek er op Z. H. G. rust. Hij weerspreekt het algemeen gevoelen; hij randt den goeden naam aan van geachte geleerden en van andere, ongenoemde, afschrijvers, wier schande, volgens de strekking van Z. H. G.'s Verhandeling, op de Roomsche Hierarchie nederkomt. Hij beroept zich ten dien einde op een geschiedwerk uit de 9de eeuw. Dit zou de moeilijkheid omtrent het bestaan der pausin uitmaken, — mits zijn beroep geldig ware; maar nu heeft hij al de oude H. SS., wier inhoud, met genoegzame zekerheid, bekend is, tegen zich. Wie ziet niet in, dat hij het gezag der H. SS., waarop hij steunt, bondig staven moet? Doet hij dit niet, dan heeft hij, op zijn eigen standpunt beschouwd, niet wettig geredeneerd en heeft hij niet het geringste regt, tot het besluit te komen, dat een tijdgenoot de pausin Joanna, in het *Liber Pontificalis*, heeft opgenomen. Z. H. G. had alzoo de zaak kritisch moeten opnemen. Hij had zich niet moeten vergenoegen met enkel te zeggen, dat de breede tekst der uitgave en dus ook der, daarmede overeenstemmende oude H. SS., eene uitbreiding is der korte recensie, welke in de veel jongere H. SS. B en C van Muratori bevat is; maar hij had de kritische gronden moeten aangeven, waarom deze jongere *Codices*, tegen den algemeenen regel in, de voorkeur verdienen boven de oudere, en waarom, niet dezer breedere, maar gener kortere recensie voor den oorspronkelijken tekst van het *Liber Pontificalis* zal moeten gelden.

Ten aanzien van het Heidelberger H. S., was hij nu wel niet bekend met mijne tegenbewijzen, welke het getuigenis van Salmasius ontzenuwen, ja, welke, te zamen genomen, het logenstraffen; maar uit Bayle en Labbe had hij genoeg moeten begrijpen, dat het gezegde van Salmasius dan toch waarlijk niet boven alle bedenking was. Hij had het dus of waar moeten maken, of onzeker moeten laten. Nu echter geeft

hij genoegzaam te kennen, dat hij de opwerpingen van Labbe en Bayle niet kan wederleggen: «zij steunen, zegt hij, op onze onkunde aan toenmalige personen of zaken»; doch zonder te vragen, konden dan de schrijvers der 17de eeuw, waarin en Salmasius en Labbe schreven, die oplossen? verklaart hij ze voor «schijnbare moeilijkheden, die daarenboven vooral uit de bijomstandigheden van het verhaal zijn afgeleid». Desniettenstaande verklaart hij zelf de wijze, waarop, volgens Salmasius, het bedrog door de Mentzer uitgevers zou gepleegd zijn, voor «ongelooflijk»; en ofschoon hij hiermede het verhaal van Salmasius zelf voor «ongelooflijk» verklaart, wil hij toch vasthouden, dat het Heidelberger H. S. het bericht over de pausin inhield. Hij slaat, wel is waar, eene, in zijn oog, meer aannemelijke wijsiging van het bedrog en alzoo van het verhaal zelf voor; maar had hij niet moeten aantoonen, dat zij met het verhaal van den eenigen zegsman in deze zaak, Salmasius, overeenstemde, en dat hij daarom tot deze vooronderstelling gerechtigd was? Had hij niet behooren in te zien, dat deze zijn voorslag, gelijk ik aangetoond heb, niet strookt met de gezegden van schrijvers, die hij zelf als waarborgen aanhaalt? Met regt mogt ik dus zeggen, dat Z. H. G. alle oudere H. SS., wier inhoud met genoegzame zekerheid bekend is, tegen zich heeft. De hoogleeraar heeft deze moeilijkheid volstrekt niet uit den weg geruimd. Hij verklaart zelfs, niet te weten, hoe het leven van Joanna, in het Heidelberger H. S. luidde. Wij hebben gezien, welke daarvan de reden is. Het was dus geen wonder, dat hij niet heeft opgemerkt, hoe Salmasius zich, in zijn verhaal aan Boeclerus en in dat aan Spanheim, daaromtrent tegensprak. Ik vraag nu, heeft Z. H. G. zijn beroep op dit Heidelberger H. S. gewettigd?

Maar hoezeer ik meen, reeds genoeg gezegd te hebben, tot regtvaardiging mijner overtuiging, dat het Heidelberger H. S. niets van Joanna vermeldde, en dit, met een kritisch bewijs, uit het H. S. zelf getrokken, zal bekrachtigen — geven wij den hoogleeraar eens toe, dat deze *Codex* dan werkelijk van de pausin gewaagde; zal hij dan, zonder verdere aanmerkingen, op dit H. S. mogen bouwen? Neen, neen; de zaak is er nog niet mede ten einde. O Ja, zal men zeggen, hij had nog moeten bedenken, dat dit H. S. dan tegenover al de andere oude *Codices* staat. Dit vooreerst. Maar, behalve deze, heeft de hoogleeraar zelf zich eene andere, eene onoverkomelijke

moelijkheid in den weg geworpen. Z. H. G. noemt den breedere tekst der uitgave en daarmee ook de H. SS. van dezelfde breede recensie, «eene uitbreiding der korte recensie, welke in de beide (*Codices* B en C van Muratori) gevonden wordt.» De korte recensie is dus de oorspronkelijke; de bredere mag niet alleen geene aanspraak maken op oorspronkelijkheid, maar de onmiddellijke opvolging van Benedictus op Leo is er «meermalen vrij gezocht en gedrongen *ingevoegd*». Die bredere recensie is dus een vervalschte tekst. De hoogleeraar zegt zelf op bladz. 49, dat de oudere afschrijvers hunne toevlugt genomen hebben tot knoeijerijen en bedrog; duidelijker nog had hij, op bladz. 42, gesproken van «knoejerijen en toevoegsels, » die men zich in den tekst van den *Anastasius* veroorloofd » heeft, *ten einde het uitligten van het berigt nopens Joanna » uit denzelven te bemantelen*», maar waarover «de *lectiones » variantes*, welke Muratori zelf uit de *Codd.* B en C ten » aanzien der levens van Leo IV, Benedictus III en Nicolaas I, opgeeft, ...onwillekeurig een licht doen opgaan». Maar had nu Z. H. G., in Fabrotus, de varianten van het Heidelberger H. S. nagezien en met den tekst der uitgave vergeleken, dan moest hij bevonden hebben, dat ook deze *Codes* van de bredere recensie is en, bijgevolg, den vervalschten tekst bevat. De gevolgtrekking is duidelijk. Het zal wel geen bewijs meer behoeven, dat Z. H. G. zich, zonder met zich zelve in tegenspraak te komen, niet op dit H. S. beroepen kan. Nu, waar men den oorspronkelijken tekst bezit, kan men den vervalschten gelukkig ontberen. Ik heb er niets tegen; maar iedereen zal tevens wel opmerken, dat hem nu ook zijn eenig oud H. S., dat plegtanker van Salmasius, ontvalt, en dat Z. H. G. teruggebracht is tot de vier H. SS. uit de 15de eeuw. Laat ons dan verder zien.

Twee der *Codices*, de *Cod. Regius* en de *Mazarinus*, zijn den hoogleeraar volstrekt ondienstbaar. Wij weten, trouwens; hoe Sarrauius er over oordeelde. Het berigt is er gelijk aan dat, hetwelk in vele H. SS. van Martinus Polonus voorkomt; het kan onmogelijk door eenen tijdgenoot geboekt zijn. Het wijst ook niet het geringste spoor aan tot eenig bealuit, dat de vermelding van Joanna in het *Liber Pontificalis* echt is, noch ook, hoe het, in dit geval, zou geluid hebben. Integendeel, die H. SS. zeggen zelve, dat Benedictus *terstond* na Leo gekozen werd; ziedaar een bewijs, zoo krachtig mogelijk, dat het

berigt nopens de pausin, hier slechts, gelijk Sarravius zich uitdrukte, een lap eens tijdverkwisters is. Men houde tevens in het oog, dat dit berigt in alle H. SS. van dezelfde soort, evenzeer onecht moet wezen.

Wij komen dan tot de H. SS. B en C van Muratori. Dat over de pausin daarin gesproken wordt, valt niet te betwijfelen. De hoogl. K. legt er nog eene bijzondere klem op (bladz. 40), dat het berigt er niet op den rand der bladzijde, noch door eene latere hand bijgeschreven is. Z. H. G. deelt ons niet mede, van waar hij dat zoo stellig weet; ik vermoed, dat hij het daaruit afleidt, dat Muratori *niet* zegt, dat het anders is. Het zij hem toegegeven: wat volgt er uit? Ook met de twee boven genoemde H. SS. is het zoo gelegen; althans dezelfde reden pleit daarvoor ten aanzien van den *Codex Regius*: Fabrotus noch Sarravius, noch ook Blondel zeggen het anders. Ik heb er zelfs nog eenen stelligen grond voor: de Eerw. Pourcelet schrijft mij uit Parijs, dat, in beide *Codices*, het berigt eenige woorden op den rand, naast zich heeft (zie bladz. 328 n. 1); het berigt zelf moet dan tusschen den tekst staan; en toch wordt het door die H. SS. zelven gelogenstraf. Overigens zal het wel niemand verwonderen of voor de echtheid innemen, dat H. SS. van de 15de eeuw met dit berigt werden aangevuld.

De vraag is dan: hoe luidt in de H. SS. B en C de vermelding der pausin? Wij hebben gezien, hoe de hoogl. K. deze vraag oplost; en tevens hebben wij gezien, hoe wederregtelijk. Wij kunnen er nog bijvoegen, dat, indien er uit de bedoelde aantekening van Muratori, welke van de varianten staat afgezonderd en daarenboven nog door eene andere drukletter er van onderscheiden is, opgemaakt zou mogen worden, in welke bewoording deze H. SS. over Joanna spreken, men het daarvoor zou moeten houden, dat zij, zoo wel als de twee andere, Parijsche *Codices*, haar bestaan als een «Men zegt» navertellen. Waardoor heeft nu Z. H. G. bewezen, dat zij zich anders, en wel op eenen *stelligen* toon, daarover uitdrukken? Door Muratori's verslag van ongetrouwheid te beschuldigen. Is die ongetrouwheid dan zeker? welken bewijsgrond haalt de hoogleeraar daarvoor aan? Volstrekt geen. «Het *fuisse dicitur*, schrijft hij, is *natuurlijk* van den referent, Muratori». Dat is zoo veel als: Muratori geeft hier *natuurlijk* een bedriegelijk verslag. Is misschien hiermede de bewoording van

dit berigt bewezen? Kan dan het eene onbewezene tot redeneerkundigen grondslag voor het andere strekken? Mag men inzonderheid op eene onbewezene beschuldiging eene kritische gevolgtrekking bouwen? Z. H. G. is er dan ook zelf niet zoo geheel zeker van; naderhand schrijft hij: «de korthed...» van het berigt nopens Joanna, zoo als dit in deze *Codd.* »schijnt voor te komen». Welk voordeel kan hij dan hier uit deze *Codices* trekken?

Zij zijn van eene andere recensie, dan de tekst der uitgave en hunne recensie verdient de voorkeur. Zoo geeft dit Z. H. G. te kennen, en hij zal daarvan wel eene wetenschappelijke overtuiging hebben. Maar deelt hij er ook overtuigingsgronden van mede? Hij beroept zich op de eenvoudigheid van het berigt nopens de pausin. Dit beroep is onwettig: wij weten immers niet, hoe het daar luidt. Overigens hebben wij er reeds op geantwoord. Voorts vindt Z. H. G., dat, in de breede recensie, de onmiddellijke opvolging van Benedictus op Leo, zoo gezocht en gedrongen is ingevoegd. Doch even dikwijls wordt er ook de opvolging van andere pausen herhaald. En indien dan de breedere tekst de uitbreiding van den korteren is, zou Z. H. G. ons ook weten te zeggen, uit welke bronnen die uitbreiding is getrokken? Men houde namelijk in het oog, dat die uitbreiding niet bloot in omschrijvingen bestaat, maar dat er in den breedere tekst omstandigheden en zaken verhaald worden, welke de kortere zelfs niet gissen doet. Zoo wordt er bij voorbeeld, van iederen Paus geroemd, welke giften hij in verschillende kerken gedaan heeft. De korte tekst gaat die grootendeels voorbij; van waar zou de latere uitbreider die dan vernomen hebben? of zou dit alles slechts verdichting zijn? Het onvolledige, ja, gebrekkelijke van 's hoogleeraars bewijsvoering komt niet minder daardoor uit, dat hij eene moeilijkheid, die hier van gewigt is en zich geheel natuurlijk opwerpt, over het hoofd heeft gezien. Z. H. G. weet geene oudere H. SS., welke de korte recensie bevatten, op te noemen, dan uit de 15de eeuw (zijne meening, dat Muratori de *Codices* B en C aan de 14de eeuw toekende, is eene dwaling). 't Is waar, hij haalt Muratori's eigen getuigenis aan, dat zij «uit een' verschillenden *ouden* Codex zijn afgeschreven»; maar hier tegenover staat, dat Muratori's uitdrukking: *ex diverso archetypo*, niet noodzakelijk aan *oude* H. SS. doet denken. Wie, trouwens, verzekert ons, dat de voorbeelden, waar-

naar die B en C geschreven werden, juist *oude H. SS.* waren. Niets zegt ons, dat Muratori ze gezien had; hoe kan hij dan door *archetypus* bepaaldelijk een *oud* voorbeeld bedoeld hebben? Dat nu de breede recensie zeer oud is, en daarenboven juist in zulke plaatsen, welke in de kortere of uitgelaten of veel beknopter medegedeeld zijn, de kenmerken draagt, dat zij het werk eens tijdgenoots is, zal later blijken. De gevolgtrekking, dat zij dus ook de oudste, ja, veel waarschijnlijker ook de oorspronkelijke is, ligt voor den voet. Daarbij komt nog, dat B en C zichtbaar tweeërlei recensie bevatten. Tot en met Stephanus III (+ 757) houden zij en met den tekst der uitgave en met het zeer oude H. S. A van Muratori, wat de breedvoerigheid betreft, tamelijk gelijken tred; eene uitzondering is, dat zij het valsche bericht van Constantijn's schenking bevatten, waarvan de uitgave en het H. S. A zuiver zijn. Doch in de Levens der volgende Pausen, en wel bepaaldelijk van Stephanus IV af, wordt de recensie van B en C korter; hare optelling van de geschenken der Pausen is, met de uitgave vergeleken, veel onvollediger dan in de vorige Levens; haar verhaal van gebeurtenissen is veel minder omstandig. Daarenboven zijn B en C., in de vermelding der pausin, in strijd met alle oude lijsten der pausen, en hieronder is er eene uit de 9de, eene andere uit de 11de eeuw. Nu de hoogleeraar noch deze, noch eenige andere dier tegenbedenkingen uit den weg heeft geruimd, meen ik hem met grond de oorspronkelijkheid der korte recensie en daarmee de wettigheid te mogen betwisten van zijne gevolgtrekking: dat hij, zoo lang het tegendeel niet duidelijk is aangewezen, met goed regt, mag aannemen, dat een tijdgenoot, in dit *Liber Pontificalis*, ook de pausin Joanna heeft opgenomen. — Uit de volgende § zal dit nog varder blijken.

§ 47. *Iets ter beoordeeling, welke recensie van het Liber Pontificalis de meest gegronde aanspraak heeft voor den oorspronkelijken tekst door te gaan, de kortere der H. SS. B en C, of de breedere der uitgave.*

Het hier, aan het hoofd, aangekondigd onderzoek komt mij voor, eenig bestendiger licht over het tegenwoordig geschilpunt te zullen verspreiden. De hoogl. K. geeft de voorkeur aan de kortere recensie; de breedere is, in zijn oog, slechts eene

uitbreiding daarvan. Ik heb reeds aangemerkt, dat Z. H. G. er niet één genoegzaam bewijs voor levert. Hieruit volgt reeds, dat alles, wat hij daarop gebouwd heeft, voor de redeneerkunde al niet veel meer, dan een kasteel in de lucht is, en zekerlijk geene kracht genoeg bezit, om het, ten dezen gevestigde, algemeen gevoelen te verdringen. Ik wil echter, tot overvloediger overtuiging, nog verder gaan; ik zal betoogen, dat deze bewering, welke in 's hoogleeraars verhandeling ongegrond is neêrgeschreven, ook niet is vol te houden.

Eenige algemeene aanmerkingen over dit beroemde geschiedwerk zullen hier doeltreffend vooraf gaan. Er valt niet aan te twijfelen, dat de Roomsche Kerk haar archief en ook hare archivariissen had; deze werden ook wel bibliothecariissen en notarissen van den H. Stoel genoemd. Tot die archieven behoorden vooral de opvolging der Pausen, hunne daden, verordeningen enz. Die opvolging en het kort begrip van de geschiedenis der Pausen, ziedaar den inhoud van het *Liber Pontificalis*; het bevat ook de opgave van eenige eigendommen van kerken.

Busaeus heeft het, om redenen, welke hij aangeeft, in 1602, op den naam van Anastasius, den Bibliothecaris, uitgegeven; sedert maakte ook het gevoelen, dat deze het, tot op zijnen tijd, zamengesteld had, opgang. Het duurde echter niet lang. Het was, trouwens, tegen het gezag der H. SS. en der schrijvers van de middeleeuwen; Holstenius, Schelestrate, Ciampini, Blanchinus, Muratori en anderen hebben het met goed gevolg wederlegd. Inderdaad, er bestaan H. SS. van en het wordt ook aangehaald door schrijvers, die merkelyk ouder zijn, dan deze Anastasius. Het schijnt integendeel eerst eene voortzetting te zijn geweest der pausenlijst van Felix IV, welke in de 7de eeuw in eenen beteren vorm is omgewerkt, ten einde nu verspreid te worden en in de geheele kerk voor eene kronijk der Roomsche Pausen te dienen. Althans men vindt het reeds aangehaald door Amalarius, Walafridus Strabo, Beda, Rhaban Maurus. Van daar, dat ook Pearson ¹⁾ den oorsprong van het *Liber Pontificalis* in de 6de of 7de eeuw durft plaatsn. Sedert werd het van tijd tot tijd, en wel door tijdgenooten der beschrevene gebeurtenissen vervolgd. Dat dit althans in de 8ste en 9de eeu-

1) *De Successione primor. Romae episcopor. c. 12.*

wen zoo gebeurde, staat bij den geleerden Pertz, op grond zijner navorschingen in het Vaticaan, buiten twijfel; hij noemt het daarenboven waarschijnlijk, dat deze geschiedenis, reeds eenige eeuwen vóór Paus Conon (+ 687), door tijdgenooten, werd voortgezet. Gedurende den tijd des vervals, van het einde der 9de eeuw tot in de 11de, bestond deze geschiedschrijving bloot in de aantekening van namen en jaren.

Die voortsetting was, althans sedert de 7de eeuw, het werk der roomsche bibliothecarissen. Pertz geeft als resultaat zijner nasporingen op, dat deze geschiedenis te Rome werd geschreven, door leden der *Curia*, en, gelijk het schijnt, door hen gebraukt ¹⁾.

Men ziet, dat dit geschiedwerk van groot belang en gezag is. De vraag is slechts naar den oorspronkelijken tekst. De oplossing hiervan heeft eenige moeilijkheid in. De heer Pertz heeft opgemerkt, dat de geregeld bijgehoudene Regesten van het Vaticaanseh archief vóór Innocentius III, op of even na het einde der 13de eeuw zijn verloren geraakt; de eigenhandige geschriften der auteurs van het *Liber Pontificalis* moeten dan, althans in zóó verre, in dat lot gedeeld hebben, dat zij thans niet meer van de afschriften te onderscheiden zijn. De zaak is echter niet zóó volstrekt onmogelijk, dat wij, betrekkelijk het onderwerpelijk geschilpunt, niet tot een bevredigend besluit kunnen geraken.

Geschiedwerken, waarin men belang stelde, werden oudtijds niet altijd, geheel onveranderd, afgeschreven. Dan eens vermeerderde men die met gebeurtenissen, welke het land of de plaats, waar het afgeschreven werd, aangingen, en ook wel met verhalen, welke de geschiedkunde van den tijd des afschrijvers voor gewigtig hield; dan weder werd hetgeen men minder gewigtig achtte, verkort of weggelaten. Van zulke afschriften werden vervolgens weder andere genomen. Deze handelwijs is geene vervalsching, in de kwade beteekenis des woords, te noemen; men deed dit, zoo men meende, in het belang der lezers, om het boek voor plaats of tijd geschikter te maken. Met zoodanige kronijken, welke minder in ieders han-

1) Verg. *Origines de l'Eglise Romaine, par les membres de la communauté de Solesmes*, T. I, ch. 8. Par. 1836. Pertz, *Archiv*, V, s. 99, 100. Ciampini en Schelestrate zijn reeds geciteerd.

den kwamen, was dat, mag men zeggen, minder het geval. Van geene kronijk bestaan talrijker afschriften, dan van die van *Martinus Polonus*; maar ook geene kronijk heeft, naar ik heb kunnen bespeuren, meer gelezen.

Wanneer dan dezelfde vermeerderingen, verkortingen of titlatingen in meerdere H. SS. eener kronijk voorkomen, dan heeft men datgene, wat men onderscheidene soorten of geslachten van H. SS. noemt. Zulks meende ik nu ook bij het doorbladeren van het *Liber Pontificalis* te ontwaren. Het H. S. van Velsler, hetwelk in de uitgave van Busaeus en in de herdrukken van Fabrotus, Blanchinus en Muratori publick gemaakt is, de Vaticaansche H. SS., waarmede het vergeleken werd, het H. S., door den uitgever der kerkvergaderingen gevolgd, waaruit Busaeus de varianten heeft overgenomen, de *Codes Cavensis* bij Blanchinus — al deze H. SS. schenen mij, wegens hunne overeenkomst, blijkbaar toe, bij elkander te behooren. Veel verschilt daarvan de korte recensie der vier jongere H. SS. (de *Codices Regius* en *Mazarinus* bij Fabrotus, en B en C van Muratori); doch ook deze hebben wederom onderling eene zoo sprekende overeenkomst, dat zij ongetwijfeld van denzelfden stam afkomstig zijn. Ik werd in deze opmerkingen gesterkt door den heer Pertz, en zal bij voorkeur zijn gevoelen aanhalen. «Dasz ein Werk von so allgemeiner »Bedeutung sehr oft abgeschrieben, aber auch oft nach der »Abschreiber Lage und Bedürfnisz erweitert oder zusammengenogen seijn werde, lässt sich eben so wohl voraus vermuthen, als es durch die Erfahrung bestätigt wird; indessen »verfolgt man in diesen Veränderungen doch einige häufiger »als andere vorkommende und in sich ganz verschiedene Hauptclassen: diejenige, zu welcher die erste Ausgabe und die »ambrosianische Handschrift D gehört, die zweite, Muratori's »B und C und eine dritte, Muratori's A»¹⁾.

Misschien zou eene naauwkeurige beschouwing en vergelijking der H. SS. van deze drie soorten wel eenige lichtstralen werpen op den letterkundigen twist over de verschillende schrijvers dezer levensschetsen en over hunnen tijd; maar dit behoort niet tot mijne taak. Hier heb ik slechts te onderzoeken, welke recensie de voorkeur verdient, de kortere, welke de hoogl. K. in bescherming neemt, of de breedere. Het H. S. A van

1) *Archiv.* V, s. 69.

Muratori kan ons voor dit oogenblik, althans niet regtstreeks van dienst zijn: het eindigt, trouwens, met Stephanus III (752-757), den voorganger van Paulus; het bereikt dus de tijden niet, waarover hier gehandeld wordt. Ons onderzoek bepaalt zich dienvolgens, bij de breedere recensie der eerstgenoemde soort, dat is, der uitgave, en bij de kortere recensie der tweede, dat is der H. SS. B en C van Muratori.

Liefst wenschte ik, om zelfs den schijn van partijdigheid en vooringenomenheid te vermijden, ook hier, gelijk ik in bijna al het vorige gedaan heb, mij op het gezag van bevoegde beoordeelaars te kunnen beroepen. Ik vind echter geene opzettelijke uitspraken over die twee soorten van H. SS. Slechts uit hetgeen de heer Pertz over het *Liber Pontificalis* schrijft, heb ik eenige, in het voorbijgaan gesprokene woorden opgemerkt. Zij zijn weinig in getal; maar, bij gebrek aan uitvoeriger beoordeelingen, zijn zij belangrijk, te meer, daar zij uit de pen van een' zoo hoog geacht' geschiedvorschcr vloeiden, en voorgedragen zijn op eenen toon, welke ons genoegzaam doet zien, dat de schrijver iets zegt, hetwelk hij weet, in zijnen kring van oordeelkundigen, niet te worden betwijfeld. De geleerde uitgever der *Monumenta Germaniae* trof op zijne letterkundige reis in 1823, te Napels een H. S. aan, waarover hij aldus berigt: «Obgleich die *Gesta* »mit Damasus aufhören, sind sie doch keinesweges aus einer »sehr alten oder vorzüglichen Handschrift genommen, vielmehr »dem *Codex* B bei Muratori gleich, mit den sie auch die »constantinische Schenkung haben — also des Vergleichens »nicht werth»¹⁾. Maar de *Codex* C verschilt niet veel van B, wordt door Pertz tot dezelfde soort gerekend, en bevat insgelijks, in het Leven van Sylvester, dat valsche stuk der zoogenaamde schenking van Constantijn den Groote aan de Roomsche Kerk: hieruit mag men afleiden, dat deze deskundige en waarschijnlijk ook zijne geleerde medewerkers, ten aanzien van de waarde dezer *Codices*, zeer veel van den hoogl. K. verschillen.

Het moet ook iedereen, uit de vergelijking van de bewoording dezer *Codices* met die der uitgave, duidelijk blijken, dat niet de eerste, maar dat de laatste te Rome vervaardigd is. Wat de uitgave of de breedere recensie van de geschiedenis der

1) *Archiv.* V, s. 77.

Pausen vóór hunne verheffing op den H. Stoel verhaalt, — onder en door wie hunner voorgangers zij in de kerkelijke waardigheden werden opgenomen en bevorderd, — wordt in de H. SS. B en C óf geheel overgeslagen, óf zeer verkort. De bijzonderheden hunner verkiezing tot Paus zijn er insgelijks óf onvermeld, óf zoo ter loops aangestipt, dat het aanschouwelijk verhaal der uitgave er zoo te blijkbaarder als het berigt eens ooggetuige bij afsteekt. Hierbij komt nog, dat de tekst der uitgave zeer ijverig is in het optellen der geschenken van de Pausen aan de verschillende kerken van Rome, terwijl de twee bedoelde H. SS. er betrekkelijk weinige opnoemen en zich, tegenover genes breedvoerigheid, dikwijls bepalen met te zeggen: «Hij heeft ook aan andere kerken » verscheidene giften gedaan.» Wanneer men vervolgens in aanmerking neemt, hoe zij, op eenige plaatsen, na zulke uittalingen, den draad des verhaals wederom opvatten, met dezelfde woorden, waarmede de tekst der uitgave die voortzet, dan is het, uit hun gebrek van samenhang, tegenover den veel geregelder gang der breedere recensie, niet meer te betwisten, of die H. SS. B en C bevatten, in plaats van den oorspronkelijken tekst van het *Liber Pontificalis*, slechts de verkorting der breedere. Opmerkelijk is ook het verschil, waarmede deze beide teksten zulke voorvallen verhalen, welke de stad Rome betreffen: duidelijk is er te zien, dat de breede tekst door een' burger dezer stad geschreven moet zijn, maar dat de andere daarentegen een uittreksel is, hetwelk elders gemaakt of althans voor elders bestemd schijnt. Eenige voorbeelden zullen het aanschouwelijk maken. Ik kies die bij voorkeur uit de Levens van die Pausen, welke het opgegevene tijdstip der pausin Joanna even voorafgingen en volgden: men zal er uit kunnen beslissen, welke dezer twee recensien de meeste aanspraak hebben, om voor het werk te gelden van den tijdgenoot of van de tijdgenooten, door wien of wie het *Liber Pontificalis* alsdan werd voorgezet.

Ik zal beginnen met het leven van Sergius, die in 844 gekozen werd. De H. SS. zeggen slechts, dat hij door Paschalis priester gewijd is; de uitgave berigt daarenboven, dat hij op den titel (voor de dienst) der St-Silvesters-kerk gewijd werd en dat Gregorius hem verhief tot aartspriester. Over zijne verkiezing tot Paus, deelen de H. SS. slechts dit mede: «Toen » Gregorius dan overleden was, wordt de zeer heilige Ser-

»gius gekozen door alle priesters en voornamen.» Zien wij nu het onderscheid van den tekst der uitgave. «Gregorius »is na eene wijze regering van 16 jaren gestorven. Toen als- »dan de voornaamsten der stad Rome (*proceres et Romanae »urbis optimates*) en geheel het volk der kerk bij een gekomen »waren, om eenen Paus te kiezen, en er, *gelijk het bij zulke »gelegenheden gemeenlijk gaat*, verschillende namen werden »uitgeroepen (*atque alius de alio*, ut fieri solet in talibus »conclamaret), begon men eensklaps, door Gods voorzienig- »heid geleid (*per Dei providentiam divino nutu compuncti*), »met meer geestdrift over de deugd des voormelden Aarts- »priesters Sergius, met elkander te spreken, zoo dat allen »uitriepen, dat hij het pausschap waardig was. Nadat ver- »volgens de keus op dezen man zich bepaald had (*Firmatoque »in eundem virum consilio*), keerde ieder ten zijnent terug. »Alstoen brak onverwachts de uitzinnigheid van zekeren dia- »ken derzelfde kerk, met name Joannes, in die mate uit, »dat hij eenig onwetend en onbeschaafd gepeupel op zijne »zijde trok, met eene schaar oproerigen het Lateraansch pa- »leis met geweld openstormde en gewapend binnenrukte, met »overtreding der heerschende wet en orde (*leges et ordinis »traditionem transgressus*). Allen, die zich binnen de muren »van het paleis ophiielden, zijn daardoor met schrik en vrees »vervuld geworden. Nadat deze volkshoop hem één uur lang »had aangehangen, begon er vrees onder te heerschen, en »heeft hij de zijde des aanvoorders spoorloos verlaten. Alle »voornaamste der Romeinen waren er over verontwaardigd. »Zij kwamen met gemeen overleg, grooten spoed en eenen »talrijken stoet paarden in de St.-Martinus-kerk bijeen, ge- »leidden den vermelden Aartspriester Sergius, een' man »van alleszins beproefde deugd, met groote eerbetuigingen, »vergezeld van eene talrijke menigte, onder het weërgalmen »van zijnen lof, van feestgezangen en geestelijke liederen, »uit de kerk naar het Lateraan, en daar is hij gekozen. *Ten »zelfden dage is er in de stad zoo veel sneeuw gevallen, dat »alles wit was. Velen zeiden, dat dit het voorteeken was van »veel genoegen en roem.»*

»Maar den vermelden diaken Joannes hebben de grooten »van *deze* stad Rome met groote schande uit het paleis ver- »dreven, en onder bewaring, in enge boeijen gesloten, wegens »de goddelooze vermetelheid, waartoe de meermaals genoemde

» Joannes, de diaken, zich verstout had. De grooten begeerden ook, dat hij door eene vergadering van bisschoppen » veroordeeld en van zijne eer beroofd (gedegradeerd) wierde. » Anderen wilden, dat hij met zwaarden aan verscheidene » stukken zoude gehouwen worden. Maar de goedhartige en » wijze Paus Sergius verbood het; hij wilde, getrouw aan » het Evangelie, niemand kwaad met kwaad vergelden. Toen » eindelijk is, onder het vreugdebetoon der priesters, der groo- » ten en van geheel het volk der kerk, deze heilige man, op » den Apostolischen Stoel des H. Petrus, tot Paus gewijd.—»
 Wie onderscheidt hier niet het verhaal des ooggetuige in Rome, van de latere verkorting.

Kort daarop kroonde en zalfde de nieuwe Paus den keizerzoon Lodewijk tot koning der Longobarden. Het verhaal dezer gebeurtenis en van hetgeen haar vooraf ging, is in de beide recensien even breedvoerig; doch, omtrent hetgeen er op volgde, is er in beider berigten wederom verschil.

In de H. SS. B en C heet het: *Deinceps vero per dies singulos conflictum summi certaminis Archiepiscopi atque Episcopi, stantibus reliquis Sacerdotibus, et Romanorum, et Francorum Optimatibus fidei tatem Lothario Magno Imper. semper Augusto promiserunt.* 't Is niet te verstaan. Konden wij deze zaak uit geen ander, dan uit dit gebrekkige berigt te weten komen, de gebeurtenis was een raadsel, eene gissing gebleven; naauwkeurig was zij voor ons niet te kennen. Doch zien wij den breederen tekst der uitgave. *Deinceps vero per dies singulos conflictum summi certaminis cum Sanctissimo Praesule, omnibusque Episcopis, et Optimatibus nostris, atque Proceribus ipse Drogo Archiepiscopus Metensis Ecclesiae, de quo superius memoriam fecimus, commovebat tam ipse, quam Archiepiscopi, qui cum eo contra hanc universalem, et caput cunctarum Ecclesiarum Dei sine Metropolitanis concessionem, atque vocationem convenerant; id est Gregorius Archiepiscopus Ecclesiae Ravennensis etc.* Hier volgen de namen en standplaatsen der bisschoppen en graven, die Drogo's medestanders waren.

Sed divina gratia inspirante, nec sermones ipsius almi Pontificis, neque prudentiam superare valuerunt. Tantaque ei superna aderat virtus, ut nullus sermone eum concludere, vel constringere potuisset. Et ab eo superati pudore, et operi confusione discesserunt. Quod videntes omnem iram, atque

ferocitatem, quam mentibus observabant, omni modo deposuerunt. His igitur peractis a praedicto postulaverunt Pontifice, ut omnes Primati (Primates) Romani fidelitatem ipsi Ludovico Regi per Sacramentum promitterent. Quod prudentissimus Pontifex fieri nequaquam concessit, sed sic orsus est illis. Quia si vultis, Domino Lothario magno imperatori hoc Sacramentum, ut faciant solummodo consentio, atque permitto. Nam Hludovico ejus filio, ut hoc peragatur nec ego, nec omnis Romanorum nobilitas consensit.

Tunc demum in eadem Ecclesia sedentes pariter tam Beatissimus Pontifex, quam magnus Rex, et omnes Archiepiscopi atque Episcopi, stantibus reliquis Sacerdotibus, et Romanorum, ac Francorum Optimatibus fidelitatem Lothario magno Imperatori semper Augusto promiserunt. — Het zal wel niemand moeijelijk vallen, te beslissen, welke dezer twee teksten, de kortere of de breedere, te Rome, door een' pauselijk' notaris geschreven is; te gelijk ontdekt men er den zin en tevens de bron der beknopte recensie.

Beslissend is hier het gezag des tijdgenoots Hincmar van Rheims, de *Praed.* c. 36 (Par. 1645, T. I, p. 326). Hij beroept zich op het *Liber Pont.*, door hem *gesta Pontificalia* genoemd, en doet dit zóó, dat hij er blijkbaar slechts eene recensie van kent: *sicut in gestis Pontificalibus lector quisque praevolet invenire*, en haalt vervolgens de breede recensie, van: *Hic igitur*, af, schier woordelijk aan. Even zoo citeert hij het daarop volgende verhaal, dat Paus Sergius den vorigen aartsbisschop van Rheims, Ebbo, van de bisschoppelijke waardigheid en bedieningen geweerd en slechts tot de communie der leeken toegelaten had. Elders, in den strijd tegen Ebbo's wijdelingen, beroept Hincmar zich nogmaals op deze laatste plaats uit het Leven van Paus Sergius in het *Liber Pontificalis*: *sicut et gesta ipsius Papae demonstrant* (Labbe, *Conc.* VIII, c. 820). Paus Nicolaas antwoordt daarop: Labbe, *ibid.*, col. 850. Hij betoogt, dat Hincmar zich ten onregte op die uitspraak van Paus Sergius beriep, en onder anderen verwijt hij insgelijks naar het *Liber Pontificalis*, om aan te toonen, dat de reden, waarom Sergius zoo geoordeeld had, voor de zaak van Hincmar geen bewijs opleverde. *Praecipue cum praedictus Ebbo non quasi pro depositione sua queritans, et legitime restitui volens examine praecedente sedem apostolicam appellaverit: sed, ut Codex episcopalis indicat, a contumacibus suasus, et*

his junctus, repente et reconciliari ab ea, et pallio decorari quaerens, etc. De bisschoppen, wien de Paus dit schreef, spraken het niet tegen; integendeel: *usque dum anno incarn. dom. 844 una cum Diogene Metensium episcopo sub Sergio Papa Roman adiiit (Ebbo). Quorum siquidem adventum moleste Sergius Papa accipiens, quid in eum intulerit, sufficienter epistola sancti apostolatus vestri nobis missa edecuit* (Labbe, *Conc.* VIII, col. 873). Nu zie men slechts toe, welke dier beide, boven aangehaalde teksten, die der kortere of die breedere, aanduidt, dat er destijds te Rome iets gebeurd is, hetwelk Paus Nicolaas van *contumaces* kon doen spreken, en men zal weten, op welke recensie de Paus zich beriep; men zal weten, welke recensie die van het pauselijk archief was.

Gaan wij over naar het leven van Leo IV. Muratori geeft, op pag. 233 (40), de bewoording der H. SS. B en C aldus op. «Toen de H. Paus dit (den brand, die in Rome was » uitgebarsten) vernam, begaf hij zich angstig en met haastige » schreden op weg, en ter plaatse gekomen zijnde, waar de » vlam verder voortrukte (*et obvisus ante ignis impetum*), be- » reidde hij zich voor, en begon den Heer te smeeken, het » brandende vuur te blusschen, en, nadat hij, met de eigene » vingeren een teeken des kruises gemaakt had, kon het vuur » zijne vlam niet verder verspreiden, maar de wonderkracht » (*virtutem*) des H. Pausen niet kunnende weêrstaan, doofde » het uit en verkeerde het zijne vlammen in asche (*ignis... » extinctus flammam redegit in cinerem*¹). Want hij heeft be-

¹ Na het woord: *cinerem*, gaat de breedere tekst der uitgave aldus voort. *Ipse vero a Deo amabilis et prudentissimus Papa fecit in Basilica Beati Petri Apostoli vela de fundato etc.* Er volgt dan eene optelling der geschenken, welke Leo aan verschillende kerken gedaan heeft. De variant (40) staat in den tekst bij Muratori, aangehaald tusschen *cinerem* en *Ipse*; de variant zelve luidt, onder aan de bladzijde, aldus: B., et C. *verba Ipse vero a Deo amabilis etc. usque ad illa Nam octava(m) assumptionis etc. ut infra (,) non habent.* Indien nu die wijze van den tekst uit de varianten te herstellen, welke de hoogl. K. boven gevolgd is (zie bladz. 346), voor de ware moet gehouden, en alsoo ook hier de woorden: *Nam octava(m) assumptionis etc.* inclusief, dat is, als ongelijks weggelaten, moeten genomen worden, wie ter wereld zal dan kunnen weten, met welk woord na dat: *etc.*, de H. SS. B en C wederom met den tekst der uitgave beginnen overeen te stemmen? De woorden, trouwens, tot welke de uitlating in de genoemde H. SS. voortloopen, zijn de volgende: *Nam octavam Assumptionis Beatæ Dei Genetricis diem, quæ minime Romæ antea celebratur, vigiliis sacris matutinisque cum omni clero pernoctans laudibus in*

» volen, dat de achtste dag der Hemelvaart van de H. Moeder
 » Gods, welken men vroeger in Rome niet vierde, zoude ge-
 » heiligd worden, en bragt ten dien einde, met de geheele
 » geestelijkheid, den nacht door met waken en met zingen
 » der morgenstijden in de kerk der Moeder-maagd, onse
 » Vrouwe, welke buiten de muren, naast de kerk van den
 » H. Martelaar Laurentius, staat».

Ieder heeft hier gewis dat: *Want* enz., met bevreemding ontmoet. En inderdaad, zoo als het hier voor ons ligt, komt het uit de lucht vallen. Om er dan toch eenen gezonden zin van te maken, zou men mischien vermoeden, dat paus Leo deze feestviering, tot dankbaarheid voor het blusschen van dezen brand, had ingesteld; of mischien wel, dat die instelling hem die wonderkracht bezorgd had. Het is echter niet zoo. Zien wij slechts den tekst der uitgave in. Onmiddellijk na het woord: *cinerem*, volgt er eene optelling van verscheidene kostbare geschenken, waarmede 's Pausen mildheid de kerken van Rome begiftigde. Verder heet het: «Deze meer-
 » maals vermelde en H. Paus heeft er velen door zijne predi-
 » king tot de kennis der waarheid gebragt en gaf aan allen
 » dagelijks het voorbeeld van heilzame werken (*et salutiferas*
 » *omnibus operationes quotidie demonstravit*).» Daarna komt, op eenen nieuwen regel: «Want hij heeft bevolen» enz. (*Nam octavam etc*). Blijkbaar is hier de tekst der H. SS. B en C eene verkorting van den tekst der uitgave. Men sloeg de geschenken over en hervatte het verhaal met: «Want» enz.

Basilica ejusdem semper Virginis Dominae nostrae, quae foris muros, juxta Basilicam Beati Laurentii martyris sita est celebrari praecepit. In quam etiam magna populi multitudo convenerat, novae festivitatis cupiens celebrare celebritatem. De leeswijze des hoogleeraars zou nu vorderen, dat onder het: *etc.*, de geheele volzin tot en met: *praecepit*, begrepen, en dus als *niet* in de H. SS. voorkomende beschouwd wierde. Zoo namelijk heeft hij de variant (4) op pag. 247 van Muratori vertolkt (zie boven, blad. 346). Dienvolgens zouden de bedoelde H. SS. terstond na *cinerem*, te lezen moeten geven: *In quam etc.* Doch, in dit geval zou de onzin zekerlijk niet kleiner worden. — De *Codices Regius* en *Mazarinus* van Fabrotus, die in al het overige, hetwelk in deze § aangehaald wordt, niet veel minder dan woordelijk met B en C van Muratori overeenstemmen, hebben insgelijks: *cinerem. Nam octavam Assumptionis B. D. G. etc.* Verg. de uitgave van Blanchinus, T. I, § 505, p. 364, of die van Fabrotus zelve, op de betrokkene plaats. Men ziet hieruit op nieuw, met hoe veel regt ik boven (blad. 346 vv.) den hoogleeraar zijne herstelling van den tekst der H. SS. B en C over het leven van Benedictus, betwist heb.

Bij het omslaan der bladeren vind ik nog eene andere, dergelijke plaats. Op bladz. 236 van Muratori wordt verhaald, hoe Paus Leo de haven van Rome verbeterde. De H. SS. zeggen, blijkens de varianten (53) — (58), het volgende: *Et quis per hunc locum non solum naves, verum etiam homines ante facilius ingrediebantur; nunc vix per eum parvae naviculae introire valebunt, et hoc propter futurum saracenorum periculum, et salutem Romanae urbis factum est. Ipsas igitur turres (welke de Paus op die plaats herbouwde) non solum lapidibus, sed etiam ferro¹⁾ muniri curavit, quatenus si necessitas fuerit per eundem locum nulla valeat navis transire. Nam ipse Beatissimus corpora sanctorum quatuor Coronatorum solerti cura inquirens reperit. Hoe onverwachts botst hier dat: Nam, tegen de ijzeren sluiting dier torens! Doch raadplegen wij de uitgave. Na: *transire*, gaat zij aldus voort: *Quod noviter opus constructum, et Romanae urbis defensionem praestat, et videntibus non modicum, sed grande miraculum, quia cum magna sapientia, subtili prudentia, et honestate patratum est. Dan volgt op eenen nieuwen regel. Ipse quoque a Deo protectus, et Beatissimus Papa multa corpora sanctorum, quae diu inculte jacebant summo studio, summeque cordis affectu ad honorem Omnipotentis Dei infra hujus Almae Urbis moenia mirifice congregavit. Nam et Corpora sanctorum Martyrum quatuor Coronatorum etc.**

Niet minder opmerkelijk is de verschillende wijze, waarop het bouwen eener nieuwe wijk te Rome door de H. SS. B en C en waarop dit door den tekst der uitgave verhaald wordt. Deze regeringsdaad van Leo IV was eene bijzondere weldaad voor Rome. Voor andere oorden had deze bouw weinig of geen meer waarde, dan die eens feits. Aan Rome schonk hij eene zelfvoldoening. Geen wonder, dat het berigt daarvan, door een' Romein opgesteld, die, met zijne medeburgers, in die vreugde deelde, zich van latere of elders vervaardigde verhalen of verkortingen des oorspronkelijken berigts, onderscheidt. De H. SS. B en C spreken er, bij Muratori, pag. 238 (67), 240, 241 (83), aldus over: *Post victoriam denique saevae gentis Sarracenorum aedificavit (Leo) civitatem, quam suo nomine vocari praecepit, atque super portam, quae respicit ad S. Peregrinum orationem istam descripsit. Deus qui etc.*

1) De tekst der uitgave heeft: *ferreis catenis*.

Secundam vero scripsit super posterulam, quae sita est iuxta castrum sancti Angeli: Deus, qui ab ipso etc.

Tertiam vero orationem scripsit super posterulam aliam, quae respicit ad scholam Saxonum: Praesta quaesumus etc.

Quamobrem secundo praesulatus sui anno praefato civitas sumpsit exordium, et in sexto consecrationis suae anno civitas undique consummata est. In illa itaque die pax, et laetitia maxima fuit clericis et Praecribis omnibus. Haec itaque civitate expleta condolebat praesul quod minimis populus subierat ad habitandum. Eodem igitur tempore advenit populus Corsoorum, qui propter metum Sarracenorum (C. Agarenorum) gentis civitates suas, et terras, ac possessiones reliquerat, cui cum nimio gaudio, hanc civitatem summus praesul donavit, multisque divitiis ditavit, atque multas possessiones ei tribuit¹⁾.

Leggen wij den tekst der uitgave hier tegenover. Hij is voor de woordelijke mededeeling te lang: de inhoud kan ook volstaan. Deze tekst begint zijn bericht bij Muratori eerst op pag. 240, omdat hij nog vele geschenken van Leo aan kerken mededeelt, waarvan de H. SS. geene melding maken. Ten aanzien nu van den bouw geeft hij te verstaan, dat de Paus dien ondernam, ten einde de stad sterker te maken tegen den aanval der Saracenen; dat die nieuwe stad daarin bestond, dat de St.-Pieters-kerk, in eenen breeden omvang, door eenen muur omgeven werd. Reeds had Leo III (+ 816) aan dat werk gedacht en er zelfs de grondslagen van gelegd; maar zijn dood deed de onderneming staken; later werd het begonnen muurwerk door zekere menschen nog vernietigd, zoodat er ten tijde

1) «Na de overwinning over de wreede Saracenen, heeft hij (Leo) eene stad gebouwd, welke hij gebod naar zijnen naam te noemen, en op de poort, welke naar de St. Peregrinus-kerk ziet, schreef hij dit gebed: . . . »

«Een tweede (gebed) schreef hij op de poort naast den engelsburg: . . . »

«En een derde gebed schreef hij op de poort, welke op de school der Saksen uitziet. . . »

«De stad werd dan in het reeds genoemde tweede jaar zijns pauschaps begonnen en in het zesde jaar zijner wijding voltooid. Die dag was voor geheel de goestelijkheid en den adel een dag van vrede en allergrootste blijdschap. Toen dan de stad afgebouwd was, smartte het den Paus, dat er nog volstrekt geen volk in was gaan wonen. Ten zelfden tijde kwamen de Coraicanen aan, die, uit vrees voor de Saracenen (C heeft: Agarenen), hunne steden, akkers en bezittingen verlaten hadden. De Paus gaf hun deze stad met de allergrootste vreugde over, verrijkte hen met vele en aanzienlijke giften, en wees hun vele bezittingen toe.»

van Leo IV geen spoor meer van te zien was. Deze nu beseftte wederom levendig de noodzakelijkheid diens bouws; maar niet minder begreep hij ook de moeijelijkheid der volvoering. Doch op eens vatte hij het besluit, zich tot keizer Lotharius te wenden. Het gelukte hem volkomen. Hij had nu, dank zij 's keizers en zijner broeders weldadigheid, over aanzienlijke sommen te beschikken. Het kwam er nog maar op aan, het werk met den noodigen spoed door te zetten. De Paus belegde en raadpleegde eene vergadering, en het besluit was, dat door alle steden en openbare magten en kloosters, beurtelings werklieden zouden worden toegezonden; en dit is gebeurd. *Tunc omnibus ita visum est, ut de singulis civitatibus, massisque universis publicis, ac monasteriis per vices suas generaliter advenire fecisset, ut et factum est. Quamobrem secundo praesulatus etc.*

Hierop volgt nu in de uitgave: *Quamobrem — consummata est*, en het staat dàar, gelijk men ziet, in veel beteren zamenhang, dan in de H. SS. Blijkbaar hebben deze uit het breedvoerig verhaal der uitgave, slechts dien volzin willen overnemen, omdat hij voor de geschiedenis, inzonderheid voor de tijdrekening, van meer belang was. Zijne bewoording in de H. SS. is dan ook bijna volmaakt in den tekst der uitgave terug te vinden; deze echter bezigt eenige woorden meer ¹⁾.

Terstond daarop (*consummata est. In illa itaque die*) beginnen de H. SS. van zekeren dag te spreken. 't Is duidelijk, dat ook hier wederom iets tusschen de woorden te lezen is. Doch hooren wij de uitgave. Haar tekst tracht ons, met weinige woorden, de onvermoeide zorg des Pausen, voor dit werk, te schetsen: hoe hij al den tijd, welken hij kan uitwinnen, daaraan besteedde, weër noch wind ontzag, maar dagelijks de werklieden, op verschillende punten, met zijne tegenwoordigheid aanmoedigde. Hieruit laat de tekst ons denken, hoe zeer de voltoojing der muren den Paus tot dankbaarheid jegens God stemde. Hij noemde deze nieuwe stad (wijk), naar zijnen naam, de Leonynsche (*Leoniana* ook wel *Leonina*), en gebod, om 's Hemels zegen over haar af te smeeken, dat, te gelijk met hem, alle bisschoppen en de priesters der stad, en

1) De uitgave heeft: *quamobrem sec. Praes. illius anno praefata civitas aedificandi sumps. ex. Et in sexto cons. suae, utpote magnis, ac mirabilibus omnis est fabricis civ. und. consummata.*

de geestelijken van alle rangen, na de Litanie en het *Psalterium* gezongen te hebben, barrevoets en het hoofd met asch bestrooid, zouden rondtrekken; en, onder anderen, beval hij nog, dat de kardinaal-bisschoppen water zouden wijden, en er, onder het uitspreken van gebeden, de muren mede inzegenen. Hij zelf sprak er drie sneekgebeden uit. — Deze, als ook de plaats en, waar zij gebijtd werden, staan, zoowel in de H. SS., als in den tekst der uitgave, beschreven.

Bij deze inwijding deelde Paus Leo groote geschenken uit aan geestelijkheid en adel, welke laatste zich mede aan dien optogt had gesloten. De plegtigheid vond plaats op den 27 Junij. Het was een algemeene vreugdedag. Ziedaar den dag, welken de H. SS. slechts doen gissen, maar de tekst der uitgave, uitdrukkelijk en als een' feestdag doet kennen.

Opmerkenswaardig is hier het slot, waarmede de tekst der uitgave dit bericht eindigt. *Inde magis dignum est, atque conveniens, ut pro tanto Praesule, tantoque Pastore cuncti potentem Dominum toto corde, puroque animo jugiter impleremus, per quem, tam admirabile, honestumque opus, Christi solatiante potentia, celeri exercitatione expletum ob salutem Christianorum omnium, consummatumque cognoscimus, in nostris orationibus, quatenus et hic diutissime vigeat, et illic cum Sanctis omnibus pro suis innumeris certaminibus, ac laboribus perpetualiter aeterna mereatur praemia possidere* ¹⁾.

Deze woorden zeggen duidelijk, dat dit bericht nog gedurende het leven van Leo geschreven werd. Hoe belangrijk zij voor de kritiek ook zijn, zij bevatten niets ter verrijking onzer kennis van hetgeen er op het gebied der geschiedenis is voorgevallen, en zijn, allerwaarschijnlijkst daarom, in de H. SS. B en C weggelaten. Wanneer wij nu in aanmerking nemen, dat het *Liber Pontificalis*, althans in de 9de eeuw, vervaardigd is geworden door tijdgenooten der beschrevene Pausen, — en de hoogl. K. stemt hier, ten aanzien der Levens van

1) «Het is daarom te meer onze pligt, dat wij allen voor eenen zoo grooten Paus en Herder, dien wij weten, dat een zoo bewonderenswaardig en prijsbaar werk, met de magtige hulp van Christus, in korten tijd, tot behoud van alle Christenen, voltooid heeft — onze aanhoudende smeekgebeden uit ganscher harte en met een rein gemoed, tot den Almagtigen God opzenden, opdat hij en hier nog zeer lang bloetje, en hier na maals, voor zijn onbeschrijfelijk zwoegen, waardig bevonden worde, de eeuwige vergelding te genieten.»

Leo IV en Benedictus III, veel meer voor, dan tegen — zoo kan het niet meer twijfelachtig zijn, welke dezer beide recensien van het *Liber Pontificalis*, de meest gegronde aanspraak heeft op oorspronkelijkheid, de breedere der uitgave of de kortere der H. SS. B en C. — Nog blijkt de voortreffelijkheid van gene boven deze, uit beider verhaal aangaande het Concilie, waarop Paus Leo den kardinaal Anastasius geëxcommuniceerd heeft; maar het Leven van dezen Paus heeft ons reeds bewijsstukken genoeg geleverd. Slechts dit wil ik er bijvoegen, dat in het *Corpus Juris Ecclesiastici* ¹⁾ een *canon* uit dit Concilie is overgenomen, en er bij aangeteekend staat, dat deze woorden uit het *Liber Pontificalis* ontleend zijn. Slaat men nu echter de beide recensien op, dan is deze kerkelijke tuchtreegel (*canon*) in de korte recensie volstrekt niet te vinden; maar in de breedere vindt men hem woordelijk terug. Een nieuw bewijs, dat deze laatste voor authentiek gold.

Wij komen op het leven van Benedictus. Het verhaal van zijne verheffing tot Paus biedt ons reeds terstond een in het oog vallend onderscheid aan. Beide recensien zeggen ons, dat hij *terstond* na Leo's dood gekozen werd: hij verzette zich met tranen en smeekingen; te vergeefs. *Illi vero nullatenus acquieverunt, sed virtutibus eum ex eodem titulo (Calixti) abstrahentes cum hymnis, et canticis spiritalibus ampla exultatione, et ineffabili gaudio in Patriarchium Lateranense perducentes Pontificali solio ut mos est Pontificum, canaque consuetudo demonstrat, posuerunt.* Hier begint het onderscheid. De H. SS. B en C gaan aldus voort: *Qui cum omni alacritate, atque exultatione cum ipso in Basilicum Salvatoris, quae constantiniana dicitur, descenderunt. De qua exeuntes eum super equum ovantes, in quo Leo Praesul sedere consueverat, posuerunt. Quem etiam magna populi praecedente caterva in Basilicam Dei Genetricis, quae ad Praesepe dicitur, deduxerunt: in qua jejuniis, et orationibus tribus diebus, noctibusque vacantes, summam Majestatem Domini multis cum lacrymis exorabant.*

Expleto vero jejunia omnes supercilio depositò sese conjunserunt, et divino compuncti nutu, Deique inflammati feroore in jam fata Basilica, qua ut praetulimus Benedictus residebat

1) L. III. Decret., Tit. De clericis non resident. C. Ex Gestis. Deze *canon* was opgenomen reeds in de I. Collectio (Compilatio), Tit. eod. C. Ex gestis Romanor. Pontiff.

electus, unanimes convenerunt, et quidam procidentes vestigia ipsius osculari coeperunt; qui et dicebant: Erravimus, et lubrico a te pede discessimus; sed Pastor veluti sanctissimus ovium suscipe agmina per nemus errantia, fessosque sinu agnicules collige, tuisque nos obumbra sub alis. Protinus ipse a Deo protectus Benedictus extensis brachiis puris mentibus, cordeque benigno omnes amplectens osculabatur, quibus etiam dicebat: Gaudete, inquit, dilectissimi, et magis exultate, quia Ecclesiam, quae scissa fuerat, Christus Dei Filius sua unire virtute dignatus est. Haec dicens et his similia praedicans, etiam ipsi Imperiales ibidem convenerant legati, qui salubribus verbis, ac mollioribus cum eodem secretius electo confabulabantur. Nam cum esset electus factione Episcoporum Rhodoaldi Portuensis, et Arsenii Hortensis, actum est, ut a Legatis Imperatorum Ludovici et Lotharii cardinales cogentur multis injuriis, et comminationibus, et gladiatorum superque evagationibus Anastasium, quem quartus Leo deposuerat, sibi promovere Pontificem. Sed, Deo praestante, patientia, et unanimitate sua eosdem supervenerunt (C superaverunt); *subito vero omnes Episcopi, universusque Clerus, atque innumera Romani populi multitudo ex eadem eum deducentes Basilica, cum hymnis, et canticis spiritalibus, in Patriarchium Lateranense introduxerunt, et in pontificali solio, de quo ejectus fuerat, posuerunt*¹⁾. — Hetgeen hier cursief gedrukt is, staat ook in

1) «Zij echter wilden niet toegeven, maar trokken hem met geweld uit » deae kerk (des H. Calixtus), geleidden hem onder het zingen van lofsan- » gen en geestelijke liederen en met groot vreugdebetoon, naar het Late- » raan en plaatsten hem, volgens eene aloude gewoonte, op den Pauselijken » troon. -- Die, met allen spoed en blijdschap, met hem naar de *Salvator's* » kerk, de Constantijnsche genoemd, afdaalden. Van haar uitgaande, plaatsten » zij hem in zegepraal op het paard, hetwelk Paus Leo gewoon was te » berijden. Dan geleidden zij hem, voorafgegaan van eene groote menigte » volks, naar de Moeder-Gods kerk, *ad prassepe* genoemd: hier bragten zij » drie dagen en drie nachten met vasten en bidden door, de opperste Majes- » teit des Heeren met vele tranen aanroepende.»

«Toen de vasten geëindigd was, hebben allen den overmoed afgelegd en » zich onderling vereenigd, en door goddelijke goedgunstigheid in sich » zelve gekeerd en door Gods geestdrift ontvlamd, zijn zij in de genoemde » kerk, alwaar, gelijk wij gezegd hebben, de gekozene Benedictus gese- » ten was, eenstemmig bij een gekomen, en eenigen vielen neder en be- » gonnen zijne voeten te kussen, zeggende: Wij hebben gedwaald en ons » wankelmoedig van u afgescheiden, maar neem, als een heilig Herder, de, » door het woud dolende kudden schapen op, en vergader de vermoede

den tekst der uitgave nagenoeg woordelijk te lezen; het andere is eene verkorting van hetgeen de uitgave iets hooger, tusschen *demonstrat*, *posuerunt*, en *qui cum omni alacritate* etc., op eene ruimte van drie kolommen, verhaalt. Het moet ieder in het oog vallen, dat de H. SS. dit invallend oproer niet in die volgorde van tijd mededeelen, waarin het voorviel; dat alzoo de woorden: *qui cum omni alacritate* etc. buiten het verband worden gerukt, waarin zij in den tekst der uitgave staan, en dat het daarin beschreven feit nu het voorkomen heeft, als of het terstond na de verkiezing van Benedictus gebeurd ware. Veel duidelijker, veel juister spreekt de breedere tekst. Het kan, na de vergelijking dezer beide recensien, niet meer onbeslist blijven, welke het werk des tijdgenoots, des Romeins is.

Nadat Benedictus gekozen en, volgens het aloude gebruik, op den pauselijken troon geplaatst was (*demonstrat*, *posuerunt*), vermeldt de uitgave de vreugde van Rome. De geestelijkheid en de voornaamsten vervaardigen en onderteekenen een verslag der gedane keus (*decretum*) en zenden het, zoo als eene oude gewoonte dit vordert, naar de keizers Lodewijk en Lotharius op. Hunne afgevaardigden staan er genoemd; zij zijn Nicolaas, bisschop van Anagni en Mercurius, de krijgsoverste. Zij ontmoeten op hunnen weg Arsenius, den bisschop van Gubbio. Men merke in het voorbijgaan op, dat

» lammeren in uwen schoot, en stel ons onder de schaduwe uwer vleugelen. Terstond stak Benedictus, de beschermeling des Hemels, zijne armen uit, omhelsde hen opregt en goedhartig, gaf hun den vredekus en zeide: Verblijdt u, mijne dierbaren, en verhoogt uwe vreugde, omdat Christus, de Zoon Gods, zich gewaardigd heeft, de kerk, welke van één gescheurd was, door zijne magt te hereenigen. Terwijl hij in denzelfden zin nog voortsprak, kwamen ook de keizerlijke gezanten er bij, die dezen gekozene in het geheim, eenige heil voorspellende en zachter woorden toespraken. *Wunt (even) na de keus, heeft de partij der bisschoppen Rodwald van Porto en Arsenius van Ortu bewerkt, dat de gezanten der keizers Lodewijk en Lotharius de kardinalen met vele smaudenten, bedreigingen, ja, met blanke zwaarden dwongen, Anastasius, wien Leo IV afgezot had, tot Paus te bevorderen. Maar, dank zij den bijstand Gods, hun geduld en hunne sendragt zegevierde; terstond daarop geleidden hem alle bisschoppen, geheel de geestelijkheid en eene ontelbare menigte Romeinen, met lofsangen en geestelijke liederen, uit deze kerk naar het paleis van Lateranen en plaatsten hem op den pauselijken zetel, waarvan hij was verdreven geworden.* — Het cursief gedrukte beantwoordt aan het hier boven in gewone letters medegedeelde.

de H. SS. B en C hem bisschop van Orta noemen. — Deze wint hen voor den geëxcommuniceerden Anastasius. Zij overhandigen het stuk aan keizer Lodewijk, keeren naar Rome terug, geven den nieuwgekozenen Paus het antwoord des keizers over, hem tevens berigtende, dat de keizerlijke gezanten op de komst waren. Nog altijd smeedden zij hun verraderlijk plan, en om ook de geestelijkheid en het volk daartoe te verleiden, zeiden zij: Zorgt, dat gij allen met ons de gezanten te ontmoet trekt, opdat gij de bevelen des keizers moget volbrengen.

Na eenige dagen kwamen de gezanten te Orta. Twee hunder, de graven Adelbert en Bernard, trokken deze stad binnen, en traden, door bemiddeling van Arsenius, in verstandhouding met Anastasius. «De vermelde afgevaardigden», zoo spreekt de tekst, «welke ons decreet van de verkiezing van Benedictus overhandigd hadden (*qui Imperatori nostrum decretum benignissimi de electione Benedicti porreserant*)», spoedden zich, kwanswijze om de keizerlijke gezanten te ontmoet te gaan, naar Orta. Zij waren vergezeld van eenige andere zaamgezworenen uit den adel, en wel van de krijgsoversten Christoffel en Gregorius. Bij deze gelegenheid voegden er zich velen uit de stad bij Anastasius. Vervolgens trokken zij uit Orta en kwamen bij de kerk van den H. martelaar Leucius. Thans waren ook de bisschoppen; Rodoald van Porto en Agatho van Todi, die Rome heimelijk verlaten hadden, onder hun getal.

Nu zond Benedictus de bisschoppen G(re)G(orius) en Majo, met eenen brief tot de gezanten; maar zij werden, op raad van den geëxcommuniceerden Priester, Artius, in hechtenis genomen. Daarna zond Benedictus hun den *secundicerius* Adriaan en den *dux* Gregorius te ontmoet.

Den volgenden dag geboden de gezanten, in 's keizers naam, aan geheel de geestelijkheid, den senaat en het volk, hun, tot over de Milvische brug, te ontmoet te komen. De Romeinen gehoorzaamden zonder eenige achterdocht. Intusschen hadden de gezanten en de stoetscheurmakers zich in beweging gesteld. Zij naderden met Anastasius, door het veld van Nero rijdende, de muren der stad. Wederom waren drie andere getrouwen van Benedictus gevangen genomen, de genoemde Adriaan, Gratiaan en Theodorus; dit was echter noch op last des keizers, noch op bevel der gezanten geschied: 't was de

willekeur van Anastasius. Deze trok met de gezanten en zijnen aanhang de Leonijnse stad of wijk binnen, drong daàr in de St.-Pieters-kerk en verbrijzelde er beelden, onder anderen, dat der Moeder Gods en de afbeelding van de vergadering onder Paus Leo, waarop hij was geëxcommuniceerd geworden.

Vervolgens spoedde hij zich naar het Lateraan. De deuren werden met geweld opengebroken. Benedictus werd, op bevel van Anastasius, door Romanus, bisschop van Bagni, van zijnen zetel gerukt, onder vele mishandelingen, van zijne pauselijke kleeding beroofd en aan Joannes en Adrianus, twee afgezette priesters, gevangen overgeleverd. De geheele stad was in rouw. Alle bisschoppen, geestelijken, geheel het volk wierpen zich, in tranen smeltende en op hunne borst kloppende, in de kerk neder. Dit gebeurde op zaterdag.

Den volgenden dag werd de zaak bepleit in de Emilianakerk. Daàr hadden zich de bisschoppen, geestelijken en het volk vergaderd. De keizerlijke gezanten kwamen er binnen en drongen tot in het koor, alwaar de bisschoppen met de geestelijkheid het officie zongen. Met ontbloote en dreigende wapens vorderden zij de toestemming af in de pauskeuze van Anastasius. «Nooit, was het standvastige antwoord, nooit stemmen wij voor eenen geëxcommuniceerde.» Die tegenstand verbitterde de Franken. Zij trokken af en riepen de bisschoppen van Ostia en Albi ter zijde. Vleijerijen, beloften, bedreigingen met den dood, niets bleef onbeproefd; maar ook niets kon deze bisschoppen bewegen, Anastasius de handen op te leggen. Hunne redenen bragten de gezanten tot bedaren.

Den volgenden dingsdag vergaderden de bisschoppen, geestelijken en het volk in de *Salvator's*-kerk, de Constantijnse genaamd. De geheele menigte riep: «Wij willen den heiligen Benedictus tot Paus; hem verlangen wij.» Nu riepen de gezanten de bisschoppen en eenigen uit de geestelijkheid in eene kamer van het (naastaan gelegene) paleis, en begonnen twistredenen met hen te wisselen. Maar de bewijsvoering der bisschoppen overwon. «Neemt», zeiden eindelijk de gezanten, «neemt den man uwer keus, en geleidt hem naar » welke kerk gij wilt. Wij zullen nu Anastasius, dien » gij eenen afgezette noemt, uit dit paleis verdrijven. Houden wij drie vaste- en bededagen, en geschiede dan, het » geen den Hemel blijkt te behagen». De bisschoppen ant-

woordden: «Eerst worde de overweldiger, de afgezette Anastasius, uit onze tegenwoordigheid gejaagd en uit dit paleis verdreven; dan zullen wij doen, wat gij zegt».

Anastasius is terstond, met groote schande, uit het paleis geworpen. Allen dankten God. De bisschoppen, alle geestelijken en het volk haadden Benedictus uit de plaats zijner gevangenschap, met al den spoed, welchen, bij zulke gelegenheid, de blijdschap bijzet; naar de *Salvator's*-kerk af (*qui cum omni alacritate atque exultatione* etc.); van daar werd hij, op het paard van Leo, naar de Moeder-Gods-kerk geleid, enz.

Men ziet, het onderscheid tusschen de beide recensien is al te zeer in het oog vallend. Zoo juist bepalen, alle namen van personen en plaatsen noemen kan slechts een ooggetuige. Eene zulke beschrijving moet geene uitbreiding der kortere genoemd worden, slechts het omgekeerde kan waar zijn.

Het Leven van Paus Nicolaas I geeft wederom dezelfde uitkomsten. De H. SS. verhalen, bij Muratori pag 254 (22), dat er een grieksch gezantschap bij dezen Paus verscheen, en hem aanbood eene gouden paten met kostelijk gesteente, eenen gouden kelk, insgelijks met gesteente, en andere geschenken. Het berigt stemt woordelijk overeen met dat der breedere recensie, uitgenomen dat deze, in plaats van dat: «en andere geschenken» (*cum.. aliis donis*), eene opgave dier geschenken laat volgen. Reeds dit kenmerkt den breedere tekst als het oorspronkelijk opstel des ooggetuige; doch laat ons verder zien. Wat was het doel van dit gezantschap? Wat het antwoord des Pausen? Van een' schrijver, die in betrekking stond met de *Curia*, en als zoodanige het *Liber Pontificalis* vervaardigde, meent men, zulke berigten te mogen verwachten. De H. SS. B en C vermelden er echter niets van. Maar geheel anders is het met den breedere tekst gesteld. Deze berigt, dat de Grieken, *onder het voorwendsel*, van over de beeldstormerij te komen handelen, en daarvoor pauselijke legaten te vragen, eigenlijk de zaak van Photius en Ignatius tot doel hadden, en dat zij, *gelijk later bleek*, beoogden, eene hunner scheurmakerij gunstige oordeelvelling des H. Stoels uit te lokken. — De tekst zegt: *hinc* (van hier uit te lokken): een bewijs, dat dit te Rome werd geschreven. — De Paus, met hun insigt *nog onbekend*, zond twee bisschoppen naar Griekenland. Hunne namen staan er genoemd; van hunne instructie zelve wordt er

de hoofdzakelijke inhoud, beknopt maar duidelijk, medegedeeld. «Voorts, zegt de schrijver in de uitgave, hoe zij zich lieten omkopen, zal ik beneden in het kort aanstippen.» Dit beloofde verhaal volgt op pag. 256, col. 2. Het begint met zich aan het vroeger gezegde (op pag. 254, col. 2) te refereren. Nogmaals worden er de, door Nicolaas gezondene bisschoppen, maar thans ook hunne standplaatsen, genoemd; even zoo wordt er hunne instructie een weinig uitvoeriger herhaald. Daarop wordt hun schandelijk gedrag vermeld, doch niet zonder beroep op de daartoe betrekkelijke authentieke stukken. Dan volgt het verhaal, dat, bij hunne terugkomst en het ontvangen dier stukken, de Paus deze zaak mistrouwde en *waarom*; wat hij dienvolgens naar Griekenland terugschreef: en, zegt de tekst, «die » brieven berusten in het archief *deser kerk (quae — literae — » in hujus sedis scrinio habentur).*» Nicolaas neemt zijne toevlugt tot het gebed, houdt een Concilie, waarop hij de bewijzen levert, dat hij in de afzetting van Ignatius volstrekt niet toegestemd heeft, en over eenen zijner legaten, Zacharias, omdat hij zijnen last was te buiten gegaan, het vonnis uitspreekt: het oordeel over den anderen, Rodoald, die *destijds niet te Rome aanwezig was*, maar eene andere zending in Gallie had ontvangen (alwaar hij zich niet beter gedroeg), bleef geschorst.

Van dit alles nu zegt de kortere recensie geen woord; het deelt over de grieksche scheuring slechts dit mede: «Dese H. Paus... heeft den overweldiger en neophiet Photius, als een' overspeler verdreven (*ejecit*).» 't Is eigenlijk anders. Photius is door Nicolaas wel geëxcommuniceerd geworden; maar 's Pausen uitspraak bleef in Constantinopel, zoo lang keizer Michaël leefde, vertreden. Eerst de volgende keizer, Basilius, heeft Photius den patriarchalen stoel doen ruimen, doch zonder dat men dit te Rome wist; en het grieksch gezantschap, hetwelk den Paus dit kwam boodschappen, vond Nicolaas niet meer onder de levenden. De breedere recensie berigt dan ook geheel anders. Zij zegt: «de Paus beval (*statuit*), dat Formosus en Dominicus naar Constantinopel zouden vertrekken, wegens de aldaar ontstane scheuring. Maar middelerwijl wordt Michaël vermoord. Terwijl Basilius nu te Constantinopel regeert, wordt, daar God de pogingen des Pausen voor de kerk aldaar met een gunstig einde wilde bekroonen, — gelijk het gerucht verspreidde, Photius, de

overweldiger en neophiet, als een overspeler, verdreven, en, volgens het bevel des Apostolischen stoels, de patriarch Ignatius op zijnen zetel hersteld.»

Met hetzelfde gevolg zal men in de beide recensien ook het verhaal nopens de bekeering der Bulgaren vergelijken. Opmerkelijk is het bovendien, dat de H. SS. B en C, van hetgeen Paus Nicolaas en met koning Lotharius en met den bisschop Hincmar van Rheims te doen heeft gehad, geen woord reppen; terwijl de bredere tekst der uitgave die zaken tamelijk uitvoerig behandelt, met bepaling der betrokkene tijdstippen, plaatsen en personen, en met beroep op de authentieke stukken. Al wie met de geschiedenis dier tijden bekend is, weet, dat die gebeurtenissen al te veel opspraak hebben gemaakt, en voor de beginselen van het kerkelijk leven van al te groot belang waren, dan dat een Romein, die daarenboven tot de *Curia* behoorde, haar in zijne levensbeschrijving van Paus Nicolaas kan hebben overgeslagen. Het is zóó weinig te begrijpen, waarom de kortere recensie die twee merkwaardige hoofdstukken uit de geschiedenis der Kerk in Frankrijk, ten minste met een enkel woord niet heeft aangestipt, dat men zich geneigd gevoelt, aan opzet te denken. Misschien zou de ontdekking van den oorsprong dier verkorting van het *Liber Pontificalis*, hier eenig licht over kunnen verspreiden.

Ik meen, dat de geleverde bewijsstukken reeds toereikend zijn, om ieder onpartijdig oordeel de waarde der bredere recensie tegenover de kortere, te doen beseffen. Daar echter de hoogl. K., ten betooge, «dat de vermelding der onmiddellijke opvolging van Leo door Benedictus, meermalen vrij gezocht en gedrongen in den tekst is *ingevoegd*» (zie boven bladz. 328 v.), ook het Leven van Adriaan II aanhaalt, zal ik insgelijks daarover mijne vergelijking voortzetten.

Reeds de tweede regel van dit Leven levert daartoe stof op. De H. SS. B en C noemen Talarus, Adriaan's vader, eenen bisschop. De tekst der uitgave zegt: Hadrianus... *ex patre Talaro*, *postepiscopo regionis tertiae*. Dat *postepiscopus* is niet uit te leggen; maar hier helpt ons eene andere lezing, bij Baronius, a. 867, n°. 139, en bij Labbe, *Conc.* VIII, col. 882, «*Talaro*, *postea episcopo*.» Adrianus was dan de zoon eens vaders, die naderhand bisschop werd. Men ziet, dit geeft eenen geheel anderen zin, die ook meer overeenkomstig is met de tucht der Roomsche Kerk. Voegt hier nu bij, dat wel de tekst, maar

niet de H. SS., ons berigt, dat deze Paus een bloedverwant der Pausen Stephanus IV en Sergius II was, en antwoordt: welk berigt doet zich als dat eens tijdgenoots voor?

Daarenboven weet de breedere tekst der uitgave ons nog te berigten, dat Adriaan reeds tweemaal zijne verkiezing had afgeslagen; dat hij thans 75 jaren oud was; hoe er bij de pauskeuze verdeeldheid bestond, maar uit den weg geruimd werd, vooral daar verscheidene monniken en priesters, reeds eenigen tijd geleden, visioenen gehad hadden, op grond van welke zij verzekerden, dat Adriaan Paus zou worden; dat de keizerlijke gezanten hunne ontevredenheid betoonden, dewijl zij bij deze pauskeuze niet waren uitgenoodigd, maar dat zij in de, daarvoor gegevene reden berustten; dat hij den 14 December van 867, het 19de jaar van keizer Lodewijk, geconsacreeerd werd. De tekst maakt nog de opmerking, dat, en verklaart ook, waarom, de bisschoppen van Albi en Porto er niet bij tegenwoordig waren. Deze aantekening is zeer ter zake, omdat de bisschoppen dier twee zetels, volgens gebruik, den nieuwen Paus mede wijden moesten. Van dit alles hebben de H. SS. B en C geen woord gerept; ook verzwijgen zij, dat Adriaan eenige bisschoppen van de kerkelijke straffen ontbond, de gebruikelijke geschenken afwees, en andere omstandigheden, bijvoorbeeld, hoe de nieuwe Paus de vrees van eenigen, dat hij de nagedachtenis van Nicolaas I niet eeren zoude, gerust stelde, — waarvan het verhaal in de breedere recensie zoo duidelijk den gelijkijdigen schrijver te kennen geeft.

Vooraf kenmerkend is het onderscheid der beide recensien in het verhaal aangaande de veroordeeling van Photius te Constantinopel, en van de aldaar, tusschen de pauselijke legaten en de afgevaardigden der oostersche patriarchen gevoerde twistreden, betrekkelijk de jurisdictie over de nieuwbekeerde Bulgaren. Over de kwade trouw der Grieken, even na het, bij deze gelegenheid gehouden concilie betoond; hoe vervolgens de originele stukken van dit concilie zijn verloren gegaan; maar dat dit verlies nu, althans eenigzins, door het afschrift en de vertaling van Anastasius, den Bibliothecaris, is vergoed geworden, spreken wederom de H. SS. B en C geen enkel woord. De vermelding dezer feiten aan de eene zijde, het gemis daarvan aan de andere, onderscheiden vrij duidelijk het werk eens pauselijken notaris van dat eens anderen, en zetten der breede recensie

een nieuw kenmerk van oorspronkelijkheid en echtheid bij.

Ten slotte, zal ik voor hen, die niet in de gelegenheid zijn, het *Liber Pontificalis* zelf te raadplegen, uit het einde van Adriaan's levensschets eene woordelijke aanhaling doen. Zij bevat het verhaal der gebeurtenis, dat de Bulgaren de roomsche priesters verdreven en grieksche in de plaats namen. Hun koning Michaël had den Paus verzocht, dat hij een' der kardinalen zoude overzenden, die, na voor zijn' persoon hunne goedkeuring ontvangen te hebben, tot hunnen aartsbischof kon worden verheven. Die zaak vertraagde langer, dan het geduld der Bulgaren het uithield, en, zeggen de H. SS. B en C, *postmodum per orientales Constantinopolitanosque Bulgari donis ac promissionibus perquasi Graecos sacerdotes suscipientes, Romanos eiecerunt* ¹). De breedere tekst der uitgave doet zich aldus hooren *postmodum — Graecos sacerdotes, justa quod Grimoaldus Episcopus, qui ab his se repulsum fatetur, suscipientes, nostros ejiciunt, et* (aldus zet de tekst daár, waar de H. SS. B en C afbreken, het verhaal voort), *et per eundem Grimoaldum Episcopum, quia sine conscientia Sedis Apostolicae, commissum sibi praedicationis officium deserens, Romam ditissimus remeavit, magnum epistolae volumen frivolis allegationibus, tanquam sub praetextu deliberatae sententiae, synodo praesidentium implicatum Apostolicae Sedi super excusatione remisit. In quo facto, quia Episcopus a Bulgaria expulsus epistola tacente se asserit, et presbyteri non se pulsos a Graecis, vel Bulgaria, sed ab Episcopo circumventos, profecto dubium, quin mutuae subsit proditoris imago, donec Christus renum rimator, et cordium, in suorum servorum examine hanc in lucem protulerit, non videtur* ²). . . .

1) «Daarna hebben de Bulgaren, door de geschenken en beloften der Oosterlingen en Constantinopolitanen overgehaald, de grieksche priesters aangenomen en de roomsche verdreven.»

2) «Daarna — de grieksche priesters, volgens het zeggen van den bischof Grimoald, die zich door dezen uitgejaagd noemt, aangenomen en de onze verdreven.» Het volgende is, in de H. SS. zóó gebrekkig nageschreven, dat het voor geene woordelijke vertaling vatbaar is. De zin is deze: «De koning der Bulgaren zond, door dezen Grimoald, aan den Apostolischen Stoel eenen uitgebreiden brief, waarin hij zich met nietbeduidende redenen verontschuldigt, voorgevende, dat de zaak (het pleit, wien de onmiddellijke jurisdictie over de Bulgaren toekwame, den Paus of den patriarch van Constantinopel) aldus (ten gunste van den laatsten) beslist was door de voorzitters van het Concilie (laatstelijk te Constantinopel gehouden). Doch ook

Men ziet, de breede recensie is vervaardigd, toen Grimoald nog leefde; een zoo vroege oorsprong is in de kortere niet te ontdekken. De breede recensie is daarenboven te Rome geschreven. Zij zegt: «*onze* priesters»; terwijl daartegenover de kortere door hare uitdrukking: «*de roomsche* priesters», blijkbaar te kennen geeft, dat zij elders te huis behoort.

Na dit alles kan het geen raadsel meer zijn, welke recensie de meeste aanspraak heeft, voor het oorspronkelijke werk te gelden van eenen Romein, die eene betrekking had aan de *Curia*. De breede recensie toont veel grootere belangstelling in hetgeen de stad en kerken van Rome aangaat; de korte daarentegen slaat vele, zeer vele geschenken der Pausen over. De breede recensie verhaalt, veel vollediger dan de andere, alles in de juiste volgorde zoo als het geschied is, boekt alle bijzonderheden, noemt tijdstippen, personen en plaatsen, kent den inhoud van oorkonden, die in het archief des H. Stoels berusten, enz. Alles zegt ons, dat zij te Rome zelf en met een nog versch geheugen van hetgeen er gebeurd was, geschreven werd. Ik meen daarom, ten aanzien van de wederzijdsche verhouding dier twee teksten, van den hoogl. K. met alle regt te mogen, ja, te moeten verschillen, en noem de breede recensie geene uitbreiding der korte, maar omgekeerd, de korte een uittreksel uit de breede. Op zeer vele plaatsen is de korte recensie even breedsprakig in hare volzinnen, ja, woordelijk dezelfde, als de bredere; terwijl zij, op andere plaatsen, de gebeurtenissen slechts aanstipt. Dit verschil van stijl duidt tweeërlei oorsprong aan: dan eens is het de oorspronkelijke schrijver, die spreekt, dan wederom de verkorter. De bredere recensie behoudt daarentegen, in iedere levensschets, denzelfden schrijfrant. Hierbij komt nog

Grimoald had verdediging noodig: hij had de, hem toevertrouwde zending, aan de Bulgaren het Evangelie te verkondigen, buiten weten des Apostolischen Stoels, verlaten en was met groote rijkdommen te Rome aangekomen; dit bragt hem in verdenking. Hij nu verzekert, dat hij door de Bulgaren verdreven is; doch de brief des konings zwijgt daarvan, en de hem vergezellende priesters beweren, dat zij door Grieken noch Bulgaren uitgebannen, maar door den bisschop Grimoald bedrogen zijn. Er bestaat dus gegronde twijfel, of er in deze zaak geen verraad gepleegd zij; maar het schijnt niet uitgemaakt te kunnen worden, vóór dat Christus, die de harten en nieren doorvorscht, in het oordeel over zijne dienaren, ook dit zal in het licht stellen.» Toen het leven van Adriaan geschreven werd, moest deze zaak, wegens gebrek aan voldoende bewijzen, geschorst blijven.

de bevinding van den Heer Pertz¹⁾, dat «de talrijke H. SS. van het Vaticaan» van dezelfde soort als de uitgave, derhalve van de breede recensie zijn. Men mag vooronderstellen, dat de roomsche tekst van zulk een geschiedwerk te Rome zal zijn bewaard gebleven en aldaar meer afschriften zal tellen, dan de vreemde tekst.

De kritische aanmerkingen van Vignolius (vooraan in zijne uitgave van het *Liber Pontificalis*) over de H. SS., welke hij gebruikt heeft, bevestigen mijn gevoelen, op eene waarlijk bevredigende wijze. Zij zetten der breedere recensie en den tekst der uitgave eene waarde bij, welke allen redelijken twijfel over de echtheid wegneemt. Het eerste H. S., waarover hij spreekt, is het Vaticaanisch 3764, op perkament in 4°; het is in de 10de eeuw, maar door eene onbedrevene hand, geschreven (*ab imperito X saeculi librario scriptus*); het eindigt de Levens der Pausen met Stephanus V (VI), wiens levensschets er niet voltooid is. Dit H. S. is de *Codex Cavensis*, welke door bemiddeling van Baronius in de Vaticaansehe boekerij overgebracht, en door hem, voor zijne *Annales* (a. 821, n°. 1) gebruikt is. Deze oude *Codex* bevat dus den breederen tekst. Er zijn vele afschriften van gemaakt; volgens een daarvan, Vatic. 4970, is de Mentzer uitgave van 1602 vervaardigd. Dit namelijk getuigt Alexander Rainaldus, die destijds *Custos* der Vaticaansehe bibliotheek was²⁾, en Vignolius heeft er zich door zijne vergelijkingen volkomen van overtuigd. Onder H. S., de Pausen der 9de eeuw bevattende, is er niet bekend. Het is ook duidelijk, dat dit H. S. geen oorspronkelijk opstel is, maar een afschrift: immers de fouten, welke er in voorkomen, doen ons, met Vignolius aan eenen onbedrevenen afschrijver, niet aan eenen oorspronkelijken opsteller denken; terwijl echter de boven medegedeelde plaatsen voldingend aanduiden, dat de tekst een opstel is van den tijd, waartoe de beschrevene Pausen behoorden. Men begrijpt, welk gezag daardoor aan den breederen tekst der uitgave wordt bijgezet.

De kortere recensie kan derhalve niet opwegen tegen den tekst der uitgave. Overigens komt het mij niet onwaarschijnlijk voor, dat er reeds vroeg eenige verkorting, welke dan ook, van het *Liber Pontificalis* gemaakt is. Het Vaticaanisch

1) *Archiv.* V, s. 79.

2) Apud Floravantem Martinell., *Roma ex Ethnico Sacra*, pag. 410. (Aanhal. van Vignolius).

H. S. (IV bij Vignolius) 3762, tot aan Homerus II, 1124-1130 (de Levens der volgende Pausen tot aan Martinus III (sic) zijn door eene andere hand, uit Pandolphus Pisanus, geschreven ¹⁾), is, volgens eene daarop gemaakte aanteekening, in 1142, door den bibliothecaris Petrus Guilermus, toen hij te Moncelese (*apud Accium, alias Monsilicem*) zich ophield, of afgeschreven of vervaardigd (*vel scriptus fuit vel concianatus*). De Leidsche bibliotheek bezit slechts het eerste deel der uitgave van Vignolius; bij gebrek der andere heb ik dit H. S., ten aanzien van de Pausen der 9de eeuw, niet kunnen vergelijken; maar in eenige varianten, welke Georgi, achter het 2de en de volgende deelen van Baronius, uitgave van Lucca, daaruit mededeelt, vond ik woordelijke overeenkomst met de H. SS. B en C van Muratori.

Mogt het sich, door verdere vergelijkingen waarlijk bevestigen, dat dit Vaticaansch H. S. denzelfden tekst inhoudt, als de jongere *Codices* B en C, *Regius* en *Masarinus*, dan hebben wij daarin dat H. S. aangetroffen, hetwelk van die hoofdsoort het oudste is, waarvan de geletterde wereld nog kennis draagt. Van daar ongetwijfeld de uitdrukking van Vignolius, dat het door Petrus Guilermus of geschreven of vervaardigd is. Inderdaad, de genoemde aanteekening, zoo als die althans door Vignolius wordt medegedeeld, doet geene uitspraak, en, daar er geen ouder H. S. van die soort bekend is, kan het zeer wel zijn, dat deze *Codex Vaticanus* 3762 er de stam van is.

Er bestaan allerwaarschijnlijkst nog andere verkortingen van het *Liber Pontificalis*. Althans de Leidsche bibliotheek bezit er nog eene in het H. S., onder de *M. SS. Latini Vossiani*, in fol. n°. 8. Het is van de 11de eeuw, en alzoo ouder dan het zoo even vermeldde; het heeft in zijne verkorting nog zichtbare sporen van de oorspronkelijke bredere recensie overgehouden; het verschilt echter veel van de H. SS. B en C, en is ook minder historisch juist.

§ 48. *Verdere bewijzen, dat het berigt aangaande de pausin, in het Liber Pontificalis onecht is.*

Uit het gezegde zal men nu duidelijker begrijpen, waarom de geleerde Pertz een H. S. van het *Liber Pontificalis*, reeds daar-

1) *Monitum Georgii* in Baron. T. XII, edit. Luc. pag. 673.

om, vernits het aan het H. S. B van Muratori gelijk was, der vergelijking niet waardig keurde; met andere woorden: waarom die *Codes* B, en de gelijksortige H. SS. bij de geleerden van het vak, niet in achting staan. Maar volgt daar nu uit, dat de bredere recensie onvervalscht de oorspronkelijke tekst is? Wat de opstellers van het *Liber Pontificalis* eigenhandig geschreven hebben, is niet zoo *woordelijk* te bepalen, als men dit verzekeren kan van Sigebert van Gemblours en Marienus Scotus, wier eigene H. SS. nog voorhanden en van de overige onderscheiden zijn. Daarenboven zijn de Regesten der Pausen vóór Innocentius III verloren geraakt, en een eigenlijk gezegd authentiek afschrift van het bedoelde geschiedwerk is in de *Curia* van Rome niet bewaard gebleven. Maar voor het oogenblik bepaalt zich ons onderzoek bij de twee hoofdsorten: die der uitgave en die der H. SS. B en C; ik geloof ook niet, dat er, ten aanzien van de Levens der Pausen uit de 9de eeuw, eene andere soort van H. SS. verdient in aanmerking te komen: den heere Pertz schijnt eene soodanige zelfs onbekend; en of de minder nauwkeurige, Leidse, eertijds Vossiaansche *Codes*, in fol. n°. 8, op zich zelven staat, dan of hij tot eene andere soort moet gerekend worden, is nog niet onderzocht; doch, in allen gevalle, zou er op dese soort geen acht behoeven geslagen te worden. Hier is dus slechts tusschen de twee, ons reeds bekende recensien te kiezen. Zoo diep de eene schaal doorlaat, zoo hoog rijst de andere. Heeft de kortere recensie geen kritisch gezag, zoo moeten wij ons noodzakelijk aan de bredere houden. Wij kunnen dit ook te meer, omdat hare geloofwaardigheid, in het algemeen genomen, nog niet is betwijfeld geworden. Aan eenigen moege het nu bedenkelijk voorkomen, dat er met zoo veel achting en loftuiting over de Pausen uitgeweid wordt; maar men heeft nog niet bewezen, dat zij dit, in het oog hunner stad- en tijdgenooten, niet verdienen; daarenboven, ook de kortere recensie spreekt in denzelfden zin. Men zal misschien aan die wonderen en goddelijke inspraken niet willen gelooven, welke er in vermeld worden; maar ook de kortere recensie is daar niet wars van. Er moet daarenboven bij zulke zaken, onderscheid worden gemaakt tusschen het feit zelf en de beoordeeling daarvan; wat bij den een' voor een wonder geldt, is, in eens anders oog, een zeer natuurlijk voorval; maar het feit zelf is daardoor nog niet gelogen-

straf. Ditzelfde moet ook bij de beoordeeling van personen worden in acht genomen. Verschilt ons oordeel over de feiten, wij mogen daarom deze zelve, ofschoon door een' anderszins geloofwaardigen tijdgenoot verhaald, wel naauwkeuriger onderzoeken, maar nog niet ontkennen.

Er bestaat alzoo geene genoegzame reden, om de breedere recensie te verwerpen. Integendeel, indien er van het *Liber Pontificalis* nog eenig geloofwaardig overblijfsel bestaat, — en wie zal dit durven loochenen? — zoo moet het deze recensie zijn. Dit namelijk waarborgt ons èn de bewoording èn de hooge oudheid van haren tekst. Aan haar moeten wij ons derhalve ook voor het tegenwoordige geschilpunt houden en besluiten, dat het berigt nopens de pausin, hetwelk dezer recensie niet bekend is, ja, door hare zoo stellige vermelding, dat Benedictus III *terstond* na den dood van Leo IV tot Paus werd verkozen, op eene zoo onwederlegbare wijze gelogenstraf wordt, in het *Liber Pontificalis* noch echt is, noch kan zijn.

Misschien heeft men de geschiedenis van Joanna, in het *Liber Pontificalis* niet durven boeken. — Die bedenking komt hier niet te pas. Men beroept zich voor haar pausschap op het *Liber Pontificalis*; de vraag is dus: is dat berigt daar echt? Heeft men het er niet in durven aantekenen, dan heeft het er ook nooit in gestaan en is de onechtheid erkend. Of het, overigens, waar kunne genoemd worden, dat het er opzettelijk werd achtergelaten, zal dan van de andere bewijzen voor haar bestaan moeten afhangen. — Maar de tekst van het *Liber Pontificalis* is vervalscht, verminkt. — Waar is het bewijs? Zonderling! dat de kronijken van Martinus Polonus, Sigebert van Gemblours, Marianus Scotus met dit berigt overladen en in zoo verre vervalscht zijn, is bij eenig naauwkeurig toezien, terstond te vermoeden, en is ook reeds lang uitgekomen; alleen ten aanzien van het *Liber Pontificalis* blijft deze voorgegevene verminking eene ongegronde verdenking, die op niets anders steunt, dan op de onbewezene bewering, dat er eene pausin geweest is. Men is nog nooit zoo ver kunnen komen, dat men die verminking waar maakte; ja, men heeft er zelfs nog zoo veel gronds niet voor kunnen vinden, dat zij met reden kon vermoed worden. En men denke niet, dat het aan pogingen heeft ontbroken. Reeds ten tijde van Blondel wisten de voorstanders der pausin op te

merken, dat ver de meeste H. SS. van het *Liber Pontificalis* in de bibliotheken van Frankrijk, Duitschland, Spanje, Engeland, België, op het einde niet volledig waren, en dat er vele met Leo IV ophielden. Ziet, hoe vlijtig men gezocht, hoe scherp men toegezien heeft! Maar waar vindt men eenig H. S. tegen den jezuit Busæus aangehaald, om aan te toonen, dat zijne Mentzer uitgave, in het Leven van Benedictus III, niet getrouw was? Wie heeft zich ooit op een enkel H. S. kunnen beroepen, hetwelk, in het Leven diens Pausen, zijne onmiddellijke opvolging op Leo IV niet duidelijk te kennen gaf? De anonieme schrijver *Ueber die Wahrscheinlichkeit der Existenz der Päbstin Johanna* (Regensb. 1809), was, voor zoo verre ik heb kunnen vinden, de eerste, en de hoogl. K. de tweede, die de H. SS. B en C van Muratori op hunne zijde waanden. Nogtans ten onregte: hunne lezing is, gelijk wij gezien hebben, eene onware.

Aan welke recensie men nu ook de voorkeur wille geven; dit is onbetwistbaar, dat, indien er iets mag gezegd worden, tot den oorspronkelijken inhoud of tekst van het *Liber Pontificalis* te behooren, dan moet het zekerlijk dat zijn, hetwelk in de *beide* recensien, en in *al* hare H. SS., met *dezelfde* woorden voorkomt. Maar zoo is het nu het geval met die onmiddellijke opvolging van Benedictus op Leo. Alle H. SS., van welke recensie ook, die het leven van Benedictus bevatten, getuigen daarvan en bezigen daarbij *dezelfde* woorden ¹⁾. Hoe is het dan mogelijk, dat hetzelfde *Liber Pontifi-*

1) Dit wil echter niet zeggen, dat de geheele bewoording van dit berigt zoo volmaakt dezelfde is, dat er niet zulke verscheidenheid voorkomt, welke in uittreksels en ook in afschriften te verwachten zijn. De breedere tekst spreekt aldus: *Cujus (Benedicti) beatitudo in tantum longe lateque refulsit atque prae floruit, ut omnibus beatissimus dictis et opere diceretur. Evidenter autem in eo divina manere sapientia cognoscebatur, quia largifluis purisque ejus omnes fovebat affectibus, et luce clarius perornabat, caducique ac transituri mundi delectabilia respuebat, et quicquid utebatur egenis atque pauperibus erogabat. Jejuniis vero validus, oratione assiduus persistebat pervigilque in Dei quotidie laudibus commorabatur.* Dan volgt op eenen nieuwen regel: *Leo quidem ubi hac luce substractus, Praesul occubuit, mox omnis Clerus istius Romanae protectae Sedis, universique Proceres, cunctusque Senatus ac populus congregati sunt... uno consensu, unoque eum conamine Benedictum... eligere.* De kortere recensie van B en C luidt: *Cujus beatitudo etc. gelijk boven, tot en met diceretur. Leo quidem ubi hac luce substractus Praesul occubuit. Mox enim omnis clerus istius a Deo protectae Romanae Sedis, universi proceres, cunctus-*

calis tusschen Leo en Benedictus, eene meer dan tweejarige regering van Joannes *Anglicus* of de pausin zou geplaatst hebben? De vier, ons bekende H. SS. der korte recensie, die eveneens verhalen, dat Benedictus terstond na Leo gekozen werd, verklaren daardoor blijkbaar, dat het hun toegevoegde berigt over de pausin, niets anders is, dan, gelijk Sarrauius het uitdrukt, een lap eens tijdverkwisters.

De Leidsche, eertijds Vossiaansche *Codex*, in fol. n°. 8, is hier wederom een nieuw getuige. Niet alleen zwijgt die over de pausin; maar hij verhaalt ook, met woorden, welke zichtbaar uit de breedere recensie getrokken zijn, dat Benedictus terstond na den dood van Leo gekozen is. *Leone praesule obuinto ilico clorus et proceres ac senatus cet.* Zoo werd er in de 11de eeuw geschreven! Die onmiddellijke opvolging van Benedictus op Leo is in de verschillende H. SS. van het *Liber Pontificalis* even stereotiep, als het «Men zegt» in het berigt nopens Joanna.

Maar er is nog meer, waardoor de H. SS. B en C, als ook het Koninklijke en Mazarijnsche van Fabrotus dit berigt logenstraffen. De hoogl. K. moest dit in zijn zorgvuldig en naauwkeurig onderzoek gezien hebben. Misschien is Z. H. G.'s aandacht er niet op gevallen; anders had hij het wel in overweging mogen nemen. Ik bedoel de chronologie dier H. SS. Ik weet, dat er in den tekst der uitgave van het *Liber Pontificalis* (ik spreek hier in betrekking tot de 8ste en 9de eeuwen), eenige chronologische fouten zijn geslopen. Maar het is allerduidelijkst, dat die aan de afschrijvers zijn toe te rekenen. Immers zij betreffen slechts de tijdsbepaling van eene of andere gebeurtenis, of soms de opgave, hoe lang een Paus geregeerd heeft, en zijn, zoowel door de varianten uit andere H. SS., als door de, in den tekst der uitgave zelve, beschrevene volgorde van tijd, zeer gemakkelijk te verbeteren. Doch de loop en tijdrekening der geschiedenis zijn er getrouw in bewaard; daaromtrent stemt deze tekst met de geschiedschrijvers en authentieke stukken uit dien tijd zeer wel overeen, en zogenaamde anachronismen zijn er niet in te vinden. Ik zal

que populus ac Senatus etc. gelijk boven. De *Codices Regius* en *Mazarinus* van Fabrotus, die inegelijks van de korte recensie zijn, luiden volmaakt gelijk B en C, uitgenomen, dat zij na *Leo quidem*, het woordje *ubi* weglaten (bladz. 320. n.). Men ziet, het berigt aangaande de bedoelde opvolging is, mag men zeggen, overal woordelijk hetzelfde.

mij daarom, in deze bedenking tegen de H. SS. B en C, slechts op zulke tijdbepalingen beroepen, welke én in alle H. SS. der beide recensien gelijkloidend gevonden worden, én met de gelijktijdige geschiedenis overeenstemmen, en dus in geenen deele voor omissie van afschrijvers mogen beschouwd worden.

Leo IV heeft geregeerd 8 jaren, 3 maanden en eenige dagen (B en C, als ook de *Cod. Theanus* van Fabrotus zeggen 6, de andere 5). De vraag is nu: wanneer is hij Paus geworden? wanneer is hij gestorven? Noch de uitgave, noch de vergeleken H. SS. geven bij zijne wijding of dood het jaartal op; maar beider tijdstippen zijn toch uit zijne levensschets in de beide recensien af te leiden. Alle H. SS. zeggen (bij Muratori pag. 232, col. 2; bij Blanchinus, pag. 360, n°. 499), dat er «ten tijde van desen Paus, de 10de indictie» (dat is, tusschen den 1 September van 846 en laatsten Augustus van 847) eene hevige aardbeving te Rome heeft plaats gevonden. Derhalve was hij reeds Paus in het jaar 846-7. Men kan, nog verder, komen. In den loop van dit jaar namelijk moet hij ook gekozen zijn. Want, eerst na deze aardbeving wordt er (Murat. pag. 233, col. 1 et 2; Blanchin. pag. 362, n°. 503, et p. 363, n°. 505) van een gedrogt en van eenen brand gesproken, welke beide voorvallen, gelijk er uitdrukkelijk bij aangetoond staat, nog tot het eerste jaar zijns pausschaps behooren. Ik meende, dit bewijs hier te mogen voeren, omdat al de levens der Pausen uit dit tijdperk, en inzonderheid dat van Leo IV, althans in de breede recensie, met toeleg op chronologische orde geschreven zijn. Het *Liber Pontificalis* geeft er evenwel nog een ander, sprekender bewijs voor. Leo begon den bouw der nieuwe, Leonijnsche stad of wijk, volgens de korte recensie, in de 12de indictie, dat is, in 848-9, volgens de breedere, toen de 12de indictie op handen was (*duodecima instante indictione*. Murat. pag. 235 (49); Blanch. pag. 369, n°. 515). En later (Murat. pag. 240, col. 2, pag. 241 (83), Blanch. 381, n°. 533, pag. 382, n°. 534 in variis lect. ex *Cod. Reg. etc.*) wordt door beide recensien eenparig gezegd, dat deze bouw in het tweede jaar van Leo's pausschap was begonnen en in het 6de voltooid. Was hij reeds in de 10de indictie Paus, en telde de 12de indictie zijn tweede jaar, dan moet hij in de 10de indictie ook gekozen en gewijd zijn.

Dit stemt wederom volmaakt overeen met de tijdsbepaling,

welke de breedere recensie opgeeft van eene andere gebeurtenis, te weten, van het Concilie, waarin de kardinaal Anastasius veroordeeld werd. Dit Concilie is gehouden in het 7de jaar van Paus Leo, den 8sten December, de 2de indictie, dat is, in 853¹⁾. Doch, dewijl de korte recensie den tijd van dit Concilie niet bepaalt, zij dit slechts in het voorbijgaan aangevoerd.

Ik heb het ook volstrekt niet noodig. Wij kunnen door de opgaven, welke alle H. SS. der beide recensien gemeenschappelijk mededeelen, zelfs de maand te weten komen, waarin Leo Paus is geworden, en waarin hij gestorven is. Hij is, gelijk wij zagen, in de 10de indictie gekozen, en heeft 8 jaren, 3 maanden en 5 of 6 dagen geregeerd. Hij moet dus gestorven zijn in de 3de indictie, of uiterlijk in de 4de maand der 4de indictie; met andere woorden: hij moet overleden zijn tusschen den 1sten September van 854 en de tweede week van December 855.

Al konden wij nu het tijdstip van Leo's dood niet nader bepalen, waren wij evenwel, gelijk weldra blijken zal, reeds genoeg gevorderd, om aan te toonen, dat de meer dan tweejarige regering der pausin door het verhaal der kortere recensie zelve allerduidelijkst wordt tegengesproken en er niet echt kan zijn. Wij behoeven ons echter tusschen deze ruimte van 15 maanden niet in het onzekere te blijven bewegen. Alle H. SS. der beide recensien noemen ons uitdrukkelijk den dag, waarop Leo stierf. Leo IV, zoo spreken zij eenparig, «is in den Heer ontslapen op den 17den Julij (16 *calendas Augusti*).» Deze dag is in geen ander jaar te plaatsen, dan in 855. Stelt men hem in 856, dan moest Leo in April van 848, dat is, in de 11de indictie, den H. Stoel hebben beklommen; maar in dit geval kon hij niet, gelijk alle H. SS. der

1) Murat. pag. 243, col. 2; Blanch. pag. 368, n°. 544. De opgave van het regeringsjaar des keizers Lotharius is, in den tekst der uitgave, zigbaar eene schrijffout. Er staat: «in het dertigste jaar van Lotharius.» De *acta* van dit concilie, bij Baron a. 853, n°. 35, Labbe, *Conc. VIII*, col. 113, zeggen uitdrukkelijk: «in diens 37ste jaar.» Dit is juist, berekend namelijk van 817, toen hij tot medekeizer benoemd werd. Van daar, mag men gissen, dat de *Codex D*, van Muratori, eene variant heeft, en in plaats van het *dertigste* jaar, schrijft: XLIII; doch dit is wederom verkeerd, en zal moeten zijn: IIIXL. Het regeringsjaar van keizer Lodewijk wordt er juist opgegeven, als het 5de; hij was, trouwens, in 849 tot keizer benoemd.

beide recensien ons nu toch zoo nitdrukkelijk verzekeren, reeds in de 10de indictie Paus zijn geweest. Wil men echter den sterfslag van Leo op den 17^{den} Julij van 854 bepalen, dan zondigt men niet minder tegen het eenparig getuigenis aller H. SS. In dit geval, zou hij in April van 846 tot de Pauselijke waardigheid verheven zijn, dat is, in de 9de indictie; maar dan kon de 12de indictie niet het 2de jaar, maar moest zij het 3de jaar zijns Pauschaps genoemd worden. Er blijft dus, volgens de eigene tijdrekening van het *Liber Pontificalis*, door alle H. SS. opgegeven, niets anders over, dan dat wij den dood dezes Pausen op den 17^{den} Julij van 855 bepalen. Dienvolgens heeft hij het Pauschap aanvaard in April van 847.

Indien nu na Leo die Joannes *Anglicus* of de pausin gedurende meer dan twee jaren geregeerd had, zoo kon Benedictus III zekerlijk niet eer, dan ver over het midden van 857 gekozen zijn. Of, indien men, hoezeer ook ten onregte, den dood van Leo op den 17^{den} Julij van 854 wilde plaatsen, moest de verkiezing van Benedictus eenige maanden na het midden van 856 zijn voorgevallen. Dit valt nog meer in het oog, indien wij de H. SS. der kortere recensie, die het berigt nopens de pausin mededeelen, ook daarin gelooven mogen, dat, na Leo IV, de Pauselijke Stoel 2 maanden en 15 dagen openstond. Dien ten gevolge zou Joannes *Anglicus* namelijk eerst omtrent October van 855 (of 854) Paus zijn geworden. Hij zou meer dan twee jaren geregeerd hebben; na zijnen dood moet de H. Stoel dan toch wederom eenige dagen hebben opengestaan; en zoo komt men met de verkiezing van Benedictus al tamelijk dicht bij het einde des jaars 857 (of 856). Maar hoe kunnen dan de H. SS. der kortere recensie, zoo wel als die der breedere, bij de verkiezing van Benedictus, de gezanten van keizer Lotharius doen optreden? 't Is, trouwens, onbetwistbaar, dat deze keizer in September van 855 gestorven is. En toch is het niet minder zeker, dat beide recensien te kennen geven, dat hij tijdens de verkiezing van Benedictus nog leefde. De breedere zegt namelijk, dat de Romeinen hun verslag van deze gedane keus opzonden naar de keizers Lotharius en Lodewijk (Murat. p. 248, col. 1; Blanch. p. 395, n°. 558). De korte slaat dit over, maar zegt iets verder, dat, in plaats van Benedictus, de afgezette Anastasius beschermd werd door de gezanten der keizers Lodewijk en Lotharius. Zou dit in de kortere recensie geen

waar anachronisme zijn? Zou het niet met haar berigt nopens de meer dan tweejarige regering der pausin in strijd loopen? Zoo iets ontnemt aan deze recensie, althans voor het onderwerpelijke geschilpunt, alle kritische waarde. Zulk een mislag is in een tijdgenoot, die daarenboven aan de *Curie* van Rome verbonden was, en dus met de Romeinache keizers niet onbekend kon zijn, volstrekt niet te denken. Men soeke hierin geene schrijffout. Alle H. SS. der beide recensien spraken bij deze gelegenheid van keizer Lotharius. Wij mogen derhalve niet anders zeggen, dan dat die aanduiding, dat hij nog leefde, tot den oorspronkelijken tekst behoort: wij moeten haar echt noemen. Er is ook niets tegen. Het *Liber Pontificalis* plaatst den dood van Leo op den 17den Julij 855. *Torstend* daarna, zegt het, is Benedictus gekozen. Van den anderen kant weten wij uit de gehijktijdige schrijvers der *Annales Fuldenses* en *Bertiniani* en uit Rhegino¹⁾, dat Lotharius het monnikskleed aantrok in het klooster van Prum, en na zes dagen, den 28sten of 29sten September, in 855 overleed. Hij leefde en regeerde dus nog, toen Benedictus gekozen werd. Het *Liber Pontificalis* blijft zich dus in zijne tijdrekening zeer goed gelijk. Dit alles verzekert ons dan, dat dit berigt aangaande Joannes *Anglicus* dàar niet echt kan zijn. De H. SS. zelve, welke het bevatten, logenstraffen het.

Om dezelfde redenen kan het beroep op het oude Heidelberger H. S., door Freher naar Mentz gezonden, van geene kracht zijn. Wat zou een enkel H. S. tegen de andere, evenzeer oude, kunnen bewijzen, in eene zaak, waarvan het berigt door den inhoud aller H. S. der beide recensien wordt tegengesproken? Ik meen echter, voldingend te hebben aangetoond, dat men zich ten dezen aanzien, aan het zeggen van Salmasius niet kan hechten, en dat de toestemming des Heidelberger leeraars, Koenraad Deckher, die met ronde woorden toegeeft, dat het *Liber Pontificalis* van de pausin niet gewaagt, ons genoegzaam leert, waaraan wij ons hier te houden hebben.

Inderdaad, de inzage van dit H. S., voor zoo verre ons die door de Mentzer uitgevers mogelijk is gemaakt, gebiedt ons volstrekt, te twijfelen, of het bedoelde berigt er wel in stonde, of, indien het er werkelijk gevonden wierde,

1) Pertz, *Monum.* T. I, pag. 369, 449, 569.

het voor eene inlating, dat is, voor onrecht te houden. Immers, de varianten, uit dit H. S. medegedeeld, kenmerken het duidelijk, als tot de breedere recensie te behooren. Hier-naar moet het dus beoordeeld worden. Het Leven van Benedictus III wordt er niet in gevonden; maar het bevat toch de Levens van Nicolaas en Adrianus, in welke beide de breedere recensie inagelijks de onmiddellijke opvolging van Benedictus op Leo te kennen geeft. Zie boven, bladz. 328 v. Die woorden moeten zich derhalve ook in het Heidelberger H. S. bevinden. Het tegendeel namelijk zou moeten bewezen worden. Men denke niet, dat ik hier eene uitvlugt zoek en zodanig bewijs vorder, omdat ik zeker genoeg ben, dat het niet kan worden geleverd. Dit zou eene kleingeestige vitterij zijn, waartoe ik mij waarlijk niet behoefte te verlagen. Ik vraag dit bewijs met alle regt: het H. S. behoort namelijk blijkbaar tot dezelfde soort als de uitgave; zoo is zijne overeenkomst met den tekst der uitgave in bezit; die overeenkomst moet voorondersteld, de afwijking aangetoond worden. Maar bovendien vind ik zelfs eenige stellige gronden, dat die woorden in het gedaachte H. S. voorkomen. Zij zijn, gelijk wij bladz. 329, 332 zeggen, in het Koninklijk en in het Masarijnsch H. S. uitgelaten (zij zijn het ook in B en C van Muratori); maar juist uit datgeen, hetwelk in die H. SS. niet te vinden is, worden ons uit het Heidelberger varianten opgegeven. Dat het, in het Leven van Adrianus, die, in de genoemde H. SS. der kortere recensie ontbrekende, plaats mededeelt, is niet te betwijfelen. Er worden uit het Heidelberger drie varianten aangegeven; de eerste en tweede daarvan betreffen juist die volzinnen, waar tussehen de vermelding der bedoelde onmiddellijke opvolging in het midden staat. Daarenboven, er wordt in den tekst der uitgave gezegd, dat Adriaan reeds na den dood en van Leo en van Benedictus tot Paus verlangd werd, maar de keus door zijne smeekingen verbeden had. Maar nu Nicolaas overleden was, enz. Het Heidelberger H. S. heeft inagelijks dit: Maar enz. Het verband vordert dus, dat het ook den vorigen volzin bevatte¹⁾. Daar dit H. S. dan nu de breedere recensie van het *Liber Pontificalis* inhoudt, zou er het berigt no-pens de pausin, niet alleen even zichtbaar, als in de andere

1) Zie de bedoelde plaats in Blanch., pag. 405, ad n. 578, et pag. 425, ad n. 614.

recensie, een toevoegsel moeten zijn, maar was het er allerswaarschijnlijkst niet eens in te vinden.

Afgezien van den inhoud van het *Liber Pontificalis*, draagt het berigt zelf de ondubbelzinnigste kenmerken der onechtheid op het voorhoofd. In niet één H. S., waaromtrent wij duidelijke opgaven ten dezen konden vinden, staat het zóó te lezen, dat het eenig vertrouwen verdient. De hoogl. K. meende dit in het berigt der H. SS. B en C te kunnen stellen; maar, wij hebben het gezien, hij heeft zijne stelling door niets bewezen, en inderdaad is zij onhoudbaar. Het berigt, aldaar voorkomende, is niet genoeg bekend, om, op zich zelf genomen, tot hechten grondslag voor eenige gevolgtrekking te kunnen dienen. Doch genoeg, dat het door den inhoud dier H. SS. onecht wordt verklaard. In de overige H. SS. nu, waaromtrent de geleerden ons ten dezen iets bepaalds mededeelen, is het berigt nopens de pausin óf in eene bewoording vervat, welke onmogelijk door een' tijdgenoot, die in Rome zelf leefde, kan zijn gebezigd geweest, óf er blijkbaar, in lateren tijd, bijgevoegd.

Oudin¹⁾ spreekt van twee H. SS., die in het bezit van Gabriël Naudaeus, geneesheer te Parijs, waren. Hij weet dit uit Spanheim, *de Papa Foemina*, § 62, p. 295; maar Spanheim vermeldt slechts één H. S. van G. Naudaeus, en heeft zijn berigt uit Blondel, *de Johanna Papissa*, pag. 57. Blondel nu zegt, het niet gezien te hebben en met de bewoording van het daarin voorkomende berigt onbekend te zijn; hij vermoedt echter, dat het eensluidend zal zijn met dat in het Koninklijk H. S. van Parijs. Ik meen, dit vermoeden van Blondel te mogen bevestigen. Fabrotus schrijft namelijk in zijne voorrede *Lectori*, van zijne uitgave van het *Liber Pontificalis*, dat het Mazarijnsch H. S. van dezen Gabriël Naudaeus (hij was tevens bibliothecaris van den kardinaal Mazarinus) afkomstig was. *Usi autem sumus Regio codice, et Mazarino, quo Gabriel Naudaeus, praecellentis doctrinae vir, Eminentissimi Cardinalis Bibliothecam auxit.* Daar Blondel zijn onderzoek over het al of niet bestaan der pausin, eenige jaren vóór deze uitgave van Fabrotus schreef, en het Mazarijnsch H. S. niet (onder dien naam) gekend heeft (hij noemt het nergens), zoo strijdt er

1) *Comment. de Scriptt. eccles.*, T. II, col. 237.

niets tegen het gevoelen, dat dit H. S. van Naudaeus geen ander is, dan het, door Fabrotus genoemde, Mazarijnſche, welks inhoud ik vroeger heb medegedeeld. Oudin ſchijnt hierop niet bedacht geweest te zijn, en onderscheidt ze, zóó echter, dat hij èn die vooronderſtelde twee van Naudaeus, èn het Koninklijke, èn het Mazarijnſche, alle gelijk, vrij jong noemt: *quamvis hi Codices M. SS. satis recentes sint.*

Spanheim ¹⁾ berigt nog, dat twee H. SS. der bibliotheek van Utrecht, n°. 247 en n°. 248, van de pausin gewagen, met dezelfde bewoording, als het Koninklijke van Parijs.

Colomiés ²⁾ zegt, dat verscheidene H. SS. met het Koninklijke overeenstemmen. — Maar ik heb, in navolging van Sarraſius en Blondel, ofschoon minder uitvoerig, reeds be- toogd, dat het berigt, zoo als het in dit H. S. luidt, niet uit de pen eens tijdgenoots kan zijn gevloeid.

Er zijn, nogtans, ook oude H. SS. van het *Liber Pontificalis*, waarin dit berigt te lezen is. Men vindt er zelfs op de Vaticaansche bibliotheek te Rome. Maar men hoore, hoe het er staat.

Onuphrius Panvinius ³⁾ verwittigt ons, dat in vijf oude H. SS. dit berigt tusschen Leo IV en Benedictus III geschreven staat; maar het staat er op den rand, met geheel andere letters van eene jongere hand — *in margine, alienis characteribus, a posteriore auctore.* Hij vermeldt nu wel niet, hoe die berigten dáár luiden; maar de wijze, waarop zij er geschreven staan, zegt reeds genoeg.

Misschien behoort onder deze vijf, het Vaticaansch H. S. 3762, hetwelk wij reeds uit Vignolius en Georgius kennen. Het is in 1142 geschreven; op de keerzijde van fol. 124 staat er tegen het einde (*propre finem*) van het Leven van Leo IV, buiten of liever onder den tekst uit; op den benedenrand, de fabel der pausin, in jongere en kleinere letters bijgevoegd ⁴⁾. Dit H. S. is, gelijk reeds gezegd is, uit de 12de eeuw. Indien het, bij nadere bezigtiging, werkelijk bleek, van de korte re-

1) *Miscell. S. Antiq.*, l. V, ad calcem dissert. de *Papa Foem.*, c. XI seu ult., n. 6, col. 704 et 705. Bij Oudin, l. c. col. 307.

2) *Mélanges histor.*, p. 56. Bij Bayle, art. *Papesse*, Rév. A.

3) *Annot. in Platin.*, de *Vit. Pontif.*, in *Joann.* VIII.

4) Vignol. vooraan in zijne uitgave van het *Liber Pontificalis*, ad cod. MS. IV. Georgius' opgave van varianten uit Vaticaansche H. SS., achter het XIV deel van Baronii *Annales*, uitg. van Lucca.

censie van B en C te zijn, zou het de vermelding der pausin in die H. SS. al wederom verder toelichten. Hetzij men dit H. S. dan voor den stam of het moederhandschrift dezer soort beschouwt, hetzij men het liever slechts een afschrift wil noemen, altijd zou er deze gevolgtrekking uit af te leiden zijn, dat het berigt nopens *Joannes Anglicus* of de pausin, aanvankelijk niet tot den tekst, ook der kortere recensie, behoorde, maar er eerst na het midden der 12de eeuw kan zijn binnengeslopen.

Dit zij eene kleine bijdrage, ter bevestiging, indien men wil, doch eigenlijk ter bekendmaking der gronden van Mansi's gezegde, dat de H. SS., welke dit berigt inhouden, niet talrijk en ook niet oud zijn ¹⁾. Die H. SS., trouwens, waaraan het in lateren tijd werd toegevoegd, kunnen niet tot de zulke gerekend worden, welke het mededeelen. Venema ²⁾ besluit insgelijks uit de jongheid der H. SS. en uit de tegenspraak, welke het Leven van Benedictus oplevert, dat de vermelding der pausin in het *Liber Pontificalis* niet echt is.

Pagi ³⁾ verklaart nog, dat de naam der pausin op niet ééne Vaticaanse, Colbertijnsche of andere lijst der Pausen, die van vóór 1400 dagteekent, te vinden is. Hieronder mag, behalve den Leidschen, eertijds Vossiaansohen *Codes*, in fol. n°. 8, nog een ander Leidsch H. S., insgelijks uit de nalatenschap van Vossius, in 4°. n°. 41, gerekend worden. De tekst eindigt met het slot van het Leven van Stephanus III (+ 772); maar de naamlijst der Pausen gaat tot Benedictus IV (+ 903): in deze lijst heet Leo IV de 105de, en Benedictus III de 106de Paus; er staat noch *Joannes Anglicus*, noch eenige andere naam tusschen beide. De huidige Benedictijnen van Solesmes hebben aan die verklaring van Pagi nieuwe kracht bijgezet, met eene verzameling uit te geven van zulke lijsten ⁴⁾; op niet ééne is er, tusschen Leo en Benedictus of elders, een *Joannes Anglicus* of eene hoe ook genaamde pausin te vinden; en toch is er eene lijst onder uit de 11de, eene zelfs uit de 9de eeuw. Venema houdt zich van Pagi's gezegde zóó overtuigd, dat hij het met deses eigene woorden, doch zonder hem te noemen, en alzoo voor eigene

1) *Annot. in Alex. Nat. H. E. saec. IX et X dissert. III.*

2) *Instit. H. E. T. V, pag. 427.*

3) *Crit. n°. XIV in Baron. a. 653.*

4) *Origines de l'Egl. Rom. T. I, Pièces justifi.*

rekening durft verzekeren ¹⁾. Ook Schröckh komt tot het besluit, dat men zich in dit geschilpunt niet op het *Liber Pontificalis* kan beroepen ²⁾.

Dit is dan ook niet vóór de 17de eeuw gebeurd. Wij hebben gehoord, wat in 1612, Koenraad Deck her nog getuigde; doch grooter gezag nog mag den *Centuriatores Magdeburgenses* worden toegekend. Zij, Matthias Flaccus Illyricus, Joannes Wigandus, Matthaeus Judex, behoorden ongetwijfeld tot de geleerde onder de protestanten der 16de eeuw, en gewis niet tot de mildsten jegens de katholieken. Hun uitgebreid werk getuigt van zeer veel belesenheid, maar ook van niet minder toeleg, om de geschiedenis in een schimpschrift op onze Kerk te verkeeren; en toch erkennen zij met ronde woorden, dat het *Liber Pontificalis* van de pausin Joanna niet gewaagt ³⁾. Uit oudere tijden weet men evenmin eenen kronijkschrijver op te noemen, die getuigde, haren naam in deze levensbeschrijving der Pausen gevonden te hebben. Wij zien eer het tegendeel in Ptolomeus van Lucca. Hij telt het *Liber Pontificalis*, onder den ouden naam van Damasus, onder zijne bronnen op, en zegt naderhand in den loop van zijn werk, dat, Martinus uitgenomen, alle schrijvers, die hij had gelezen, aan Leo IV den Paus Benedictus III tot opvolger geven. En hoe krachtig wordt, ten betooge der onschtheid des bedoelden berigts, zijn getuigenis niet ondersteund door het reeds vermeldde Vaticaanseh H. S. der 10de eeuw, hetwelk de bron is van den tekst der uitgave?

De voorstanders der pausin moesten zich dan behelpen, met dit stilzwijgen van het *Liber Pontificalis* aan opzet des schrijvers toe te dichten, of met te redeneren gelijk Deck her doet: «Anastasius» (de verneemde schrijver van het geheele *Liber Pontificalis*) ontkent het niet, maar verzwijgt het slechts. «*Non negat ipse veritatem historiae, aut fabulam dicit, sed reticet tantum.*» Welke redenering!?

Salmasius meende eindelijk, het verder te kunnen brengen. Hij trachtte, het *Liber Pontificalis* in zijne partij te trekken. Wij weten reeds, hoe? Wij hebben ook gezien, dat zijn gezegde, ofschoon het hier en daar geloof vond, dit echter

1) L. c., pag. 429.

2) Christl. K. G. XXII, Leipz. 1795, s. 79.

3) Cent. IX.

niet verdient, en eer den beschuldiger, dan de beschuldigen in verdenking zou kunnen brengen. Na hem, werden zijne woorden slechts herhaald; nieuw gewigt kan men hun niet bijzetten. In onze dagen meende de hoogl. K. daartoe in staat te zijn. Ik vertrouw echter, overvloedig te hebben aangetoond, dat ook zijne «proeve van historische critiek» volstrekt mislukt is.

§ 49. *Besluit.*

Wij zijn dan nu de «schier onafgebroken reeks van getuigen,» waarop de hoogl. K. zich beroept, ten einde gekomen. Wij hebben schrijver voor schrijver, den eenen uitvoeriger dan den anderen, maar allen, en inzonderheid de oudste en belangrijkste, met oplettendheid toegelicht. Niet een enkele is door ons overgeslagen. Overal hebben wij 's hoogleeraars verdediging, in zijne eigene woorden, nagelezen en, naar best weten, getoetst. Staan wij thans een oogenblik stil. Wenden wij onze blikken op den afgelegden weg terug. Verzamen wij de, bij ieder punt gemaakte, afzonderlijke gevolgtrekkingen, en vragen wij ons gemoedelijk af: welken indruk laat het geheel in ons achter?

De hoogl. K. moest twee zaken bewijzen: het bestaan der pausin en het ten laste gelegde «stelsel van bedrog en leugen.» Wij hebben zijne bewijsstukken en redeneringen beschouwd; wij hebben die getoetst; wij kunnen er thans over oordeelen. Heeft Z. H. G. aan zijne dubbele verpligting voldaan? Wachten wij ons echter van verwarring. De vraag is niet: had hij reden genoeg, om zich, in zijn eigen binnenste, van het bestaan der pausin overtuigd te houden, en onze Hierarchie en geleerden van kwade trouw te verdenken, te beschuldigen? Dit is eene zaak tusschen hem en zijn geweten. Wat wij te beoordeelen hebben, is: heeft hij zijne dubbele stelling *bewezen*? Heeft hij het gevestigde, algemeen gevoelen met *goede* gronden tegengesproken en noodzaakt ons de kracht zijner bewijsvoering, dit te verlaten en met Z. H. G. voor waar aan te nemen, dat de H. Stoel, zoo al niet door eene schandelijke moeder, althans door eene vrouw is bekleed geweest? Heeft hij genoegzame bewijsstukken voorgebragt, om zijne opentlijke en stellige aanklagten tegen de katholieken waar of waarschijnlijk te maken?

Met welke gronden de hoogl. K. is opgetreden, hebben wij

thans gezien. Zij zijn, zoo als mijn tegenvertoog doet blijken, reeds lang wederlegd; zij zijn dezelfde, waarover het algemeen gevoelen reeds lang zijn oordeel van verwerping heeft uitgesproken, en die nu, vooral door de nieuwe uitgave van het, tot dus verre nog onuitgegevene, echte H. S. van Marianus Scotus nog verder verdrongen zijn. De geheele bewijsvoering des hoogleeraars was niet veel meer, dan eene magere herhaling van het algemeen afgekeurde. Ik noem die herhaling *mager*, en met regt, want Z. H. G. doet niet de geringste poging, om de bestaande en overbekende tegenbedenkingen te ontzenuwen of de losse schroeven, waarop zijne bewijzen staan, te bevestigen. Zijne steeds wederkeerende beschuldigingen van waarheidshaat en van verminking der H. SS. kunnen dan toch waarlijk het gebrek aan bewijskracht niet aanvullen; integendeel, zij zelven zijn door niets bewezen, kunnen daarenboven den toets der kritiek niet doorstaan en leveren daarom aan ieder' bedaard' en grondig' denker steeds nieuwe bewijzen van de onhoudbaarheid eener zaak, wier voorstanders beperkt zijn, of althans zich verlagen tot zulke verdedigingsmiddelen.

Van den anderen kant, noem ik 's hoogleeraars bewijsvoering *niet veel meer*, dan eene magere herhaling. Er komt namelijk toch iets in voor, hetwelk aan Spanheim nog onbekend was, en in zoo verre nieuw mag heeten. Als zoodanig noem ik het beroep op Stephanus de Borbone; het is mij zelfs niet bekend, dat eenig ander voorstander der pausin dezen schrijver heeft aangevoerd. Men denke echter niet, dat hij eerst nu is ontdekt geworden. O neen! een bestrijder der pausin, Echard, bragt zijn gezegde over de pausin het eerst aan den dag; Gieseler, uit wien de hoogl. K. zelf erkent, deze plaats getrokken te hebben, zegt, wel is waar, dat er op dezen schrijver nog al te weinig acht is geslagen, maar niet te min noemt hij «de pausin Joanna. . . . eene latere fabel.» Inderdaad, wij hebben gezien, hoe weinig het verhaal van Stephanus de Borbone hier afdoet.

Z. H. G. heeft nog eene tweede en eene derde nieuwigheid; nieuw *bewijs* durf ik eigenlijk niet zeggen. Ik bedoel zijn ontdekt spoor, om het «ongelooflijk» verhaal van Salmasius geloofelijk te maken, en zijne lezing van de H. SS. B en C van Muratori, met de, daarop gebouwde, redenering. — In dit laatste is hem de anonieme schrijver *Ueber die Wahr-*

scheinlijkheit u. s. w. vóór geweest. — Meer nieuws heb ik in 's hoogleeraars verdediging van het bestaan der pausin niet aangetroffen. Al deze punten zijn vroeger behandeld geworden en liggen aan het oordeel der lezers onderworpen; de uitkomst zal leeren, of zij het algemeen gevoelen kunnen veranderen.

's Hoogleeraars behandeling van het *Liber Pontificalis* steekt, bij al het overige zijner bewijsvoering zichtbaar af. Daarop heeft hij zich bijzonder, ik mag misschien wel zeggen, eeniglijk toegelegd. Daaromtrent is zijne herhaling niet zoo mager, als ten aanzien der andere geschiedwerken. Zijne inkledingden bedoelen echter meer de kwade trouw der katholieken te doen blijken, ten einde daaruit te besluiten, «dat hunne zaak niet zuiver was, en dat men daarom, zoo lang geene eerlijke en onbevangen critiek den augias-stal van het *Liber Pontificalis* gereinigt en eene uitgave, op welke wij met zekerheid kunnen afgaan, geleverd heeft, die duidelijk het tegendeel aanwijst — dat men *daarom sós lang*, met goed recht, het als waar mag aannemen, dat een tijdgenoot, in dit *Liber Pontificalis* ook de Pausin Joanna heeft opgenomen.» Maar regtstreeksche bewijzen hiervoor heeft hij — de mislukte kritiek op de H. SS. B en C misschien uitgenomen — niet meer geleverd, dan er reeds overlang bekend waren; en die oude bewijzen zijn in deze nieuwe verhandeling des hoogleeraars niets krachtiger voorgesteld, dan zij reeds, vóór anderhalve eeuw, door Spaheim waren opgevoerd. Van hetgeen er na dien tijd, bijvoorbeeld door Vignolius' beschrijving van H. SS., tegen de echtheid van het bericht aangaande Joanna, is bekend geworden, schijnt Z. H. G. niets te weten, evenmin als van het ongunstige oordeel, hetwelk de H. Gl. Pertz over het H. S. B van Muratori en daarmede over de eensluidende, dat is, althans hier, over de soort der korte recensie heeft uitgesproken.

't Is toch zeker, dat het algemeen gevoelen der deskundigen, hetwelk, ofschoon het, niet minder dan de hoogl. K., met Salmasius' beroep op het Heidelberger H. S., als ook met de uitgaven van Fabrotus en Muratori en de, daarin voorkomende aantekeningen en varianten bekend was, evenwel de pausin voor eene fabel, en daarmede ook het bericht mopens haar in het *Liber Pontificalis* voor onecht bleef verklaren — 't is zeker, dat dit algemeen gevoelen in deze zijde

oordeelvelling moet zijn gesterkt geworden, nu het uit Vignolius te weten kwam, dat de Mentzer uitgave, door wier tekst de pausin Joanna zoo volstrekt buitengesloten wordt, van een, nog aanwezig H. S. uit de 10de eeuw afstamt. 't Is niet minder zeker, dat de erkende, geringe waarde der H. SS., welke de korte recensie bevatten, tegenover de *Codices* der breedere, zeer geschikt is, deze uitspraak van het algemeen gevoelen te bestendigen. Daar nu de hoogl. K. hiertegen niets heeft ingebracht, hetwelk niet reeds bekend, overwogen en ook verworpen was, of bij den eersten opslag des voogs kan bevonden worden, onwaar te zijn, soo moet het algemeen gevoelen in zijne beslissing natuurlijk volharden, en de echtheid van het berigt in kwestie blijven betwisten.

Maar hiernede is en blijft het eenige, ingeroepene geschiedwerk uit den aangegeven' tijd der pausin, het eenige, eigenlijk gezegde getuigenis, ten betooge van haar bestaan in het midden gebragt, aan hare verdediging niet alleen ontnomen; maar het blijft die zelf, met al de bewijskracht van een' tijdgenoot en van een officieel berigt, wederleggen. Men begrijpe, wat dit zegt. Het *Liber Pontificalis* bevat de eenige levensbeschrijving der Pausen, welke uit de 9de eeuw afkomstig is; het is opgesteld door tijdgenooten, door inwoners van Rome, door leden der *Curia* aldaar; zulk een geschiedwerk heeft, daarvoor moet men het althans houden, en de uitzondering moet bewezen worden — in het aanhangige geschilpunt eene beslissende stem. Dit werk nu laat de pausin niet slechts onvermeld, maar sluit haar, en door zijne jaartelling, en door zijn berigt, dat onmiddellijk op Leo de Paus Benedictus volgde, en door dezès verkiezing nog gedurende het leven van keizer Lotharius te stellen, zóó volledig buiten, dat er aan haar zelfe niet te denken valt. Behoeft zulk een getuigenis nog waarborg of bevestiging? Welaan, men raadplege de historische bronnen van de laatste helft der 9de eeuw; nergens zal men het *Liber Pontificalis* tegengesproken vinden; maar in de vertrouwenswaardigste geschriften, waar deze drie punten opzettelijk of omstandiglijk ter sprake komen, zal men steeds overeenkomende berigten aantreffen.

Men heeft gemeend, dat er ten minste uit de 10de eeuw, een getuige voor het bestaan der pausin kon worden aangehaald. Men zou dien in Radulphus *Flaviacensis* hebben aangetroffen. 't Was echter, gelijk later bleek, louter vergis-

sing. De hoogl. K. durft wijselijk over diens leeftijd niet beslissen; hij zal daarenboven te vergeefs naar een berigt uit dien schrijver zoeken.

De 11de eeuw zal dan toch een' getuige opleveren. Maar zeer redeneerkundig merkt Schröckh (s. 82) op, dat Marianus Scotus, die ruim 200 jaren na de zoogenaamde pausin zijne kronijk schreef, geene aanspraak kan maken op den rang van getuige. Wij hebben bovendien de voldingendste bewijzen, dat hij van de pausin geen woord geboekt heeft.

Hoe verder, zoo redeneert nogmaals Schröckh, de schrijvers nu vervolgens van den opgegeven' tijd der pausin verwijderd zijn, des te minder geloofwaardig is hunne vermelding nopens haar, tenzij hun berigt op gezag van aangehaalde getuigen of oorkonden steune. — Zij gelden, in Schröckh's oog, hoogstens als mannen, die een veel verspreid en onbetwist gerucht bewaard hebben. Doch het is uitgemaakt, dat het aan Sigebert van Gemblours toegeschrevene berigt eene inlassching is. Aan hetgeen er in de geschiedwerken van Otto van Freisingen en Godfried van Vitorbo over gevonden wordt, kan de redeneerkunde, nog om de andere vermelde redenen, geen gewigt hechten, en wie zal daarenboven voor de echtheid dier plaatsen durven instaan 1)? De hoogl. K. geeft er geenen waarborg voor.

1) Terwijl ik dit schreef, viel mijne aandacht op het Leidsche H. S. van Godfried's *Pantheon* n°. 15 in fol. Bij het opstellen van § 22 had ik het verzuimd te raadplegen. Het is uit de 13de eeuw afkomstig; het werk is opgedragen aan Gregorius VIII en alzoo van de tweede uitgaaf, welke van het einde des jaars 1187 dagteekent (Verg. *Archiv.* VII, s. 570). Op fol. 153 vindt men er den *Catalogus* van Pausen en keizers, gevolgd van meer andere naamlijsten van koningen, onder het volgende opschrift in rooden inkt: «Daar wij nu het verhaal der echte geschiedemissen (*authenticois* » *ystoriis*) ten einde gebracht hebben, meenen wij alle namen der keizers en » Roomsche Bisschoppen, als ook van alle koningen en rijken, wier daden » en tijden wij boven vermeld hebben, in eenen kataloog, van het begin » der wereld tot aan den keizer Frederik I en den Paus Clemens III, ten » wier tijde wij dit boek eindigen, naar volgorde (*per ordinem*) te moeten » opgeven.» Dan volgt: Particula XXVIII. *Catalogus omnium Pontificum Romanorum et omnium imperatorum.* 't Is die naamlijst, welke (§ 22) in de uitgave voorkomt onder den naam van *Catalogus synchronus*. Ook in dit H. S. bestaat de indeeling in *distinctiones temporum*. Op fol. 156 leest men er: «Toen Lotharius regeerde» (boven deze woorden staat in kleiner schrift bijgevoegd: «hij regeert 10 jaren») «na zijnen vader Lodewijk, » zat Paus Sergius 3 jaren. Deze Paus Sergius heette eerst *os parci*,

In de 13de eeuw vinden wij eindelijk een' schrijver, tegen de echtheid van wiens bericht geene bedenkingen bekend zijn. Niet Italië levert hem op, maar Frankrijk. De man zelf is geen geschiedkundige, maar een zedemeester; 'tis *Stephanus de Borbone*. Wij hebben zijne woorden over de pausin ingezien; verdienen zij geloof? Zóó weinig, dat wij ze bij niet een' enkel' schrijver herhaald vinden. De pausin *Joanna* wae destijds in de geschiedenis nog zoo weinig bekend, dat de beroemde kronijkschrijver *Martinus Polonus*, haar met geene syllabe bedacht heeft.

Eerst de 14de eeuw ziet haar in de geschiedwerken verschijnen, doch slechts als een «Men zegt.» In deze twijfelachtige gedaante blijft zij, gedurende het schemerdonker der kritiek, eenigen tijd voortzwerfen; maar, reeds in de tweede helft der 15de eeuw, zegt *Platina*, in de digressie, welke hij aan dit gerucht besteedde, dat het wel is waar algemeen verhaald werd, maar de zegamannen noch zeker noch bekend waren; terwijl hij terstond daarop laat volgen, dat men, na *Leo's* dood, geen' waardigen opvolger van dezen grooten Paus kende, dan *Benedictus* alleen.

»daarom veranderde hij zijnen naam in dien van *Sergius*. Sedert hebben alle Pausen hunne vroegere namen veranderd, hetwelk zij voor dezen tijd niet deden. Paus *Gregorius III* zat 14 jaren. Paus *Leo III* zat 8 jaren en 5 maanden, ten tijde van denzelfden *Lotharius* en zijnen zoon, »*Lodewijk*. Paus *Benedictus* zat, tijdens denzelfden, 2 jaren. *Lodewijk* regeert na zijnen vader 21 jaren. Paus *Paulus* zat, tijdens denzelfden *Lodewijk*, 10 jaren en 2 maanden. De *H. Stoel* staat 1 jaar open. »Paus *Stephanus* zat 4 jaren. Paus *Nicolaas* zat 10 jaren en 1 maand. »Paus *Adrianus* zat 4 jaren en 11 maanden.» -- Hier is alzoo van de pausin geen woord te vinden. Ik heb dan gezocht naar den anderen *Catalogus*, in § 22 vermeld en waarin de uitgave te lezen geeft: «*Joanna* de »pausin wordt niet geteld;» maar mijne moeite was te vergeefs: ik kon denzelfden nergens ontdekken. Een van beide komt mij daarom waarschijnlijk voor, dat deze lijst zelve, welke hier inderdaad overbodig is en door het boven vertaalde opschrift schijnt buitengesloten te worden, óf door *Godfried* zelve uit de tweede uitgave van zijn *Pantheon* is weggelaten, óf ook aan de eerste uitgave (opgedragen aan *Urbanus III*, tot welke uitgave de, in § 22 genoemde drukken behooren), door eene vreemde hand werd toegevoegd. 't Is daarenboven zeer opmerkelijk, dat dit oude *H. S.* geen woord aangaande de pausin te lezen geeft; dat deze vergelijkende lijst van de tijden der keizers en Pausen haar niet vermeldt, ja, ook niet naauwkeurigheidshalve aanteekent, dat zij niet medegeteld wordt; men voege hier bij het getuigenis van *Ptolomeus* (bladz. 195), en men oordeele over de echtheid van het aan *Godfried* toegeschrevene bericht.

Wij maakten, in de inleiding tot dit werk, de opmerking, dat het verhaal nopens de pausin, blijkens de zoogenaemde berigten, door hare voorstanders zelven aangehaald, hoe langer zoo omatandiger wordt. Die onnatuurlijke gang maakt het zeer verdacht; hij wekt het vermoeden op, dat het niet gevloeid is uit eene goede bron: zulk eene, trouwens, zou er, met het wettige beataan, hetwelk zij er aan gegeven had, ook de oorspronkelijke zuiverheid van gewaarborgd hebben. Thans echter, nu wij den draad van 's hoogleeraars bewijsovervoering hebben afgeloopen, zien wij dit vermoeden op het krachtigste bevestigd, ja, tot zekerheid opgekloomen. Waar is die «schier onafgebroken reeks van meest belangloose, geloofwaardige en gezag hebbende getuigen, van de 9de eeuw af tot in de 15de toe, aangaande het bekleeden van den Roomschen Stoel door eene vrouw»? Wij hebben het gezien: zij is voor het licht der kritiek verbleekt, verdwenen, evan hersenschimmig bevonden, als de beschrevene fabel zelve. De redeneerkunde kan aan niet een enkel der aangevoerde berigten eenig gezag van geloofwaardigheid toekennen. Zelfa brengt het onderzoek der opgeroepene schrijvers ons nog verder: het levert onoverwinnelijke bewijzen, dat zij in de geschiedwerken van verre de meeste, en inzonderheid der voornaamste en oudste zijn tusschengeschoven.

Maar indien het bestaan zelf der pausin door den hoogl. K. niet bewezen is, met welk regt stelde hij onze Hierarchie en geleerde geloofsgenooten in een zoo hatelijk daglicht? Waarop steunt dat verfoeijelijk «stelsel van bedrog en leugen», door Z. H. G. zoo stellig beweerd? Welk vertrouwen verdienen zijne beschuldigingen? Hij heeft ze onophoudelijk herhaald; zulke herhalingen nu mogen in zekere kringen overtuiging baren; maar de hoogleeraar las zijne verhandeling voor en gaf die, in zijn *Archief*, ter beoordeeling over aan een ander, een veel verhevener publiek. Voor het oordeel van een zoodanig publiek moet men achting gevoelen en ook betoonen; men moet overwegen, wat het is, iemand, wie hij ook zij, door de regtbank der publieke opinie schuldig te willen doen verklaren aan kwade trouw, aan vervalsching der geschiedenis en hare bronnen, aan waarheidsmoord. Hier geldt het bovendien eene uitspraak over eene kerkelijke overheid, die der katholieken, en over hunne geleerden. De welvoegelijkheid, ja, wat meer zegt, de regtvaardigheid vordert, dat zulke beschuldigingen niet, dan

op grond van bewijzen, geschieden. Waar zijn zij? Welke heeft de hoogl. K. in het midden gebragt?

Platina, die in Rome zelf schreef, getuigt, dat dit gerucht algemeen verhaald werd. Jan Hus beriep zich voor het Concilie van Constantz op het bestaan eener pausin, en het Concilie gaf niet het geringste teeken, dat hem dit kwalijk werd afgenomen. Vele schrijvers wilden daarenboven weten, dat in Rome zelf hare nagedachtenis was vereeuwigd door een standbeeld; dat de Pausen zelve haar bestaan aannamen, ja, verkondigden, door de straat harer schandelijke bevalling steeds te vermijden; ja, dat ook de Roomsche Kerk bij de verheffing van iederen Paus, het besprokene, afzigtelijke ceremonieel deed herhalen, en alzoo die ergerlijke gebeurtenis voor alle mogelijke vergetelheid vrijwaarde. Wij zien ook nog, dat de pausin Joanna in de geschriften zelfs van Inquisiteurs geboekt staat; men vindt er ook nog schrijvers voor aangehaald, die hun werk aan het oordeel van den Pauselijken Stoel onderwierpen of dezen opdroegen. Leveren deze verschillende punten niet even zoo vele bedenkingen op, welke, reeds ieder afzonderlijk, maar nog veel krachtiger, allen zamengenomen, het besluit tegen de nagedachtenis van Joanna en het daaruit voortgevloeide «stelsel van bedrog en leugen» al zeer onwaarschijnlijk maken?

De hoogl. K. heeft zich daarboven verheven. Welaan dan, met welke bewijzen heeft hij zijne beschuldigingen gestaafd? Tegen de Roomsche Hierarchie zelve heeft hij niet het geringste bewijs in het midden gebragt; maar slechts gezegd en herhaald. In geheel zijne bewijsvoering voor het bestaan der pausin heerscht eene oppervlakkigheid, welke men het meest ongaarne in beschuldigingen aantreft. In het uitbrengen zijner vermoedens, viel hij meer dan eens in tegenspraak met zich zelve. Hij toont zich met niet één' zijner aangehaalde schrijvers en hunne werken grondig bekend; hij geeft voltrekt geen blijk, dat hij uit de hedendaagsche voortbrengselen der kritiek eenig nut heeft getrokken. Toch heeten de oude H. SS. verminkt, opzettelijk verminkt; en zulks beweert hij ten aanzien van schrijvers, waarvan het tegenovergestelde zigbaar en bewezen is. Voor zijne beschuldigingen tegen katholieke geleerden, ten aanzien van Sigebert van Gemblours, Radulphus, het *Liber Pontificalis*, haalt hij bewijzen of schrijvers aan. Nogtans — afgezien, dat hij het bewijs, dat de op-

geworpene bedriegelijke feiten in verstandhouding met Rome zouden gepleegd zijn, is schuldig gebleven; afgezien ook, dat juist zulke uitgebreide vertakkingen van dat «stelsel van bedrog en leugen», als hier voorondersteld worden, de onbewezene en onbewijsbare beschuldiging nog onwaarschijnlijker maken — waren zijne aangehaalde gronden volstrekt onwaar en kwam het getuigenis der opgeroepene schrijvers niet overeen met Z. H. G.'s beweringen.

Verre van mij de laagheid, mijne tegenpartij te willen schandvlekken. Ik doe het niet en wil het ook niet. Ik *doe* het niet. Heeft de hoogleeraar zijne verhandeling en beschuldigingen door den druk niet publiek gemaakt, en is het gebrekkige daarvan niet voor iedereen, die zich de moeite des onderzoeks wil getroosten en daar gelegenheid voor heeft, met den eersten opslag des oogs zichtbaar? Wij zijn opentlijk uitgedaagd, haar te wederleggen. De redactie van den *Katholiek* heeft de uitdaging aangenomen; nog vóór dat 's hoogleeraars «proeve van historische critiek» in het licht verscheen, werd er een antwoord op beloofd, en zoodra de druk er van bekend werd, is die belofte herhaald. Voor ditmaal wilden wij op zulke beschuldigingen eens niet zwijgen. Mij werd de taak der naksing en toetsing opgedragen; mijn geschrift ligt voor ieder bloot. Mijne tegenbedenkingen bestrijden slechts datgene, wat iedereen, in 's hoogleeraars verhandeling lezen kan; zijn karakter, zijn doel bleven overal, dáár zelfs, waar zijne aanhalingen onwaar en zijne beschuldigingen haarblijkkelijk valsch werden bevonden, onaangeroerd. Slechts in zoo verre zou men kunnen zeggen, dat ik zijn' persoon aanrand, als ik hem eene grondige kennis van zaken betwist. Maar ook hiermede *wil* ik niet schandvlekken. Mijne aanmerkingen aangaande het gebrekkige van 's hoogleeraars verhandeling hebben, trouwens, een redeneerkundig doel en zijn zekerlijk geene ongeoorloofde of onvoegzame middelen te noemen; zij zijn dit te minder, daar Z. H. G. zelf mij daartoe genoodzaakt heeft. Men beoordeele. De hoogl. K. treedt niet alleen als voorstander der pausin, maar tevens als *beschuldiger* der Roomsche Hierarchie en katholieke geleerden op. Hadde Z. H. G. getracht, zijne aanklagten steeds met bewijzen te staven; ik hadde eenvoudig overal redenering tegen redenering kunnen stellen. Z. H. G.'s verhandeling heeft mij dat genoeg ontnomen. Want immers: een hoogleeraar komt opentlijk verzekeren, dat hij de zaak opzettelijk, letterkundig,

zorgvuldig, naauwkeurig, onpartijdig onderzocht heeft; dat hij telkens verbaasd stond over de nieuwe proeven van letterkundig bedrog; wie, en wie vooral onder de vereerders zijner geschiedkunde, zal dit woord des hooggeplaatsten schrijvers mistrouwen en het niet daarvoor houden, dat zijne beschuldigingen, ofschoon hij de moeite niet neemt, ze te bewijzen, evenwel niet ongegrond zijn? Wat kon ik, wat moest ik, als verdediger der beschuldigten, hier tegen inbrengen? Bewijzen zijn er niet geleverd, dus ook niet te wederleggen. De aanklagt zal op gezag des beschuldigers worden aangenomen. Er bleef mij dus niet anders over, dan exceptie tegen den persoon in te leggen. Dat hij aldus ter kwader trouwe, alleen uit haat, uit louter partijzucht zou hebben gesproken, is onbeweerd gebleven. Slechts heb ik mij nu en dan ontevreden getoond, dat Z. H. G. onnadenkend genoeg geweest is, om onze kerkelijke overheid, zonder eenige bewijsgronden aan te geven, openlijk te beschuldigen en aan de algemeene verachting bloot te stellen. Daarvoor, trouwens, kan ik niet gevoelloos blijven. Wrake het wie wil; maar die handelwijze is, volgens mijne grondbeginselen van zedeleer, niet vrij te pleiten van onmenschlievendheid. Overigens is hiermede niet gezegd, dat die onnadenkendheid ook tegen betere overtuiging in gepleegd is. Neen; ik heb mij van alle oordeel over geheimen van hart en geweten, volgens plicht onthouden. Ik heb eene andere exceptie tegen den persoon des beschuldigers ingelegd; zijn gebrek namelijk aan grondige kennis der zaak. Daarom deed ik zien en opmerken, hoe veel, en hoe veel noodzakelijks ter juiste beoordeeling, aan Z. H. G. nog onbekend was; daarom trachtte ik, ter plaatse, waar hij met redeneringen optreedt en gronden aanvoert, het oppervlakkige, het onhoudbare, het blijkbaar valsche daarvan aan te toonen; en zóó meen ik geregtigd te zijn tot het besluit: Beschuldigingen, met zoo groot gebrek aan kennis van zaken uitgebragt, verdienen geen geloof; de hier in het bijzonder aangevoerde gronden van beschuldiging zijn daarenboven allen blijkbaar valsche.

TWEEDE AFDEELING.

GRONDEN TEGEN HET BESTAAN DER PAUSIN EN DE AANMERKINGEN,
WELKE DE HOOGL. K. DAARTEGEN AANVOERT.

§ 50. *Voorwoord.*

Deze tweede afdeeling is hier, gelijk ik reeds in mijne Inleiding § 5 ontwikkelde, geene wezentlijke behoefte. Zij is maar eene toegift. Slechts omdat ik nu eenmaal den hoogl. K., vooral in zijne beschuldigingen tegen de katholieke Hierarchie en geleerden, tot aan het einde toe wil volgen, zal ik, na de geleverde bewijzen voor het bestaan der pausin Joanna wederlegd te hebben, thans ook de gronden tegen haar bestaan aanvoeren en handhaven. Overigens meen ik, tamelijk onverschillig te mogen zijn, of men hunne bewijskracht zwak of overwinnend noeme. Genoeg, dat ik, op het einde der eerste afdeeling, wettiglijk besluiten mogt, dat de hoogl. K. het bekleeden van den Pauselijken Stoel door eene vrouw met geene, maar eenigzins aannemelijke, historische bewijsgronden gestaafd heeft; en dat het hem dienvolgens volstrekt mislukt is, het algemeen gevoelen in het vreedzaam bezit zijner stelling: «De pausin is eene fabel,» te verontrusten. Ik twijfel echter niet, of een bezadigd overwegen en bijeenvoegen der nu aan te voeren tegenbewijzen, en vooral een oordeelkundig opwegen van hun gezamentlijk gewigt tegen dat der wederlegde gronden, zal den lezer doordringen met de levendigste overtuiging, dat de H. Stoel, op het aangewezen tijdstip, niet door eene vrouw bekleed geweest kan zijn; dat de pausin Joanna eene fabel, en niet anders, dan een erbarmelijk sprookje van latere dagteekening mag genoemd worden.

HOOFDSTUK I.

OVER HET LANGE STILZWIJGEN DER SCHRIJVERS.

§ 51. *De bewijskracht van dit stilzwijgen tegen het bestaan der pausin.*

De stilte, waarin Joanna, gedurende meer dan drie eeuwen na den tijd, welken zij tot ergernis zou verstrekt hebben, èn als pausin èn als moeder, bedolven ligt, is de stilte des doods. Zij is meer; zij is de stilte van hetgene nooit eenige beweging heeft gemaakt, van hetgene nooit geleefd heeft; — de stilte van het niet. Evenmin als er van een onligchamelijk wezen eene schaduwe afvalt, is er van het niet eene oorzaak of een uitwerksel aan te wijzen. Kon er alzoo van een historisch onding ooit een natuurlijk teeken ontdekt worden, dit zou het gemis moeten zijn van alles, wat er aan zou kunnen herinneren.

Het langdurig stilzwijgen der schrijvers over Joanna's bestaan, het volkomen gebrek aan handelingen, door haar verrigt, het ontbreken van oorkonden of andere echte herinneringsteekens, in één woord, het volslagen gemis van alle bronnen, waaruit de geschiedenis de vóórgeslachten herleven doet, heeft in het geschilpunt over het al of niet bestaan der pausin, indien het nog een geschilpunt mag genoemd worden, eene onmiskenbare kracht. Noem mij eenen sterkeren grond, dat de godsdienstzin der destijds (in de 9de eeuw) geheel katholieke wereld nooit door hare heiligschending geschokt is; dat al die eeuwen, welke over haar zwijgen, niets van haar hebben geweten.

Dat stilzwijgen verbiedt ons volstrekt, de legende der pausin een feit, eene historische waarheid te noemen. Het weigert haar alle huisvesting op het gebied der geschiedenis; zonder onderkomen en rustpunt, dwaalt Joanna, als eene verbannene schim, door de volksverbeelding, dien mengelklomp van fabelen en sprookjes, rond. Dat stilzwijgen ontzegt aan het vertelsel nopens haar, allen historischen grondslag; en van het oogenblik af aan, dat deze geschiedenis zonder bron uit het niet ten voorschijn kruipt, wemelt zij dàar voor onze oogen, als iets, hetwelk in de lucht hangt; het beweegt zich, naar dat de wind is, en wringt zich, gelijk de voortvlugtige dampen, in

allerlei bogtige en kronkelachtige, nooit geregelde gedaanten. Zij is gelijk die witte dame, gelijk de reus van het gebergte, gelijk die duizend andere spelingen van het maan- of sterrenlicht; ieder weet van het spook te spreken; maar ieder heeft het van hooren zeggen; die en die en die zouden het gezien hebben; maar niemand, wien men ook spreke, heeft het nog durven of kunnen naderen. Eindelijk zal een koene borst het waagstuk ondernemen. — «Vermetele!» roept men van alle zijden, «Vermetele! wat waagt gij?» — Maar hij treedt voorwaarts; en ziedaar, een enkele vaste blik overtuigt hem, dat het gevreesde verschijnsel niets anders was, dan eene schemering des lichts tusschen schaduwen.

Dat stilzwygen was dan ook steeds de wanhoop der voorstanders van de pausin. Zij moesten met haar uit de wereld der mogelijkheden naar het gebied der werkelijkheid overstappen; maar altijd lag dit verwenschte stilzwygen, als een afgrond, voor hunne voeten. Hoe veel bruggen en sprongen zijn er niet mislukt! Zij moesten, het gezond verstand vorderde dit al gebiedender, zij moesten, om het bestaan der pausin waar te maken, bewijzen, onwraakbare getuigenissen leveren; maar wien zij al vroegen, de eerste eeuwen kenden haren naam niet eens. Gelijk menig ridder der middeleeuwen, ter liefde van zijne schoone, land en strand afdwaalde, om roem te zoeken; zoo sloofde menig vriend van Joanna zich af, om berigten over haar in te winnen, om getuigen voor haar op te doen. De minst kritische voortbrengselen, zoo als de eerste uitgaven van *Marianus Scotus*, *Sigebert van Gemblours*, *Martinus Polonus*, werden als kostbaarheden ontvangen. Als of het zegeteekenen waren, zoo werden zij rondgedragen. Leve de pausin! En, terwijl de miskende oordeelkunde misnoegd het hoofd schudde, werden nu deze, betrekkelijk late en uit zulke uitgaven gekende, schrijvers rondgevent als getuigen, als onwraakbare getuigen van Joanna's bestaan en het moederschap eener pausin!? Men gevoelde echter wel, dat zij hier deze kritische waarde niet verdienden. Maar *Salmasius* gaf eene blijde hoop. Men zal zich niet langer meer met deze schrijvers behoeven te behelpen; voortaan zal een tijdgenoot, *Anastasius*, de vermeende schrijver van het *Liber Pontificalis*, den troon der pausin bevestigen. Maar wat zette *Salmasius* niet op het spel? Labbe had den waren ouderdom van dezen nieuwen kampioen moeten weten! misschien

had Bayle zijnen aanval op de waarheidsliefde van Salmasius iets minder liefdeloos gevonden.

Hoe is het toch mogelijk, dat zoo vele geleerde mannen dit gebrek aan toereikende bewijzen niet inzagen? Dat zij voortgingen met het verhaal over de pausin, hoe dan ook, voor eene ware gebeurtenis uit te geven? Helaas! ook de geschiedenis der *oordeelkunde* levert de bewijzen der zwakheid van 's menschen brein. Zonderling, in plaats van zich wegens dit stilzwijgen der tijdgenooten en volgende geslachten diep te schamen en van de onbekende Joanna insgelijks te zwijgen, wilde men zelfs doen gelooven, dat het aan de zaak der pausin niet de geringste schade toebragt. Er werd wel niet plomp weg gezegd: «De pausin Joanna is in die schrijvers, welke de bronnen der geschiedenis van de 9de eeuw zijn, volstrekt niet te ontdekken; en toch zal en moet haar bestaan voor een feit gelden.» Zóó had men de eigene veroordeeling zich op de borst gehangen. Neen; maar de voorstanders der pausin meenden hunne eigene ongegrondheid door die, welke zij der tegenpartij toeschreven, te kunnen bedekken. Zij, die zelve overtuigen, dat is, .bondig bewijzen moesten, namen de houding van wederleggers aan. Uit dat stilzwijgen der schrijvers, zoo redeneerden zij, is geen *stellig* bewijs tegen het bestaan der pausin af te leiden. Hoe is hier de staat des geschils veranderd! Als of men dan, om aan de pausin Joanna geen geloof te slaan, en het verhaal daaromtrent, als een later opgekomen gerucht, te verwerpen, eerst haar *niet*-bestaan met *stellige* redeneergronden bewijzen moeste. Met uw verlot, mijne Heeren. Het is *niet* stellig bewezen, dat Jan Calvyn *niet*, wegens zekere zonde tegen de natuur, geschavotteerd is; derhalve heeft hij onder beuls handen geboet. Wat zegt gij van deze redenering? Zij is zoo verachtelijk, niet waar? als het voorwerp er van hatelijk is. De toepassing is ligt te maken. Hij, die stelt, moet bewijzen. En eene eerste kracht, welke het opgeworpene stilzwijgen der schrijvers tegen uwe beweringen bezit, is deze, dat gij uit gebrek aan historische bronnen, de hier vereischte bewijzen niet kunt leveren; dat gij meer hebt gesproken, dan gij kunt waar maken.

Doch laat ons het boven gemelde antwoord wat nader toelichten. Uit het stilzwijgen van schrijvers, zegt men, is geen *stellig* bewijs tegen het bestaan der pausin af te leiden. Ik zal mij voor het oogenblik bepalen, met in dit gezegde twee za-

ken te onderscheiden: het grondbeginsel en de toepassing. Het grondbeginsel, in zijne afgetrokkenheid en algemeenheid genomen, is niet te ontkennen. Het stilzwijgen van schrijvers kan, op zich zelf beschouwd, slechts een ontkennend (*negatief*) bewijs opleveren. Maar men lette wèl op mijne voorbehouding: «op zich zelf beschouwd.» Er kunnen namelijk bij dat stilzwijgen zulke versterkende omstandigheden komen, dat het aan de bewijskracht eener *stellige* ontkenning niets, of althans zeer weinig meer toegeeft.

Dat zulk een stilzwijgen, vooral, wanneer het een stilzwijgen niet alleen *van*, maar ook *der* schrijvers is, toch iets, ja, veel en zeer veel te zeggen *kan* hebben, is veilig te verwachten. Het niet-bestaan, het nooit-bestaan-hebben en het stilzwijgen *der* schrijvers zijn, trouwens, niet zoo geheel buiten alle onderlinge verhouding. Dit, immers, is zeker, dat van iets, hetwelk nooit gebeurd is, niemand iets kan weten, en *de* schrijvers zwijgen *moeten*. Zal men daarom uit hun zwijgen reeds besluiten mogen, dat het gezwegene zekerlijk nooit bestaan heeft, nooit gebeurd is? Verre van ons, dit zoo algemeen en in alle gevallen aan te nemen. Maar, van den anderen kant, zie men niet over het hoofd, dat dit stilzwijgen, bij *geschiedschrijvers*, althans indien het algemeen is, almede tot de natuurlijke verschijnselen behoort der onwetendheid¹⁾, en in zooverre ook een bewijs is, dat de gezwegene zaak (ik vooronderstel, dat zij eene belangrijke is) hun onbekend was. Maar wat algemeen onbekend bleef, waarvan zich nergens eenig spoor opdoet, wie zal durven beweren, dat dit werkelijk gebeurd is. — Niet alles is geboekt. — Maar mogen wij daarom alles maar gissen en waar noemen. De historische waarheid moet door onzen geest ontvangen, niet gedicht worden.

Indien eenige schrijvers eens uitdrukkelijk gezegd hadden: »van de pausin Joanna is niemand iets te weten gekomen»; zou dit een sterker bewijs hunner onwetendheid daaromtrent zijn? 't Is waar, door zulk een gezegde der tijdgenooten zou men het bewuste verhaal uitdrukkelijk tegengesproken mogen

1) Ook kan raaskallen en kan oppervlakkig redeneren een zeer duidelijk, ja, natuurlijk verschijnsel der onwetendheid genoemd worden. Het getuigt eigenlijk meer van gebrek aan grondige kennis. De brabbelaar heeft dan toch iets vernomen van hetgeen hij uitkraamt, al zou het slechts de naam zijn. Slechts eene volslagene onwetendheid kan een stilzwijgen baren, zoo als er over de pausin Joanna heerscht.

noemen; maar zal dit nu minder eene fabel zijn, omdat de pausin eerst op de tongen der latere eeuwen werd geboren? zal het volstrekt stilzwijgen van de schrijvers der 9de, 10de, 11de en 12de eeuwen dit vertelsel nu minder krachtig logenstraffen, indien het destijds nog niet uitgedacht was en daarom niet *kon* tegengesproken worden? En wie zal ons, niet-tegenstaande het zwijgen diergenen, van wie wij het toch alleen vernemen kunnen, doen gelooven, dat er van de pausin reeds sprake ging, ja, dat, Joanna werkelijk den Stoel van den H. Petrus bekleed heeft?

Eenige bijzondere aanmerkingen zullen dit alles duidelijker ontwikkelen, en ons ook leeren, wat in de toepassing op het tegenwoordig geschilpunt waar of valsch is. De kritiek zegt: Het stilzwijgen van tijdgenooten kan niet opwegen tegen het uitdrukkelijk getuigenis van anderen. Dit is, in het algemeen genomen, eene ware stelling: nooit trouwens, kan een ontkenkend bewijs een stellig verdringen. Maar dit belet niet, dat het stilzwijgen van *alle* anderen, die voor even goed onderrigt en voor even opregt te beschouwen zijn, het getuigenis van *een' enkelen* wel eens verdacht maakte. In zulk geval moet iets scherper dan anders, naar de onwraakbaarheid van den getuige onderzocht worden. Maar, indien nu eens *alle* tijdgenooten en daarenboven ook *alle* bijna-tijdgenooten van eene gebeurtenis niet de minste melding maken? Dan is immers het beroep op dit kritisch grondbeginsel louter dwaasheid. Hier is, trouwens, geen stellig bewijs te vinden; er bestaat geen uitdrukkelijk getuigenis; hier is alzoo het ontkenkend bewijs alleen in bezit, en dit bezit wordt door niets betwist. — Men moet niet alles willen uitleggen. Zoodanige vermetelheid verwekt medelijden. Gaarne beken ik, niet te begrijpen, hoe men, vooral bij het licht, hetwelk de kritiek reeds vroeger, maar inzonderheid in onze dagen, over de hier betrokkene oudste schrijvers verspreid heeft, de kracht van het stilzwijgen der schrijvers, ter zake der pausin Joanna, miskennen kan.

Maar de overlevering? Geeft deze geen getuigenis, ook dàar, waar de schrijvers zwijgen? — De overlevering heeft in mijn oog een onmiskienbaar gezag. De verhalen, waarvan de waarheid door eene behoorlijk begonnen en volgehouden overlevering wordt gewaarborgd, boezemen mij eerbied in. Zij zijn een kostbaar erfgoed, van de voorvaderen afkomstig; wij moe-

ten het eeren; wij moeten het tegen allen spot der lichtzinnigheid, tegen de vernietigingszucht eener overdrevene, heiligschendige kritiek handhaven. Zulke feiten zijn in bezit van het algemeen geloof; dit bezit is heilig en onschendbaar; het rust op het regt der verjaring. Hij, die zich vermeet, het te betwisten, begaat eene onregtvaardigheid, en het gezond verstand heeft voor dien zonderling slechts het beklag der verachting over. De vraag is dan: bestaat er eene overlevering, dat ooit eene vrouw den Roomschen Stoel bekleedde? Het verjaringsregt, zoo ook het daarop gegronde bezit, is iets stelligs; het duldt niet den geringsten twijfel: het is, trouwens, duidelijk bekend; alle betrokkenen eerbiedigen het. Zoo zien wij dan ook dat ieder schrijver, die eene ware overlevering te boek stelt, zich in eenen toon van verzekering uitdrukt. Het verhaal der pausin daarentegen wordt algemeen onder het voorbehoud des twijfels, als een: «Men zegt» medegedeeld. Nergens doet zich eene echte overlevering aan het nageslacht zoo weifelend voor. Reeds dit alleen moest genoeg zijn, om hier van alle beroep op overlevering te doen afzien. Maar behalve dit, wat waarborgt ons het bestaan eener zoodanige overlevering? Niemand beroept er zich op; niet een der oudste schrijvers boekt het verhaal, als iets, wat sedert onheugelijke tijden bestond en overal voor waar gold. Het: «Men zegt», «Men beweert», heeft toch niet de kracht van: «'t Is *altijd* zoo verhaald en steeds door *allen* zoo geloofd.» Dat eenige latere schrijvers — toen het gerucht reeds langen tijd rondgelopen en, door allerlei bijvoegselen, het: *Fama crescit eundo* ondergaan had — het «Men zegt» soms niet meer herhaalden, bevestigt meer hun gebrek aan kritiek of onderzoek, dan de zekerheid hunner mededeeling. Een feit, hetwelk van den beginne af als onzeker bekend staat en overgebracht wordt, bekommt toch door den duur van tijd of door de vele tongen, waarover het gaat, geene kritische zekerheid. Hiertoe zou eene nieuwe, gezaghebbende bron moeten ontdekt worden; maar die latere schrijvers doen niet het geringste beroep op eene zulke. Men zou nog kunnen denken: die schrijver, wien ik zelf, voor zoo verre mijne nasporing reikte, voor den oudsten, nog onbetwistbaren berigtgever houd, Stephanus *de Borbone*, deelt zijn verhaal aangaande de pausin niet mede als een: «Men zegt,» maar beroept zich op kronijken. Wij hebben echter gezien, hoe zeer dit beroep van kritische waarde ontbloot is,

en hoe weinig vertrouwen die volstrekt onbekende kronijken verdienen, waaruit hij zulk een op zich zelf staande en daarenboven nog onwaarschijnlijk berigt geput heeft. En thans, nu wij bewezen hebben, dat de berigten in de oudere schrijvers onecht zijn, dat deze derhalve over de pausin het diepste stilzwijgen bewaren — thans moeten die kronijken van Stephanus nog dieper zijn gezonken. Evenwel, ook zijn beroep op kronijken zegt ons zeer duidelijk, dat hij dit verhaal niet van de overlevering had ontvangen. Zou anders Stephanus, die, volgens de opmerking der reeds vaak genoemde Quetif en Echard, dit berigt niet als geschiedschrijver te boek stelt, maar als zedemeester, bij wijze van voorbeeld, aanhaalt — zou hij zich anders ook niet, ten einde zijne bedoelde zedeles met klemmender nadruk in te scherpen, op de algemeene bekendheid en achting van dit tot voorbeeld gekozen feit beroepen hebben? Men mag het er voor houden. Zulke voorbeelden, trouwens, rangschikt de welsprekendheid onder de doeltreffendste, welke door allen erkend worden, waar te zijn. En deze regel ligt zóó zeer in de natuur der zaak, dat men, om er naar te handelen, niet eerst in Quintilianus of in eenig ander wetboek der redekunde, daarover behoeft gelezen te hebben.

Wanneer ik hier het bestaan van eenige oude overlevering aangaande de pausin ook daarom betwist, omdat er nergens eenig blijk van te vinden is, dan beweer ik daarmede niet, dat eene overlevering, zal zij voor zoodanige gelden, altijd beschreven moet zijn. Ik ontken niet, dat eene overlevering reeds in vollen bloei, in het onschendbaarste bezit van het algemeen geloof kan zijn en dit gezag ook bij het nageslacht zal moeten behouden, hoewel zij nog door geenen schrijver is opgeteekend. Integendeel, sluit niet het begrip, hetwelk wij ons van eene oude overlevering vormen, dit in, dat zij, alvorens geboekt te worden, eerst eenigen tijd lang van mond tot mond in de zamenleving voortging en door het getrouwe geheugen der maatschappij bewaard bleef? Een feit, hetwelk terstond eenen geschiedschrijver vindt, is aan de latere tijden door diens getuigenis, niet door overlevering, althans niet door haar alleen, bekend geworden. Maar ik herhaal hier eene vroegere opmerking, dat namelijk ook zulk een nog onbeschreven feit altijd als *seker* aangenomen en daarvoor verhaald wordt, en dat het getuigenis der overlevering, toen

het door stift of pen in letterschrift overging, nog altijd dien stelligen toon volhield. Hierbij moet ik nog eene nieuwe opmerking voegen, deze namelijk: van hoe enger plaatselijk belang eene gebeurtenis is, zoo langer mag men verwachten, dat zij ongeschreven zal zijn gebleven; terwijl daarentegen de feiten van algemeen belang, indien het althans niet aan schrijvers ontbreekt, veel eerder zullen geboekt worden. Dit onderscheid tusschen overlevering en overlevering, of liever tusschen gebeurtenis en gebeurtenis is hier van belang; het verdient eene ontwikkeling en toepassing op het onderwerpelijke geschilpunt: men zal er, vertrouwd ik, de bewijskracht van het stilzwijgen der schrijvers tegen het bestaan der pausin, al sterker door zien uitkomen.

Al, wie besef heeft van die zoo naauwe betrekking, waarin de geheele Katholieke Kerk met haar zichtbaar opperhoofd, den plaatsbekleeder van haar onzichtbaar opperhoofd, Christus, staat, denke eens na, welke geweldige schok voor de christenheid zou niet de ontdekking geweest zijn, dat de sedert twee jaren en eenige maanden regerende Paus — eene vrouw was. De geheele Kerk, dat is te zeggen, bijna de geheele toenmaals bekende wereld, moest er immers van gedaverd hebben. Al de bijzondere kerken, zoowel van het Oosten, als van het Westen, stonden, in de 9de eeuw zoo wel als thans, en misschien ruim zooveel als thans, in onophoudelijk verkeer met den Paus. Maar alle en ieder gebruik, hetwelk deze heiligschendige vrouw zich vermeten zou hebben, van de Pauselijke volmagt en van de bisschoppelijke wijding te maken, moest voor ongeldig beschouwd en hersteld zijn geworden. Op al hare verordeningen, vergunningen en beslissingen moest zijn teruggekomen. Is er wel iemand kortzigtig genoeg, om niet te begrijpen, dat de ontstane wanorde eene algemeene opschudding moest hebben te weeg gebracht? En waar nogtans vindt men er in de geschiedenis het minste teeken, het geringste spoor van? Moet men niet dom zijn tot verstandeloosheid toe, om zich te kunnen inbeelden, dat zulk wereldschandaal en eene zoodanige wereldgebeurtenis tevens, verborgen kon blijven? Hoe! Rome, het middelpunt der zichtbare Kerk; Rome, het hooge gerechtshof der kerkelijke zaken; Rome, de vraagbaak der geheele Christenheid; Rome, de geliefdste bedevaartsplaats van de christelijke vereerders der H. H. Apostelen; was het niet gestadig bezocht door bisschop-

pen uit vreemde landen, door afgevaardigden van bijzondere kerken, door scharen van vrome pelgrims? Kon wel ergens onbekend blijven, wat te Rome gebeurde? Kon dat vooral zoo iets; inzonderheid, indien die vreeselijke ontdekking gebeurde, gelijk verhaald wordt, op het volle der straat, te midden eener processie, in tegenwoordigheid van duizenden en zekerlijk ook van vreemdelingen, en dan nog wel — door de openbare bevalling van diegene, welke men waande Paus te zijn? Maar de volgende Paus zou genoodzaakt zijn geweest, het ergerlijk voorval, hoe beschamend ook, zelf uit te brengen, immers door de revalidatie der ongeldige oorkonden en handelingen, en hiervan, van die revalidatie, moesten overal, waar zij noodig was geweest, de authentieke stukken voorhanden zijn en voor het nageslacht bloot liggen.

Het ontbrak der 9de eeuw ook niet aan schrijvers; noch Italië zelf, noch Duitschland, noch Frankrijk, noch Griekenland was er van verstoken. Bij de pauskeuze van diengenen, welke dan Joanna's opvolger zou geweest zijn, van Benedictus III, ontstond er een geweldig oproer te Rome. Er deed zich een anti-paus op; de heerschzuchtige Anastasius wilde den Apostolischen Stoel overweldigen; hij had een gedeelte der geestelijkheid in zijne partij; zelfs waren de keizerlijke gezanten voor hem gewonnen; het complot was zóó magtig, dat de reeds wettig gekozene Benedictus ruimen moest en eerst eenige dagen later zijne wijding kon ontvangen; en wie heeft een' enkelen kreet in betrekking tot het vorige pausschap eener vrouw, uit den mond der ontevreden, opgevangen? Nergens is er eenig blijk van; nergens eenig spoor of teeken. Er waren na het voorgegevene pausschap van Joanna ruim een tiental jaren verlopen, toen Paus Nicolaas I de echtbreuk beteugelde van koning Lotharius en de eerezucht van den scheurmaker, den geenedenen Photius, den overweldiger des patriarchalen stoels van Constantinopel. De koning werd in zijne ontucht gerugsteund door eenige pligtvergetene bisschoppen; Photius boogde op de gunst van het Bizantijsche hof en vond aanhang in de oude wangunst der Oostersche geestelijken en bisschoppen jegens het hooge, kerkelijk gezag van Rome. Het ontbrak aan deze en aan latere tegenpartijen der Pausen noch aan den wil, noch aan de gelegenheid, hun de schande der Roomsche Kerk, gelijk men het noemt, onder den neus te wrijven, of althans er zich, ieder in het eigen land en onder elkander,

vrolijk over te maken ¹⁾. Evenwel, uit niet een geschiedboek

1) Tot proef, hoe weinig, ook in die tijden, de hartstogt het Pauselijk gezag, in zijne uitdrukkingen spaarde, dienen de volgende bijzonderheden. Toen Gunther en Theutgod, aartsbisschoppen van Keulen en Trier, de begunstigers van koning Lotharius, in plaats van de bevestiging hunner anti-evangelische verdediging der echtbreuk, te Rome de kerkelijke straf der afzetting ontvingen, ruiden zij den keizer Lodewijk tegen Paus Nicolaas op. Deze rukte tegen de hoofdstad des Christendoms op en belegerde haar. Maar de Voorzienigheid kwam tusschen beide. Lodewijk werd op het ziekbed geworpen, kwam tot nadenken en verzoende zich met den Paus. Hij beval de afgezette bisschoppen ten hunnent terug te keeren. Gunther echter deed eenige gewapenden in de kerk van den H. Petrus dringen en er op het graf diens Apostels een geschrift, hetwelk de Paus geweigerd had, aan te nemen, nederleggen. Hincmar, de aartsbisschop van Rheims, deelt het in zijne voortzetting der *Annales Bertiniansi*, ad a. 864 (*Portz, Monum. Germ. Hist. T. I*) mede, onder de benaming van «een duivelsch geschrift, *diabolicum scriptum*.» Het zegt, dat Nicolaas zich als den beheerscher der geheele wereld opwerpt; het beschuldigt hem van «tyrannische woede;» de schrijver beschouwt op zijne beurt den Paus voor geëxcommuniceerd en betuigt, dat hij de kerkelijke gemeenschap met hem afbreekt.

De scheurmaker Photius was door Paus Nicolaas geëxcommuniceerd geworden, en zijne wraakzucht bedacht het volgende, lage middel. Hij verlichtte een algemeen Concilie, waarop hij de keizers van Constantinopel, Michaël en Basilius doet voorzitten. De gezanten der 3 andere patriarchen van het Oosten, en alle onderhoorige bisschoppen van Constantinopel, zoo luidt de verdrinking verder, zijn er, met den senaat deser stad, tegenwoordig. Talrijke beschuldigers en getuigen staan er tegen Paus Nicolaas op; de aanklagten zijn menigvuldig en van de ergste soort. Uit éénen mond vordert de vergadering van Photius, dat hij den Paus veroordeele. Hij echter doet opmerken, dat een ongehoorde zóó niet mag gevonnisd worden. Maar de aanwezige bisschoppen spreken hem op dit punt in verscheidene redevoeringen tegen. Hij is overwonnen, neemt kennis van de beschuldigingen en spreekt tegen Nicolaas het Anathema uit. Allen onderteekenen. — En al die verhandelingen, aanklagten, redevoeringen, onderteekeningen zijn louter verdrictsel. (*Labbe. Coll. Concil. VIII, col. 1309.*) Zulk een' man was de uitvinding eener pausin waardig geweest; en zekerlijk zou hij er niet van gezwezen hebben, indien er iets van bestaan hadde; onbekend kon het, trouwens, in Griekenland niet gebleven zijn. — Maar Photius handelde hier slechts tegen den persoon van Paus Nicolaas. — Welnu, hooren wij het vervolg. Hij schreef eenen rondgaanden brief aan de bisschoppen, vooral aan de patriarchen van het Oosten, waarin hij de geheele kerk van het Westen, inzonderheid die van Rome, lastert. «De Bulgaren,» zegt hij, «waren nog geen twee jaren bekeerd, of goddelooze en verfoeljelijke menschen, monsters (want hoe zal ik hen anders noemen), uit de duisternissen van het Westen opgestaan — helaa! hoe zal ik kunnen ver-» volgen? — deze menschen zijn onvoorziens onder die nieuwbekeerden aan-» gekomen, gelijk eene bliksemschicht, eene aardbeving, eene hagelbui, of,

viandt men de betrekkelijke schimpscheuten aangehaald. Menigvuldige malen hebben de keizers getracht, hunnen invloed op

» om een juistere woord te bezigen, zij zijn gekomen, gelijk de wilde dieren, » om den nieuwgeplanten wijngaard des Heeren te verwoesten, om die met » hunne tanden te verscheuren en onder hunne voeten te vertreden. Met » bedrog en kunstgrepen hebben zij getracht, dit volk van de zuivere leer » des Christendoms af te trekken, ten einde het met hunne dwalingen te » verpesten. — Men houde in het oog, dat hier de Pauselijke zendelingen uit Rome bedoeld zijn. En waarin bestaan die dolingen? « Zij doen hen op » Zaterdag vasten, zegt Photius; zij schaffen de eerste vaste-week af, » door het gebruik van zuivelspijzen toe te staan; in navolging der dolingen » van Maues (den vader van het Manicheïsme), verachten zij de wettig ge- » huwde priesters, zij, bij wie men vele moeders zonder mannen, en vele » kinderen zonder vaders ziet; zij noemen zich bisschoppen en hebben het » vormsel, door priesters toegediend, hernieuwd; zij leeren, dat de H. Geest » niet van den Vader alleen, maar ook van den Zoon voortkomt.» Voorts beweert hij eenen synodaal-brief uit Italië ontvangen te hebben, vol van vreemde beschuldigingen der inwoners tegen hunnen bisschop; « zij smeeken er ons, zegt hij, hen niet onder den druk der tyrannie te laten.» Even zoo zouden hem reeds vroeger zulke beden zijn toegekomen; pas had hij nog andere klaagbrieven ontvangen, welke hij op verzoek der schrijvers, rondzond, opdat het te vergaderen Concilie, waartoe reeds eenige prelaten aangekomen waren, daarover beslissen konde. In denzelfden zin schreven de keizers Michaël en Basilius, op zijn bestel en door zijne hand aan de Bulgaren: deze brief voegt er echter nog eenige lasteringen bij, zoo als, dat de Westerschen het H. Chrisma van water zouden maken en het huwelijk veroordeelen; dat zij, op Paschen, te gelijk met het ligchaam des Heeren volgens Joodsch gebruik, een lam op het altaar zegenen (consacrerem) en opdragen zouden; dat in de latijnsche kerk, de geestelijken den baard schoren, en de diakens, met voorbijgang der priesterwijding, tot de bisschoppelijke waardigheid zouden zijn verheven geworden. — Photii *Epist.* 2. Lond. 1651 fol., eene fransche vertaling in Jager, *Hist. de Photius*, Par. 1844, p. 151 suiv. Nicolai P. I., *Ep.* 70, ap. Labbe, l. c. col. 471. — Zou Photius hier, om de eer der Roomsche Kerk te sparen, van de pausin gewogen hebben? Slechts het omgekeerde is waarschijnlijk. Het is uit deze antecedenten ook tamelijk veilig te vermoeden, dat, indien hem er iets van ter ooren was gekomen, hij de volle bevestiging des feits niet zou afgewacht, maar onder de andere losse en valsche geruchten, ook dit, met zijne rijke verbeeldingskracht behoorlijk geïllustreerd, ten toon gesteld hebben.

Twee-honderd jaren daarna verwekte de patriarch van Constantinopel, Michaël *Cerularius*, eene nieuwe scheuring. Hij beschuldigde de latijnsche kerk van dwaling, wegens haar gebruik van ongedeesemd brood; van op Zaterdag te vasten, van gestikte dieren en omdat zij het *Alleluja*, gedurende de vaste in het geheel niet en, gelijk hij zich inbeelde, op Paschen slechts eenmaal zongen. Baronius ad a. 1053, n°. 23 sqq. Paus Leo IX antwoordde daarop in eenen brief over de eenheid der Kerk. Hij herinnerde de voorregten, door Christus aan Petrus gegeven, en van

de pauskeuze te vergrooten; doch nergens is te lezen, dat zij hunne aanmatigingen of hun gepleegd geweld door het voorbeeld eener onafhankelijke pauskeuze, op eene vrouw gevallen, regtvaardigden. — En deze schokkende, geruchtmakende, schandelijke gebeurtenis, deze bedroefenis der vromen, deze behagelijke stof der bijtende scherts, deze schoone titel voor de aanmatigingen der bemoeizucht, zou eeuwen lang noch klaagstem gevonden hebben, die er om treurde, noch snapper, die er meê spotte, noch vijand, die er op smaalde, noch geweldenaar, die er partij van trok, noch regts- of godgeleerde, die er over redeneerde, noch geschiedschrijver, die er onpartijdig van gewaagde!? 't Moest immers een wonder genoemd worden. Ja; en voor ieder een, die gelooft, dat een alheilig en

dezen op zijne opvolgers overgegaan, weshalve men deze niet zoo ligtzinnig van dwaling beschuldigen moet. Hij beriep zich daarbij op de geschiedenis. Hij deed opmerken, dat wel het Oosten, maar nooit de Roomsche Kerk in ketterij was gevallen. De kerk van Constantinopel in het bijzonder mogt zich ten dezen niet beroemen; en het geloof en de kerkelijke tucht waren er herhaaldelijk met voeten getreden. Onder anderen, zegt daaromtrent de Paus: « Verre van ons, te willen gelooven, wat er algemeen » als zeker verhaald wordt (*quod publica fama non dubitat asserere*), te » weten: daar men te Constantinopel zoo dikwijls, tegen den eersten canon » van het H. Concilie van Nicea, gesnedenen (tot de kerkelijke waardigheden) » bevorderde, zou het er zelfs gebeurd zijn, dat eene vrouw op den bisschoppelijken zetel verheven is. 't Zou een gruwelstuk, eene verfoeijelijke » misdaad zijn, al te slecht en te afschuwelijk, dan dat de broederlijke » liefde ons veroorlooft, het voor waar te houden; maar, in aanmerking genomen uwe verwaarloozing der H. H. Canons en hunne censuren, zoodat » gij gesnedenen en aan een of ander lichaamsdeel verminkten, niet alleen » in den rang der geestelijken opneemt, maar ook zonder bedenking (*in » differenter*) en plegtig tot de bisschoppelijke waardigheid bevordert, » men wij het niet zoo geheel onmogelijk (*feri potuisse pensamus*) ». Labbe, l. c. IX, col. 949-971. — Zou de Paus dit verwijt gewaagd hebben, indien hij zelf, bij zijne verheffing, de onzedelijke aanraking van het voorbehoedend onderzoek ondergaan hadde, of indien er destijds zoo iets ook ten laste der Roomsche kerk ware verspreid geweest. En welk een' treffenden pendant had de patriarch daar niet tegen kunnen hangen? Eene gemijterde vrouw, die het kind harer zonde vermaakt met het rinkelen der sleutels van den H. Petrus! De bal was immers al te zegevierend teruggekaast, de tegenzet al te raak geweest, om er van te zwijgen. Nogtans, Michaël Cereularius ging op den ingeslagen weg steeds voort; hij wisselde nog eenige strijdschriften met de Latijnen, herhaalde daarin eenige aanklagten van Photius, vergat ook niet der Westersche geestelijkheid het scheren van den baard te verwijten; maar de blaam eener vrouw op den bisschoppelijken zetel gaf hij aan Rome niet terug; over de pausin is er in zijne bekende schimpschriften geen woord te vinden.

regtvaardig God de harten der menschen in zijne handen heeft, zou dit wonder toereikend zijn, om hem te doen erkennen, dat eene bijzonder gunstige, hemelsche bescherming over de Kerk en over de eer des Apostolischen Stoels wakend is. Dat wondervolle stilzwijgen zou den gewonen loop der menschelijke zaken te boven zijn gegaan en der Kerke eene veel hoogere eer aangedaan hebben, dan, bij de verkiezing eener vrouw, de schande derslechts menschelijke dwaling kon geweest zijn. Maar nimmer beschermt God de dwaalleer; zijne voorzienigheid regeert niet ten gunste eener verontreiniging des Evangelie's.

Wat onder al dat stilzwijgen het merkwaardigste is en tegen het bestaan der pausin het sterkste pleit, is dat der geschiedschrijvers. Zij, trouwens, moesten er van spreken; en met name waren diegenen er toe verplicht, welke de Roomsche Pausen optellen. En toch is er uit de 9de, 10de, 11de en 12de eeuwen niet een enkel geschiedschrijver aan te wijzen, van wien de kritiek met eenige waarschijnlijkheid vermoeden kan, dat hij van de pausin Joanna zelfs maar den naam heeft genoemd.

Maar dat stilzwijgen der geschiedschrijvers, die zich ook met het optellen der Pausen inlieten, zegt eigenlijk nog veel meer, dan wij tot dus verre opmerkten. En wel, het sluit de pausin, zekerlijk niet uitdrukkelijk, maar toch niet minder volstrekt en ook zóó *stellig*, als dit hier maar kan, buiten de geschiedenis. Te weten: niet alleen spreken zij geen woord over eenen Paus, die bevonden werd, eene vrouw te zijn; maar zij verhalen, en die geschiedschrijvers, wien hier de kritiek daartoe het gezag toekent, *getuigen* ons, dat Paus Leo IV eenen Benedictus III, en derhalve niet de Joanna des geruchts, tot opvolger had. Nogmaals, krachtiger tegenspraak tegen iets, hetwelk daarenboven uit het algemeen stilzwijgen der schrijvers blijkt, volstrekt onbekend, en dus ook nooit gebeurd te zijn, kan eene gezonde kritiek niet verlangen.

De voorstanders der pausin hebben de bewijskracht van *zoodanig* een stilzwijgen over *zulk* een feit al te veel over het hoofd gezien. Het levert geen bloot negatief bewijs; het zegt veel meer. Joanna en alles, wat haar zou kunnen herinneren, blijft niet alleen eenvoudiglijk onvermeld; maar er komen berigten voor, die met het bestaan der pausin volstrekt niet zijn te vereenigen. Die berigten moeten dus eerst

bewezen worden, valsch te zijn. Doch hoe kunnen zij dit? Nergens vindt men in de eigenlijke historische bronnen van dezen tijd, een' anderen Paus hoegenaamd tusschen Leo en Benedictus in geplaatst. *Stellige* grond van tegenspraak is er niet; dienvolgens moet men zich houden aan de *stellige* berigten der geschiedschrijving. Dit is althans de algemeene regel; de uitzondering zou moeten bewezen worden. Derhalve, niet alleen hebben alle bronnen *gezwegen* over Joanna; maar eenigen hebben zóó *gesproken*, dat zij ons in hare plaats eenen geheel anderen berigten. Joanna bleef dus niet eenvoudig *onvermeld*; zij is door stellige berigten *uitgesloten*. Dit stilzwijgen alleen onthoudt ons tot zelfs de geringste bewijzen van Joanna's bestaan en *veroorlooft* ons dus *niet*, aan de pausin eenige werkelijkheid toe te kennen; maar dit stilzwijgen en spreken zamengenomen, *gebiedt* ons, dáár ter plaatse, waar het gerucht dezen vrouwelijken paus deed zettelen, eenen anderen op den H. Stoel te plaatsen. — Wie zoo iets, als het gerucht der pausin is, voor eene ware geschiedenis uitgeeft, die openbare ons toch eindelijk, wat dan wel een verdichtsel zal moeten heeten.

§ 52. *Het gevoelen van Bayle. De voorgewende redenen van dit stilzwijgen.*

De voorstanders der pausin hebben gepoogd, de bewijskracht van dit stilzwijgen te ontzenuwen; zij wilden de redenen ontkleedt hebben, welke aan al die schrijvers den mond hadden gesloten, en zóó meenden zij, te kunnen beweren, dat dit stilzwijgen slechts een, gelijk de hoogl. K. het uitdrukt, «kunstmatig stilzwijgen» was; dat men deze gebeurtenis opzettelijk achterhield, en bijgevolg, dat de geschiedschrijvers zich aan ontrouw hadden pligtig gemaakt. Weldra zullen wij die redenen inzien; deze weinige, algemeene aanmerkingen mogen voorafgaan. Van eene pausin gewaagt noch vriend noch vijand, noch ernst noch boert, noch heersch- noch partijzucht. Dit stilzwijgen is toch wel van eenen bijzonderen aard. Wat is hier natuurlijker: daaruit af te leiden, dat men er niets van vernomen had? of te vooronderstellen, dat al die menschen, wier stemmingen jegens het Pauselijk gezag of jegens de Roomsche Kerk zóó zeer uiteenliepen, ja, lijnregt tegen elkander over stonden, evenwel zamenspannden, om, of althans

overeenkwamen, in — deze schande van den Apostolischen Stoel te bemantelen? Doch was zij wel te bemantelen? De Paus eene vrouw! 't Was eene publieke zaak; zij moest algemeen bekend zijn of worden; zij mogt niet worden ontveinad. Toch zouden zoo tegenstrijdige denkwijzen en neigingen dit ongeoorloofde allen gewild, dit onmogelijke allen beproefd en door gezamenlijke pogingen doorgezet hebben! Nog niet genoeg. Deze ongeloofelijke overeenkomst zou daarenboven nog duurzaam geweest zijn; zóó volhardend, dat zij zich, bij ieder verzet tegen Rome, hetwelk de geschiedenis èn der 9de èn der 10de èn der 11de èn der 12de eeuw oplevert, telkens gelijk bleef; dat zij nooit, in niet een enkel zwak oogenblik, zich vergat, bij niet eene gelegenheid zich verloochende! Was wel ooit de vriendschap getrouwer, dan hier de vijandschap zou geweest zijn? Leo IX deed een dergelijk verwijt aan het schismatieke Constantinopel, en de scheurmakerij eerbiedigde de eer van Rome, welks gezag zij haatte! Slechts, zou men zeggen, de tusschenkomst der Almagt kon deze, volgens den mensch en zijne ondervinding gesproken, onmogelijke eendragt bewerken.

Men zal begrijpen, dat de redenen, waarmede men zoo iets wil uitleggen, niet uit de lucht mogen gegrepen, wel iets meer dan gissingen, ja, bondig bewezen, en ook krachtig moeten zijn; zoo bewezen en zoo krachtig, dat zij het zedelijk onmogelijke mogelijk, het onbegrijpelijke begrijpelijk, het niet-natuurlijke natuurlijk maken. Dat stilzwijgen bestaat; het is een feit. Het is algemeen; het is duurzaam; het heeft dus volstrekt het voorkomen van iets ongemaakts, van iets onwillekeurigs; het heeft dit te meer, dewijl zelfs velerlei, ja, tegenoverstelde belangen het allen even zeer bewaard hebben. Het heeft ontegensprekelijk zijne natuurlijke bewijskracht, en daarvan is het in het volle bezit. Wie ziet daarom niet, dat de redenen, welke het die natuurlijke kracht zullen kunnen ontnemen, boven alle bedenking zeker en overtuigend moeten zijn? Nog meer; in de bewering, dat men hier gezwezen heeft, slechts omdat men het wilde, ligt eene beschuldiging tegen de goede trouw der toenmalige geschiedschrijvers; deze bewering randt het zedelijk gevoel van hun binnenste, hunne waarheidsliefde aan; zij beschuldigt al diegenen, welke Benedictus III op Paus Leo IV doen volgen, van logen, en wel van opzettelijke logen. Wat vroegere tij-

den veroorloofden of geoorloofd meenden, tegen de goede trouw van anderen te zeggen en te schrijven, mogen die tijden zelve verantwoord; wij mogen hen daarin niet op losse gronden navolgen. Ik meen echter vooraf te kunnen verzekeren, dat de geleverde verdenkingsgronden de vereischte bondigheid en overtuigingskracht niet *kunnen* bezitten. Het schijnt welligt voorbarig, ja, misschien wel onregtvaardig, dit oordeel van verwerping uit te spreken, vóór dat wij de ingebragte bewijzen hebben ingezien. Toch verzoek ik, dat deze mijne opmerking gestadig worde in het oog gehouden. Hoe menige zaak draagt, trouwens, hare eigene veroordeeling niet op het voorhoofd? Zóó is het ook hier gelegen. Wie mij komt zeggen, dat al die schrijvers slechts willekeurig, tegen beter weten in, het bestaan der pausin verzwegen hebben, die moet toch dat bestaan als iets werkelijks, en ook als iets zekers vooruitstellen. Men geeft toe, dat er uit den tijd, waarin zij zou geleefd hebben, en ook uit de eerst volgende geslachten, niet een enkel bericht over haar bekend is. Hoe is men dan te weten gekomen, dat zij bestaan heeft? Ei lieve! wie is de geloofwaardige getuige? Op welk gezag kan men zich ten dezen beroepen? Men moet toch niet vergeten, dat het bestaan der pausin alles behalve zeker, dat het een punt van geschil is. Of, juist gezegd, men moet in het oog houden, dat het door het algemeen gevoelen beslist is, en dat deze regtbank de Joanna des geruchts verwezen heeft naar een gebied, alwaar nog geen schimmen zijn te vinden, naar de wereld der ingebeelde wezens. Zoo iets nu als waar en zeker voorop te stellen, en zóó het volslagen gebrek aan bewijzen te vergoelijken, dit gedooft immers geene gezonde redeneerkunde.

Dat deze aanmerkingen den vroegeren tijden niet in het oog sprongen, bevreedt mij niet zeer. Zoo wel als al het overige, hetwelk met den tijd vooruit is gegaan, heeft ook de kritiek hare lagere standpunten gehad. De schrijvers, op wier gezag men hier meende zich te kunnen beroepen, werden niet tot in het binnenste hunner geschriften nagegaan; destijds had zich het algemeen gevoelen over deze zaak misschien nog niet zoo zeer gevestigd; de pausin Joanna werd in het tuighuis der protestantsche controvers nog in groote eere gehouden en met zorg bewaard. Daarenboven meende men alstoen nog, dat het stilzwijgen der schrijvers slechts 200 jaren geduurd had. 't Was zekerlijk lang genoeg; en men had moe-

ten gevoelen, dat *Marianus Scotus*, de oudste, dien men als berigtgever over de pausin aanhaalde, hier nimmer in den kritischen rang van getuige kon optreden; maar de bewijzen, dat de berigten in zijne kronijk en in die der andere schrijvers uit de 11de en 12de eeuwen onecht zijn, werden eerst later òf ontdekt òf bevestigd; zoodat dit stilzwijgen der schrijvers in onze oogen eene kracht moet hebben, welke het bij de voorstanders der pausin vóór 100 jaren en vroeger nog niet kon bezitten.

Hooren wij nu, hoe de hoogl. K. over dat stilzwijgen spreekt. «Doch het is daarenboven verre van bewezen te zijn, dat *Marianus* de eerste is, bij wien de Pausin vermeld wordt. Het is »zoo, men beroept zich op *Hincmarus*, *Photius*, *Regino* »van *Prum*, *Flodoardus* en andere schrijvers der IX en »X eeuw, om uit derzelver stilzwijgen, aangaande *Joanna*, »een, zoo men meent, zegevierend bewijs tegen haar bestaan »te ontleenen. Doch men weet, wat er over het algemeen van »zulk een bewijs *e silentio* is. En dat bijzonder van het stil- »zwijgen der genoemde schrijvers redenen, veel in getal en »van velerlei aard, kunnen gegeven worden, dat er althans »geen stellig bewijs uit kan worden afgeleid, is reeds zoo »dikwijls en door zoo velen, zelfs door *Bayle*, die men zegt, »dat, alleen om *Jurieu* te grieven, zijn artikel *Papesse* ge- »schreven heeft, opgemerkt en uiteengezet, dat ik er mij hier »niet mede behoef in te laten.» (Bladz. 26).

Deskundigen mogen beoordeelen, of ik het begin dezer aanhaling in den waren logischen zin hebbe opgevat, of niet; maar het komt mij voor, dat de hoogl. K. de bewijskracht van het stilzwijgen der schrijvers, in het onderhavige geschilpunt, niet volledig begrepen heeft. *Z. H. G.* beroept zich op hetgeen «er over het algemeen van zulk een bewijs *e silentio*» gezegd wordt. Hij wil dan de gemeene minachting van het *bloot* negatief bewijs ook op het stilzwijgen der schrijvers in deze zaak toegepast hebben; terwijl nogtans hier dit stilzwijgen van het gewone negatief bewijs zeer veel verschilt. Hier namelijk zwijgen allen, allen zeg ik, die er van hadden kunnen, ja, moeten spreken; hier geven zij, in plaats van *Joanna*, eenen anderen opvolger aan *Leo IV*; hier zwijgen zij dus niet alleen over de pausin, maar sluiten haar ook buiten; hier is derhalve dit stilzwijgen een geheel ander geval en van bijzonderen aard. Ik meen ook werkelijk te mogen denken, dat die *algemeen-*

heid van dit zwijgen, gevoegd aan eenige, geheel anders luidende, de pausin uitsluitende berigten, den hoogleeraar niet duidelijk genoeg voor oogen zweefde; dat hij derhalve deze tegenbedenking van de bestrijders der pausin niet in al hare logische kracht gevoeld heeft. Zijne woorden althans laten, naar het mij toeschijnt, dezen indruk na, dat slechts *eenige* schrijvers: «Hincmarus, Photius, Regino v. Pr., »Flodoardus en anderen der IX en X eeuw,» het stilzwijgen bewaren, en dat zij bloot *gezwegen* en niet in eenen geheel anderen zin ook *gesproken* hebben. De juiste voorstelling der tegenbedenking is deze: volstrekt *al* de schrijvers der 9de en 10de eeuwen, en, zoo als men op het tegenwoordige standpunt der kritiek mag zeggen, ook *al* de schrijvers der volgende 11de en 12de eeuwen hebben van de pausin geen woord gerept; terwijl dáár, waar men, bij welke gelegenheid ook, bij de schrijvers en in de geschiedkundige werken dier eeuwen, eene optelling der Pausen ontmoet of eenige uitdrukkingen vindt, welke tot de opvolging op den H. Stoel doen besluiten, — bijv., bij Hincmar, Photius, Regino v. Pr., Flodoardus en de andere hierop betrekkelijke schrijvers, — overal Benedictus als de opvolger van Leo IV voorkomt.

Waar nu de hoogl. K. in Bayle opgemerkt en uiteengezet heeft gevonden, dat er hier uit dat stilzwijgen der schrijvers geen stellig bewijs tegen het bestaan der pausin kan worden afgeleid, is mij niet bekend. Men zal, vertrouwd ik, op mijne verzekering, willen gelooven, en het ook in mij verschoonen, dat ik, op dit oogenblik, de vier folianten van Bayle's *Dictionnaire historique*, noch ook zijne andere geschriften, helder genoeg voor den geest tegenwoordig heb, om den hoogleeraar in dit zijn beroep op dien schrijver te logenstraffen. Z. H. G. zegt het; ik durf het hem niet tegenspreken. Ik had echter wel gewenscht, dat Z. H. G. de plaats van Bayle uitgedrukt hadde. Het zou eene kritische bijzonderheid zijn, eene aardige proeve namelijk, ten bewijze, hoe weinig deze schrijver zich zou gelijk zijn gebleven. Ik vind, trouwens, ter plaatse, waar Bayle dit onderwerp opzettelijk behandelt, te weten: in zijn *Dict. hist.*, art. *Papesse*, Remarque G., ik zal juist niet zeggen, het tegendeel van hetgene de hoogl. K. in hem wil gevonden hebben; maar ik vind er dan toch, dat deze oordeelkundige aan dit stilzwijgen een zeer groot gewigt hecht en het, wel niet, met

gebruik van het logisch kunstwoord, voor een *stellig* bewijs, maar dan toch voor een *toereikend* bewijs wil beschouwd hebben. Ik zal die plaats hier laten volgen. Zij is lang, maar stelt de zaak op eene nieuwe wijze, onder voorbeelden en zeer duidelijk voor; te gelijk zal zij ons ook met de redenen, welke van het stilzwijgen in kwestie worden gegeven, en met hare kritische waarde bekend maken.

Bayle maakt er zijne lezers opmerkzaam, hoeveel invloed 's menschen hart heeft op zijn oordeel. Hij neemt uit Blondel het gezegde van Isidorus van *Pelusium* over: «Is de »gunst zwak van gezigt, de haat en de gramschap zijn ste- »keblind,» en laat wederom Blondel opmerken, «dat *men er* »*sich eenen roem in gesteld* heeft, deze kernspreuk in de dispu- »ten over de Pausin *waar te maken.*» Hierop laat Bayle volgen, hoe, volgens zijn oordeel, ook Bellarminus en Baro- »nius de redeneerkunde aan vooringenomenheid opofferden, en gaat, betrekkelijk ons tegenwoordig geschilpunt, aldus voort:

«Kan men niet zeggen, dat diegenen, welke met zooveel »geestdrift volhouden, dat de geschiedenis der pausin waar is, »meer de belangen hunner zaak, dan den staat en de waar- »de der bewijzen raadplegen? Want, indien zij van alle harts- »toegt vrij waren, zouden zij zich dan niet herinneren, dat »het stilzwijgen der tijdgenooten hun dikwerf als een onover- »winnelijk bewijs voorkwam, tegen duizenden overleveringen, »waarop het Hof van Rome zich beroept? Zouden zij ter »goeder trouw kunnen verzekeren, dat, indien eene voor de »Albigensers schandelijke overlevering, op juist dezelfde gron- »den, volgehouden en met dezelfde tegenbedenkingen bestre- »den wierde als de pausin, zij over die gronden en tegen- »bedenkingen eveneens zouden oordeelen, als zij nu in den »twist over de pausin doen? Is het niet zeker, dat zij, in »dit geval, met die gronden den draak zouden steken, en de »tegenbedenkingen voor overtuigende bewijzen houden? Zou- »den zij niet beweren, dat die bewijzen slechts door over- »drevene vitterijen te bestrijden zijn, en dat de moeite, welke »aangewend werd, ten einde er bedenkingen tegen uit te vin- »den, met alle regt mogt genoemd worden de kunst eens pleit- »bezorgers, die het proces slechts zoekt te vereeuwigen?»

«Iemand, die van alle vooroordeelen vrij was, zou slechts »het negatief bewijs behoeven, om den roman der pausin te »verwerpen. Niet, dat ik het stilzwijgen der tijdgenooten voor

» eene bondige reden wil doen gelden, om alle feiten hoege-
 » naamd te loochenen. Dit kan slechts ten aanzien van merk-
 » waardige feiten doorgaan, zoo als de intrede van Karel V
 » in een klooster, en slechts ten aanzien van wezentlijke
 » en als hoofdzaak intredende omstandigheden eener gebeur-
 » tenis, die bij niemand onbekend konde zijn, en van welke
 » te hopen, dat de volgende eeuwen geene kennis zouden
 » dragen, eene ongerijmdheid moest heeten. Onder deze soort
 » begrijp ik de wijze, waarop gestorven zijn Hendrik II,
 » Hendrik III en Hendrik IV, waarvan de eerste in een
 » tornooi-spel omkwam, de tweede, tijdens de belegering van
 » Parijs, door een' monnik vermoord werd, en de derde in
 » zijne koets, op het volle der straat, in dezelfde stad, den
 » doodsteek ontving. Het is niet te begrijpen, dat al de ge-
 » schiedschrijvers, die in de 16de en in de 17de eeuw geleefd
 » hebben, halstarrig geweigerd of onder elkander zamenge-
 » zworen konden hebben, noch van de aftreding van Karel V,
 » noch van het treurig einde dezer drie Hendriken een
 » enkel woord te reppen. Let wel op, dat ik hier niet over
 » het stilzwijgen der tijdgenooten in het algemeen spreek: ik
 » ben niet onbewust, dat het zeer mogelijk is, dat in boeken
 » over godsvrucht of zedeleer, in de 16de en 17de eeuwen ver-
 » vaardigd, waar zich de gelegenheid voordoet, verscheidene
 » voorvallen uit het leven dier vorsten verhaald staan, zonder
 » dat er bijgevoegd is, waar of hoe zij stierven. Ik bedoel
 » slechts zulke schrijvers, die of de bijzondere geschiedenis dier
 » monarchen, of de geschiedenis van Spanje en Frankrijk, of
 » de algemeene geschiedenis van Europa tot voorwerp hun-
 » ner behandeling kozen. Dat, ik zeg niet, al die geschied-
 » schrijvers ten aanzien der genoemde gebeurtenissen stom
 » bleven, maar dat slechts zeven of acht der voornaamste
 » onder hen die verborgen hielden, zou een wonder zijn, een
 » ongehoord voorval, veel vreemder in zijne soort, dan al de
 » gedrochtelijke verhalen van Titus Livius. Nemen wij eens
 » aan, dat de 24ste eeuw slechts zeven of acht der beste ge-
 » schiedschrijvers uit den leeftijd van Karel V en van Hen-
 » drik IV, of van eenige jaren later, overhield; en dat zij,
 » die alsdan zullen leven, van Karel's aftreding en den
 » moord, aan Hendrik III en aan Hendrik IV gepleegd,
 » nergens eenig spoor vinden, dan in een' of ander' ellendigen
 » jaarboek-schrijver der 19de eeuw: ik beweew, dat zij de

»vermetelste en de lichtgeloovigste der menschen zullen zijn,
 »ingeval zij dien kronijkschrijver en honderd anderen, die
 »het na kunnen geschreven hebben, geloof schenken. Dit is
 »op het geschil aangaande de pausin gemakkelijk toe te
 »passen. Ik ben de tegenbedenking voorgekomen van hen,
 »die goed zouden vinden te vooronderstellen, dat wij niet
 »alle geschiedschrijvers diens tijds bezitten. Genoeg, dat er
 »eenige voorname over zijn gebleven. Maar, om met grooter
 »klaarheid te doen inzien, dat de schrijvers der 9de eeuw
 »eene zoo buitengewone gebeurtenis, als het pausschap der
 »voorgegevene Joanna zou zijn geweest, onmogelijk hebben
 »achtergehouden, zal ik mij van eene kleine ver dichting be-
 »dienen. Ik maak de vooronderstelling, dat een schrijver der
 »11de eeuw het navolgende verhaald heeft.»

«Karel de Grootte wenschte zoo vurig de vader zijns op-
 »volgers te zijn, dat de onvruchtbaarheid zijner gemalin hem een
 »groot verdriet aanded. Eindelijk werd zij zwanger: nu was
 »hij buiten zich zelve van blijdschap, maar zij baarde —
 »eene dochter: 's keizers bekommering herleefde, en op de
 »toekomst niet meer durvende bouwen, besloot hij, zijne
 »dochter voor een' zoon te doen doorgaan, en gaf haar den
 »naam van Pepyn. Zes jaren later werd de koningin nog-
 »maals zwanger, en bragt eene mannelijke spruit ter wereld;
 »maar, om het publiek met het gepleegde bedrog onbekend
 »te laten, bleven vader en moeder het geslacht van hun
 »eerste kind voortdurend vermommen: zoodat, na den dood
 »van Karel den Grootte, zijne dochter, welke men voor zijnen
 »zoon hield, zonder eenigen tegenstand, de kroon ontving. De
 »bedriegerij werd in het derde jaar harer regering ontdekt, en
 »wel op de volgende wijze. Zij had haar parlement vergaderd
 »en er zich in alle mogelijke pracht heen begeven; maar te
 »midden harer redevoering overviel haar de barensnood; zij
 »beviel in tegenwoordigheid dezer doorluchtige vergadering,
 »en stierf op hetzelfde oogenblik. Dit geval scheen allen zoo
 »afschuwelijk toe, dat het parlement deze plaats verfoeide en
 »er niet meer wilde vergaderen. Te gelijk werden er ook
 »maatregelen genomen, om zoo iets voor het vervolg onmo-
 »gelijk te maken, en er werd eene verordening uitgevaardigd,
 »dat voortaan, alvorens de krooningsplegtigheid plaats vond,
 »een der twaalf pairs van het rijk zijne hand zou steken ter
 »plaatse, waar dit noodig was, om te onderzoeken, of de

»persoon, die gekroond zou worden, een man ware. Ziedaar
 »een vertelael, hetwelk op dat nopens de pausin gelijkt, als
 »de eene druppel water op den anderen.»

«Laat ons de gelijkenis niet met alle strengheid doorzetten,
 »verzwakken wij haar; wij behoeven niet alles, wat in ons
 »voordeel is, in het werk te stellen. Vooronderstellen wij,
 »dat de kronijkschrijver eene andere ontkenning heeft gegeven,
 »en dat hij gezegd heeft, dat, in het tweede regeringjaar
 »van dezen Pepyn, de prins Lodewijk, die werkelijk de
 »oudste zoon van Karel den Groote was, zijne aanspraken
 »op de kroon deed gelden, onder voorwendael, dat Pepyn
 »eene vrouw was, en dat zij, krachtens de Salieche wet, van
 »de regering was uitgesloten. De burgeroorlog, ter dezer
 »oorzaak ontstaan, was hevig. Pepyn weigerde, zich te
 »laten onderzoeken; maar de stad Parijs kwam in opstand;
 »men deed hem in het paleis geweld aan; hij werd geheel
 »uitgekleed, voor eene vrouw erkend, onttroond, in een
 »klooster opgesloten, en Lodewijk de Vrome beklom den
 »troon.»

«Dit voorval is, hetzij het op de eerste of op de tweede
 »wijze verhaald worde, zoo opmerkelijk, dat, zoodra het in
 »niet een' geschiedschrijver der 9de eeuw, noch zelfs der
 »10de voorkomt, dit alleen genoeg is, om het als een ver-
 »telsel, gelijk aan dat van Jan van Parijs, of van Pieter
 »van Provence en van de schoone Maguelonne, of van
 »Lancelot van het Meer enz., te verachten; want het is
 »zedelijk en zelfs physisch onmogelijk, dat al de geschied-
 »schrijvers van den tijd over de lotgevallen dezes Pepyn's
 »het stilzwijgen bewaren, en dat zij allen eene onmiddellijke
 »opvolging van Lodewijk den Vrome op Karel den Groote
 »opteekenen, zonder dat er eenige openbare handeling wordt
 »aangetroffen, welke tot de regering dezer vermomde ko-
 »ningsdochter behoort. Niet één brief, door haar geschreven
 »of ontvangen, niet één gezant afgezonden, geen vrede ge-
 »sloten, geene oorlogsverklaring. Zie den (beneden)rand ¹⁾).

1) «Ik maak deze opmerking, omdat het mij uit niets is gebleken, dat
 »de pausin, zij, die zooveel vernuft en kennis bezat, gedurende den haar
 »toegekenen regeringstijd van twee jaren en ettelijke maanden, op eenen
 »enkelen brief geantwoord, of er eenigen ontvangen, of iets anders, hoe
 »gering ook, verrigt heeft. Pater Labbe drukt, in zijn *Cenotaphium*
 »*eversum*, p. 925, 926, sterk op deze bedenking en schertst er over.»
 Aanm. van Bayle.

»Even gaarne zou ik mij laten verhalen, dat in 1694 de
 »Engelschen Marseille en Toulon innamen en alles, tot aan
 »de poorten van Arles, te vuur en te zwaard verwoestten;
 »en zich daarna met grooten buit weder inscheepten; dat
 »dit alles zeer waar is, ofschoon noch de nieuwbladen van
 »dat jaar, noch eenig boekje over de gebeurtenissen van den
 »tijd, er eenige melding van gemaakt hebben.»

«De kracht van het negatief bewijs zal, na de wederlegging
 »der voorgegevene redenen van dit diepe stilzwijzen der ge-
 »schiedschrijvers des betrokkenen tijds, nog zichtbaarder uit-
 »komen. Men zegt, dat het pausschap dezer vrouw als zoo
 »onteerend voor de Roomsche Kerk werd beschouwd, dat
 »het verboden werd, er van te spreken, en dat zóó de schrij-
 »vers zwegen, eenige uit ijver, andere uit vrees; maar de
 »hierop te maken tegenbedenkingen brengen dezer redenering
 »eene volle nederlaag toe.»

«I. Als een eerste antwoord, kan men ontkennen, dat dit
 »voorval aangezien is als eene schande voor de katholiciteit,
 »of als iets, hetwelk aan de regten der gemeenschap van
 »Rome eenige afbreuk deed; want volgens dezès beginselen,
 »zijn zij van de persoonlijke hoedanigheden der Pausen niet
 »afhankelijk. De misdaad van Joanna bestond daarin, dat
 »zij niet kuisch geleefd had, maar niet, dat zij op het volle
 »der straat beviel. Eene zoodanige verlossing zou of aan het
 »toeval, of aan onvoorzigtigheid toe te schrijven zijn ge-
 »weest, en de schuld, wat de zedekundige toerekening be-
 »treft, niet vergroot hebben. Zij was dan alleen wegens het
 »niet-bewaren harer maagdelijke zuiverheid te beschuldigen¹⁾.
 »Hoe wilt gij, dat Rome zich om deze oorzaak met eene
 »schande overladen erkent, waarvan het de gedachtenis moet
 »uitroeijen, daar het toch de slechte leefwijze van verschei-
 »dene Pausen, die, èn vóór èn tijdens hun pausschap, zich
 »in nog ergerlijker ongeregeldheden gedompeld hebben, geens-
 »zins verborgen houdt. De verkiezing van Joanna deed den
 »Romeinen eer aan; want zij had, zoo wegens hare geleerdheid
 »als haar zedelijk gedrag, eenen grooten naam. — *Cum in*

1) Er is in het voorgegeven gedrag van Joanna in hare laatste jaren toch wel iets meer te besipen. Bijv.: hare vermomming zou als een vergrijp tegen de bestaande orde, steeds zijn af te keuren; hare misleiding der kiezers, haar ontvangen en uitoefenen der H. H. wijdingen en kerkelijke jurisdictie zouden eene aaneenschakeling van heiligschennis geweest zijn.

»*urbe et vita et scientia magnae opinionis esset. Martinus*
 »*Polonus.* Dat men haar geslacht niet kende, was eene dwa-
 »ling omtrent een feit, en eene onwetendheid, welke ver-
 »ontschuldigt, en niemand is verantwoordelijk voor den ge-
 »heimen liefdehandel eener vermomde deern. Het is zóó waar,
 »dat het vertelsel der pausin de Kerk van Rome niet kan
 »bezwalken, dat de heer Jurieu, zoo mijnheer Jurieu als
 »hij is, het erkend heeft.» Hier volgt de plaats uit Jurieu,
 welke reeds in de Voorrede, bladz. xvi, noot, in het oorspron-
 kelijke is medegedeeld. «Ziedaar dan,» gaat Bayle voort,
 «een' predikant, die zijn zegel hecht aan deze aanmerking van
 »Florimond de Remond. «Maar indien dit ongeluk aan
 »»de kerk ook ware overkomen, dat eene vrouw den Roomschen
 »»Stoel beklommen hadde, zoo moest, — dewijl zij dien door
 »»list en bedrog bestegen, en de schijn van heiligheid, waar-
 »»mede zij praalde, iedereen bedrogen had, — de schuld
 »»daarvan aan haar zelve toegerekend worden, en niet aan
 »»de kiezers, die den breeden weg (den gewonen gang der
 »»zaken) volgende, en ter goeder trouw, zonder partijzucht of
 »»geheime inzigten, voortgaande, van geene deelneming aan
 »»het onwettige dier verheffing konden beschuldigd worden.»
 »De schrijver voegt er bij, dat *dit voorval, indien het ook*
werkelijk gebeurd ware, niet zoo gedrogtelijk zou kunnen
zijn, als datgene, hetwelk zij, die sich Hervormden, Evan-
gelischen en Puriteinen noemen, niet alleen geduld, maar tot
grondstelling aangenomen, ja, zelfs met dwang doorgedreven
hebben, dat namelijk eenige koninginnen en vorstinnen sich
tot opperhoofd der kerk in hare staten en landen verklaard
hebben, en over de vrome en heilige zaken, alsook over de
kerkelijke bedieningen, naar willekeur beschikten...»¹⁾.

«II. Men kan, in de tweede plaats, antwoorden, dat het
 »volstrekt niet waarschijnlijk is, dat Rome de vermelding
 »van een zoo openbaar en buitengewoon voorval, als het on-
 »derwerpelyke is, zou verboden hebben. Zulk verbod zou ook
 »vruchteloos zijn geweest; niemand stelt zijn gezag aldus in
 »de waagschaal, met een verbod te geven van dien aard, dat
 »het niet onderhouden zal worden, en hetwelk de zucht tot
 »spreken eerder aanprikelt dan onderdrukt. — Zie Flor.
 »de R., Ch. XXVIII.»

1) Flor. d. R., *l'Antipapesse*, Ch. XI, n. 5. -- Aanm. van Bayle.

«III. Voeg er, ten derde, bij, dat, indien de ijver of de vrees de pen der geschiedschrijvers hadde weêrhouden, zouden wij niet zien, dat de eerste berigten aangaande het pausschap van Joanna afkomstig zijn van mannen, die aan het katholicisme gehecht en, meer nog dan anderen, onder het bereik der straffen waren; immers, het waren monniken. Het is zeker, dat bijna allen, die dit verhaal mededeelen, goede pausgezinden waren, en dat zij niets minder bedoelden, dan lasteringen uit te strooijen.» En, wat Bayle niet opgemerkt heeft, er waren zelfs Inquisiteurs onder!

«IV. Hierbij komt, ten vierde, dat ongeregeldheden van het Roomsche Hof, welke oneindig schandelijker waren, dan het pausschap dezer deern zou geweest zijn, door vele schrijvers, die voor het Hof van Rome met ijver bezielde waren, zonder eenige omwegen beschreven zijn. — Zie t. a. p. Ch. XV, n. 2.»

«V. Eindelijk beweer ik, dat men, zonder in tegenspraak te vallen, geen verbod van over de pausin te spreken kan voorwenden; want dit bevel van te zwijgen zou de voornaamste omstandigheden des verhaals geheel omverstootten. Blondel heeft dit niet onopgemerkt gelaten; zie hier zijne woorden: «Velen... hebben gemeend, den roman van Marianus tegen de bedenking, welke een stilzwijgen van meer dan 200 jaren oplevert, te kunnen handhaven, met te beweren, dat de schrijvers, die van 855 tot 1050 geleefd hebben, zich hebben onthouden van er eenig berigt over te geven, omdat zij er zich zoo zeer over schaamden, en dat zij de orde van de opvolging der Pausen liever door een opzettelijk stilzwijgen wilden verminken, dan door het vermelden eener hatelijke waarheid medewerken, om de verfoeijelijke gedachtenis dezer ligtekooi, welke deze volgorde, door er tusschen in te slaipen, naar men wil, onteerd heeft, te bewaren. Want — de gezegden der schrijvers van dien tijd, welke (zoo als boven aangetoond is) waarheden (feiten) uitdrukken, die met deze fabel van latere dagteekening niet overeen zijn te brengen; ter zijde gelaten — diegene, welke te Rome woonden, zoo als Nicolaas I, en Anastasius, en Guilielmus, de bibliothecaris, moesten geheel en al buiten zinnen geweest zijn, indien zij zich ingebeeld hadden, dat zij (met de aangewende poging van hun stilzwijgen en van hunne schaaunte) een schandtooneel konden

» » begraven, hetwelk, naar men verhaalt, de stad Rome zoo
 » » zeer met verwondering, verontwaardiging en verergernis
 » » vervuld heeft, dat deze haar gevoel slechts daarmede be-
 » » vredigen kon, dat zij het uitwerksel van hare regtvaardige
 » » verbolgenheid vereeuwigde, en dat zij, door de oprigting
 » » van een standbeeld, hetwelk de oorzaak harer gramschap
 » » voorstelde, door aan hare processieën eenen anderen weg
 » » aan te wijzen, en door de instelling van nog ongehoorder
 » » en weinig met de zedigheid strookende gebruiken, — al-
 » » tijddurende gedenkteeken aan het nageslacht achterliet.»
 » (Blondel, *Eclaircissement* etc., pag. 78, 79). Reeds lang
 » geleden, had Florimond de Remond zich van hetzelfde
 » tegenbewijs bediend (*l'Antipapesse*, Ch. XXII, n. 1, et Ch.
 » XXIV, n. 6). Intusschen slaat de heer du Plessis Mornai
 » er volstrekt geen acht op. Onuphrius zegt, dat Anasta-
 » sius, die in dien tijd» (waarin Joanna's regering geplaatst
 » wordt) «leefde, er niets van spreekt; evenmin Regino, en
 » verscheidens anderen van latere tijden. En hierop zou met
 » een woord geantwoord kunnen worden, dat een negatief bewijs
 » (qu'argumenter ab autoritate negative) geen regt geeft tot
 » gevolgtrekking. Ook zou Ranulphus, in zijn *Polychroni-*
 » *con*, hem geantwoord hebben, dat het, wegens de schande-
 » lijkheid des feits, achter is gelaten. (Du Plessis Mornai,
 » *Mystère d'Iniquité*, pag. 161). Het antwoord van Coeffeteau
 » op deze woorden verdient onze aandacht. «Dit zou geldig
 » » zijn,» zegt hij, «indien deze schrijvers den Stoel op dien
 » » tijd niet met eenen echten Paus hadden bezet, en (in de
 » » rij der Pausen) tijd genoeg open hadden gelaten, om er
 » » deze ligtekooi te laten baren. Overigens, waar is hier het
 » » geweten der hervormden? Zij willen, dat er, ter verfoei-
 » » jing van dit schandelijk voorval, en tot een altijddurend
 » » gedenkteeken dezer verergernis, te Rome eene kapel ge-
 » » bouwd is, op de plaats harer bevalling; dat er een mar-
 » » meren standbeeld is opgericht, hetwelk het feit moest voor-
 » » stellen; en dat men er stoelen heeft doen vervaardigen,
 » » die weinig eerbaar zijn, ten einde in de toekomst een
 » » dergelijk iets vóór te komen. En evenwel verzekeren zij,
 » » dat de geschiedschrijvers er niet van durfden gewagen, uit
 » » ontzag voor de Pausen. Welken straal, ja, welke schaduw
 » » van waarheid leveren zulke tegenspraken op?» (Coeffet.,
 » *Réponse au Mystère d'Iniquité*, pag. 505, 506.) Rivet, die

» tegen Coeffeteau schreef, en hem nagenoeg op den voet
 » volgde, maakte tegen deze redenering niet de geringste be-
 » denking. Ik heb, in de geschriften van de voorstanders der
 » pausin, nog niet eene enkele oplossing hieromtrent gevon-
 » den. Zij hebben Homerus nagevolgd, die datgene, waaraan
 » hij wanhoopte eene dichterlijke schoonheid bij te kunnen
 » zetten, achterwege liet; — *Et quae desperat tractata nitescere*
 » *posse, relinquit.* Horat. *de Arte Poët.*»

« Hiermede is geenszins te verstaan gegeven, dat er, naar
 » mijn weten, volstrekt niemand ondernomen heeft, deze te-
 » genspraak op te helderen en uit den weg te ruimen. Ik
 » weet, dat Alexander Coocke haar onderzocht heeft, en
 » dat hij zich inbeeldt, *het er nog al wel afgebragt te hebben,*
 » (Coocke, *de la Papesse*, pag. 148); maar ik weet ook, dat
 » het voor zijne zaak beter ware geweest, dat hij gezwegen
 » hadde. Hij vooronderstelt, dat er verschil van gevoelen be-
 » stond; eenigen meenden, dat men de gebeurtenis der pausin
 » in de vergetelheid moest laten zinken, anderen waren van
 » oordeel, dat er gedenkteeken van moesten opgerigt worden.
 » Hij verhaalt twee voorbeelden van een dergelijk verschil van
 » gevoelen: het eene is dat *der pausgezinden in Frankrijk,*
 » *welke loochenden, dat Jan Chastel door de Jesuiten opge-*
 » *stoekt was, om Hendrik IV, koning van Frankrijk, te ver-*
 » *moorden, omdat zij de Jesuiten niet gehaat wilden maken:*
 » dit belette echter niet, dat er wederom anderen waren, *die*
 » *tot de oprigting medehielpen der Piramide, in de nabijheid*
 » *van het paleis te Parijs, door welke alles bekend werd ge-*
 » *maakt.* Het andere bestaat daarin, dat eenigen van gevoelen
 » waren, dat het geschrift over de hervorming van misbruiken,
 » aan Paulus III ingediend, *waardig was, geregistreerd te*
 » *worden; anderen oordeelden, dat het eer het vuur verdiende:*
 » *duidelijk blijkt dit daaruit, dat vermelde Memorie is opge-*
 » *nomen in de uitgave van het Concilie, welke Crab deed druk-*
 » *ken in 1551, en evenwel door Paulus IV op den index der*
 » *verbodene boeken geplaatst is.... en weggelaten werd in de*
 » *uitgave der Conciliën van Dominicus Nicolinus, te Ve-*
 » *netië, auspiciis Sixti V, in 1585, en ook in de uitgave Se-*
 » *verinus Binius, te Keulen, 1606.* (Coocke, cit. pag.
 » 148-150).»

« Om geheel deze redenering omver te stooten, doe ik op-
 » merken, 1°, dat de vooronderstelling van Coocke den

» staat des geschils verandert. De vraag was deze, of de schrijvers,
 » die 200 jaren lang gezwezen hebben, daartoe bewogen zijn
 » geworden door eerbied of vrees voor den H. Stoel. Men heeft
 » voorgegeven, dat de onmiddellijke opvolgers der pausin het
 » stilzwijgen over dit schandelijk voorval geboden of aanbe-
 » volen¹⁾, en dat Anastasius en de andere geschiedschrij-
 » vers, tot aan Marianus *Scotus*, in dezen geest toetraden,
 » hetzij uit ijver voor de eer der kerk, hetzij uit vrees van
 » zich in moeilijkheden te wikkelen²⁾. Het is duidelijk, dat
 » dit voorgeven lijaregt inloopt tegen de openbare gedenkstuk-
 » ken, welke men beweert opgerigt te zijn, en tegen dat nieuwe
 » oceremoniëel, hetwelk, naar men zegt, bij de jaarlijksche
 » processien en de pauskeuze is ingevoerd. Ik merk aan, 2°,
 » dat ook, met den staat des geschils te veranderen, de onge-
 » rijmdheid niet vermeden wordt; want indien Anastasius,
 » hij voorbeeld, een diergenen geweest was, welke van ge-
 » voelen waren, dat de eer der Kerk het verheimelijken van
 » het voorval der pausin vorderde, hij zou er niet te min
 » van gesproken hebben, nadat het tegenovergestelde gevoelen
 » zoozeer de bovenhand had bekomen, dat de stad en de kerk
 » van Rome het door openbare gedenkstukken en door altijd-
 » durende en jaarlijks terugkeerende verordeningen bekrachtigd
 » hadden. Waartoe zou, in dit geval, het stilzwijgen eens ge-
 » schiedschrijvers gediend hebben? Hoe zonderling, of liever,
 » hoe uitzinnig zou het niet zijn, iets, uit eerbied voor den
 » H. Stoel, bedekt te willen houden, waarvan de geheele kerk
 » van Rome de nagedachtenis luide en opentlijk vereeuwigde?
 » Ik zeg, 3°, dat de voorbeelden van den Heer Coocke hem

1) De fransche tekst, in mijne editie, zegt: *On a supposé que les successeurs immédiats de la Papesse défendirent, ou recommandèrent le silence sur cet accident scandaloux.* De geheele samenhang duidt aan, dat mijne vertaling den zin des schrijvers uitdrukt.

2) «'t Is waar, dat Anastasius en de andere geschiedschrijvers dit voorval niet loochenen, maar zij zwijgen er van. Zij moesten het vermelden, zegt Coëffeteau, en dit is de vraag. Wij, daarentegen, beweren, dat zij tot zwijgen verplicht waren, en door het gezag der toenmalige Pausen, en door de gewoonte, en uit aanmerking der tijden, waarin zij schreven. De Pausen wilden niet, dat hunne schrijvers deze schande voor de oogen hunner tegenstrevers ontblootten, en hielden die, zoo veel zij konden, verholten, om zich niet aan de bespotting der Grieken bloot te stellen.» Rivet, *Rémarq. sur la Réponse au Mystère d'Iniquité*. I Partie, pag. 595. -- Aanhal. van Bayle.

»niets baten; want zij, die, ter zake van Jan Chastel, in
 »het oprigten der Piramide en het zwart maken der Jezuiten
 »geen genoegten namen, trokken zich deze zaak aan uit per-
 »soonlijk belang, of uit genegenheid voor die Sociëteit, of
 »zij geloofden niet, dat zij schuldig was. Maar Anastasius
 »en de andere geschiedschrijvers hadden in de zaak der pausin
 »geen persoonlijk belang; zij bekommerden zich niet over
 »hare eer en haren goeden naam, en zij hadden niet den ge-
 »ringsten twijfel omtrent de werkelijkheid des feits. Daaren-
 »boven, zoodra het gevoelen voor het oprigten eener Piramide
 »de bovenhand had bekomen, maakten de geschiedschrijvers,
 »die den Jezuiten het meeste genegen waren, er melding van,
 »en hadden het feit niet kunnen bedekt houden, zonder zich
 »belagchelijk te maken. Dat de Memorie, aan Paulus III
 »overgegeven, eerst verscheen en later verdween, dit kwam
 »daarvan, dat het Roomsche Hof het gevoelen tegen de be-
 »waring harer weldra deed bovendrijven. Zulks kan men
 »ten aanzien der gedenkstukken van de pausin niet zeggen;
 »men wil immers, dat zij gedurende verscheidene eeuwen
 »bleven bestaan. De vergelijking zou te verdedigen zijn, in-
 »dien eenige partikulieren de Memorie hadden onderdrukt,
 »en het Hof van Rome ze in het Vaticaan had doen drukken,
 »met de authentiekste goedkeuringen, waarmede datgene kan
 »vergezeld gaan, hetwelk zij, *in aeternam rei memoriam*»
 (ter eenwiger nagedachtenis), «openbaar wil maken.»

«Samuel des Marets» (Maresius), «die Blondel's
 »opwerping voor eene weinig beduidende spitsvinnigheid wil
 »beschouwd hebben (*Valeret utcumque haec doctissimi Viri*
 »*argutiola*, Mares., *Examen Quaestionis etc.*, p. 51), redt er
 »zich niet beter uit dan Coocke. Hij zegt, dat van diege-
 »nen, welke over de pausin stilzwijgen, eenigen dit deden, om-
 »dat zij haar niet meenden op de lijst der Pausen te moeten
 »plaatsen, en de anderen, omdat zij, in hunnen eerbied voor
 »den H. Stoel, zich over dat ergerlijke voorval schaamden,
 »maar dat zij niet van oordeel waren, dat zij, met haar over
 »te slaan, de gedachtenis konden vernietigen eener zaak, door
 »openbare gedenkstukken getuigd en vereeuwigd. Wij heb-
 »ben boven gezien,» (Bayle verzendt naar zijne Remarque 4,
 »ik heb zijne woorden vertaald op bladz. 232 vv.), «dat, al
 »ware onze Joanna onwaardig gekeurd, in de rij der Pausen
 »te worden opgenomen en medegeteld, de geschiedschrijvers

» zich echter niet mogten ontslaan van haar valsche pausschap
 » te vermelden, dewijl de zaak te openbaar en te buitenge-
 » woon was. En wat dien eerbied voor den H. Stoel en die
 » schaamte betreft, welke eenige jaarboekschrijvers zouden be-
 » wogen hebben, geen enkel woord te reppen van een feit,
 » waarvan geheel de stad Rome de gedachtenis opentlijk ver-
 » eeuwigde, dit zijn hartstogten, — zoo zonderling en zoo
 » dwaas, dat men er de schrijvers, die over het pausschap
 » van Joanna de Engelsche gezwegen hebben, niet bekwaam
 » toe moet achten. Een geschiedschrijver van verstand ver-
 » donkert geene waarheid, uit liefde voor hen, die haar wel
 » algemeen bekend willen zien, noch ook in zulk geval, wan-
 » neer hij weet, dat zijn zwijgen niets kan baten en hij er
 » slechts om bespot zal worden, als iemand, die door eene
 » valsche schaamte behebt is. Al, wie lust heeft, om hier
 » als verzoener tusschen beide te treden, doet vergeefsche
 » moeite. (*Pergit pugnancia secum Frontibus adversis compo-
 » nere.* Horat., *Sat.* I, libr. I). Blondel's opwerping, dat zij
 » in tegenspraak met zich zelve vallen, is eene onoplosbare
 » moeilijkheid: «Zij, die een veinzend stilzwijgen der oudere
 » » schrijvers (aangaande haren (Joanna's) schandvollen dood,
 » » om welken voortdurend te bevestigen, immers, zoo men
 » » vertelt, openbare gedenkteekenen werden opgericht), aan
 » » gevoel van eerbied meenen te moeten wijten, worden te
 » » regt geacht het onrijmbare te willen rijmen. Wie toch kan
 » » denken, dat het bij de, in hooge mate wraakzuchtige Grie-
 » » ken, die op de latijnsche geestelijkheid vinnig gebeten wa-
 » » ren, zoude zijn opgekomen, om (door een moedwillig stil-
 » » zwijgen, dat zij zich zelve zouden hebben opgelegd) de
 » » Roomsche Pausen (*urbicorum pontificum*), die zij door heinde
 » » en ver gezochte betichtingen allerhatelijkst vervolgden,
 » » voor oneer te sparen? Wie zal gelooven, dat Nicolaas I,
 » » Hincmar, Ado, Anastasius, Luitprand en anderen,
 » » die het met de Romeinen het beste eens waren, hoop heb-
 » » ben kunnen voeren, eene, der Roomsche Kerk alleronregt-
 » » vaardigst aangewrevene schandvlek (die door standbeelden,
 » » welker oprigting zoo bekend was en welke daàr voor elk
 » » zichtbaar stonden, — door het naauwgezet vermijden, bij
 » » plegtige omgangen, van den weg, waar het schandbedrijf
 » » was aan het licht gekomen, — door het voortaan vastge-
 » » stelde zitting nemen op den drekstoel, om zich van der

» » Pausen kunne te verzekeren, — voortdurend en als luidkeels
 » » aan stad en wereld verkondigd werd), door hunne stil-
 » » zwijgendheid, uit te kunnen wisschen? » »

Ik heb mij deze lange aanhaling uit Bayle, niet zonder tegenzin, laten welgevalen, deels om mijne lezers met het gevoelen van dien schrijver, waarop de hoogl. K. meent zich te mogen beroepen, bekend te maken; deels om hun bloot te leggen, wat en hoe er op dat lange en diepe stilzwijgen der schrijvers geantwoord wordt. Zij zullen er uit zien, hoe onredeneerkundig de voorstanders der pausin als onbetwistbaar vooruitzetten datgene, hetwelk hun betwist wordt en zij nog bewijzen moeten, maar niet kunnen. Er is, trouwens, noch aan opzettelijke achterhoudendheid, noch aan een besluit van Rome daaromtrent te denken, of men moest eerst als zeker aannemen, dat de pausin bestaan heeft; maar waardoor is dit bestaan bewezen? Zij, die het ons getuigen moesten, zeggen het niet, spreken het eer tegen. Men wil dat stilzwijgen uitleggen; ja, maar men doet het door datgene, hetwelk hier juist het punt des geschils is; zulk eene uitlegging kan door geene gezonde *logica* goed worden gekeurd. En dat voorgegevene besluit van Rome zelf wordt ons dáár zoo maar zonder eenig bewijs voor de voeten geworpen. Behoorde ook dit niet op goede gronden gestaafd te worden? Ik meen die, in naam van het gezond verstand, te mogen vorderen; doch ook dit besluit rust op de onbewezene, ja, niet te bewijzen en daarom verwerpelijke vooronderstelling, dat er werkelijk eene pausin Joanna geweest is. Doch welke drangreden bestaat er nu, om dit besluit voor waar te houden? Nergens is er eene letter, nergens een getuige van te vinden. Men heeft er een spoor van willen zien, in het zeggen van eenige schrijvers, dat Joanna in de rij der Pausen niet medegeteld wordt. Maar zegt er dan ergens één dit met beroep op een hooger besluit? Immers, neen; en er was ook waarlijk zulk een besluit niet noodig, om te begrijpen, dat iemand, die geen Paus kon zijn, niet onder de wettige opvolgers des H. Petrus kon worden gerangschikt. Verg. bladz. 39 en de aantek. aldaar.

De heer Spanheim ¹⁾ meent, een ondubbelzinnig bewijsstuk van dat besluit ontdekt te hebben. Onder aan de lijst van Martinus (*Polonus?* — *ad calcem Indicis Martiniani*), zegt

1) *De Papa Foemina*, pag. 38.

hij, staat te lezen: «Waren er geene decreten van Pausen »(*Nisi forent decreta summorum Pontificum*), de telling van »Martinus zou 24 Joannessen opleveren.» Om welke bijzondere redenen de genoemde hoogleeraar hieruit zijne vermelde gevolgtrekking heeft afgeleid, is mij onbekend; maar, zoo als hij deze aantekening aanvoert, zal zij wel niemand een grond van overtuiging zijn, dat er te Rome, tegenover de reeds bekende openbare gedenkteeken en gebruiken, een besluit is genomen, den naam van Joanna uit de geschiedenis te verbannen, of zelfs maar een besluit, haar buiten de reeks der Pausen te stooten. Wie, trouwens, vraagt niet met mij: in welk H.S. heeft de heer Spanheim dit gelezen? De hoogleeraar zegt het niet. Het is daarenboven baarblijkelijk, dat deze woorden niet van Martinus zelve zijn, maar door eenen anderen, na hem, geschreven werden. Derhalve: van hoe lang na Martinus zou deze aanmerking wel dagteekenen? Deze vraag is niet overtollig. Reeds kan Martinus (ik vooronderstel, dat Spanheim's opgave Martinus *Polonus* bedoelt), tegen het einde der 13de eeuw, niet als bevoegde getuige aangemerkt worden van een besluit, hetwelk reeds in de 9de eeuw moet genomen zijn, en waarvan door niemand vóór hem gewag wordt gemaakt; of, hij zou zich op een gezaghebbend H.S. moeten beroepen, hetwelk hier echter niet geschiedt. Maar hoe langer na hem een ander, zonder zulk een beroep, van dergelijk besluit komt spreken, zoo onaannemelijker wordt het.— Doch laat ons niet voorbijzien, dat de bewuste aantekening van decreten van Pausen, in het meervoud, spreekt. Er moeten er dan verscheidene geweest zijn; zooveel te eerder moest er althans een of ander ook aan andere schrijvers zijn bekend geweest; zooveel te minder ook is er hier aan geheimhouding te denken. Hoe komt het dan, dat niemand anders, bij gelegenheid van het bericht aangaande de pausin, van zulk besluit gewaagd heeft? Toch zou men zeggen, was het zoo natuurlijk, daarvan melding te maken; ja, de geschiedschrijvers hadden het moeten doen; immers zoo dikwijls zij er bijvoegen: Joanna wordt in de rij der Pausen niet geplaatst, niet medegeteld. Allerwaarschijnlijkst worden er dan door deze aantekening geheel andere decreten van Pausen bedoeld.

Men neme hierbij nog in aanmerking, dat de vermelde aantekening niet eens de waarheid zegt. Wij weten, dat Mar-

tinus *Polonus* in 1278 overleed. Zijne optelling van Pausen, die den naam van Joannes droegen, kan zich dus niet uitstrekken, dan tot Joannes XXI, in 1277 overleden. Raadplegen wij nu de uitgave van Suffridus Petrus, wien, bij mijn weten, geen toeleg kan worden aangewreven, het getal der Joannessen te verminderen; wij vinden er, dat Joannes XXI, ook de zoogenaamde Joannes *de Engelschman* of de pausin medegerekend, niet de 24ste, maar de 23ste van dezen naam is, welke in de kronijk van Martinus *Polonus* voorkomt¹⁾. Welk gewigt kan er dan aan deze aantekening gehecht, welke gevolgtrekking kan er uit afgeleid worden?

HOOFDSTUK II.

OVER DE TIJDREKENING EN DE ANDERE BEWIJZEN, DAT
BENEDICTUS III DE ONMIDDELLIJKE OPVOLGER
GEWEEST IS VAN LEO IV.

ARTIKEL I.

DE REDENERING VAN DEN HOOGL. K.

§ 53. 's Hoogleeraars eerste algemeene aanmerking.

Meermalen zeide ik in de vorige bladzijden, dat de bronnen van de geschiedenis der 9de eeuw de pausin niet alleen onvermeld laten, maar haar ook *buitensluiten*. Thans zal ik dit bewijzen. Het behoort echter tot mijn plan, de redenering des hoogl. K. voorop te plaatsen. Wij hebben, op het einde der eerste afdeeling, *Z. N. G.*, op bladz. 52 zijner *Verhandeling*, verlaten, en zijn, in den aanvang der tweede afdeeling,

1) De *Histoire de la Papesse Jeanno, fidèlement tirée de la Dissert. latine de Mr. de Spanheim (par Lenfant et Vignoles)*, 3 edit., à la Haye, 1736, T. I, Partie II, Ch. I, n°. 3, pag. 114, geeft het anders op: *S'il n'y avoit des Decrets des souverains Pontifes les supputations de Martin donneroient XXII Jeans*. Was XXIV bij Spanheim eene drukfout? Onder de *errata Typographica* staat er niets van opgeteekend. Doch in dit geval zou de bal nog verder mis geslagen zijn en ook de schrijver der aantekening Joanna niet zeker medegeteld, misschien wel overgeslagen hebben. Jammer toch, dat Spanheim zoo onnaauwkeurig is geweest, van niet mode te deelen, waar hij de bedoelde aantekening gevonden heeft.

op een zijner vorige gezegden teruggekomen: hier zetten wij onze nalezing van blad. 53 zijner Verhandeling voort.

Z. H. G. zegt dáár: «De vraag is nu slechts, of juist in het »tijdgewricht, in het welke Joanna door de overlevering ge- »plaatst wordt, werkelijk ook, op grond der geschiedenis, »eene plaats voor haar zal te vinden zijn? met andere woor- »den: of inderdaad tusschen Leo IV en Benedictus III »nog een andere Paus, hetzij dan man of vrouw, den Paus- »lijken stoel kan bekleed hebben?»

«Op deze vraag moet ik in het algemeen ten antwoord »geven, *vooreerst* dat, hoe onzeker ook overigens, niet slechts »in de vroegere tijden, maar nog in de middeleeuwen, de »Chronologie der Roomsche Bisschoppen zijn mag, er geen tijd- »stip te vinden is, in hetwelk, en zulks opmerkelijk genoeg, »daaromtrent eene grootere verwarring en onzekerheid heerscht, »dan juist in dat, hetwelk Leo IV en Nicolaas I van een »scheidt; maar vooral ten tweede: dat de juiste bepaling en »vaststelling der Chronologie van dit tijdvak, te weten over »de jaren 855 tot 860, zoo als men die thans gewoonlijk »aanneemt, uitsluitend naar aanleiding der onderzoeking no- »pens onze pausin, en ik moet er zelfs bijvoegen, onder den »invloed en ten gevalle der pogingen, om haar uit de ge- »schiedenis te verbannen, heeft plaats gehad.»

«Wat het eerste betreft, zal het genoeg zijn te doen op- »merken, niet slechts, dat b. v. de beroemde, of beruchte, »Nicolaas I, door de verschillende chronijkschrijvers, beur- »telings als de 103, 104, 105, 107, 108, 110, en 111, Paus »van Rome begroet wordt, maar vooral, dat in de verschil- »lende opgaven, nopens den aanvang en den duur zijner »regeering, de meest uiteenloopende verscheidenheid en onze- »kerheid plaats heeft, zoo dat beurtelings het jaar 857, 858, »859, 860 en 863 als dat geene genoemd wordt, waarin hij »den Pauselijken stoel zal beklommen hebben, en de duur »zijner regering tusschen de 6 en 9, door sommigen zelfs op »10 of 11 jaren geraamd wordt. Dit verschil werkt niet zoo »zeer op zijne navolgers, maar uitsluitend schier op zijne »voorgangers terug, zoodat men Benedictus III wel vrij »eenstemmig, als gedurende 2 jaren en ruim 6 maanden »geregeerd te hebben, vindt opgegeven, maar daarentegen de »aanvang zijner regering beurtelings in 855, 856 of 858 be- »paald wordt. Terwijl eindelijk de opgave van het doodjaar

»van Leo IV, wel tusschen 853 en 857 afwisselt, maar bij »de meesten toch op het jaar 855 neerkomt¹⁾. Ik behoef niet »te zeggen, dat zulk eene onzekerheid en verwarring eene »ruime gelegenheid voor allerlei chronologische kunstgrepen »openstelt, waar van men dan ook niet heeft nagelaten vlij- »tig partij te trekken; maar mijne overtuiging te zwijgen »mag ik niet, dat deze verwarring en onzekerheid zelve, voor »een goed gedeelte althans, niet anders is dan het gewrocht »en het uitvloeisel van een' nog vroegere kunstgreep, door »welke men, namelijk, uit den samenhangenden keten der »Pauselijke opvolging een' schakel heeft uitgeligt.»

Kon ik nu, van mijne zijde, niet even zoo tot het tegendeel besluiten, dat namelijk, die verwarring het uitvloeisel is der pogingen, onze Joanna aan de geschiedenis op te dringen, en dat hare voorstanders niet hebben nagelaten, daarvan partij te trekken? Mijne eerste Afdeeling heeft doen zien, hoe vlijtig, doch hoe wederregtelijk tevens, men deze fabel aan de meest geachte geschiedwerken heeft toegevoegd. Van pogingen, haar ergens te schrappen, moet nog het eerste bewijs worden geleverd. Die «vroegere kunstgreep» bestaat slechts in de achterdocht harer voorvechters; in de werkelijkheid is er nog geen schijn van te vinden. Indien dan die verwarring in betrekking staat tot de pausin, waaraan is zij ten laste te leggen? Aan de zucht, die fabel te vermelden, of aan de zucht, haar tegen te werken? Ik loochen echter zoodanigen oorsprong dier verwarring. Wel heb ik opgemerkt, dat, bij voorbeeld, in de kronijk van *Martinus Polonus*, het inlasschen der pausin eene verwarring in de oorspronkelijke inrigting en chronologie heeft veroorzaakt; maar dat die uiteenlopende opgaven in het algemeen, aan eenig bedriegelijk opzet is toe te schrijven, daarvan kan ik mij niet overtuigen; ik schrijf die aan de onwetendheid of onnaauwkeurigheid der betrokkene chronijkschrijvers toe, en ik geloof niet, dat eene historische eruditie dit gevoelen wraken zal.

Doch laat ons op die verwarring eens wat naauwer toezien. De hoeveelte Paus Nicolaas I genoemd wordt, doet hier

1) Vergelijk Spanheim, *Histoire de la Papesse Jeanne*, p. 234. Lat. uitg. p. 681 sqq., en het zeer belangrijk geschrift: *Ueber die Wahrscheinlichkeit der Existenz der Päbstin Johanna. Eine historische Untersuchung* (van H. P. Reich, Hanov. Gezandten in Regensburg). Regensburg 1809, 8°. S. 9 e. ff. -- Aanhal. van den hoogl. K.

minder ter sake. Joanna de pausin wordt, trouwens, in de rij der Pausen niet medegerekend. Voorts zal Z. H. G. mij wel willen toestemmen, dat de schrijvers, die den aanvang van Nicolaas' regering in 857 en 863 stellen, zich, buiten allen twijfel, aan de geschiedenis vergrijpen. Evenzeer zal de hoogleeraar, als geschiedkundige, wel overtuigd zijn, dat de bepaling van Nicolaas' regering op 10 of 11 jaren, niet overeen is te brengen met de historische bronnen der 9de eeuw. Hij maakt zich dus eene overdrevene voorstelling van die verwarring, door zulke opgaven mede te rekenen, welke eigenlijk niet in aanmerking mogten komen. Dit getuigt gewis niet van 's hoogleeraars redeneerkundig doorzicht in deze zaak, en zal daarom aan zijne, hier boven wederom uitgebragte, doch altijd ongestaafde, achterdochtige overtuiging al zeer geringe waarde bijzetten.

Inderdaad, er is hier nog meer tegen de grondigheid van 's hoogleeraars redenering in te brengen. Aan dit overdrijven van de verwarring gaat nog een ander, niet geringer vergrijp tegen de redeneerkunde gepaard. Z. H. G. voert die verwarring zoo hoog op, dat hij er ook «onzekerheid» in ziet. Dat wil dan zeggen, dat ook de geschiedvorschcr er door belemmerd is en er niet uit kan komen. Ontegensprekelijk moet het dan der historische kennis van Z. H. G. aan helder inzicht in de chronologie van dit «tijdspit» of «tijdvak» ontbreken. Hoe komt dit? Te oordeelen naar hetgeen hij ons te lezen geeft, heeft de hoogleeraar het bekende: *qui bene distinguit, bene docet*, uit het oog verloren. Hij noemt ons de verschillende opgaven aangaande den aanvang en den duur der regering van Paus Nicolaas I, in éenen adem op; die verschillende jaartallen doen het voor zijne oogen schemeren; zij baren hem verwarring, onzekerheid. Doch laat ons de vastheid van blik zoo spoedig niet verliezen. Alvorens hier besluiteloos stil te staan en zich door die «uiteenlopende verscheidenheid» in verwarring en onzekerheid gestort te noemen, behoort men zich kritisch af te vragen: van welke schrijvers zijn die uiteenlopende opgaven? en zijn die schrijvers wel allen tijdgenooten? zoo ja; zijn zij dan allen even geloofwaardig? Of zijn er onder hen geene, wier samenhangend verhaal de voorkeur verdient boven de anderen? en zouden die opgaven misschien niet met andere historische bronnen, bijv. met brieven en authentieke stukken of verhalen, van tijdgenooten uitge-

gaan, te vergelijken zijn? Dit onderscheid, tusschen schrijvers en schrijvers, opgaven en opgaven, zou die verwarring waarschijnlijk hebben ontward. Het licht der kritiek zou dat duistere der onzekerheid ongetwijfeld hebben opgehelder. Nu zien wij echter niet, dat de hoogl. K. daarop is bedacht geweest, en daarom kunnen wij nooh op zijne onzekerheid, noch op zijne overtuiging eenen hoogen prijs stellen.

Maar Z. H. G. verwijst naar Spanheim en H. P. Reich; laat ons de redeneringen dezer schrijvers over de chronologie raadplegen.

§ 54. *De redeneringen van Spanheim en H. P. Reich, over de chronologie der Pausen, van Leo IV tot Nicolaas I.*

Wij hebben bladz. 397 vv. gezien, hoe het *Liber Pontificalis* eenige vaste punten oplevert, om den aanvang en den duur van Paus Leo's regering te bepalen. Hiermede komt overeen het getuigenis eens tijdgenoots, te weten van Prudentius, bisschop van Troyes en schrijver van het tweede gedeelte der *Annales Bertiniani*, die ons berigt, dat Paus Sergius den 27sten Januarij van 847 gestorven en dat Leo tot zijn' opvolger verkoren is. Bovendien vindt men door eenen anderen tijdgenoot, door Hincmar, den aartsbisschop van Rheims, den schrijver van het derde gedeelte dier *Annales*, op het jaar 868, melding gemaakt van een openbaar gedenkstuk, uit den tijd van Paus Leo afkomstig, waarop het jaar 853, waarin de kardinaal Anastasius werd geëxcommuniceerd, genoemd wordt het 7de jaar van den vermelden Paus¹⁾. Te gelijk worden hierdoor het verhaal en de tijdsbepaling van het *Liber Pontificalis* in de Levens van Leo IV en Benedictus III bevestigd, hetgeen dan ook het gezag dier levensbeschrijving der Pausen van de blaam van vervalsching of bedriegelijke voorstelling, in het oog der kritiek, althans voor dit gedeelte, zuiveren moet.

Zulke opgaven van belangrijke en door hunne overeenkomst nog vertrouwenswaardiger tijdgenooten, behooren het rigtsnoer te zijn, waarnaar onbepaalde berigten geschikt worden. Desniettegenstaande beweert Spanheim, dat Sergius in 846

1) Pertz, *Monum. German. Histor.* T. I, pag. 443, 478.

(maand en dag blijven onbepaald) is gestorven en in Augustus, of de volgende maand van dat jaar, door Leo opgevolgd.

Welk gezag heeft hij tegen het bovenstaande in te brengen? Ik zie nergens, dat hij op het gedenkstuk acht slaat, noch ook, dat hij de genoemde schrijvers in hunne overeenkomst zamenvoegt. Het *Liber Pontificalis* heet steeds geïnterpoleerd, en tegen de *Annales Bertiniani* voert hij andere schrijvers aan.

Ten aanzien van het sterfjaar van Sergius beroept hij zich op schrijvers, die dezen Paus in 843 op Gregorius doen volgen. Als zoodanigen noemt hij de *Annales Fuldenses*, door Marquardus Freher, en de *Annales Francorum*, door Pithoeus uitgegeven.

Hij ziet deze *Annales* voor twee onderscheidene geschiedwerken aan; terwijl zij echter een en hetzelfde zijn: de *Annales Francorum* van Pithoeus verkregen in de uitgave van Freher den naam van *Fuldenses*¹⁾. Daarenboven schijnt hij niet opgemerkt te hebben, dat zij den dood van Sergius en bovendien nog het begin der volgende Pausen, Leo en Benedictus, geheel onvermeld laten, van Nicolaas' aanvang evenmin spreken, en hem in 868, toen deze Paus, blijkens openbare stukken, reeds overleden was, nog handelend voorstellen en door Adriaan doen vervangen. Men zou daaruit afleiden, dat de schrijver en voortzetter dezer *Annales* zich, ten aanzien van de chronologie der Pausen, minder op juistheid hebben toegelegd²⁾. Spanheim komt niet op die verdenking, maar zegt, dat deze *Annales*, in hunne opgave, dat Sergius in 843 optrad, even zooveel geloof verdienen als de *Annales Bertiniani*, die dezen Paus eerst sedert 844 doen regeren en dan naderhand tamelijk bepaald berigten, wanneer hij gestorven is.

Voorts haalt Spanheim het *Magnum Chronicon Belgicum*,

1) Cave, *Hist. liter.*, Saec. Photiano, ad a. 833, art. *Anonymi Annales Francor.* Basil. 1745, T. II, p. 64.

2) Godfr. W. Leibnitz (*Annales Imperii Occid. Brunsvicensis*, Hannover. 1843, T. I, ad a. 844, n°. 1, pag. 509) zegt, dat de *Annales Bertiniani* naauwkeuriger zijn in hunne tijdsbepalingen, dan de *Fuldenses* en *Metenses*, en dat het jaar der Menschwording soms (niet van den 1en Januarij, maar) van den 25en Maart gerekend wordt. Aldus is het berigt der *Annales Bertiniani*, aangaande den dood van Gregorius, zeer wel met dat der *Fuldenses* overeen te brengen. Overigens valt het bij de lezing duidelijk in het oog, dat de *Annales Fuldenses* over deze jaren zich meer opzetteljk met de geschiedenis van Duitschland en deszelfs koning bezig houden. Verg. Pertz, *Monum.* T. I, p. 337.

Bernardus Guidonis, Gobelinus Persona aan. Maar kunnen schrijvers uit eenen-zoo veel lateren tijd hier een zelfstandig gezag hebben?

Na op deze wijze het begin van Sergius in 843 gevonden te hebben, bepaalt Spanheim den duur zijner regering op om en bij de 3 jaren, en plaatst zijnen dood in 846. «Blondel», zegt hij, «erkent, dat dit ook het gevoelen van Hermannus is; maar hij voegt er bij, dat Hermannus zich hierin »bedriegt». Spanheim, die het met Blondel niet eens is, schijnt zich hier van diens getuigenis te bedienen, ten einde zich op Hermannus te beroepen en alzoo eene stem meer voor zich te hebben. Indien dit zoo is, handelde hij niet zeer oordeelkundig. Hermannus, bijgenaamd *Contractus*, leefde van 1013 tot 1054 en kan hier niet als getuige optreden. Bovendien, Spanheim merkt elders het onderscheid aan, tusschen Hermannus volgens de uitgave van Urstadius en volgens die van Pistorius; heeft hij dan ook hier niet opgemerkt, dat de beide teksten van Hermannus, welke in de uitgave van Urstadius voorkomen, den aanvang van Paus Sergius op 844 en dien van Leo IV op 847 stellen ¹⁾?

Voorst noemt hij, voor het gevoelen, dat Leo IV in 846 het pausschap aanvaardde, nog het *Magnum Chronicon Bel-gicum*, maar ook dit alleen, op. Regtstreeksche berigten van tijdgenooten voert hij alzoo niet aan. Hij meent dezen toch op eene andere wijze, door middel van redenering, in zijn voordeel te hebben. «Hiermede stemmen overeen, zegt hij, »de *Annales Fuldenses*, ook de *Bertiniani* en *Metenses*, dewijl zij »op dit jaar (846), en wel in de maand Augustus, de ver-

1) De uitgaven van Hermannus verschillen zeer en eenige zijn daarenboven van al te onnaauwkeurigen inhoud. Die bij Bouquet, *Rer. Gallicar. Francic. Script.*, of *Recueil des Hist. des Gaules et de la France*, T. VII, p. 233 sq., doen de regering van Leo in 846 beginnen, 8 jaren en 3 maanden duren, en evenwel eerst in 856 eindigen. Blondel, *de Papa Foem.*, p. 22 sq., deelt twee uitgaven mede: Francof. 1613, Colon. 1618. Beide doen Leo in 846 beginnen, gedurende 9 jaren en 3 maanden (de Frankforter voegt er nog 6 dagen bij) regeren; de Frankforter berigt zijnen dood op 855; doch de Keulsche eerst op 856. Welke is hier de ware lezing? Spanheim schijnt er niet aan gedacht te hebben, daarover eenige nasporingen te doen. Reeds is Hermannus een al te laat schrijver, om in een geschilpunt over de chronologie der 9de eeuw te beslissen; maar zulke uiteenlopende lezingen en zulke onnaauwkeurigheden verbieden volstrekt, zich hier, zonder eenig kritisch onderzoek, op hem te beroepen.

» woesting der St.-Pieters-kerk te Rome door de Mooren of » Saracenen verhalen. Ook Sigonius, *de Regno Italiae*, Lib. » IV, en anderen teekenen» (daarvoor) «dit zelfde jaar aan. » Maar nu verhaalt Anastasius» (het *Liber Pontificalis*), «in het begin van het Leven van Leo, uitdrukkelijk, dat » dit omtrent den dood (*sub tempus obitus*) van Sergius » voorviel, en dat de beide rampen: *de spoedige dood van » Sergius, en de verwoesting, welke in de kerken had plaats » gehad*, samenliepen.»

Spanheim wist dan nog niet, dat de *Annales Metenses* aangaande het onderwerpelijke tijdstip, op eenige uitzonderingen na, uit de *Fuldenses* zijn overgeschreven; hij heeft dan ook waarschijnlijk niet opgemerkt, dat er het bericht over die verwoesting, op het jaar 846, woordelijk met dat der *Fuldenses* overeenkomt en dat zij daarom, in deze zaak, beide slechts eene stem kunnen hebben ¹).

Ik heb echter belangrijker opmerkingen tegen hem te maken. Hij kent het bericht der *Annales Bertiniani*, dat Sergius den 27sten Januarij van 847 gestorven is; hij haalt het zelfs aan; en toch beroept hij zich op dat geschiedwerk, tot bevestiging van zijn gevoelen, dat deze Paus in 846 overleed. Er behoort eene naauwkeurige blootlegging van zaken toe, om te doen gelooven, dat een tijdgenoot in zijne eigene berichten tegen zich zelven en tegen zijne bepaalde tijdsopgave getuigt. Spanheim heeft die niet geleverd. Juist zijn hier de *Annales Bertiniani*, ten aanzien van dezen tijd, door Prudentius den bisschop van Troyes (-† 861) vervaardigd, de eenigen, die ons berichten, dat die aanval op Rome in Augustus van 846 gebeurde en dat den daaraan volgenden 27sten Januarij van 847 Sergius overleed. Vergeten wij niet, dat zulke bepaalde opgave juistheid van kennis doen doorstralen en zekerlijk niet ligt voor onbepaaldere berichten behoeven te wijken. Doch sluiten zij elkander buiten of strijden zij tegen de andere genoemde geschiedwerken? Integendeel, die berichten, van verschillende zijden afkomstig, vullen elkander aan.

Deze aanval der Saracenen moet ongetwijfeld groote opspraak hebben verwekt, daar ook Ruodulfus, monnik van Fulda, de toenmalige schrijver der *Annales Fuldenses*, die anders

1) Zie de *Annales Fuldenses* bij Pertz, *Monum.* T. I; de *Metenses*, bij Bouquet, l. c., T. VII.

op de geschiedenis van Italië en Rome al zeer weinig acht slaat, daarvan melding gemaakt heeft. Wij mogen vooronderstellen, dat die strooptogt heviger was dan naar gewoonte. De *Annales Fuldenses* nu spreken daarvan op het jaar 846, in deze bewoording: «Ten dezen tijde kwamen de Mooren » met een leger voor Rome en, daar zij de stad niet konden » binnendringen (*inrumpere*), verwoestten zij de kerk van St.-Pie- » ter.» — Deze kerk lag namelijk buiten de stad. Dit be- » rigt vooronderstelt belegering en bestormingen. Het doet ons denken, dat de Mooren eenigen tijd aanhielden.

Vergelijken wij hiermede het bericht van Prudentius, in de *Annales Bertiniani*. Op 846 heet het dàar: «In de » maand Augustus kwamen de Saracenen en Mooren, langs » den Tiber, Rome aanvallen; zij verwoestten de kerk van » den H. Petrus, den vorst der apostelen; zij voeren, be- » nevens het altaar op het graf van den genoemden vorst » der apostelen, alle versierselen en schatten daaruit weg en » maken zich van eenen zeer versterkten berg, honderd mijlen » van de stad gelegen, meester. Eenige veldheeren van Lo- » tharius tastten hen op eene berispelijke wijze (*minus religiose*) » aan en werden verslagen; doch een gedeelte der vijanden, » hetwelk tegen de kerk van den H. apostel Paulus oprukte, » viel onder de zwaarden der inwoners van de Campagna » Romana..... Lodewijk, de zoon van Lotharius en » koning van Italië, werd in een gevecht door de Saracenen » overwonnen en maar nauwelijks gelukte het hem, Rome » te bereiken.»

Men zal wel begrijpen, dat deze reeks van gebeurtenissen geen bedrijf was van slechts weinige dagen. Indien men nu daarbij in aanmerking neemt, wat het *Chronicon Cassinense*¹⁾ van Leo *Ostiensis* of *Marsicanus*, die in 1087 bibliothecaris der abdij op *Monte Cassino* was, en Joannes *Diaconus*²⁾, die omtrent 909 in het St.-Januarius-klooster te Napels bloeide, over den aanval dezer Mooren op *Monte Cassino* en hunne belegering van Goëta verhalen — hetwelk Spanheim in den door hem aangehaalden Sigonius had kunnen lezen — zal men het niet ongerijmd vinden, dat de *Annales Bertiniani* het einde van dezen strooptogt eerst in 847 plaatsen, en, op

1) L. I, c. 29. Bij Muratori, *Scriptt.* IV.

2) *Vitae Episcoporum Neapol.*

dat jaar, aldus verhalen: «Sergius, de bisschop van Rome, » sterft den 27sten Januarij, en in zijne plaats wordt Leo gekozen. De Saracenen zijn genoodzaakt geworden, met hunne » schepen, die zij met den rijken buit, uit de kerk van den » H. apostel Petrus geroofd, beladen hadden, af te zeilen. Daar » zij op hunne zeereis, God en onzen Heer J. C. en zijne apostelen, met verpestende lippen lasterden, stond er eensklaps » een onwederstaanbare storm op, zoo dat hunne schepen tegen elkander verbrijzelden en zij allen vergingen.»

Evenmin als het kortere berigt der *Annales Fuldenses* en het bredere der *Bertiniani* elkander buitensluiten, loopt dit laatste in strijd met hetgeen men in de, ten aanzien van dezen tijd, beste italiaansche geschiedwerken, over dien togt der Mooren, vindt opgeteekend. Niets verpligt ons derhalve, de gevolgtrekking van Spanheim aan te nemen, dat Paus Leo zijne regering in Augustus of de volgende maand van 846 aanvaardde. Integendeel, die gevolgtrekking wordt door een wèl samenhangend en duidelijk berigt eens tijdsgenoots tegen gesproken.

De vraag is nu, of Spanheim's beroep op het *Liber Pontificalis* hem tot zijne gevolgtrekking geregtigt. Wat deze levensbeschrijving der Pausen over den aanvang van Leo's regering te kennen geeft, hebben wij reeds vroeger gezien. Toch meen ik, dat de oplossing der gestelde vraag van belang is, om aan te toonen, dat het *Liber Pontificalis* noch met zich zelf, noch met andere geloofwaardige tijdgenooten in strijd is; hierdoor zal dan de opwerping, dat dit geschiedwerk geïnterpoleerd of op eene andere wijze vervalscht is, wederom eene nieuwe wederlegging bekomen. Ik zal daarom niet vragen, met welk regt Spanheim, die deze levensschetsen der Pausen zoo vaak, als geïnterpoleerd, verwerpt, ze hier zelf aanvoert, en zóó aanvoert, dat hij er zijne gevolgtrekking mede op steunen doet? Laat ons dan het *Liber Pontificalis* inzien. Ik ga daar te gereeder toe over, omdat het ter dezer plaatse gemakkelijker in verband met de *Annales Bertiniani* kan beschouwd worden, en ik mij alzoo, in het vervolg mijner bewijsvoering, eene herhaling kan uitsparen.

Bij het opslaan van het *Liber Pontificalis*, valt al dadelijk in het oog, dat er de plundering of verwoesting der St.-Pieterskerk, niet zoo bepaald en uitdrukkelijk (*diserte*) als Spanheim meent, omtrent den dood van Sergius (*sub tempus*

obitus) verhaald wordt te zijn voorgevallen, maar dat zij er eigenlijk gezegd wordt, onder zijne regering te zijn gebeurd... *qui tunc praeerat Sergius Romanae sedis Antistes ex praesenti vita substractus est, sub cujus etiam tempore Ecclesiae beatissimorum Principum Petri et Pauli a Saracenis funditus depraedatae sunt.* De schrijver doet hier, na den dood van Sergius berigt te hebben, eenen stap in de jongst verledene gebeurtenissen terug; en, gelijk het vervolg terstond aantoot, hij doet dien met oogmerk, om te verhalen, in welke omstandigheden de stad Rome zich nog bevond, toen Leo tot Paus werd gekozen. De geheele burgerij was ter neêrgeslagen door deze twee, nog verder onheil dreigende, rampen, te weten, den schielijken dood van Paus Sergius en de verwoesting, welke gebeurd was in de heilige kerken en in alle landen der Romeinen. *Quia igitur calamitate sive miseria omnis Romanorum vigor elanguit, atque contritus est hoc facto, universa concio Romanorum ex duobus casibus, vel periculis, videlicet de repentina morte Pontificis, et devastatione, quae facta fuerat in Ecclesiis sanctis, cunctorumque finibus Romanorum, fatebatur se nullatenus evadere periculum mortis posse.*

Niets zegt ons hier, dat deze twee rampen juist, gelijk Spanheim wilde, in dezelfde maand gebeurden. Het *Liber Pontificalis* spreekt van deze gebeurtenis eigenlijk niet, om er een samenhangend verhaal van te maken, maar slechts, om in het voorbijgaan te doen opmerken, hoe hard die dood des Pausen voor de Romeinen thans zijn moest, en om de uitlegging te geven hunner verregaande moedeloosheid. De sporen der verwoesting waren nog aanwezig; de plundersaars hadden den bodem van Italië nog niet verlaten, of het kon althans in Rome nog niet bekend zijn: is het te verwonderen, dat de neêrslagtigheid deze twee rampen, in weerwil van de tusschenruimte eeniger weinige maanden, in het gedrukte gemoed zamenvoegt? Is het te verwonderen, dat de beschrijving dier droefheid de oorzaken van deze treurige stemming aaneenknoopt? Toch komt er niets in voor, waarom wij de, meer op de gebeurtenissen en op haren tijd lettende berigten, aangaande den duur van dezen strooptogt en den afstand tusschen de maand Augustus en den dood van Sergius, zouden verplicht zijn, tegen te spreken. Integendeel, ook het *Liber Pontificalis* doet dien afstand doorstralen. Het spreekt niet bloot van de verwoesting in de kerken, maar ook van die in de

omliggende streken. Hoe uitgebreider deze was, zoo langer tijd moet zij gevorderd hebben; te meer, daar de Mooren ook tegenstand vonden. De plundering nu der kerken, zegt het, was ten tijde van Sergius gebeurd, en bij zijnen dood was ook die in de omstreken reeds afgeloopen: *quae facta fuerat*. Hoe lang daarna Sergius gestorven was, zegt ons het *Liber Pontificalis* niet; maar de *Annales Bertiniani* vullen die leemte aan. Die twee geschiedwerken spreken elkander zoo weinig tegen, dat zij elkander broederlijk de hand bieden. De *Annales* laten onmiddellijk op het berigt van Leo's verheffing tot Paus, dat nopens de schipbreuk der Mooren volgen; het *Liber Pontificalis* zegt ons, dat die ten tijde van zijne verkiezing voorviel: *electionis suae tempore*. In de omstandigheden zelve heerscht overeenkomst. Beide verhalen dit lot der plunderaars, als eene straf des Hemels: de *Annales* schrijven het aan der Mooren lastertaal tegen God en zijne apostelen toe, het *Liber Pontificalis* aan de tusschenkomst der apostelen.

Vatten wij nu de aangehaalde, verspreide berigten tot een aaneengeschakeld verhaal zamen; wij zullen er, van de landing der Mooren in Augustus, tot aan hunne schipbreuk en de gelijktijdige pauskeuze van Leo, eene reeks van gebeurtenissen ontmoeten, die ons overtuigen moet, dat de heer Spanheim geheel ten onregte tot het besluit kwam, dat de verwoesting der St.-Pieters-kerk en de dood van Paus Sergius in dezelfde maand Augustus gebeurden; dat de *Annales Bertiniani* en het *Liber Pontificalis* hunne eigene tijdsbepalingen, omtrent den dood van Sergius en den aanvang van Paus Leo, niet vernietigden en dat bij gevolg zijn beroep op deze geschiedwerken wederregtelijk is.

Op deze redenering laat Spanheim volgen, dat ook Sigebert van Gemblours, die Leo's dood op 854 stelt, het begin dezes Pausen van 846 moet gerekend hebben. In dit zelfde jaar doen hem insgelijks Bernardus Guidonis¹⁾ en Nauclerus (1430-1501) als Paus optreden. De *Compilatio Chronologica* stelt dit echter in 844; Platina daarentegen in 848, anderen wederom nog later. «Zoo twijfelachtig en duister,» roept hij uit, «is te Rome alles, wat de tijden en,

1) De waarheid is, dat het Leidsche H. S. van Bernardus Guid., waarop S. zich beroept, den aanvang van Leo niet absoluut in 846, maar in 846 of 847 stelt.

»zowel het begin, als het einde der Pausen ook van dit tijdvak, betreft.» — Maar waren dan al die schrijvers Romeinen? of werpen de uiteenloopende dwalingen van zulke latere schrijvers de overeenstemmende berigten der tijdgenooten omver? Dit mogen wij dan reeds voor een staaltje nemen der «verwarring» en «onzekerheid», waarop de hoogl. K. zich beroept; immers, hij onthoudt zich van bijzondere bewijzen, maar verwijst ons naar Spanheim.

Het kan niet van mij gevorderd worden, dat ik de redeneringen van Spanheim over de chronologie, in hare bijzonderheden naga. Het voorgaande moge tot eene proef verstrekken¹⁾. 't Is doorgaands zijne taktiek de tegenstanders der pausin onder zich te doen strijden. Daar namelijk de bronnen van dezen tijd niet gewoon zijn, den aanvang en dood der Pausen, op maand en dag af, te bepalen, en de 17de eeuw nog niet bekend was met de oude lijsten van Pausen, welke Garampi, Blanchinus en Vignolius gebruikt of uitgegeven hebben, zijn Labbe en zijne voorgangers niet altijd tot dezelfde resultaten gekomen. Hunne verschillen betreffen evenwel slechts eenige dagen of weinige maanden. Doch in plaats van, gelijk zij deden, de bronnen te raadplegen, voegt Spanheim er de waarlijk uiteenloopende en ook in jaartallen verschillende opgaven van de schrijvers der 11de en volgende eeuwen nog bij. Is het wel te verwonderen, dat zulke kritiek op verwarring en onzekerheid uitloopt? Maar dit resultaat zelf is dan ook een der bewijzen harer verwerpelijkheid. Spanheim geraakt dan ook niet tot zekere uitkomsten; zijne tijdsbepalingen zijn slechts gissingen, die, wat Leo en Benedictus betreft, op niet een enkel, bepalend berigt eens tijdgenoots rusten. Dat er ten aanzien van Joanna geene tijdsbepalingen uit schrijvers van dien tijd te ontleenen zijn, zal ik wel niet behoeven op te merken.

De chronologie van Nicolaas I is niet beter behandeld. Omdat de hoogl. K., in de boven aangehaalde woorden, bepaaldelijk van dezen Paus heeft gesproken, zal ik hier

1) Men denke niet, dat ik dit opzettelijk heb uitgekozen. Ik was aanvankelijk voornemens Spanheim op den voet te volgen, en begon met Leo IV. Ik zag echter, dat mij dit te breedvoerig en zekerlijk niet minder veeleend zou maken. Ik houd daarom den reeds afgewerkten arbeid achter en vergenoeg mij met de navolgende algemeene aanmerkingen, welke ieder opmerkzaam lezer van Spanheim's werk zal bewaarheid vinden.

Spanheim's chronologische redenering daarover laten volgen. Zij diene tot eene andere proef zijner kritiek. Ik zal er, tot grooter gemak der lezers, de, in dit werk nog niet opgegevene, sterfjaren der schrijvers tusschenvoegen.

Na verschillende meeningen over den aanvang en duur der pauselijke regering van Benedictus III aangehaald te hebben, gaat hij aldus voort:

«Hieruit blijkt, dat, indien het pausschap van Benedictus » na den val van Joanna, in September of October van 856 » begon, het, na verloop der 2 jaren, welke Godfried (*van » Viterbo*) zegt, dat die regering geduurd heeft, geëindigd is » in 858. In dit jaar begint ook de regering van Nicolaas I, » volgens de *Annales Bertiniani*¹⁾, Hermannus Contractus » (+ 1054), zoo als hij door Urstitius is uitgegeven, volgens » den abt van Ursberg (Koenraad, + 1240), Albert van » *Stade* (+ omstreeks 1260) (maar deze twee doen de pauselijke » regering van Benedictus binnen één jaar ten einde loopen), » Bernardus Guido(nis), Matthaeus van *Westmunster* » (hij bloeide omstreeks 1307) en anderen.»

«Of, schrijft men, volgens de bovenstaande tafel, aan Be- » neditus eene regering van 2 jaren en 6 maanden toe, » zoo moet men haar in April van 859 doen eindigen. Van » dit jaar wordt de regering van Nicolaas I gerekend te » beginnen door Regino (+ 915), die haar namelijk later in » 868 doet eindigen, door Hermannus Contractus, zoo als » hij door Pistorius is uitgegeven, ten naaste bij door Ma- » rianus (ofschoon zij bij hem op 860 staat aangeteekend, » gelijk ook in de *Compilatio Chronologica*), door Martinus » Polonus, Florentius *Wigorniensis* (+ 1119) enz. Maar » Anastasius, Regino²⁾, de *Annales Fuldenses*, Godfried, » Otto van *Freisingen*, Gobelinus *Persona* (+ omstreeks » 1418) verzwijgen het eerste jaar van Nicolaas. En Arnal-

1) Dit geschiedwerk berigt Benedictus' verheffing tot Paus in 855, maar wordt, ofschoon het werk eens tijdgenoots, onder de opgaven en meeningen, ten aanzien van het begin diens Pausen, door Spanheim niet genoemd.

2) De lezer zal ongetwijfeld Spanheim's dubbele aanhaling van Regino en ook van Hermannus Contractus niet onopgemerkt laten. Zijne eerste aanhaling van Regino is volstrekt willekeurig. Regino zegt namelijk niet, hoe lang Nicolaas regeerde. Hoe kan dan uit zijn doodbericht diens Pausen op 868, afgeleid worden, dat hij het eerste jaar van Nicolaas juist in 859 plaatste?

» dus Pontacus, wien Genebrardus in zijne laatste boe-
 » ken heeft uitgeschreven, maakt in zijne *Chronographia*, bij
 » de vermelding van Nicolaas' begin, de aanteekening, dat
 » de geschiedschrijvers hier wonder veel in de opgaven der
 » jaren verschillen. Inderdaad, Sigebert noemt, als eerste
 » jaar van Nicolaas, 857, dewijl hij den tijd van Benedic-
 » tus vervroegd heeft, ten einde de jaren van Joanna daarin
 » te begraven (*quia anticipavit tempus Benedicti sepeliendae*
 » *Johannae* ¹⁾). Wij willen niet gewagen van Godfried van
 » Viterbo, die, volgens het Leidsche H.S., tusschen Bene-
 » dictus III en Nicolaas, zekeren Paulus en eenen Ste-
 » phanus plaatst; genen 10 jaren en 2 maanden, dezen 4
 » jaren toekent, waarbij nu nog de tusschentijden van den
 » eenen Paus tot den anderen moeten gerekend worden.»

« Het einde nu van Nicolaas I wordt door Anastasius,
 » gelijk wij hem thans hebben (*hodiernus Anastasius*), ge-
 » steld op den 13den November, Indictie I, dat is, indien
 » hier de Pauselijke Indictie gebruikt is, in 868, hetwelk als
 » het sterfjaar van Nicolaas is opgegeven door de *Annales*
 » *Fuldenses*, *Metenses*, Ado (+ 875) ²⁾, Regino, Hermannus,
 » volgens de uitgave van Pistorius, Albert van Stade,
 » het *Magnum Chronicon Belgicum* en verscheidene andere
 » geschiedschrijvers, ten ongenoege van de tegenstanders der
 » pausin, Onuphrius, Blondel, Labbe, die het jaar

1) Dit doelt waarschijnlijk op hetgeen er in het, hem toegedichte berigt voorkomt, dat Joanna niet medegeteld wordt; daarom zou haar regeringstijd aan Benedictus zijn toegekend geworden (?).

2) Al, wie met het *Chronicon* van Ado bekend is, weet, dat hij niet gewoon is, zijne verhalen in chronologische orde op elkander te doen volgen. Slechts dan kan men zijne tijdsbepalingen kennen, wanneer hij het jaartal uitdrukkelijk opgeeft. Aangaande het juiste begin der Pausen is er over het algemeen niets uit hem te trekken. Op het einde van zijn verhaal nopens Lotharius noemt hij, zonder eenige vaststelling van jaren, de Pausen op, die er gedurende de regering diens keizers geweest waren: hij voegt er Benedictus III bij, maar met de aanteekening, dat hij eerst na den dood van Lotharius, Paus werd. Bij de vermelding van Nicolaas' dood is het sterfjaar niet genoemd. Spanheim kan alleen daarom aan 868 gedacht hebben, omdat dit jaar in den onmiddellijk voorgaanden volzin (waarin Lodewijk's krijgsgeluk vermeld werd) staat uitgedrukt. Dit is in Ado's kronijk geen bewijs. Immers, in den voorlaatsten volzin staat wederom het jaar 869 genoemd. Daar spreekt Ado van Lotharius' togt naar Rome en zijnen dood in Italië; maar nu is het toch zeker, dat deze gebeurtenissen eenigen tijd na den dood van Paus Nicolaas voorvielen.

» 867 aanduiden. Zij roepen hier het gezag in van Sigebert ¹⁾,
 » van wien zij echter ten aanzien van het begin van Nicolaas
 » afwijken, en wien Blondel, op de jaren 843, 854, 855,
 » 865, 869, 870, van dwaling beschuldigt, gelijk hij dit ook
 » de *Annales Bertinioni, Fuldenses, Regino, Hermannus,*
 » *Marianus, den Ursberger* (abt) enz. doet, omdat zij hem in
 » zijne jaartellingen van kwade dienst zijn».

« De regeringstijd van Nicolaas wordt door Marianus
 » gesteld op 8 jaren en 9 dagen. Anastasius, die op ver-
 » schillende wijzen geïnterpoleerd is en aangehaald wordt, stelt
 » dien, dan eens, gelijk Martinus Polonus, op 9 jaren, 2
 » maanden en 20 dagen; dan, zoo als het Heidelberger H.S.
 » van Freher, op 9 j., 7 m. en 10 d.; dan wederom, bij
 » Onuphrius, Baronius, Bellarminus, Ciaconius
 » en de bestrijders der pausin op 9 j. 6 m. en 20 of 21 d.
 » Een Leidach H.S. in fol., op perkament, hetwelk veel korter
 » is dan de tekst der uitgave, heeft 10 j. en 10 m. Een zeer
 » oud H.S. van Abbo van Fleury, vroeger in bezit van Is.
 » Vossius, geeft aan Nicolaas 11 j., 6 m. en 7 d.; God-
 » fried, Florentius Wigorn., het *Magn. Chron. Belg.*, Pal-
 » merius 10 jaren; Hermannus *Contractus*... 9 j. en 9 dagen;
 » Platina 7 j. 9 m. en 13 dagen.»

Ziedaar eene waarlijk bonte opsomming van namen uit al-
 lerlei eeuwen. Ik wil gelooven, dat menig lezer er door ver-
 moeid en verward is geraakt. Poging tot opheldering, toeleg,
 om tot eenig zeker resultaat te komen, is er volstrekt niet in
 te vinden. Van daar, dat al de schrijvers opgeteld worden,
 als of zij allen hetzelfde gezag hadden. Men ziet er geen on-
 derscheid gemaakt tusschen hunne kritische waarde; geene

1) Labbe heeft in zijne Chronologische lijst (in *Genot. Pap. evers.*) op 867 niet eens den naam van Sigebert genoemd; evenmin haalt hij dien kronijkschrijver onder diegenen aan, op wier getuigenissen hij zijne tijdsbepalingen doet rusten. Integendeel, op het einde van zijn betoog telt hij Sigebert onder de latere (*recensiores*) schrijvers op, en zegt, dat hij over hem niet wil redetwisten. Blondel handelt opzettelijk over den dood van Nicolaas, op pag. 44 en in zijne chronologische lijst. Op pag. 44 nu, noemt hij Sigebert, slechts om hem te berispen en in de chronol. lijst komt, op 867, geen woord over Sigebert voor; maar op 868 zegt hij, dat Sigebert Paus Adrianus ten onregte op 868 plaatst, omdat hij in 867 zijne regering begon. Is dit zich op Sigebert beroepen, ten betooge, dat Paus Nicolaas in 867 overleden is? Onuphrius heb ik niet ver-
 geleken.

vergelijking met de gelijktijdige geschiedenis en openlijke oorkonden; niets, wat licht verspreidt. Indien de kritiek eene kunst van inwikkeling en verduistering is, dan hebben wij hier een meesterstuk voor oogen. Maar mag men zoo redeneren? Welke waarheid is ooit van het wanbegrip der oppervlakkigheid of onwetendheid verschoond gebleven? Maar, indien het register der dolingen en onderlinge tegenspraken van schrijvers de maatstaf der zekerheid moet zijn, wat blijft er dan voor den mensch nog anders over, dan het dierlijke leven? De vraag is: moeten hunne onwetendheid en misslagen ook de onze zijn? met andere woorden: is er sedert den leeftijd der schrijvers, door Spanheim aangehaald, en ook sedert het einde der 17de eeuw, toen Spanheim schreef, in de wetenschap geene ontwikkeling, geen voortgang meer?

De heer Reich schijnt deze vraag, wat de onderwerpelijke chronologische vraagpunten betreft, ontkennend te beantwoorden. Ook hij geeft eene dorre, onberedeneerde optelling van uiteenloopende tijdsbepalingen, uit schrijvers van verschillende middeleeuwen geput, en komt, bladz. 100, tot het wanhopige besluit: «Eine gröszere Verwirrung in der Chronologie dürfte »schwerlich in der ganze Geschichte der Päbste aufgefunden »werden können, wie diese Darstellung dieser kurzen Epoche »uns liefert. Beij der Ungewiszheit, die über dem *Liber Pontificalis* schwebt, ist es beijnah unmöglich einer Ausgabe »mehr wie der andern den Vorzug zu geben.» Zijne algemeene premissen en gevolgtrekking zijn aan die van Spanheim gelijk; ik behoef er geene aanmerkingen meer op te maken.

De fabel der pausin verliest nergens haar karakter van hersenschim, van volksgerucht. Zij rust op niet een enkel getuigenis. In den nacht der onwetendheid werd zij geboren; slechts in de verdonkerende vervalsching eeniger schrijvers vond zij het weifelend bestaan van een, «Men zegt», en daarvoor moet zij, gelijk men ziet, van eene onkritisch opgevoerde duisterheid in de chronologie, zich eenen leeftijd afbedelen!

§ 55. *De tweede algemeene aanmerking van den hoogl. K., over de chronologie van 855 tot 860.*

Z. H. G. stelt zich, blijkens zijne woorden. in de voorlaatste § aangehaald, de vraag: «of in de daad tusschen Leo IV en Benedictus III nog een andere Paus, hetzij dan man of

vrouw, den Pauselijken stoel kan bekleed hebben?» Hij geeft daarop een tweevoudig algemeen antwoord. Het eerste hebben wij nu toegelicht. Over het tweede weidt hij, bladz. 55, aldus uit:

«En wat nu de juiste bepaling en vaststelling der Chronologie van dit tijdvak aangaat, zoo als zij in later tijd heeft plaats gehad en vrij algemeen is aangenomen: het is verrewer af, dat zij in alle opzichten vertrouwen verdient. Zij is toch geenszins de slotsom van een onafhankelijk en onpartijdig onderzoek. Integendeel, zij hangt geheel en al samen met het geschil over Joanna. Zij is het werk van Onuphrius Panvini, Bellarminus, Baronius, Labbeus, Mabillon, Muratori en anderen, bij gelegenheid, dat zij met de Pausin zich afstobden. Met één woord, zij is gemaakt door hen, die boven alles er zich aan lieten gelegen liggen, om aan Joanna onder de Pausen volstrekt geene plaats te vergunnen. — Aan de mannen, die ik genoemd heb, ik behoef dit niet te doen opmerken, ontbrak het evenmin aan spitsvindigheid en geleerdheid, om van alles partij te trekken, als aan de gelegenheid om in troebel water te visschen. En zoo is het gebeurd, dat men Nicolaas I, niet, gelijk althans de meest gezaghebbende en overeenstemmende oude getuigenissen stellig schijnen te vorderen, eerst in het jaar 860, of het laatst van 859, maar reeds in 858 op den Pauselijken zetel plaatst, en alzoo dezen bedrijvigsten onder de Pausen, van wiens Bullen en daden geheel de geschiedenis, juist van 860 af tot 867 toe, letterlijk vol is, vooraf twee jaren lang een plantenleven leiden laat, waarin geene enkele Bul of handeling zelfs gissen doet, dat er toen een Paus Nicolaas I aanwezig was¹⁾. Maar zoo alléén kon men den weg zich openen, om ook zijnen voorganger Benedictus twee jaren in de geschiedenis te doen opwaarts rukken, en daar deze twee jaren en zes maanden Paus ge-

1) «Het aanzienlijk aantal brieven van Nicolaas I, dat wij bezitten, (Mansii, *Coll. Concil.*, T. XV, p. 159 sqq.) levert het krachtigst en nauwkeurigst bewijs, dat hij, evenmin vóór het einde van 859, of het begin van 860, als na het jaar 867, Paus kan geweest zijn. Alle stukken van zijne hand, niet één uitgezonderd, loopen, voor zoo ver zij een zekeren datum hebben, van 860 tot 867. En wat betreft de niet gedateerde, blijkt het uit den inhoud genoegzaam, dat ook deze tot hetzelfde tijdvak behooren. Verg. *Ueber die Wahrscheinlichkeit* u. s. w. S. 119 ff. — Aant. van den hoogl. K.

»weest is, denzelfven tot den onmiddelijken opvolger van »Leo IV te maken.»

Maar zijn dan aangevoerde zaken en gronden juist daarom te verdenken, omdat men er zich van bedient tot bewijs eener uitgebragte stelling? Waarlijk, de hoogl. K. brengt mij eene treurige tijding. Doch zou zij hem zelve wel zeer vleijen? Maar waarom verwijst hij ons dan naar *Spanheim* en *Reich*? Ook zij handelen immers over de chronologie, ten betooge van hun gevoelen aangaande de pausin. Kon ik nu van mijnen kant niet evenzoo tegen hen spreken, als de hoogl. dit tegen zijne tegenstanders doet? Maar zou mijn betoog er door winnen aan grondigheid? Ik houd het tegendeel. Zou men dan een gevoelen niet kunnen aankleven en verdedigen, en toch onafhankelijk en onpartijdig, dat is, met waarheidszin te werk gaan in het leveren zijner bewijsgronden? Op hem, die in zijne bewijsvoering met wél bekookte gedachten optreedt, die bondig redeneert, wettiglijk besluit, bevoegde getuigenissen aanhaalt en die eerlijk aanhaalt, of zich althans op dit alles toelegt, mag desaangaande geene verdenking vallen.

Wij zien hier wederom, hoe de hoogl. K. zijne tegenstanders beoordeelt. De chronologie van den onderwerpeliĳken tijd is hun werk; zij is door hen gemaakt. Op bladz. 81 aarzelt hij niet, te zeggen, dat men «de chronologie van een geheel tijdvak *verworongen* heeft.» Beschuldigen kan iedereen; maar voegde het den hoogleeraar niet, hunne kwade trouw, ten minste met eenig bewijs aan te toonen. Waaruit blijkt die dan? Sloegen zij er maar blind en stout op in? Hadden zij voor hunne beweringen geene gronden? Beriepen zij zich op schrijvers, die, wegens hunnen veel lateren leeftijd, hunne eigene tegenspraken of hunne blijkbare misslagen, weinig of geen vertrouwen verdienen? Maakten zij valsche citaties? Vulden zij de ongegrondheid hunner bewijsvoering met oppervlakkige grootspraak, met kunstgrepen, met drogreden aan? Of trachtten zij zulks? Waarom noemde de hoogleeraar ten minste den schrijver niet, die zulks ontdekt heeft? Dit zou voorzeker een gunstiger denkbeeld van zijn «letterkundig» en zijn «meest onpartijdig onderzoek» hebben gegeven, dan al zijne steeds onbewezene beschuldigingen.

Hoe grievend de hoogl. K. zich uite, één' troost biedt hij ons aan. Hij belijdt trouwhartig, dat hunne chronologie «vrij algemeen is aangenomen.» De deskundigen hebben dan *Span-*

heim's en Reich's geschriften ingezien en weggelegd, maar Labbe's enz. gevoelen omhelsd. De deskundigen hebben dan de gronden van beide kanten overwogen, en de vaststellingen van Labbe enz. hebben hunne goedkeuring weggedragen, hen overtuigd. Dit maakt den twijfel van eenigen en de beschuldigingen van uiterst weinigen, tegenwoordig misschien nog slechts van enkelen, wel niet voorzigtiger en liefelijker, maar toch onschadelijk en dragelijk.

Op dit vrij algemeen gevoelen steunende, durf ik geruster verzekeren, dat de chronologische arbeid, bij voorbeeld, van Labbe, zeer voordeelig bij dien van Spanheim en Reich afsteekt. Hij verwacht zijne zaak niet, door, in plaats van ware getuigen, eene menigte van schrijvers, vooral uit latere eeuwen op te roepen; hij blijft niet in onzekerheden hangen; maar hij gaat wetenschappelijk te werk; hij streeft naar eenheid en komt tot bepaalde gevolgtrekkingen. Hij beroept zich, zoo veel hij kan, op tijdgenooten, en dezer overeenstemming biedt hem zijne resultaten aan. Zijn er geleerden, die juist in al zijne bijzondere gevoelens niet toetreden; zijne hoofdbepalingen, zijne vaststellingen der jaren, waarin de pausen op- en afgetreden zijn, daarop heeft het algemeen gevoelen het zegel gedrukt. En dat zegel is zonder tegenspraak een sterke waarborg, dat zijn vorsch en gelukkig was; dat zijne uitkomsten ons de waarheid der geschiedenis leeren kennen. Spanheim en Reich schreven op groote afstanden, na hem: zij vermogten niet het algemeen gevoelen te doen wankelen; zij vermogten zelfs niet, het te wijzigen. 't Is waarlijk niet te verwonderen. De vorige § heldert het op en het weinige, hetwelk hun ijverige volgeling, de hoogl. K., over Nicolaas I zegt, kan ons wederom eene nieuwe uitlegging zijn. Volgens hem «schijnen de meest gezaghebbende en overeenstemmende oude getuigenissen stellig te vorderen, dat deze Paus eerst in het jaar 860, of het laatst van 859, op den Pauselijken Stoel geplaatst is.» Slaat nu Reich, bladz. 99, op: voor 860 vindt men er aangehaald Amalricus Augerius, een' schrijver uit de laatste helft der 14de eeuw, die Nicolaas, tegen alle waarheid der geschiedenis in, tot in 869 doet regeren: immers hij ruimt hem eenen regeringstijd van 9 jaren, 2 maanden en 20 dagen in. Men vindt er Marianus Scotus, uit de laatste helft der 11de eeuw, die hem, volgens Reich, den 5 December van 869 doet sterven: hij zou dus minstens 9 jaren moeten geregeerd

hebben en toch geeft hem *Marianus*, dat is, de uitgave, waarop *Reich* zich beroept, uitdrukkelijk slechts 8 jaren en 9 dagen¹⁾. Men vindt er eindelijk *Siffridus*, priester te Meissen, die in het begin der 14de eeuw bloeide; hij doet de regering van *Nicolaas* 10 jaren en eene maand duren: deze Paus zou dan in 870 gestorven zijn!? Ziedaar die meest gezaghebbende en overeenstemmende oude getuigenissen! Voor het jaar 859 is er bij *Reich* niet één schrijver te vinden. *Spanheim* vult dit gebrek overvloedig aan; doch, volgens zijne berekening, zou *Nicolaas* in April van 859 zijn Paus geworden. Hoe het onderzoek van den hoogl. K. daarvoor het einde van 859 bekomen heeft, is ons door *Z. H. G.* niet medegedeeld.

ARTIKEL II.

DE WARE CHRONOLOGIE DER PAUSEN LEO IV, BENEDICTUS III EN NICOLAAS I.

§ 56. *Het plan mijner bewijsvoering.*

De chronologie der Pausen *Leo IV*, *Benedictus III* en *Nicolaas I*, behoort ongetwijfeld tot de sterkste bewijzen tegen het bestaan der pausin, ja, gaat in bewijskracht misschien alle anderen te boven. Zij voltooit de overtuiging. Zij toont aan, dat het stilzwijgen der schrijvers niet opzettelijk, maar geheel natuurlijk was; omdat de pausin der fabel nooit in de werkelijkheid des tijds eene plaats bekleed heeft of kan hebben. Deze bewijsvoering is dan een waar bestanddeel in de uitvoering mijner taak.

Ik meen daaromtrent met het volgende te kunnen volstaan. Indien ik aantoon, dat *Leo IV* in 847 Paus geworden, in 855 gestorven, en nog dat zelfde jaar door *Benedictus III* opgevolgd is, moet iedereen mij toestemmen, dat de twee jaren en eenige maanden, welke *Joanna*, tusschen deze Pausen in, zou gerageerd hebben, slechts een sprookje kunnen zijn. Ten overvloede wil ik echter nog bewijzen, dat *Nicolaas I* lang vóór 860 en wel in 858 het pausschap aanvaardde. Hieruit moet dan van zelf volgen, dat men *Benedictus III* niet twee jaren

1) Het authentieke H. S. van *Marianus*, door den hoogl. *Waitz* uitgegeven, plaatst *Benedictus* op 857, *Nicolaas* op 863 (!?), en vermeldt den dood van dezen laatsten op den 6 December 869, maar zegt niet, hoe lang zijne regering duurde.

opwaarts heeft doen rukken, en dat de voorgegevene verwringing der chronologie eene valsche aantijging is. Overigens meen ik, het geduld mijner lezers niet op al te harde proef te mogen stellen en zal hen en ook mij zelve ontlaan van de bijzondere berekeningen, den hoeveelsten juist van deze of gene bepaalde maand die Pausen hunne regering aanvaardden of eindigden. Waar de bronnen zelve de dagteekeningen opgeven, zal ik ze noemen; maar die overal na te vorschen, vind ik onnoodig. Genoeg, dat, evenmin als de schrijvers en andere historische bronnen dier eeuw eene pausin gekend hebben, de chronologie er eene duldt.

Labbe en vóór hem Blondel hebben dit zóó bewezen, dat de deskundigen hun een plegtig *Concedo* hebben toegejuigt. Ik zou mij bij hunnen, zoo wél geslaagden arbeid kunnen bepalen. Doch nieuwe tegenspraak vordert wel niet altijd, vooral hier niet, maar verwekt toch dikwijls een nieuw betoog, waaruit, ofschoon geene nieuwe ontdekkingen, dan toch nieuwe toepassingen van het vroeger gekende ontstaan. Ik heb dit ondervonden. Ik zal mij ditmaal dan niet vergenoegen met enkele uittreksels uit kronijkschrijvers; maar, met hunne berigten in de hand, zullen wij het gebied der geschiedenis van het toenmalige Frankrijk, Duitschland en Griekenland binnentreden, eenige gebeurtenissen daarin gadeslaan en op de volgorde der feiten letten, gelijk verschillende schrijvers en brieven van historische personen en andere stukken uit dien tijd, ons die leeren kennen. Hiermede zullen wij de berigten der kronijken en levensbeschrijvingen vergelijken; hieraan zullen wij ze toetsen. Bevinden wij nu, dat al die verspreide getuigenissen, als zoo vele op elkander passende toonen, in eene schoone harmonie zamensmelten en eene wél aaneensluitende opvolging van feiten, dat is, eene ware geschiedenis, met eene duidelijke onderscheiding van jaren, opleveren, zoo komen wij daardoor tot een helderder inzicht; die nevel van verwarring trekt op en de onthulde oudheid ligt dàar voor ons, in hare oorspronkelijke historische orde. Zoodanige arbeid zal, vertrouwd ik, een grondig en bevredigend chronologisch bewijs opleveren. Wij zullen verscheidene wandelingen moeten doen door het gebied der literatuur van het verleden; wij zullen van verscheidene zijden onze berigten moeten inwinnen; maar hooren wij nu, dat zij, zich onderling ondersteunende, ons steeds hetzelfde bevestigen; ondervinden

wij, dat de chronologische berigten over Nicolaas I, die over zijne voorgangers Leo IV en Benedictus III bevestigen, dan bestendigt zich de bevredigde overtuiging op een rustpunt van zekerheid, waarop zij ons geruststellend toespreekt: Het kan niet anders geweest zijn. Die ongedwongene overeenkomst van het veelvuldige in eene eenheid zal ons, vertrouwd ik, tevens den sterksten waarborg opleveren, dat hier geen «stelsel van bedrog en leugen» ons begoochelt, maar dat de onvervalschte geschiedenis spreekt. Zóó zich gelijk blijven, kan trouwens slechts de waarheid!

§ 57. De Chronologie van Leo IV.

Dit onderwerp kan thans niet meer geheel vreemd zijn. Reeds meer dan eens kwam het in dit boek ter sprake. Ik verzend daarom vooral naar bladz. 397 v. Daar toonde ik aan, dat, ingevolge het *Liber Pontificalis*, waarin het Leven van Leo IV gedeeltelijk nog vóór den dood diens Pausen geschreven blijkt te zijn, hij in 847 gekozen en, na eene regering van 8 jaren, 3 maanden en 5 of 6 dagen, in 855, den 17 Julij, gestorven is. Alle, dààr voorkomende tijdsbepalingen, duiden dit met de grootste overeenstemming aan.

Het *Liber Pontificalis* staat, gelijk ons reeds bekend is, hierin niet alleen. Prudentius, zijn tijdgenoot, zegt, in zijne voortzetting der *Annales Bertiniani*, op het jaar 847, dat Sergius den 27sten Januarij overleed en opgevolgd werd door Leo.

Zie hier twee tijdgenooten van Leo IV, waarvan één zelfs een Romein was, die beide zeer bepaaldelijk, en een hunner uitdrukkelijk de regering diens Pausen in 847 doen beginnen. Is het nu nog verder noodig, en zou het wel doeltreffend zijn, de schrijvers der 11de en latere eeuwen omtrent Leo's eerste regeringsjaar te gaan raadplegen? Ruodolfus, de gelijktijdige schrijver der *Annales Fuldenses* over deze jaren, laat den dood van Sergius onvermeld en zwijgt ook geheel over Leo; maar het begin van Sergius teekent hij een jaar vroeger aan, dan de *Annales Bertiniani*. Volgens de aangehaalde opmerking van Leibnitz, zouden deze twee schrijvers overeen te brengen zijn. Doch ingeval zij werkelijk verschillen, moet Ruodolfus hier achterstaan; de lezer zal de redenen reeds kennen (verg. bladz. 454 en n. 2 ald.) en ongetwijfeld ook billijken.

Maar zouden ook het *Liber Pontificalis* en Prudentius hier wel overeenstemmen? Volgens genes opgaven te oordeelen, zou Leo eerst den 11den of 12den April van 847 de Pauselijke regering aanvaard hebben, dat is, gewijd zijn. Maar hiermede schijnt de sterfslag van Sergius, zoo als Prudentius dien optee- kent, de 27ste Januarij, niet te strooken. Het *Liber Pontificalis* verhaalt namelijk, dat de Romeinen bij den dood van Sergius, voor eenen vijandelijken aanval op hunne stad bevreesd waren en daarom den nieuwgekozen' Leo, zonder de goedkeuring des keizers te vragen, dat is, gelijk men het uitlegt, zonder uitstel, tot Paus wijdden. Maar hoe kan de H. Stoel dan van den 27sten Januarij tot den 11den of 12den April onbezet zijn gebleven? Dit is, trouwens, met dien spoed niet overeen te brengen. Muratori geeft daarom de voorkeur aan hetgeen Ptolomeus van Lucca schrijft, dat Leo na 15 dagen den overledenen Sergius opvolgde ¹⁾. Doch Muratori heeft meer tegen zich, dat zijn beroep op Ptolomeus kan vergoelijken. Oude H. SS. van het *Liber Pontificalis*, onder anderen, dat van Freher, als ook zeer oude lijsten van Pausen ²⁾ berigten, dat de H. Stoel destijds 2 maanden en 15 dagen openstond, en doen alzoo tusschen de opgaven van het *Liber Pontificalis* en Prudentius de beste overeenkomst zien. 't Is daarenboven zeer onvoorzigtig, zulke bepaalde berigten van overigens wél onderigte tijdgenooten, zonder eene naauwkeurige kennis der bijzonderheden, tegen te spreken of voor tegenstrijdig te verklaren. Hier nu bieden de bekende omstandigheden meer grond voor de overeenkomst dier beide geschiedwerken aan. De Saracenen, die, gelijk wij weten, onlangs in de St.-Pieterskerk gewoed hadden, waren reeds vertrokken. Voor het oogeblik was er dus geen gevaar te duchten, en daarom ook geene reden, met de pauswijding zoo veel spoed te maken. 's Keizers goedkeuring kon vooreerst, of niet gevraagd worden of althans te Rome niet aankomen: inmers hij was op dat zelfde tijdstip verre van Italië verwijderd: hij hield in de tweede vasteweek, in Februarij, dat is, op den laatsten dier maand, eene bijeenkomst met zijne gekroonde bloedverwanten te Merssen bij Maastricht. Maar veelligt verspreidde zich intusschen

1) *Annali d'Italia*, T. V, Part. I, l'an. 847. Roma 1787, p. 34-36.

2) Pagi in *Baron.*, a. 847, n°. 3. Eene lijst der Pausen, van een H. S. der 11de eeuw overgenomen, in *Origines de l'Égl. Rom.*, par les membr. de la Communauté de Solesme. T. I. Pièces justif., n°. XI. Par. 1836.

een waar of valsch gerucht, dat de Saracenen hunne schipbreuk met eene nieuwe landing wreken wilden, zoodat men te Rome zich den tijd niet durfde geven, om de keizerlijke goedkeuring, hetzij te vragen, hetzij nog langer af te wachten, en men alzoo, na 2 en eene halve maand, toch nog met spoed, tot de wijding des nieuwgekozenen moest besluiten. Deze uitlegging, waar ook Leibnitz¹⁾ toe overhelt, welke met de gelijktijdige geschiedenis samenhangt, het gezag van geloofwaardige getuigen eerbiedigt, en tevens op dat van oude H. SS. steunt, toont ons, dat de vermeende tegenstrijdigheid der bedoelde tijdgenooten niet zichtbaar, zelfs niet zeer waarschijnlijk is, en daarom niet mag worden volgehouden. Doch al zoude er werkelijk een onoverkoombaar verschil tusschen hunne berigten bestaan, dit kan dan hoogstens een paar maanden betreffen. Daarin, trouwens, komen zij bepaaldelijk overeen, dat Paus Leo in 847 zijne regering aanvaardde.

Aan dit jaar moet men zich dus houden. Te meer, omdat er niet alleen, voor zoo verre bekend is, door geen enkel stellig en bepaald berigt, hetwelk tegen de vermelde in gezag kan opwegen, een ander jaar voor de pauswijding van Leo wordt aangegeven, maar omdat ook de gelijktijdige geschiedenis daarmede zoo juist overeenkomt en geen ander, dan 847, als het eerste jaar van dezen Paus, toelaat.

Wij hebben er reeds een staal van gezien. De strooptogt der Saracenen moet, na hunnen aanval op Rome, in Augustus van 846, nog eenigen tijd geduurd hebben. Zeer gevoegelijk verhaalt daarom het *Liber Pontificalis*, dat zij op hunne terugvaart, tijdens de verkiezing van Paus Leo, dat is, in vergelijking met Prudentius in de *Annales Bertiniani*, in de laatste dagen van Januarij of de allereerste van Februarij 847, schipbreuk leden.

Krachtiger nog spreekt een historisch gedenkstuk uit den tijd van Leo IV, waarvan ons de gedachtenis nog bewaard is door het *Liber Pontificalis* en den geleerden Hincmar, aartsbisschop van Rheims, in zijne voortzetting der *Annales Bertiniani*, op het jaar 868. Reeds eenmaal stipte ik het Concilie aan, waarin de genoemde Paus de excommunicatie uitsprak tegen den kardinaal Anastasius. Ik wilde er toen, om redenen daár vermeld, slechts in het voorbijgaan van ge-

1) *Ann. cit. ad a. 847.*

wagen; hier kom ik er met meer nadruk op terug. Het *Liber Pontificalis* zegt, dat Anastasius destijds reeds vijf jaren zijne kerkelijke standplaats verlaten had en dat het Concilie uit 67 bisschoppen bestond en gehouden is in de kerk van den H. apostel Petrus. Van dit Concilie nu geeft het de volgende dagteekening op: het 5de en 37ste jaar ¹⁾ der keizers Lotharius en Lodewijk, het 7de jaar van Paus Leo den 8sten December, Indictie II. — Deze tijdsbepalingen beantwoorden gezamenlijk aan geen ander jaar, dan aan 853. Maar indien dit jaar het 7de van Paus Leo was, is het niet meer raadselachtig, welk zijn eerste geweest is.

In het Leven van Benedictus noemt het *Liber Pontificalis* nogmaals dit Concilie. Men vindt er het reeds bekende verhaal van de gewelddadigheden des afgezetten Anastasius en, onder anderen, dat hij, in de kerk van den H. Petrus, «het Concilie vernietigde, hetwelk er Paus Leo op de deuren » van het *Sanctuarium* had doen schilderen.»

Vergelijken wij nu hiermede Hincmar's berigt in de *Ann. Bert.* op het jaar 868. Deze Anastasius was later van de kerkelijke straf ontheven en door Paus Adrianus II zelfs tot Bibliothecaris der Roomsche Kerk aangesteld ²⁾. Maar nieuwe misdaden berokkenden hem eene nieuwe veroordeeling. Bij deze gelegenheid werden de vorige vonnissen, door Leo uitgesproken, herhaald of worden zij althans door Hincmar herdacht. Deze vonnissen waren, blijkens zijn verhaal, op een openbaar gedenkstuk opgeteekend: immers hij schrijft: «op » de regter zijde der beeldtenis stond geschreven: onder de » regering der keizers Lotharius en Lodewijk, den 16^{den} » December, Indictie XIV (850)». Daarop volgt de tekst der excommunicatie, waaruit blijkt, dat Anastasius destijds reeds 2 jaren zijne kerkelijke standplaats wederregtelijk had verlaten. Voorts zegt Hincmar: «op de linker zijde der

1) De afschrijvers van het *Liber Pontificalis* zijn, ten aanzien van de jaren der keizers, niet nauwkeurig geweest; van daar de verschillende lezingen, waarop ik vroeger reeds opmerkzaam maakte. Ik heb in mijnen bovenstaanden tekst de ware lezing gevolgd, zoo als die ook uit de, weldra aan te halen handelingen van dit Concilie en uit de woorden van Hincmar te herstellen is.

2) Bouquet, Cit. T. VII, p. 99, teekent er bij aan, dat deze Anastasius een ander is, dan Anastasius, de abt en insgelijks bibliothecaris, op wiens naam het *Liber Pontificalis* is uitgegeven.

beeldtenis stond: «Leo, bisschop, dienaar der dienaren Gods» enz. Aldus namelijk begint een later vonnis, uitgesproken, gelijk de tekst uitdrukkelijk verklaart, toen Anastasius gedurende 5 jaren buiten zijne bediening rondzwierf. In betrekking tot de tijdsbepaling vindt men daarin nog het volgende: «Daarom, gelijk wij, tijdens ons verblijf te Ravenne, in »de St.-Vitalis-kerk, den 29sten Mei, Indictie I (853), met »eigen mond bekend gemaakt hebben, zoo verkondigen wij »nu wederom, in de kerk van den H. apostel Petrus, op »den 19^{den} Junij, Indictie voornoemd, op dezelfde wijze.» enz. Dit vonnis is naderhand op een Concilie van 67 Bisschoppen, in de kerk van den H. apostel Petrus te Rome, herhaald geworden. De tekst hiervan wordt door Hincmar medegedeeld, onder het opschrift: «op de zilveren deuren »stond dit geschreven.» Hier nu vindt men deze tijdsbepalingen: het 7de jaar van Paus Leo, het jaar 42 der keizers Lotharius en Lodewijk, den 8sten December, Indictie II; nog wordt er gezegd, dat Anastasius zijne standplaats reeds 5 jaren verlaten had.

Uit dit laatste blijkt, dat hier December van hetzelfde jaar 853, niet van 854 bedoeld wordt; anders moest het wangedrag des veroordeelden reeds 6 jaren geduurd hebben. Te gelijk ziet men er uit, dat hier niet volgens de Roomsche of Pauselijke Indictie (van den 25^{en} December of 1^{en} Januarij af) geteld is; maar volgens de keizerlijke of Constantijnsche (van den 24^{en} September) of volgens de Constantinopolitaansche (van den 1^{en} September)¹⁾. — Het cijfer van het jaar der keizers: 42, is blijkbaar, zoo als Leibnitz²⁾ en Bouquet hebben opgemerkt en Pertz uit dezen laatsten heeft overgenomen, eene zamentrekking van de twee cijfers (37 en 5) der regeringsjaren van de beide keizers.

Aan de echtheid dier jaarcijfers valt niet te twijfelen. Niet

1) Het *Liber Pontificalis* biedt, niet alleen bij gelegenheid van dit Concilie, maar overal elders dezelfde telling aan. Het levert hiervan nog meer duidelijke voorbeelden op. Het zelfde Leven van Leo noemt de Indictie II het 8ste jaar diens Pausen; maar, bij gelegenheid van het vermelde Concilie, noemde het dezelfde Indictie II, in de maand December, zijn 7de jaar. In het Leven van Johannes V zegt het, dat Constantinus *Pogonatus* gestorven is «in het begin van September, Indictie XIV;» nu stemmen allen overeen, dat deze keizer in 685 overleden is. In het Leven van Sergius I zegt het, dat deze Paus begraven is den 8sten September, Indictie XV, dat is, 701.

2) *Annal.* ad a. 853, n°. 20.

alleen staan zij in het opschrift van dit Concilie¹⁾, maar ook Hincmar beroept zich, in een' zijner brieven²⁾, op de Canons van dit Concilie, en zegt daarbij insgelijks, dat het gehouden werd in het 37^e jaar van Lotharius en het 5^e van Lodewijk, in de maand December. Evenmin kan er onzekerheid bestaan over het jaar des Heeren, hetwelk hierdoor aangeduid wordt. Beide cijfers zijn, volgens Leibnitz, berekend naar het jaar, waarin ieder keizer door zijnen vader tot mederegent is benoemd geworden. Aan Lotharius nu viel dit te beurt, volgens Enhardus, den eersten schrijver der *Annales Fulden- ses*, in 817; en dat Lodewijk in het jaar 849, tot deelgenoot in de keizerlijke regering werd aangesteld, bewijzen Pagi³⁾ en Mabillon⁴⁾ uit de dagteekeningen van diplomaten. Alzoo, Indictie en jaarcijfer der keizers wijzen gezamenlijk naar 853; en dit jaar was het 7de van Paus Leo.

Wij zien hier dan, hoe tijdgenooten, openbare stukken en gedenkteekenen elkander de hand bieden, om ons te overtuigen, dat Paus Leo in 847 zijne waardigheid aanvaardde.

Doch vervolgen wij onzen blik in de geschiedenis. Die van Frankrijk zal ons hetzelfde bevestigen.

Ruim 10 jaren nadat Ebbo, als aartsbisschop van Rheims was afgetreden, werd hem, in April van 845, door het Concilie van Beauvais, een opvolger gekozen in den persoon van Hincmar. De nieuwe aartsbisschop werd op den 3^{den} Mei daaraanvolgende gewijd⁵⁾. Hincmar zegt zelf, dat zijne keus was geschied door de geestelijkheid van Rheims en de bisschoppen, aan dit aartsbisdom onderhoorig, en daarenboven door zijnen aartsbisschop⁶⁾ en dezès onderhoorige bisschoppen, waaronder zijn eigen bisschop⁷⁾ was, en ook nog door anderen onderteekend. Voorts verzekert hij, dat zijne wijding niet alleen door de bisschoppen der provincie van Rheims,

1) Labbe VIII, col. 113.

2) *Hincmari Rhemensis Opera* ed. Sirm. Par. 1645. T. II, n°. XLVII, *Ep. Caroli II imp. nomine ad Joann. VIII Papam*, De Judiciis et appellation., n°. 23.

3) *Crit. in Baron.* ad a. 849, n°. 14.

4) *De Re diplom.*, aangehaald door Leibnitz, *Ann.* ad. a. 849, n°. 8.

5) Longueval etc. *Hist. de l'Egl. Gallie*. T. VIII, Liv. XV, p. 122. Par. 1826.

6) Wenilo van Sens. Flodoard, *Hist. Rhemens.* L. III, c. 1.

7) Ercamradus van Parijs (Flodoard l. c.): Hincmar was namelijk monnik der abdij van St. Denys bij Parijs.

maar ook door die van bijna geheel Gallië, van Neustrië en van Aquitanië onderteekend is, en dat het stuk hiervan bestemd was, om naar Paus Sergius te worden gezonden ¹⁾. Ook had de koning Karel dat met zijn zegel bekrachtigd. Daar echter Sergius kort vóór dat al deze stukken naar Rome gebracht werden, gestorven was, zijn zij aan Leo gezonden ²⁾. Ook schreef keizer Lotharius deswegens naar dezen Paus ³⁾.

Hincmar spreekt hier blijkbaar van twee onderscheidene stukken, het eene zijne verkiezing, het andere zijne wijding betreffende, welke beide niet ten gelijken tijde kunnen onderteekend zijn. Het eerste moet aan het gedachte Concilie van Beauvais (845) toegeschreven worden, en droeg de ondertekeningen van de bisschoppen der provinciën van Rheims en Sens. Het tweede, door meer andere onderteekend, behoort ongetwijfeld tot het Concilie van Parijs, waarover Hincmar duidelijker spreekt, in zijnen brief aan P. Nicolaas ⁴⁾, in 867 geschreven.

Hij was, gelijk hij schrijft, zeer verkleefd aan zijnen koning Karel den Kale, en daarom in ongenade bij den keizer Lotharius gevallen. Deze gaf bij Paus Sergius voor, dat er te Rheims tweedragt bestond aangaande Hincmar's wijding, en verzocht, dat de aftreding of afzetting van Ebbo op nieuw onderzocht en beoordeeld wierde. Dit gebeurde, zegt Hincmar, één jaar na zijne wijding: alzoo in 846. De Paus had, volgens Hincmar's vroeger gemeld schrijven — en dit komt ook met den loop dezer gebeurtenis volmaakt overeen — de Paus had het behoorlijk onderteekende stuk van Hincmar's verkiezing nog niet gezien; hij moest daarom aan 's keizers verzoek gevolg geven en belaste Gunthold van Rouaan, een Concilie te beleggen te Trier, alwaar, niet lang na Paschen, zijne legaten zouden verschijnen en werwaarts hij ook Hincmar

1) *Ipsaque ordinatio mea non solum Rhemorum provinciae episcoporum est roborata, verum et omnium pene Galliarum, atque Neustriæ necnon et Aquitaniae episcoporum manibus subscripta epistola ad praefatum Sergium papam unanimiter dirigenda.....*

2) *Quae omnia Sergio, antequam mittere ad illum concurrerem, in brevi defuncto, Leoni papae sunt missa.*

3) Hincmari *Schedula secunda, porrecta Synodo Suessionensi III, anno 866; ap. Labbe, Conc. T. VIII, col. 822, 823.*

4) Hincm. *Rhem. Opuscula et epp. XXVI ad Nicol. Pap. Hincm. Opp. ed. Sirmond. Par. 1645. T. II, p. 298 seqq. Ap. Labbe, Conc. T. VIII, col. 1908 seqq.*

beval, zich te begeven. De bisschoppen waren op bepaalden tijd en plaats vergaderd; maar dewijl de pauselijke legaten niet verschenen, beriep Guntbold een ander Concilie te Parijs. Hier vergaderden, blijkens Flodoard, de bisschoppen der provincien van Sens, Tours en Rheims¹⁾; Hincmar geeft te kennen, dat van hier aan Paus Leo schreven de bisschoppen van Belgisch Gallië, Neustrië en Aquitanië.

Hier is dan het tweede stuk, de wijding van Hincmar betreffende, onderteekend. Want, gelijk Flodoard, duidelijker dan Hincmar, verhaalt, Ebbo was voor dit Concilie gedagvaard, maar verscheen niet en werd daarom van alle bestuur der kerk van Rheims uitgesloten, tot dat hij, overeenkomstig het bevel van Paus Sergius, voor een Concilie zou verschijnen en de uitspraak ontvangen; vervolgens, zegt Flodoard, zijn de handelingen van dit Concilie door de bisschoppen, onder het geleide van brieven des konings, aan Paus Leo bekend gemaakt, en is de *wijding* van Hincmar, nadat hij ook zijne geloofsbelydenis naar Rome had opgezonden, goedgekeurd en door de vergunning van het *Pallium* bekrachtigd.

Het Concilie van Troyes (867) beroept zich, in zijnen synodaal-brief aan Paus Nicolaas, ten aanzien van het wegblijven der pauselijke legaten, op brieven aan Paus Leo, niet alleen der Cis-alpijnische bisschoppen en van koning Karel, maar ook van den keizer Lotharius. Dit is ongetwijfeld dezelfde brief, waarvan dit Concilie iets vroeger gewaagd had, als na 's keizers verzoening met zijnen broeder (Karel) geschreven en de reden, waarom Hincmar tot aartsbisschop van Rheims was gekozen, den toestand namelijk dezer kerk blootleggende²⁾.

Ook Hincmar maakt, in zijne reeds aangehaalde *Schedula*, melding van dit keizerlijk schrijven. De keizer zegt daarin aan Paus Leo, dat hij die vermelde herziening, op Ebbo's aanhoudende klagten, van Paus Sergius verzocht had; maar dat Hincmar hem nu de handelingen van het Concilie over de bevestiging zijner (*de confirmatione sui*, scil. Hincmari) en over het herstel van de kerk of het bisdom van Rheims aangeboden en tevens de keizerlijke tusschenkomst bij den Paus, ter verkrijging van het *Pallium*, verzocht had. Hij ondersteunt

1) *Hist. Rhem.* T. III, c. 2.

2) Labbe, col. VIII, 873, 874.

dezen wensch van Hincmar, vooral omdat hij de handelingen van het Concilie der Cis-alpynsche provinciën gezien heeft, welke, zegt hij (zeer overeenkomstig met de aangehaalde woorden van Hincmar), *reeds aan woen voorganger moesten gezonden worden*, en welke wij besloten hebben door zijne (Hincmar's) zorg tot u over te zenden ¹).

Al deze verspreide historische bronnen loopen daartoe te zamen, dat zij aan de berigten van het *Liber Pontificalis* en van andere tijdgenooten, dat Leo IV namelijk in 847 Paus werd, indien zij nog bekrachtiging behoeven, die waarlijk geven. Hincmar zegt, dat het stuk, waarop zijne wijding, door de onderhoorige bisschoppen van Rheims, van bijna geheel Gallië, van Neustrië en Aquitanië, werd goedgekeurd en ondertekend, bestemd was voor Paus Sergius. Deze echter had in 846, toen hij het Concilie te Trier uitschreef, nog geen officieel stuk over Hincmar's verkiezing en wijding gezien.

Eerst te Parijs, waar al die genoemde ondertekenaars hij een waren, kan en moet het ook vervaardigd zijn. Werkelijk werd dit Concilie, gelijk Hincmar in 867 aan Paus Nicolaas schreef, vergaderd ingevolge de volmagt, welke Paus Sergius aan Gunthold verleend had, ten einde de zaak van Ebbo tot beslissing te brengen; het werd daarenboven gehouden op den 14 Februarij van 847 ²), dat is, derdehalve week na den dood (27 Januarij ³) van Paus Sergius, zeker-

1) *Ibid.* col. 31, 32.

2) Labbe, VII, col. 1048 en VIII, col. 160 (in *Conotaph. Pap. everso*), bewees tegen Sirmond, *Conc. Gall.*, T. III, dat dit concilie niet in 846, maar in 847 is gehouden. Pagi, *Crit. in Bar.*, 846, n°. 3, betwist het Labbe. Maar de omstandigheden, dat Gunthold het beriep, nadat men, na Paschen van 846, de pauselijke legaten vruchteloos te Trier had afgewacht; dat dus eerst de bisschoppen uit Trier ten hunnent wederkerden; dat er vervolgens eene dagvaarding naar Ebbo gezonden werd (verg. Flodoard., L. III, c. 2 en Hincmar's brief van 867 aan Paus Nicolaas), verbieden ons te denken, dat dit concilie den 14den Februarij van 846 is vergaderd. Het draagt eene dubbele jaartelling, te weten: 14 Febr. 846, Indictie X. Labbe beweert, dat hier, volgens een Gallisch gebruik, het jaar 846 niet met den laatsten December gesloten, maar tot den 25en Maart of tot Paschen daaropvolgende, is voortgeteld geworden. Wil men echter met Pagi dit ontkennen en staande houden, dat er in die dubbele tijdsopgave eene fout is geslopen, zoo zal men, uit de volgorde der gebeurtenissen toch moeten besluiten, dat, niet Indict. X in IX, maar 846 in 847 moet veranderd worden.

3) Prudentii *Trec. Annal. (Bertiniani)*, ad an. 847, in Pertz, *Monumenta*, T. I.

lijk vóór dat men daarvan te Parijs onderrigt was. Met regt schrijft dus Hincmar, dat dit stuk voor dezen Paus bestemd was. Doch men herinnere zich zijn gezegde, dat kort vóór de afsending van dit en andere stukken, Paus Sergius overleden was, en zij daarom aan Paus Leo gerigt werden, en het kan niet twijfelachtig meer zijn, dat deze laatstgenoemde, kort na den dood van Sergius en ook na het Concilie van Parijs, dat is in 847, den Pauselijken stoel beklom.

Al waren nu het sterfjaar van Sergius en het eerste jaar van Leo niet zoo bepaald door tijdgenooten berigt geworden, de vermelde gebeurtenissen vorderen gebiedend, het overlijden des eerstgenoemden óf in de laatste dagen van 846, óf in het begin van 847, en den aanvang van Leo's regering in het laatst genoemde jaar te stellen.

Karel de Kale was Ebbo, zijnen en zijns vaders ouden tegenstrever, afkeerig; zoodat Ebbo, die, na keiser Lodewijk's dood, het bisdom van Rheims weder had aanvaard, het in 843, toen het, door de nieuwe landverdeeling, onder Karel gekomen was, nogmaals verliet¹⁾. Hincmar zag in Ebbo een' mededinger, wiens geregtelijke verwerping de bevestiging zijner wijding was en omgekeerd. Beiden, maar vooral Hincmar, was er aan gelegen, het voor Ebbo ongunstig besluit van Parijs onverwijld naar Rome te zenden. De bisschoppen van het Concilie waren daarenboven verpligt, den afloop dezer zaak aan den Paus te berigten, en mogten dit verslag te minder uitstellen, naar mate het geding was vertraagd geworden. Men mag daarom niet vooronderstellen, dat het stuk met het daartoe betrekkelijke langer van Rome is teraggehouden, dan noodig was.

Lezen wij nu in den brief van keizer Lotharius aan Paus Leo, dat de zorg der opzending naar Rome aan Hincmar was opgedragen, zoo is er zekerlijk aan geen toeven te denken. Maar het Concilie wist niet beter of Sergius leefde nog; hoe had het anders dien onderteekenden brief voor dezen Paus kunnen bestemmen? Hij moet echter omtrent dien tijd zijn gestorven, want toen het tot een opzenden van dit en andere stukken kwam, was hij, kort geleden, ge-

1) *Relatio Clericor. Rhemens.*, bij Bouquet, *Ber. Gallicar. et Francicar. Scriptt.*, of *Recueil des Historiens des Gaules et de la France*, T. VII, p. 280.

storven en reeds opgevolgd door Leo IV. Wie ter wereld kan zich hier een ander jaar, dan 847 denken?

Men noeme het niet onwaarschijnlijk, dat de keizer, die nog zoo kort te voren op Hincmar verstoord was, den vermelden aanbevelingsbrief zoo vroeg zal geschreven hebben. De medegedeelde inhoud zegt ons klaarblijkelijk, dat dit schrijven, van 's keizers zijde, eene toetreding was in het Concilie van Parijs; maar wat bevestigt ons, dat het de handelingen van dit Concilie naar Rome juist begeleid heeft? Het kon ook later aan Paus Leo zijn opgezonden. Wij hebben echter deze vooronderstelling niet noodig. De gebeurtenissen van dien tijd veroorloven ons, zonder eenige zwaarigheid, aan te nemen, dat deze brief te gelijk met de handelingen van het Concilie, aan Paus Leo, in het begin zijner regering, werd ter land gesteld.

In zoo verre bekend is, had de keizer niets tegen Hincmar's persoon: deze geleerde en destijds vrij algemeen hooggeschatte kerkvoogd misviel hem slechts wegens zijne gehechtheid aan Karel. Nu zien wij echter, dat Lotharius en Karel nog in dezelfde maand, waarin het Concilie van Parijs vergaderde, te weten: in de tweede week der veertigdaagse vaste van 847¹⁾, te Mersen bij Maastricht vrede hebben gesloten²⁾. De moeilijkheid van dezen kant was dan nog bij tijds uit den weg geruimd; werkelijk zegt het Concilie van Troyes, dat de brief des keizers na zijne verzoening met zijnen broeder geschreven is; hij kan dus zeer wel van het begin van Leo's regering dagteekenen. Doch de toenmalige gebeurtenissen doen ons meer besluiten. Zij zeggen ons vrij duidelijk, dat Lotharius zijnen brief ten gunste van Hincmar niet lang na deze zamenkomst te Mersen, althans vóór St.-Jan van hetzelfde jaar, geschreven moet hebben. Het schijnt namelijk niet, dat die vrede van langen duur is geweest. Lotharius had te Mersen bekend gemaakt, dat er op St.-Jan eene tweede vergadering der gekroonde hoofden te Parijs zou plaats hebben, ten einde aan den nu gemaakten vrede het volle beslag te geven. Wij vinden echter

1) Lupi *Ferrariens.* Ep. LIX ad *Marcwardum Abb.*, bij Bouquet, VII, p. 500, Ep. XXXIV.

2) De *Capitula et adnuntiationes* dezer vergadering in Pertz, *Monum.* T. (III) *Legum* I, p. 393 seqq.

niet, dat er iets van gebeurd is. Ruodolf¹⁾, een tijdgenoot, zegt daarentegen, dat de pogingen van Lodewijk den koning van Duitschland, om zijne broeders Lotharius en Karel te verzoenen, vruchteloos bleven. Er moeten zich dus, na den vrede van Mersen, spoedig wederom nieuwe moeilijkheden hebben opgedaan. Hiermede, mag men denken, herleefde ook zijne afgekeerdheid van Hincmar, zijns broeders getrouwen en invloedrijken onderdaan; bezwaarlijk zou hij hem nu nog aan den Paus hebben aanbevolen. De keizer moet zijnen brief dan geschreven hebben vóór deze nieuwe vredebreuk; want eerst in 849 is zij geheeld geworden²⁾. Zóó lang echter kan toch de bekrachtiging van Hincmar's wijding en de vergunning van het *Pallium* niet uitgebleven zijn.

Ziedaar hoe van verschillende kanten alles samenloopt, om het jaar 847, als het eerste van Paus Leo te doen kennen. Aangaande dit punt zal er nu wel niet meer over «verwar»ring» en «onzekerheid» te klagen zijn.

Even weinig tegenspraak duldt de duur zijner regering. Het *Liber Pontificalis* bepaalt dien uitdrukkelijk op 8 jaren, 3 maanden en 5 of, gelijk eenige H. SS. luiden, 6 dagen. Ditzelfde bevestigen alle oude naamlijsten der Pausen, in de *Origines de l'Egl. Romaine* verzameld, waaronder er ééne van een H. S. uit de 9de, en twee uit H. SS. van de 11de eeuw zijn nageschreven. De graaf Garampi, die onder zijne 4 onuitgegevene naamlijsten der Pausen, ééne uit de 11de eeuw, en nog eene andere uit den tijd van Paus Nicolaas I (858-867) telde, beweert, op haar gezag, insgelijks, dat Leo gedurende 8 jaren, 3 maanden en 5 dagen regeerde³⁾.

Hij moet dan in het jaar 855 gestorven zijn. De onderscheidene tijdsbepalingen van het *Liber Pontificalis* doen ons ook, gelijk wij reeds gezien hebben, geen ander, als het sterfjaar van Leo kennen. Uitdrukkelijk boekt Prudentius in de *Annales Bertiniani*, den dood dezes Pausen op het jaar 855; en slechts in zóó verre zou er tusschen deze twee geschiedwerken een verschil bestaan, dat het eerste zijnen dood op den 17den Julij (16 *Calendas Augusti*) plaatst; terwijl de

1) *Annal. Fuld.* ad a. 847, in Pertz, *Monum.* T. I.

2) Prudentii *Trec. Ann.* (Bertin.) ad a. 849. *Fragment. Chronici Funtanellensis sive S. Wandregisili* (St. Vandrille), auctore Coactaneo, ad a. 849, bij Bouquet, l. c., pag. 41.

3) *Nova Acta Eruditor.* Lips. 1755, pag. 391 sq.

Ann. Bertin. zeggen: «Paus Leo is in de maand Augustus »gestorven». De reeds vermelde Garampi gist, dat de afschrijver dier *Annales* het: 16, *Calendas* voorbij gezien heeft ¹⁾. Beter misschien zegt Leibnitz: «Maar de schrijvers van »geen soms de maand dáár aan, van wáár» (in het romeinische Kalender) «hare *Calendae* beginnen genoemd te worden, »gelijk Mabillon ergens opmerkt» ²⁾. De beslissing moet hier ten voordeele van het *Liber Pontificalis* uitvallen, niet alleen omdat het te Rome zelf geschreven werd, maar ook omdat èn het *Martyrologium* èn het *Breviarium Romanum* de gedachtenis aan dezen Paus op den 17^{den} Julij vieren. Overigens doet dit verschil hier niets ter zake; beide tijdgenooten komen daarin overeen, dat Leo in 855 stierf, en dit hun berrigt staat wederom in schoone overeenstemming met den zoo wèl gestaafden tijd van den aanvang en van den duur zijner regering.

Ten overvloede kunnen wij er nog een lofdicht bijvoegen, hetwelk op geen' ander' keizer, dan op Lotharius, en blijkbaar niet lang na zijnen dood, kan vervaardigd zijn ³⁾.

*O quanto premittur Roma dolore,
Tam claris subito patribus orba!
Infirmata prius morte Leonis,
Nunc Auguste tuo funere languet.*

.....
*Luge, Roma, tuum nomen in umbris
Et defuncta duo lamina luge* ⁴⁾.

De stad Rome, wordt hier gezegd, heeft, *spoedig* op elkan-der, twee zware verliezen ondergaan: *eerst* ontviel haar Leo; nu brengt' haar de dood van den keizer een' nieuwen slag toe. Lotharius nu is den 28^{en} of 29^{en} September van het jaar 855 gestorven ⁵⁾; kort te voren was dan Leo overleden.

1) Köhler, *Münz-Belustigung*. XX, s. 307.

2) *Annal. ad. a. 855*, n°. 6.

3) Verg. Baron ad a. 855, n°. 50. Garampi, bij Köhler, a. a. O. S. 308.

4) Wat overgrootte ramp treft Rome's hoofd,
Van dierb're vaderen zoo *plotseling* beroofd!
Eerst heeft haar Leo's dood geknakt,
Nu 's keizers sterven weer verwakt.

.....
Treur, Rome, in digte schaaftw, uws ramps bewust:
Beween het lot, dat beide uw' lichten bluscht.

5) De *Annales Bertiniani*, ad a. 855, zeggen, den 28^{en} September. Regino monnik, sedert 835 proost en 892-899 abt van het klooster te Prum,

§ 58. De onmiddellijke opvolger van Leo IV was
Benedictus III.

Paus Bonifacius III (607) had, gelijk er in het *Liber Pontificalis* van hem geboekt staat, eene verordening uitgevaardigd, waardoor het ten strengste verboden werd, gedurende het leven van eenen Paus of bisschop, over diens toekomstigen opvolger te spreken of partijen te maken; eerst den *derden dag* na zijne begrafenis, zouden de geestelijkheid en de zonen der kerk bijeenkomen en kiezen. Had het gebruik dit zóó gewijzigd, dat de keus ook den anderen dag na den dood kon geschieden? of had de vrees, dewijl men bij den dood van Sergius II, het vertrek der Saraceensche vloot te Rome nog niet vernomen had, eenen buitengewonen maatregel gewettigd? Althans Leo werd reeds vóór de begrafenis zijns voorgangers en, gelijk men uit het *Liber Pontificalis* besluiten mag, niet in eene vormelijke kiesvergadering gekozen. De verkiezing nu van Benedictus gebeurde, luidens het *Liber Pontificalis*, in eene vergadering, welke, *Mos, terstond*, na Leo's dood plaats had. De openbare acte dezer keus werd, behoorlijk onderteekend, naar de keizers Lotharius en Lodewijk gezonden. — Lotharius leefde dus nog; zijn dood was althans te Rome nog niet bekend. Hieruit kan men afleiden, dat Benedictus zekerlijk nog in het jaar 855 moet gekozen zijn ¹⁾.

Dit weinige zij genoeg over iets, hetwelk reeds meermalen in dit boek ter sprake kwam. Dat het *Liber Pontificalis* ook in de Levens van Nicolaas I en Adrianus II, plaatsen

waarin keizer Lotharius stierf, zegt, dat hij den 29en overleed (Pertz, *Monum* T. I, p. 569). Ditzelfde berigten een grafchrift, onder de verzen van Rhaban gevonden, het *Necrologium Sangellense* en de *Annales Fuldenses* (ed. Pertz. *Monum* T. I). Misschien overleed hij des nachts, tusschen den 28en en den 29en. Niet onwaarschijnlijk wordt er ook gegist, dat hij den 28en gestorven en den 29en begraven is. Verg. Pagi, *Crit. in Bar.* ad a. 855, n° 13; Garampi, bij Köhler, a. a. O. Leibnitz, *Ann.* ad a. 855, n° 12.

1) De H. SS. der korte recensie slaan hier alles, wat het opzenden dier acte betreft, en dienvolgens ook de namen der keizers, over. Maar iets later komen zij op de overweldiging van Anastasius terug, en bij deze gelegenheid zeggen zij uitdrukkelijk, dat de gezanten van Lodewijk en Lotharius zijne partij gewelddadig ondersteunden. Dus vooronderstellen ook deze H. SS., dat Lotharius nog leefde, of ten minste, nog als in leven zijnde beschouwd werd.

bevat, welke, zoo als de hoogl. K. zelf toegeeft, de «onmiddellijke opvolging, van Leo door Benedictus» aanduiden, zal de lezer zich nog wel, van bladz. 328 en 329, herinneren. Evenmin behoef ik thans het wangedrag des afgezotten Anastasius en zijner partij te herhalen, hetwelk de stad Rome eenige dagen vóór de wijding des nieuwgekozenen Benedictus, zoo schokkend verontrustte. Ik heb er, op bladz. 382 vv. het verhaal van, uit het *Liber Pontificalis*, medegedeeld. Hier wilde ik het slechts herinneren, ten einde opmerksaam te maken op het overeenstemmende berigt van Hincmar, in de *Annales Bertiniani*, op het jaar 868. Hij herhaalt dáár in het kort de geschiedenis van Anastasius en herdenkt, gelijk wij gezien hebben, de onderscheidene vonnissen, door Paus Leo tegen hem uitgesproken. Na het bewaste opschrift op de zilveren deuren vermeld te hebben, verhaalt Hincmar, dat Anastasius, na den dood van Paus Leo, zijne schuilplaatsen verliet en, op de wereldlijke magt bogende, terug kwam, de St.-Peters-kerk wederregtelijk binnentrad en er het geschilderde gedenkstuk van het Concilie, waarop hij veroordeeld was, vernietigde.

Dit korte verhaal stemt volmaakt overeen met het uitvoeriger van het *Liber Pontificalis*. Hincmar zegt nu wel niet uitdrukkelijk, dat Anastasius *terstond* na Leo's dood terug kwam, maar wie zal dit anders verstaan? Wie zal deze plaats, ook op zich zelve beschouwd, zóó vertolken, dat hij, na Leo's dood, zich nog twee jaren en eenige maanden had stilgehouden, en eerst na Joanna's overlijden zijn oproer begon? Al, wie nu ook het *Liber Pontificalis* met dit berigt van Hincmar vergelijkt, kan niet anders denken, dan dat die gewelddadigheden van Anastasius tegen diengenen gepleegd werden, die *terstond* na Leo's dood tot Paus werd gekozen, dat is, tegen Benedictus. Daarenboven, dezelfde *Annales Bertiniani*, welke, van 861 af, door Hincmar zijn voortgezet, verhalen op het jaar 855: «Leo, de bisschop des Apostolischen Stoels, is in de maand Augustus overleden en hem is »opgevolgd Benedictus (*eique Benedictus successit*)». Wat zegt dit anders, dan dat Benedictus hem nog dat zelfde jaar en onmiddellijk is opgevolgd?

Op dezelfde wijze spreken al de kronijkschrijvers uit deze en de eerstvolgende eeuwen, die zich met de opvolging der Pausen bezig houden. Ado, de aartsbisschop van Vienne, die

van omstreeks 800 tot 875 leefde, is hieromtrent duidelijk. «De Roomsche Paus Gregorius sterft, en in zijne plaats » wordt gewijd Sergius; na dezes dood volgt Leo op, en » na *dezes overlijden* wordt in zijne plaats Benedictus op » den Apostolischen Stoel verheven; maar Lotharius was » toen reeds gestorven ¹⁾.» Niet alleen verhaalt hij de opvolging van Benedictus op Leo, als niet minder onmiddellijk dan die van Leo op Sergius; maar hij zegt zelfs, dat Benedictus in de plaats van Leo werd aangesteld (*substitutur*).

Flodoardus, een schrijver der volgende eeuw (+ 906), die als kanonik van Rheims en door zijne geschiedenis der kerk van Rheims bekend is, heeft ook een *Liber de Romanis Pontificibus*, in versmaat geschreven, en drukt zich daarin over het punt in kwestie even ondubbeltzinnig uit, als de bronnen, waaruit men destijds de geschiedenis der vorige eeuw nog kende. Hij beschrijft er, hoe de drie standen van Rome (de geestelijkheid, de militaire stand en het volk), door den dood van Paus Leo, wien Rome zijne nieuwe vestingwerken en veiligheid te danken had, in droefheid gedompeld, bijeenkwamen en den Goddelijken Bruidegom der Kerk smeekten, dat hij hen met een' waardigen Paus geliefte te vertroosten. God verhoort hun gebed, en, op inlichting van boven, kiezen zij, uit éénen mond, Benedictus tot hunnen vader.

*Hinc rebus bene dispositis, portu, urbe, ecclouus
Ausonias tuto, digna mercede potitur (sc. Leo IV).
Orfana plebs Patris abscessu solamine captam
Se deflens, patribus claris cum milite junctis,
Jesum corde petit prono, se praesule digno
Selari. Neo abest Dominus haurire moratus
Servorum gemitus, dum spirat mentibus uno*

1) *Et Pontifex Romanus Gregorius moritur, atque ejus loco Sergius ordinatur. Illo defuncto Leo successit, quo obeunte Benedictus in sede Apostolica substituitur, jam tamen defuncto Lothario imperatore.* Pertz, *Monum.* T. II, p. 322. Men houde in het oog, dat Ado, na den dood van Lotharius reeds vermeld te hebben, voortgaat met eenige gebeurtenissen te melden, welke «ten tijde» van dezen keizer zijn voorgevallen. Daaronder nu noemt hij deze vier Pausen; zoo echter, dat hij bij den laatsten aantekent, dat, toen deze het Pauschap aanvaardde, dat is, gewijd werd, Lotharius reeds overleden was. Dit staat in schoone overeenkomst met de, uit de andere berigten ontleende, tijdrekening, volgens welke Benedictus nog ten tijde van Lotharius gekozen, maar even na diens dood gewijd is geworden.

*Ors simul cunctos Benedictum pascere patrem,
Aethero qui rore ferax, puerili visus ab aevo
Gliscere foecundi studiorum munere fructus.
Lucis aquas portare ¹⁾ capax, retinere fidelis,
Promulgare sagax, pacis sectator honestus,
Compatiens jussis, humilis parare benignis,
Carnea proculcans, tenebrarum vicerat astus ²⁾.*

Dit berigt is zichtbaar uit het *Liber Pontificalis* en, blijkens de lofspraak op Benedictus ³⁾, bepaaldelijk uit de breedere recensie van het *Liber Pontificalis* geput, en geeft derhalve zoo wel hieraan eene nieuwe aanbeveling van hooge, tot oorspronkelijkheid naderende oudheid, als het voor de onmiddellijke opvolging van Benedictus op Leo een niet onverschillig bewijs oplevert.

Bij de vermelde getuigenissen komen nog andere van schrijvers uit de 9de eeuw, die of Leo den voorganger van Benedictus, of Benedictus den opvolger van Leo noemen.

Tot de eerste klas behoort vooral Lupus, de abt van Ferrières.

Hij schrijft, *Ep.* 103, aan den Paus Benedictus zelve. «Tijdens uwen voorganger, Leo van heiliger gedachtenis, heb ik te Rome... een gezantschap waargenomen, en ben van dezen Paus goedgunstig ontvangen en behandeld;» enz. De voorstanders der pausin hebben in dese uitdrukking geen bewijs willen zien, dat Leo juist de onmiddellijke voorganger van Benedictus was. Maar is men wel gewoon, in zulke gezegden, het woord: *onmiddellyk*, uitdrukkelijk er bij te voegen? En ligt het in zoodanige spreekwijze niet gewoonlijk

1) *Potari* (Aant. van Muratori).

2) Muratori, *Scriptt.* T. III, P. II, p. 236 sq.

3) Het *Liber Pontificalis* zegt over Benedictus: *Beatus vir iste dilectissimis visceribus editus, sydereo pollens rore, crescensaque oelerius divinorum studio apicum patris ad erudiendum (et) arbitrio traditur. Qui veluti spongia certissime lympham capit, sacrorum ita voluminum didicit lectiones, rudimenta cognovit, accepit, mentisque suae fundatione posuit, et invisibilibus radicibus propagavit... Erat autem sapiens verbo, doctrina praecclarus, sobrius conversatione, loquela pacificus, cunctis compatiens, omnibusque obediens, denique benignissimus... In quo ordine (subdiaconatus) plura suae conversationis certamina habuit, nam carnem vicit, ac mundi principem et omnia ejus argumenta nequissima.* Het met de gewone letter gedrukte staat in beide recensien; het cursief gedrukte is in de breedere alleen te vinden; het woordje: *et*, tusschen () geplaatst, behoort uitsluitend tot de korte.

opgesloten, tenzij het verband of andere, in hetzelfde stuk, voorkomende woorden de opvatting anders bepalen? Ik meen echter, op de bewijskracht dezer plaats van *Lupus* nog iets sterker te kunnen aandringen. Ik ben nog altijd van gevoelen, dat, ofschoon het woord: *onmiddellijk* hier niet gebezigd is, het nogtans door iets anders is vergoelijkt, zóó dat het begrip van dit woord hier werkelijk is uitgedrukt. *Lupus* gebruikt namelijk het woord: *decessor* (voorganger). Het *Glossarium* van Du Cange geeft hieraan dezelfde beteekenis, als aan *praecessor*; en toch meen ik, dat er, althans destijds, tusschen die twee woorden onderscheid werd gemaakt, door het gebruik,

Quem penes arbitrium est et jus et norma loquendi.

Ik heb die twee woorden in onderscheidene stukken van dezen tijd, als in de briefwisseling van Paus Nicolaas I met Griekenland en de bisschoppen en koningen van het Westen, in de brieven van Hincmar, in de Conciliën, in de brieven van Paus Adriaan II, den opvolger van Nicolaas I, dikwijls aangetroffen; het onderscheid, hetwelk het gebruik er tusschen maakte, bleef mij niet onopgemerkt; dit scherpte mijne aandacht; maar ik betuig, dat, terwijl ik het woord: *praecessor* en ook *praecessor*, dan eens gebezigd vond, om eenen middellijken voorganger, dan wederom, doch zeldzaam, om eenen onmiddellijken voorganger aan te duiden, mij echter het woord: *decessor*, nergens is voorgekomen, dan in de beteekenis van eenen *onmiddellijken*. Zoo noemt bijv. Paus Nicolaas, in een' en denzelfden brief, Paus Leo zijnen *praecessor*, maar Benedictus zijnen *decessor*, en van deze twee Pausen tevens sprekende, zegt hij: *decessores mei Leo scilicet et Benedictus* ¹⁾. Zij waren namelijk zijne twee onmiddellijke voorgangers. Anders drukt Adrianus II zich uit, waar hij Nicolaas en Leo zijne voorgangers noemt. Deze twee ~~winnen~~ hem niet onmiddellijk voorgegaan; Benedictus had tusschen hen in, den Apostolischen Stoel bekleed: hij noemt hen dan ook niet zijne *decessores*, maar zijne *praecessores* ²⁾. Doch van Paus Nicolaas sprekende, gebruikt hij de uitdrukking: *decessor meus* ³⁾. Het concilie van Troyes (867) noemt Leo den

1) *Ep. 47, ad Hincm.* Ap. Labbe, VIII, col. 851 sqq.

2) *Ep. 7, ad Episc. Synodi Sussion.* Labbe, VIII, col. 901.

3) *Ep. 6, ad Synod. Tricass.* Ibid. col. 889 (moet zijn 890); *Ep. 8, ad Carol. reg.* Ibid. col. 902.

praedecessor van Nicolaas¹⁾; maar dezelfde bisschoppen, in 866, te Soissons vergaderd, gebruiken, over Leo en Benedictus sprekende, in eenen brief aan Paus Nicolaas I, de uitdrukking: *decessores vestri*²⁾. Op dit zelfde Concilie te Soissons heet ook in een stuk van Hincmar, Paus Benedictus den *decessor* van Nicolaas³⁾. Hetzelfde leest men ook in het verslag van dit Concilie, door koning Karel aan Paus Nicolaas gezonden⁴⁾. Even zoo noemt keizer Lotharius Paus Sergius, den onmiddellijken voorganger van Leo, den *decessor* van dezen Paus; maar, in denzelfden brief, van Leo's voorgangers sprekende, die niet in eene onafgebrokene reeks hem waren voorgegaan, bezigt hij de uitdrukking: *praedecessores vestri*⁵⁾.

Wanneer ik nu verklaar, dat ik het woord: *decessor*, nergens, in eene andere beteekenis heb aangetroffen, zoo mag ik de algemeenheid van dit gebruik niet verder uitstreken, dan mijne lezing reikt, en geldt mijn getuigenis niet meer, dan het vertrouwen, hetwelk men aan mijne oplettendheid wil schenken; gaarne laat ik de eindbeslissing van dit punt aan rijker belesenheid en letterkunde over; maar ik meen toch, dat mijne gevolgtrekking omtrent het verschil van beteekenis, aan deze woorden gehecht, geen uit de lucht gegrepen, geen los en gewaagd gezegde kan genoemd worden. Zoo te meer grond heeft, in mijn oog, de meening van de vroegere bestrijders der pausin, dat de aangehaalde woorden van Lupus een getuigenis bevatten der onmiddellijke opvolging van Leo op Benedictus; tevens vraag ik, of de plaatsen, waar Leo en Benedictus de *decessores* van Paus Nicolaas genoemd worden, niet voor even zoo vele berigten mogen gelden, dat deze twee Pausen zonder onderbreking, zonder dat er tusschen hen een ander den Apostolischen Stoel bekleedde, hun' opvolger Nicolaas in de Pauselijke waardigheid zijn voorafgegaan?

Er bestaat, gelijk ik gezegd heb, nog eene tweede klas van getuigenissen; de gezegden namelijk van tijdgenooten, welke Benedictus den opvolger van Leo noemen. Zoo spreken

1) *Ep. synodica ad Nic.* Ibid. col. 874.

2) *Ep. altera ad Nicol.* Ibid. col. 837.

3) *Schedula III.* Ibid. col. 826.

4) Ibid. col. 840.

5) *Ep. ad Leon IV.* Ibid. col. 31.

het Concilie van Savonnières bij Tours in 859¹⁾, de tijdgenoot, die de schrijver is van het *Fragmentum Historiae Britanniae Armoricae*²⁾, Flodoardus in zijne *Historia Ecclesiae Rhemensis*, L. III, c. 11³⁾. Waar, gelijk in de hier aangehaalde plaatsen, een bepaald persoon eenvoudig verhaald wordt, de opvolger te zijn van een' ander' bepaald' persoon, daar denkt men aan eene onmiddellijke opvolging; noch de aard der zaak, noch het gebruik vordert, dat men zich, ten einde eene zoodanige opvolging aan te duiden, met bijvoeging van het woord: *onmiddellijk*, nader bepale, tenzij juist deze onmiddellijke opvolging het onderwerp der verhandeling ware, of er, om andere redenen, met grooter' nadruk, de aandacht der lezers op gevestigd moeste worden. Daarom zullen de hier genoemde plaatsen door ieder' onbevooroordeeld' lezer, zóó worden verstaan, dat hare schrijvers geen' Paus, tusschen Leo en Benedictus, gekend hebben. Maar de wijze, waarop de Grieken Paus Benedictus den opvolger van Leo noemen, het bepalend lidwoord namelijk, hetwelk zij bezigen, is wel voor geene andere uitlegging vatbaar. Wie, die bijvoorbeeld Photius⁴⁾ en Metrophanes Smyrnaeus⁵⁾ hoort zeggen: *Αὐτὸν.... καὶ... Βενεδικτὸς, ὃ μετ' ἑκείνου τῶν ἀρχιεπισκοπῶν θρόνου διαδόχος*, zal dit zóó vertolken, dat deze tijdgenooten der hier genoemde Pausen, zich, bij het schrijven dier woorden, Benedictus slechts als *eenen* der opvolgers, en niet als *den* opvolger van Leo voorstelden?

Zóó laten in het voorbijgaan de tijdgenooten zich over Benedictus uit; wij hebben ook gezien, hoe anderen, die de opvolging der Pausen van dezen tijd meer opzettelijk behandelen, zich uitdrukken; hoe diegenen, welke de verkiezing van Benedictus in het bijzonder verhalen, daarover spreken; voeg hier bij, dat er bij niet één' der tijdgenooten eenig anders luidend bericht daaromtrent te vinden is; dat de bekende schrijvers der drie volgende eeuwen geen' anderen opvolger van Leo

1) *Ep. ad Episc. Briton.* Ibid. col. 659.

2) Bij Bouquet, VII, p. 51: *Jam saepe Actardus Episcopus pro his rebus reclamandis Romam petierat, jam saepe Leoni Papae atque Benedicto ejus successor, de his querelas magnas fecerat.*

3) *Actio Synodi sedi Apostolicae ab Hincmaro directa et a Benedicto Papae Leonis successore corroborata est.*

4) *Liber de Spiritu S.*; ap. Maii, *Scriptt. vester.* T. I, pag. XXXVI sq. Rom. 1825.

5) Bij Leo Allat., *Confut. Fabulae de Pap.*, n°. 13. — Even duidelijk spreekt Hylianus; *Ib.* n°. 14.

opgeven, dan Benedictus; dat ook niet ééne der oude naamlijsten der Pausen, ja, zoo als Pagi verzekert, niet eene van die naamlijsten, welke vóór het jaar 1400 vervaardigd zijn en in de Colbertijnsche, Vaticaansehe en andere bibliotheken gevonden worden, den naam der pausin te lezen geven¹⁾; en dan vrage men zich ter goeder trouwe: indien wij geene geschiedenis smeden mogen, maar gehouden zijn, hare waarheid uit de bronnen te putten, wien moeten wij dan voor den opvolger van Leo houden? En met welk regt toch heeft men ooit kunnen, of kan men in den tegenwoordigen tijd, beweren, dat dit, niet Benedictus, maar de pausin des geruchts was? Voor Benedictus pleiten stellige en onderling overeenstemmende getuigenissen van vriend en vijand; voor Joanna daarentegen is niet een enkel getuigenis te vinden, en in de latere geschiedwerken, die haar, niemand weet van waar, in hunne bladzijden hebben opgenomen, is haar bestaan niet bevestigd met eene grootere zekerheid, dan hun: « Men zegt » daaraan kan bijzetten. Beklage zich en bloze de kritiek over oppervlakkigheid, over dwaasheid en onzin; maar wegens de bewering, dat Benedictus III onmiddellijk op Leo IV volgde, deswege zal het hooge rood der schaamte hare tronie waarlijk niet benevelen.

§ 59. *Vervolg. Het getuigenis van Hincmar.*

Van al die genoemde berigten, die uit het *Liber Pontificalis* uitgezonderd, heeft de hoogl. K. geene de minste notitie genomen. Maar op een ander getuigenis, door Hincmar afgelegd, waaraan de bestrijders der pausin een zeer groot gewigt hechten, vestigt hij de aandacht en maakt hij zijne aanmerkingen, ten einde er de erkende bewijskraeht van te

1) *Crit. in Bar.*, ad a. 853, n°. 14. Hierbij mag eene naamlijst der bisschoppen van Napels gevoegd worden. Zij is uit de 9de eeuw afkomstig en is, volgens een opschrift, hetwelk Blanchinus meent van de hand van Lucas *Holstenius* te zijn, uit het werk van Joannes *Diaconus*, over de bisschoppen van Napels, getrokken. Daarin nu leest men: « De bisschop » Athanasius zat 22 jaren, 6 maanden en 24 dagen.... ten tijde der » Pausen Leo, Benedictus, Nicolaas, Adrianus en der keizers Mi- » chaël en Basilius. » — Köhler, *Müns-Bel.*, a. a. O. Blanchinus, in zijne uitgave van het *Liber Pontif.* T. II, pag. LIX sqq., alwaar ook een facsimile dezer naamlijst.

ontzenuwen. «Zij» (deze getuigenis), zegt de hoogleeraar bladz. 64, «komt voor in eenen brief (van Hincmar) van het jaar » 867, waarin deze sluwe kerkvoogd bij Paus Nicolaas I » zich verantwoordt wegens eene, door dezen Paus zelve, » tegen hem ingebragte beschuldiging, als had hij eene Pauselijke » bul van Benedictus tot bevestiging der aanzienlijke voor- » regten van zijnen Aartsbisschoppelijken zetel, op welke hij » zich beriep, niet slechts op eene onregtmatische wijze ver- » kregen, maar daarenboven in dezelve bedriegelijke veran- » deringen zich veroorloofd. — In het voorbijgaan, zij hier » opgemerkt, dat de verdenking van bedrog en vervalsching, » ook ten aanzien van nagenoeg gelijktijdige stukken, en ge- » pleegd zelfs door een' Aartsbisschop, in dien tijd geene zoo » zeldzame zaak was » 1).

«De plaats, waarop het hier aankomt, en waarin Hincmarus de wijze uiteenzet, op welke hij het Privilegie zijner » Kerk van Paus Benedictus verkregen had, luidt, volgens » de Parijsche uitgave zijner werken, aldus: «Sicque cum » » ista Epistola » » cet.

De inleiding tot deze plaats van Hincmar is hier al te onvolledig, dan dat er de lezer door in staat zou gesteld zijn, over het al of niet voldingende van het aanhangige bewijs, een grondig oordeel te vellen. Z. H. G. beschouwt de plaats, waarin dit bewijs ligt opgesloten, in verband noch met den aard en den loop der zaak, tot wier historische blootlegging zij behoort, noch met het belang, hetwelk Hincmar had, in het voortzetten dier zaak, noch met het eigenlijk punt van beschuldiging, op hetwelk in het bijzonder Hincmar wilde antwoorden. Van daar dan ook, dat Z. H. G. het ware doel der betrokkene woorden niet heeft begrepen. Hier volge

1) Deze opmerking, «in het voorbijgaan» uitgestrooid, staat hier zekerlijk niet buiten verband met de strekking van 's hoogleeraars «proeve van historische critiek»; zij moet blijkbaar dienen, om het «stelsel van bedrog en leugen» geloof te doen vinden en alzoo 's hoogleeraars beschuldiging te ondersteunen. Maar uit de beschuldiging tegen éenen, te besluiten, «dat de verdenking van bedrog en vervalsching... zelfs door een' Aartsbisschop, in dien tijd geene zoo zeldzame zaak was», zal toch wel niemand wettigen. Zoowel bij deze gelegenheid (in de daarop betrekking hebbende noot 51,) als later (bladz. 82), verdenkt de hoogleeraar de eerlijkheid van Paus Nicolaas I. Maar in het voorbijgaan zij hier opgemerkt, dat juist Paus Nicolaas I en Hincmar en de Grieken over hunne valscheid bestraft.

dan eene uiteenzetting der zaak, voor zoo verre ons geschilpunt dit vordert, in haar geheel.

Reeds vroeger gewaagde ik van Ebbo's afstand van het aartsbisdom van Rheims. 't Was allerwaarschijnlijkst een maatregel van voorzigtigheid, hem door de omkeering der zaken aangeraden. Hij had zich namelijk tegen Lodewijk den Vrome verklaard, en, door een laakbaar middel, medegewerkt tot de afzetting van dezen goedhartigen keizer. Maar nu werd in 835, Lodewijk op zijnen troon hersteld, en weldra was Ebbo in regten betrokken. Moeijelijk kon de aartsbisschop zich vleijen, dat zijne redenen, waarom hij 's keizers verwijdering van de regering had gewild, in de tegenwoordige omstandigheden zouden gebillikt worden; geringer nog moest zijne hoop zijn, dat zijn misbruik van gezag en van de kerkelijke boetetucht, tot afzetting des keizers in het werk gesteld, den verdienden loon zou ontgaan. Hij leverde dan, bij eene vergadering van bisschoppen, eene acte van aftreding in. Men hield er zich mede te vreden; maar zijne zaak was nu oók niet in dien vorm voortgezet, dat hij voor geregtelijk afgezet beschouwd moest worden. Althans Karel de Kale schreef zelf in 867, aan Paus Nicolaas, dat de keizerin Judith bij haren gemaal bewerkt had, dat hij Ebbo's afzetting niet zou doordringen, maar zich met het vonnis te vreden houden, hetwelk de aartsbisschop zelf tegen zich gevelde en geschreven had. Dit stuk was daarenboven, voegt Karel er bij, door niet een' bisschop eigenhandig onderteekend. Nog verklaart hij, dat de bekrachtiging van Paus Gregorius wel gevraagd is; dat deze ook wel een antwoord heeft gezonden; maar dat de inhoud daarvan èn voor de bisschoppen èn voor de grooten des rijks volstrekt geheim is gebleven. 't Is ook wel opmerkelijk, dat de zetel van Rheims steeds onbezet bleef, en Karel besluit daaruit, dat de Paus deze verwijdering van Ebbo niet had goedgekeurd ¹⁾.

Na Lodewijk's dood in 840, kwam Ebbo door hulp van keizer Lotharius, in Rheims terug en hervatte er de bisschoppelijke bediening. Wederom verklaart Karel, dat dit de algemeene wensch was der geestelijkheid en des volks van Rheims; dat hij door zijne medebisschoppen en suffra-

1) Bij Labbe, *Conc.* T. VIII, col. 878.

ganen op zijnen vorigen zetel hersteld was; dat allen, die hierbij tegenwoordig waren, met hem in gemeenschap zijn getreden; dat dit ook de suffraganen deden, welke gedurende zijne verwijdering, gewijd waren: immers zij lieten hunne wijding schriftelijk door hem bevestigen, en ontvingen ook ten dien einde uit zijne handen de kerkelijke Symbolen van het geestelijk herdersambt, den staf en den ring¹⁾. In deze ongestoorde uitoefening zijner waardigheid diende hij ook de HH. Wijdingen toe.

E b b o schijnt echter geene kracht van karakter te hebben bezeten: want, toen hij de nieuwe landverdeeling zijne aartsbisschoppelijke stad onder het gebied van K a r e l den Kale kwam, vreesde hij, dat deze de verongelijking zijns vaders wreken zoude, en verliet hij andermaal zijnen zetel in 843. Het bisdom bleef twee jaren onbezet.

Men kon dus niet beweren, dat E b b o's aftreding in 835 voor eene Canonische afzetting doorging. Van daar, dat men, bij zijne terugkomst, de, voor eene eigenlijke herstelling vereischte regtsvormen, eene synodale onschuldig-verklaring of ontbinding, onnoodig achtte. In beide lag ook iets gevoeligs: de onschuldig-verklaring kwetste de nagedachtenis des overledenen keizers; de ontbinding vooronderstelde schuld in E b b o, maar ook in den tegenwoordigen keizer L o t h a r i u s, die hij de afzetting zijns vaders volstrekt geen onzijdig toeschouwer gebleven was.

Maar ook dit verzuim der regtsvormen, indien het een verzuim was, had nadeelige gevolgen voor E b b o. Het Concilie van Beauvais in 845, verklaarde het bisdom onbezet en koos Hincmar tot aartsbisschop van Rheims. De verkiezing en wijding van dezen laatsten konden minner wettig zijn, zoo lang E b b o als de ware bisschop van Rheims beschouwd werd: Hincmar beweerde dan ook altijd, dat E b b o in een Concilie afgezet en niet volgens den eisch der canons, door een Concilie hersteld was, en dat hij zijne bisschoppelijke bediening daarom wederregtelijk hervat had. Hij beriep zich daarbij op Paus Sergius; maar reeds vroeger (bladz. 373 v.) heb ik het antwoord van Paus Nicolaas hierop medegedeeld.

Uit Hincmar's bewering moest nu volgen, dat de wijdingen door E b b o, sedert 840, te Rheims toegediend, ins-

1) Ibid. col. 879.

gelijks onwettig waren, en dat dus de wijdelingen, als hebbende gemeenschap gehouden met een' onwettigen bisschop, strafbaar waren en in hunne rangen niet mogten blijven. Werkelijk werd er deze gevolgtrekking uit afgeleid. Hincmar verklaarde deze wijdelingen voor afgezet. Hij deed dit, zoo als hij aan Paus Nicolaas in 867 schreef, op bevel van het Concilie van Meaux, hetwelk bijna twee maanden na zijne wijding gehouden werd. Daar zou hij ook voor het eerst gehoord hebben, dat Ebbo eenige geestelijken der kerk van Rheims gewijd had ¹⁾. De betrokkene geestelijken verhalen echter, dat Hincmar hun, *terstond* na zijne wijding, de afzetting aankondigde ²⁾.

Doch ook dit ging, althans volgens het verhaal dier geestelijken ³⁾, wederom zonderling toe. Eenigen hunner weigerden, deze uitspraak te eerbiedigen, en Hincmar dulde hen, in de kerk van Rheims zelf, maar, en dit baart eene nieuwe bedenking, slechts tot na den dood van Ebbo. Deze namelijk moet daartegen geprotesteerd hebben; doch toen hij in 851 gestorven was, kwam de zaak dier geestelijken, in 853, tot een vormelijk regtsgeding. Wat hiervan zij, zeker is het, dat, ofschoon er eenigen zich verzet hadden, deze zaak eerst in het laatstgenoemde jaar voor een Concilie te Soissons gebracht werd. Het was, zeggen de geestelijken, op Hincmar's verzoek bij Karel den Kale bijeengeroepen. Zij, de afgezetten, kwamen er zich, volgens Hincmar ⁴⁾, van zelf beklagen; zij zelve echter beweren, dat zij er door hem toe genoodzaakt werden ⁵⁾; en Paus Nicolaas verklaart, dat dit hem gebleken is: *qui venisse probantur invito* ⁶⁾. Hincmar bleef het nogtans ontkennen ⁷⁾. Paus Nicolaas had tegen dat Concilie veel in te brengen ⁸⁾. Het doet hier niets ter zaak. Slechts dit wil ik er bijvoegen, dat Hincmar verhaalde, dat ook Wul-

1) Ibid. col. 1913.

2) *Narratio Clericor. Rhemens.*; bij Bouquet, VII, pag. 280.

3) Ibid.

4) In zijne eerste *Schedula*, bij het Concilie van Soissons, in 866, ingediend, zegt hij: «*quorum (episcoporum) meo consensu expetierunt iudicium*». Labbe. *Conc.* VIII, col. 818. Verg. *Epist. Nicolai I ad Hincm.* Ibid. col. 851.

5) *Narratio.* l. c.

6) Labbe. l. c. col. 851.

7) Ibid. 1913.

8) Zie zijnen brief van 866 aan Hincm. Ibid. col. 851 sqq.

fadus, een dier betrokkene geestelijken, er bij tegenwoordig is geweest; doch ook dit loochende Paus Nicolaas en voegt er bij, dat zijn naam in de handelingen van dit Concilie valschelijk genoemd staat ¹⁾. Hincmar heeft, in zijn antwoord aan den Paus, daarop gezwegen; maar koning Karel de Kale, verzekerde den Paus nog naderhand, dat Wulfadus *niet* op het gedachte Concilie van Soissons geweest was ²⁾. Het verhaal der geestelijken van Rheims bevestigt dit, doch zonder Wulfadus te noemen.

Het Concilie besliste ten ongunste van Ebbo's wijdelingen. Ofschoon Hincmar eenige jaren later eenen bisschop (Rothadus van Soissons) in een Concilie afzette, zonder den Paus daarvan eenige kennis te geven, beijverde hij zich echter, voor het onderwerpelijke vonnis tegen geestelijken, van niet hooger, dan priesterlijken rang, de bekrachtiging des H. Stoels te verkrijgen. — Het voordeel hiervan bestaat daarin, dat er op zoodanig bekrachtigd vonnis niet kan worden teruggekomen.

Paus Leo weigerde die bevestiging, ofschoon Hincmar die meer dan eens vroeg. Paus Benedictus verleende die echter, doch onder voorbehoud: indien uw, daarvan gegeven verslag naar waarheid is ³⁾. Teyens verbood deze Paus, ten gunste van Hincmar, op grond van andere verordeningen, dat er voortaan iemand van deszelfs onderhoorigen, hem voorbij mocht gaan, en eenen anderen regter inroepen, — behoudens echter de regten des H. Stoels, tot welken namelijk het hooger beroep steeds vrij stond. Hincmar zelf noemde dit altijd de *privilegiën* zijner kerk. Men moet het daarvoor houden, dat hij de uitspraak ook over dit laatste punt, van den Paus verzocht heeft. Hij verwierf zich later ook van Paus Nicolaas I eene bevestiging. Men mag er uit afleiden, dat hij voor deze zaak zeer bezorgd was en, gelijk men het noemt, zeker spel wilde spelen. Wanneer men ook bedenkt, dat, in zijne meening, met dit vonnis, of liever met den regtsgrond, waarop het steunde, de wettigheid zijner eigene wijding, of staan bleef, of vallen moest, is zijne zorgvuldigheid te begrijpen en, in de vooronderstelling, dat hij volgens zijn geweten te werk ging, ook niet te misbillijken.

1) Ibid.

2) Zijn brief van 867 bij Labbe, l. c. col. 879.

3) *Si ita est, nostro ut scriptis praesulatus intimasti, et gestorum serie demonstrasti.* Ibid. col. 233.

Na eenige jaren wenschte Karel de Kale den voornoemden Wulfadus tot bisschop verheven te zien. Hiertegen stond echter het vonnis van Soissons en de, daaraan verleende, pauselijke goedkeuring in den weg. Zoo werd de zaak voor Paus Nicolaas I gebragt en door hem onderzocht. Op zijn bevel vergaderden de Conciliën van Soissons in 866 en van Troyes in 867. De uitkomst was, de herstelling der afgezette geestelijken. Over Ebbo's afstreding deed Nicolaas genoeg gevoelen¹⁾; de wettigheid van Hincmar's wijding bleef buiten het geding: trouwens, Ebbo was reeds overleden en de pauselijke beslissing was daarover niet gevraagd; maar de geestelijken werden van het vonnis ontheven, omdat hunne gemeenschap met Ebbo, die destijds zijne bediening ongestoord uitoefende, voor geene daad van kerk-scheuring kon worden aangemerkt, maar veeleer eene gemoeidelijke gehoorzaamheid aan de bestaande orde mogt heeten. En, gelijk Flodoard schrijft, de Paus toonde zijne tevredenheid met Hincmar's onderwerping²⁾.

In den loop van dit onderzoek was het nu, dat Hincmar de, in het geschil over de pausin, zoo beroemd gewordenen woorden aan Paus Nicolaas schreef. De Paus had een en ander ontdekt, hetwelk anders voor de geschiedenis zou zijn verborgen gebleven. Zijne brieven en bevelen (men zie vooral zijne brieven van 866 aan Hincmar en de bisschoppen van het 3de Concilie van Soissons)³⁾ riepen nadere verklaringen en toelichtingen ten voorschijn. De Paus schrijft hem, onder anderen, dat hij, *terstond* nadat het Concilie van 853 de afzetting dier geestelijken had uitgesproken, en ook *meer dan eens*, den Paus Leo verzocht had, daaraan zijne bekrachtigende goedkeuring te geven. Leo echter heeft die niet bloot daaraan onthouden, maar zelfs stellig geweigerd. Onder zijne redenen was deze, dat de afgezetten zich in hooger be-

1) Ibid. col. 857... *praesertim cum ipse cum ceteris fratribus et coepiscopis tuis in synodica epistola, quam ad sedem apostolicam communiter misistis, Ebbonem solum iram principis in sua qualicumque dicta damnatione incurrisse profitearis. . . . Per talem enim confessionem, quam Ebbo fecisse praetenditur, nemo canonicae damnationi subijcitur.*

2) *Hist. Rhem.* L. III, c. 17. 't Is misschien niet zonder nut, hierbij op te merken, dat deze plaats een woordelijk afschrift is van Hincmar's eigen bericht in de *Annales Bertiniani*, ad. a. 867.

3) Labbe, l. c. col. 843. seqq.

roep naar den Apostolischen Stoel voorzien hadden. Dit werd van Roune aan Hincmar teruggeschreven. Hiermede was hem dus beteekend, dat de Paus dit hooger beroep had aangenomen. «Evenwel,» zoo schrijft Nicolaas aan Hincmar, «zondt gij de handelingen van dit Concilie door niet eenen » bisschop over; toch hieldt gij niet af, het verzoek om de » goedkeuring te herhalen. Maar andermaal weergalmde ook » de kreet der afgezetten geestelijken, en het lofwaardig » hoofd der Kerk bleef in zijne weigering volharden.» Deze omstandigheid verdient onze aandacht. Paus Leo neemt het beroep der vonnissen aan; hierdoor verplicht hij zich immers, daaraan gevolg te geven, hunne zaak te onderzoeken. Hij had dit aan Hincmar beteekend; hieruit volgde, dat hem de stukken van het proces ter inzage moesten overgezonden worden, en allerwaarschijnlijkst had de Paus dit ook gevorderd. Hincmar echter, die, gelijk hem Leo had opgemerkt, reeds eenmaal de bevestiging van dit Concilie verzocht had, zonder daarvan de handelingen over te zenden, hield die ook nu achter, en verzocht, zonderling genoeg, nogmaals om de geweigerde bekrachtiging. Wat was nu natuurlijker, dan dat Paus Leo gezanten afvaardigde, om eene, met zoo veel regt verdachte, zaak behoorlijk te onderzoeken? Werkelijk schrijft Nicolaas, dat zijn voorganger Leo den bisschop van Spoleto, Petrus, tot zijnen gezant heeft benoemd en hem ook belast, de bisschoppen, die te Soissons als regters hadden gezeten, nogmaals in een Concilie te vergaderen, zoowel de geestelijken als Hincmar, of zijnen daartoe gevolmagtigde, in hunne tegenwoordigheid te hooren en het vonnis te onderzoeken. Doch Hincmar wist zich daaraan te onttrekken en bewees daardoor, dat zijne handelwijze wederregtelijk geweest was. «Terwijl gij inmiddels» schrijft Nicolaas aan Hincmar » uw doel» (de pauselijke goedkeuring) «hadt gemist, is.... » Paus Leo, die uw opzet doorvorscht had, overleden. En » toen.... Benedictus hem in de pauselijke waardigheid » (*in ordine pontificatus*) was opgevolgd, bereidt gij wederom » uwe wapenen, sluipt bij dezen Paus, die van uwe listen » nog geene ondervinding had, heimelijk binnen en weet hem, » toen hij nog pas gewijd was, over te halen, het Concilie, » hetwelk naar den wensch van een enkel mensch vergaderd » was geweest, te bekrachtigen; nogtans, ook daarmede is hij » niet derwijze te verschalken geweest, dat hij, in zijne uit-

»spraken, een stroo breed van de regtvaardigheid en voor-
»zigtheid is afgeweken.»¹⁾ Hij bevestigde namelijk onder de
voorwaarde en het voorbehoud, welke reeds vermeld zijn.

Wie zal hieruit afleiden, dat de vermelde zaak, na Leo's
dood, gedurende de twee jaren en eenige maanden, welke
de pausin Joanna zou hebben geregeerd, uitgesteld werd?
Alles immers zegt het tegendeel. De Paus had een' gezant
afgevaardigd; het geding moest dus voortgaan. De legaat
schijnt, en, zoo als Paus Nicolaas schrijft, was het de schuld
van Hincmar, zijnen last in Gallië zelf, werwaarts hij ge-
zonden was, niet volbragt te hebben; hij moest nu tot zijnen
lastgever terugkeeren en rekenschap zijner zending afleggen.
Doch Leo sterft. Benedictus volgt hem op en naauwe-
lijks is deze gewijd, of Hincmar ontlokt hem de steeds ge-
weigerde bekrachtiging. Ziedaar een' doorloependen draad van
onderhandelingen.

Hier komt nog bij, dat Nicolaas aan Hincmar een
vrij tastbaar verwijt doet van zijne aanhoudende pogingen,
van zijne rusteloze bedrijvigheid in deze zaak. Reeds hoorden
wij hem zeggen, dat Hincmar *terstond* na het Concilie van
853, meer dan eens om goedkeuring verzocht. In het vervolg
van den brief beantwoordt hij Hincmar's verontschuldiging,
waarmede deze voorgegeven had, het welzijn dier geestelijken
gezocht te hebben en nog te zoeken. De Paus beweert, dat
zijn gedrag juist het tegendeel te kennen geeft. «Welke
»moeite hebt gij u dan gegeven,» vraagt Nicolaas, «om
»hen, die dan toch uwe zonen wæren, te doen herstellen?
»Waaruit blijken die pogingen? waaruit zijn zij te vermoeden?
»Maar toon gij ons, wanneer gij verlangd of getracht hebt,
»dat zij staande bleven of weder opgerigt werden, en wij
»zullen u in het beknopt aantoonen, dat gij altijd hunnen
»val verlangd en gezocht hebt. Want wat geeft gij te ken-
»nen, bij mijne voorgangers (*decessores*), Leo namelijk en

1) *Interea te voti effectu frustrato, apostolicae sedis et beatae recordationis Pontifex Leo, qui fraternitatis tuae propositum noverat, ab hac luce substractus est. Cumque sanctae memoriae Benedictus vir apostolicus ei successit in ordine pontificatus, rursus reverentia tua arma praeparat, et ei summo praesuli, tanquam suarum inesperto versutiarum, latenter subripit, et in ipso consecrationis ipsius principio suadet, ut concilium quidem ad votum unius hominis congregatum firmaret: non tamen ei ullo modo subripi aut suaderi potuit, ut a justae definitionis et discretissimae moderationis tramite vel aliquantum declinaret.*

» Benedictus, dan eens door afgevaardigden, dan wederom » door brieven, gezocht te hebben, zoo niet de bevestiging » hunner afsetting?

In antwoord nu op dezen berispelden brief van Paus Nicolaas zond Hincmar het schrijven, waarin die plaats, welke de onmiddellijke opvolging van Benedictus op Leo te kennen geeft, voorkomt. Hij bevljigt zich blijkbaar, den kwaden dank, welchen de Paus van hem opgevat heeft, weg te nemen. Was het nu ook zijne zaak niet, tot zijne verontschuldiging in te brengen, dat, ofschoon de bekrachtiging hem reeds twee malen geweigerd was, alhoewel de afgezette geestelijken beroep naar Rome hadden ingelegd, hij nogtans van zijnen kant gematigd genoeg was geweest, om het geding twee jaren en eenige maanden te laten rusten? Wij zien echter in geheel zijnen brief niet het geringste, hetwelk er naar zweemt. Integendeel, hij laat blijken, dat de zaak zonder schorsing voortging, tot dat Benedictus het bewuste Concilie bevestigde. Dat hij meer dan eens naar Paus Leo geschreven had, gaat hij met stilzwijgen voorbij. Maar hij verhaalt de toedragt der zaak en noemt de redenen op, waarom Leo hem de bekrachtiging weigerde.

« En nadat ik dezen (weigerenden) brief van Paus Leo ontvangen had, heeft, zoo als ik vernomen heb, Lotharius, op verzoek eens bisschops van zijn rijk, die nog in leven is, door » de tusshenkomst van Petrus, bisschop van Arezzo, aan » voornoemden Paus beteekend, dat hij de handelingen der » schoppen, betreffende die geestelijken, niet zoude bekrachtigen. » Toen ik hiervan aan mijne broeders en medebisschoppen » rigt gegeven had, is mij later op hun verzoek, bij keizer Lotharius gedaan en waarin hij gaarne bewilligde, door middel » van mijne afgevaardigden, een brief van hem geworden, waarin » onder anderen dus geschreven staat: « Doch om onze verzoeken voor te dragen en te doen inwilligen, hebben wij Petrus, den eerwaardigen en ons zeer geliefden bisschop van » Spoletto, die belast is, uit onzen naam onze beden voor te » stellen, bij monde de noodige bevelen gegeven: en eenen » (den) anderen Petrus, den eerwaardigen en zeer geliefden » bisschop namelijk van Arezzo, hebben wij schriftelijk kennis » gegeven, terwijl wij insgelijks de overige onderhoorigen, zoo » de uwen als de onzen, dienaangaande onderrigt hebben, enz. » Met dien brief derhalve en met het gezantschap des kei-

» zers heb ik, door tusschenkomst van voornoemden eerwaar-
 » digen bisschop, mijne afgevaardigden met eenen brief naar
 » Rome doen vertrekken. Op weg zijnde, ontvingen zij het be-
 » rigt van den dood van Paus Leo. Toen zij te Rome waren
 » aangekomen en bovengenoemde bisschoppen waren tusschen
 » beide getreden, heeft Paus Benedictus het u bekende
 » privilegie aan mij uitgevaardigd. Doch van eene Synode, die
 » ten behoeve van meergemelde geestelijken, of door Petrus
 » van Spoleto, of door iemand anders, in deze streken op apos-
 » tolicsch gezag zoude vergaderd of gelast zijn geweest te verga-
 » deren, heb ik, wat gij, trouwens, ook van anderen in deze ge-
 » westen wel vernemen kunt, nimmer iets, hetzij als waarheid,
 » hetzij als gerucht, vernomen ¹⁾.»

Hierin is niets, wat ons zegt, dat de voortgang der zaak niet zóó onafgebroken zou geweest zijn, als de berispende woorden van Paus Nicolaas te kennen geven. Hinc-

1) *Et postquam has litteras domni papae Leonis accepi (accepit), sicut mihi innotuit, dominus Hlotharius (sicut mihi innotuit dominus Lotharius), petente quodam episcopo regni sui qui adhuc vivit, per Petrum Aretinum episcopum praefato domino papae mandavit, ut gesta episcoporum de eisdem clericis non firmaret (Bij Baronius is de negatie weggelaten). Quae cum ad fratres et coepiscopos nostros retulí, rogantibus eis apud Hlotharium imperatorem epistolam exinde, ipso ex animo largiente, per missos meos obtinui, ubi inter caetera ita scriptum habetur: « sed » ad nostras petitiones exequendas et obtinendas Petrum venerabilem et dilectissimum nobis Spoletinum episcopum viva voce nostra vice executorem instruximus: et alium Petrum venerabilem atque (aeque et) amantissimum episcopum Aretinum litteris commouimus, et alios fideles vestros atque nostros similiter inde monuimus.» et reliqua.*

*Sicque cum ista epistola [cum epistola], et cum legatione imperatoris, per praefatum venerabilem episcopum missos meos cum litteris ([quarum exemplar. habeo de petitione Episcoporum, et de aliis meis petitionibus]) Romam direxi, quibus in via nuncius venit de obitu papae Leonis. Peruenientes autem Romam cum praefatis (voor praefatis leest Baronius, [fratris] litteris, et intervenientibus praedictis episcopis, dominus nomine et gratia Benedictus mihi quod nostis [quod estis] privilegium inde direxit. Synodum autem pro saepedictis clericis, aut a Petro Spoletino, aut ab alio aliquo in istis regionibus, nec fama, nec veritate, ex apostolica auctoritate congregatam, vel (vel ontbreekt bij Baronius) congregari juseam, sicut et per alios in istis partibus rescire potestis, unquam (nunquam) audivi. Labbe VIII, col. 1913, 1914. -- Het tusschen () is de tekst bij Baronius, ad a. 867, n°. 27 sqq.; het tusschen [] is de tekst in de uitgave van J. Cordesius, Par. 1615, in de *Bibl. PP.*, Paris. 1654; in mijne vertaling heb ik slechts den tekst gevolgd der uitgave van Sirmont, die door Labbe is overgenomen.*

maar wijst de beschuldiging af, dat hij zich aan een Concilie en het daarop bevolene onderzoek onttrokken heeft; ten dien einde verhaalt hij, hoe, in zoo verre hem bekend is, die Petrus van Spoleto in deze zaak is werkzaam geweest, en meent hij, te mogen beweren, dat deze bisschop eigenlijk van den keizer zijnen last had ontvangen. Voorts zuivert Hincmar zich van de blaam, dat hij zich op eene behendige wijze tot den nieuw gekozenen Benedictus zou gewend hebben, toen deze met de aanhangige zaak nog onbekend was. Hij stelt zijne zaak voor, als in volle werking zijnde. Evenmin, als hij zich bewust noemt, een bevolen Concilie te hebben ontdoken, had hij het oordeel van Leo zelve gevreesd: zijne gezanten waren, trouwens, tot dezen zelfden Paus op reis. Dat er een nieuwe Paus den H. Stoel beklom, daarvan had hij geen listig gebruik gemaakt. Reeds vóór dat tijdstip was zijne zaak loopende en waren zijne afgevaardigden op weg. Het was dus niet zijn sluw overleg, maar een bloot toeval, dat een nieuwe Paus, even na zijne wijding, hierin te beslissen kreeg.

Op dezelfde wijze verstaat en verhaalt het ook Flodoard. In zijne *Historia Ecclesiae Rhemensis*, L. III, c. 11, vermeldt hij het Concilie van Soissons in 853, en zegt: «De handelingen (*actio*) van dit Concilie zijn door Hincmar tot den Apostolischen Stoel gerigt, en door Benedictus, den opvolger van Leo bekrachtigd.... Maar men vindt, dat Nicolaas, de opvolger van dezen Benedictus, de handelingen (*gesta*) van dit Concilie, op verzoek der vermelde veroordeelden, onderzocht en afgekeurd heeft». Daarna geeft deze schrijver der 10de eeuw den beknopte inhoud des briefs op, waarin Paus Nicolaas Hincmar berispt, en zegt daarin, onder anderen, dat Paus Leo den bisschop van Spoleto, Petrus, gezonden had, met den last, het oordeel over de zaak der appellerende geestelijken, in zijnen naam te onderzoeken. «*Cui audientiae, zoo gaat hij voort, quoniam Dominus Hincmarus suam non exhibuit praesentiam, voti effectu frustrato, Leo Pontifex ab hac luce substractus est. Benedicto autem viro Apostolico succedente, eidem subreptum fuisse, et in ipso consecrationis ejus principio suasum, ut illud firmaret concilium.*» etc.

Wie zal uit dit verslag, hetwelk Flodoard van den brief van Paus Nicolaas geeft, afleiden, dat deze schrijver der 10de eeuw, dien wij hierboven een zoo ondubbelzinnig bericht

der onmiddellijke opvolging van Benedictus op Leo hoorden geven, de woorden des Pausen anders begreep, dan dat de zaak van Hincmar, zonder gedurende de vooronderstelde twee jaren en eenige maanden der pausin stil te liggen, onafgebroken voortging; en dat Benedictus, die haar ten einde bragt, dit kort na Leo's dood, en dus als dezes onmiddellijke opvolger, deed? Doch hoe kunnen deze twee plaatsen van Nicolaas en Hincmar, in haar onderling verband beschouwd, en vergeleken met de andere gelijktijdige berigten aangaande Leo's opvolger, daarbij in aanmerking genomen, dat er uit dien tijd niet een enkel woord over de pausin Joanna geboekt staat — bij mogelijkheid anders verstaan worden?

De hoogl. K. heeft het echter anders begrepen. Hij erkent, bladz. 66, dat «op den eersten aanblik deze plaats een afdoend bewijs schijnt te behelzen.» Maar op de volgende bladzijde doet hij zich aldus hooren: «Ik ontveins echter mijne verwondering niet, dat men zich door zulk een middel heeft laten verschalken en in slaap wiegen. En ik houde mij geheel overtuigd, dat de vrijgeveige Protestantsche kritiek, ook hier, al te gemakkelijk den schijn voor waarheid aangenomen en, gelijk men zegt, zich knollen voor citroenen heeft laten verkoopen. Ook de echtheid en ongeschondenheid der plaats aangenomen zijnde, ligt de opmerking toch voor de voeten, dat het Hincmarus, die twaalf jaren na het gebeurde schreef, en hier en daar in dezen brief zijdelings zijn geheugen aanklaagt (*si recte remotior*), hier niet te doen was, om een naauwkeurig berigt aangaande zijne herhaalde gezantschappen en brieven naar Rome mede te deelen, hetgeen ook in die woorden geenszins gevonden wordt, maar alleen, om de beide hoofdzaken, waaraan hem bijzonder gelegen was, te doen uitkomen, namelijk 1°. de redenen bloot te leggen, waarom niet Leo reeds de besluiten der Kerkvergadering van Soissons, als reeds in 853 gehouden, aangaande de voorregten van zijnen Aartsbisschoppelijken zetel van Rheims bekrachtigd had, en 2°. dat dit toch door een' wettigen Paus, door Benedictus, geschied was.»

Dit laatste gezegde is een duidelijk bewijs, dat Z. H. G. de bedoelde plaats van Hincmar niet naauwkeurig heeft vergeleken met de beschuldiging van Paus Nicolaas, en alzoo ook niet volledig begrepen. Hij moge daarom toezien, of zijne citroenen geene sodomsappelen zijn. Dat de bedoelde

bekrchtiging door een' wettigen Paus geschied was, werd Hincmar door niemand betwist; indien hij slechts dit had willen beweren, had hij geen krachtiger bewijs kunnen aanvoeren, dan met zich op de bekrchtiging, niet van Benedictus, maar van Nicolaas zelve te beroepen: immers, ook deze Paus had, even als zijn voorganger, op het Concilie van Soissons zijn zegel gedrukt. Maar Hincmar had hier geheel iets anders voor oogen. De hoogl. K. schijnt er hier, waar het er op aan komt, den zin van Hincmar's woorden te vertolken, niet op te denken; maar hij heeft het reeds in zijne inleiding tot de aanhangige plaats van Hincmar, op blad. 64, wel niet volledig uiteengezet, maar toch genoemd. Hincmar verantwoordt zich in dezen brief wegens de beschuldiging, «als had hij een bul van Benedictus... niet » slechts op eene onregmatige wijze verkregen, maar daaren» boven in dezelve bedriegelijke veranderingen zich veroorloofd.» Het eerste punt van beschuldiging, dit is het voorwerp van Hincmar's antwoord in de bewuste plaats. De Paus had, luidens zijnen brief, hem dit niet in eene algemeene bewoording opgeworpen, maar ook de listige wijze hem onder het oog gebragt, waarop hij de bekrchtiging van Benedictus had weten te verkrijgen. Hincmar, zoo meent Nicolaas, had den gezant van Leo en diens onderzoek ontduikt. Deze Paus had hem namelijk doorzien; doch hij sterft en Benedictus volgt hem op. Terstond bereidt Hincmar zijne wapenen, weet hij dezen nieuwen Paus, die zijne listen nog niet kende, binnen te sluipen en van hem de bekrchtiging te verkrijgen. Dáartegen wil Hincmar zich verdedigen; dáartegen stelt hij zijne onwetendheid, dat de, als Leo's gezant, genoemde bisschop met een zulk onderzoek belast was, en legt hij vervolgens den loop der zaken in hare volgorde bloot, ten einde aan te toonen, dat niet zijn opzet of sluw bestel een' nieuwen Paus in deze zaak betrokken had, maar dat omstandigheden, die niet van hem afhankelijk waren, zijne zaak, op eene geheel ongezochte en toevallige wijze, voor Benedictus gebragt hadden. Zoo zegt hij dan: mijne afgevaardigden waren reeds naar Leo op reis, doch onder weg vernamen zij zijnen dood; zij reisden door en kwamen (*pervenientes*) te Rome, en, op de tusschenkomst der genoemde bisschoppen, hunne reisgenooten, heeft Benedictus het privilege aan mij gerigt.

De vooronderstelling, dat Hincmar, «die twaalf jaren na »het gebeurde schreef¹⁾, zich de zaak niet juist meer zou »herinnerd hebben,» is niet veel meer dan eene uitvlugt. Hincmar, de geleerdste in eenen tijd, waarin de wetenschap in het Franken-rijk nog in hare jeugd was en zich, met uitsluiting van schier alle speculatie, in het positieve bewoog, waarin dan ook de geleerdheid nog meer in geheugenwerk, dan in diepte van opvatting bestond — Hincmar zwak van geheugen!? Wie dit meent, moet nog weinig gelegenheid gehad hebben, Hincmar's buitengewonen rijkdom van eruditie in zijne talrijke citatiën van schriftuurplaatsen, van kerkleeraars, van Canons en decretalen, van capitularen enz. te bewonderen. Men zie bijv. zijne *improvisatie*, bij Labbe VIII, col. 1762. Zaken, welke ons zelve aangaan en waarin wij veel belang gesteld hebben, worden, ook door een gewoon geheugen, gemakkelijk onthouden. Men kan in den geheelen brief van Hincmar zeer duidelijk zien, dat hij zich den loop dier zaken nog helder voor den geest kan terugroepen. Nergens spreekt hij twijfelachtig. Dat: *si recte remetiior*, is eigenlijk uit eenen anderen, voor een gedeelte eensluitenden brief, over dezelfde zaak aan Paus Nicolaas geschreven, en, wat meer zegt, het betreft niet de geschiedenis der pauselijke bekrachtiging, maar de zeer onverschillige bijzonderheid, waarvan slechts in dit schrijven melding wordt gemaakt, hoe lang namelijk na het Concilie van Meaux en de daarop volgende afzetting van Ebbo's wijdelingen, Wulfadus bij Hincmar gekomen was: *Frater quippe Wulfadus adhuc mecum non erat: sed post plures evolutos menses, si rite remetiior, antequam fere anni spatium completeretur, ... ad me veniens*, etc. Overigens, dat Hincmar «hier en daar in dezen brief zijdelings zijn geheugen aanklaagt», zal de hoogleeraar zeer moeijelijk kunnen bewijzen.

Voorts zegt Z. H. G., onmiddellijk na het boven aangehaalde: «Ja, hoe nauwkeuriger men de hier gebezigde woorden »bezielt, des te duidelijker blijkt het, dat de gedachte aan »eene onmiddellijke opvolging van Leo door Benedictus »in deze plaats volstrekt niet gevonden wordt. Zij moet er

1) Hincmar schreef dezen brief, gelijk de hoogl. K. zelf zegt, in 867. Derhalve neemt Z. H. G. hier tegen Spanheim aan, dat Leo in 855 overleed.

» aan worden opgedrongen; uit dezelve afgeleid worden kan
 » zij niet. Er staat niet, dat de gezanten, te Rome aangekomen,
 » in plaats van den overledenen Leo, reeds Benedictus
 » aantroffen. Er staat evenmin, dat *sij* van Benedictus zel-
 » ven het begeerde verkregen hebben, of dat *sij* daarmede
 » naar huis zijn teruggekeerd. Maar er staat alleen, dat zij te
 » Rome aangekomen, hunnen last nu aan de bisschoppen, aan
 » welke zij waren aanbevolen, opdroegen, en dat, door dezer
 » tusschenkomst (*Episcopis intervenientibus*) is te wege gebracht,
 » dat, vervolgens, er wordt niet gezegd hoe veel later, maar
 » toen Benedictus Paus geworden was, deze het verlangde
 » *privilegium* aan Hincmarus heeft doen toe komen (*direxit*).»

Van die opdracht is er geen enkel woord te lezen, en niets doet ons gissen, dat zij plaats vond. Deze bemiddelende bisschoppen waren reeds, althans volgens Hincmar, door den keiser met de zaak belast; zij zijn trouwens geene anderen, dan de reeds vermelde reisgenooten der afgevaardigden, de beide Petrussen; dit blijkt namelijk uit de eigene woorden van Hincmar; hij zegt niet alleen, gelijk de hoogleeraar citeert: *Episcopis intervenientibus*, maar *Episcopis praedictis intervenientibus*.

Maar zouden de afgevaardigden tot die opdracht wel gerechtigd zijn geweest? Moesten zij niet veeleer zelve handelen en de zaak huns lastgevers blijven voorstaan? De tusschenkomst, omdat de hoogleeraar op deze uitdrukking opmerkzaam maakt, de tusschenkomst der bisschoppen sluit ook het zelf handelen der afgevaardigden niet buiten. Integendeel, zij vooronstelt het eer. Zij doet ons denken, dat, terwijl Hincmar's afgevaardigden zijnen brief aan den Paus overhandigden en in den naam huns lastgevers dezes verzoek verdedigden, de noodige inlichtingen gaven enz., de bisschoppen tusschen beide kwamen en hen (dat is, Hincmar, dien zij, de afgevaardigden, vertegenwoordigden) bij den H. Stoel ondersteunden. Overigens, hoe lang daarna Benedictus dit privilege toestond, behoefde Hincmar aan Nicolaas niet te schrijven: men herinnere zich slechts, wat de Paus hem had opgeworpen.

Hierna meen ik dan, de gevolgtrekking des hoogleeraars zonder verdere aanmerking aan het oordeel mijner lezers te kunnen overlaten. «De plaats,» zoo besluit Z. H. G., «de plaats» is dus, reeds zoo als zij daar ligt, volstrekt onvoldoende » om tot bewijs te verstrekken voor hetgeen men, alleen bij

» oppervlakkige of bevooroordeelde lezing, uit dezelve heeft
 » willen afleiden. Veeleer doet zij ons denken, dat tusschen
 » het *pervenientes Romam*, der gezanten, en het *mihi quod*
 » *nostis privilegium inde direxit*, van Benedictus, veel
 » tijds zal verloopen zijn, en vele omstandigheden moeten heb-
 » ben plaats gehad, die echter in den brief niet vermeld
 » zijn.» Eveneens mogen mijne lezers tusschen Schröckh en
 den hoogl. K. beslissen. Z. H. G. schrijft in noot 53: «Hoe
 » Schröckh (K. G., XXII S. 97.) heeft kunnen schrijven: «die
 » Einwendungen sind nur Ausflüchte, welche einer sichern
 » Erzählung dessen, was geschehen ist, andere mögliche oder
 » wahrscheinlige Umstände entgegenstellen.» begrijp ik niet;
 » dan door aan te nemen, dat hij den brief van Hincmarus
 » niet nauwkeurig heeft ingezien.»

Na aldus over den zin der plaats geredeneerd te hebben,
 brengt Z. H. G. hare oorspronkelijke zuiverheid ter sprake. Hij
 loochent die, namelijk in den volgende zin. «Of zij er
 » oorspronkelijk met meerdere of mindere uitvoerigheid in
 » vermeld geweest zijn? met andere woorden: of wij in de
 » gedrukte uitgaven van Hincmarus wel geheel en al het-
 » zelfde lezen, wat hij op deze plaats oorspronkelijk schreef?
 » is eene vraag, welke ik verre ben van toestemmend te beant-
 » woorden. Het verwondert mij integendeel zelfs zeer, dat het-
 » geen reeds door onsen Spanheim, over de waarschijnlijke
 » verminking dezer plaats, voorzeker niet zonder goede gron-
 » den, is in het midden gebracht, zóó weinig de aandacht ge-
 » trokken heeft. Zij liggen vooral in het opmerkelijk verschil
 » van uitdrukkingen, hetwelk in de onderscheidene uitgaven
 » van dezen brief, juist vooral te dezer plaatse gevonden
 » wordt.» — Maar indien verscheidenheid van lezing een be-
 wijis van vervalsching of verminking is, welk geschrift is er
 dan uit de oudheid zuiver en gaaf ons overgebleven? Ik heb-
 in mijne aanhaling der bedoelde plaats de varianten tus-
 schengelast; de lezer oordeele of zij dan inderdaad zoo op-
 merkelijk zijn, en of zij op de bepaling; wat Hincmar hier
 eigenlijk bedoelde, zooveel invloed kunnen uitoefenen. De be-
 denkingsgronden van Spanheim bestaan vervolgens, «in de
 » onwaarschijnlijkheid, dat de gezanten, zoo wel des Keizers
 » als van den Aartsbisschop, zonder nadere bevelen hunner
 » meesters, derzelver reis zouden hebben doorgezét, niettegen-
 » staande het doodsberigt des Pausen, aan wien zij gezonden

» waren.» — Deze onwaarschijnlijkheid bestaat slechts voor diegenen, welke met den aard zulker gezantschappen en zaken niet bekend zijn. De afgevaardigden waren niet tot 's Pausen persoon gezonden, maar tot den H. Stoel; wat zij te verzoeken hadden, moesten zij, volgens de scholastieke uitdrukking, niet *ab homine*, maar *a sede* verkrijgen. De dood van Leo brak dus hunne zending niet af. Zoo hooren wij ook Flodard deze zelfde zaak aldus verhalen: »de handelingen der kerkvergadering werden door Hincmar tot den *Apostolischen Stoel* gerigt, en door Paus Benedictus, den opvolger van Leo bekrachtigd ¹⁾.» Anders hadden in dergelijke gevallen de gezanten der Conciliën van Troyes en Constantinopel, die met brieven, aan Paus Nicolaas gerigt, te Rome kwamen, bij het overlijden diens Pausen evenseer moeten terugkeeren. Die omstandigheid, trouwens, dat de gezanten uit Gallië, bij dien dood, reeds in Rome waren aangekomen, zal wel van geen regtakundig belang zijn geweest. Doch de eigene uitdrukking van Hincmar zelven, het woord: *pervenientes*, geeft onbetwistbaar te kennen, dat de gezanten werkelijk doorgereisd waren.

«Eindelijk,» zegt de hoogleeraar, «eindelijk, om niet alles » op te noemen, (liggen Spanheim's gronden) in de zeer » opmerkelijke omstandigheid, dat de brief van Benedictus » aan Hincmarus, zoo als die bewaard gebleven is, duidelij » k te kennen geeft, dat deze, niet maar door brieven aan » Leo gerigt, gelijk zijn brief thans doet vermoeden, doch » wel degelijk regtstreeks tot Benedictus zelven zich ge » wend en aan dezen werkelijk brieven geschreven had.» Hierop laat Z. H. G. de noot 55 volgen, waarin hij zijne bewering bewijzen wil uit de volgende woorden van het antwoord van Benedictus: «*si ita est, nostro ut scriptis praesulatus intimasti, ratas eas quidem definitiones apostolicas fore promulgamus auctoritate semperque manere statuimus.*» — Zeer wel kon Benedictus aldus antwoorden op eenen brief, aan Leo gerigt, èn omdat dit schrijven aan zijnen persoon was overhandigd, èn omdat hij, als opvolger van Leo, dezelfde plaats bekleedde. De uitdrukking, «*nostro praesulatus*,» slaat, wanneer er niets bijzonders bijgevoegd is, niet zoo zeer op den persoon des tijdelijken Pausen, maar veelmeer op de

1) *Hist. Rhem.* L. III, c. 11.

waardigheid en magt zelve, en beteekent: de pauselijke magt of het pauselijk gezag, door *ons* thans bekleed. Onze leer, welke nog dezelfde is, als ten tijde van Benedictus, vordert deze opvatting. Het pausschap is in de Kerk de zichtbare plaatsbekleeding van het onzichtbaar, het eigenlijk verlevendigend hoofd, Christus. De Pausen vertegenwoordigen steeds denzelfden, en zijn daarom, als zoodanig, in den regtskundigen zin, dezelfde persoon. Van daar, dat er in de brieven der Pausen meer dergelijke uitdrukkingen voorkomen.

Toen Ignatius op den patriarchalen stoel van Constantinopel hersteld werd, wist men daár nog niet anders, dan dat Nicolaas den Pauselijken Stoel bekleedde; tot hem werden dan ook de brieven daaromtrent gerigt. Hij was echter reeds gestorven, en zijn opvolger Adrianus geeft met het antwoord op de ontvangene brieven ook voor Ignatius een schrijven mede, waarin hij hem opmerkzaam maakt, dat het zijn plicht geweest was, zelf den Paus van zijne herstelling te verwittigen. Hierin nu drukt hij zich aldus uit: *Convenerat Sanctitatem tuam, licet nos ad sui adjutorium primum minime provocaverit, saltem nunc super restitutione sua, quae facta dicitur, laetificare nos, anhelantem proprias nobis literas destinare* ¹⁾. Indien nu de Paus door dat: *nos* en *nobis*, zijn' persoon bedoeld hadde, zou hij immers eene belagchelijke opmerking gemaakt hebben. Gelukkig voor de geschiedenis, dat er over deze gebeurtenis meer brieven en andere stukken zijn overgebleven; tot welke misvatting in de chronologie had anders deze brief geene aanleiding kunnen geven? Dergelijke plaatsen moeten alzoo volgens duidelijker gezegden, het zij van denzelfden, hetzij van andere geloofwaardige schrijvers, opgevat en uitgelegd worden. Het omgekeerde is de weg naar verwarring en onzekerheid. Zoo moet ook hier het bedoelde gezegde van Benedictus, wat het punt in kwestie betreft, naar de duidelijker plaatsen in de brieven van Paus Nicolaas en van Hincmar en in de geschiedenis van Flooard verklaard worden, niet omgekeerd.

De hoogl. K. heeft, door eigene oplettendheid, nog eene andere tegenbedenking gevonden. 't Is eene taalkundige. « Het » verwondert mij intusschen, » zegt hij bladz. 71, « dat Spanheim niet tevens gehecht heeft aan het bezwaar, hetwelk

1) Labbe, VIII, col. 1035.

» in den tekst zelven, zoo als die thans is, zich voordoet. Naar » het mij voorkomt heeft Hincmarus niet kunnen schrijven, » zoo als er thans te lezen staat: *pervenientes autem Romam —* » *Benedictus inde mihi direxit*. Blijkbaar zweeft dit *pervenientes* nu in de lucht. Er ontbreekt iets achter, dat er » is uitgeligt. Misschien wel, haast zeg ik, waarschijnlijk, het » berigt aangaande gebeurtenissen, die na den dood van Leo » te Rome plaats hadden, en van der gezanten wedervaren — » bij de Pausin. Maar dan was er ook reden genoeg, om, ge- » lijk vooral elders, zoo ook hier, het vonnis der vernietiging, » over het bestaan van Joanna uitgesproken, te voltrekken. » Het verwondert mij daarom, dat men niet meer werk er van » gemaakt heeft, om de H. SS. van Hincmarus op te sporen » en te vergelijken. En het spijt mij dubbel, dat in het eenige, » maar zeer oude en keurige H. S. van Hincmarus, hetwelk » de Leijdsche Bibliotheek bezit, juist zijn brief aan Paus Ni- » colaas in het geheel niet gevonden wordt ¹⁾.»

Z. H. G. herinnert ons hier H. SS. 't Is niet in zijn voordeel, dat er geene H. SS. *sonder* die bewuste plaats, of waarin dat-gene, hetwelk er, volgens Z. H. G., uitgeligt zou zijn, staat uitgedrukt, kunnen opgenoemd worden. Wanneer nu toch alle gevondene *Codices* haar, behoudens de bewuste varianten, zóó eensluidend inhouden, dat de zin overal dezelfde is, zal men haar, op grond van tegenbedenkingen, die Schröckh zoo onvoorwaardelijk, als louter uitflugten, veracht, wel niet voor vervalscht of verminkt houden. De hoogl. meent, dat men in het opsporen der H. SS. niet veel ijver betoond heeft. Die blaam zou de voorstanders der pausin treffen. Zij, trouwens, moeten het gezag der bekende *Codices*, door dat van betere omverstooten; zij derhalve moeten zoodanige opsporen. Doch hoe weet Z. H. G., dat het aan pogingen ten dezen ontbroken heeft? — Dat nu het aangehaakte, Leidsche H. S. den bedoelden brief van Hincmar niet bevat, zal wel niemand, die met den inhoud van dit H. S. bekend is, kunnen verwonderen. De duitsche geleerde, Pertz, die het op zijne letterkundige reis in ons vaderland, heeft bezigtigd, meldt in *Archiv.* VII, s. 134, dat de inhoud handelt *de praedestinatione contra Gotescalcum et ejusmodi*. Het bevat alzoo geene volle-

1) «Hincmari Epistolae. Eutropii Hist. Libr. X. In membrana et manu probatissima.» Cod. olim Franc. Nansii. Latini MSS. N°. 141. — Aanh. van den hoogl. K.

dige verzameling, maar slechts eenige brieven, voor het grootste gedeelte over eene bepaalde stof. De hoogl. K. drukt zich daarom vrij onjuist uit, met te zeggen, dat er «juist zijn (Hincmar's) brief aan Paus Nicolaas in het geheel niet gevonden wordt.» Deze bewoording leidt tot de opvatting, dat Hincmar's andere brieven, althans voor het grootste gedeelte, er in te vinden zijn. Ik durf niet vermoeden, dat de hoogl. werkelijk bedoelde, deze onware en hier, tot wantrouwen leidende opvatting bij zijne lezers te doen ontstaan; desniettegenstaande is zijn gezegde eene nieuwe proef zijner oppervlakkigheid. Het H. S. bevat, trouwens, een al te gering gedeelte van Hincmar's brieven, dan dat een grondig kenner daarvan tot de uitdrukking kan komen, dat er juist de brief aan Paus Nicolaas ontbreekt.

Doch laat ons zien, of de nieuwe tegenbedenking des hoogleeraars krachtiger is, dan die zijner voorgangers. Indien het hier eene plaats uit Cicero, of eenig' ander' klassiek schrijver gold, zou zijne opmerking iets, ja, veel zeggen. Thans echter hebben wij eenen schrijver voor ons uit die tijden, toen de zuivere latiniteit van onder de puinhoopen des Romeinschen rijks nog niet was opgedolven. Hoe men destijds met deelwoorden omsprong en daarbij den eersten naamval in plaats van eenen anderen gebruikte, kan den beoefenaar der historische bronnen van dien tijd niet onbekend zijn. Eene constructie, als de onderwerpelijke is, doet er zich al te dikwijls voor, om een redelijk vermoeden van vervalsching of verminking te baren. Hincmar nu was, in zijnen stijl en in zijn taalgebruik, een zoon van zijnen tijd. Hij schrijft wel niet slechter dan zijne tijdgenooten, maar zijne taal is niet zuiverder. De hier besprokene plaats is, wat hare constructie betreft, niet de eenige in zijne werken. Zoo schrijft hij, bij voorbeeld, in eenen brief tot zekeren bisschop: *His auctoritatibus Actardus Namnetensis Episcopus, prius a Nominio Brittonum duce de civitate sua expulsus, a Domino Rege Carolo, fugato eodem Brittonum duce, consilio Episcoporum illum quem in sede Namnetensi isdem tyrannus fecerat exordinari, in monasterio Sancti Martini jussit exulare, et Actardum in sede sua restitui*¹⁾. In de *Annales Bertiniani*

1) *Ad quemdam Episcopum, de translationibus Episcoporum, Contra Actardum Namnetensem.* n°. XII: *Opp. ed. Sirm. Par. 1645, II. pag. T. 749.*

schrijft hij, op het jaar 868: *Post haec Carolus ad consignandam Bituricensis metropolim Vulfado filium suum Carolomannum, abbatem sancti Menardi, transmisit. Quo pervenientes post solutam, ut praemissum est, synodum, atque post litteras ex eadem synode per Egilonem archiepiscopum Nicolao papae directas, statim in mense Septembrio a quibusdam episcopis legibus ecclesiasticis minus necessario peritis, factione praedicti Vulfadi emendicatis et minis a Carolomanno ex auctoritate patris sui flexis, contra omnes leges ecclesiasticas saepesatus Vulfadus pro ordinatione episcopali maledictione indutus est sicut vestimento, cujus exordinator potius quam ordinator Ade, Lemovicensis episcopus, in ipsa ordinatione febre correptus in brevi moritur.*

Wie heeft hier nog aan vervalsching of verminking gedacht? De geleerde uitgever der *Annales Bertiniani*, in de *Monumenta Germaniae Historica*, komt volstrekt niet op dit vermoeden; zijne H. SS. geven op deze plaats ook niet de geringste variant op. Zulke constructie behoort tot den stijl èn der eeuw èn van Hincmar zelve. Doch merken wij nu ook op, wat die eerste naamval in dusdanige gezegden te kennen geeft. In zulke zinnen staat het subject van den, volgens de uitdrukking van den hoogl. K., in de lucht zwevenden, eersten naamval, niet buiten verband met de daarop volgende gebeurtenissen. Evenzoo staat ook in de betwiste plaats het subject van *pervenientes* in verband met hetgeen er uitgedrukt wordt, door: *Benedictus direxit*.

Doch, indien er iets uitgeligt zoude zijn; op welken grond steunt 's hoogleeraars gissing, dat dit juist de pausin zou betroffen hebben; de pausin, waarvan men, in de geheele literatuur der 9de eeuw, nergens eenig spoor, laat staan eenig berigt vindt?

«Hoe dit alles echter ook zijn moge»: dus vervolgt Z. H. G. op bladz. 72, «*hetsij* men ook hier weder een' dergelijken » *tour de bâton* veronderstellen moet, als wij zoo velen reeds » hebben ontdekt, en boven welke, blijkens de menigvuldige » proeven, evenmin de kardinaal Baronius, die het eerst » dezen brief heeft medegedeeld¹⁾, verheven geweest is, als » dezelve vooral den Jesuit Busaeus, dien wij, als eersten

1) *Annales ad An. 867*. Num. XXVII. Tom. XV, p. 94 sqq. (Edit. Luc.) — Aanh. des hoogl. K.

»uitgever van den Anastasius, reeds genoeg leerden kennen, en die, opmerkelijk genoeg, ook de eerste uitgever van Hincmarus geweest is¹⁾, volkomen zou waardig zijn; »*letsij* wij den tekst nemen zoo als hij thans is: dat gene »wat men er uit afgeleid heeft, ligt er niet in, en het blijft »er alzo verre van af, dat deze plaats een afdoend bewijs »tegen het bestaan van Joanna zou mogen genoemd worden».

Over het bewijs tegen het bestaan der pausin, uit deze plaats van Hincmar afgeleid, is reeds genoeg gehandeld. Slechts op de achterdocht, welke de hoogleeraar hier wederom doet blijken, wil ik eenige korte aanmerkingen maken. Hij schijnt niet eens op de gedachte te zijn gekomen, dat, indien men dan werkelijk ook aan deze plaats «het vonnis» der vernietiging, over het bestaan van Joanna uitgesproken,» had willen voltrekken, de tekst, zoo als hij thans is, zekerlijk niet zoo duister en onvoldoende zou zijn gebleven, als de hoogleeraar beweert, dat hij is. Maar kent Z. H. G. ook eenig H. S., welks bewoording zijne achterdocht wettigt? Neen; in niet een enkel is eenig spoor der vermoede uitligting te ontdekken. Hij moet zich dan vergenoegen met de bedenkningen, welke wij gezien hebben. Hier nu zal eene blaam, op Baronius en Busaens geworpen, de gedachte verminking al wederom iets waarschijnlijker maken. Toen Baronius schreef, stond de kritiek nog op een lager standpunt. Hij had eene groote uitzondering moeten zijn, om in dit opzigt nergens te feilen. De Katholieken zelve hebben zijne misslagen niet bemanteld, maar blootgelegd: men denke, bijvoorbeeld aan Pagi, Tillemont. Hij schreef zijn geschiedwerk met een polemisch doel tegen de *Centuriatores Magdeburgenses*; eenige protestanten noemen hem partijdig, beweren zelfs, dat hij aan de waarheid der geschiedenis zou hebben te kort gedaan. Men begrijpt echter, dat zulke beschuldigingen der wederpartij niet zwaarder wegen, dan hunne bewijzen. Hiervan zullen wel zoo «menigvuldige proeven» niet aan te halen zijn, als de hoogl. K. het hier doet voorkomen. Dat hij de hier bedoelde plaats van Hincmar's brief aan Paus Nicolaas zou verminkt hebben, is met geene redelijk-

1) Hincmari *Opuscula*, cura Joannis Busaei. Maguntiae 1602. -- Aanh. des hoogl. K.

heid te vooronderstellen. Hij zegt, trouwens, duidelijk en oprecht, uit welke boekerij hij het gebruikte H. S. bekomen heeft: het was hem namelijk, van Parijs, uit de bibliotheek van Nicolaas Faber, toegezonden¹). Deze blootlegging moet ons, volgens de boven²) aangehaalde opmerking van Bayle, voldoende zijn, om een' schrijver, wiens onbeschaamdheid nog niet gebleken is, van geene logenachtige mededeeling te verdenken. Hier pleit daarenboven voor de goede trouw van Baronius de gelijkkluidendheid, waarmede de bewuste plaats in de uitgave èn van J. Cordesius (Par. 1615, 8°) èn van Sirmond (Par. 1645, fol. T. II) te vinden is.

De herdachte opmerking van Bayle neemt ook Busaeus in bescherming. Ook deze namelijk verklaart zonder achterhouding, dat hij het H. S. der hoofdkerk van Spiers gebruikt heeft. Wij mogen dus niet denken, dat hij zich door eene gemakkelijk te ontdekken trouweloosheid, aan de openbare verachting zal blootgesteld hebben. 't Is waar, Salmasius heeft hem eene hooge maat van onbeschaamdheid aangewreven; maar ik meen, over die beschuldiging reeds genoeg gezegd te hebben ter overtuiging, dat in deze zaak die blaam niet op Busaeus valt. Desniettegenstaande wilde ik zekerheids-halve zijne uitgave zelve inzien. Het bevreedde mij namelijk niet weinig, dat de hoogl. K. zijn vermoeden aangaande de vervalschende verminking der bewuste plaats in den brief van Hincmar aan Paus Nicolaas, ook door de, volgens hem, reeds bekende trouweloosheid van Busaeus versterken wilde. Zou, dacht ik, indien hiermede werkelijk eenig bedrog gepleegd ware, dit wel met regt aan Busaeus ten laste kunnen gelegd worden? Heeft Busaeus dezen brief wel van elders, dan uit Baronius gekend?

Ik moest het mij echter, althans voorloopig, ontgeven. Wie, trouwens, is op zulke eerste uitgaven, die schaars zijn geworden, bij aldien zij hem hier of dáár eens in de hand kwamen, zóó oplettend gevat, dat hij zich naderhand naauwkeurig en zeker weet te herinneren, in hoe verre zij volledig of juist zijn? In ons geval nu had een openbaar hoogleeraar, in eene «proeve van historische critiek» het «opmerkelijk genoeg» verklaard, dat «de Jezuit Busaeus, dien wij als eersten uit-

1) Cf. *Ann. ad a.* 866, n°. 83.

2) Zie bladz. 215; verg. de n. 3 aldaar.

gever van den *Anastasius* reeds genoeg leerden kennen, ook de eerste uitgever van *Hincmarus* geweest is;» hij had er ook bijgevoegd, dat de hier vooronderstelde *tour de bâton* hem, «den Jezuit *Busaeus* volkomen zou waardig zijn.» Een verblijf in Utrecht redde mij uit deze onzekerheid. Ik raadpleegde er het exemplaar der academie-bibliotheek — en wie moet niet van *Busaeus*' onschuld zich overtuigd houden? — de bedoelde brief van *Hincmar* is in zijne uitgave van diens geschriften niet eens te vinden!..... Welke kritiek!..... Het gaat er immers over heen.

§ 60. *De Chronologie van Paus Benedictus. De penningen diens Pausen; zijn diploma aan de abbdij van Corbie.*

Ik twijfel niet, of mijne lezers hebben de hier geleverde bewijzen voor de onmiddellijke opvolging van *Benedictus* op *Leo*, tegenover de vroeger toegelichte bewijzen voor het bestaan der pausin, op de weegschaal gelegd; zij zullen opgemerkt hebben, dat, terwijl er voor deze laatste niet een enkel, eigenlijk gezegd getuigenis wordt aangehaald, er echter voor het eerste punt meerdere getuigenissen, in den streng logischen zin des woords, gevonden worden: berigten namelijk van tijdgenooten en van schrijvers uit de eerstvolgende eeuw, welke hierover zóó duidelijk spreken, als dit ten aanzien van een punt, waarover wij niet vinden, dat destijds eenige twijfel, veel minder eenig verschil bestond, maar verlangd kan worden. Ieder dier berigten, afzonderlijk genomen, zou, bij het volslagene gebrek aan andersluidende getuigenissen, ter bepaling, wie de opvolger van Paus *Leo* geweest is, kunnen volstaan; wat zal dan hunne gezamentlijke kracht niet vermogen? Daarom meen ik, zonder vrees voor de blaam, van eene oppervlakkige, eenzijdige, partijdige of kortzigtige kritiek te hebben gevolgd, tot het besluit te mogen komen, dat het bestaan der bewuste pausin volgens geene gezonde redeneerkunde kan worden staande gehouden; maar dat *Leo IV* geen' ander opvolger kan hebben gehad, dan *Benedictus III*.

Toetsen wij deze bewering aan de chronologie. Zij zal er zoo zeer door bevestigd worden, dat de verdediging der pausin tevens blijken zal, dien toets in geen en deele door te kunnen staan.

Men zal zich ongetwijfeld het berigt van *Prudentius*, den

bisschop van Troyes, in de *Annales Bertiniani*, nog wel herinneren. Deze tijdgenoot van Leo plaatst èn den dood diens Pausen, èn den aanvang zijns opvolgers, Benedictus, beide, op het jaar 855. Er kan dus geene pausin tusschen hen bestaan hebben. Dit bericht eens tijdgenoots moet in de schaal der kritiek zwaarder wegen, dan de uiteenloopende aantekeningen der veel latere kronijkschrijvers, door Spanheim en Reich aangehaald. Wij sullen het daarenboven door andere getuigenissen bevestigd vinden.

De tijdrekening van het *Liber Pontificalis* stemt hiermede volmaakt overeen. Ook volgens deze is Leo in 855 gestorven. Verders zegt er het Leven van Benedictus, dat deze Paus *terstond* na den dood van Leo gekozen en dat de acte zijner verkiezing ook aan keizer Lotharius gerigt werd (... *decretum... invictissimis Lothario, ac Ludovico destinaverunt Augustis*). Daar het nu ontegensprekelijk bewezen is, dat Lotharius in de laatste dagen van September van 855 is gestorven, zoo kan er bij deze berigten van het *Liber Pontificalis* aan geen ander jaar gedacht worden.

De wijding van den nieuwgekozen' Paus, ondervond, gelijk wij reeds weten, in het oproer ten gunste van Anastasius, eenigen tegenstand. Maar het aaneengeschakelde verhaal van het *Liber Pontificalis* doet ons duidelijk zien, dat de vertraging niet van zoo langen duur kan geweest zijn, dat Benedictus niet in hetzelfde jaar 855, waarin hij gekozen werd, ook nog de wijding zou hebben ontvangen. Inderdaad Garampi beweert, uit zijne naamlijsten der Pausen, dat, na Leo IV, de H. Stoel 2 maanden en 15 dagen onbezet bleef¹⁾; hiernaar is Benedictus op het einde van September gewijd. Dit strookt wederom met een ander bericht van het *Liber Pontificalis*, in hetwelk eene overstroming des Tibers in het begin van Januarij gezegd wordt voorgevallen te zijn, in de 5de maand van het pausschap van Benedictus. Hier worden namelijk, gelijk dit, volgens Labbe²⁾, in het *Liber Pontificalis* gebruikelijk is, de maanden September en Januarij, ofschoon het pausschap van Benedictus er slechts een gering gedeelte van gezien had, medegesteld. Zoude men met deze uitlegging van Labbe niet tevreden zijn, zoo

1) *Nova acta Eruditor.* Lips. 1755, p. 331.

2) *Cenot. Papissae evers.* in sua *Coll. Conc.* VIII, col. 178.

zal men de wijding van Benedictus eenige weken vroeger in 855 moeten plaatsen; maar haar tot Augustus of September van het volgende jaar 856 te verschuiven, kan noch met het verhaal van het *Liber Pontificalis*, noch met het bericht der *Ann. Bertiniani* worden overeengebracht.

Het *Liber Pontificalis* verhaalt, in het Leven van Benedictus III, dat er ten tijde van dezen Paus een koning der Saksen met een groot gevolg te Rome kwam ¹⁾. Ofschoon niet alle H. SS. dezelfde lezing aanbieden, en er bij aangeteekend staat, dat hij, ten zijnent teruggekeerd, na weinige dagen stierf, duiden evenwel Pagi ²⁾, Lingard ³⁾, Leibnitz ⁴⁾ dit bericht op Ethelwulf, den koning der West- of Angelsaksen. Nopens dezen nu vindt men geboekt, dat hij, voor het heil van zijne ziel en van die zijner voorgangers, aan geheel zijn rijk de tiende oplegde, waarvan hij, gelijk Leibnitz uit de Engelsche schrijvers mededeelt, de oorkonde op het altaar van den H. Petrus te Rome heeft opgedragen. Hij reisde in 855, met eenen prachtigen hofstoet derwaarts; werd, op zijnen togt door Gallië, aan het hof van Karel den Kale eervol ontvangen, bragt een jaar te Rome door in werken van godsvrucht en kwam in 856 bij Karel terug, ontving er diens dochter, Judith, tot gemalin, keerde met haar in zijne staten weder, en stierf dàar in 858 ⁵⁾.

Luidens deze berichten is Ethelwulf's komst te Rome niet later te stellen, dan in 855. In dit jaar nu heeft, volgens de *Annales Bertiniani*, Paus Benedictus zijne regering aanvaard; en werkelijk verzekert ons het *Liber Pontificalis*, dat ten zijnen tijde een koning der Saksen te Rome kwam. Het noemt nu wel dezes naam niet (in het H. S. van Baronius schijnt daarvoor eene plaats open te zijn gelaten; althans in

1) *Hujus temporibus rex Saxonum nomine, causa orationis veniens... Romam properans... cum multitudine populi, et obtulit dona...* Het H. S. van Baronius luidt: *Rex Lazorum*.

2) *Crit. in Baron.* ad a. 856, n°. 7.

3) *Hist. d'Anglet.* T. 1, pag. 177, n. Louv. 1827.

4) *Annal. Imperii Occid.* ad a. 855, n°. 5, pag. 571. Hannov. 1843.

5) Asserii († 909) *vita Alfredi*, ed. F. Wise. Oxon 1722; ook in Guil. Cambden, *Scriptt. rerum Anglicar.* Francof. 1602. Het aan Asserius toegeschreven *Chronic.* ad a. 855, in Th. Gale, *Scriptt. rer. Angl.* Lond. 1691. Ethelwerdi († 990), *Chronicor.*, libro III, in H. Savile, *Scriptt. rer. Angl. post Bedam.* Lond. 1596. Prudentii, *Trec. Ann.* (*Bertin.*), ad a. 855 et 856.

zijne *Annales* is dit zoo, en de aangehaalde bewoording der andere uitgave en harer herdrukken schijnt zulks te vorderen); maar het daarin bepaalde doel der reis, alsmede de weinige andere, dáár uitgedrukte omstandigheden, strooken zeer wél met de aangevoerde berigten der anderen; ook is er in de geschiedenis geen ander koning der Saksen bekend, welke hier bedoeld kan zijn. Dat de schrijver in het *Liber Pontificalis* zich omtrent eene omstandigheid, in verre verwijdering van Rome voorgevallen, te weten, omtrent het tijdstip van 's konings dood, vergist heeft, neemt de geloofwaardigheid niet weg van zijne berigten omtrent hetgene onder zijne oogen voorviel, en kan bij de overeenkomst van al het overige, en ook in aanmerking genomen, dat de toenmalige toestand van Engeland wel eenige aanleiding tot die vergissing gaf¹⁾, niet verplichten, aan eenen anderen koning, dan aan Ethelwulf te denken.

Er zijn bovendien nog andere bewijzen van onbetwistbare overtuigingskracht, dat Paus Benedictus reeds in 855 regeerde. Ik bedoel een authentiek stuk, het diploma van Corbie genaamd, en ook eenige muntstukken. Prof. Giezeler heeft deze bewijzen, als ook de reeds behandelde plaats uit den brief van Hincmar, «*ontscheidend*» genoemd; maar de hoogl. K. zegt (bladz. 57), dat deze zijn hoogeëerden vriend, hierin «met eene dien grooten historiekenner anders gewis niet »eigene ligtvaardigheid te werk ging.» Wij zullen de bedenkingen des hoogleeraars laten volgen. Doch eerst willen wij, ter inleiding, de lezers met deze muntstukken bekend maken.

Er bestaat eene dissertatie van den graaf Garampi (*de Nummo argenteo Benedicti III etc, Romae 1749, 4°*) over het eerste dier muntstukken, hetwelk is teruggevonden; maar alle mijne pogingen, haar magtig te worden, waren vruchteloos; ik moet mij alzoo vergenoegen met twee uittreksels, waarvan echter geene reden is, de geloofwaardigheid te ont-

1) Ethelbald, de oudste zoon van Ethelwulf, had zich gedurende diens afwezigheid, eene partij weten te maken, en den troon zijns vaders overweldigd. Slechts de gematigdheid des teruggekeerden, wettigen konings voorkwam den burgeroorlog, met zijnen zoon een gedeelte des rijks af te staan. Hoe ligtelijk kon de vergrootende faam, zonder den afloop der zaak af te wachten, het ergste verspreid en kan, vooral binnen Rome, de liefde voor den weldadigen vorst, het gevaar, waarin hij verkeerde, tot eenen gewissen, ja, tot eenen werkelijken ondergang overdreven hebben; of kan eene onjuiste tijding, dat Ethelbald thans regeerde, de gevolgtrekking hebben veroorzaakt, dat Ethelwulf overleden was?

kennen. Zij zijn te vinden in de *Nova Acta Eruditorum*, Lips. 1755, p. 328 sqq., en in Köhler's *Historischen Münz-Belustigungen*, XX Th., s. 305 ff. Het laatste is meer in het belang der penningkunde gemaakt en daarom hier van grooter dienst.

Het «*Groschen-Cabinet*,» zegt Köhler, hetwelk, onder rijke bijdragen veler begunstigers en vrienden der oude en nieuwe kleine muntsoorten, door den hoogl. D. Joachim, met groote vlijt is voortgezet, heeft vele liefhebbers van munten de waarde en het groote nut doen beseffen der oude, dubbel-gemunte (*zweijseitigen*) penningen of *denarii* der middel-eeuwen. Vroeger werden zij verwaarloosd, omdat men ze voor onkenbaar hield en omdat ook hun onaanzienlijk uiterlijke hen weinig oogelijk maakte. De Franschen, Engelschen, Dennen, Zweden en Italianen toonden zich in dit opzigt meer op de hoogte te zijn, en wisten zulke onaanzienlijke munten, zeer goed te gebruiken, tot staving hunner oudheden en geschiedenis. «Josef, graaf Garampi van Rimini,» zoo gaat hij voort, «heeft ons in de, te Rome, 1740, in 4°. gedrukte »dissertatie de *Nummo argenteo Benedicti III Pont. max.*, »wederom een schoon bewijs daarvan gegeven en tevens de »belagchelijke en versletene fabel van de pausin Joanna, »grondig wederlegd.»

Gemelde graaf vond dezen zeldzamen pauselijken *Denarius*, gelijk hij dit muntstuk noemt, bij den Eerw. Gregorius Pignatti, een Camaldulenser, die, tijdens zijn verblijf te Rome, als *Procurator generalis* zijner orde, zich ten sterkste bevljigtigde, eene uitgelezene reeks van pauselijke munten bij een te zamelen. Vignolius, Floravantes en Scylla mogten, bij al hunnen ijver in het opsporen van pauselijke munten, het genoeg niet smaken, den onderwerpelijken penning te vinden.

Köhler geeft er eene afbeelding en de volgende beschrijving van. Op de eene zijde staat, na eene ster van acht stralen, cirkelvormig geschreven de titel H L O T H A R I U S M P. Het laatste woord wordt slechts door eene M te lezen gegeven. De eerste streep dezer letter dient tevens voor eene I, en boven aan de laatste streep is de halve cirkel der letter P gevoegd (MP), zoodat deze M ook de tweede letters I en P in zich sluit en gelijkt staat aan IMP., dat is, *Imperator*. Het genoemde opschrift laat, in het midden, eene ronde ruimte open; zij is met eenen kring omschreven en bevat het woord

Pius (een titel des keizers), waarvan de vier letters kruiswijze geplaatst zijn.

Op de keerzijde staan een kruis en drie, als 1 en 2 gerangschikte, punten (· ·); daarna leest men er het omschrift S c S (*Sanctus*) PETRUS, en in de middelruimte zijn, insgelijks kruiswijze, gestempeld de vijf letters: BNEPA, welke het naameijfer zijn van BeNEdictus PApa. De N is er uitgedrukt, gelijk dit in de *monogrammata* gewoonlijk geschiedt, slechts door eene schuinsche streep tusschen de B en de E (BE).

De *echtheid* nu van dien penning blijkt daaruit, dat het zilver, de letters, de geheele gedaante, grootte en dikte naauwkeurig overeenkomen met twee andere *Denarii* van denzelfden Paus Benedictus III, welke Garampi bij den ridder Franciscus Victorio gezien had en, toen hij schreef, dàar nog voorhanden waren. Zij hebben op de eene zijde: LUDOVICUS IMP., en in het midden: PIUS, in de boven genoemde schikking. Op de keerzijde ziet men er het omschrift S. c S. PETRUS, en in het midden hetzelfde *monogramma* van Paus Benedictus, als boven. «Deze volkomene overeenstemming», zoo leest men in Köhler, «is een voldoende waarborg, dat hij» (de penning in kwestie) «echt is.» Volgens het uittreksel in de *Acta Eruditorum*, beroept Garampi zich ten dezen ook op het gevoelen van andere deskundigen.

Deze penning, waarop de namen van Lotharius en Benedictus te zamen prijken, is voor de chronologie van dezen Paus van onmiskenbare bewijskracht. Dat hij in Rome werd geslagen, valt zoo weinig te betwijfelen, dat Köhler dit zonder meer, als zeker vooronderstelt. Maar wanneer zou hij geslagen zijn? Zeer zeker vóór dat de dood, misschien zelfs wel, vóór dat de aftreding van keizer Lotharius¹⁾ te Rome bekend was; van daar, zegt Köhler, «dat de keizerlijke muntmeester te Rome, op onzen *Denarius* nog den naam van Lotharius gestempeld heeft.» Dewijl nu Benedictus daarop *Papa* (Paus) betiteld wordt, zoo moet hij omstreeks den dood diens keizers, dat is, op het einde van September of in het begin van October des jaars 855, de wijding hebben ontvangen. Slechts deze, trouwens, en niet de bloote verkiezing, gaf hem

1) Hij is, na zijn rijk onder zijne zonen verdeeld te hebben, binnen 6 dagen gestorven. *Annales Bertin.* ad a. 855.

regt op dezen titel; vóór de wijding werd de gekozene slechts *electus, designatus, vocatus futurusque per Dei gratiam humilis apostolicae sedis antistes* en *minister* genoemd, gelijk dit het *Pontificale Rom.*, Tit. de *Consecr. Episc.*, § 52, verordent, en ook verscheidene voorbeelden bewijzen ¹⁾).

Toen Garampi zijne dissertatie uitgaf, was er slechts één zoodanige penning bekend. Doch, eenigen tijd geleden, schreef mij de roomsche hoogleeraar Secchi, dat er zeer zeker drie zijn, en dat er nog een vierde geweest is; in vroegeren tijd was er een onder de penningen van Christina, koningin van Zweden, in de Vaticaansehe bibliotheek; thans is er aldaar nog slechts een namaaksel van: *Gli esemplari della moneta di Benedetto III coniato, ... non sono due soli, ma tre con tutta sicurezza, e forse esiste, o fu disperso anche il quarto esemplare, che era nel medagliere di Cristina regina di Svezia nella biblioteca vaticana, dove ora non si trova più che il fac-simile in selfo.* — Zoo veel te veiliger mag men vertrouwen, dat Garampi sich in het lezen diens penning niet bedrogen heeft.

Het medegedeelde zal genoeg zijn, om de bedenkingen van den hoogl. K. te beoordeelen. Ik laat ze hier volgen. «Wat den »*Denarius* betreft,» zoo schrijft Z. H. G. op bladz. 57 en v., «hij »is eerst in 1749, door J. Garampi, bekend gemaakt en wel »uitdrukkelijk met de bedoeling, om te betoogen, dat tusschen »*Leo* en *Benedictus* geene plaats voor *Joanna* overblijft.» — Juist die late bekendmaking is, zou men zeggen, een bewijs, dat de *Denarius* niet, op last der Roomsche Hierarchie, met een bedriegelijk doel geslagen is, en dat men in Rome niet eens alle krachten heeft uitgeput, om alle mogelijke bewijzen tegen het bestaan der pausin bij een te zamelen en te verspreiden. De penning bestond, was reeds in het bezit van den Eerw. Gregorius Pignatti, zonder dat iemand dit wapen tegen de verdedigers der pausin rigtte. Maar was het wel te verwonderen, dat eindelijk een geschiedkundige dit begon? Verwekt zoo iets eene redelijke achterdocht, dan kunnen wij immers, met even veel regt, alle betoogen, over welk geschilpunt ook, verdenken. «De laatste onstandigheid», meent evenwel Z. H. G., «mag' bij de beoordee-

1) Men vergelijke onder anderen het *Liber Pontificalis*, in het verhaal van hetgeen *Benedictus*, tusschen zijne verkiezing en wijding, ondervond.

»ling niet worden voorbijgezien. Wij weten toch hoe ligt de » waarheid wijkt voor het vooroordeel.» Dit zal wel niemand den hoogl. betwisten. Ten aanzien van hetgeen hij er bijvoegt: «En bij de ondervinding, die wij in deze zaak reeds hebben » opgedaan, leert men met behoedzaamheid toezien op het geen » als afdoend bewijs ons wordt voorgelegd,» — verwijs ik naar al het voorgaande. Moge een ieder uit de ondervinding in deze zaak behoedzaamheid leeren! O! hoe vrij zullen wij dan niet zijn van fabels en ook van beschuldigingen zonder eenig bewijs?

«En waarlijk», zoo gaat de hoogleeraar voort, «de zaak is » van dien aard, dat zij, juist en echt zijnde, onder de zoo- » genoemde bewijzen tegen de pausin, alleszins eene eerste » plaats mij toeschijnt te verdienen. Het spijt mij daarom » zeer, dat ik. het stuk van Garampi niet heb kunnen » te zien krijgen, en dat ik evenmin Köhler heb kunnen » raadplegen, die als penningkundige den inhoud van Garampi's geschrift heeft medegedeeld en beoordeeld.» — Het schijnt echter niet, dat Köhler's penningkunde veel invloed op den hoogl. K. zou gehad hebben: immers, hij laat er onmiddellijk op volgen: «Ik ken den penning alleen uit Appel's opgave ¹⁾, » waar dezelve, *evenwel alleen op gezag van Köhler's berigt*, » aldus beschreven wordt:» enz. «Maar Köhler, evenmin als » Appel, heeft dien penning zelven voor oogen gehad.» De hoogleeraar zal dan volstrekt Garampi's stuk zelf moeten bestuderen. Maar ook daarmede zal hij niet tevreden zijn. «Ieder», zegt hij, «die met penningen, vooral middeleeuwsche » en van die oudheid, heeft omgegaan, weet, hoe veel in de » beoordeeling, hetzij der echtheid, hetzij der juiste lezing, » van de autopsie afhangt. Ik meen mij daarom te mogen » verwonderen, dat men op het bewijs, uit dezen éénen pen- » ning ontleend, met eenige, laat staan met volle, zekerheid » meent te kunnen afgaan.» — Wij weten thans, dat er meer zijn; maar al ware er slechts één: ieder zal toch wel begrijpen, dat de stempel niet voor eenen enkelen penning zal gesneden zijn. Dan zou het bewijs uit dien éénen penning ontoereikend zijn, wanneer hij niet duidelijk genoeg te lezen was. Nu echter doet ons niets vermoeden, dat de opschriften

1) Appel, *Münzen u. Medaillen der Päbsten etc.* Pesth 1820, S. 8. Verg. Schröckh, *K. G.*, Th. XXII. S. 98 ff. -- Aanh. des hoogl. K.

des pennings gesleten of op eene andere wijze moeilijk te ontcijferen zijn; de afbeelding, welke Köhler er van te zien geeft, toont zelfs het tegendeel aan. Maar de hoogleeraar verlangt autopsie. Men zal dan niet mogen aannemen, dat de penningkundigen te Rome lezen kunnen, en ook naar waarheid lezen willen; en niemand zal zich genoegzaam overtuigd mogen noemen, vóór dat hij zelf de reis naar Rome gemaakt heeft, of hem een penning ter inzage is overgezonden. Doch, indien hij er eenen met eigene oogen te beschouwen kregen? Hij, die zich thans op geene deskundigen durft verlaten, kan dan — en misschien met prijsbare voorzigtigheid — zijne eigene bevoegdheid betwijfelen; en wil hij niet overtuigd zijn, hij zegge slechts met den hoogl. K.: «Men weet, hoe vele knoeijen er, ten aanzien vooral ook van middeleeuwsche penningen, hebben plaats gehad, en hoe Italië inzonderheid de bedriegelijke kunst van het namaken en vervalschen van penningen, zelfs fabriekmatig gedreven en tot eene inderdaad bewonderingswaardige hoogte gebragt heeft.» Op zoodanige kritiek springt ook het grondigste bewijs af.

«Doch de echtheid van den penning aannemende en de gedachte van eene mystificatie uit nieuweren tijd opgevende, blijft mij de juistheid der lezing geheel onzeker; vooral dewijl de naam van Benedictus niet, gelijk anders, ook in de twee andere munten, die van hem, maar als onder keizer Lodewijk geslagen, bekend zijn¹⁾, in het om — of opschrift, maar alleen in een dikwijls zoo moeilijk te ontcijferen *monogram* voorkomt; zoodat het zijn kan, dat men niet BNEPA, maar GREPA, lezen moet en den penning Gregorius IV, een der voorgangers van Benedictus, onder de regering van denzelfden Lotharius, toekennen.» Wij zagen zoo even, dat noch de autopsie van Garampi en andere deskundigen, noch de penningkundige beoordeeling van Köhler, in 's hoogleeraars oog, genoegzamen waarborg opleverden; doch op welke premissen durft hij hier deze gissing wagen? Ook eene gissing, trouwens, moet redelijk zijn en op betrekkelijk voldoende gronden steunen: gissingen, welke blindelings geschieden, verdienen slechts verachting. De hier voorgestelde is daarenboven blijkbaar valsch. Men raadplege de afbeelding des pennings bij Köhler; men herinnere zich

1) Appel, a. a. O. -- Aanh. des hoogl. K.

de beschrijving, welke ik boven, met die afbeelding voor mij, uit Köhler gegeven heb; men merke hierin op, hoe er de N gevormd is, slechts door eene van de letter B tot de E schuins nederdalende streep, en men zal zich overtuigd houden, dat hier aan geene R te denken valt. Zeer duidelijk is er ook de B van eene G te onderscheiden. Wat de andere bedenkingen des hoogleeraars betreft; hieromtrent houde men in het oog, dat destijds de penningen ook van denzelfden Paus, niet altijd op dezelfde wijze gestempeld werden. Men raadplege Vignolius en Floravantes ¹⁾. Overigens, op schier alle munten uit de 9de eeuw, door Vignolius en Floravantes afgebeeld en beschreven, staat: SCS (*sanctus*) PETRUS, als omschrift, met het *monogramma* of eenig ander naamcijfer des regerenden Pausen in het midden. Zoodanige, waarop de naam des tijdelijken Pausen, als omschrift gestempeld is, vindt men er slechts drie: eene van Formosus, eene van Marinus en eene van Benedictus III, en mischien eene vierde van Leo III; terwijl eene andere van denzelfden Benedictus wederom S C S. PETRUS voor omschrift heeft en in het midden het naamcijfer van Benedictus te lezen geeft, in vijf letters, welke op drie regels gestempeld en zóó geplaatst zijn, dat zij een kruis vormen. Boven aan staat: .B. in het midden NED, onder aan: .R. (PAPA) ²⁾. De twee penningen bij Appel, waarop de hoogl. K. zich beroept, zijn geene andere, dan de hier genoemde. Hiervan heeft er alzoo slechts een den naam van Benedictus als omschrift. De andere heeft van dien naam slechts vier letters in eene middelruimte ³⁾. Deze letters staan hier van elkander afgezonderd; men zegge echter niet, dat zulke plaatsing van dergelijke letters tot het kenmerk van de echtheid der munt behoort: immers, gelijk de boven aangehaalde afbeeldingen bewijzen, de letters der namen van verre de meeste Pausen uit de 9de eeuw, zijn op de munten, tot een *monogramma* in één gevlochten.

1) *Antiquiores Pontif. Romanor. Denarii, olim editi...* a Jo. Vignolio, *iterum prodeunt...* cura Ben. Floravantis. Rom. 1734.

2) *Ibid.* p. 37.

3) Appel schijnt op het, van de P schuins afhangende streepje geen acht te hebben geslagen, en geeft de laatste letter (van den 3en regel) slechts als: .P. op. Daar al het overige met Vign. en Florav. overeenkomt, was dit verschil, in mijn oog, eerder eene zekere onjuistheid van den kant van Appel, dan eene reden, om te denken, dat hij eene andere munt bedoelde.

«En al ware eindelijk,» zoo gaat de hoogl. voort, «al ware »niet slechts de penning gewisselijk oud en echt, maar ook »de lezing juist, dan nog kan, in den tijd van Benedictus »zelven, het zij eene meer toevallige verwisseling van stempels »hebben plaats gehad, hetzij een opzettelijk bedrog gepleegd »zijn, vooral wanneer, reeds tijdens de regering van Bene- »dictus, het besluit mogt genomen zijn, om deszelfs voor- »ganger, Joannes *Anglicus*, uit de rei der Pausen te ban- »nen, en den tijd zijner zitting tot dien van Benedictus »te rekenen.» — Zoo zal dan de werkelijkheid moeten rui- men voor eene onwaarschijnlijke mogelijkheid, of voor eene achterdocht, welke op eene onbewijsbare, ja, valsche beschuldiging steunt!? — «Vindt men de laatste veronderstelling »gewaagd. Zij is zulks niet meer dan die, welke men aanne- »men moet, om het bewijs, uit den penning afgeleid, te »redder; dat men namelijk, tijdens het slaan van den penning, »te Rome niets geweten heeft van 's Keizers afstand van de »regering, welke toch, ook volgens de tegenstanders der »Pausin, reeds vóór de verheffing van Benedictus, heeft »plaats gehad, en die te Rome des te minder onbekend kon »gebleven zijn, daar zij niet slechts eene zaak van gewigt »was, maar gewis ook niet plotseling voorviel.» — Zou er niet eenig onderscheid tusschen deze beide vooronderstellingen zijn? Die van het bedrog en van het verbanningsvonnis tegen Jo- anna, heeft niet de minste werkelijkheid voor zich — of men moest daarvoor het ontbreken willen houden van alle getui- genis hoegenaamd ten gunste der pausin, welke echter door menigvuldige historische bronnen van de geschiedenis wordt buitengesloten. Voor de andere vooronderstelling daarentegen pleit het werkelijk bestaan eens pennings, welke de namen van Benedictus en Lotharius tevens bevat, als of deze twee gelijktijdig regeerden; daarvoor pleit ook het weldra te noemen Pauselijk diploma van den 7den October 855, waarin Lotharius insgelijks als nog regerend voorkomt; daarvoor pleit nog de historische zekerheid, dat deze keizer niet vroe- ger, dan 6 dagen voor zijnen dood, dat is, den 22sten of 23sten September, van de regering kan zijn afgetreden.

«Om kort te gaan,» zoo eindigt de hoogleeraar, «hoe veel »gezag men ook aan het getuigenis dezer munt mag toeken- »nen, dit is zeker, dat een stellig en afdoend bewijs in de- »zelve niet gelegen is; en dat, om dit er uit af te leiden,

» de penning zelf zou moeten voor oogen liggen, hetgeen, zoo » ver mij bekend is, nog aan geen' penningkundige is te » beurt gevallen.» — Was Garampi en waren de bevoegde beoordeelaars, op wie hij zich beroept, geene penningkundigen? Maar de hoogl. K. wil dan volstrekt, alvorens tot besluit te komen, zelf den penning zien. Hij zal dan eerst eene reis naar Rome moeten doen. Waar moest het heen, indien ieder geleerde zijne overtuiging daarvan afhankelijk maakte? Ik meen echter, dat de gezonde kritiek zich ook op het getuigenis en oordeel van deskundigen mag verlaten, en vertrouwd daarom niet, dat het algemeen gevoelen zoo besluiteloos blijven zal.

Er is nog een ander bewijsstuk der chronologie van Benedictus III. Het is een privilegie, door dezen Paus aan de abdij van Corbie vergund en gedagteekend van den 7^{den} October 855.

«Over het *Diploma in Confirmationem Privilegiorum Corbejæ*¹⁾, kan ik kort zijn,» zegt de hoogl. K., bladz. 61. «De kracht van bewijs, welke het tegen Joanna bezitten zal, » ligt vooral in de berekening van de dagteekening, welke het » draagt. Volgens d'Achery, den eersten uitgever, luidt deze » dagteekening eenvoudig: «*Scriptum per manum Theodori Not. » et scriniarii sacae Romanae Ecclesiae in mense Octobri » indictione quarta. † Bene Valete †.* Maar volgens de *Collect. » Conciliorum* en Mabillon, volgt nog een onderschrift, het » welk, met eenige verscheidenheid bij beiden, aldus wordt op » gegeven: *Datum nonas Octobrias per manum Theophylacti secundicerii sanctae sedis Apostolice Imp. n. piiss. P. P. august*²⁾ » *Hlothario a Domino Coron. magno Imp. anno tricesimo nono et P. C.*³⁾ » *ejus anno tricesimo nono, sed et Hludovico » novo Imperatore ejus filio anno septimo, indictione quarta.* » Deze dagteekening nu komt, volgens Mabillon, overeen » met den 7 October 855; waaruit dan het besluit volgt, dat » niet Joanna, maar Benedictus toen, twee maanden » (eigenlijk drie maanden min 9 dagen) «na den dood van Leo,

1) Zie over hetzelfde Dacherii *Spicil.*, T. VI, p. 408. Labbeus, *Coll. Concil.*, T. VIII. Edit. 1671. p. 235 sqq. Mabillon, *Annal. Ord. S. Benedicti*, T. III, L. 34, p. 43. *De re diplom.*, edit. 1681, p. 438. Mansii, *Coll. Conc.*, T. XV, p. 113-119. — Aanh. des hoogl. K.

2) Mabillon leest daaruit: *imperante domino nostro perpetuo Augusto.*

3) Dat is, volgens Mabillon, *post consulatum.*

» den Pauselijken zetel bekleed heeft. Doch niet alleen is de echtheid, vooral van het nadere onderschrift, waarin die dagtekening zich bevindt, veel meer nog dan van het geheele stuk, op goede gronden verdacht, maar daarenboven de berekening, op welke zij berust, ten hoogste willekeurig en onzeker.»

Aan deze blootlegging ontbreekt nog iets, waarop de lezers vooral opmerkzaam moeten zijn, zullen zij in deze zaak een grondig oordeel kunnen vellen. Mabillon namelijk heeft het oorspronkelijk stuk, het *authographum* van dit diploma, voor zich gehad en daaruit het, door Z. H. G. in twijfel getrokkenene, «nadere onderschrift, waarin die dagtekening zich bevindt,» medegedeeld. Hij zag het in het archief van Corbie; het was geschreven op Egyptische *papyrus*, twee voeten breed en twintig voeten lang¹⁾, en werd bewaard in eenen lederen omslag van dezelfde maat. Hij geeft er, *Tabella XLVII*, een *facsimile* van, als ook van het zegel, hetwelk op lood gedrukt was²⁾, en zeer wel overeenkomt, zoo wel met het *facsimile* eens zegels van Paus Nicolaas I³⁾, als met de beschrijving van een ander zegel diens zelfden Nicolaas, hetwelk nog voorhanden is⁴⁾.

De berekening, welk jaar hier aangeduid wordt, is zoo weinig «willekeurig», dat er bij geene mogelijkheid aan een ander jaar gedacht kan worden, dan aan 855. Reeds wijst ons de maand October der 4de Indictie naar dit jaar. — Doch hier zou die Indictie gebruikt zijn, welke met den 1^{en} Januarij begint, en alzoo het jaar 856 uitgedrukt zijn. — Dit zou van elders moeten blijken; nu echter is er alles tegen. En het gebruik der Indictie, en de telling van de jaren der beide keizers komen volmaakt overeen met die der dagtekening van het Roomsche Concilie tegen Anastasius in 853. Het cijfer der regeringsjaren van Lotharius laat daarenboven volstrekt geen twijfel over. Het drukt het hoogstmogelijke getal van jaren uit, hetwelk dien keizer kan worden toegekend;

1) *De Re diplom.*, p. 40, en in de *Annal. Bened.* T. III, L. XXXIV, n°. 89, noemt Mabillon het 21 voeten lang.

2) Verg. *De Re dipl.*, p. 128 sq.

3) *Ibid.*, p. 441.

4) Dit hangt aan eene bul, ter bekrachtiging eener stichting te Rameslo. Waaromtrent Dr. G. H. Klippel, *Historische Forschungen*, B. II, a. 220, n. 1, aldus schrijft: «Inscript der aanhangenden Bleibulle *Nicolai* und » *Papas*. — Vergl. *Probedruck eines Urkundenbuches der Welfischen Lande* — » herausgeg. vom Dr. Pertz, S. 6 ff.»

het is berekend van het vroegste tijdstip, waarvan zijne regering gesteld werd, te weten van 817, en geeft geene andere uitkomst dan 855. Hiernaar oordeele men dan ook over de Indictie. Het diploma van 856, dat is, van een jaar na den dood van Lotharius, die er als nog regerend uitgedrukt staat, te willen dagteekenen, is beneden alle kritiek. Doch ook in dit geval, zou er voor Joanna's regering, zoo als die door de meesten wordt opgegeven, nog niets gewonnen zijn: of men zou eerst moeten bewijzen, dat Leo IV niet in Julij of, gelijk de hoogl. K. aanneemt ¹⁾, in Augustus van 855, maar een jaar vroeger gestorven was, en dat de pausin niet, gelijk meestal geboekt is en hare verdedigers in de oudste kronijken willen gevonden hebben, gedurende 2 jaren en 5 maanden, maar korter zou geregeerd hebben.

Er blijft dus niets over, dan te bewijzen, dat het diploma onecht is. De «goede gronden», waarop de hoogl. K. zich beroept, hebben de echtheid van dit stuk en vooral van het «nadere onderschrift», volgens zijn oordeel, verdacht gemaakt. 't Is niet genoeg. Mabillon zag het oorspronkelijke, nog met het zegel voorzien. Mabillon heeft het bekend gemaakt, heeft er zelfs een *facsimile* van gegeven, heeft niet, gelijk Salmasius betrekkelijk den brief van Freher, zich vergenoegd met te zeggen, dat het ergens, in ongenoemde bibliotheken bewaard werd; maar hij heeft de plaats, waar men het vinden kon, duidelijk bepaald. Hoe gemakkelijk was hij niet van kwade trouw of dwaling te overtuigen geweest? maar door wien is hij in zijne mededeelingen gelogenstraf, of in zijn gevoelen wederlegd geworden? Hiernaar oordeele men, met welk recht de hoogl. K. aldus mogt voortgaan: «Om in dezelve:» (de echtheid en berekening) «te berusten, moet men zoo veel veronderstellen en zoo veel op goed geloof aannemen, en zulks » alleen weder op het gezag van mannen als Labbe en Ma- » billon, die alles hebben aangewend om Joanna uit de » geschiedenis weg te cijferen, dat, na al het geen tegen dit » stuk op goede, tot nog toe in het geheel niet omvergewor- » pen, gronden is in het midden gebragt ²⁾, het voor het » minst onvoorzigtig en voorbarig gehandeld is, het als een

1) Boven hoorden wij Z. H. G. den 7 October van 855 op twee maanden na den dood van Leo berekenen.

2) Zie Spanheim, *Papasse*, p. 274 suiv. Lat. uitg., p. 675. Verg. Schröckh, a. a. O. S. 99. -- Aanh. des hoogl. K.

»afdoend bewijs tegen het bestaan der Pausin te doen gel-
 »den.» — Wat steekt 's hoogleeraars voorzigtigheid hier af bij
 zijn goed geloof aan hetgeen hij, in mijne eerste Afdeeling,
 de berigten van onwraakbare getuigen noemde! Labbe en
 Mabillon hebben bij Z. H. G. geen gezag. Waarom niet? Zij
 hebben tegen Joanna «alles aangewend.» Kan dit, op zich
 genomen, iets tegen hunne goede trouw getuigen? Of hebben
 zij, om hun doel te bereiken, ook valsche citatiën gemaakt,
 of stukken voor echt uitgegeven, waarvan de onechtheid
 reeds bewezen of van zelf blijkbaar was? — De «goede gron-
 den», hier tegen ingebracht, zijn nog niet omvergeworpen. —
 't Is niet voorzigtig gesproken. In de *Acta Eruditor.* Lips, 1755,
 welke de hoogleeraar zelf aanhaalt, heeft hij, pag. 331, kun-
 nen lezen, dat het verslag van Garampi's voormelde dis-
 sertatie, ofschoon er de schrijver verklaart, zich van alle be-
 slissing te onthouden en onpartijdig te willen refereren,
 evenwel dit zegt: *Ac quum privilegium Corbeiense, super elec-
 tione Abbatiss, ab adversariis in dubium vocari sentiat, fidem
 illius, ab objectis erudite defendit.* Z. H. G. heeft Garampi
 nog niet gelezen; hoe weet hij dan, dat die verdediging, niet-
 tegenstaande hare geprezene eruditie, mislukt is?

«Men heeft te veel ondervinding,» zoo vervolgt de hoog-
 leeraar, «hoe het met de echtheid van giftbrieven aan kloos-
 »tere, wanneer zij, gelijk dit, alleen door de bevoorregten
 »worden te berden gebragt, gelegen is, om niet, vooral in-
 »dien daarbij, gelijk hier, nog andere groote bezwaren zich
 »opdoen, met de meeste behoedzaamheid en schroomvallig-
 »heid toe te zien. In allen gevalle is het wat veel gevergd te
 »moeten gelooven, dat Benedictus, volgens de berekening
 »der tegenstanders van de Pausin, naauwelijks acht dagen,
 »na zijne verheffing, en te midden der woelingen, en verre-
 »gaande ongeregeldheden, die dezelve vergezeld hebben en
 »opvolgden, aan het afgelegene Corvei, zijne zorgen zou heb-
 »ben besteed, en een stuk uitgevaardigd van dien omvang
 »en dat gewigt, als het onderhavige, waarin *à la barbe* van
 »Keizers en Koningen, aan eene Abdij, met een pennenstreek,
 »voorregten worden toegekend, die den Landvorst in zijn ge-
 »zag en regten aantastten. *Credat Judaeus Apella* ¹⁾!

1) Ik maak bij deze gelegenheid opmerkzaam, dat op bladz. 276 is blij-
 ven staan: Appelles, in plaats van: Apella.

Zou de hoogleeraar het stuk wel gelezen hebben? Het zegt immers uitdrukkelijk, dat de Paus aan *reeds bestaande* voorregten van Corbie, waarmede de bisschop van Amiens (Bertefridus), in wiens bisdom het klooster gelegen was, waarmede, ten zelfden tijde, zijne medebisschoppen ¹⁾, waarmede later ook Hincmar en een Fransch nationaal Concilie ²⁾ deze abdij begunstigd hadden, zijne bekrachtiging geeft; en dat hij die geeft *op verzoek* van Lotharius en Lodewijk. Verders zegt het nog, dat de abdij die voorregten ook daaraan te danken had, dat zij steeds de gunst en bescherming der Frankische vorsten had genoten. Van daar, dat dit stuk zich nog, tegen eene eventuele schending dier privilegiën, op koninklijke besluiten beroept. Werkelijk ziet men in de privilegiën, welke de Paus aanhaalt, namelijk in dat van Hincmar, dat er zulke bestonden. — En wat behelzen dan die voorregten? Dat de abdij in het bestuur en genot harer bezittingen onafhankelijk was van de bisschoppelijke magt, en dat de monniken vrij waren in het kiezen hunner abten. Dit alles nu was, blijkens deze stukken, door de vorsten zelve zoo begeerd. Waarin zou Benedictus hunne regten dan verkort hebben?

Voor de echtheid van het diploma pleiten nog andere bewijzen. De bevestiging, door Benedictus aan de voorregten van Corbie verleend, wordt uitdrukkelijk vermeld door zijnen onmiddellijken opvolger Nicolaas I ³⁾, als ook door de latere Pausen Christophorus ⁴⁾ en Leo IX ⁵⁾, bij geleghenheid, dat zij zelve die bevestiging hernieuwden.

Er moet dus een bevestigingsbrief van Benedictus bestaan hebben; maar nu is daarvan geen ander stuk bekend; dan het onderwerpelijke; dit nu heeft al het voorkomen eener echte oorkonde: de inhoud komt met de zakelijke aanhaling van Paus Nicolaas overeen; de schrijffletter beantwoordt aan den tijd van Benedictus; het stuk is van het *sigel* diens Pausen voorzien; — wie zal ons betwisten, dat het het *ware* is? Daarenboven, Labbe ⁶⁾ had een ander H. S. van dit *stuk*;

1) Labbe, *Coll. Conc.* VI, col. 527.

2) *Ibid.* VII, col. 1848.

3) *Ibid.* VIII, col. 396. Nicolai I, ep. XXIV.

4) *Ibid.* IX, col. 516.

5) *Ibid.* col. 998.

6) *Cenot. Pap. evers.* *Ibid.* VIII, col. 183, 242.

het was op perkament en nog uit de 9de eeuw: doch ook daàr in was het betwiste onderschrift met dezelfde dagteekening te vinden. Ik vraag niet alleen: kunnen verdenkingen, zoo als die van Spanheim, deze kenmerken van echtheid verdonkeren? maar ook: is er voor het bestaan der pausin één bewijs aan te halen, hetwelk bij dit in de schaduw kan staan?

Voor een bedriegelijk maaksel van monniken is het niet te houden. Zekerlijk hadden zij Paus Nicolaas niet kunnen verschalken. Doch hunne voorregten bestonden reeds sedert Bertefridus, dat is, sedert 663; eerst 200 jaren na Benedictus, in het midden der 11de eeuw, werden die voorregten het eerste aangerand door Fulkert en Wido, beide bisschoppen van Amiens. Maar bijna twee eeuwen vroeger, had reeds Paus Nicolaas van de bekrachtiging door Benedictus, gewag gemaakt, en de letter van het diploma bij Mabillon is haarblijkelijk veel ouder dan de 11de eeuw. De abt van Corbie, Fulkert, beroept zich tegen Wido op de, «ontrent 500 jaren» oude voorregten zijns kloosters, eerst door Bertefridus, later door het Concilie van Parijs (onder Hincmar) vergund en door Roomsche Pausen bekrachtigd. Hij had die aan Leo IX, te Rheims getoond, waarop deze Paus den bisschop Fulkert van zijne aanmatigingen deed afzien¹⁾. Reeds is vermeld, dat Leo IX de bevestiging van Benedictus en aanhaalt en hernieuwt; hij moet dus de hiertoe betrekkelijke stukken echt bevonden hebben. Wij vinden ook, dat koning Robert en de graaf van Vlaanderen, Boudewijn, de voorregten der abdij tegen de kwellingen hunner ambtenaren verdedigen²⁾. Mag hier dan de bedenking gelden, dat het eene bedriegerij kan geweest zijn en dat deze voorregten «den landvorst in zijn gezag en regten aantastten»?

Waarom zou Benedictus dien bekrachtigingsbrief niet in de eerste dagen zijner regering hebben doen schrijven en den verzoeker overhandigen? Kan die zaak te Rome niet reeds eenigen tijd vóór zijne wijding aanhangig geweest zijn? Of is het zoo vreemd, dat een nieuw regent, in de eerste dagen zijner regering, gunsten uitdeelt? Zijn wij dan vergeten, dat

1) *Libellus Fulconis abbatis*, ap. Mabillon, *Annales Ben.* T. IV, L. LXI, n°. 110.

2) *Ibid.* L. LIV, n°. 22, L. LX, n°. 103.

ook Z. M., onze geëerbiedigde koning, Willem II, op den dag zelve zijner krooning, de kloosters in Noordbrabant herstelde? Zagen wij ook niet in den brief van Paus Nicolaas, dat Benedictus, in het begin zelf van zijn pausschap, toen hij met Hincmar nog niet bekend was, dezen bisschop eene gunst toestond? — Maar Benedictus verkeerde te midden van woelingen en verregaande ongeregeldheden, die zijne verheffing vergezeld hebben en opvolgden? — 't Is zeer onjuist, zelfs onwaar. Mijne lezers zullen, uit hetgeen ik bladz. 382 vv. daarvan mededeelde, gereedelijk inzien, dat de hoogleeraar hier geen onderscheid gemaakt heeft tusschen de verkiezing diens Pausen en zijne wijding. Bij deze laatste, immers, waren hem reeds allen om vergeving smeevende, te vóet gevallen. Toen hij den Pauselijken titel kon aanvaarden, was de rust hersteld. — Onder de vele deskundigen heeft, bij voorbeeld, ook een Leibnitz¹⁾, zonder vrees van zich belagchelijk aan te stellen, het stuk door Mabillon medegedeeld, voor echt en diens berekening voor waar durven houden; en de hoogl. K. komt, na ons zoo vele «onwraakbare» (!?) getuigen der pausin te hebben aangeprezen, nu eindelijk waarschuwen, dat het aannemen van juist dit diploma en deszelfs onderschrift tot eenen anderen jood Apella, tot een' speelbal der scherts, zou kunnen maken! Het zij zoo: ik had het anders wel aan de beslissing van het algemeen gevoelen durven overlaten, aan welke zijde, aan de onze of aan die van de verdedigers der pausin, de ligtge-loovigheid staat, en aan welke de grondigste redeneerkunde heerscht. Ik kan mij namelijk niet voorstellen, dat men, met bewijsgronden voor te brengen, gelijk de onzen zijn, stof tot een hekelschrift op zich zelve zou leveren. Ik verzoek den lezer, zich die hier te herinneren. Wij hebben gehoord, hoe de tijdgenooten en de eerstvolgende geslachten aan Paus Leo slechts Benedictus tot opvolger geven; hoe ook de chronologie, zoo als de historische bronnen die doen kennen, het als zeker bevestigt, dat Leo in 855 gestorven en Benedictus nog in hetzelfde jaar gekozen en gewijd is en den titel van Paus voerde; thans gaan wij tot de chronologie van Paus Nicolaas I, den opvolger van Benedictus, over, en ik twijfel niet, of zij zal ons tot bevestiging dienen.

1) Hij uit zijn gevoelen ook in zijne *Annales Imperii Occ.* T. I, ad. a. 855, n°. 10.

§ 61. *De Chronologie van Paus Nicolaas I.*

Reeds zagen wij in § 55, welk gevoelen de hoogl. K. daarover voordraagt. Volgens hem is Nicolaas niet vóór «860, of het laatst van 859,» Paus geworden. «Het, in 's hoogleeraars oog, krachtigst en naauwkeurigst bewijs hiervan is het aantal brieven diens Pausen. Alle stukken van zijne hand, niet één uitgezonderd, loopen, voor zoo ver zij een zekeren datum hebben, van 860 tot 867. En wat betreft de niet gedateerde, blijkt het uit den inhoud genoegzaam, dat ook deze tot het zelfde tijdvak behoren.» — Er zijn geene brieven van Paus Nicolaas van vóór 860 bekend; derhalve heeft hij er vóór dat jaar geene geschreven. «Deze bedrijvigste onder de Pausen, van wiens Bullen en daden geheel de geschiedenis, juist van 860 af tot 867 toe, letterlijk vol is,» heeft vóór 860 geene brieven geschreven, en (naar wij weten) ook geene handeling verrigt; derhalve is er vóór dat tijdstip geen Paus Nicolaas geweest, «of moest hij een plantenleven» hebben geleid. Ziedaar de redenering, welke de hoogl. K. voorstaat.

Op bladz. 85 spreekt Z. H. G. nogmaals, in tegenoverstelling tegen de bestrijders der pausin, welke het begin der regering van Paus Nicolaas in 858 stellen — van «de twee jaren vervroegde zitting van Nicolaas I», en maakt daarop de aantekening (75): «Met het hier boven bl. 56 (44)¹), »gezegde vergelijkte men ook den *Excursus Chronologicus in »Epistolas Nicolai I*, van Mansi, in zijne *Coll. Concil. T. XV*, »p. 463–470. Mansi heeft niet één stuk van Nicolaas »kunnen aanwijzen, dat vóór het jaar 860 gegeven is.»

Uit dit alles zou men besluiten, dat de hoogleraar het waarschijnlijker vindt, dat Nicolaas eerst in 860 is Paus geworden. Ik begrijp ook niet, hoe Z. H. G. een vroeger jaar daarvoor kan aannemen. Hij neemt aan, dat Leo IV in Augustus van 855 gestorven is. Nu zou, volgens de gewone opgave, de pausin Joanna 2 jaren en 5 maanden geregeerd hebben. Voorts getuigt de hoogleraar zelf, op bladz. 34, dat men Benedictus III vrij eenstemmig, als gedurende 2 jaren en ruim 6 maanden geregeerd te hebben, vindt opgegeven. Er moesten dus; tusschen den dood van Leo IV en den aan-

1) Z. H. G. verzendt naar zijne woorden, welke in den aanvang dezer § staan afgedrukt.

vang van Nicolaas, om en bij, ja zelfs, het openstaan des H. Stoels medegeteld, ruim 5 jaren verlopen zijn, zoo dat deze laatste zekerlijk niet vóór Augustus van 860 Paus kon zijn geworden. Z. H. G. moge dan zelf verantwoorden, hoe hij heeft kunnen toegeven, dat deze Paus reeds «in het laatst» van 859» den Apostolischen Stoel bekleed kan hebben.

Wij zullen onze chronologische bewijzen langs den ingeslagen weg vervolgen en het publiek laten oordeelen, wat er, zoowel van 's hoogleeraars premissen en gevolgtrekking, als van Mansi's gevoelens te houden is.

Men zal, vertrouwd ik, na hetgeen wij over Hincmar reeds vernomen hebben, zich niet ongeneigd voelen, te gelooven, dat deze aartsbisschop het juiste tijdstip des begins der regering van Paus Nicolaas I wel zal geweten hebben. Eene plaats uit zijne geschriften opene hier mijne bewijsvoering. Hij verzette zich met alle kracht van geest en wil tegen de predestinatie-leer des monniks Godschalk. Hij werd in dezen strijd niet wél begrepen, ondervond tegenstand, onder anderen, ook van Prudentius, den bisschop van Troyes. Hincmar spreekt daarvan in zijnen brief aan Egilo, aartsbisschop van Sens¹⁾, en zegt dààr, dat Prudentius in zijne *Annales*, op het jaar 859, het volgende heeft laten vloeijen: «De Roomsche bisschop Nicolaas geeft eene getroawe bevestiging en katholieke beslissing (*fideliter confirmat et catholice decernit*) over de genade Gods en den vrijen wil, over de waarheid der dubbele voorbeschikking en aangaande het bloed van Christus, voor alle geloovigen vergoten.»²⁾ Hincmar merkt daarbij op, «dit heb ik nog van geen' ander' gehoord, noch ook elders gelezen.» Hij vreest, dat dit berigt, in het veel gelezen geschiedwerk van dezen voorstander van Godschalk, de opvatting zal doen ontstaan, dat de Paus in den zin dezes monniks zou beslist hebben. «*Unde quoniam ipsa gesta, quibus haec conscripta sunt, jam in plurimorum manibus devenerunt, necesse est, ut taliter de hoc domno Apostolico suggeratis, ne scandalum inde in Ecclesia veniat, quasi ipse quod absit talia sicut Gothescalcus sentiat.*» Hincmar vond in dit berigt zeer weinig behagen; hij had het in deze veel verspreide *Annales* liever niet gelezen; vol-

1) Hincmari, *Opp.* Par. 1645. T. II, p. 292.

2) Verg. Prudentii, *Annal.* (*Bertiniani*), ad a. 859.

gaarne had hij het gelogenstraft. Maar hoe kort en krachtig had hij zijnen tegenstrever niet van onwaarheid kunnen overtuigen, indien hij had kunnen beweren, dat Nicolaas niet vóór 860 Paus was geworden? Wij zien echter niet, dat hij zich van dit tegenbewijs bediende. Zou het misschien een gebrek aan geheugen of gevatheid in hem geweest zijn? Wie Hincmar kent, zal het zoo niet uitleggen. Het volgende zal ons ook leeren, dat voor de tijdgenooten van Paus Nicolaas zulks volstrekt niet te beweren was.

Karel de Kale had zich bij zijne onderdanen gehaat gemaakt; zij betuigden den Duitschen koning Lodewijk, dat zij de dwingelandij niet langer konden verdragen, en smeekten hem om hulp. Lodewijk was de ernstigste der nakomelingen van Karel den Gr., deelde minder dan de andere in de veroveringzucht; hij wist niet wat te doen. Zijne toestemming bragt hem in oorlog met zijnen broeder en in verdenking van heerschzucht bij de wereld; zijne weigering liet een ongelukkig volk zonder redding. Hij won den raad in van wijzen, zegt R u o d o l f — de koning zelf getuigde, dat hij niets zonder de bisschoppen zijns rijks gedaan had ¹⁾ — en besloot den onderdanen zijns broeders den ingeroepen bijstand te verleenēn.

Het gezantschap was hem in Julij van 858 met dit verzoek genaderd, en in het midden van Augustus rukte zijn leger uit Worms, door den Elzas, op het grondgebied van Karel. Deze snelde hem, op de eerste tijding des inval, met eene krijgsmagt tegen. Briennen was het punt van ontmoeting. Reeds stonden, op den 11den November, de legers in slagorde. Doch eensklaps liep er een gemompel door de gelederen van Karel, dat hun koning met eenige weinigen verdwenen was; het gerucht bevestigde zich, en de verlatene krijgsknechten gingen over naar Lodewijk. Die voorspoed maakte hem te zorgeloos; maar ook het gevaar zijner oostelijke grenzen verhaaste zijnen terugtogt.

Karel had den tijd gehad, andere troepen te werven en nieuwen moed te scheppen. Hij rukte weder op, en Lodewijk week. Hij herwon, gelijk hij verloren had, zonder slag of stoot. Lodewijk was in het begin der lente van 859 in Worms terug, en deed ook den eersten stap tot verzoening.

1) Labbe, *Coll. Conc.* VIII, col. 682.

De bisschoppen van Karel waren hunnen koning onwankelbaar getrouw gebleven. In November van 858 hadden zij den koning van Duitschland reeds vier malen vermaand, en de brief, waarin zij hem dit herinnerden, was eene nieuwe en dringende waarschuwing, dat zijne onderneming hem tot het eeuwig verderf leidde ¹⁾. Wederom vergaderden zij op den 28sten Mei van 859, doch thans met de bisschoppen van Lotharius, te Metz. Hun oordeel over Lodewijk bleef steeds hetzelfde en in hunnen lastbrief aan het gezantschap onder Hincmar van Rheims, hetwelk zij uit hun midden naar den koning van Duitschland afvaardigden, stelden zij de voorwaarden, waarop het Lodewijk «van de zonden, welke door zijne schuld en door hem zelven (*per illum et ab illo*) in hunne bisdommen bedreven waren, kon ontbinden, en hem herstellen in de heilige gemeenschap, waar van hij zich, door gemeenschap te houden met geëxcommuniceerden, beroofd had.» ²⁾. De gezanten naderden Lodewijk te Worms, den 4den Junij. De ontbinding en hare voorwaarden werden, van hunnen kant, niet ter sprake gebracht. Toch bleven zij den koning niet onbekend. Gunther, de aartsbisschop van Keulen, die op een' gemeenzamer voet met hem stond, had hem, in een afzonderlijk gesprek, den lastbrief voorgelezen. Dien ten gevolge kon Lodewijk er over spreken. Hij zeide, «in deze zaak niet te kunnen treden, alvorens zijne bisschoppen, zonder wier raad hij niets gedaan had, daarover gehoord te hebben» ³⁾.

Het was welligt ten gevolge van het 1ste kapittel der vergadering te Savonnières, nabij Toul, omstreeks het midden van Junij ⁴⁾, dat er eene zamenkomst tusschen Lodewijk en Karel plaats vond. Althans, Prudentius, de bisschop van Troyes, schrijft, in zijne *Annales (Bertiniani)*, dat Karel zich van Savonnières naar een eiland in den Rijn, tusschen Coblentz en Andernach, *spoedde (properat)* en er een gesprek had met Lodewijk. Deze uitdrukking duidt onbetwistbaar

1) Labbe, *Coll. Conc.* VIII, col. 655 seqq.

2) *Ibid.*, col. 668 seqq.

3) Het verslag van dit verhoor bij Lodewijk, is bij Labbe l. c. col. 682.

4) De dagvaarding van daar aan den bisschop Wenilo van Sens, den eenigen, die Karel was afgefallen, zegt, dat deze aanklagt tegen hem, bij het Concilie was ingeleverd op den 14en Junij. *Ibid.* col. 682. -- De paginatie van T. VIII der *Coll. Conc.* is hier in wanorde, zoodat er de kolom 682, gelijk ook meer anderen, tweemaal voorkomt.

aan, dat de bijeenkomst der twee koninklijke broeders niet lang na de vergadering te Savonnières plaats had. Zij kwamen tot geen vergelijk, maar scheidten met de afspraak van, op den 25sten October eerstvolgende, andermaal bij elkander te komen te Bazel ¹⁾).

«Intusschen», zegt Ruodolf, «zond (Lodewijk), na de »zijnen geraadpleegd te hebben, den abt van Fulda, Thioto, »naar zijnen neef, Lodewijk, den koning van Italië, en »naar Rome, tot Paus Nicolaas, ten einde zich daár te verdedigen; hij beval hem» (spoed te maken, om) «hunne »antwoorden, indien het mogelijk ware, op de afgesprokene »koninklijke vergadering over te brengen... *et ad Nicolaum »Apostolicum apologetica intentione Romam misit, responsa »eorum, si esset possibile, ad condictum regale placitum per- »laturum.*

«Hij (Thioto) werd door beide eervol ontvangen; zui- »verde, op goede gronden, zijns konings gedrag van het voor- »ledens jaar, van alle blaam (*cum de gestis praeteriti anni »regem per omnia rationabiliter excusaret infamiae*), kreeg »van den Paus eenen gunstigen brief mede, en ontmoette den »koning bij het Bregenster meer (Bodensee); Lodewijk be- »vond zich daár, van de voormelde vergaderingsplaats reeds »teruggekeerd, omdat er geen der beide (andere ²⁾) koningen »zich op den bepaalden dag had vertoond.»

Zoo schrijft in de *Annales Fuldenses*, op het jaar 859, Rodolf, een tijdgenoot en daarenboven een monnik der abdij van Fulda, alwaar Thioto abt was. De volgorde zijns verhaals komt met die eens anderen tijdgenoots, den bisschop Prudentius van Troyes, volkomen overeen.

Niet alleen zien wij hier eenen brief van Paus Nicolaas vermeld, welke zekerlijk vóór 860 geschreven en ook gegeven was; maar dit bericht des tijdgenoots, gevoegd aan den wél bewezen datum en van de vergadering te Savonnières en der te houden bijeenkomst te Bazel, noopt ons tot het besluit, dat het reeds tegen het einde van Junij 859 in Duitschland bekend moet geweest zijn, dat Paus Nicolaas I den H. Stoel had beklommen. Ten onregte dus beweert de hoogl. K., dat

1) Prudentii, *Annal. (Bertin.)*, ad a. 859. Ruodolfi, *Annal. (Fuldens.)*, ad a. 859.

2) Verg. Prudent., *Trec. Annal. (Bert.)*, ad a. 859.

hij niet vroeger dan «in 860 of op het laatst» van 859 op den Pauselijken zetel kan verheven zijn.

§ 62. *Vervolg.*

Doch vervolgen wij de geschiedenis der Frankische koningen; zij zal ons wederom een nieuw bewijs hiervan opleveren.

Op den 5den Junij van 860 kwam er eindelijk eene bijeenkomst tot stand. Zij werd te Coblentz gehouden; er verschenen Lodewijk de Duitscher, Karel de Kale en Lotharius; vele bisschoppen en grooten woonden deze vergadering bij; de keizer Lodewijk en Karel, de koning van Provence, waren, ofschoon afwezig, in de aldaar gezworene vriendschap begrepen ¹⁾. Die vrede duurde niet lang. Misschien was hij ook door allen niet even oprecht gemeend. Althans Karel de Kale toonde zich weldra van zijnen neef, Lotharius, afkeerig. De redenen, welke hij hiervoor opgaf, verdienen onze aandacht.

Reeds was het ergerlijk gedrag van Lotharius jegens zijne koningin, Theutberge, in de Synode van den 9en Januarij 860, te Aken gehouden, en begonnen en algemeen ruchtbaar geworden; maar er waren nog meer oorzaken: onder anderen, de zaak van Engeltrudis, die haren gemaal, den graaf Boso, moedwillig verlaten had en, tot groote verergernis; rondzwierf. Dit blijkt uit eene verklaring, welke Karel, twee jaren later, aan zijnen broeder Lodewijk deed.

De vredelievende koning van Duitschland zag de verwijdering tusschen Karel den Kale en Lotharius met bedroefde oogen aan. 't Was de wensch van zijn hart, hen te verzoenen. Van Lotharius' stemming hield hij zich overtuigd en wendde zich daarom tot Karel. Ook deze noemde zich tot vriendschap geneigd, maar onder zekere voorwaarden, hem door zijn geweten voorgeschreven. Een zijner gemoedsbezwaren was het gedrag van Lotharius in de zaak van Engeltrudis.

«Toen ik de vorige keer,» zoo luidde zijn antwoord; «op reis naar de genoemde onderhandeling» (te Coblentz, in 860), «te Toucy kwam ²⁾, bragt Boso mij en den bisschoppen mijns rijks, van den kant des Pausen, eenige brieven voor mijnen

1) *Monumenta. T. (III), Legum I, pag. 469 seqq.*

2) *Quando . . . pro his quae dixi tractandis Tusiacum veni.*

»neef en de bisschoppen zijns rijks, welke ik hun, volgens »'s Pausen wil, heb toegezonden; hij had er ook eenigen, welke »wij moesten lezen en in acht nemen, waarvan wij den tekst »hier bij ons hebben. Zij waarschuwden ons, dat wij aan de »ontuchtigen geen verblijf op ons grondgebied mogten ver- »gunnen, en dat, niet alleen deze vrouw, maar ook alle be- »gunstigers harer misdaad, tot zóó lang van de gemeenschap »van het ligchaam en bloed des Heeren gebannen waren (*ex- »communicatos*), dat zij tot haren man terugkeerde. En wij »weten, dat, gelijk de H. Gregorius zegt, diegene, welke »de zonde, indien hij die uitroeijen kan, onverbeterd laat, »zelf daaraan pligtig is. Wij hebben echter gehoord, dat »voornoemde vrouw zich in het rijk onzes neefs ophoudt; »maar dat het vonnis tegen haar is ingetrokken, daarvan is »ons niets ter ooren gekomen. En, daar de eigene zonden »ons reeds bezwaren, vreezen wij in die van anderen te dee- »len, door gemeenschap met geëxcommuniceerden te hou- »den ¹).»

Dat hier de gemalin van Boso bedoeld wordt, lijdt, blij- kens het verhaal van Hincmar, den aartsbisschop van Rheims, in zijne voortzetting der *Annales Bertiniani*, op het jaar 862, geen' twijfel. Wij zien derhalve uit dit antwoord van Karel, dat de gemalin van Boso reeds eenigen tijd vóór Junij van 860 geëxcommuniceerd was.

Men kon nu vragen: Wanneer werd die excommunicatie tegen haar uitgesproken? In de jaarboeken of kronijken, welke ik opsloeg, heb ik geene bepalingen daaromtrent kunnen vinden. Ik zal dan wel niet in staat zijn, de juiste dagteekening van dit vonnis op te geven; dit wordt ons echter, van den anderen kant, ik mag zeggen, ruimschoots vergoelijkt, door de onwraakbaarheid van andere berigten. Zij zijn uit openbare akten en uit bijzondere brieven der betrokkene personen geput, en staan daarom, wat de zekerheid aangaat, gewis niet achter berigten van jaarboeken; zij liggen daarenboven in verscheidene stukken verspreid en zijn uit verschillende landen afkomstig: zoo te minder is hier dan aan vervalsching te denken, en zoo te grooter vertrouwen verdient hunne overeenstemming.

Toen Paus Nicolaas I de aartsbisschoppen Gunther van

1) L. c., pag. 484.

Keulen en Thuitgand van Trier, de twee afgevaardigden van het Concilie van Metz, in Junij van 863 gehouden¹⁾, nog hetzelfde jaar te Rome excommuniceerde, hernieuwde hij ook het banvonniss tegen Engeltrudis en zeide daarbij, dat zij nu reeds 7 jaren, in hare willekeurige verwijdering van haren echtgenoot, rondzwierf²⁾. Hij zegt er ook, dat hij haar en hare begunstigers, niet lang geleden (*super*), in behoorlijken vorm (*regulariter*), in den kerkelijken ban gedaan had. Dit ziet allerwaarschijnlijkst op eene plegtige, pauselijke bekrachtiging van het kerkelijk vonnis, waarvan in 860, Nicolaas in zijnen voornoemden brief aan Karel den Kale, gewaagde.

Al wie nu, met den aard der excommunicatie en den gang der kerkelijke regtpleging bekend, in overweging neemt, dat eerst de misdaad en schuldpligtigheid des aangeklaagden zeker blijken en derhalve, zoo wel de zaak zelve, als de persoon des daders moet onderzocht zijn; dat vervolgens de ban, waardoor men van de Kerk, van het ligchaam van Christus, wordt afgesneden, de straf slechts der halstarrigheid is en op hen alleen kan worden toegepast, die wetens en wilens en bij voortdoring zondigen — wie dit alles bedenkt, zal duidelijk inzien, dat Engeltrudis' zaak reeds vóór 860 bij eene kerkelijke regtbank moet aanhangig zijn geweest.

De vraag kan nu, voor onze bewijvoering, slechts deze zijn: heeft zich vóór 860 een Paus deze zaak aangetrokken, en wie?

Een tamelijk bevredigend antwoord geworden ons, uit eenen brief van Paus Nicolaas I aan Hincmar, aartsbisschop van Rheims, en al de bisschoppen in het rijk van Karel (den Kale)³⁾. « Reeds eenen geruimen tijd geleden, zoo spreekt dáár de Paus, had hij hun geschreven, dat zij zorgen zouden, de gemalin van Boso tot haren echtgenoot terug te doen ree-

1) Hincmari *Rhemens. Annal. (Bertinsiani)*, ad a. 863.

2) *Ibid. Annal. Fuld.*, ad a. 863. Labbe, *Conc. T. VIII*, col. 769.

3) *Ep. LIV*, ap. Labbe, *Conc. VIII*, col. 439. *Ecce jam pridem directus vobis de uxore Bosonis comitis, quae relicto viro fugit, ut eam revocari fecissetis viro suo; sed quod occasione (e)mergente minime factum conspicimus: unde forsitan vos negligentes nos judicare possumus: quapropter praecipimus vobis auctoritate Apostolica fulti, quatenus eam factitius reverti ad proprium virum, concessa sibi negligentia, qua in eum deliquit: et si vobis inobediens contempserit repedare, corpore et sanguine domini nostri Jesu Christi, et societate omnium fidelium citius tam illam, quam ceteros qui ejus facinori favere videbuntur, excommunicare festinitis: cet.*

pen. Het was evenwel niet gebeurd. Misschien had hij wel reden, hen van nalatigheid te beschuldigen. Daarom gebiedt hij hen thans ernstig, dat zij haar tot haren echtgenoot doen terugkeeren. In dit geval, konden zij haar de overtreding des echtelijken liefdepligts vergeven; doch, was zij ongehoorzaam, verachtte zij het kerkelijk bevel, zoo moesten de bisschoppen, zonder uitstel, en haar en de begunstigers harer misdaad excommuniceren.»

Engeltrudis' gedrag is dan reeds misdadig bevonden; aan hare persoonlijke schuld wordt niet meer getwijfeld; maar de Paus hoopt en tracht, haar nog door vermaningen en stellige bevelen tot haren pligt terug te brengen, en noemt haar nog niet geëxcommuniceerd. Deze brief moet dus ongetwijfeld van vroeger dagteekening zijn, dan zijn schrijven aan Karel in 860. Zou men zich nu nog niet overtuigd gevoelen, dat hij reeds in 859 geschreven is; de pogingen, welke Nicolaas zegt, reeds *vóór eenen geruimen tijd*, bij de bisschoppen van Karel's rijk te hebben aangewend, moeten zekerlijk *vóór* 860 geschied zijn, ja, waarschijnlijk dagteekenen zij van 858 of het begin van 859: want zeer waarschijnlijk had de voortvlugtige vrouw, reeds vroeg in het laatstgenoemde jaar, het rijk van Karel verlaten en in dat van Lotharius eene schuilplaats gevonden.

Menigeen, die Nicolaas I slechts volgens de verhalen en zienswijze van zekere schrijvers heeft leeren beoordeelen, zal nauwelijks kunnen gelooven, dat deze Paus met zijne excommunicaties zoo lang vertoeven kon. 't Is waar, Paus Nicolaas heeft de kerkelijke straffen misschien dikwijlder, en zekerlijk op hooger geplaatste personen moeten toepassen, dan zijne voorgangers; maar men beoordeele hem op zijn standpunt en volgens de regtsbegrippen van zijnen tijd; men neme in overweging, welke oorzaken hem tot die gestrengheid noodzaakten, en de onpartijdigheid zal wel andere redenen voor zijn gedrag vinden, dan persoonlijke heerschzucht of onhandelbaarheid van karakter; men zal begrijpen, van hoeveel nut voor de openbare zeden en regten zijne onverschrokkenheid in het handhaven der kerkelijke tucht is geweest; en dat hij in het uitspreken zijner vonnissen met overhaasting is te werk gegaan, zal zekerlijk geen grondig geschiedkenner staande houden. Overigens, in de onderhavige zaak van Boso's gemalin, heeft hij eene langmoedigheid aan

den dag gelegd, welke, naar het schijnt, slechts aan eene voegzame toegevendheid voor de zwakke kunne der ongetrouwe, misschien verleide Engeltrudis is toe te schrijven. De Paus gevoelt zich daarvan zoo overtuigd, dat hij er zich bij den Duitschen koning Lodewijk op durft beroepen. « Wij » gelooven niet », zoo schrijft hem Nicolaas, « wij gelooven » niet, dat u onbekend is gebleven, hoe vele en groote moeilijkheden wij voor die voortvlugtige gemalin van Boso ondergaan hebben, en hoe dikwijls wij haar op het heiligste » vermaand hebben, tot den weg der gerechtigheid weder te » keeren: en hoe wij haar ook, toen zij in plaats van beternis » slechts hardnekkigheid aan den dag legde, met het zwaard » der excommunicatie getroffen hebben »¹⁾. Vóór de excommunicatie heeft hij haar dus vermaand, herhaaldelijk vermaand, dikwijls vermaand. Maar het spreekt immers van zelf, dat hij, na iedere vermaning, welke hij deze vrouw, in hare verre verwijdering van Rome, hetzij door zijne eigene brieven, hetzij door de bisschoppen, onder wier jurisdictie zij zich ophield, deed geworden, eenigen tijd moest laten verloop, om naar de uitkomst en naar berigten te wachten. Wie zal dan nog kunnen twifelen, dat hij reeds lang vóór 860, reeds in 858 of het begin van 859 aan hare verbetering werkte?

Een helderder licht straalt ons wederom uit eenen anderen brief van Paus Nicolaas I tegen. Dit schrijven is aan de bisschoppen in het rijk van Lodewijk den Duitscher gericht²⁾. De Paus legt er zijne grieven tegen Thuitgaud en Gunther bloot. Hij begint met de geschiedenis van Engeltrudis. Uit het voornoemde vonnis des Pausen, in 863 uitgesproken, weten wij, dat zij destijds reeds 7 jaren rondzwierf. Zij had dus in 856 haren man verlaten. « Toen Boso », zoo verhaalt Nicolaas, « al zijne pogingen, om zijne gemalin » in zijn huis terug te brengen, zag mislukken, wendde hij » zich tot den Apostolischen Stoel. Paus Benedictus » hield, zoolang zijne dagen nog gespaard bleven, niet op, » in brieven aan den keizer, aan den koning, aan vorsten, » bisschoppen en alle geloovigen, hunne medewerking tot » hare terugkeering te verzoeken, te vorderen ». Dat reeds

1) Labbe, l. c. col. 438.

2) L. c. col. 446.

Benedictus en haar en hare begunstigers met kerkelijke straffen bedreigd heeft, is mij zeer waarschijnlijk; maar hij kan die, volgens dezen brief, niet uitgesproken hebben. «Wij, zoo vervolgt Nicolaas, volgden hem op in de eer van het pausschap, maar in den moeilijken arbeid tevens. Hij getuigt, dat hij, Paus Nicolaas, gestadig voortging, en met woorden, en met talrijke brieven naar alle landen, werwaarts het noodig was, die te zenden, voor deze zaak te werken. 't Was vruchteloos. Toen begon hij de zaak in den vorm te behandelen, gebood haar voor de kerkelijke rechtbank te brengen, en op zijn bevel werd er te Milaan eene vergadering van bisschoppen gehouden. Engeltrudis werd gedagvaard; er was een tijd bepaald; zij bleef weg en werd geëxcommuniceerd. De Paus bekrachtigde het vonnis. Inmiddels (*inter haec vero*) vernam Nicolaas, dat zij zich in het rijk van Lotharius ophield. De algemeene herder, niet te vreden met hetgeen hij reeds gedaan had, zocht het dwalende schaap op, dat is, schreef aan de bisschoppen in het genoemde rijk, vooral aan Thuitgaud en Gunther, in wier bisdommen zij haar verblijf had, hen over hunne traagheid ernstig berispende, en hun het uitgesproken banvonniss bekend makende.»

«Maar hoezeer zij, en door hunne gunst bij den koning, en door hun kerkelijk gezag, zeer wel bij magte waren, deze vrouw tot haren gemaal terug te doen keeren; niettegenstaande zij er door den Apostolischen Stoel ook dikwijls toe waren uitgenoodigd; toch deden zij er volstrekt geene poging toe; ja zelfs, zij vermatten zich nog, haar te ontbinden, in gemeenschap aan te nemen en haar aldus van straffeloosheid in dit wangedrag te verzekeren.»

«En, voegt de Paus er bij, om u allen twijfel aan dit hun wangedrag te ontnemen, weet, dat zij voor geheel onze kerk hebben beleden, dit bedreven te hebben. Intusschen, zoo gaat Nicolaas voort, begon Lotharius' onrechtvaardigheid jegens zijne koningin Thuitberge, door hunne vleijerij en goedkeuringen, toe te nemen en ruchtbaarder te worden;» enz.

Dit laatste heb ik er bijgevoegd, omdat men daarnaar den tijd dier beschrevene voorvallen kan afmeten. Dat toemen en ruchtbaarder worden van het onrecht, Thuitberge aangedaan, kan gewisselijk niet later gedacht worden, dan in het begin van 860. Toen namelijk, en wel, volgens het

berigt bij Hincmar van Rheims ¹⁾, den 9den Januarij en in het midden van Februarij, is die zaak voor de regtbank behandeld, en hebben de twee vergaderingen te Aken ongunstig voor Thuitberge beslist. Iets vroeger moet dan de bespreking van Engeltrudis zijn voorgevallen. Deze tijdsbepaling des Pausen komt volmaakt overeen met eene andere van Hincmar, welke daaromtrent nog duidelijker is.

Paus Nicolaas I zegt, in den vermelden brief, dat hij aan Gunther had geschreven. Nu is er onder de brieven van Hincmar een antwoord te vinden, hetwelk, op eene vraag van Gunther ²⁾, gegeven werd aan eene vergadering van bisschoppen. Gunther namelijk wilde Hincmar's gevoelen weten, of hij aan de vrouw van Boso, na eene openlijke schuld-bekentenis, eene openbare boete konde opleggen, en of zij die in zijn biesdom, Keulen, volbrengen konde, dan of zij nog vóór het einde dier boete aan haren man (onder voorwaarden dat deze haar niet dooden zoude) moeste worden teruggezonden, enz. Gunther doet nu in zijne vraag, voor zoo verre zij door Hincmar wordt medegedeeld, wel niet de geringste vermelding van Pauselijke bevelen of brieven; evenwel komt Hincmar, in zijn antwoord, tot het besluit, dat de bisschoppen hier, of de bevelen des Pausen moeten volbrengen, of strafschuldig zijn. *Praeter haec nihil mihi videtur agendum, nisi aut domni Apostolici monita exequamur, aut iudicium incurramus.* Gunther moet dan met die bevelen reeds bekend zijn geweest: Hincmar, trouwens, beroept er zich op, zonder te zeggen, waarin zij bestaan. — Aangaande den tijd nu, wanneer Hincmar dit antwoord schreef, kan geen twijfel bestaan: hij laat er, trouwens, invloeijen, dat Engeltrudis omtrent drie jaren rondzwierf. Mij schreef dit alsoo in of vóór 859. Bedenken wij nu dat, gelijk Paus Nicolaas in den boven vermelden brief schrijft, Gunther en Thuitgand meermalen zijn uitgenoodigd, die zaak te vervolgen, zoo mogen wij het daarvoor houden, dat Gunther door die vertooning van boetvaardigheid, waarop zijne vraag doelde, zich wilde redden, omdat het aanhouden des Pausen hem bevreesd begon te maken ³⁾. Willen wij vervolgens met de gedachten

1) Hincmarus Rhemens. *De divortio Lotharii* etc. in *Opp.* ed. Simond. Par. 1645, T. I, p. 574 et 575.

2) *Ad interrogationem Guntharii* cet. in Hincmari *Opp.* T. II, p. 609.

3) Gunther laat in zijne woorden, door Hincmar aangehaald, niet

nagaan, wat Paus Nicolaas, reeds vóór zijne brieven aan Gunther, ter zake van Engeltrudis gedaan had, zoo zien wij het jaar 860 al verder en verder voor ons uit liggen, en zullen de berigten zijner tijdgenooten, dat hij reeds in 858 gekozen was, al geloofelijker voorkomen.

Wij zien hier dan, door de samenstelling en vergelijking van verschillende berigten, die van geen bedriegelijk doel ten aanzien der pausin te verdenken zijn, onwederleggelijk bewezen, dat Paus Nicolaas I lang vóór 860 en ook vóór het laatst van 859 den H. Stoel beklommen had, en dat hij er, vóór dien tijd, een geheel ander, dan een «plantenleven» leidde.

De gevolgtrekkingen tegen den hoogl. K. behoeven niet verduidelijkt te worden. Maar er is nog eene andere, ten bewijze, dat ook de geleerde Mansi in zijnen tijdrekenkundigen arbeid, ten aanzien van de brieven van Paus Nicolaas, waarop de hoogleeraar zich beroept, aan de menschelijke feilbaarheid tol betaald heeft. Hij meent in zijnen *Excursus chronologicus* col. 463, dat de reeds aangehaalde 54ste brief van Nicolaas aan Hincmar en de bisschoppen van het rijk van Karel, welken hij hier, bij vergissing, den 55sten noemt, misschien in 860 zou geschreven zijn; — «indien, voegt hij er bij, eene aantekening, welke Harduin op een H. S. vond, de waarheid zegt.» Deze aantekening luidt, blijkens col. 326, aldus: «Deze 54ste brief, werd met den volgenden, in betrekking » tot de zaak van Boso en zijne gemalin, gedictéerd (*dictata*), » tijdens het Concilie te Tonsi». Dit Concilie, zegt Mansi col. 463, werd in 860 gehouden. Destijds was deze vrouw door den Paus nog niet geëxcommuniceerd; hij deed dit in 863, op het Concilie te Rome.»

Hier zien wij, dat Mansi omtrent het tijdstip dier excommunicatie in dwaling was; Karel's aangehaald gezegde des-aangaande moet hem onbekend zijn geweest. Onnaauwkeurig zegt hij hier ook, dat de Paus die in 863 uitsprak. De za-

blijken, dat het hem om de ware, innerlijke bekeering dier zondares te doen was. Hij wil zelfs geloof slaan aan haar voorgeven, dat zij uit vrees voor mishandeling, ja, voor den dood, van haren echtgenoot terugbleef. Nadat Boso haar zoo plegtig de vergiffenis beloofd had, kon die vrees slechts een voorwendsel zijn. Indien zij, trouwens, haar hart voor de echtelijke liefde jegens haren gemaal wederom opengezet hadde, zou zij zijne beloften, ook al waren die minder plegtig geweest, zonder twijfel vertrouwd hebben.

menhang van Mansi's rede geeft te verstaan, dat de Paus dit *eerst* in 863 deed. Nu maakt echter Nicolaas daàr van een vroeger vonnis gewag. Evenzeer is de aanteekening zelve haarblijkelyk eene vergissing en van geen gezag, of heeft Mansi daaruit ten onregte begrepen, dat die beide brieven te Tousi niet bloot *voorgelezen*, maar tijdens het Concilie aldaar voor het eerst *witgevaardigd* zijn. Zoo namelijk zou de 54te brief van dezelfde dagteekening moeten zijn, als de «volgende.» Deze echter is een brief van Arsenius, bisschop van Porta en legaat van Paus Nicolaas; hij verhaalt er, dat Engeltrudis met hem op reis naar Rome geweest, maar teruggekeerd was. Dit nu is lang na hare excommunicatie, te weten in 865 gebeurd, nadat zij den legaat op, zijne terugreis naar Rome, gezworen had, hem derwaarts te volgen en zich, in boetvaardigheid, aan de bevelen des Pausen te zullen onderwerpen.

De gronden van Mansi zijn alzoo onhoudbaar; derhalve *kan* zijn, daarop steunend gevoelen eene mistasting wezen, en de bewuste verklaring van Karel den Kale aan zijnen broeder Lodewijk, vergeleken met den 54sten brief van Paus Nicolaas aan Hincmar en de bisschoppen van het rijk van Karel (zie bladz. 540 v.) gebiedt ons, het daarvoor aan te zien.

§ 63. *Vervolg.*

De geschiedenis leidt onze tijdsbepalingen der regering van Paus Nicolaas nog verder. Zij heeft ons een stuk en tevens de historische zekerheid bewaard, dat dit stuk reeds in 858 door Paus Nicolaas werd uitgevaardigd.

In het jaar 833 werd, met toestemming van Paus Gregorius IV, de H. Ansgarius tot bisschop gewijd voor den nieuw opgerigten zetel van Hamburg¹⁾. De oprigting van dit bisdom was tot groot nut voor de christelijke godsdienst in die streken. Reeds had Karel de Gr. daaraan gedacht; maar zijn zoon, keizer Lodewijk de Vrome, bragt dit werk ten uitvoer. Deze nieuwe zetel was nog van alle inkomsten verstoken en daarenboven zeer blootgesteld aan de vijandelijkheden der Noormannen; daarom werd Ansgarius, voor zich

1) Adam. *Bremens. Hist. ecclesiast.*, l. I, c. XVII; in Erpoldi *Lindenburgii Scriptt. Rer. Germ.* ed. Jo. Alb. Fabricii. Hamburgi 1766.

en zijne opvolgers, het klooster Turholt (Thorout), in Vlaanderen, tusschen Brugge en Yperen, aangewezen tot onderhoud en toevlugtsoord ¹⁾. Doch na eenige jaren, waarschijnlijk in 837 ²⁾, zag de bisschop zijne nieuwgebouwde kerk, te gelijk met de stad Hamburg, door de zeeroovers in asche verkeerd: ter naauwernood kon hij zijn, voor de godsdienst zoo onschatbaar leven door de vlugt nog redden. Eene vrome, voorname vrouw te Bardengau, Ikia genoemd, herbergde hem en schonk hem een landgoed in het bosch Rameslo, drie mijlen ten zuiden van Hamburg, en dáár verzamelde hij weder zijne verstrooide kudde en verdrevene geestelijken ³⁾.

In dien toestand ondervond Ansgarius eene tweede ramp. Na den dood des keizers (840), vond er tusschen zijne zonen, Lodewijk den Duitscher en Karel den Kale, eene landverdeeling plaats; Turholt kwam onder Karel en werd den behoefligen bisschop van Hamburg meêdoogenloos ontzomen. Van nu af aan klom zijne behoefte tot volslagene armoede. Hij kon zijne medearbeiders niet langer onderhouden; slechts weinigen bleven in zijne ontberingen deelen ⁴⁾. Tot overmaat van tegenspoed viel het herlevende Hamburg in 845 nogmaals, hoewel slechts voor korten tijd, in de handen der heidenen ⁵⁾.

De dood van Leuderik, bisschop van Bremen, brengt Ansgarius eene gunstige verandering aan.

De dag, waarop de bisschop stierf, is aan geen twijfel meer onderworpen: hij stierf den 24 Augustus ⁶⁾; maar het jaar is

1) Adam. *Brem.* t. a. pl. Rimbertus, in zijne levensbeschrijving van Ansgarius (wiens gezel en opvolger hij was), c. 12 sqq.; in Pertz, *Monum. Germ. Hist.* T. II.

2) Enhardi *Fuldensis Annales*, Prudentii *Trecensis Annales* (*Bertiniani*), *Chron. de gestis Normannor.* (allen in Pertz, *Monum.* T. I), verhalen, op het jaar 837, van eenen geweldigen strooptogt der Noormannen; het *Chron. Corbejense* (van Nieuw-Corbie) zegt uitdrukkelijk, dat in 837 Hamburg verwoest en Ansgarius er maar naauwelijks uit ontvlugt was. Dit *Chron. Corbejense* is het allereerst volledig uitgegeven door Ant. Chr. Wedekind, *Noten zu einigen Geschichtschreibern des deuts. Mittelalters*, Hamb. 1823. Sedert korten tijd wordt er door eenigen aan de echtheid van hetzelfde getwijfeld; doch Georg H. Klippel, *Histor. Forschungen*, I B., wederlegt hunne gronden.

3) Adam. *Brem.* I, c. XXIII.

4) Rimb. c. 21.

5) Verg. Ruodolfi *Fuldensis Annal.* ad 845 (Pertz, *Monum.* I). Nihardi *Historia*, l. IV, c. 3 (Pertz, *Mon.* II).

6) In 1841 werd er onder het oude altaar der domkerk van Bremen eene

onzeker. Adam van Bremen (I, c. XX-XXIII) doet voor het jaar 845 stemmen, maar voegt er bij, dat hij aangaande den duur van Leuderik's bisschoppelijke bediening niet tot zekerheid is kunnen komen. Daar hij nu den dood des voorgangers en het eerste jaar van Leuderik (waarschijnlijk ten onregte) op 837 stelt; zoo is hem het jaar van zijnen dood onbekend gebleven. De Wel Eerw. Dr. Binterim¹⁾ plaatst dien in 846. Anderen noemen het jaar 847 als dit, waarin Leuderik overleed²⁾. Opgaven van een later jaar zijn niet te vinden, en zouden ook niet overeen te brengen zijn met de geschiedenis.

Naauwelijks was het bisdom van Bremen opengevallen of de Duitse koning Lodewijk wilde er den armen Ansgarius mede uit den nood redden. De gemoedelijke dienaar des Evangelies vreesde echter, dat het aanvaarden van dezen tweeden zetel hem tot baatzucht zou worden aangerekend, en wederstond. Dit zal wel de reden zijn geweest, waarom de koning eene vergadering van bisschoppen verzocht, er over te beslissen. Het Concilie oordeelde, dat de kerk van Bremen aan Ansgarius kon worden toegevoegd, mits zonder nadeel des bisschops van Verden: om deze reden werd aan dit laatste bisdom alles teruggegeven, wat het bij de oprigting van het bisdom Hamburg had afgestaan. Door deze grensbepaling kwam echter de stad Hamburg weder onder Verden en had zij dienvolgens geheel haar bestaan, als aartsbisdom, verloren. Deze schikking hield eene onvoegzaamheid in. Het duurde niet lang, of men beseftte dit. De zaak werd dan op een ander Concilie in rijper overweging genomen, en men begreep, dat de stad, waarvoor Ansgarius gewijd was, niet in het bezit eens anderen bisschops

urne met twee looden platen gevonden; op de eene staat: XV Kal. Octob. O(biit) Unni S. Archiep. (Adam. Brem., l. 1, c. ult. schrijft: *Obiit... anno Dominicae incarnationis 936, indict. IX, circa medium Septembris*); op de andere staat: VIII Kal. Sept. Liudricus O(biit) Epc. (Adam Brem. schrijft, l. I, c. XXIII, insgelijks: IX Kal. Sept. De andere lezing: VIII Kal. Sept., is derhalve onjuist). — G. H. Klippel's *Histor. Forsch. B. H.*, s. 226, n. 3.

1) *Pragm. Gesch. der deutschen Concilien.* B. III, s. 49.

2) Klippel, B. II, s. 70. Hij beroept zich, in eene daarop betrekkelijke noot, op het oordeel van Wedekind, *Noten.* I, S. 59 f., van Lappenberg, *Geschichtsquellen des Erbstifts und der Stadt Bremen*, S. 1, not. 4, en van andere geschiedvorschers.

mogt wezen; dat de koning wel een klein en gedrukt bisdom kon vergrooten, maar dat er met eene plaats, welke door Pauselijk gezag tot een aartsbisdom was verheven, geene zoodanige verandering mogt gebeuren. Het synodaal-besluit verordende derhalve, dat Ansgarius de stad Hamburg, zijnde de titel zijner bisschoppelijke wijding, zou terugbekomen, maar den bisschop van Verden eene schadeloosstelling, uit het grondgebied der kerk van Bremen, geven ¹⁾.

Ook deze regeling kon slechts eene voorloopige zijn. Bremen was namelijk eene suffragaan-kerk van het aartsbisdom Keulen. Maar Ansgarius had zelf de waardigheid van aartsbisschop, en door de vereeniging met Hamburg werd nu ook Bremen een aartsbisdom en daarmede onafhankelijk van Keulen. Hiertoe echter was de toestemming des aartsbisschops van Keulen noodig. Doch nu zegt Rimberty uitdrukkelijk, dat, terwijl die verandering met Bremen beraamd en besloten werd, de stad Keulen geen' aartsbisschop had. Ware die vacature, gelijk naar gewoonte, slechts voorbijgaande geweest, zoo had men deze zaak tot op de aanstaande vervulling des Keulischen zetels kunnen verschuiven; nu echter was dit bisdom, na Hildewijn's dood, om onbekende redenen, reeds eenigen tijd opengebleven: men was dan, waarschijnlijk nog geene nieuwe bisschopskeuze voor Keulen te gemoet ziende, met de aanhangige, dringende zaak van Ansgarius voortgegaan. Aldus ontbrak het steeds aan een Canoniek vereischte en kon er nog om geene bekrachtiging van den Apostolischen Stoel gevraagd worden. Nadat dan, in 850 ²⁾, Gunther tot aartsbisschop van Keulen was verheven, verzocht Ansgarius zijne toestemming. Te vergeefs. Eerst naderhand is deze zaak op eene vergadering der koningen Lodewijk en Lotharius en van vele bisschoppen uit beider rijken, te Worms, ter sprake gebragt. Hier gaf, op aller aanhouden, de aartsbisschop Gunther eindelijk zijne toestemming, doch onder voorwaarde, dat de Paus er zijn zegel aan hechte. Op dit antwoord is de Pauselijke bekrachtiging door Salomo, bisschop van Constantz, als gezant van koning Lodewijk, te Rome, van Paus Nicolaas I verzocht en verkregen ³⁾.

1) Rimberty, c. 22.

2) *Annales Colonienses brevissimi*, in Pertz, *Monum.* T. I.

3) Rimberty, c. 23.

Er is dan, luidens het onwraakbaar getuigenis van Rimbert, over de vereeniging van Hamburg en Bremen op drie Conciliën gehandeld. Nu zegt hij ons wel juist niet, in welke jaren zij gehouden zijn; maar zijn verhaal geeft allerduidelijkst dit te kennen, dat de twee eerste vóór Gunther's verheffing tot aartsbisschop van Keulen plaats vonden. 't Is daarom niet te begrijpen, hoe de geleerde Mansi ¹⁾ die twee eerste Conciliën in 857 en 858 kon stellen. De *Annales Fuldenses* (R uodolfi), welke hij aanhaalt, maken, op het jaar 857, wel gewag van een Concilie te Mentz onder den aartsbisschop Karel, alwaar kerkelijke regtszaken behandeld zijn; maar de, aldaar voorkomende, vermelding van Gunther, als reeds aartsbisschop van Keulen zijnde, had hem van zijn gevoelen moeten afbrengen.

Paus Nicolaas geeft daarentegen, in zijne bekrachtiging, aan de beslissing van het derde, hierop betrekkelijke, Concilie, te Worms, verleend, vrij duidelijk te verstaan, van den bisschop Salomo te hebben vernomen, dat koning Lodewijk, van Leuderik's dood af, middelen in het werk gesteld heeft (*querere cepit*), om het nu opengevallen bisdom van Bremen met dat van Hamburg te vereenigen ²⁾. Deze hulpvaardige spoed strookt veel beter, en met den kommervollen toestand van Ansgarius, en, gelijk weldra zal blijken, met het verhaal van Rimbert. Wij mogen het alzoo daarvoor houden, dat Lodewijk's zorg voor Ansgarius geen tien jaren zal gewacht hebben, met eene vergadering van bisschoppen over deze zaak te raadplegen.

Andere berigten bevestigen dit ook en wijzen ons tevens nauwkeuriger te regt. De kleine kronijk van Bremen, door Martene en Durand ³⁾ in het licht gegeven, zegt, dat Ansgarius reeds 17 jaren bisschop van Hamburg was, eer hem Bremen werd toegevoegd; Wolter bepaalt, in zijne

1) *Ad Synod. Wormatiens. . adnotatio. T. XV, col. 131 et 132.*

2) *Igitur dum hec agerentur mortuus est dioecesis Bremensis episcopus, quae huic contigua esse dicitur. Cumque sepe dictus rex et hanc dioecesisin vacantem et illam novellam institutionem (sc. Hamburgensem) cornu deficitentem, insuper et utramque hanc ecclesiam, Dei permittente occultis iudicio, per barbarorum sevitiã admodum attenuatam, querere cepit, qualiter predicta Bremensis ecclesia predictae novellae archiepiscopali uniretur ac subderetur sedi, nostro hoc votum roborante decreto. Klippel II, s. 226, 227.*

3) *Collect. ampliss. T. V, p. 504, bij Binterim, s. 49.*

grootte kronijk, dien tijd op 16 jaren¹⁾. Men rekene nu deze jaren van 831, waarin Ansgarius door keizer Lodewijk tot aartsbisschop van Hamburg benoemd werd²⁾, en men komt op 847 of 848. Ook zegt Adam van Bremen³⁾, dat Ansgarius destijds reeds 16 jaren bisschop was van Hamburg en, na deze vereeniging, nog 18 jaren bisschop geweest is. Op hetzelfde komen de tijdsbepalingen van Krantzius⁴⁾ neer. Deze berekeningen (Ansgarius stierf in 865⁵⁾) wijzen ons op 847. Hiertegen staat niets in den weg. Leuderik van Bremen is uiterlijk in 847 gestorven; de nood van Ansgarius was dringend; ook was Bremen in eenen zorgelijken toestand; beide bisdommen, trouwens, en Hamburg en Bremen, waren door de Noormannen zeer geteisterd en in staat van verval gebracht (*stramque.... admodum attenuatam*)⁶⁾. Geen wonder dus, dat de duitche koning Lodewijk, die reeds vroeger blijken eener buitengewone hulpvaardigheid voor Ansgarius had gegeven⁷⁾, ook nu de eerste gelegenheid aangreep, om hem een beter onderhoud te verschaffen en dien ijveraar daardoor in staat te stellen, voor de belangen der godsdienst, welke tevens die des rijks waren, met grooter kracht en vrucht te arbeiden. Geen wonder ook, dat de ko-

1) Bij Binterim, a. a. O.

2) Dahlman, in n°. 24 op zijne uitgave van Rimbert; *Monum. T. II.*

3) l. 1, c. XXV.

4) *Metropolis*, l. 1, c. 42.

5) *Annal. Corbej.*, ad a. 865; Adam Brem., l. 1, c. XXXI, idem in *Histor. Archiepiscopor. Brem.*, c. 4.

6) Verg. de woorden der Pauselijke bekrachtiging, bladz. 550, n. 2. Die woorden werden, wel is waar, verscheidene jaren later geschreven; maar zij bevatten de reden, waarom de koning de geraden vond, deze twee bisdommen te vereenigen: deze reden moet dus veel vroeger bestaan hebben. En waarlijk, wie de jaarlijksche en uitgebreide strooptogten der Noormannen kent, zal begrijpen, dat zij, bij hunne aanvallen op Hamburg, het naburige bisdom van Bremen niet verschoonden.

7) Hij schreef in zijne bevestiging der stichting te Rameslo, in 842, onder anderen, het volgende: *Unicum namque refugium, monasterium videlicet Turholz nuncupatum,.... sibimet ablatum, non sine magno dolore conquestus est (Ansgarius). Unde nos paterna simul et regali pietate commoti, querere coepimus, quomodo ei solatium subsistendi faceremus, quo legationis suae mandatum perficere posset. Et quia in eadem provincia cellam nullam huic legationi habebimus congruam, suggerere studuimus predicto Waldgario, Farduensis ecclesiae episcopo, ut ejus permissione liceret in supradicto loco Hramesloa monasterium ex suis impensis construere,.... Klippel, II, s. 218.*

ning zich tevens Bremen aantrok en trachtte, het zoo schielijk mogelijk van eenen bisschop te voorzien. Beider nood riep den koning tot belangstelling en spoed op. Allerwaarschijnlijkst is hij daarom, gelijk ook de vermelde Pauselijke bekrachtiging te verstaan geeft, terstond na Leuderik's overlijden aan de vereeniging dier bisdommen begonnen te denken en ook werkzaam te zijn.

Werkelijk verzekert ons nu een, als geschiedschrijver, geloofwaardig tijdgenoot, de Fuldenser monnik Ruodolfus, dat de nieuwe aartsbisschop van Mentz, Raban Maurus, den 26 Junij 847 gewijd, nog omtrent den 1^{en} october van dat zelfde jaar eene synode te Mentz heeft gehouden, «op » bevel van koning Lodewijk (*jubente Hludowico rege*)»¹⁾.

De handelingen van dit Concilie²⁾ maken echter geene melding van de vereeniging dier twee bisdommen. Nogtans, op het einde dier handelingen, zeggen de bisschoppen, dat hun nog verscheidene andere vraagpunten voorgelegd zijn, maar dat de tijd hun niet toeliet die, in het tegenwoordig Concilie, allen te beantwoorden en tot volkomene beslissing te brengen³⁾. Wordt alzoo de zaak van Ansgarius niet uitdrukkelijk vermeld; zij is toch volstrekt niet uitgesloten; integendeel, er is voor die niet-vermelding eene behoorlijke uitlegging te vinden. Voorts zien wij, dat, in de handelingen van dit Concilie, onder de aanwezige bisschoppen, ook Ansgarius en Waldgarius, de bisschop van Verden, genoemd staan. Deze omstandigheid, gevoegd aan het boven genoemde bevel des konings, is reeds eene eerste regtvaardiging van het vermoeden, dat de gedachte vergadering te Mentz, in 847, het eerste der Conciliën is, waarop, luidens het verhaal van Rimbert, over de vereeniging der twee noordelijke bisdommen gehandeld werd. Trouwens, de tegenwoordigheid van Ansgarius op een Concilie over zijne zaak is allerwaarschijnlijkst, en dat ook Waldgarius het bijwoonde, doet Rimbert zelf vooronderstellen, daar hij berigt, dat er

1) Ruodolfi *Fuldensis Annales*, ad a. 847; in *Movem.* I.

2) Hartzheim, *Conc. Germaniae*, II, p. 151-160. De aldaar voorkomende 3de en 4de zittingen zijn niet in de handelingen zelve bewaard gebleven, maar uit andere, dáár aangegevene berichten geput.

3) *Multa quidem alia per diversas questiones coram nobis illata sunt, sed pro brevitate temporis in praesenti concilio omnibus respondere, et ea absolvere non potuimus.* Hartzheim, p. 160.

op de belangen van diens bisdom op eene bijzondere wijze acht is geslagen¹⁾.

Deze eerste beslissing werd, gelijk reeds gezegd is, bevonden onvolmaakt te zijn. Deze onvolmaaktheid zelve versterkt het gevoelen, dat zij door het Mentzer Concilie van 847 begaan is. De bisschoppen hadden er den tijd niet, de zaak ten einde te brengen, haar namelijk van alle zijden zóó nauwkeurig te beschouwen, als eene volledige beslissing vordert.

Zeer juist past hierop de bewoording, waarin Rimbart van het tweede Concilie in deze zaak gewaagt: «Toen deze » staat van zaken eene wijle geduurd had, is er in een ander Concilie van bisschoppen nogmaals *naauwkeuriger* over » gehandeld (*Quod cum ita aliquamdiu esset, iterum diligentius » ipsa re in altero Concilio episcoporum ventilata...*)» Ook hij geeft te kennen, dat het eerste Concilie de zaak niet in haar geheel doorgrond had.

Hierbij komt nog, dat dit eerste Concilie, zekerlijk niet vóór den dood van Leuderik, bisschop van Bremen, kan zijn gehouden, doch ook vroeg genoeg vóór 850 moet hebben plaats gehad, dat, na eenigen tijd, maar toch nog tijdens het openstaan des zetels van Keulen, het tweede Concilie kon gehouden worden. — Dit tweede Concilie meent men, heeft plaats gehad, insgelijks te Mentz, in 848.

Hoe zeer Mansi van de ware tijdsbepaling is afgeweken, leert ons nog Rimbart's levensbeschrijving van Ansgarius.

Rimbart gaat, op het einde van c. 23 en vervolgens, aldus voort. Nadat Ansgarius het bestuur des bisdoms van Bremen aanvaard had (en dit deed hij, volgens een vroeger gezegde van Rimbart, reeds na het eerste Concilie), verliet er een geruime tijd, vóór dat de Apostolische Stoel hem daarin bevestigde. Intusschen ging hij dikwijls een bezoek afleggen bij Horik, den koning der Denen (in Jutland). Hij

1) *Verum ne in aliquo scrupulum Ferdensis pateretur episcopus, quod etiam partem de suo episcopatu ultra Albiam sumptam, ipse (Ansgarius) cum Bremensi tota simul parrochia retineret, statuerunt, ut sicut tempore domni Hludowici imperatoris primo fuerant episcopatus, ipse et Bremensis scilicet et Ferdensis restituerentur, et ipse teneret Bremensem:..... Porro partem parrochiae, quae ultra Albiam ad se pertinere debebat, Waldgarius recepit tunc Ferdensis episcopus.* Rimbart. c. 22. Dit doet duidelijk genoeg denken, dat deze nieuwe grensbepaling, of liever, deze terugkeer tot de oude, door Waldgarius gevorderd werd.

deed hem geschenken, bewees hem diensten, ten einde, met zijn verlof, in zijn rijk het Christendom te mogen verkondigen. Zoo kwam hij ook, als afgezant van Lodewijk, bij hem. Allengs verwierf hij zijn volle vertrouwen. Het gelukte hem wel niet, den koning zelve te bekeeren, maar mogt toch ongehinderd doopen, zelfs eene kerk bouwen en daarbij eenen priester aanstellen. Dit deed hij te Sleeswijk. Reeds bragt dit de schoonste vruchten op, toen Horik door zijne bloedverwanten werd aangevallen en sneuvelde. Met hem vielen alle grooten des rijks, welke met Ansgarius bevriend waren.

Destijds moet dan, volgens Rimbert's verhaal, Ansgarius reeds eenigen tijd het bisdom van Bremen bestuurd hebben. Maar Ruodolfus verzekert ons in zijne *Annales Fuldenses*, Prudentius zegt in zijne *Annales Bertiniani*, dat deze bloedige gebeurtenis in 854 voorviel. Wij zien hieruit, hoe verre de geleerde Mansi hier van het regte pad der chronologie is afgedwaald.

Gaan wij thans over tot het derde Concilie en de, daarop gevolgde, Pauselijke bekrachtiging. Waar het gehouden werd, wat er de uitkomst van was, wordt ons door Rimbert berigt en is boven aangehaald. Het jaartal echter is door hem onvermeld gelaten.

Maar nu is de bekrachtigingsbrief van Paus Nicolaas I nog overig. Uit diens dagteekening is ook het jaar der derde vergadering te Worms af te leiden. Rimbert heeft in zijne levensbeschrijving van Ansgarius dien brief ingelascht, doch ongelukkigerwijze niet in zijn geheel; het begin en einde zijn achtergelaten en daarmede ontbreekt ook de dagteekening. Hier echter komt ons Adam van Bremen te hulp. Hij heeft den brief des Pausen gezien. Dit blijkt niet alleen uit zijne uittreksels uit denzelfden; maar hij schrijft ook, dat dit stuk, ten zijnen tijde nog, in de kerk van Bremen bewaard werd, en dat het gedagteekend is van het jaar des Heeren 858¹⁾. Hiernaar zou

1) L. I, c. XXVII. *Privilegium Papae notat annum Domini DCCCLIX.* — De brief, waarmede, volgens Klippel, II, s. 95, koning Lodewijk de Pauselijke bekrachtiging bekend maakte, draagt tot dagteekening het 21ste jaar zijner regering. *Praeceptum autem regis ponit annum regni XXI.* De koningen en keizers volgden destijds niet altijd dezelfde telling hunner regeringsjaren. Zoo telde koning Lodewijk, 1°. van het jaar 833; verg. *Mon. T. (III) Legum I*, p. 410; ook onze Ansgarius telde aldus, toen hij,

de vergadering te Worms te stellen zijn in 857, als wanneer wij uit Ruodolfus *Fuldensis*, ad a. 857, weten, dat er werkelijk eene vergadering in die stad gehouden is.

Wat echter voor ons tegenwoordig onderzoek de meeste aandacht vordert, is het jaar, waarin Paus Nicolaas I den zoo even vermelden bekrachtigingsbrief geschreven heeft. Adam, die, sedert 1067 kanonik van Bremen was, getuigt ons, dat ten zijnen tijd de brief dáár nog met zorg bewaard werd, en dat hij van 858 dágteekende. Sterker bewijs kan men toch nauwelijks verlangen; en van den anderen kant is er, uit de geschiedenis dier tijden, niets tegen in te brengen. Adam's jaartelling zegt men, is niet altijd juist. Doch hier is het niet zijne eigene jaartelling, maar de dagteekening van een authentiek stuk, hetwelk wij moeten aannemen, dat hij gezien heeft. Om de waarde van dit zijn beroep op den Pauselijken brief te beseffen, strekke de volgende aanmerking. De oorkonden, waaruit Adam puttede, waren, 1°. De oorspronkelijke stukken, 2°. het kopij-boek (*Liber donationum sive tradi-*

in zijne levensbeschrijving van den H. Willehadus, het jaar 860 het 28^e van koning Lodewijk noemde. *Monum.* II, 385. 2°. Lappenberg deelt in zijn *Hamburgisches Urkundenbuch*, I, s. 16, een diploma van koning Lodewijk mede, zijnde de bevestiging der stichting van Ansgarius, te Rameslo; het is afgedrukt naar het *origineel* (te Stade, caps. CXVII, n°. 23) en geeft het jaar 842 aan, als het 6de van koning Lodewijk. Deze telling gaat uit van het jaar 837, waarin er eene nieuwe landsverdeeling gemaakt is te Worms, en aan koning Lodewijk afgestaan werden, behalve Beijeren, het land der Saksen en de veroveringen van Karel den Gr., dat is, juist dat land, waarvoor dit diploma bestemd was; verg. B. G. Struvii, *Corpus histor. Germanicae*, Jenae 1730. Period. IV, sect. II, § 15, p. 162. 3°. Nog telt koning Lodewijk van het jaar 842 af: een voorbeeld hiervan bij Hartzheim, *Conc. Germ.* T. II, p. 168.

Klippel, II, 95, plaatst de aanhangige bekrachtiging des konings, door dit diploma gegeven, in 860, met beroep op het *Chron. Corbej.* Hij meent echter, met von Sperling, apud Westphal., T. II, p. 683, n°. 165, dat Adam's opgave (het 21ste jaar van koning Lodewijk's regering) niet naar waarheid kan zijn. Ik moet nogtans opmerken, dat dit 21ste jaar, volgens Adam's telling, juist hetzelfde jaar 860 aanduidt, waaraan Klippel dit diploma toekent. Trouwens, cap. XXXI, schrijft Adam: «Ansgarius stierf in 865, Indictie XIII, het 26 jaar van Lodewijk II» (zoo noemt Adam den koning Lodewijk). Dienvolgens moeten wij, óf vooronderstellen, dat Adam de dagteekening van dit koninklijke stuk, naar zijne eigene telling gewijzigd, heeft opgegeven, óf aannemen, dat Lodewijk ook wel van 840, het sterfjaar zijns vaders, telde; en dat hij dit werkelijk gedaan heeft, verzekert *l'Art de vérifier les dates*, Par. 1790, p. 433, alwaar nog andere tijdstippen, van waar hij telde, worden opgegeven.

tionum ecclesiae Bremensis), waarin de geestelijkheid reeds vroegtijdig zulke stukken plagt over te schrijven; dit laatste wordt door hem aangehaald, volgens deszelfs indeelingen, bij Boek en Hoofdstuk ¹⁾. Reeds moet het beroep op dit kopij-boek een groot gezag hebben; maar omtrent den onderwerpelijken brief van Paus Nicolaas I, haalt Adam, niet het kopij-boek, maar het oorspronkelijke stuk zelf aan ²⁾.

Ieder mensch is feilbaar: maar zoolang het niet *stellig* is bewezen, dat Adam hier in dwaling is, moet zijn getuigenis voor waar gehouden en moet er een hooger gezag aan toegekend worden, dan aan afschriften of afdrucken van dien Pauselijken brief, voor welke men niet kan instaan, dat zij naar het oorspronkelijke stuk zelf vervaardigd zijn. De opwerping: «Paus Nicolaas I bekleedde in 858 den Roomschen Stoel nog niet,» kan hier niet gelden. Dit namelijk is juist het punt van ons geschil. Het zou dus eerst voldingend moeten bewezen zijn en zekerlijk met gronden, die zwaarder wegen, dan de brief zelf, welken Adam kende en welke in de kerk van Bremen voor het oorspronkelijke stuk gold en, als zoodanig met zorg bewaard werd. Maar deze opwerping kan nog minder gelden, omdat, gelijk wij zien zullen, de tijdgenooten zelve van Nicolaas, het begin van zijn pauschap in hetzelfde jaar 858 plaats en.

Toch heeft Mansi ³⁾ het getuigenis van Adam, niet alleen in twijfel getrokken, maar zelfs tegengesproken, en voor de dagteekening des bewusten briefs het jaar 864 gesteld.

Hij beroept zich, in de eerste plaats, op de dagteekening des briefs, volgens het exemplaar, hetwelk hij voor zich had. Maar ongelukkiger wijze is er in de dagteekening van dat zelfde eene blijkbare schrijffout. Zij luidt er: in de maand Mei van Indictie XII, het 5de jaar van keizer Lodewijk (II). Dit had hem Adam's beroep op het oorspronkelijke stuk nog

1) Verg. J. M. Lappenberg, *von den Quellen, u. s. w. des Adam von Bremen; Archiv. der Gesellsch. für ältere deutsche Geschichtskunde*, VI, s. 797.

2) Adam. *Brem.*, l. I. c. XXVII. *Super his Romam nuncios ad sanctissimum Papam direxit (Luthewicus) Nicolaum. Ille vero quod necessitas ecclesiastica persuasit, et quod patrum conciliis fieri posse comprobatum est, facile consensit. Ergo Bremensem ac Hamburgensem episcopatum apostolica auctoritate copulari, et pro uno sanxit haberi. Cujus rei privilegia diligenter adhuc in Bremensi conservantur Ecclesia.*

3) *Coll. Conciliorum amplissima*. T. XV, col. 129 et 130.

meer moeten doen eerbiedigen. Hij echter beredeneert, dat er moet staan: het 15de jaar, omdat dit beantwoordt aan de 12de Indictie = 864. Deze twee tijdstippen komen chronologisch overeen; wij zien ook, dat de afdrukken des briefs, door Alb. Krantzius¹⁾, Philippus Caesar²⁾, Lambecius³⁾, medegedeeld, werkelijk het 15de jaar van Lodewijks regering hebben. Maar hier is de vraag, of deze dagteekening historisch de ware zij. Wat bewijzen daarvoor die afdrukken van exemplaren, wier kritische waarde door de uitgevers niet wordt bekend gemaakt, tegen Adam's beroep op het oorspronkelijke stuk? Lambecius zegt dan ook zonder bedenking, dat de dagteekening en het regeringjaar van Lodewijk, aldaar aangegeven, niet echt zijn; dat de Indictie XII er geplaatst is voor Indictie VI⁴⁾.

Dit gevoelen wordt door groote en, ik meen ook te mogen zeggen, door de meeste geschiedkundigen gevolgd. Henschenius⁵⁾, Hartzheim, Baronius, Pagi, Staphorst⁶⁾, Dahlman⁷⁾, Klippel, en meer anderen verdedigen, dat deze brief van Paus Nicolaas I in 858 geschreven werd. Krantzius zelf verhaalt, dat Ansgarius den 3^{den} Febr. 865 gestorven is, en wel in het 7de jaar, nadat de vereeniging van Hamburg en Bremen door Rome was bekrachtigd geworden. Derhalve kan de oorkonde daarvan, niet eerst in 864 geschreven zijn, en kan hij zelf aan de dagteekening, zoo als hij die mededeelt, geen gewigt hebben gehecht.

Mansi meent, aan Adam's getuigenis, of liever, aan het stuk zelf, waarop hij zich beroept, geen gezag te mogen toekennen, omdat destijds de jaren der christelijke tijdrekening in de Pauselijke bullen nog niet werden aangeteekend. Ik geloof, dat deze bedenking slechts bij eene, reeds gevestigde overtuiging kan gelden, Adam zegt immers niet, dat er het jaar juist volgens de christelijke tijdrekening uitgedrukt staat. De Pauselijke brieven en bullen duiden de jaren, waarin zij

1) *Metrop.*, l. I, c. 33.

2) *Tri-apostolatus Septentrionis*, app. p. 182.

3) *Rerum Hamburg.*, l. II, in *Chronolog.* ad a. 858, p. 114.

4) L. c. p. 112. Er staat: «voor Indictie IV,» dit IV is echter blijkbaar eene drukfout, te verbeteren in VI.

5) Bolland. *Acta SS.* ad 3 Maji.

6) *Hamburgische Kirchengesch.* I, s. 41.

7) In zijne uitgave van Rimbart; *Monum.* II.

geschreven werden, door de Indictie aan, en door het loopende regeringsjaar des keizers; daaruit kon dan nu Adam weten, welk jaar er werd aangegeven. Deze grond van Mansi zal wel niet tegen Adam's beroep op het oorspronkelijke stuk vermogen.

Voorts beroept zich Mansi op het gezegde van den *Annalista Saxo*, bij Pagi (*Crit. in Baron. n°. 6 ad a. 858*), dat dit alles in den laatsten tijd van den H. Ansgarius gebeurd is (*Omnia haec peracta fuisse ultimo tempore S. Ansharii*). Uit deze aanhaling zou men denken, dat, volgens dien *Annalista*, alles, wat er voor de vereeniging dier twee bisdommen geschied is en alzoo ook de twee eerste Conciliën, tot den laatsten tijd van Ansgarius behooren. Dit kan Mansi niet bedoeld hebben: want *Annal. Saxo* zegt, zoowel bij Pagi, als in de nieuwe uitgave, door den hoogl. Waitz¹⁾: «Dit » *selfde* jaar is de vereeniging der bisdommen van Bremen en » Hamburg geschied, op Pauselijk gezag, in den laatsten tijd » van Ansgarius,» en hij plaatst dit gezegde op het jaar 858. Wij zien ook niet, dat de hooggeleerde uitgever er eenige variant uit andere *Codices* of uitgaven bij aangeteekend heeft. Er is ook geen grond, om te denken, dat er elders eene aanmerkelijke andere lezing gevonden wordt. De *Annalista Saxo* heeft, trouwens, dit geheele berigt, en namelijk ook de woorden: «in den laatsten tijd van den H. Ansgarius», blijkbaar uit Adam van Bremen geput. Hem, meer dan den *Annalista Saxo*, behoort deze uitdrukking toe. Ten onregte dus, want tegen den zin des schrijvers, heeft Mansi daarin het vóór laatste jaar van Ansgarius, het jaar 864, willen vinden.

Doch wanneer zou dan het Concilie te Worms, hetwelk dezen Pauselijken brief vooraf is gegaan, zijn gehouden geworden? Mansi erkent, en naar Rimberty's woorden te oordeelen, is het ook niet tegen te spreken, dat Salomo terstond na dit Concilie, als gezant naar Rome vertrok. Hij besluit daaruit, dat het niet vóór 863, hij laat echter ook het vermoeden gelden, dat het nog in 864 kan zijn gehouden. — Maar van eene vergadering te Worms in 863 is nergens iets te vinden. Men houde ook in het oog, dat in Junij van 863 de vergadering te Metz is gehouden, alwaar de nietig-verklaring des huwelijks van koning Lotharius goedgekeurd is, om welke uitspraak

1) *Monumenta Germ. Hist. T. (VIII) Scriptor. VI.*

de twee hoofdpersonen en gezanten van dit Concilie, Gunther, de aartsbisschop van Keulen en Thuitgaud, de aartsbisschop van Trier, na meer dan drie weken in Rome vertoefd te hebben, nog in hetzelfde jaar 863 zijn geëxcommuniceerd geworden. Gunther kan eerst omtrent Witten Donderdag (den 30sten Maart) van 864, op welken hij, met vertreding der excommunicatie, de bisschoppelijke bedieningen te Keulen uitoefende, uit Rome zijn teruggekeerd. In dat zelfde jaar 864 zou dan de bewuste brief des Pausen geschreven zijn, en wel, zoo als de dagteekening luidt, reeds in de maand Mei. Het Concilie te Worms kon echter eerst na Paschen van 864 gehouden en niet waarschijnlijk reeds in Mei te Rome bekend gemaakt en goedgekeurd zijn. Doch de geëxcommuniceerde Gunther zou er zekerlijk niet zijn toegelaten geworden; en toch moet hij er, blijkens het verhaal van Rimbart, tegenwoordig zijn geweest. Die vergadering zou dan vóór Junij van 863 plaats moeten gehad hebben. 't Is meer dan onwaarschijnlijk. Rimbart verhaalt, dat in het bedoelde Concilie te Worms, de koningen Lodewijk en Lotharius en eene groote menigte van bisschoppen uit beider rijken bijeen waren. Maar die koningen waren met Karel den Kale, in November van 862, bijeen geweest te Savonnières (*Saponariae*, volgens Leibnitz; anderen schrijven *Sablonariae*); dáár had Lotharius aangenomen, zich voor regtvaardige regters te zullen verdedigen; dien ten gevolge had Karel de Kale hem zijne vriendschap toegezegd; voorts werd dáár ook eene nadere vergadering afgesproken, tegen October van het volgende jaar. Deze vergadering is echter niet tot stand gekomen; Lotharius vreesde eene algemeene bijeenkomst van bisschoppen, waarvan het grootste getal niet van zijn rijk en van zijne partij was, en verijdelde die¹⁾. Aan een Concilie te Worms vóór Junij van 863 is derhalve even min te denken; te minder, omdat men er nergens eenige melding van vindt. In zoo verre is Mansi's gevoelen slecht, misschien wel volstrekt niet, met de geschiedenis overeen te brengen.

Deze moeilijkheden kunnen Mansi, den kundigen verzamelaar der Conciliën en der stukken, die er betrekking op hebben, niet onbekend zijn gebleven. Wij mogen ook wel

1) Verg. God. W. Leibnitii, *Annales Imperii occidentis Brunsvicensis*, ed. Pertz, Hanov. 1843, T. I, p. 618.

vertrouwen, dat hij ze, bij het vaststellen van zijn vermeld gevoelen, in overweging zal genomen hebben. Hij lost ze wel niet op, maar vermoedelijk oordeelde hij; dat de door hem aangehaalde «*Antwoorden van Paus Nicolaas I aan den bisschop Salomo van Constantz,*» door Baluzius uitgegeven ¹⁾, tegen alles opwogen. Aan die *Antwoorden* hecht hij, trouwens, een groot gewigt. Ook Leibnitz vindt ze van zóó groot gezag, dat hij zich er door genoopt gevoelt, de pauselijke uitspraak over de vereeniging van Hamburg en Bremen, op het jaar 864 of daaromtrent te plaatsen ²⁾.

Die *Antwoorden* bevatten, na een voorwoord, 14 hoofdstukken. De twee eersten betreffen het onwettig huwelijk van Lotharius en het daaromtrent gehouden en te houden gedrag van koning Lodewijk. De Paus zegt daarin namelijk, dat hij Gunther en Thuitgand afgezet heeft; desniettegenstaande, naar hem ter ooren is gekomen, heeft Gunther de HH. bedieningen uitgeoefend; weshalve hij den koning Lodewijk, zoo voor zich als al de zijnen, vooral de bisschoppen zijns rijks, verplicht, zich aan de gemeenschap met Gunther te onttrekken. Daarna, en derhalve in 864, spreekt hij, in Hoofdstuk IV, over den bisschop van Bremen. Hij staat hem en zijnen opvol-

1) *Capitula responsionum Nicolai P. ad legation. Salomonis.* Baluz. *Miscellaneor.* T. V, p. 479.

2) L. c. p. 634. Leibnitz schrijft echter (p. 578), op het jaar 858, dat Salomo na de vergadering te Mentz omtrent October van 857, afgezonden is en nu eindelijk die vereeniging van den Paus verkreeg. *Dezes brief, zegt hij, wordt gedeeltelijk door Rimbart, en in zijn geheel door Krantz en ook door anderen, uit verschillende H. SS. (ex diversis scdis) medegedeeld.* Hij gelooft niet, dat de oorspronkelijke stukken daarvan nog bestaan. Hij noemt de dagteekeningen (gelijk die medegedeeld zijn geworden) vervalscht (*corruptae*), «gelijk dit in afschriften dikwijls gebeurt. Maar,» zoo gaat hij voort, «Adam van Bremen zegt, dat de vergunningsbrief (*privilegium*) » des Pausen het jaar 858 aangeeft. Dit zelfde jaar wordt daarvoor ook in » onze onuitgevene jaarboeken, welke vóór het midden der 12de eeuw » geschreven zijn, aangegeven; maar de zaak moet naar het jaar 864 ver- » schoven worden: want eerst toen heeft de zending van Salomo eindelijk » plaats gehad, gelijk wij dáár zullen aantoonen.» Maar, 1°, de zaak is niet te Mentz, noch ook, gelijk Leibnitz, t. a. p., vooronderstelt, te Colblentz, maar te Worms behandeld. 2°. Om welke reden zou de zending van Salomo zoo lang zijn uitgesteld? de toestand van Ansgarius en ook van Bremen, niet minder de ijver des konings, vorderden spoed. 3°. Op de vorige bladz. 577 beweerde Leibnitz, dat Nicolaas niet na 858 kon Paus zijn geworden, ook daarom, *dewijl* hij dit zelfde jaar de bewuste vereeniging bekrachtigd heeft.

gers voor altijd toe, in Bremen de magt en de eer van aartsbisschop over de Denen en Zweden te voeren; er is echter nog uitdrukkelijk bij opgemerkt, dat, ofschoon het verlof hiertoe door Gunther niet kon worden gegeven, en zoo iets van hem ook niet moest zijn gevraagd geworden, hij het evenwel vergunt, ter liefde des konings, omdat zijne vraag een godsdienstig werk betreft. De tekst luidt aldus: *Ut Episcopus Bremonensis, licet a Gunthario haec non potuerit dari licentia, nec ab eo tale quid peti debuerit, tamen pro amore domni Regis, quia pia est ejus petitio, cum nostra auctoritate in praedicto loco Bremon, potestatem et honorem archiepiscopatus super Danos et Suevos habeat, et simili modo sui successores per tempora futura perpetuam teneant atque possideant.* Hierdoor moet dan, in Mansi's gevoelen, tevens de onwaarschijnlijkheid, dat den afgezetten Gunther om toestemming zou gevraagd zijn, worden opgelost.

Ik kan niet zien, dat deze *Antwoorden* het gevoelen van Mansi wettigen. «Baluzius vond ze geschreven in eenen ouden *Codex* van St.-Remigius te Rheims.» Indien ons over den tijd der vereeniging van Hamburg en Bremen niets naders bekend ware, zou deze *Codex* in aanmerking kunnen komen; maar hier is de vraag: kan hij tegen het getuigenis van Adam opwegen? Daarenboven, naar den inhoud, schrijffrant en vorm te oordeelen, moet ik den inhoud, met Hartzheim, voor een nittreksel uit meerdere brieven van P. Nicolaas houden. Er ontbreekt het gewone begin en ook het gewone einde der pauselijke brieven aan. Deze Paus was ook niet gewoon, zoo vele en zoo verschillende zaken, in één stuk af te handelen. Veel minder was hij gewoon, zijne antwoorden en vergunningen zoo kort, zonder aanhaling van het gedane verzoek, zonder uitdrukking van den naam des verzoekers en overbrengers, zonder bepaling der zaak, zonder beroep op beginselen of andere gronden, uit te vaardigen. Hier komen zelfs volstrekt onverstaanbare Hoofdstukken voor. Wat beteekent het Hoofdstuk III: «Wij prijzen den toeleg van keizer Lodewijk, vro-
» mer nagedachtenis, en zijn bereid, in de voetsporen van onzen
» voorganger, Gregorius, heiliger nagedachtenis, te treden?» Wie durft naar den zin van Hoofdstuk VII: «Ten aanzien
» van den jeugdigen bisschop (*de episcopo juveni*) doen wij het-
» geen de koning ons in zijne vroomheid heeft willen ver-
» zoeken,» zelfs maar gissen? Wat wordt er vergund door

Hoofdstuk VIII: «Insgelijks doen wij ten aanzien van Liudbertus, den aartsbisschop, hetgeen hij vraagt»? Ik vooronderstel niet — en dit doet zekerlijk niemand — dat Paus Nicolaas vergunningen *in blanco* uitdeelde. Voorts spreekt Hoofdstuk I den wensch uit, dat de koning der Denen Christen moge worden; nu is het echter, gelijk weldra zal aangetoond worden, zeker te noemen, dat hij in 864 het doopsel reeds ontvangen had.

Wat nu het reeds gemelde Hoofdstuk IV, over den bisschop van Bremen, aangaat: indien dit inderdaad de vereeniging van Bremen met Hamburg betrof, zou er te veel, en zekerlijk meer uit volgen, dan Mansi kan toelaten. Er zou uit volgen, dat de pauselijke brief, door Rimbert — die dan toch het echte stuk wel gezien zal hebben — als ook door Krantz, enz. en eindelijk door Mansi zelve medegedeeld, niet voor den echten kan gelden: want, in de beslissingen, die de Paus hierin geeft, en in den geheelen brief, is geen woord over Gunther en het hem gevraagde verlof te vinden. Men denke ook niet, dat met die voornoemde aanmerking over Gunther, de tegenbedenking, welke zijne afzetting oplevert, is opgelost. Een van beide: dit bedoelde verlof zou óf vóór, óf na Gunther's veroordeeling en afzetting te Rome, gevraagd zijn. In het laatste geval hadden alle leden der vergadering (immers, op een Concilie was er, volgens Rimbert, met Gunther over gehandeld) de pauselijke uitspraken en daarmede de *Canons* overtreden en waren zij in kerkelijke straffen gevallen. Zekerlijk zou Nicolaas I, die ernstige handhaver der *Canons*, in dit geval eene geheel andere taal hebben gevoerd. Had hij niet, nog op hetzelfde Concilie te Rome, in 863, alwaar hij Gunther afzette, de gemeenschap met hem gestrengelijk verboden en tegen de overtreders der pauselijke uitspraken en vonnissen, het *anathema* hernieuwd ¹⁾? Was dit verlof vóór dien tijd van Gunther ge-

1) *Sed et communicantes eis* (Theutgaudo et Gunthario) *omnes abici de ecclesia, et maxime si, postea quam didicerint adversus memoratos prolatam fuisse sententiam, eisdem communicare temptaverint.* En het *Cupitulum V* van dit Concilie zegt: *Si quis dogmata, mandata, interdicta sanctiones vel decreta pro catholica fide, pro ecclesiastica disciplina, pro correctione fidelium, pro emendatione sceleratorum vel interdictions iminentium vel futurorum malorum a sedis apostolicae praesule salubriter promulgata contempserit, anathema sit.* *Annal. Fuldens.* ad a. 863. *Hincmari Rhemens. Annal. (Bertiniani),* ad a. 863; in *Monum. T. I.*

vraagd, zoo kon de Paus dit, wegens Gunthers persoon, niet wraken. Hij bedoelde hier dus geheel iets anders. De woorden van den tekst geven ook duidelijk te kennen, dat er geene exceptie tegen Gunther's persoon wordt opgeworpen. De klemtoon valt hier duidelijk op *talē quid*: de zaak, welke gevraagd was, daartoe kon de aartsbisschop van Keulen geen verlof geven, en daarom moest dit verlof te Keulen ook niet zijn gevraagd geworden. Maar dat Bremen onder den aartsbisschop van Keulen hoorde, en daarom zonder zijne toestemming hem niet kon onttrokken en aan Hamburg toegevoegd worden, erkent Ansgarius en erkennen de koningen en bisschoppen van het Concilie van Worms, welke die toestemming van Gunther vragen. Dit was ook volmaakt volgens de kerkelijke orde en gewoonte en kon door den Paus niet worden afgekeurd, gelijk men dan ook in de pauselijke bekrachtiging, bij Rimbert en elders, geen woord van afkeuring daarover leest. Van zelf komen wij alzoo tot het besluit, dat hoofdstuk IV iets anders moet hebben betroffen.

En werkelijk; men leze het slechts met aandacht. Over die vereeniging der twee bisdommen is er niet alleen geen woord te vinden, maar er wordt zóó weinig over gehandeld, dat zij als reeds bestaande vooruitgesteld wordt. Hoe, trouwens, kon anders Paus Nicolaas aan Ansgarius (dezen immers zou hij bedoeld hebben) den titel van bisschop van Bremen (*Episcopus Bremonensis*) hebben gegeven? Zóó kon bij hem niet noemen, indien hij hem nu eerst, als zoodanig, wettigde. De vergunning, welke de Paus hier aan den bisschop van Bremen verleent, drukt dan ook geheel iets anders uit. Hij wordt er namelijk bekleed met de magt en de eer van aartsbisschop over de Denen en Zweden. Dit waren nieuw bekeerde volken. Ansgariùs was wel, toen het Christendom onder hen nog niet gevestigd was, tot Pauselijk legaat en vicaris over hen benoemd; nu echter had het Christendom eenen vasten voet in hunne landen gezet; nu begonnen zij in de normale hiërarchieke orde te treden en moesten zij in een aartsbisdom worden ingelijfd. Het hooge aanzien van Keulen en van zijne aartsbisschoppen kan den twijfel hebben verwekt, of dit aartsbisdom, krachtens zijne oude jurisdictie over de noordelijke streken van Duitschland, ook op deze landen geen regt hadde; misschien had Gunther reeds aanspraak op deze nieuwe bekeerlingen gemaakt; dit kan dan aanleiding gegeven heb-

ben tot dat verzoek aan Gunther, hetwelk de Paus hier verklaart, overbodig te zijn geweest.

Deze *Antwoorden* van Paus Nicolaas, door Baluzius in het licht gegeven, hebben dan al het voorkomen van, en kunnen ten hoogste gelden voor nittreksels uit verschillende stukken, die op Duitschland betrekking hadden¹⁾. Bovendien heeft men geen regt, hoofdstuk IV juist op de vereeniging van Bremen met Hamburg te duiden. Integendeel, hoeveel heeft het niet tegen zich? terwijl de, hier voorgestelde verklaring, welke door den woordelijken inhoud zelven wordt aan de hand gegeven, in een schoon verband staat, en met de oude berigten, en met de chronologie, zoo als weldra bliken zal, en tevens met de gebruiken der Kerk overeenkomt. Tot een bepaald land, hetwelk nog heidensch is en geen christelijke gemeente bezit, worden wel Apostolische missionarissen en vicarissen gezonden; maar een aartsbischoep wordt er niet over aangesteld: het is, immers, nog niet rijp voor de gewone, hierarchieke regeling. Ten onregte derhalve heeft Mansi deze *Antwoorden* boven het getuigenis van Adam van Bremen gesteld.

Terwijl er zich alzoo, ten aanzien van het jaar, waarin deze brief aan Paus Nicolaas I geschreven werd, geen getuigenis van grooter gezag voordoet, dan het bewuste beroep van Adam van Bremen op het oorspronkelijke stuk; terwijl wij ook bevinden, dat de geopperde tegenbedenkingen daar niet tegen vermogen; zien wij het door eenen der ijverige geschiedvorschers van den tegenwoordigen tijd op het onverwacht bevestigd. Dr. Lappenberg, die, in zijne betrekking als archivarius van Hamburg, in de beste gelegenheid moet zijn geweest, een vertrouwendwaardig afschrift diens pauselijken briefs te vinden, en in wien men ook de vereischte kritische kennis mag vooronderstellen, om tusschen de reeds bestaande uitgaven en zijn H. S. te beslissen, heeft dit historisch gedenkstuk nogmaals uitgegeven, in zijn *Hamburgisches Urkundenbuch*, I, s. 24²⁾. De tekst stemt met dien van Rimhart

1) Baluzius vond ze in eenen *Codex* te Rheims. Dáár waren die alleen van Duitschland minder belangrijk; men behoefde er die stukken niet, in hun geheel afgeschreven, te bewaren. Misschien, ja, vermoedelijk, was die *Codex* slechts voor het bijzonder gebruik eens geleerden geschreven.

2) Bij Klippel II, s. 229. Bij gebrek aan het *Urkundenbuch* zelf, wist ik niet, of Dr. Lappenberg de kritische waarde van zijne uitgave kennen deed.

(voor zoo verre hij den brief mededeelt) en der uitgaven overeen ¹⁾; maar de dagteekening onderscheidt zich merkelyk van die der anderen. De brief draagt, gelijk in de overige uitgaven en gelijk meer zulke stukken van Paus Nicolaas dit hebben, twee dagteekeningen. De eerste zegt, wanneer en door wien hij geschreven werd; de tweede duidt aan, wanneer en door wien hij geëxpedieerd is geworden. Het hier bedoelde onderscheid nu bestaat in de eerste dagteekening. In de vroegere uitgaven leest men: «in de maand Mei, Indictie XII», dat is, 864; bij Lappenberg staat: «in de maand Mei, Indictie VI», dat is, 858, hetzelfde jaar, hetwelk Adam opgeeft.

De tweede dagteekening bij Lappenberg, komt met die der overige uitgaven overeen: «31ste Mei, het 15de jaar van keizer Lodewijk (II), Indictie XII.» Indien deze tijdbepaling echt zij ²⁾, leidt zij tot de volgende ontkenning. Wij zien, uit eenen anderen brief van Paus Nicolaas I ³⁾, gedagteekend van den 1^{en} Junij 864 (*Dat. Kal. Junias. . . . Indictione XII*), dat Salomo, de bisschop van Constantz, zich ook in dit jaar, wederom in het belang van Ansgarius, te Rome bevond; misschien is, bij die gelegenheid, de brief van 858, om redenen, die ons niet bekend zijn geworden, nogmaals geëxpe-

1) Ik heb er toch één verschil in opgemerkt: de uitgave van Rimbart, Lambecius en Hartzheim geven eene zinsnede aldus te lezen: *ipsumque filium nostrum jam dictum Ansgarium legatum in omnibus circumquaque gentibus Saxonum sive Danorum, nec non etiam Slavorum. . . . publicam evangelizandi tribuimus auctoritatem, etc.* De tekst bij Lappenberg geeft het woord: *legatum* niet te lezen. Evenwel ook Adam van Bremen heeft het in zijn origineel stuk opgemerkt; hij zegt: *In quibus (privilegiis) etiam additum est, quod idem Papa Nicolaus tum ipsum Ansgarium, quam successores ejus legatos et vicarios Apostolicae sedis constituit, in omnibus gentibus Danorum, Saxonum atque Slavorum.* — Dat: *successores ejus legatos* geeft de tekst van Rimbart bij Philippus Caesar en in den *Codex Vicelini*; verg. *Monum.* II, 707.

2) Klippel II, 224, houdt haar niet voor echt; immers hij zegt, dat de brief is van den 31 Mei 858. Hij wil dus ook dáár gelezen hebben: Indictie VI.

3) De bevestiging der Stichting te Rameslo; bij Klippel, II, s. 220. Leibnitz l. c. ad a. 864, p. 636, betwist er de echtheid van, of wil den brief althans voor geïnterpoleerd aanzien; maar Klippel deelt die mede: «Aus dem original: Inschrift der anhangenden Bleibulle *Nicolai und Papae*; » Aufschrift der Urkunde aus dem 12 Jahrhundert: *Nicolai papae de confirmatione Ramesle.* Vergl. *Probedruck eines Urkundenbuches der Welfschen Lande*, herausgegeben vom Dr. Pertz (1840), S. 6 ff.»

diërd, bij gelegenheid welligt, dat Ansgarius tot aartsbisschop over de Denen en Zweden aangesteld werd. — Zou deze zienswijze ook in de, anders uiteenlopende, gezegden van Leibnitz te zoeken zijn?

Er bestaat alzoo geene reden, het getuigenis van Adam van Bremen en het gevoelen van zoo vele oudere en hedendaagsche geschiedvorschers in twijfel te trekken; wij hebben hier dan een gedenkstuk van Paus Nicolaas uit het jaar 858, en tevens de toestemming van vele bevoegde beoordeelaars, dat deze Paus in 858 werkelijk den H. Stoel bekleedde.

Ik heb mij, in den loop van dit betoog, op de oude berigten en op de chronologie beroepen. Ik wil die hier, voor zoo verre ik ze vinden kon, beknopt opgeven: wij zullen er niet alleen de reeds gestaafde dagteekening des briefs door bevestigd vinden, maar ook wederom een nieuw gedenkstuk van Nicolaas uit 858 ontmoeten.

Wij hebben gezien, dat Horik, de koning der Denen, in 854 sneuvelde. Ruodolf en Prudentius berigten, dat altoen bijna de geheele adel het slagtoffer werd der zegeprelende woede: van het koninklijk stamhuis bleef slechts de jonge Horik over, die de opvolger werd des gedooden ¹⁾. Doch nu waren alle vrienden van Ansgarius onder de zwaafden der overwinnaars gevallen, en er ontstond eene hevige vervolging tegen de nieuwe Christenen. De kerk te Sleeswijk werd gesloten; de priester moest vertrekken. Ansgarius nam, volgens vrome gewoonte, zijne toevlugt tot God. De hemel verhoorde het liefdevol gebed. De graaf Hovi, de stokebrand dier vervolgingszucht, viel in ongenade en, terwijl Ansgarius reeds voornemens was, een reis naar den jongen Horik te ondernemen, kwam hem een bode des konings daartoe uitnoodigen. Te moediger begaf hij zich op weg. De graaf Burghard geleidde hem bij Horik binnen, en de bisschop genoot er dezelfde gunst en bescherming in het verkondigen van het woord Gods, als bij den vorigen koning ²⁾.

't Is niet mogelijk, uit het verhaal van Rimbert met zekerheid af te leiden, in welk jaar dit gebeurde. Klippel geeft 856 op ³⁾. Zeker is het vóór, en wel eenigen tijd vóór

1) Rimb. c. 31. Adam. Brem. l. I, c. XXIX.

2) Rimb. c. 32.

3) II, s. 104.

858 gebeurd. Klippel¹⁾ deelt eenen brief mede van Nicolaas I aan dezen Horik. De Paus zegt daarin, dat de bisschop Salomo hem Horik's geschenken aangeboden en hem tevens zeer verheugd had, met het verhaal der blijken van geloof, welke de koning, reeds vóór het doopsel ontvangen te hebben, aan den dag had gelegd. Hij wenscht hem de genade van verdere verlichting en bekeering en ook die des doopsels toe, geeft hem eene korte waarschuwing omtrent de weinige waarde van het vergankelijke en tegen de ijdele afgoden, en spoort hem aan tot de dienst des waren Gods. Het is niet te betwijfelen, dat dit in verband staat met Salomo's zending ter zake van Ansgarius. Doch bij welke zending zou die brief geschreven zijn, in 858, of in 864? — Een ander tijdstip is daarvoor uit de geschiedenis niet af te leiden. De brief zelf heeft bij Klippel geene dagteekening. Nogtans, in 864, toen, volgens de boven genoemde *Antwoorden* van Paus Nicolaas, de H. Ansgarius tot aartsbisschop over Horik's onderdanen, de Denen, zal zijn aangesteld, was Horik reeds Christen; met regt doet dus ook Klippel dit stuk van 858 dagteekenen. Dit is nog aannemelijker daardoor, dat Ansgarius toen, omdat hij zelf belet was, naar Rome te gaan, den bisschop Salomo eenen zijner priesters, met name Nordfried, had toegevoegd²⁾. Deze was dan de eigenlijke overbrenger der geschenken en dier verblijdende tijding; maar omdat hij bij dit gezantschap slechts eene ondergeschikte plaats bekleedde en niet in naam van koning Lodewijk kwam, is het te begrijpen, dat zijn naam in de officiële stukken niet voorkomt. Daar Salomo en Nordfried nu terstond na de vergadering te Worms in 857 vertrokken moeten zijn, heeft Ansgarius die geschenken van Horik destijds medegebragt en, willen wij niet vooronderstellen, dat zij hem reeds bij zijne eerste ontvangst aan Horik's hof zijn ter hand gesteld, zoo kunnen wij deze eerste ontmoeting van Ansgarius en den koning der Denen zeer gevoegelijk, met Klippel, in 856 plaatsen.

Had Horik de kerk te Sleswijk heropend, en zelfs, trots het bijgeloof der heidenen, toegelaten, dat zij met eene klok

1) II, s. 229, uit Lappenberg's *Urkundenbuch*, s. 24.

2) Rimb. c. 23 — ook Klippel, a. a. O., houdt, waarschijnlijk met Lappenberg, dat deze brief in 858 werd geschreven.

werd voorzien; had hij ook reeds, in Ripen, eene plaats voor eene tweede kerk in zijn rijk afgestaan, de brief des Pausen voltooide zijne bekeering. Althans Adam van Bremen¹⁾ doet denken, dat hij niet lang daarna het Christendom omhelsde. Hij doet het zelfs voorkomen, dat zijn doopsel niet alleen met den bouw en de voltooiing der kerk te Ripen, maar ook met het verlof daartoe samenliep, ja, dat het dit vooruitging. Doch op dezelfde wijze schijnt hij ook te zeggen, dat dit alles de vrucht was van 's konings allereerste gesprek met Ansgarius. Nu zien wij echter uit den brief van Nicolaas aan Hørik, dat dit niet met dien spoed kan geschied zijn, als Adam's beknopt verhaal die feiten op elkander doet volgen.

Inderdaad, ook Rimbert²⁾ verhaalt al de vergunningen des konings, als in éénen adem; doch weldra doet hij blijken, dat er voor die gebeurtenissen eene zekere ruimte van tijd moet worden gedacht. Hij stelt dien voortgang of liever den afloop dier zaken omtrent gelijktijdig met het vertrek van Ansfried naar Zweden, dat is omstreeks 861. Trouwens, deze Ansfried heeft, volgens hem, drie jaren of iets langer in Zweden gewerkt; toen vernam hij den dood van zijnen bisschop, Gautbert van Osnabrug, en keerde terug; op zijne terugreis vertoefde hij eenigen tijd «bij ons», zoo drukt Rimbert zich uit, dat is, te Hamburg of te Bremen, werd ziek en stierf. Rimbert noemt geene jaargetallen, maar doet ontwijfelbaar blijken, dat althans die terugkomst van Ansfried nog eenigen tijd vóór den dood van Ansgarius (den

1) L. I, c. XXVIII.... *Ad quem (Horicum) Ansgarius venire non trepidans, comitante secum gratia divina, crudelem tyrannum sic placatum reddidit, ut christianitatem ipse susciperet, suisque omnibus, ut Christiani fierent, per edictum mandaret. Insuper in alio portu regni sui apud Ripam exstrueret ecclesiam, in Dania secundam. Et his ecclesiastico ordine compositis, beatus pastor noster ecclesiam illam Bemberto commendavit presbytero.*

2) C. 32... *tanta gratia a juniore susceptus est Horico, ut statim ei omnia, quae antecessor ejus causa christianitatis in regno suo fieri permiserat, ipse quoque concederet. Insuper etiam, quod antea nefandum pagani videbatur, ut clocca in eadem haberetur ecclesia, consensus. In alio quoque vico regni sui, Ripa vocato, similiter locum, ubi ecclesia fabricaretur, tribuit, et ut ibi sacerdos praesens adesset, suae potestatis licentiam dedit. C. 33. Denique dum haec agerentur,.... Gauzbertus episcopus ad gentem Sueonum quemdam misit presbyterum, nomine Ansfriedum, cct.*

3den Februarij van 865) gebeurde: inmers de aartsbisschop zond, na korte tusschenruimten, nog twee andere priesters naar Zweden. Wij mogen dus aannemen hetgeen het *Chronicon Corbejense* berigt, dat Ansfried in 865, uit Zweden in het klooster van Nieuw-Corvie (misschien na den dood van Ansgarius) is teruggekeerd en aldaar den 3 December overleden. Hiernaar kan men berekenen, wanneer omtrent Horik zich tot het Christendom bekeerd heeft. Zeer wel strookt hiermede een ander berigt van het *Chronicon Corbej.*, dat Rimbert — ook Adam noemt den eersten zielsorger van Ripen aldus — in 860 pastoor van Ripen werd. Omtrent dezen tijd of iets vroeger moet, volgens Adam's verhaal, de koning Horik het Christendom hebben aangenomen. Derhalve is de brief van Paus Nicolaas aan dezen koning, vóór dat jaar, ja, allerwaarschijnlijkst, gelijk Klippel (ook Lappenberg?) beweert, in 858 geschreven. Hieruit volgt ook, dat de bisschop Salomo, in dezen brief genoemd, lang vóór 864 met Nordfried, gezant van Ansgarius, bij Paus Nicolaas moet geweest zijn en over de zaak van Ansgarius gesproken hebben. Er is dan ook een vroeger tijdstip te vinden, waarop deze paus den brief, ter vereeniging van Hamburg en Bremen en ter aanstelling van Ansgarius tot legaat over de Denen enz., kan geschreven hebben. Doch van een ander dan 858 wordt geen gewag gemaakt. Dit komt daarenboven het beste met de verschillende omstandigheden overeen, werd ook volgens Adam, in het oorspronkelijke stuk te Bremen genoemd, en staat insgelijks in de nieuwe uitgave van Lappenberg uitgedrukt. Blijkbaar is het ook, dat de *Antwoorden* van Paus Nicolaas, waarop Mansi zich beroept en waardoor Ansgarius niet bloot tot legaat, maar reeds tot aartsbisschop over de Denen wordt aangesteld, van latere dagteekening moeten zijn.

Uit dit alles blijkt nu, dat Paus Nicolaas I lang vóór 864 een gezantschap, waar Salomo, de bisschop van Constantz, aan het hoofd stond, over de zaak van Ansgarius ontvangen heeft. Alles loopt te zamen, om zijne brieven over de vereeniging van Hamburg en Bremen, en aan koning Horik, in het jaar 858 te stellen. Alles zegt ons hier, dat hij zekerlijk lang vóór 860, ja, gelijk ons de schrijvers van dien tijd verzekeren, reeds in 858, Paus moet zijn geweest. Alles overtuigt ons, dat de geleerde Mansi ten aanzien van de dagteekening diens briefs in dwaling verkeerde, en dat zijn

gevoelen onhoudbaar is; dienvolgens kan ook het gezegde, dat Mansi niet éénen brief van Nicolaas I vóór-860 heeft kunnen vinden, hier niets afdoen: het steunt op eene blijk-bare misvatting.

§ 64. *Vervolg.*

De geschiedenis van Griekenland levert ons een ander en zekerlijk niet minder krachtig bewijs op, dat Nicolaas I reeds in 858 den Apostolischen Stoel beklom.

Pagi¹⁾ bewijst, uit de berigten van tijdgenooten, dat de patriarch van Constantinopel, Ignatius, in October van 857, van zijnen zetel verdreven werd. Het eerstvolgende kersfeest ontving Photius, die hem zou vervangen, zijne onwettige wijding. Hij had beloofd, Ignatius als den wettigen patriarch te zullen eerbiedigen en als zijnen vader te zullen vereeren; maar naauwelijks waren er twee maanden verloop, of hij begon tegen de huisgenooten van Ignatius te woeden. Hij deed hen gijzelen en wreedelijk geeselen; daarna beproefde hij hen met vloeijerijen en beloften: alles, om eenige aanklagten tegen Ignatius van hen te verkrijgen. Toen deze pogingen vruchteloos bleven, wendde zich zijne vervolgingszucht regtstreeks tegen Ignatius zelve. Hij wist hem bij Bardas, en, door diens bemiddeling, ook bij den keizer, Michaël, in verdenking van verraderlijke zamenzwering te brengen. Er worden bevelen van onderzoek uitgevaardigd, en de daarmede belasten vertrekken naar het eiland Terebinthus, het tijdelijk verblijf van Ignatius. Eerst worden zijne bedienden gefolterd; toen er van hen geene getuigenissen waren af te persen, werd Ignatius zelf aangegrepen, naar het eiland Heria vervoerd en, gebonden, in eenen geitenstal gekerkerd. Van hier wordt hij naar de voorstad van Prometheus overgebracht, alwaar hij veel te lijden had. David Nicetas²⁾, een tijdgenoot, geeft er een staal van, wanneer hij verhaalt, dat Leo, bijgenaamd Lalaco, den vromen dulder eens twee tanden uit den mond sloeg, en deze vervolgens, gelijk een moordenaar, met ijzers aan de voeten, in een eng kerkerhok werd geworpen. Na eenige dagen werd hij

1) *Crit. n° 12 in Bar. 858.*

2) Nicetas, in *vita St. Ignatii*, archiep. Constantin. Labbe, *Conc. VIII*, 1202.

naar Numera vervoerd. Hier bleef hij, met ketenen beladen, tot dat hij in Augustus, in een schip geworpen en naar Mytilene werd overgebracht. Terwijl Ignatius hier nog in hechtenis was, vergaderde Photius, te Constantinopel, een Concilie en sprak er tegen den ongehoorden en afwezigen gevangene het vonnis van afzetting en het *anathema* uit.

Blijkens dit verhaal, uit David Nicetas getrokken, begon Photius, op het einde van Februarij, of in het begin van Maart des jaars 858, de huisgenooten van Ignatius te kwellen, en na eenigen tijd werd de verdreven patriarch zelf mishandeld.

Eindelijk kwam deze zaak voor de Pauselijke regtbank. Nicolaas I heeft grooten ijver betoond voor de instandhouding der kerkelijke tucht en de verdruchte regtvaardigheid. Onder zijne menigvuldige brieven, ter dezer zake geschreven, is er één aan alle aartsbisschoppen, metropolieten en bisschoppen, die onder den patriarchalen stoel van Constantinopel hooren, en tevens aan de geheele geestelijkheid der kerk van Constantinopel, welke brief ook in het VIII algemeene Concilie is voorgelezen ¹⁾. De Paus ontwikkelt er de redenen van zijn gehouden gedrag. In de blootlegging der gebeurtenis noemt hij Gregorius van Syracuse, die aan Photius ook de wijding had toegediend, een' der schuldigste raddraaijers dezer kerscheuring. Ignatius had dien bisschop, op een Concilie, afgezet en de bekrachtiging des Apostolischen Stoels voor dit vonnis verzocht. Maar, zegt Paus Nicolaas, zijne voorgangers, Leo en Benedictus, wilden eerst Gregorius zelve, of zijne zaakgelastigden hooren, en ook hunne klagten tegen Ignatius onderzoeken; weshalve beide partijen naar Rome werden ontboden: zoo kwam intusschen het vonnis niet tot volledige uitvoering: *remansit infirma*. — Wel moest Gregorius het vonnis eerbiedigen; maar er kon nu geen ander in zijne plaats gekozen worden. Zoo behield hij den titel van bisschop van Syracuse; terwijl de tijding, dat Rome de bekrachtiging niet verleend had, voor gunstige uitlegging ten zijnen voordeele vatbaar was en hem nog eenig oppervlakkig aanzien behield.

De lankmoedigheid des H. Stoels was dan voor Gregorius eene groote gunst. Doch welk gebruik heeft hij er van ge-

1) *Act. VII*; Labbe, *Conc. VIII*, Col. 1064 sqq.

maakt? Geen dankbaar en ook geen tot zijne verbetering. Hadde Rome het vonnis bekrachtigd, Gregorius was redeloos verloren geweest; nu echter waren hem nog eenige krachten overgelaten, en daarmede is hij in betoon van vijandschap tegen Ignatius voortgegaan, heeft hij, nog bij diens leven, een' leek tot bisschop van Constantinopel gewijd, verzetten hij zich tegen de verordeningen des H. Stoels zelven; ja, toen men van den kant van Ignatius zich tot de reis naar Rome voorbereidde, werd de patriarch door zijne vijanden vervolgd en, na ontelbare mishandelingen, van het bestuur zijner kerk beroofd (*trahitur, impellitur, et innumeris malis affectus ab ecclesiae regimine sequestratur*). Maar, zoo redeneert Paus Nicolaas, daar nu, door de voorzichtigheid des H. Stoels, Ignatius is belet geworden, de magt zijner vijanden te fruktiën en al die rampen ondervond; waren wij, welke thans diem Stoel bekleeden, niet op het duurste verplicht, hem in zijn ongeluk te hulp te snellen? «Voorzeker zouden onze voorgangers, Leo » en Benedictus, ... indien Gregorius of zijne medepligtigen, » in *hunne dagen*, iets dergelijks bedreven hadden; indien zij, » met groot misbruik van 's Apostolischen Stoels mededoogen » en geduld, de handen aan Ignatius geslagen, of, buiten » weten dier H. Pausen, hunne tongen in die mate tegen » hem gescherpt hadden — voorzeker zouden Leo en Bene- » dictus hen hebben veroordeeld en ook getracht, hunne godde- » loosheid uit te roeijen. Maar, daar God hen uit dit tranendal » heeft opgeroepen, *vóór* dat zij die dwingelandij gezien had- » den (*hanc tyrannidem nondum intuentes*), zoo moeten wij, » die hen in hunne waardigheid zijn opgevolgd; wij, *ten wier » tijde* die wreedaardigheid, welke in hunne dagen begonnen » was, wortel te schieten, zich in hare ontwikkeling getoond » heeft, — wij moeten hunne taak op ons nemen en volvoe- » ren ¹⁾.»

Gregorius en zijne medepligtigen hadden, ten tijde van Leo en ook van Benedictus, iets dergelijks nog niet bedreven; in de dagen van deze Pausen hadden zij de handen aan Ignatius nog niet geslagen; deze twee voorgangers van Nicolaas hadden die dwingelandij niet beleefd; maar ten tijde van Paus Nicolaas was die wreedheid gepleegd. Wie ziet niet, dat, reeds eenigen tijd *vóór* Augustus van 858, Bene-

1) Nicolai I *Ep.* X; Labbe cit.

dictus moest gestorven en door Nicolaas opgevolgd zijn?

Dit atemt wederom zeer wel met onze chronologie der Pausen overeen. Benedictus moet namelijk omstreeks het einde van (eenige zeggen den 29sten) September, Paus zijn geworden. Maar nu heeft hij, volgens het *Liber Pontificalis*, 2 jaren, 6 maanden en 10 dagen geregeerd: het Koninklijk en het Mazarijnsch H. S. verschillen ééne dag en zeggen: 9 dagen. Alle oude naamlijsten der Pausen kennen zijner regering nagenoeg denzelfden duur toe: zij verschillen slechts eenige dagen. Garampi¹⁾ vond insgelijks 2 j. 6 m. en omstreeks 10 dagen; eene lijst uit de 9de eeuw heeft 11 dagen, eene minder naauwkeurige, uit de bibliotheek der koningin van Zweden afkomstig, heeft 6 dagen; twee, op H. SS. uit de 11de eeuw, hebben de eene 8 dagen²⁾, de andere 10 dagen³⁾; eene derde, op een H. S. der 11de eeuw, heeft insgelijks 10 dagen⁴⁾. Derhalve moet Benedictus in de eerste of tweede week van April (den 8sten) overleden zijn.

Paus Nicolaas is, volgens het *Liber Pontificalis*, den 13 November 867 gestorven. Hij had, gelijk de aangehaalde naamlijsten (die der koningin alleen uitgezonderd) hebben, gelijk ook Garampi, volgens bevinding der zijnen, beweert, 9 jaren, 6 maanden en 20 dagen geregeerd; hij moet dus den 24 April van 858, welke, dit jaar, op eenen Zondag viel, gewijd zijn: werkelijk wordt in het H. S., hetwelk Baronius⁵⁾ gevolgd is, deze dagteekening daarvoor aangegeven⁶⁾. De

1) *Nova Acta Eruditor.* Lips. 1755, p. 331.

2) Deze lijst heeft: «XX jaren», hetwelk blijkbaar eene schrijffout is.

3) *Origines de l'Egl. Rom.-Picces Justif. IX et suiv.*

4) *Ibid.*, VIII.

5) *Ad a. 858*, n°. 11.

6) De uitgave van het *Liber Pont.* laat deze dagteekening weg. Zij zegt ook, dat Nicolaas 9 jaren, 2 maanden en 20 dagen geregeerd heeft. Dit: «2 maanden» moet eene schrijf- of drukfout zijn, in de plaats van 6 maanden. Alle genoemde lijsten hebben namelijk «6 maanden.» Volgens de lezing: «2 maanden», zou hij in Augustus 858 gewijd zijn; maar hoe had hij dan in Mei den brief voor Hamburg en Bremen kunnen schrijven? hoe had hij kunnen schrijven, dat de wreedheden, welke Benedictus niet beleefd had, ten zijnen tijde waren voorgevallen? Er behoefde ook, vóór zijne wijding, op geene keizerlijke goedkeuring gewacht te worden. Het is daarom veel aannemelijker, dat de H. Stoel, gelijk de H. SS. B en C van Muratori en ook het Koninklijke zeggen, slechts eenige dagen onbezet bleef, dan dat hij van April tot Augustus zou hebben opengestaan. Het Koninklijk en het Mazarijnsch H. S. zeggen, dat Nicolaas geregeerd

H. Stoel zou dan slechts 15 dagen hebben opengestaan. Werkelijk vindt men dit zoo opgeteekend in de H. SS. B en C, in Muratori's uitgave van het *Liber Pontificalis*, en in eenige lijsten, onder de *Pièces justificatives* in de *Origines de l'Egl. Rom.* Nergens vindt men een geloofwaardiger berigt, dat de H. Stoel langer onbezet bleef. Volgens Pagi¹⁾, Blondel²⁾, Leibnitz³⁾, spreekt ook het Koninklijk H.S. van het *Liber Pontificalis*, van 15 dagen⁴⁾. 't Is ook zeer waarschijnlijk. De keizer was namelijk in de nabijheid van Rome. Op de tijding, dat Benedictus overleden was, kwam hij derwaarts terug⁵⁾. Er was dus naar zijne goedkeuring der op Nicolaas gevallene keus niet te wachten. Integendeel, waarschijnlijker wenschte hij zijne wijding bij te wonen, en werd daarmede niet getoefd.

Zoo zien wij dan, hoe de aantekeningen van de oude lijsten der Pausen, de brieven van Paus Nicolaas en andere historische overblijfselen uit de 9de eeuw, in deze en de vorige §§ aangehaald, elkander ondersteunen, om het begin van dezen Paus in 858 te plaatsen. Zou men nu aan het aangevoerde verschil van 4 maanden, waarmede in het *Liber Pontificalis* de duur zijner regering vermeld wordt, gewigt willen hechten; ook in dit geval, zal men wel voor de pausin Joanna geene genoegzame ruimte kunnen vinden.

De laatst gemelde brief van Paus Nicolaas aan de aartsbisschoppen enz. van Griekenland leidt nog tot eene andere gevolgtrekking. De beschuldigers der Roomsche Hierarchie en katholieke geleerden hebben voorgegeven, dat dezen de regeringsjaren der uit de geschiedenis verbannene Joanna, op hare opvolgers overdroegen; maar hoe had Paus Nicolaas dan aan het, in scheuring levende Griekenland kunnen en durven schrijven, niet alleen, dat die wreedheid ten *sijnen* tijde,

heeft VI jaren, IX maanden en 20 dagen. Zou dit geene verplaatsing van cijfers zijn, zoodat het getal der jaren voor de maanden gezet is en ómgekeerd? en zou dit dan ook niet voor een overblijfsel der oorspronkelijke lezing zijn te nemen?

1) *Crit.* n°. 1 in *Bar.* ad a. 858.

2) *De Papa Foem.* p. 53.

3) *Annal.* ad a. 858, n°. 1.

4) Deze getuigenissen en de gewone eensluidendheid der Codices B en C met het Koninklijk H. S. doen mij vermoeden, dat de opgave van Fabrotus hieruit: « XI dagen », gelijk de uitgave van Blanchinus die herdrukt heeft, eene vergissing is van afschrijver of van drukker.

5) *Liber Pontif.* in *Vita Nicolai*.

onder *zijne* regering aan Ignatius gepleegd was, maar ook, dat Gregorius in de dagen van Benedictus iets dergelijks niet bedreven, zijne handen aan Ignatius niet geëlagen had; dat deze Paus door God van hier is opgeroepen, vóór dat hij die dwingelandij nog gezien had? Met andere woorden: hoe had Paus Nicolaas dan kunnen en durven zeggen, dat Benedictus destijds, in 858, reeds overleden en hij tot Paus verheven was?

Ook is ons uit de geschiedenis van Italië een bewijsstuk voor de chronologie van Paus Nicolaas bewaard gebleven. Het betreft den aartsbisschop van Ravenna, Joannes. Deze kerkvoogd oenteerde zijnen stand door de onderhoorige kerken aan zijne en zijner officialen hebzucht op te offeren. Er kwamen te Rome velerlei klagten tegen hem in. De Paus dagvaardt hem; hij nogtans versmaadt dit en wordt geëxcommuniceerd. Eindelijk echter onderwerpt hij zich aan den regel van regtvaardigheid en de gedragslijn, hem, volgens de *Canons*, door Paus Nicolaas voorgeschreven. De besluiten van een der Conciliën, onder voorzitterschap diens Pausen, over deze zaak te Rome gehouden, zijn ons, behalve door het *Liber Pontificalis*, ook door de vlijt des benedictijner-abts Bachinius bekend geworden. Hij ontleende die, zegt Muratori ¹⁾, van een *seer oud* H. S. der kathedraal van Modena, en plaatste ze in de *appendix* tot het geschiedwerk van Agnellus, *Vitae Episcoporum Ravenn.* Ook Leibnitz ²⁾ neemt dit stuk voor echt aan en deelt het in zijn geheel mede. De dagteekening luidt aldus: «Het vierde jaar van Paus Nicolaas, het 11de van keizer Lodewijk, den 18 November, Indictie X,» dat is, 861. — Ontegensprekelijk zijn hier de jaren van Paus Nicolaas van 858 geteld.

Ten laatste beroep ik mij nog op het ondubbelzinnige getuigenis des tijdsgenoots Prudentius, bisschop van Troyes. Hij berigt in zijne *Annales (Bertiniani)*, op het jaar 858: «Benedictus, de bisschop van Rome, sterft, Nicolaas » volgt hem op, meer door de tegenwoordigheid en gunst » van koning Lodewijk en diens grooten, dan door de keus » der geestelijkheid.» Dit geschiedwerk was, blijkens de op

1) *Annali d'Italia*, l'ann. 861. Verg. *Scriptt. Rer. Italic.*, P. I, T. II, pag. 104.

2) *Annal.* ad a. 861, n°. 36.

bladz. 534 aanghaalde plaats van Hincmar, reeds ten tijde van Nicolaas, in veler handen. Het is, noch door Hincmar, den tegenstrever van Prudentius en den voortzetter van deze zelfde kronijk, noch door eenig' ander' tijdgenoot tegengesproken. Dit getuigenis alleen had hier kunnen volstaan. Doch nu wij gezien hebben, hoe van verschillende kanten, de geschiedenis dier jaren ons verzekert, dat dit getuigenis waarachtig is, mogen wij omtrent de echtheid en onvervalscht-heid van dit bericht niet den geringsten twijfel meer voeden, en moeten wij ons overtuigd houden, dat Nicolaas niet later, dan in 858, den Pauselijken Stoel beklom, en dat tusschen Leo en hem de chronologie geene plaats open heeft, dan voor de regering van Benedictus. — Evenmin, als er in de bronnen der geschiedenis van de 9de eeuw eene schaduw, laat staan eenig leven van de Joanna des geruchts te vinden is, ruimt haar de tijdrekening eenige regeringsdagen in.

§ 65. *Besluit.*

Thans mogen wij vragen: aan welke zijde staat de waarheid der geschiedenis? Terwijl er uit de 9de en eerstvolgende eeuwen niet een enkel teeken is te vinden, dat de schrijvers nog het geringste van eene pausin gehoord of gelezen hadden, zoodat hare voorstanders niet in staat zijn, eenig, eigenlijk gezegd, getuigenis uit dien tijd voor haar in het midden te brengen; zien wij nu daarentegen, hoe er alstoen, ook door hen, die Leo IV en de eerste Pausen na hem gekend hebben, over de opvolging der bisschoppen van Rome en over ieders regeringstijd gesproken en geschreven is. Voor de verdedigers der pausin levert de chronologie van de jaren der 9de eeuw slechts onzekerheid en verwarring op; onze berichten daarentegen vloeijen ongedwongen en helder tot een zeer gevolgelijk en ineensluitend geheel samen. De pausin kan voor de blikken der toenmalige schrijvers niet blijven bestaan; wij echter zien hen onbeschroomd in de oogen: hunne getuigenissen zijn onze waarborgen. Kan en mag men billijker wijze meer verlangen, om zich overtuigd te houden, dat de Joanna des geruchts niet aan de geschiedenis ontleend, maar slechts eene fabel is?

Heb ik in § 61, vooral daarom, dat het verhaal aangaande deze gemijterde vrouw, zich steeds onzeker voordoet, het voorregt en de bewijskracht der overlevering daaraan be-

twist; thans mag ik dit op nog andere, op helderder en daarom overtuigender gronden. Trouwens, wat door niets, noch door getuigenis, noch door nagelaten uitwerksel, zelfs maar uit de verte, berigt wordt, maar integendeel door de verhalen en chronologische opgaven uit den tijd, waarin het zou voorgevallen zijn, volstrekt wordt buitengesloten, zoo iets mag geene overlevering heeten. Het kan niet gebeurd zijn; onmogelijk kan die tijd het aan de nageslachten voor eene waarheid hebben nagelaten.

Maar een «stelsel van bedrog en leugen» zou de historische bronnen deels gestopt, deels ook vervalscht hebben. — Ben ik hierop nog eenig antwoord schuldig? Ter goeder trouwe; dat de plaats en die over de pausin Joanna spreken, in de oudste schrijvers zijn tusschengeschoven, is, met eenige oplettendheid, duidelijk op te merken en heeft zich al sterker bevestigd; maar waaruit is tot dus verre, ik zeg niet, het «stelsel», maar een enkel feit van bedrog; tot verdelging van eenig getuigenis voor de pausin, bewezen geworden? Het kan den beoefenaar der geschiedenis niet onbekend zijn, tot welke hoogte de kritiek in Duitschland thans gestegen is. Welnu, ondervraagt onze geleerde naburen; raadpleegt de vruchten van hun kundig navorchen; hebben zij zoodanig bedriegelijk feit ontdekt? Integendeel, nagenoeg eenparig nemen zij de chronologie der Pausen, zoo als ik die boven, op de aangehaalde gronden, verdedigd heb, voor de eenige ware en ook voor de hunne aan.

Hooren wij echter den hoogl. K. «Maar ziet,» zoo spreekt hij, op bladz. 80 en v., «hoe hooger ik nu met mijn opzettelijk onderzoek in de geschiedenis opklom en hoe naauwkeuriger en zorgvuldiger ik dit trachtte te bewerkstelligen, des te meer en te duidelijker ontwikkelde zich voor mij een stelsel van bedrog en leugen, waarmede men blijkbaar en bij herhaling gepoogd heeft, de waarheid te bemantelen, ten einde de gedachtenis van Joanna in de geschiedenis uit te wischen; zóó zelfs, dat men, om in dit opzigt zijn doel te bereiken, niet slechts schrijvers verminkt of verdonkerd, maar de chronologie van een geheel tijdvak verwrongen heeft, en eene tijdsbepaling ingevoerd, welke niettegenstaande het gezag, hetwelk men aan dezelve heeft weten te verschaffen, toch de merkteekenen des bedrogs aan het voorhoofd draagt.»

Ik weet niet, dat ik, van al hetgeen de hoogleeraar hiervoor heeft ingebracht, het geringste heb achtergehouden; doch, waar is, ook afgezien van mijne antwoorden, dit «*blijkbaar en bij herhaling* pogen, de waarheid te bemantelen,» uit Z. H. G.'s kritiek gebleken? welke zijn die «merkteekenen des bedrogs, welke de tijdsbepaling (die ik verdedigd heb) aan het voorhoofd draagt»? Als «*merkteekenen aan het voorhoofd*» moesten zij toch duidelijk zichtbaar zijn; hoe komt het dan, dat die tijdsbepaling reeds lang de heerschende is en dit steeds blijft?

«*Waarschijnlijk,*» zoo vervolgt Z. H. G., «*hebben die pogingen reeds vroeg, misschien wel kort na het gebeurde, van welken aard dit dan ook geweest zij, plaats gehad, en zulke naar aanleiding en ten gevalle van het besluit, om Joanna niet in de rei en het getal der Roomsche Pausen op te nemen. Als van zelve kwam men er alzoo toe, om althans uit openbare stukken, vooral ook uit het Liber Pontificalis, haren naam en hare gedachtenis uit te ligten, langzamerhand om ook de overige te veranderen en te vervalschen, en zoo kunstmatig dien toestand van stilzwijgen voort te brengen, welke over het geheele bestaan van Joanna, twee eeuwen lang, zulk een digten sluijer schijnt heen te werpen.*»

Elk eerlijk hart zal de zwaarte dezer beschuldiging gevoelen, en ook beseffen, hoe zeer het ons grieven moest, onze Hierarchie en geloofsgenooten met zulken hoon te zien besmeuren. Maar hebben zij dien hoon dan waarlijk verdiend? Waaruit blijkt het? Voor de verminking van het *Liber Pontificalis* heeft de hoogleeraar eenige gronden aangehaald; wij hebben ze echter gezien en kunnen ze thans waarderen; maar al het overige, dat verminken van «openbare stukken», dat «veranderen en vervalschen der overige» schrijvers of berigten, heeft hij er zonder eenig bewijs neêrgeschreven, terwijl wij echter gezien hebben, hoe sterk de kritiek dit betwist.

De vraag, hoe dit (bedrog) mogelijk geweest zij? wil Z. H. G. in andere gelijktijdige en gelijksoortige omstandigheden en verschijnselen (hij noemt slechts de *valsche Decretalen*) opgelost vinden; en tevens werpt hij het vermoeden op Paus Nicolaas I. Die *valsche Decretalen*, zegt hij, «toon duidelijk, niet alleen, hoe men destijds zich liet om den tuin leiden, maar tevens, hoe *mgesterlijk* en *onbeschaamd* men de kunst toen verstond, om van alles partij te trekken. Vooral denke men aan Joanna's tweeden opvolger, den sluwen Nicolaas I, die

» immers middel wist, om aan dit bedrog ingang te verschaffen, maar wien het evenmin aan gelegenheid, aan lust, of aan behendigheid ontbroken heeft, om, waar het op het uitligten van een schakel uit de keten zijner voorgangers aankwam, tamelijk gelukkig zijn doel te bereiken ¹⁾ ».

Namen wij ook aan, dat hierdoor de *mogelijkheid* des be-

1) Het is hier de plaats niet, over de *valsche Decretalen* uit te weiden. Dit weinige zij genoeg. Ieder katholiek geleerde zal toestemmen, dat die *Decretalen* valsch zijn. Doch waarin bestond dit bedrog? Ik laat het aan ieder, die met de 3de eeuw wel bekend is, ter beoordeeling over, of de toenmalige bisschoppen en lagere geestelijken zich pligten jegens den Paus en andere leden der Hierarchie zouden hebben op laten leggen, waarvan zij nog nooit gehoord hadden, en die met de bestaande regsgebruiken niet waren overeen te brengen. Immers, het kerkelijk regt was geen gesloten boek. Integendeel, die hartstogtelijke tijden verwekten velerlei gedingen en maakten alsoo de nitoeffening en dus ook de kennis der kerkelijke tuchtregels, ook ten aanzien der hierarchieke verhoudingen, onontbeerlijk. De valsche Decretalen hebben de kerkelijke tucht in geene wezentlijke punten veranderd; hun systeem «enthält nur die Ansicht von der Ordnung geistlicher, und in Beziehung auf das Geistliche stehender; weltlicher Verhältnisse, wie sie zu Anfange des 9ten Jahrhunderts gäng und gäbe war, alsoo nichts der Substans nach, sondern bloss der Form nach neu von dem Verfasser geschaffenes.» Alsoo oordeelt H. Leo, *Lehrb. d. Universalgesch.* Halle, 1839, B. II, s. 98. In denzelfden zin spreekt, behalve Walter, K.R. Bonn. 1839, s. 155-179, ook Luden, *allgem. Gesch. d. M.A.* Buch II, cap. 10, § 208. Leo voegt er in eene noot nog bij: «Sehr schön schlieszt Philips (im 2ten Bande seiner deutschen Geschichte, S. 306) ... «man darf wol behaupten, der Verfasser jener Sammlung hat trotz seiner guten Intention der Kirche Schaden getan. Es wäre alles denselben Pfad gegangen, welchen er ungerufen bahnte, und die Kirche wäre den ungerechten Vorwürfe entgangen, einem lügnerischen Machwerke die Entwicklung eines Theiles ihrer Verfassung zu verdanken.» »

Het doel des verspreiders was zichtbaar, niet zoo zeer het Pauselijk gezag te verheffen, maar eigenlijk een' dam op te werpen tegen de toenmalige misbruiken en wanorde. Dit doel, ofschoon het, op zichzelf genomen, loffelijk was, wettigt echter niet het aangewende bedriegelijk middel, hetwelk hierin bestond, dat hij verordeningen en beslissingen verlichtte, die wel in den geest der heerschende *Canons* waren, maar niet afkomstig van de Pausen, op wier naam hij ze uitgaf. Overigens was dit een bedrog, niet der Hierarchie, maar eens enkelen, onbekenden. 't Is ook niet te bewijzen en daarom ook niet te beweren, dat ooit een Paus, wien er de valscheid van bewust was, zich daarop beroepen heeft. Zoodra er ook de onechtheid van erkend werd, hield het gebruik er van op. Dat overigens Paus Nicolaas aan dit bedrog ingang verschafte heeft, is zeer veel beweerd, doch al te weinig bewezen. De gronden, door Dr. Kunstman (*Neue Sion*, I. Jahrg. 1845, n°. 52 ff) aangehaald, maken het zelfs zeer twijfelachtig, of Nicolaas die *Decretalen* wel eens gekend heeft.

drogs bij eenigen, die in die tijden slechts bloeheid en domheid ter prooi eener, op alles gevatte, sluwheid zien, genoegzaam bewezen ware; de *werkelijkheid* des bedrogs ligt echter nog verre hiervan verwijderd en mist tot nu toe alle bewijs. Toch gaat de hoogl. K. nog verder. Het vooronderstelde bedrog zou, volgens hem, in de volgende tijden, welke wij ons dan toch als meer ontwikkeld en in zoo verre ook beschaafder moeten denken, niet bloot volgehouden, maar — ofschoon er, volgens zijne meening, «het dof gerucht van haar (Joanna's) bestaan aanwezig bleef, en gewisselijk ook in *openbare of bijzondere archieven*, geheime stukken, haar betreffende, zullen zijn bewaard gebleven», zoodat «deze dan de bronnen zijn geweest, uit welke de Chronijkschrijvers der XI en XII Eeuw geput hebben»; ja, ofschoon, «nadat het Pauselijk gezag volkomen gevestigd en boven elke magt verheven was, de vroegere schroomvalligheid overbodig werd, en zelfs het besluit, om Joanna althans onder de wettige Pausen geene plaats te vergunnen, soms in het vergeetboek scheen geraakt, en in de XIII Eeuw Joannes XX zich niet ontzag, zich den XXI te doen noemen; ja, in de XIV en XV eeuw de ontwaakte kunstliefde medewerkte, om de vroeger vergeten Joanna in hout en steen te vereeuwigen» — desniettegenstaande zou dit bedrog, zeker niet minder onbeschaamd, nog herhaald zijn. «Intusschen, gelijk wij reeds deden opmerken», zoo spreekt Z. H. G. op bladz 83, «die meer vrije openbaarmaking van » hetgeen de overlevering aangaande Joanna bewaard had, » schijnt slechts bij tusschenpoozen te hebben plaats gehad. » Dezelve werden meermalen door zulke tijden afgewisseld, » in welke de vrees voor ontheiliging van den Heiligen stoel » boven dreef, en in welke men daarom vernieuwde pogingen » aanwendde om het eenmaal over Joanna uitgesproken vonnis te voltrekken. Dan werden de schrijvers, die van haar » gewag gemaakt hebben op nieuw verminkt of verdonkerd.» — Waren die schrijvers dan slechts op eenige weinige plaatsen en bij enkele geleerden bekend? of zou die pausinnestormerij zóó algemeen zijn geweest? — «Dan werden er afschriften ver» vaardigd, in welke eenige vermelding van haar, thans, te » vergeefs gezocht wordt.» — Kon men zich dan vleijen, daarmede de reeds bekende, volledige H. SS. te verdringen? — «En » dan werd niet slechts het voorbeeld gegeven, maar ook voedsel verschafft aan dat stelsel van bedrog en leugen, waar-

» mede de Critiek, zoo als zij in de Roomsche Kerk, na de
 » tijden der Kerkhervorming, zelfs door anders groote mannen,
 » geoefend werd, zich beoedeld heeft; — een stelsel, hetwelk
 » aan die Kerk, indien al eenig oogenblikkelijk voordeel, ge-
 » wis nog meer nadeel heeft toegebracht, en waardoor althans
 » een grootere vlek op haar kleeft, dan het bewezen of erkende
 » bestaan eener Pausin ooit op haar had kunnen werpen.»

Wie moet zulk bedrog niet verfoeijen? Wie zou onze Hierarchie en geloofsgenooten, indien hunne schuld bewezen ware, niet als eerloozen beschouwen, niet diep verachten? Wie zou eene zaak, indien zij namelijk gebleken ware, op eene zoo lage wijze gehandhaafd te zijn, niet mistrouwen? Maar nu zal de Roomsche Hierarchie aldus haar gezag hebben staande gehouden. Of wat anders beteekenen 's hoogleeraars woorden op bladz. 9: «toen het haar levensbehoud gold, en toen men » telkens deze Pausin met geheel hare morsige Legende, als » eene jammerlijke verstoring der heilige rei harer Pausen en » van derzelver hooggeroemde onafgebroken opvolging, haar » voorwierp, heeft (zij, de Roomsche Hierarchie) al het moge- » lijke gedaan, om vroegere, uit haren eigen boezem voortge- » komen, getuigenissen te verloochenen en te vernietigen?» Het ontbrak haar, volgens Z. H. G., aan geene gewetenlooze handlangers. Er ontstond een «stelsel van bedrog en leugen», en aan dat stelsel werd herhaaldelijk voedsel gegeven. Niet alleen heeft de Roomsche Hierarchie, niet alleen hebben anders groote mannen zich met dit stelsel beoedeld; maar, indien de hoogl. K. mag geloofd worden, kleeft er, uit dien hoofde, op de *Roomsche Kerk* zelve eene groote vlek, en welke anders, dan de vlek van eerloosheid? — Indien iemand onze Kerk aan verachting hadde willen prijs geven, behoefde hij wel anders te zeggen, dan dat hij dit *weet*? dan dat dit stelsel zich te duidelijker voor hem ontwikkelde, naar mate hij zijn «opzettelijk onderzoek nauwkeuriger en zorgvuldiger trachtte te bewerkstelligen»?

Wij kunnen ons echter deze beschuldigingen getroosten. Mijne lezers zullen ongetwijfeld begrepen hebben, dat al die aanklagten op de vooronderstelling van Joanna's bestaan rusten. Heeft reeds het algemeen gevoelen dit gerucht naar het gebied der fabelen verwezen; het heeft dan het steunpunt van dat «stelsel van bedrog en leugen» voor eene hersenschim verklaard, en alzoo dat «stelsel» zelf, als eene ongegronde verdenking, verworpen.

Thans, vertrouw ik, zullen mijne lezers, met helder inzicht in de zaak, de gevestigde opinie daaromtrent toejuichen; zij zullen weten, wat over al die beschuldigingen, wat over die, ons voorgeworpene verminkingen en vervalschingen van oorkonden en schrijvers te oordeelen. Aldus is er dan al wederom een onverdiende smaad van onze Kerk afgewend. Het grondig onderzoek zal, ook in andere punten, dergelijke uitkomsten opleveren. De toekomst is desaangaande waarlijk bemoedigend. Raadpleegt den staat der wetenschappen. De Katholieken hebben, gedurende de laatste vijf-en-twintig jaren, in alle landen, waar de wetenschappen beoefend worden, daarin merkbare vorderingen gemaakt; er zijn ook onder de protestanten groote namen te noemen van mannen, die de geschiedenis onzer Kerk thans geheel anders beoordeelen, dan hunne voorvaders deden, en ook in Nederland worden de uitdrukkingen des vooroordeels over het algemeen niet meer zoo gunstig ontvangen, als men dit uit sommiger geschriften denken zou. *O!* bloeije zij steeds voort, de edele wetenschap, maan, aan hare hand ook de liefde! Handhaven zij de zuivere, onbevangene kritiek en de regten der waarheid! Bevorderen wij die beide, Katholieken! bevorderen wij die, naar ons vermogen! De wetenschap met hare grondige kennis is ons van onberekenbare dienst. Zij schiet licht uit; en in het licht der waarheid prijkt onze Kerk in haren schoonsten luister.

E I N D E.

INHOUD.

	Bladz.
VOORREDE.....	v.
INLEIDING.	
§ 1. De voortgang van het verhaal nopens de pausin.....	1.
§ 2. Gissingen omtrent den oorsprong der fabel.....	29.
§ 3. Over de waarde, welke men in de middeleeuwen, aan dit vertelsel zou gehecht hebben.....	38.
§ 4. Letterkundige geschiedenis der kritiek over het gerucht nopens de pausin.....	46.
§ 5. Plan van dit werk.....	70.

EERSTE AFDEELING.

OVER DE BEWIJZEN VAN DEN HOOGL. KIST VOOR HET BESTAAN DER PAUSIN.

HOOFDSTUK I.

- § 6. Grondbeginsel van 's hoogleeraars geschiedkundige bewijsvoering..... 79.

HOOFDSTUK II. Over Platina.

ARTIKEL I.

- § 7. De beschuldiging des hoogleeraars aangaande het verminken van dezen schrijver..... 83.

ARTIKEL II. Platina's gezegde.

- § 8. De woorden van Platina pleiten eer *tegen*, dan *voor* het bestaan der pausin..... 94.

ARTIKEL III. De redenering van den hoogl. K. over deze plaats van Platina.

- § 9. 's Hoogleeraars redeneringen op grond van dezes schrijvers uitdrukkingen..... 97.
- § 10. 's Hoogleeraars redenering: in aanmerking genomen de voorzigtigheid, welke Platina, wegens zijne aanzienlijke betrekking aan het Pauselijk hof, zoo als Z.H.G. meent, in acht moest nemen..... 106.
- § 11. 's Hoogleeraars beroep op het gevoelen der oudste schrijvers omtrent den zin van Platina's woorden. — Platina zelf sluit Joanna buiten de opvolging der Pausen..... 112.

HOOFDSTUK III.

- § 12. Theodoricus de Niem en Amalricus Augerii... 117.

HOOFDSTUK IV. Over Martinus *Polonus*.

ARTIKEL I. Het berigt nopens de pausin, aan Martinus *Polonus* toegeschreven, is *onecht*.

- § 13. Het berigt. — Gevoelens over de echtheid..... 119.

- § 14. De H. SS. der kronijk van Martinus *Polonus*, welke het berigt bevatten, kunnen, in kritische waarde, niet opwegen tegen de andere, welke het niet mededeelen..... 122.

- § 15. Vervolg. — De inrigting der kronijk van Martinus *Polonus*. 138.

ARTIKEL II. De redeneringen van den hoogl. K. betrekkelijk het berigt in questie.

- § 16. Z. H. G's. verdediging der echtheid..... 152.

- § 16^b). 's Hoogleeraars redenering, ten betooge, dat dit zoegenaaende getuigenis van Martinus van hoog gewigt is.. 157.

- § 17. Aanhangel. Ptolomeus van *Lucca* en Bernardus Guignonis, als getuigen voor de echtheid van het berigt nopens de pausin in de kronijk van Martinus *Polonus*... 160.

HOOFDSTUK V. Over Jacob van Maerlant en Vincentius *Bellovacensis* (van Beauvais).

- § 18. Jacob van Maerlant..... 163.

- § 19. Vincentius *Bellovacensis*..... 176.

HOOFDSTUK VI.

- § 20. Over Stephanus *de Borbone*..... 184.

HOOFDSTUK VII. Over Godfried van *Viterbo*.

- § 21. 's Hoogleeraars gevolgtrekking uit het beroep van Stephanus *de Borbone* op vroegere kronijken, ten voordeele van het gezag der getuigenissen over de pausin, in de kronijken der XII en XI eeuw..... 192.

- § 22. De uit Godfried van *Viterbo* aangehaalde plaats..... 194.

HOOFDSTUK VIII. Over Ottho van *Freisingen*.

- § 23. Het hem toeschreven woord is zeer waarschijnlijk *onecht*. 199.

HOOFDSTUK IX. Over Sigebert van *Gemblours*.

ARTIKEL I. Het aan Sigebert toegeschreven berigt.

- § 24. De mistasting van den hoogl. K. betrekkelijk dit berigt. — Aanmerkingen op de verbeteringen, welke hij voorslaat.. 204.

ARTIKEL II. De *onechtheid* van dit berigt.

- § 25. De gezegden van den hoogl. K. tot bevestiging der echtheid. 208.

- § 26. De beschuldiging des hoogleeraars betrekkelijk Sigebert's oorspronkelijk H. S. te *Gemblours*..... 211.

- § 27. De kritische waarde van het H. S. van *Gemblours*..... 218.

- § 28. Verdere bewijsvoering tegen de echtheid des berigts..... 224.

1) Bij vergissing is ook deze § als de 16de genummerd.

Bladz.

- § 29. Andere getuigen tegen de echtheid des berigts. — Over het niet medetellen van de pausin in de rij der Pausen.. 231.
- HOOFDSTUK X. Over Marianus *Scotus*.
- ARTIKEL I. Het berigt van Marianus.
- § 30. 's Hoogleeraars inleidende aanmerking: Eenvoud is het zegel der waarheid..... 239.
- § 31. Het berigt van Marianus *Scotus*. Het gewigt, hetwelk de hoogleeraar er aan hecht..... 241.
- ARTIKEL II. De verwerpelijkheid des berigts.
- § 32. Het berigt, uit de kronijk van Marianus *Scotus* aangehaald, is noch een *stellig*, noch een *onwraakbaar* bewijs voor het bestaan der pausin..... 243.
- § 33. Het berigt is onecht..... 252.
- § 34. Het Frankforter en het Paltsisch-Vaticansch H. S..... 256.
- HOOFDSTUK XI. Over Radulphus *Flaviacensis*.
- § 35. Vroegere mistasting ten aanzien des leeftijds van Radulphus *Flaviacensis*. Hij behoort tot de 12de eeuw. Auhterdochtigte twijfel van den hoogl. K..... 260.
- HOOFDSTUK XII. Over het *Liber Pontificalis*.
- ARTIKEL I. 's Hoogleeraars beschuldigingen tegen de uitgevers van het *Liber Pontificalis*.
- § 36. Voorwoord..... 267.
- § 37. A. De beschuldiging tegen Busaeus..... 268.
- § 38. Het kritisch gezag van den eenigen zegsman in deze zaak, Salmasius..... 282.
- § 39. De nieuwe uitlegging van den hoogl. K., strekkende, om het, door Z. H. G. «ongelooflijk» gekeurde verhaal van Salmasius, geloofelijk te maken..... 296.
- § 40. B. De beschuldiging van den hoogl. K. tegen Fabrotus. 315.
- § 41. Vervolg..... 321.
- § 42. Vervolg..... 323.
- § 43. C. De beschuldiging van den hoogl. K. tegen Muratori. 335.
- § 44. Vervolg. De kritische aanmerkingen van den hoogl. K. op de H. SS. B en C van Muratori..... 341.
- ARTIKEL II. De plaats over de pausin Joanna, in eenige H. SS. van het *Liber Pontificalis* voorkomende, is onecht.
- § 45. 's Hoogleeraars gevolgtrekkingen uit het voorgaande, hier reeds nagelezene, en zijne verdere redeneringen, ten betooge, dat de oorspronkelijke tekst van het *Liber Pontificalis* althans zeer waarschijnlijk van de pausin gewaagde. 348.
- § 46. De grondslag van 's hoogleeraars redenering, ten betooge, dat het berigt aangaande de pausin in het *Liber Pontificalis* zeer waarschijnlijk echt is..... 359.

§ 47. Iets ter beoordeeling, welke recensie van het <i>Liber Pontificalis</i> de meest gegronde aanspraak heeft, voor den oorspronkelijken tekst door te gaan, de kortere der H. SS. B en C, of de breedere der uitgave.....	365.
§ 48. Verdere bewijzen, dat het berigt aangaande de pausin in het <i>Liber Pontificalis</i> onecht is.....	392.
§ 49. Besluit.....	406.

TWEEDE AFDEELING.

GRONDEN TEGEN HET BESTAAN DER PAUSIN EN DE AANMERKINGEN, WELKE DE HOOGL. K. DAARTEGEN AANVOERT.

§ 50. Voorwoord.....	416.
HOOFDSTUK I. Over het lange stilzwijgen der schrijvers.	
§ 51. De bewijskraft van dit stilzwijgen tegen het bestaan der pausin.....	417.
§ 52. Het gevoelen van Bayle. De voorgewende redenen van dit stilzwijgen.....	430.
HOOFDSTUK II. Over de tijdrekening en de andere bewijzen, dat Benedictus III de onmiddellijke opvolger geweest is van Leo IV.	
ARTIKEL I. De redenering van den hoogl. K.	
§ 53. 's Hoogleeraars eerste algemeene aanmerking.....	449.
§ 54. De redeneringen van Spanheim en H. P. Reich over de chronologie der Pausen, van Leo IV tot Nicolaas I...	453.
§ 55. De tweede algemeene aanmerking van den hoogl. K. over de chronologie van 855 tot 860.....	465.
ARTIKEL II. De ware chronologie der Pausen, Leo IV, Benedictus III en Nicolaas I.	
§ 56. Het plan mijner bewijsvoering.....	469.
§ 57. De chronologie van Leo IV.....	471.
§ 58. De onmiddellijke opvolger van Leo IV was Benedictus III.	484.
§ 59. Vervolg. Het getuigenis van Hincmar.....	491.
§ 60. De chronologie van Paus Benedictus. De penningen diens Pausen; zijn diploma aan de abdij van Corbie.....	515.
§ 61. De chronologie van Paus Nicolaas I.....	533.
§ 62. Vervolg.....	538.
§ 63. Vervolg.....	546.
§ 64. Vervolg.....	570.
§ 65. Besluit.....	576.

Acme

**Bookbinding Co., Inc.
300 Summer Street
Boston, Mass. 02210**

THE BORROWER WILL BE CHARGED AN OVERDUE FEE IF THIS BOOK IS NOT RETURNED TO THE LIBRARY ON OR BEFORE THE LAST DATE STAMPED BELOW. NON-RECEIPT OF OVERDUE NOTICES DOES NOT EXEMPT THE BORROWER FROM OVERDUE FEES.

WIDENER
BOOK DUE
NOV 10 1987
2353115
APR 12 1988
CANCELLED
WIDENER
BOOK DUE
JUL - 8 1989
CANCELLED
JUL 20 1989

25234.16.22.5

De verhandeling van N.C. Kist over

Widener Library

003772174

3 2044 089 053 714